

Inferno

Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand &
Anders Carlander (red)

Inferno

SOM-undersökningen 2023
SOM-rapport nr 83

Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand
och Anders Carlander (red)

Redaktörer: Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand
och Anders Carlander

© Författarna och SOM-institutet

Tekniska redaktörer: Anna Fägerquist och Klara Persson

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Publit 2024

ISBN: 978-91-89673-55-7

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--83-SE

INNEHÅLL

Förord	9
Inferno Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand och Anders Carlander	11
DEMOKRATI & SAMHÄLLE	
Ont krut förstås inte så lätt – mellanmänsklig tillit i en tid av skjutningar och sprängningar Markus Sjölen	25
All inclusive eller baspaket? Svenska folket tecknar ett samhällskontrakt Felix Cassel, Björn Rönnerstrand, Freja Wessman och Patrik Öhberg	45
Demokrati, autokrati eller expertstyre: vilket styrelseskick föredrar svenskarna? Sten Widmalm, Thomas Persson och Markus Sjölen	61
Perspektiv på yttrandefrihetens gränser Ulrika Andersson och Annika Bergström	77
De grusade förhoppningarnas år: strandad Nato-process och det industriella krigets återkomst Karl Ydén, Ulf Bjereld och Joakim Berndtsson	91
Den svenska opinionen om artificiell intelligens (AI) Marcus Weissenbilder, Freja Wessman och Annika Bergström	103
Förnyad glöd i eurofrågan? Marcus Weissenbilder och Ulrika Andersson	117
Medborgarengagemang i hemberedskap i kampanj- och kristider Mats Eriksson och Thomas Denk	133

MEDIER & KULTUR

- Ideologi vs användning – om dynamiken bakom förtroendet för public service**
Ulrika Andersson 151
- Lokala nyhetsmedier: viktiga men för vem?**
Annika Bergström 175
- Biblioteksbesök och förtroende: vilken roll spelar språk, kön och en politiserad biblioteksdebatt?**
Jonas Söderholm, Anna-Stina Takala och David Gunnarsson Lorentzen 191
- På läsfronten bara litet nytt – bokläsning i Sverige under 2023**
Elisa Tattersall Wallin och David Gunnarsson Lorentzen 207
- Vi byggde den här staden på rock'n'roll**
Felix Cassel och Anders Carlander 223
- KLIMAT & ENERGI**
- Svårt att se skogen för alla träd? Svenskarnas syn på skogsavverkning**
Niklas Harring, Björn Rönnerstrand och Aron Westholm 237
- Klimatvisioner: I vilken sorts klimatvänligt samhälle vill svenskarna leva?**
Mattias Wahlström, Magnus Wennerhag och Katrin Uba 253
- Svensk ekologisk modernisering och omställningen till ett fossilfritt samhälle**
Sofia Axelsson, Erik Elwing och Simon Matti 271
- NIMBY: Borta bra men hemma orört. Lokalt vindkraftsmotstånd bland vindkraftsförespråkare**
Sofia Axelsson, Milla Marzelius och Simon Matti 287
- Opinionsstödet för kärnkraften något försvagat**
Sören Holmberg 303

IDEOLOGI & VÄRDERINGAR

Ryktet om de radikala unga männen är starkt överdrivet: Tre decennier av frågor om jämställdhet och abort Lena Wängnerud och Patrik Öhberg	317
Vänster-högerskalan – det enda som är konstant är förändring, och (o)jämlighet? Richard Karlsson och Jesper Lindqvist	331
Bästa partiet bland gudstjänstfirare i ett av världens mest sekulära länder Magnus Hagevi	345
Alkoholskatten som styrmedel David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	361
Alla är inte lika: Attityder till invandring, religion och religionsfrihet Marie Demker	375
Bevara Sverige permanent? Svenska folkets åsikter om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd Linna Martén och Sebastian Lundmark	389
Medborgarnas syn på skolans problem och på skolan som en viktig samhällsfråga Fredrika Lagergren, Sverker Lindblad, Monica Reichenberg, Katarina Samuelsson och Helena Wallström	407
Svenska folket betygsätter hur offentlig verksamhet fungerar – speciellt sjukvården Sören Holmberg och Marcus Weissenbilder	425
METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2023 Cornelia Andersson	443
BILAGOR	
Om författarna	457
SOM-institutets böcker	463

FÖRORD

Inferno är SOM-institutets 83:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2023 års nationella SOM-undersökning – den 38:e i ordningen. Undersökningen genomfördes som sju riksrepresentativa urval om vardera 3 750 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 90 år. De sju delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de innehåller också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2023. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Indikator – Institutet för kvalitetsindikatorer* med Edvin Boije som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2023 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på SOM-institutets webbplats (SOM-rapport 2024:4).

I boken medverkar forskare från olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt tjugosju kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets webbplats.

Göteborg i maj 2024

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Björn Rönnerstrand
Fil. dr.
SOM-institutet
Göteborgs universitet

Anders Carlander
Fil. dr.
SOM-institutet
Göteborgs universitet

INFERNO

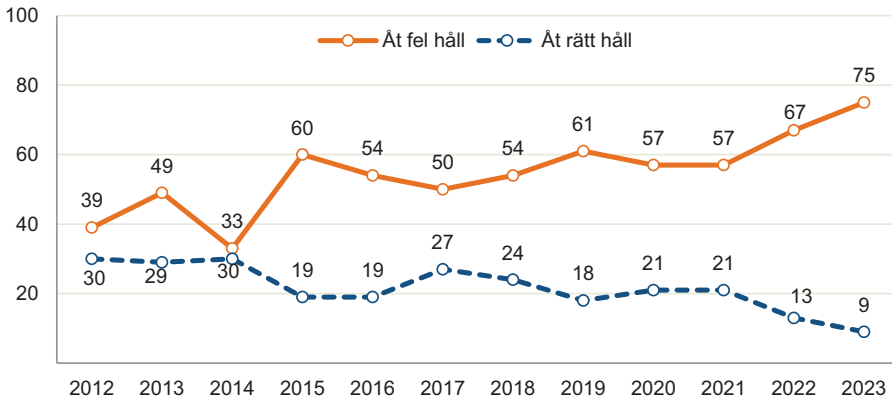
ULRIKA ANDERSSON, BJÖRN RÖNNERSTRAND
OCH ANDERS CARLANDER

I Dante Alighieris *Inferno* finns ett citat som har gått till historien. Ovanför porten till helvetet ser berättaren en inskription som slutar med raden ”lasciate ogni speranza, voi ch’entrate”. Denna slutrad har citerats så ofta att den fått karaktär av ordspråk. På svenska brukar den numera återges med orden ”lämna allt hopp, ni som går över tröskeln” (*Inferno*, III, 9).

I berättelsens fortsättning får inskriptionen sin förklaring. Genom porten nedstiger Dante till Inferno, det underjordiska dödsrike, där syndare utan hopp om räddning ska plågas under återstoden av evigheten. Där träffar han människor som saknar hopp, därför att de i jordelivet gjort sig skyldiga till sådant som mord, förräderi, stölder, girighet eller hyckleri. Men på Dantes tid, under tidigt 1300-tal, var det inte bara de döda som kunde sakna hopp. Hans *Inferno* är i mångt och mycket en spegling av den jordiska tillvaron i det samtida Europa. Det var en värld som ofta styrdes av lögnare, bedragare eller våldsverkare.

Mörk bild av utvecklingen i Sverige

Steget över till vår egen samtid tycks stundom inte särskilt stort. Gängvåld, ekonomisk kris, klimathot, politisk instabilitet, militär upprustning och krigsrapportering har i det närmaste blivit en del av vardagen. För den som är dystopiskt lagd finns det många problem att peka på. I detta inledande kapitel riktar vi blicken mot hur den svenska befolkningen upplever utvecklingen i Sverige generellt såväl som i relation till ekonomiska bedömningar och samhällsoro. Det är tydligt att vad det än är för tröskel vi har gått över, så upplever svenskarna en hopplöshet av sällan skådad grad. I alla fall i så måtto att en rekordstor andel av svenskarna anser att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. Resultaten från 2023 års nationella SOM-undersökning visar att tre av fyra svenskar gör denna bedömning (figur 1). Andelen som anser att utvecklingen går åt rätt håll är också rekordlåg – knappt en av tio tycker så. En blick i backspegeln visar att optimismen var betydligt större för drygt ett årtionde sedan. Då var nära nog en tredjedel av befolkningen positiva till utvecklingen. Visserligen dominerade även då den mer dystra bilden över den positiva, men differensen var betydligt mer marginell. Därefter har gapet mellan andelen negativa och andelen positiva successivt vuxit sig större. År 2023 uppgick differensen till 66 procentenheter, vilket med råge slår tidigare års skillnader.

Figur 1 Andel som bedömer att utvecklingen i Sverige är på väg åt rätt håll och åt fel håll, 2012–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Svartalternativen var *Åt rätt håll*, *Åt fel håll* samt *Ingen uppfattning*. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svar var 1 545 år 2012 och 6 700 år 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2023.

Exakt vad som ligger bakom svenskarnas pessimism går inte att säga med säkerhet, i alla fall inte med hjälp av resultaten från den nationella SOM-undersökningen. Men genom att jämföra grupper och koppla samman olika svarsmönster kan vi komma en bit på väg. Låt oss börja med gruppjämförelser och först med avseende på skillnader mellan olika demografiska grupper respektive nyhetskonsumenter.

Det första vi kan konstatera är att den pessimistiska bedömningen överlag är dominerande, i den bemärkelsen att en klar majoritet i respektive grupp gör bedömningen att utvecklingen i Sverige går åt fel håll (tabell 1). Mest pessimistiska är 30–64-åringar och högutbildade. Bland dessa upplever fyra av fem att utvecklingen går åt fel håll. Mer optimistiska, eller snarare mindre pessimistiska, är yngre individer under 30 år (71 procent), äldre över 64 år (69 procent), personer som definierar sin könstillhörighet som ”Annat” (67 procent) samt lågutbildade (63 procent). Äldre och lågutbildade står också ut på ett annat sätt då en relativt stor andel saknar uppfattning i frågan (21 respektive 27 procent). Sett till boendeområde är skillnaderna i synen på Sveriges utveckling relativt små. Andelen pessimister är i paritet med genomsnittet oavsett om individerna bor på ren landsbygd, i mindre tätort, i större tätort eller stad respektive i någon av landets tre storstäder.

När det gäller nyhetsanvändning framträder ett mönster där andelen som anser att utvecklingen går åt fel håll successivt ökar ju mer frekvent individerna tar del av nyhetsmedier. Bland personer som sällan eller aldrig tar del av nyheter uppger 64 procent att Sverige utvecklas åt fel håll, en andel som bland regelbundna nyhetskonsumenter (3–7 dagar/vecka) är 76 procent. Det är rimligt att tänka sig att en

större exponering för nyheter bidrar till ökad medvetenhet om vad som pågår i samhället, vilket i sin tur påverkar individernas bild av hur situationen i samhället ser ut på olika områden (Blekesaune m.fl., 2012; Andersson, 2021).

Tabell 1 Synen på utvecklingen i Sverige, efter kön, ålder, utbildning, boende och nyhetsvanor, 2023 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa	Antal svar
Samtliga	9	75	16	100	6 700
Kön					
Kvinna	8	74	18	100	3 446
Man	10	76	14	100	3 182
Annat	14	67	19	100	72
Ålder					
16–29 år	13	71	16	100	813
30–49 år	8	78	14	100	1 835
50–64 år	7	81	12	100	1 690
65–90 år	10	69	21	100	2 361
Utbildning					
Låg	10	63	27	100	938
Medellåg	9	75	16	100	1 764
Medelhög	9	77	14	100	1 495
Hög	9	78	13	100	2 323
Boende					
Ren landsbygd	7	76	17	100	867
Mindre tätort	8	73	19	100	1 249
Stad eller större tätort	9	76	15	100	3 216
Stockholm, Göteborg, Malmö	10	76	14	100	1 201
Nyhetskonsumtion					
3–7 dagar/vecka	8	76	16	100	5 978
1–2 dagar/vecka	13	71	16	100	351
Mer sällan/aldrig	13	64	23	100	371

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Svarsalternativen redovisas i tabellen. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Utbildning har kodats enligt följande: Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. Nyhetskonsumtion avser hur ofta personen tar del av nyheter från tv, radio, morgon- eller kvällspress.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Låt oss nu titta närmare på de ideologiska och partipolitiska dimensionerna av synen på utvecklingen i Sverige. Vad gäller ideologi kan vi konstatera att personer på de ideologiska flankerna – klart till vänster respektive klart till höger – tar ställning i frågan i betydligt högre utsträckning än vad personer gör som står i mitten ideologiskt. Det är kanske inte så överraskande, men skillnaderna är likväl slående. Men det finns också en ideologiskt kopplad skillnad i pessimism. Hela 84 procent av dem som står klart till vänster anser att Sverige går åt fel håll (tabell 2). Sju procent i denna grupp anser att Sverige går åt rätt håll. Skillnaden är inte milsviid, men i jämförelse är det något muntrare tongångar bland personer något till vänster (75 procent), något till höger (76 procent) och klart till höger (78 procent). Minst missnöjda är gruppen som varken står till vänster eller höger. Andelen som anser att Sverige går åt fel håll i denna grupp är 68 procent.

Partipolitiskt följer sympatisörerna det ideologiska mönstret. Starkast är missnöjet på ytterkanterna, bland personer som stödjer Vänsterpartiet (85 procent 'Åt fel håll') och Sverigedemokraterna (83 procent). Minst missnöjda är sympatisörerna till två av regeringspartierna: andelen pessimister är 65 procent bland kristdemokrater och 68 procent bland liberaler.

Att regeringsinnehav, eller i alla fall en del av regeringsunderlaget, innebär en mer positiv hållning verkar stämma om man jämför med synen på Sveriges utveckling bland personer till vänster, innan regeringsskiftet 2022. Ett nedslag vad gäller denna fråga gjordes av Johan Martinsson i ett kapitel i 2022 års forskarantologi från SOM-institutet, *Du sköra nya värld*. Med utgångspunkt i 2021 års nationella SOM-undersökning konstaterade Martinsson (2022) att andelen optimister var 28 procent bland dem klart till vänster och 31 procent bland dem något till vänster. Om vi jämför förändringen mellan 2021 och 2023 står Miljöpartiet för det partipolitiskt största tappet. I SOM-undersökningen 2021 ansåg 35 procent av sympatisörerna till Miljöpartiet att Sverige var på väg åt rätt håll. År 2022 var andelen 17 procent (Andersson m.fl., 2023) och i undersökningen 2023 var den 6 procent.

Ett intressant fynd är emellertid att någon motsvarande ökning inte syns bland sympatisörerna till regeringspartierna eller till Sverigedemokraterna. Det är visserligen en större andel av sverigedemokratiska sympatisörer som svarar att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll 2023 jämfört med 2021, men ökningen är endast fyra procentenheter och inte statistiskt säkerställd (3 procent åt rätt håll 2021, 7 procent 2023). En förklaring till rekordnivåer av missnöje med Sveriges utveckling är alltså att förlusten av regeringsinnehav vid valet 2022 har bidragit till ökad pessimism bland personer till vänster, men valvinsten bidrog inte till ett minskat missnöje bland personer till höger. Ett annorlunda mönster kunde ses i samband med regeringsskiftet 2014. De sympatisörer vars partier förlorade regeringsmakten fick då som nu en mer pessimistisk syn på utvecklingen i Sverige men pessimismen bland vinnarpartiernas sympatisörer minskade markant (Andersson m.fl., 2023). Exempelvis sjönk andelen socialdemokratiska sympatisörer som ansåg att utvecklingen gick åt fel håll från 61 procent år 2013 till 49 procent år 2014.

Utöver betydelsen av ideologi och partisympati kan vi också se en mycket stark koppling mellan förtroende för regeringen och synen på utvecklingen i Sverige. Bland personer med mycket stort förtroende för regeringen är andelen som ser ljust på Sveriges utveckling 30 procent (tabell 2). Motsvarande andel bland personer som hyser mycket lågt förtroende är 2 procent. Sett till förtroende och vänster-högerposition är det tydligt att andelen som ser positivt på utvecklingen i Sverige är klart större bland förtroendefulla som står till höger alternativt i mitten (32 procent) jämfört med förtroendefulla som står till vänster (19 procent).

Tabell 2 Synen på utvecklingen i Sverige, efter ideologi, partisympati och förtroende för regeringen, 2023 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa	Antal svar
Samtliga	9	75	16	100	6 700
Ideologisk position					
Klart till vänster	7	84	9	100	800
Något till vänster	8	75	17	100	1 502
Varken till vänster eller höger	8	68	24	100	1 881
Något till höger	11	76	13	100	1 609
Klart till höger	12	78	10	100	777
Partisympati					
Vänsterpartiet	7	85	8	100	458
Socialdemokraterna	7	74	19	100	2 290
Centerpartiet	12	70	18	100	283
Liberalerna	13	68	19	100	259
Moderaterna	13	72	15	100	1 267
Kristdemokraterna	14	65	21	100	170
Miljöpartiet	6	78	16	100	264
Sverigedemokraterna	7	83	10	100	893
Förtroende för regeringen					
Mycket stort	30	55	15	100	158
Ganska stort	18	65	17	100	899
Varken stort eller litet	6	72	22	100	1 055
Ganska litet	4	85	11	100	845
Mycket litet	2	90	8	100	374

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Svartalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Frågan om partisympati löd *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Frågan om förtroende för regeringen löd *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* Antal svars personer framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Ekonomiska bedömningar och upplevd utveckling går hand i hand

Vi har hittills kunnat konstatera att det finns vissa demografiska och politiska skillnader i synen på utvecklingen i Sverige, även om samtliga grupper förvisso kännetecknas av uppfattningen att utvecklingen går åt fel håll. Härnäst kommer vi att titta närmare på kopplingen till ekonomi, mer specifikt människors bedömningar av hur ens egna respektive Sveriges ekonomiska förhållanden har förändrats under den senaste 12-månadersperioden. Då den nationella SOM-undersökningens fältperiod ägde rum hösten 2023 och de flesta av svaren kom in under september och oktober betyder det att frågan avser den ekonomiska utvecklingen mellan september/oktober 2022 fram till september/oktober 2023. Det är en intressant tidsperiod att undersöka inte minst eftersom Riksbankens styrränta höjdes kraftigt under hösten 2022. Under samma period skedde också en kraftig ökning av inflationen, vilket bland annat påverkade priset på mat och andra konsumtionsvaror.

Som framgår av tabell 3 avser frågan både den egna ekonomiska situationen och den svenska ekonomin. Resultaten indikerar att det verkar finnas en koppling mellan uppfattningen om utvecklingen i Sverige och bedömningen av de ekonomiska förhållandena. När det gäller den egna ekonomin är andelen som anser att utvecklingen gått åt fel håll 79 procent bland dem vars ekonomiska situation försämrats mellan hösten 2022 och hösten 2023. Motsvarande andel bland dem vars ekonomiska situation har förbättrats är 74 procent, och 70 procent bland dem vars situation förblivit ungefär densamma. Med andra ord kan vi se en tendens till att personer vars ekonomi försämrats också anser att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. Än mer tydligt blir detta samband när det gäller Sveriges ekonomi. Av dem som anser att den svenska ekonomin har försämrats är andelen som är negativa till utvecklingen i Sverige 78 procent. Bland dem som däremot anser att Sveriges ekonomi har förbättrats är denna andel endast 46 procent. Det bör dock noteras att andelen som anser att Sveriges ekonomi förbättrats under den 12-månadersperiod som frågan avser är mycket liten – endast ca 1 procent tycker så (n=41). Genom regressionsanalys kan vi emellertid konstatera att både den egna ekonomiska situationen och Sveriges ekonomi signifikant och enskilt hänger samman med synen på utvecklingen i Sverige. Det gäller även vid kontroll för de demografiska och politiska faktorer som vi redogjort för tidigare.

Tabell 3 Synen på utvecklingen i Sverige, efter uppfattning om hur ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna, 2023 (procent)

	Åt rätt håll	Åt fel håll	Ingen uppfattning	Summa	Antal svar
Samtliga	9	75	16	100	6 700
Din egen ekonomiska situation					
Förbättrats	12	74	14	100	465
Förblivit ungefär den samma	11	70	19	100	1 457
Försämrats	7	79	14	100	1 339
Den svenska ekonomin					
Förbättrats	27	46	27	100	41
Förblivit ungefär den samma	19	52	29	100	321
Försämrats	8	78	14	100	2 765

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Svartalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Frågan om ekonomi löd *Hur har enligt din mening nedanstående ekonomiska förhållanden förändrats under de senaste 12 månaderna?* Svartalternativ och antal svar framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

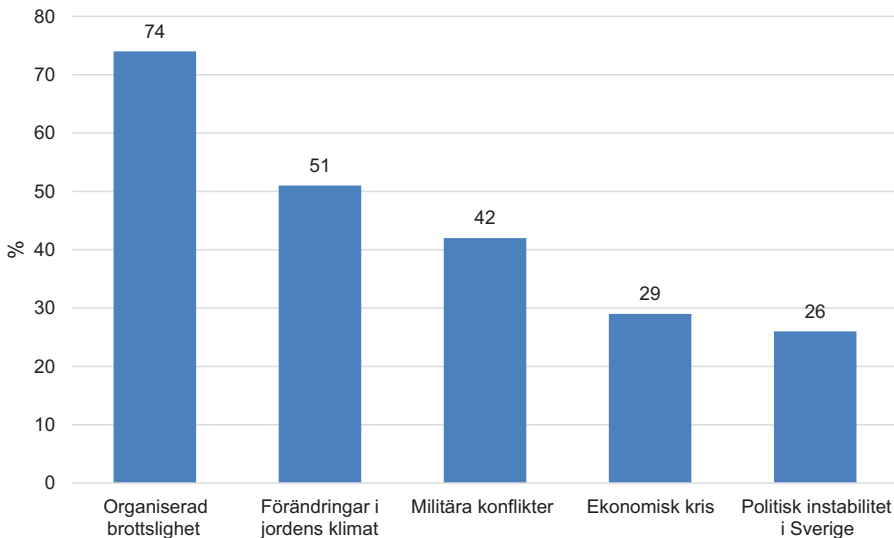
Vi fortsätter vår analys på tema privatekonomi. Men nu använder vi istället en fråga som handlar om hur väl respondenten upplever att hon eller han klarar sig på sin nuvarande inkomst. Resultaten visar att denna faktor, till skillnad från bedömningen av hur den egna och Sveriges ekonomi har förändrats över tid, inte verkar spela någon roll för synen på utvecklingen i Sverige. De som anser att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll klarar sig ”ganska bra”, om vi tolkar den femgradiga skalans medelvärde rätt i relation till skalans etiketter ($M = 4,12$; $SD = 0,89$), jämfört med de som anser att utvecklingen i Sverige är på väg åt fel håll, som också i allt väsentligt klarar sig ”ganska bra” ($M = 4,02$; $SD = 0,93$). Skillnaden är alltså inte statistiskt signifikant.

Givet stigande räntor blir en intressant fråga om boendeform hänger samman med bedömningen av utvecklingen i Sverige? Svaret blir ett rungande ‘nja’. Det är endast några procentenheter högre instämmande i att Sverige är på väg åt fel håll bland boende i villa eller radhus (77 procent) jämfört med lägenhet eller flerbostadshus (73 procent). Summa summarum när det gäller ekonomins påverkan är således att det i högre grad är upplevelsen av Sveriges ekonomi som påverkar synen på utvecklingen i Sverige, och endast i mindre grad den egna plånboken.

Vilka orosmoln väcker pessimism om Sveriges utveckling?

I nästa steg undrar vi om det finns några specifika frågor kopplat till oro som särskilt tydligt hänger samman med synen på utvecklingen i Sverige? Vi inriktar analysen på fem olika orosmoln som på olika sätt är föremål för aktuell samhällsdebatt. Dessa är organiserad brottslighet, ekonomisk kris, förändringar i jordens klimat, politisk instabilitet och militära konflikter. Samtliga dessa fem är också saker som svenskarna oroar sig för i ganska hög utsträckning. Av dessa orosmoln är oron störst för organiserad brottslighet (74 procent mycket oroliga) och lägst för politisk instabilitet (26 procent mycket oroliga).

Figur 2 Andelen mycket oroade för fem "orosmoln" i Sverige, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan om oro löd *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* Svarsalternativen var *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande* samt *Inte alls oroande*. Figuren redovisar andelen *Mycket oroande*. Antal svar var 3 359 för alternativet *Organiserad brottslighet* och 1 644–1 661 för övriga alternativ.

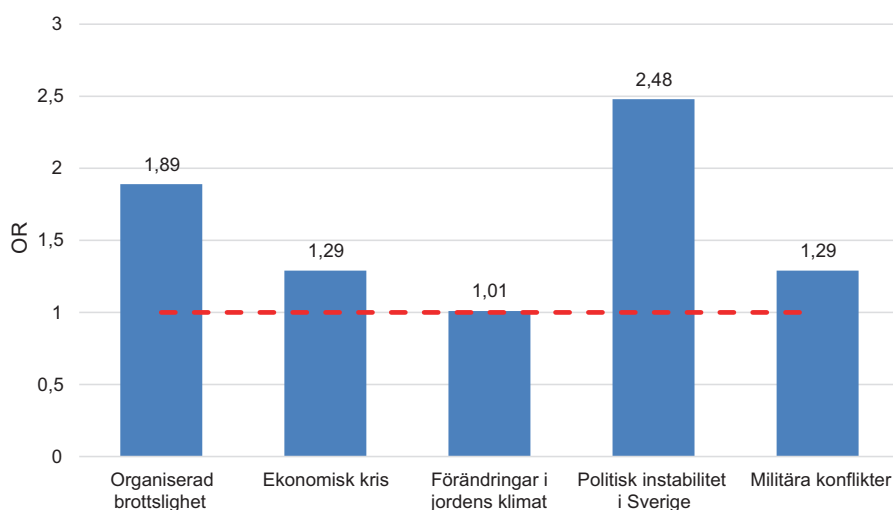
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Graden av oro är så klart intressant i sig, men i detta kapitel fokuserar vi i första hand på frågan om huruvida oro för dessa frågor kan förklara synen på utvecklingen i Sverige, och i så fall i vilken utsträckning. I denna analys använder vi oss av svar där respondenten har valt något av svarsalternativen "åt rätt håll" alternativt "åt fel håll", medan de individer som uppgett att de saknar uppfattning i frågan har uteslutits. Resultaten indikerar att orosfrågorna samvarierar i olika grad med

bedömningen om vart Sverige är på väg (figur 3). Starkast samband finner vi för oro för politisk instabilitet och klart svagast samband, som också är det enda som inte är statistiskt signifikant, är oron för klimatet.

Det mönster som visar sig i figur 3 nedan är emellertid endast associationer och fungerar på det stora hela därför ganska dåligt som förklaringsmodell när det kommer till att förstå den pessimism som präglar allmänhetens bedömning av situationen i Sverige. Varje orosfråga förmår endast förklara någon enstaka procent av variationen i synen på samhällsutveckling.

Figur 3 Relationen mellan bedömning av om utvecklingen i Sverige går åt fel håll och fem frågor om framtidsoro, 2023 (oddskvoter, OR)

Kommentar: Frågan om utvecklingen i Sverige löd *Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Svartalternativen var *Åt rätt håll*, *Åt fel håll* samt *Ingen uppfattning*. Frågan om oro löd *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* Följt av alternativen *Militära konflikter*, *Politisk instabilitet i Sverige*, *Förändringar i jordens klimat*, *Ekonomisk kris* samt *Organiserad brottslighet*. Svartalternativen var *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande* samt *Inte alls oroande*. I figuren har svarskalan reverserats så högre värden är lika med högre oro. Figuren visar oddskvoter, OR, från en logistisk regression. Den streckade referenslinjen vid värde = 1 indikerar att det inte finns ett samband, högre värden än 1 innebär ett positivt samband medan värden mindre än 1 är lika med ett negativt samband.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Kompass och karta i en svårnavigerad terräng

Den rekorddystra pessimism som syns i den nationella SOM-undersökningen 2023 när det gäller utvecklingen i Sverige måste med andra ord bero på andra saker än de som vi har fokuserat på i det här kapitlet. Måhända handlar det om ett slags zeitgeist som ingen riktigt kan sätta fingret på – förrän efteråt. Det vi vet med säkerhet är att den samlade bedömningen om utvecklingen i Sverige och trenden över tid är mycket illavarslande, vilket framgår med all tydlighet i det här kapitlet (se figur 1).

Vad som däremot är lite mer optimistiskt, eller kanske möjligen förbryllande givet den mörka synen på utvecklingen i Sverige, är att det är långt ifrån alla resultat i SOM-undersökningen 2023 som skvallrar ens det minsta om att något skulle vara problematiskt. En måhända trivial ledtråd ligger i frågeformuleringen, där ”utvecklingen” skvallrar om en slags bäring och rörelse. Det går möjligen att avfärda några av de ”raka kurvor”[®] som inte har rört på sig de senaste decennierna, som potentiella anledningar till synen på utvecklingen i Sverige. Vi är emellertid inte ensamma om att springa runt och leta efter bollen på en tve tydlig spelplan. Den senaste undersökningen från New York Times tillsammans med Siena College (New York Times, 2024) visar att 64 procent av röstberättigade amerikaner tycker att USA är på väg åt fel håll. Samtidigt, i sann Hans Rosling-anda, indikerar andra mått som exempelvis Human Development Index (HDI) att de flesta länder aldrig har haft det bättre (UNDP, 2024). Det är svårnavigerad terräng. Och kartan är ritad för en annan tid. Kanske den enklaste förklaringen är att vi alla helt enkelt befinner oss på olika nivåer i helvetets nio kretsar, utan någon större insyn eller bryderier kring andra människors kretsar?

Denna bok har vi valt att titulera *Inferno*. Många av kapitlen i boken behandlar allvarliga och aktuella samhällsproblem, svårlösta politiska konflikter och dystopiska framtidsutsikter. Men det betyder inte att de budskap som förmedlas är allt igenom mörka eller hopplösa. Boken innehåller också visioner och förhoppningar. Vi redaktörer hyser förhoppningen att denna antologi kan stimulera till samhällsdebatt om vilka möjliga politiska lösningar som står till buds. Vi hoppas på trevlig och hoppningivande läsning!

Referenser

- Alghieri, D. Den gudomliga komedin. Inferno.
- Andersson, U. (2021). *Sällananvändare av nyheter. Sociala medier, politiskt intresse och tillit spelar avgörande roller*. Rapport 2021:2. Medier & Demokrati, Lindholmen Science Park.
- Andersson, U., Öhberg, P., Carlander, A., Martinsson, J., & Theorin, N. (2023). Ovisshetens tid (inledningskapitel). I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Blekesaune, A., Elvestad, E., & Aalberg, T. (2012). Tuning Out the World of News and Current Affairs – An Empirical Study of Europe’s Disconnected Citizens. *European Sociological Review*, 28(1), 110–126.
- Martinsson, J. (2022). Varför ett så missnöjt folk? I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (red) *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- New York Times (2024). *Cross-Tabs: April 2024 Times/Siena Poll of Registered Voters Nationwide*. <https://www.nytimes.com/interactive/2024/04/14/us/elections/times-siena-poll-registered-voter-crosstabs.html>
- UNDP (2024). Human Development Report 2023-24. UNDP. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023-24>

Demokrati
&
samhälle

ONT KRUT FÖRSTÅS INTE SÅ LÄTT – MELLANMÄNSKLIG TILLIT I EN TID AV SKJUTNINGAR OCH SPRÄNGNINGAR

MARKUS SJÖLÉN

Sammanfattning

De senaste åren har gängrelaterad brottslighet lyfts fram som en av de största samhällsutmaningarna i svensk offentlig debatt. Orsaken är den uppmärksamhet som det grova våldet med ett högt antal skjutningar och sprängattentat kopplade till gängrelaterad brottslighet fått. Upprätthållandet av lag och ordning är en central uppgift för staten. I det här kapitlet undersöks därför svenskars oro för den här våldsutvecklingen, samt hur oron relaterar till tilliten till andra människor. Resultaten pekar på att våldsutvecklingen kan påverka den sociala sammanhållningen. En mycket stor andel av svenskarna uttrycker en stark oro för de konsekvenser som det grova våldet innebär. Det finns ett negativt samband mellan hög oro för skjutningar och sprängningar och lägre tillit till andra människor, starkast är sambandet till grupper som de svarande själva inte tillhör eller känner. I den avslutande delen av kapitlet diskuteras vad resultaten kan innebära för Sverige som ett ”höglitarland” på sikt.

Hur påverkas svenskarnas inställning till samhället och andra människor i en tid då oron för organiserad brottslighet är hög? Under de senaste åren har det uppmärksammats att svenskarnas oro för organiserad brottslighet ökar. Upphovet är kopplat till det gängrelaterade våldet som uppmärksammats mycket de senaste åren. Till skillnad från de flesta länderna i Europa, ökar det dödliga våldet i Sverige. Ökningen drivs främst av en ökning av skjutvapenvåld, som koncentreras till en liten del av befolkningen – offer och gärningspersoner är främst unga män i socialt utsatta områden (Brottsförebyggande rådet, 2021). Samtidigt har en ökning av bombattentat skett. Anledningen är också gängkonflikter (Sturup m.fl., 2020). I de övriga nordiska länderna har problemen med gängkriminalitet kommit att betecknas som ”det svenska tillståndet” och används som skräckexempel på en oönskad utveckling (SvD, 2023).

Föga förvånande har oron påverkat den svenska opinionen. Intresset för frågor som berör lag och ordning har ökat. Dessutom märks en polarisering i intresset och oron mellan vänster- och högerväljare, där intresset och oron framförallt ökat bland väljare som anser sig stå till höger (Andersson m.fl., 2021). Likaså skiljer sig höger- och vänsterväljare åt i uppfattningen huruvida invandringen är en orsak till det ökade våldet (Cassel & Öhberg, 2023). Politiskt har stödet för

brottsbekämpande förslag och åtgärder som hårdare straff, slopad straffrabatt, mer kameraövervakning och införande av visitationszoner ökat, särskilt för väljare som sympatiserar med Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna (Andersson m.fl., 2022). I valet 2022 var lag och ordning en av de viktigaste frågorna för väljarna, och den fråga där nettoflödet av väljare från vänster till höger var som störst (Holmberg m.fl., 2023).

Upprätthållandet av ordning framhålls ofta som en av statens viktigaste uppgifter. Att det finns ett starkt intresse kring ett uppmärksammat problem är inte konstigt, inte heller att de politiska partierna försöker att svara på väljarnas oro. Både den förra och den nuvarande regeringen har tagit flera initiativ för att försöka bryta våldsutvecklingen. Samtidigt är det tydligt att våldsvägen är resultatet av en rad olika faktorer och att det är svårt att vända utvecklingen. Som illustration kan nämnas slutet av sommaren 2023 då det dödliga våldet ökade till följd av att mamman till en högt uppsatt ledare inom det tidigare Foxtrotnätverket sköts ihjäl i sitt hem (DN, 2024). Under september månad skedde totalt elva dödsskjutningar och ytterligare en person avled efter en detonation i ett bostadsområde utanför Uppsala (Polisen, 2024).

Det här kapitlet tar avstamp i denna utveckling och ställer frågan om oron för våldsutvecklingen bland medborgarna har mer långtgående konsekvenser för attityder som är viktiga i en demokrati. När otryggheten ökar finns en risk att inställningen till samhället förändras. Otrygghet är kopplad till ökad intolerans, men kan också påverka förtroendet för myndigheter och tilliten till andra människor (Norris, 2022; Putnam m.fl., 1993). Forskningsprojektet ”Det öppna samhället” som finansieras av Myndigheten för psykologiskt försvar och Vetenskapsrådet har som huvudsakligt mål att undersöka den svenska demokratins motståndskraft i en orolig tid. I 2023 års nationella SOM-undersökning ställdes därför ett antal frågor som syftade till att kartlägga den upplevda oron för skjutningar och sprängningar i Sverige, samt för att undersöka om oron relaterar till den svenska höga mellanmänniska tilliten som ofta framhållits som en av pelarna till den svenska demokratins framgång (Holmberg & Rothstein, 2022).

Mellanmännisklig tillit och oro för brottslighet – hur hänger de ihop?

I en demokrati är det framförallt två typer av tillit som lyfts fram som särskilt viktiga, social tillit vilket är människors tillit till andra människor och politisk tillit vilket är medborgarnas förtroende för samhällsinstitutioner. Det här kapitlet koncentrerar sig främst på den sociala, eller mellanmänniska tillit som anses skapa gemenskap och underlättar samarbete med andra. Samhällen som präglas av hög tillit är oftast mer välfungerande än samhällen med låg tillit. Enkelt kan tillit beskrivas som en individs uppfattning om tillförlitligheten hos andra. När vi litar på andra överbryggar vi (åtminstone tillfälligt) den osäkerhet som uppstår när vi gör oss beroende av någon annans handlande och den risk som finns att denne

inte agerar i ”litarens” intresse (PytlikZillig & Kimbrough, 2016). Personer som upplever otrygghet är utifrån den här förståelsen generellt mindre benägna att lita på andra eftersom de uppfattar en ökad risk och/eller osäkerhet i omgivningen än personer som inte är oroliga.

Sociologen James Coleman (1990) har föreslagit att mellanmänsklig tillit ska betraktas som ett resultat av den sociala kontextens tillförlitlighet, vilket innefattar utbredningen av gemensamma normer om ömsesidighet i ett samhälle samt huruvida dessa normer efterlevs. Benägenheten att lita på andra människor i samhället bygger då på personers uppfattning om hur vi bör behandla andra och hur vi förväntar oss bli behandlade av andra. Normgemenskapen skapar en förutsägbarhet kring andras handlande. Även om normer och värderingar kan skilja sig åt mellan samhällen och grupper, är det centrala att det samlade innehållet utgör vad som anses vara ”normalt”, ärligt och förutsägbart beteende. Utgångspunkten för förklaringar av tillit som normer om ömsesidighet antar alltså att vi är mer benägna att lita på dem som vi uppfattar delar och upprätthåller samma normer som oss själva.

Normer om ömsesidighet skiljer sig även åt inom ett samhälle. Vi har en starkare gemenskap med, och litar i högre utsträckning på dem vi umgås med ofta så som vänner och närstående. Samtidigt är det i dagens samhälle nödvändigt att upprätthålla fler och mindre frekventa relationer till människor vi inte känner personligen. Statsvetare brukar framförallt intressera sig för nivån av generell tillit i ett samhälle. Den generella tilliten har föreslagits fungera på ett liknande sätt, men bygger på en positiv inställning till att människor *i allmänhet* ingår i ens ”normgemenskap” (Uslaner, 2002).¹ Utöver att nivån på tillit till andra kan variera, kan alltså kretsen av personer som faller inom normen variera. Det gör det svårt att mäta den generella tilliten i ett samhälle. För att få en tydligare uppfattning om tillitens utbredning i samhället har vi därför i 2023 års nationella SOM-undersökning inkluderat ett antal frågor utvecklade av Christian Welzel som är designade för att mäta tilliten till en rad grupper som respondenten anser sig tillhöra och motsvarande ett antal grupper som respondenten inte anser sig tillhöra (Delhey m.fl., 2011).

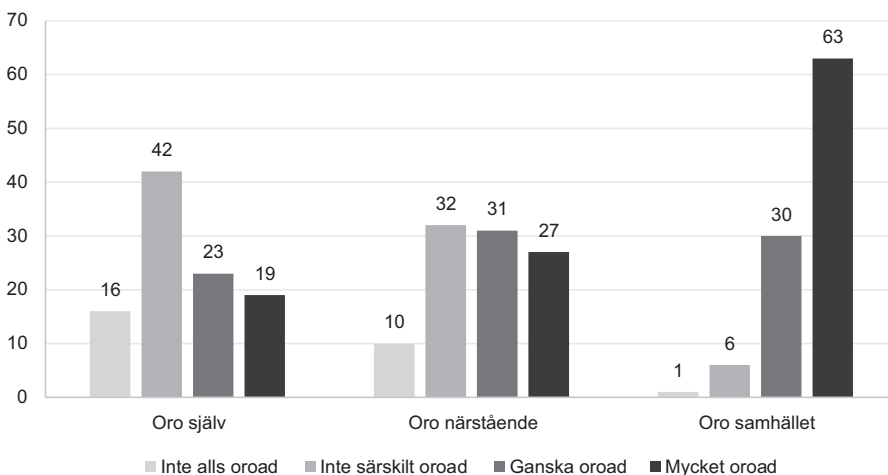
Kriminella handlingar utgör per definition ett brott mot ett samhälles normer. Brottslighet kan utgöra ett hot mot den egna säkerheten och därmed skapa oro, men förekomsten av brottslighet kan också utgöra ett symboliskt hot på samhällelig nivå. Individer som uppfattar att brottsligheten ökar eller är hög kan också se det som ett tecken på att normgemenskapens kontrollfunktion antingen försvagats eller har börjat luckras upp (Jackson, 2004). För att kunna särskilja mellan olika typer av oro inkluderades därför frågor som fångar respondentens oro för skjutningar och sprängningar och dess konsekvenser på olika nivåer i samhället.

Svenskars oro för skjutningar och sprängningar

I den nationella SOM-undersökningen 2023 inkluderades en fråga som berörde svenskars oro för skjutningar och sprängningar. Resultaten återges i figur 1. Frå-

gornas exakta formulering och svarsalternativen återges i kommentaren till samma figur. Resultaten visar att oron för skjutvapenvåldet är hög i samhället, men att det finns tydliga skillnader i vilken typ av oro som uttrycks. Störst är oron för konsekvenserna för det svenska samhället, där hela 93 procent svarade att de var ”ganska” eller ”mycket oroad”. Likaså var oron för närstående hög med 58 procent av de svarande som angav ”ganska” eller ”mycket oroad”, även om fördelningen av oron är jämnare fördelad mellan de olika svarsalternativen. Endast på personlig nivå var en majoritet av de svarande, 58 procent ”inte särskilt” eller ”inte alls oroad”.

Figur 1 Oro för skjutningar och sprängningar, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *De senaste åren har det rapporterats om en ökning av grovt våld i samhället i form av skjutningar och sprängningar. Hur oroad är du för det grova våldet och dess konsekvenser för: dig själv, dina närstående och det svenska samhället?* Svarsalternativen var *Inte alls oroad*, *Inte särskilt oroad*, *Ganska oroad* och *Mycket oroad*. Figuren beskriver den andel som svarade respektive svarsalternativ. Totalt antal svarande var mellan 1 649 och 1 662.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Andelen personer som anser sig vara mycket oroad för det svenska samhället ligger på ungefär samma nivå som andelen som oroad sig för organiserad brottslighet i tidigare års SOM-undersökningar. Att oron är väldigt hög bland de svarande kan delvis hänga samman med att det dödliga våldet var jämförelsevis högt under den period som de flesta av svaren kom in. Enkäterna skickades ut den 18 september och den 4 oktober 2023 hade hälften av svaren i undersökningen inkommit.² Trots att skjutvapenvåldet och den mediala uppmärksamheten kring denna skilde sig under insamlingsperioden finns det ingen tydlig skillnad i oron under insamlingsperioden.

Tabell 1 *Oron för skjutningar och sprängningar, efter svarspersonernas kön, ålder, utbildningsnivå, ortsstorlek och partisympatier, 2023 (procent)*

	Mycket oroad: själv	Mycket oroad: närstående	Mycket oroad: samhället
Totalt	19	27	63
Kvinna	23	33	69
Man	14	21	58
16–29 år	17	27	56
30–49 år	18	24	64
50–64 år	18	24	65
65–90 år	21	31	64
Låg	29	36	64
Medellåg	18	28	65
Medelhög	19	26	65
Hög	14	22	61
Ren landsbygd	16	27	68
Mindre tätort	21	30	66
Stad/större tätort	19	26	62
Sthlm/Gbg/Malmö	19	25	61
Vänsterpartiet	8	13	38
Socialdemokraterna	18	24	56
Centerpartiet	13	21	61
Liberalerna	6	14	50
Moderaterna	18	26	75
Kristdemokraterna	12	24	63
Miljöpartiet	6	9	41
Sverigedemokraterna	32	46	84

Kommentar: Frågan löd *De senaste åren har det rapporterats om en ökning av grovt våld i samhället i form av skjutningar och sprängningar. Hur oroad är du för det grova våldet och dess konsekvenser för: dig själv, dina närstående och det svenska samhället?* Tabellen visar andelen för de personer som uttrycker mycket stor oro för respektive kategori. Låg utb. = max. grundskola el. motsv.; Medellåg utb. = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög utb. = högsk./univ. tre år eller längre/forskarutb. Antal svars personer som sympatiserar med C, L, KD och MP är relativt lågt varför svaren bör tolkas med viss försiktighet. Basen utgörs av samtliga svarande och varierade mellan 1 474–1 662.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

För att få en bättre uppfattning om vilka som oroar sig mycket har resultaten från frågorna också brutits ned på en rad bakgrundsvariabler vilka återfinns i tabell 1.

Tabellen redovisar skillnader i andelar för de som är mycket oroliga där skillnaderna är tydligast. Resultaten visar att oron är ojämnt fördelad i befolkningen. Kvinnor uttrycker större oro än män på alla tre nivåer. Störst är skillnaderna mellan könen när det gäller oron för närstående. Likaså tycks de som är mellan 16–29 år oro sig i lägre utsträckning än övriga åldersgrupper. Särskilt tydligt är att oron för det svenska samhället är lägre bland de yngsta. Det kan tyckas konstigt givet att åldersgruppen är den som är mest utsatt (Khoshnood, 2019). Men det bör påpekas att bortfallet bland respondenter är större i den här gruppen. Likaså är risken för majoriteten av de personer som befinner sig inom åldersgruppen i realiteten mycket låg. Därför bör resultaten nedan tolkas med extra stor försiktighet.

Vidare uttrycker de med låg utbildning, det vill säga de med endast grundskoleutbildning eller motsvarande, mer oro för sig själva och för närstående än andra grupper. Att det tycks finnas ett samband mellan utbildningsnivån och upplevd oro för sig själv och för närstående stärks också av att de med högst utbildning, det vill säga minst tre års universitetsstudier eller mer, uttrycker en lägre oro för sig själva och för anhöriga än genomsnittet. På samhällsnivå är effekten för utbildning borta. Bostadsort uppvisar inga tydliga mönster. Sammanfattningsvis är fördelningen av oro på samhällsnivå liknande bland alla kategorier med undantag av könsskillnader och inom gruppen unga. När det gäller oron för konsekvenser för sig själv eller för närstående är det fortfarande könsskillnader som är den tydligaste skillnaden tillsammans med utbildningsnivå.

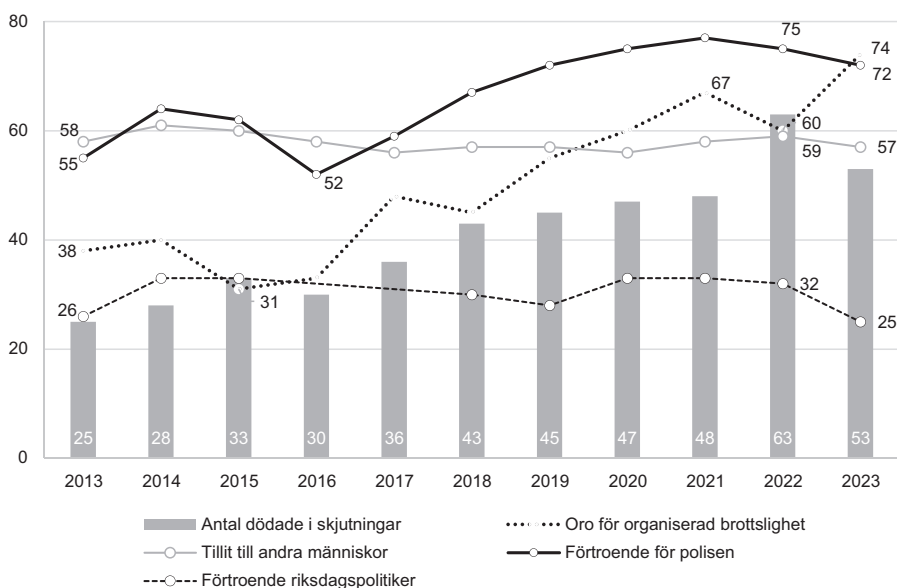
Större skillnader återfinns om vi bryter ner oron utifrån respondenternas partisympatier. Oron på samhällsnivå är betydligt högre bland Moderaternas och Sverigedemokraternas väljare, medan den är tydligt lägre hos Vänsterpartiets, Miljöpartiets och Socialdemokraternas väljare. Dessa resultat stärker resultaten från tidigare års SOM-undersökningar (Andersson m.fl., 2021; Andersson m.fl., 2022; Cassel & Öhberg, 2023) att det finns en ideologisk polarisering i Sverige i synen på brottsligheten. En viktig skillnad är dock att Liberala väljare ligger betydligt lägre i oron på samhällsnivån jämfört med de övriga regeringspartierna. Likaså återfinns den ideologiska dimensionen på personlig nivå. Där är oron för skjutväldet på ett personligt plan lägre för de små partierna medan de Moderata och Socialdemokratiska väljarna ligger nära den genomsnittliga rädslan. Sverigedemokraternas väljare är den enda gruppen som tydligt har en högre oro på personlig nivå (själv och närstående). Det senare tyder ändå på en viktig skillnad mellan Sverigedemokraternas väljare och övriga partiers väljare. Särskilt intressant är det att skillnaderna är så tydliga gentemot Moderaternas och Kristdemokraternas väljare som sedan ett par år tillbaka åsiktsmässigt närmast sig varandra allt mer.

Oron och tilliten i Sverige

Sverige har tillsammans med de andra nordiska länderna länge utmärkt sig som ett land med hög tillit. Frågan är om det ökade dödliga våldet har påverkat till-

liten? I figur 2 illustreras utvecklingen för oro för organiserad brottslighet, tillit till människor i allmänhet samt förtroendet för polisen och för riksdagspolitiker under de senaste tio åren. Utvecklingen visar att tilliten till andra människor och förtroendet för riksdagspolitiker varit i princip oförändrad, däremot har andelen som oroar sig för organiserad brottslighet ökat under perioden från 38 procent 2013 till rekordhög 74 procent 2023. På liknande sätt har förtroendet för polismyndigheten tydligt ökat under perioden, från 55 procent 2013 som hade mycket stort förtroende för polisens arbete till 72 procent 2023.

Figur 2 Antalet som avlidit på grund av dödligt skjutvapenvåld samt andelen personer som uttrycker högt förtroende för polis, riksdagspolitiker och hög tillit till människor i allmänhet, 2013–2023 (procent, antal)

Kommentar: De grå staplarna anger antalet personer som avlidit på grund av dödligt skjutvapenvåld. De två svarta linjerna utgår från frågan *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* Linjerna motsvarar andelen av respondenterna som svarat *mycket* eller *ganska stort förtroende* för respektive grupp. Den grå, heldragna linjen utgår från frågan *Enligt din uppfattning, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? Svara med hjälp av nedanstående skala.* Respondenterna ombads markera sitt svar på en skala, där 0 innebar *Det går inte att lita på människor i allmänhet*, och 10 att *Det går att lita på människor i allmänhet*. Linjen visar andelen svarande som angav en hög tillit (7–10). Den prickade svarta linjen baseras på frågan *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* Svarsalternativen löd *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande* samt *Inte alls oroande*. Linjen visar andelen av de svarande som uppgett att de är mycket oroade för organiserad brottslighet. Figuren redovisar samtliga som besvarat respektive delfråga.

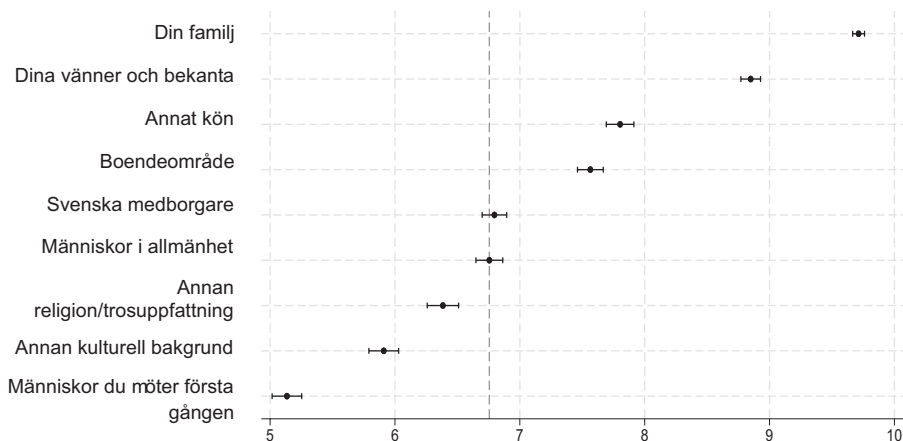
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2023 och Brottsförebyggande rådet (Brå) 2024.

Ser vi till över tid tycks den ökade oron alltså inte påverka den generella tilliten. Förtroendeökningen för polisen stämmer väl överens med tidigare mönster som uppmärksammats i Sverige med ökat förtroende för myndigheter då hotbilden ökar. Bland annat ökade förtroendet för regeringen samt hälso- och sjukvården under coronapandemin (Esaiasson m.fl., 2021) och förtroendet för försvaret ökade efter Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina 2022 (Ydén m.fl., 2023). Utifrån detta kan det ifrågasättas huruvida förtroendet faktiskt mäter en ökad tillit till institutionerna, eller om det snarare rör sig om ett ökat behov av skydd hos svenskar. Till skillnad från pandemin och kriget är brottsligheten ett tydligt inrikespolitiskt problem. Under resterande delen av undersökningen riktas därför fokuset på den till synes stabila mellanmänskliga tilliten. När vi studerar tilliten till olika grupper i samhället på en djupare nivå framträder delvis en annan bild.

SOM-undersökningarna har sedan 1986 mätt graden av tillit i Sverige med frågan *Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?* Likaså ställs frågan *I vilken utsträckning anser du att det går att lita på människor i det område där du bor?* I båda dessa fall mäts tilliten på en 11-gradig skala där 0 motsvarar *Det går inte att lita på människor i allmänhet* medan 10 motsvarar *Det går att lita på människor i allmänhet*. Den senare frågan är ursprungligen framtagen för att kunna studera skillnader i tilliten på lokal nivå och göra jämförelser inom ett land. SOM-institutets mätningar som går tillbaka till 2007 visar att tilliten till folk i området där man bor generellt sett är högre i Sverige. Även om den senare typen av tillit är högre än den generella tilliten, har båda legat stabilt över tid (Holmberg & Rothstein, 2019).

För att närmare studera sambandet mellan mellanmänsklig tillit och oron för skjutningar och sprängningar inkluderades i den nationella SOM-undersökningen 2023 fler frågor om tilliten till olika grupper i samhället. Vi ställde frågan *I vilken utsträckning litar du på följande grupper i det svenska samhället: din familj, dina vänner och bekanta, svenska medborgare, personer med en annan kulturell bakgrund än din, personer med ett annat kön än ditt, personer med en annan religion/trosuppfattning än din och personer som du träffar för första gången*. De olika grupperna utformades utifrån tanken att de skulle representera ett bredare spektrum av partikulär tillit till olika ingrupper, det vill säga personer och grupper individen ansåg sig stå nära och troligen identifierar sig med, och utgrupper, det vill säga grupper som individen inte stod nära eller identifierar sig med (Delhey m.fl., 2011). Figur 3 redovisar den genomsnittliga tillitsnivån till olika grupper i samhället.

Figur 3 Genomsnittlig tillit till olika grupper i Sverige, 2023 (medelvärde med 95% konfidensintervall)

Kommentar: Frågorna löd *I vilken utsträckning går det att lita följande grupper i det svenska samhället: din familj; dina vänner och bekanta; personer av ett annat kön än ditt? I vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: svenska medborgare? I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: personer med en annan religion /trosuppfattning än din; personer med en annan kulturell bakgrund än din och personer du möter första gången?* För samtliga frågor ombads respondenterna skatta tilliten till personerna på en skala där 0 = *Jag litar på dem i mycket liten utsträckning* till 10 = *Jag litar på dem i mycket hög utsträckning*. Figuren redovisar den genomsnittliga tilliten för respektive grupp med konfidensintervall på 95 procent. Den sträckade linjen markerar den genomsnittliga tilliten till människor i allmänhet (medelvärde 6,75 på skalan 0–10). Basen utgör svaren för samtliga som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Sett utifrån respondentens perspektiv är den genomsnittliga tilliten till andra högst till de människor som står närmast respondenten, det vill säga familjen samt vänner och bekanta. Lägst är tilliten till grupper som individen står längre ifrån: människor man inte känner, personer med en annan kulturell bakgrund och personer med en annan religion eller trosuppfattning. Resultaten ger oss inte en bild över vad respondenterna lagt in i betydelsen av en annan kultur respektive religion eller trosuppfattning, utan ska snarare förstås på en mer generell nivå där det intressanta är att tilliten påverkas negativt till andra grupper där sociala skillnader uppfattas som betydelsefulla. Tolkningen stärks också av att den enda utgruppen som befinner sig högre än allmänna tilliten är till personer av ett annat kön.

För att studera sambandet mellan oron och tilliten till olika grupper redovisas resultaten i regressionsanalyser. I modellerna kontrolleras klassiska bakgrundsfaktorer som kön, ålder, hushållsinkomst, bostadsort, utbildningsnivå samt respondenternas placering på vänster-högerskalan. För att göra tolkningen av oron mer

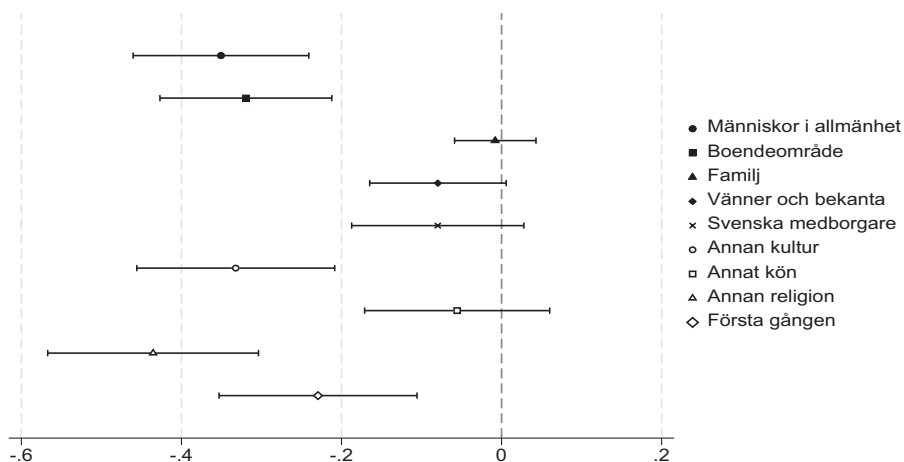
intuitiv omkodades variabeln så att 1 motsvarar ”inte alls oroad” och 4 motsvarar ”mycket oroad”. I tabell 2 redovisas tilliten gentemot oro för skjutningar och sprängningar på personlig nivå, i tabell 3 tilliten gentemot oron för närstående och slutligen i tabell 4 tilliten gentemot oron på samhällsnivå. Dessa återfinns i appendix. I figur 4–6 redovisas riktningskoefficienten för orons effekt på tilliten på respektive nivå i samma modell.

Vid närmare betraktelse tycks det finnas ett negativt samband mellan oro på de tre olika nivåerna och tilliten till människor i allmänhet, till människor med en annan religion eller trosuppfattning och till människor med en annan kulturell bakgrund. I samtliga modeller uppvisas här statistiskt signifikanta resultat. Det pekar på att oron trots allt kan minska den mellanmännskliga tilliten, och att det framförallt handlar om en minskad tillit till grupper som uppfattas stå längre ifrån respondenten. Slutsatsen att det uppfattade avståndet till andra är viktigt för den mellanmännskliga tilliten stärks också av att det saknas ett negativt samband mellan oron och tilliten till vissa grupper. Det finns inget tydligt samband mellan oron och tilliten till familjen. Detta då dessa relationer bygger på närmare kontakter och utbyten än övriga grupper. Likaså har redan uppmärksammats att könsskillnader inte tycks utgöra en betydande skiljelinje bland grupper i samhället. Här kan det dock noteras att det finns en betydande könsskillnad för tilliten mellan män och kvinnor, där män i högre utsträckning uppger sig lita på personer av annat kön.

Om vi ser till oron för en själv och för närstående är sambandet med tilliten starkare jämfört med oron på samhällsnivå. Oron för skjutningar och sprängningar för en själv är också kopplad till lägre tillit till personer du möter första gången. Det starkaste sambandet mellan oron och tilliten tycks dock vara oron för de närstående. Det finns ett negativt samband mellan högre oro för närstående och en lägre tillit till alla grupper utom familjen och personer av annat kön.

Det finns andra betydande faktorer som påverkar tilliten. Den negativa effekten på tilliten till specifika grupper är starkare för kvinnor än män. Tydligast är könsskillnaderna när det gäller oron för en själv. Ju längre bort källan till oro kommer från respondenten desto mindre blir skillnaderna. Likaså kan förhållandet mellan högre tillit och utbildning nyanseras, på det sättet att den positiva effekten som utbildning har på tilliten endast har betydelse för en mer generell tillit och till utgrupper. Genomgående finns ett positivt samband mellan tillit och inkomst och slutligen, har bostadsortens storlek enbart en betydelse för tilliten till människor i boendeområdet.

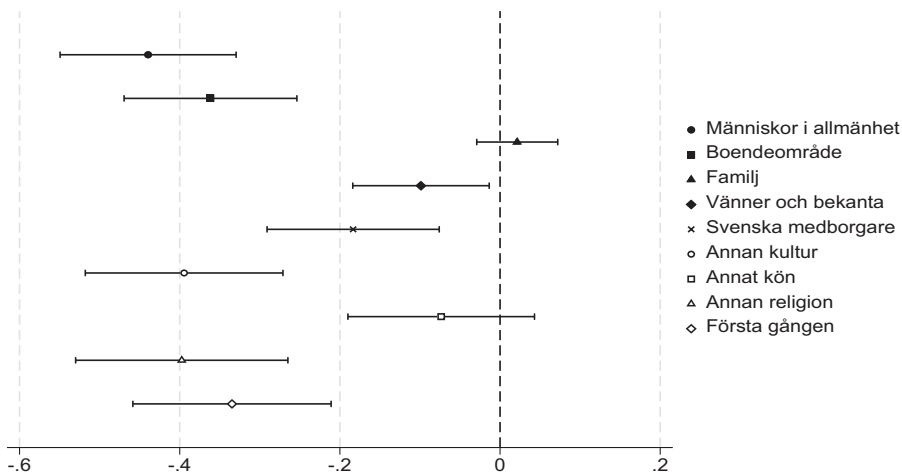
Figur 4 Personlig oro för skjutningar och sprängningar och tilliten till olika grupper i samhället, 2023 (standardiserad riktningskoefficient)

Kommentar: Figuren visar sambandet mellan tilliten för respektive grupp och oron för brottslighet i OLS-modellerna i tabell 2 med kontroller för kön, ålder, hushållsinkomst, utbildning, ideologi och bostadsort. Punktskattningen visar riktningskoefficienten (beta) i respektive modell med konfidensintervall på 95 procent. De skattningar som återfinns till vänster om 0 visar på ett negativt samband mellan oron och tilliten, och till höger om 0 på ett positivt samband. Konfidensintervall som överlappar 0 är inte signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

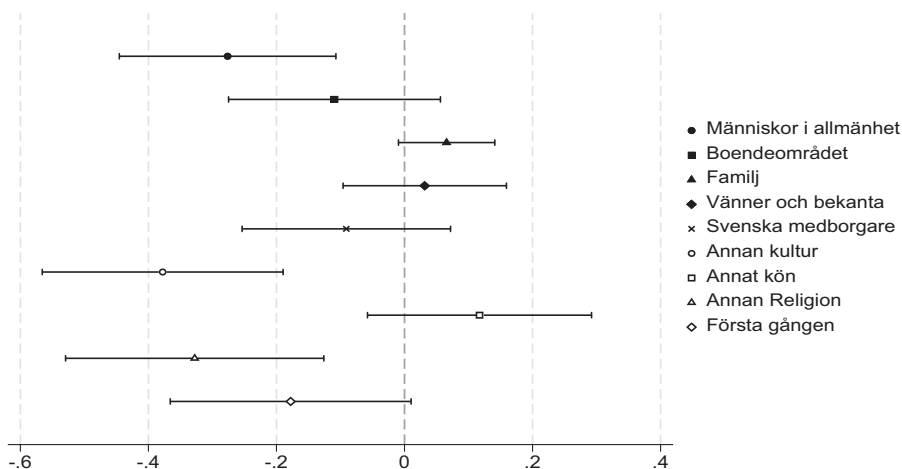
Figur 5 Oro för skjutningar och sprängningar för närstående och tilliten till olika grupper i samhället, 2023 (standardiserad riktningskoefficient)

Kommentar: Figuren visar sambandet mellan tilliten för respektive grupp och oron för brottslighet i OLS-modellerna i tabell 3 med kontroller för kön, ålder, hushållsinkomst, utbildning, ideologi och bostadsort. Punktskattningen visar riktningskoefficienten (beta) i respektive modell med konfidensintervall på 95 procent. De skattningar som återfinns till vänster om 0 visar på ett negativt samband mellan oron och tilliten, och till höger om 0 på ett positivt samband. Konfidensintervall som överlappar 0 är inte signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Figur 6 Oro för skjutningar och sprängningar för samhället och tilliten till olika grupper i samhället, 2023 (standardiserad riktningskoefficient)

Kommentar: Figuren visar sambandet mellan tilliten för respektive grupp och oron för brottslighet i OLS-modellerna i tabell 4 med kontroller för kön, ålder, hushållsinkomst, utbildning, ideologi och bostadsort. Punktskattningen visar riktningskoefficienten (beta) i respektive modell med konfidensintervall på 95 procent. De skattningar som återfinns till vänster om 0 visar på ett negativt samband mellan oron och tilliten, och till höger om 0 på ett positivt samband. Konfidensintervall som överlappar 0 är inte signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vad innebär resultaten för den svenska tilliten?

Svenskar oroar sig mycket för skjutningarna och sprängningarna och dess konsekvenser. Men svenskers uppfattning om vad som hotas skiljer sig åt. Nio av tio respondenter uttryckte oro över de konsekvenser som det grova våldet har för samhället. Det är allvarligt, men inte heller förvånande givet den våldsvåg som samhället upplevt från 2016 och framåt. Varannan svensk oroar sig för skjutvåldets konsekvenser för ens närstående och nästan en tredjedel av svenskarna oroar sig för våldets konsekvenser för en själv. Ser vi till den mellanmänniskliga tilliten tycks oron vid första anblick inte ha påverkat nivån av mellanmännisklig tillit i samhället nämnvärt, men resultaten i det här kapitlet visar att det finns ett samband på ett annat plan, nämligen mellan oron och tillitens omfattning i samhället.

På alla tre nivåer finns det ett samband mellan oron och lägre tillit till grupper som står längre från individen, där den starkaste effekten mellan oron och tilliten finns hos individer som uppfattar att hotet finns nära dem själva, medan oro på samhällsnivå framförallt påverkar de grupper som står allra längst bort från individen. Sammanfattningsvis kan resultaten tolkas som att oron får människor att sluta sig från andra och att tilliten förbehålls en mindre omfattande grupp individer, vilket

kan bli kostsamt för samhället om utvecklingen fortsätter. Även om mer forskning krävs för att kunna belägga huruvida det samband som uppmäts i resultaten leder till en reell minskning, bidrar ändå resultaten till att nyansera bilden av den svenska tilliten både gällande dess stabilitet men också på ett mer principiellt plan.

Hög mellanmänsklig tillit är som det påpekades i inledningen ofta positivt för samhället. Sverige är fortsatt ett utpräglat tillitssamhälle. Det illustreras av att den genomsnittliga nivån av mellanmänsklig tillit fortsatt är hög, även till grupper som personen inte känner. I den svenska kontexten är tillit ett honnörsord, till den graden att vi inte ens har ett perfekt ord för att ”inte lita” på någon.³ Samtidigt bör den svenska synen på tillit nyanseras. Tillit är inte nödvändigtvis bättre än misstro. Visst utgör den förra ofta grunden för social organisering, men tillit leder inte alltid till utfall som är nyttiga för individen eller för samhället. Få anser exempelvis att det är bra att lita på en oärlig person. Hög inomgruppslig tillit kan också leda till negativa konsekvenser för samhället om en viss grups mål strider mot det övriga samhällets. Det är inte minst tydligt när vi beaktar att den organiserade brottsligheten, som utgör bakgrunden till det här kapitlet, också hålls samman genom upprätthållandet av en normgemenskap.

Det är alltså viktigt att kunna avgöra när tilliten är nyttig eller inte. Även om tilliten till människor i allmänhet kan ses som en potentiell bro mellan olika individer och nätverk så visar resultaten att den allmänna tilliten behöver undersökas från fler perspektiv och sättas i förhållande till andra typer av mellanmänsklig tillit. Trots att tilliten till människor i allmänhet är stabil över tid visar de här resultaten att oron kan minska tilliten till en stor andel av befolkningen. En potentiell förklaring till dessa motstridiga resultat kan vara att oron minskar omfattningen av den grupp som hos respondenterna anses utgöra ”människor i allmänhet”, snarare än nivån på tilliten. Att det skulle vara så, talar exempelvis det tydliga negativa sambandet till utgrupper för. Men för att kunna säkerställa att tilliten faktiskt minskar i sin omfattning behövs det ytterligare forskning.

På samma sätt som det vore problematiskt om tillitsnivån till specifika grupper minskar, eller om tilliten medvetet eller omedvetet minskar i sin omfattning. Än värre vore det om tilliten inte bara sjunker utan istället ersätts av en generell misstro till främlingar. Då riskerar inte bara broar mellan grupper att brytas utan intolerans och oförståelse riskerar att öka. Där är vi inte än. Resultaten visar att betydande sociala skillnader uppvisar ett negativt samband med tilliten, men att skillnader inte behöver göra det. Lika viktigt är resultatet att en omfattande ingruppsidentitet så som medborgarskap inte påverkas negativt av den ökade oron. I en tid som präglas av allt mer polarisering och ett hetskt debattklimat tjänar det sista som en viktig påminnelse om att samhällen också tjänar på att stärka och upprätthålla inkluderande gemenskaper.

Noter

- ¹ Se ”Moral community” i Uslaner (2002, s. 26) (fritt översatt).
- ² Insamlingsperioden var mellan 18 september och 31 december 2023. Totalt skedde 11 dödsskjutningar i september vilket motsvarar en femtedel av alla dödsskjutningar under 2023 (Polisen, 2024). Medianenkäten inkom till SOM-institutet den 4 oktober 2023, det vill säga efter 16 dagar. Totalt motsvarar svaren som inkom det datumet 53 procent av de 1 721 personer som svarade på undersökningen.
- ³ Vi kan naturligtvis misstro någon eller hysa skepsis, vars motsats kan vara tillit eller tilltro, men tillit och tilltro är inte nödvändigtvis samma sak.

Referenser

- Andersson, F., Demker, M., Mellgren, C., & Öhberg, P. (2021). Kriminalpolitik – lika hett som man kan tro. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (Red.), *Ingen anledning till oro (?)*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, F., Wärnlöf Bové, K., & Öhberg, P. (2022). Brott, men inga straff? Svenska folkets inställning till våldsbrott och hur de ska förhindras. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Brottsförebyggande rådet (Brå) (2024). 2023 Konstaterade fall av dödligt våld – En granskning av dödligt våld.
- Cassel, F., & Öhberg, P. (2023). Skilda världar? Ideologisk polarisering kring våldets orsaker i samhället 1995–2022. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press.
- Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How General Is Trust in ”Most People”? Solving the Radius of Trust Problem. *American Sociological Review*, 76(5), 786–807.
- Dagens Nyheter (2024). ”Mordet satte fart på våldsvågen – i dag börjar rättegången”. Publicerad 2024-02-26. <https://www.dn.se/sverige/mordet-satte-fart-pa-valdsvagen-i-dag-borjar-rattegangen/>
- Esaiasson, P., Sohlberg, J., Ghersetti, M., & Johansson, B. (2021). How the coronavirus affects citizens trust in institutions and in unknown others: Evidence from the ’the Swedish experiment’. *European Journal of Political Research*, 60, 748–760.
- Holmberg, S., Näsman, P., Oscarsson, H., Pettersson, M., & Oleskog Tryggvason, P. (2023). *Väljarna avgör*. Sveriges Television AB.

- Holmberg, S., & Rothstein, B. (2019). Partikulär tillit – lita på människor i området där man bor i. I U. Andersson, B. Rönnestrand, P. Öhberg & A. Bergström (Red.), *Storm och stiltje*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jackson, J. (2004). Experience and Expression Social and Cultural Significance in the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 44, 946–966.
- Khoshnood, A. (2019). Holding Sweden hostage: firearm-related violence. *Forensic Sciences Research*, 4(1), 88–93.
- Norris, P. (2022). *In Praise of Skepticism: Trust but Verify* (1 uppl.). Oxford University Press.
- Polisen (2024). 2023, Bekräftade skjutningar per region och månad. <https://polisen.se/siteassets/dokument/statistik/sprangningarskjutningar/2023-skjutningar.pdf> [Besökt 2024-03-27]
- Putnam, R., Leonardi R., & Nanetti R. (1993). *Making Democracy Work: civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- PytlikZillig, L.M., & Kimbrough, C.D. (2016). Consensus on Conceptualizations and Definitions of Trust: Are We There Yet? I E. Shockley, T.M.S. Neal, L.M. PytlikZillig & B.H. Bornstein (Red.), *Interdisciplinary Perspectives on Trust: Towards Theoretical and Methodological Integration* (1 uppl.). Springer International Publishing.
- Sturup, J., Gerell, M., & Rostami, A. (2020). Explosive violence: A near-repeat study of hand grenade detonations and shootings in urban Sweden. *European Journal of Criminology*, 17(5), 661–677.
- Svenska Dagbladet (2023). ”Totalt förfall – Sverige ses som skräckexempel”. Publicerad 2023-06-17. <https://www.svd.se/a/r13oeA/valdsvagen-i-sverige-nordiska-kriminologer-forfasas>
- Uslaner, E.M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press.
- Ydén, K., Bjereld U., & Berndtsson, J. (2023). Svensk säkerhet i krigets skugga: NATO, försvaret och stödet till Ukraina. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovishhetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

APPENDIX

Tabell 2 Personlig oro för skjutningar och sprängningar och tilliten till grupper i samhället, 2023 (OLS-regressioner, riktningkoefficienter)

	Människor i allmänhet	Boende- område	Familj	Vänner	Med- borgare	Annan kultur	Annat kön	Annan tro	Första gången
Personlig oro	-0,35*** (0,56)	-0,32*** (0,55)	-0,01 (0,03)	-0,08* (0,04)	-0,08 (0,05)	-0,33*** (0,06)	-0,06 (0,06)	-0,43*** (0,07)	-0,3*** (0,06)
Kön	-0,1 (0,1)	-0,32** (0,1)	-0,13** (0,05)	-0,22** (0,08)	-0,01 (0,1)	-0,19 (0,12)	0,41*** (0,11)	-0,28** (0,12)	0,06 (0,12)
Ålder	0,03*** (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,00 (0,00)	0,02*** (0,00)	0,01* (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,03*** (0,00)
Hushållsinkomst	0,10*** (0,02)	0,11*** (0,02)	0,05*** (0,01)	0,08*** (0,01)	0,07*** (0,02)	0,04* (0,02)	0,1*** (0,01)	0,07** (0,02)	0,11*** (0,02)
Utbildning	0,20*** (0,06)	0,17** (0,06)	-0,04 (0,03)	-0,02 (0,04)	0,03 (0,05)	0,28*** (0,06)	0,04 (0,06)	0,27*** (0,07)	0,24*** (0,06)
Ideologi	-0,13** (0,04)	-0,2 (0,04)	0,04* (0,02)	0,03 (0,02)	-0,07 (0,04)	-0,43*** (0,05)	0,16*** (0,05)	-0,37*** (0,05)	-0,11** (0,05)
Bostadsort	0,13* (0,06)	-0,18** (0,06)	0,01 (0,03)	0,02 (0,05)	0,03 (0,05)	0,15* (0,07)	-0,02 (0,06)	0,1 (0,07)	0,11 (0,07)
Konstant	4,99*** (0,38)	6,75*** (0,38)	9,29*** (0,18)	8,67*** (0,29)	5,68*** (0,37)	6,53*** (0,43)	4,46*** (0,4)	6,87*** (0,4)	2,69*** (0,4)
Antal obs.	1 474	1 476	1 486	1 478	1 465	1 463	1 464	1 466	1 476
R ²	0,13	0,12	0,03	0,03	0,03	0,11	0,11	0,11	0,09

Kommentar: Frågorna löd *I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: din familj; dina vänner och bekanta; personer av ett annat kön än ditt? I vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: svenska medborgare? I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: personer med en annan religion /trosuppfattning än din; personer med en annan kulturell bakgrund än din och personer du möter första gången? 0 = Litar på i mycket liten utsträckning/Det går inte att lita på människor i allmänhet till 10 = Litar på i mycket stor utsträckning/Det går att lita på människor i allmänhet. Oro utgår från frågan *De senaste åren har det rapporterats om en ökning av grovt våld i samhället i form av skjutningar och sprängningar. Hur oroad är du för det grova våldet och dess konsekvenser för: dig själv?* Svarsalternativen mäts på en skala där 1 = *Inte alls oroad* och 4 = *Mycket oroad*. Kön är kodad 1 = *Kvinna* och 2 = *Man*. Ålder är kodad 16 – 90 utifrån respondentens ålder. Hushållsinkomst är kodad 1 = *100 000 eller mindre i samlad årsinkomst*, 2 = *101 000 – 200 000*, osv. upp till 12 = *Mer än 1 100 000*. Utbildning är kodad 1 = *Låg* (max grundskola el. motsv.), 2 = *Medellåg* (max gymnasium, folkhögskola el. motsv), 3 = *Medelhög* (eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än tre år) samt 4 = *Hög* (högsk./univ. 3 år eller längre/forskarutb.). Ideologi är kodad 1 = *Klart till vänster*, 2 = *Något till vänster*, 3 = *Varken till vänster eller till höger*, 4 = *Något till höger* samt 5 = *Klart till höger*. Bostadsort är kodad 1 = *Ren landsbygd*, 2 = *Mindre tätort*, 3 = *Stad eller större tätort* samt 4 = *Stockholm, Göteborg, Malmö*. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 3 Oro skjutningar och sprängningar för närstående och tilliten till olika grupper i samhället, 2023 (OLS-regressioner, riktningkoefficienter)

	Människor i allmänhet	Boende- område	Familj	Vänner	Med- borgare	Annan kultur	Annat kön	Annan tro	Första gången
Oro närstående	-0,44*** (0,56)	-0,36*** (0,55)	0,02 (0,03)	-0,1** (0,04)	-0,18*** (0,05)	-0,39*** (0,06)	-0,07 (0,06)	-0,4*** (0,07)	-0,33*** (0,06)
Kön	-0,13 (0,1)	-0,32** (0,1)	-0,13** (0,05)	-0,22** (0,08)	-0,03 (0,1)	-0,2 (0,12)	0,42*** (0,11)	-0,23 (0,12)	0,05 (0,12)
Ålder	0,03*** (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,00 (0,00)	0,02*** (0,00)	0,01** (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,03*** (0,00)
Hushållsinkomst	0,1*** (0,02)	0,11*** (0,02)	0,05*** (0,01)	0,08*** (0,01)	0,06*** (0,02)	0,04* (0,02)	0,1*** (0,02)	0,07** (0,02)	0,1*** (0,02)
Utbildning	0,21*** (0,06)	0,18** (0,05)	-0,03 (0,03)	-0,07 (0,04)	0,03 (0,05)	0,3*** (0,06)	0,04 (0,06)	0,3*** (0,07)	0,24*** (0,06)
Ideologi	-0,11** (0,04)	-0,01 (0,04)	0,03 (0,02)	0,03 (0,03)	-0,05 (0,04)	-0,41*** (0,05)	0,16*** (0,05)	-0,37*** (0,05)	-0,09 (0,07)
Bostadsort	0,11 (0,06)	-0,2** (0,06)	0,01 (0,03)	0,02 (0,05)	0,03 (0,05)	0,12 (0,07)	-0,02 (0,06)	0,07 (0,07)	0,1 (0,07)
Konstant	5,3*** (0,38)	6,89*** (0,38)	6,75*** (0,38)	8,69*** (0,3)	6,03*** (0,37)	6,77*** (0,43)	4,5*** (0,4)	6,76*** (0,5)	3,04*** (0,4)
Antal obs.	1 470	1 472	1 480	1 472	1 458	1 456	1 457	1 459	1 469
R ²	0,14	0,13	0,04	0,04	0,04	0,12	0,10	0,11	0,1

Kommentar: Frågorna löd *I vilken utsträckning går det att lita följande grupper i det svenska samhället: din familj; dina vänner och bekanta; personer av ett annat kön än ditt? I vilken utsträckning går det att lita på människor i det område där du bor? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: svenska medborgare? I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: personer med en annan religion /trosuppfattning än din; personer med en annan kulturell bakgrund än din och personer du möter första gången?* 0 = Litar på i mycket liten utsträckning/Det går inte att lita på människor i allmänhet till 10 = Litar på i mycket stor utsträckning/Det går att lita på människor i allmänhet. Oro utgår från frågan *De senaste åren har det rapporterats om en ökning av grovt våld i samhället i form av skjutningar och sprängningar. Hur oroad är du för det grova våldet och dess konsekvenser för: dina närstående?* Svarsalternativen mäts på en fyrgradig skala där 1 = *Inte alls oroad* och 4 = *Mycket oroad*. Kön är kodad 1 = *Kvinna* och 2 = *Man*. Ålder är kodad 16–90 utifrån respondentens ålder. Hushållsinkomst är kodad 1 = *100 000 kr eller mindre i samlad årsinkomst*, 2 = *101 000 – 200 000 kr*, osv. upp till 12 = *Mer än 1 100 000 kr*. Utbildning är kodad 1 = *Låg* (max grundskola el. motsv.), 2 = *Medellåg* (max gymnasium, folkhögskola el. motsv.), 3 = *Medelhög* (eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än tre år) samt 4 = *Hög* (högsk./univ. 3 år eller längre/forskarutb.). Ideologi är kodad 1 = *Klart till vänster*, 2 = *Något till vänster*, 3 = *Varken till vänster eller till höger*, 4 = *Något till höger* samt 5 = *Klart till höger*. Bostadsort är kodad 1 = *Ren landsbygd*, 2 = *Mindre tätort*, 3 = *Stad eller större tätort* samt 4 = *Stockholm, Göteborg, Malmö*. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 4 Oro skjutningar och sprängningar för samhället och tilliten till olika grupper i samhället, 2023 (OLS-regressioner, riktningkoefficienter)

	Människor i allmänhet	Boende- område	Familj	Vänner	Med- borgare	Annan kultur	Annat kön	Annan tro	Första gången
Oro samhället	-0,28** (0,09)	-0,11 (0,84)	0,06 (0,04)	-0,03 (0,07)	-0,09 (0,08)	-0,38*** (0,1)	0,12 (0,09)	-0,33** (0,1)	-0,18 (0,1)
Kön	-0,04 (0,1)	-0,24* (0,1)	-0,13** (0,05)	-0,19** (0,08)	0,02 (0,1)	-0,12 (0,12)	0,45*** (0,11)	-0,15 (0,13)	0,13 (0,12)
Ålder	0,03*** (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,00 (0,00)	0,02*** (0,00)	0,01** (0,00)	0,03*** (0,00)	0,01*** (0,00)	0,03*** (0,00)
Hushållsinkomst	0,12*** (0,02)	0,12*** (0,02)	0,05*** (0,01)	0,08*** (0,01)	0,07*** (0,02)	0,06** (0,02)	0,1*** (0,02)	0,08*** (0,02)	0,11*** (0,02)
Utbildning	0,23*** (0,06)	0,19** (0,05)	-0,04 (0,03)	-0,01 (0,04)	0,04 (0,05)	0,3*** (0,06)	0,05 (0,06)	0,3*** (0,07)	0,25*** (0,06)
Ideologi	-0,15** (0,04)	-0,06 (0,04)	0,02 (0,02)	0,00 (0,03)	-0,06 (0,06)	-0,42*** (0,05)	0,13** (0,05)	-0,39*** (0,05)	-0,11** (0,07)
Bostadsort	0,09 (0,06)	-0,22** (0,06)	0,01 (0,03)	0,01 (0,05)	0,02 (0,06)	0,1 (0,07)	-0,02 (0,06)	0,05 (0,07)	0,07 (0,07)
Konstant	4,95*** (0,46)	6,26*** (0,45)	9,1*** (0,38)	8,36*** (0,34)	5,77*** (0,44)	6,83*** (0,51)	3,89*** (0,47)	6,69*** (0,5)	2,62*** (0,4)
Antal obs.	1 470	1 472	1 483	1 475	1 458	1 458	1 459	1 462	1 472
R ²	0,12	0,11	0,04	0,03	0,03	0,10	0,11	0,09	0,09

Kommentar: Frågorna löd *I vilken utsträckning går det att lita följande grupper i det svenska samhället: din familj; dina vänner och bekanta; personer av ett annat kön än ditt? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: svenska medborgare? I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet? I vilken utsträckning går det att lita på följande grupper i det svenska samhället: personer med en annan religion/trosuppfattning än din; personer med en annan kulturell bakgrund än din och personer du möter första gången?* Skalan går från 0 = *Litar på i mycket liten utsträckning/Det går inte att lita på människor i allmänhet* till 10 = *Litar på i mycket stor utsträckning/Det går att lita på människor i allmänhet* för respektive grupp. Oro utgår från frågan *De senaste åren har det rapporterats om en ökning av grovt våld i samhället i form av skjutningar och sprängningar. Hur oroad är du för det grova våldet och dess konsekvenser för: det svenska samhället?* Svarsalternativen mäts på en skala där 1 = *Inte alls oroad* och 4 = *Mycket oroad*. Kön är kodad 1 = *Kvinna* och 2 = *Man*. Ålder är kodad 16–90 utifrån respondentens ålder. Hushållsinkomst är kodad 1 = *100 000 kr eller mindre i samlad årsinkomst*, 2 = *101 000 – 200 000 kr*, osv. upp till 12 = *Mer än 1 100 000 kr*. Utbildning är kodad 1 = *Låg* (max grundskola el. motsv.), 2 = *Medellåg* (max gymnasium, folkhögskola el. motsv), 3 = *Medelhög* (eftergymnasial utb., högsk./univ. kortare än tre år) samt 4 = *Hög* (högsk./univ. 3 år eller längre/forskarutb.). Ideologi är kodad 1 = *Klart till vänster*, 2 = *Något till vänster*, 3 = *Varken till vänster eller till höger*, 4 = *Något till höger* samt 5 = *Klart till höger*. Bostadsort är kodad 1 = *Ren landsbygd*, 2 = *Mindre tätort*, 3 = *Stad eller större tätort* samt 4 = *Stockholm, Göteborg, Malmö*. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

ALL INCLUSIVE ELLER BASPAKET? SVENSKA FOLKET TECKNAR ETT SAMHÄLLSKONTRAKT

FELIX CASSEL, BJÖRN RÖNNERSTRAND, FREJA WESSMAN
OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Samhällskontraktet kan ses som ett implicit avtal som specificerar det ömsesidiga utbytet av förpliktelser mellan medborgare och stat. Detta begrepp har på senare år kommit att ta en allt större plats i samhällsdebatten. Debattörerna gör ofta gällande att samhällskontraktet är på väg att brytas. Frågan är emellertid vad samhällskontraktet egentligen består av och vad svenskarna anser om kontraktets giltighet? I det här kapitlet gör vi ett försök att besvara dessa frågor. Resultaten visar att det finns ett slags ”baskontrakt” som alla är mer eller mindre ense om. Det handlar om att följa lagar, rösta, betala skatt och att inte överutnyttja välfärdssystemet. Därutöver kan vi se att det finns tydliga ideologiska skiljelinjer gällande vilka krav som ställs på staten respektive medborgarna i ett utökat ”premiumkontrakt”. Likaså är födelseland av betydelse för kontraktets omfattning. Vi kan också konstatera att det finns en beredskap att göra uppoffringar för att få kontraktet att fungera.

Vad är det som gör att samhällen hänger ihop? Ett förslag till svar på den frågan är att det finns en slags överenskommelse mellan staten och medborgarna om vad de båda parterna kan förvänta sig av varandra. Infrias inte förväntningarna vidtar bägge parter åtgärder som kan leda till att samvaron blir sämre och osäkrare. Inom politisk teori kallas denna tänkta överenskommelse för samhällskontrakt. Kontraktet kan ses som ett tyst avtal som specificerar det ömsesidiga utbytet av förpliktelser mellan medborgare och stat. Detta abstrakta begrepp blir konkret när det fylls med innehåll. Medborgarnas åtaganden enligt samhällskontraktet kan inkludera saker som att betala skatt, följa lagen och vittna i domstol. I utbyte tar staten på sig att skydda medborgarna mot brott och tillhandahålla infrastruktur och välfärd.

På ett övergripande plan går det att hävda att samhällskontraktet utgör själva hjärtat av samhällskroppen, där ett välfungerande samarbete mellan medborgare och stat är helt avgörande för att samhället ska kunna fungera (Rothstein, 2021). Så länge detta outtalade kontrakt upprätthålls av de båda parterna fungerar samhället. Då finns det en legitim samhällsordning.

Tanken på ett samhällskontrakt har föga förvånande anor som går tillbaka till antiken. När domstolen dömde Sokrates till döden valde han att stanna kvar och acceptera straffet (trots att det gavs en möjlighet att fly). Sokrates menade att det

fanns ett outtalat kontrakt mellan honom och staten. Atens lagar gav honom möjlighet att leva ett gott liv. Genom att ha verkat och levt i stadsstaten hade han samtidigt givit sitt samtycke till lagarnas legitimitet. I annat fall skulle han ha lämnat staden (Ritchie, 1891).

Även om grekerna i vanlig ordning var tidigt ute med att diskutera ämnen som idag är gångbara i samtidsdebatten, tog det närmare 2000 år innan samhällskontraktet ånyo fångade filosofernas intresse. Det var Thomas Hobbes, John Locke och Jean-Jacques Rousseau som tog upp den kastade handsken och utvecklade idén om ett samhällskontrakt. Därefter kom diskussionerna om ett kontrakt att svalna och det var inte förrän på 1970-talet som begreppet fick förnyad aktualitet med framträdande verk av John Rawls och Robert Nozick (Friend, 2004).

Brister i det svenska samhällskontraktet är idag föremål för politisk debatt. Det handlar ofta om ökad otrygghet och välfärdens brister (Stål, 2023). Att politiker använder samhällskontraktet som retorisk figur är nog inte en slump. Rekordmånga svenskar anser att samhällsutvecklingen är på väg åt fel håll (se Andersson, Carlander & Rönnerstrand i denna antologi). Under senare år har organiserad brottslighet och frågan om lag och ordning kommit allt högre upp på väljarnas agenda. Därutöver finns ett missnöje med hur socialförsäkringarna fungerar. Allt fler väljer privata försäkringar för att få snabbare tillgång till sjukvården.

Tidigare forskning om samhällskontraktet har i stor utsträckning fokuserat på frågan om hur ett legitimt samhällskontrakt bör se ut (Loewe m.fl., 2021). I motsats till dessa normativa anslag vill vi veta mer om människors uppfattning om samhällskontraktet och de faktorer som påverkar variation i sådana uppfattningar mellan individer. Vi menar att en bättre empirisk förståelse för samhällskontraktet kan ge viktiga pusselbitar till att förstå relationen mellan stat och medborgare i olika kontexter och samhällsutvecklingen i stort. Vi använder enkätfrågor för att mäta vilka åtaganden som svenskarna anser att kontraktet både kräver av staten respektive medborgarna. Vi bryter också ned analysen för att undersöka hur förståelsen av kontraktet skiljer sig åt mellan olika grupper.

Att mäta samhällskontraktet

För att empiriskt undersöka det svenska folkets uppfattning om samhällskontraktet ställdes frågor om vilka statens respektive medborgarnas skyldigheter är för att samhällskontraktet ska anses vara uppfyllt. Vi valde att inspireras av komponenter från den politiska filosofin om samhällskontraktet: nattvaktarstatens beståndsdelar (en minimalistisk stat i Robert Nozicks anda), välfärdsstatens åtaganden (inspirerat utifrån John Rawls principer) och betydelsen av politiskt deltagande, som till dels kan hämtas från Jean-Jacques Rousseaus idéer om ett socialt kontrakt. Sammanlagt ställde vi 18 olika frågor om kontraktets innehåll.

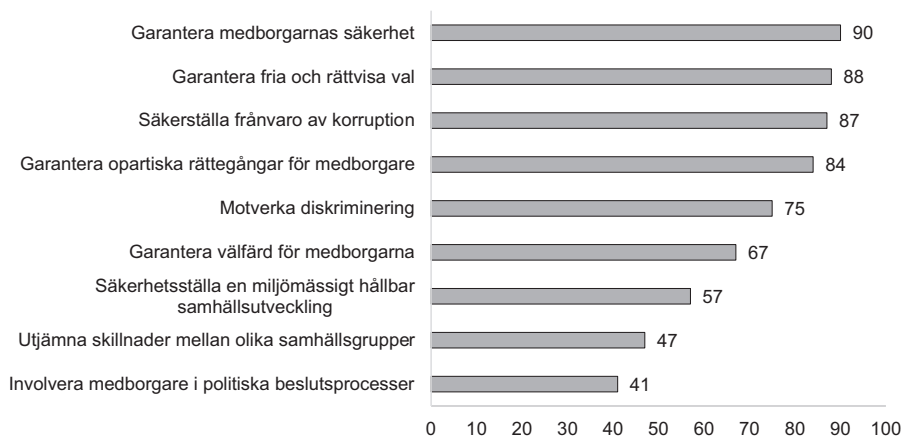
Den första frågan löd *Förhållandet mellan staten och medborgarna beskrivs ibland som ett tänkt kontrakt. Det finns olika uppfattningar om vad som krävs för att kontraktet ska vara uppfyllt. Hur viktiga eller oviktiga är följande för att staten ska uppfylla sin del*

av kontraktet? Frågan om medborgarnas skyldigheter i samhällskontraktet löd *Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av samhällskontraktet?* Vi ställde också en fråga gällande svenska folkets uppfattning om i vilken utsträckning kontraktet anses vara uppfyllt idag. Frågan löd *Hur anser du att staten respektive medborgarna uppfyller sin del av kontraktet idag?*

Vad bör staten göra?

När det svenska folket ska teckna ett samhällskontrakt finns det vissa delar som anses vara viktigare än andra. Figur 1 visar att det nästan råder total uppslutning kring påståenden om att staten ska garantera medborgarnas säkerhet (90 procent), fria och rättvisa val (88 procent), säkerställa frånvaro av korruption (87 procent) och garantera opartiska rättegångar (84 procent). I den mindre viktiga delen av kontraktet, i vilken färre än hälften av svenskarna anser något vara ”Mycket viktigt”, finner vi utjämnade skillnader mellan olika samhällsgrupper (47 procent) och att involvera medborgare i politiska beslutsprocesser (41 procent). Mellan dessa två poler hittar vi betydelsen av att motverka diskriminering (75 procent), garantera välfärd (67 procent) samt säkerställa en miljömässigt hållbar samhällsutveckling (57 procent).

Figur 1 Andel som anser att följande är mycket viktigt för att staten ska uppfylla sin del av kontraktet, 2023 (procent)

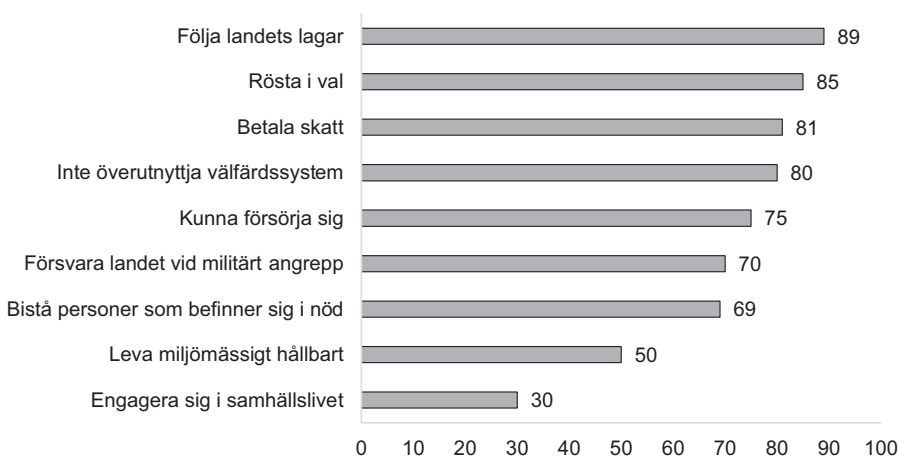

Kommentar: Frågan löd *Förhållandet mellan staten och medborgarna beskrivs ibland som ett tänkt kontrakt. Det finns olika uppfattningar om vad som krävs för att kontraktet ska vara uppfyllt. Hur viktiga eller oviktiga är följande för att staten ska uppfylla sin del av kontraktet?* Delfrågorna framgår av figuren. Svartalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt*. I figuren redovisas andelen som svarat *Mycket viktigt*. Antal svarande var mellan 1 646–1 667.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Låt oss nu se hur kravbilderna ser ut gentemot medmänniskorna. På samma sätt som det finns en stor uppslutning kring förväntansbilderna på staten finns motsvarande förväntningar på medborgarna. Det man kan notera i figur 2 är att det finns en stor majoritet som anser det vara mycket viktigt att följa landets lagar (89 procent), rösta i val (85 procent), betala skatt (81 procent) och att inte överutnyttja välfärdssystemet (80 procent). Att det enligt samhällskontraktet skulle vara mycket viktigt för medborgare att leva miljömässigt hållbart (50 procent) eller engagera sig i samhällslivet (30 procent) är mindre självklart. I gruppen däremellan finns kravet på att kunna försörja sig (75 procent), försvara landet vid militära angrepp (70 procent) samt bistå personer som befinner sig i nöd (69 procent).

Figur 2 *Andel som anser att följande är mycket viktigt för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet, 2023 (procent)*

Kommentar: Frågan löd *Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet?* Delfrågorna framgår av figuren. Svarsalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt*. I figuren redovisas andelen som svarat *Mycket viktigt*. Antal svarande var mellan 1 659–1 683.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vem vill ha vad?

Det är tydligt att vissa delar av kontraktet är mer centrala än andra. Men samtidigt att det också råder oenighet kring andra delar av kontraktet. Variationen leder oss in på att olika grupper vill ha och begär olika mycket av samhällskontraktet. I figur 3 har vi slagit samman alla alternativ för statens respektive medborgarnas åtaganden och skapat ett genomsnitt för vad som är mycket viktigt fördelat på kön, ålder, ideologi och var man är född.

Låt oss nu studera vilka grupper som skiljer sig mest från varandra i deras krav på staten respektive medborgarna. Till grupper som står ut hör unga människor samt personer på vänster- och högerkanterna. Unga människor är de som ställer lägst ”krav” på medborgarna. Den genomsnittliga andelen ”Mycket viktigt” är 59 procent, jämfört med 70 procent bland samtliga. Ungdomarnas genomsnittliga förväntning på vad staten skall leverera sticker emellertid inte ut. Bland unga är det 67 procent, att jämföra med 71 procent bland samtliga.

Som kontrast till unga personers avskalade kontrakt kan vi ställa den äldsta åldersgruppen, vars kontrakt ställer högre krav på både medborgare och stat. Bland de äldsta är genomsnittet av andelen ”Mycket viktigt” 75 procent för båda dessa kontraktsparter, det vill säga medborgare respektive stat.

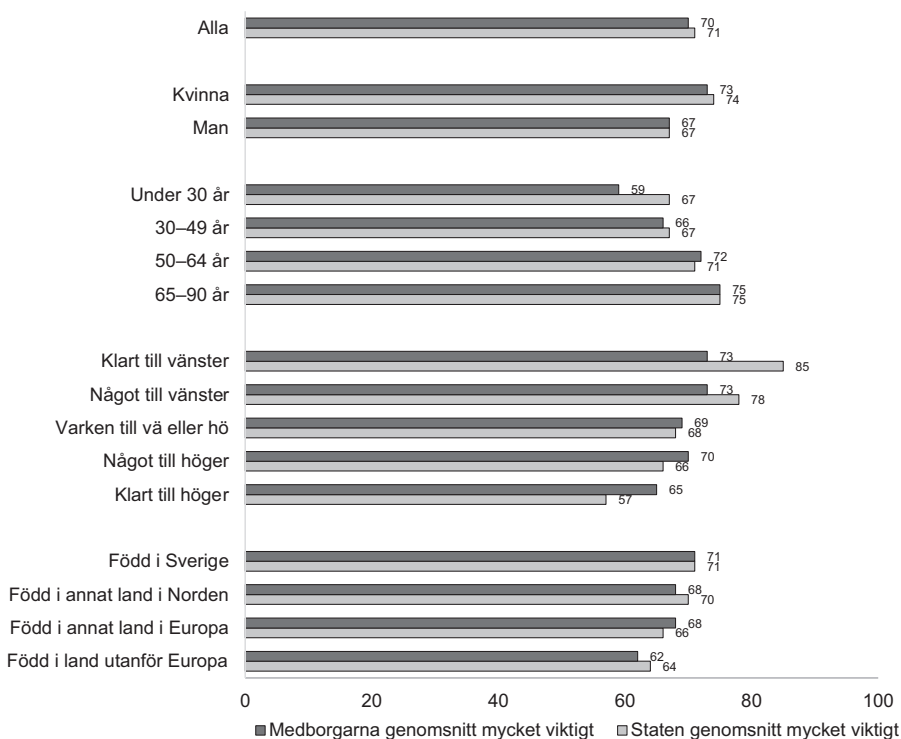
Att olika åldersgrupper har olika inställningar till kontraktet kan bero på flera saker. Det är troligt att livserfarenheter präglar synen på kontraktet och vad som kan förväntas av stat och medborgare, men det kan också vara en skillnad som har att göra med generationstillhörighet.

Föga förvånande finns det stora skillnader på hur man uppfattar kontraktets storlek beroende på ideologisk hemvist. Människor klart till vänster är den grupp som har allra högst förväntningar på staten (85 procent) och på samma gång störst skillnad gentemot de uppställda kraven på medborgarna och staten. Det skiljer 12 procentenheter mellan vad staten ska frambringa (85 procent) och medborgarnas bidrag (73 procent). På högersidan ser vi ett motsatt mönster. De som står klart till höger har högre krav på medborgarna (65 procent) än vad de har på staten (57 procent).

Det finns även generella skillnader för hur viktigt kontraktet i sin helhet är beroende på kön. Kvinnor anser i högre grad att staten och medborgarnas olika delar är viktigare än män. Vi vet sedan tidigare att kvinnor är mer beroende av en fungerande välfärdsstat och också har en mer positiv inställning till en stor stat (Gossen, 2020).

Födelseland är också av betydelse. De som är födda i Sverige förväntar sig mer av både medborgare (71 procent) och staten (71 procent) i jämförelse med dem som är födda utanför Sverige. Lägst krav på staten och medmänniskorna har människor som är födda utanför Europa (62 respektive 64 procent).

Figur 3 Genomsnitt av "mycket viktigt" för alla frågor om medborgarna och staten för olika grupper, 2023 (procent)

Kommentar: Frågorna löd *Förhållandet mellan staten och medborgarna beskrivs ibland som ett tänkt kontrakt. Det finns olika uppfattningar om vad som krävs för att kontraktet ska vara uppfyllt. Hur viktiga eller oviktiga är följande för att staten ska uppfylla sin del av kontraktet? samt Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet?* Svarsalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt*. Figuren redovisar, för olika grupper i procent, den genomsnittliga mängden svar *Mycket viktigt* för de nio frågorna om medborgarna respektive staten. Delfrågorna framgår av figur 1 och 2. Antal svarande var mellan 1 646–1 683.

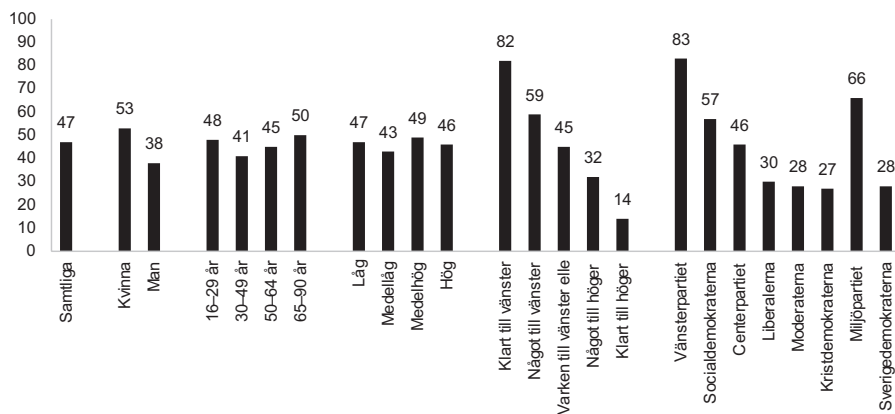
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Sverige har historiskt utmärkt sig globalt med en relativt låg grad av ekonomisk och social ojämlikhet. Det finns emellertid indikationer på att Sverige inte längre är bäst i klassen. Den ekonomiska ojämlikheten i Sverige har ökat kraftigt sedan 1990-talet (Finanspolitiska rådet, 2024). Samtidigt konstaterades nyligen en stor ojämlikhet i hälsa och tillgång till vård mellan olika sociodemografiska grupper (Socialstyrelsen, 2024, s. 7). Utvecklingen kan tyda på att staten tycks sköta sitt kompensatoriska uppdrag mindre framgångsrikt än tidigare. Frågan vi här ställer oss är hur synen på statens roll som utjämnande kraft varierar mellan olika samhällsgrupper.

I figur 4 redovisas andelen som anser att det är mycket viktigt att staten utjämnar skillnader mellan grupper för att kontraktet skall vara uppfyllt. Utfallet visar att skillnaderna beroende på ålder och utbildningsnivå inte är särskilt betydande. Andelen som tycker utjämning är mycket viktigt varierar endast mellan 41–50 procent mellan de fyra ålderskategorierna och mellan 43–49 procent mellan de fyra utbildningskategorierna. Något mer iögonfallande är skillnaderna mellan män och kvinnor, där det skiljer 15 procentenheter. Andelen kvinnor som tycker utjämning är mycket viktigt är 53 procent, jämfört med 38 procent bland män.

Än mer framträdande är dock de ideologiska och partipolitiska skillnaderna. Den ideologiska gradienten vad gäller synen på utjämning som statligt åtagande är slående. Bland personer klart till vänster är andelen som tycker detta är en mycket viktig del av kontraktet 82 procent. Bland personer klart till höger är andelen 14 procent. Den ideologiska dimensionen gör sig också gällande i synen på utjämning bland sympatisörer till olika partier. Sympatisörer till Vänsterpartiet står ut. Bland dem anser 83 procent att utjämning är en mycket viktig del av kontraktet. Motsvarande andel bland sympatisörer till Tidöpartierna (Liberalerna, Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna) ligger i spannet 27–30 procent.

Figur 4 Utjämna skillnader mellan samhällsgrupper mycket viktig del av kontraktet, efter kön, ålder, utbildning, ideologi och partisympati, 2023 (procent)

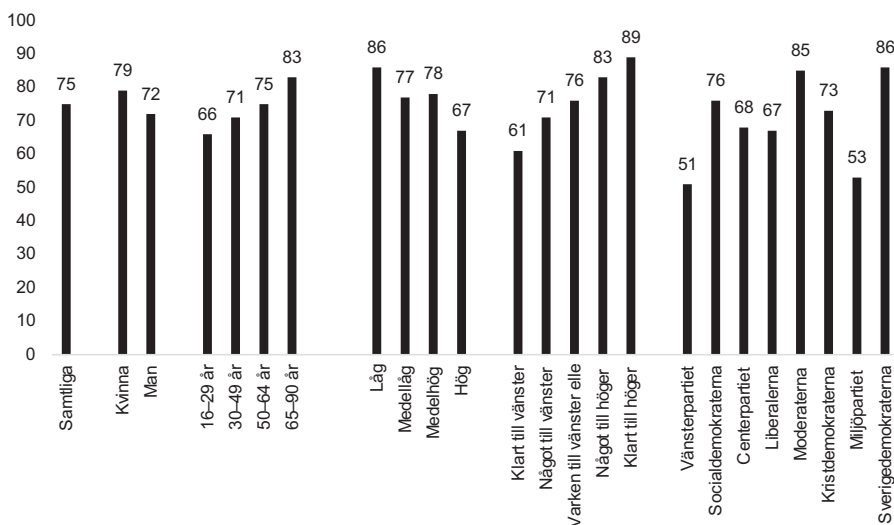

Kommentar: Frågan löd *Förhållandet mellan staten och medborgarna beskrivs ibland som ett tänkt kontrakt. Det finns olika uppfattningar om vad som krävs för att kontraktet ska vara uppfyllt. Hur viktiga eller oviktiga är följande för att staten ska uppfylla sin del av kontraktet? – Utjämna skillnader mellan samhällsgrupper.* Svarsalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt.* Figuren redogör för andelen i varje grupp som svarat *Mycket viktigt*. Antal svarande var 1 652.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Om utjämnandet av skillnader mellan samhällsgrupper betraktas som ett grundläggande åtagande för staten lyfter många samtidigt vikten av att medborgarna inte är beroende av staten för sitt levebröd. Figur 5 redovisar synen på en av de listade medborgerliga plikterna: att kunna försörja sig själv. Som väntat finns också här tydliga ideologiska skillnader, men först skall vi rikta blicken mot gruppskillnader vad gäller demografi. Här är det inte könsskillnader som står ut. Endast 7 procentenheter skiljer män (72 procent) och kvinnor (79 procent) åt. Däremot finns stora skillnader mellan olika ålders- och utbildningskategorier. Ålderseffekten är linjär. Ju högre ålderskategori desto viktigare anses egen försörjning vara. I gruppen mellan 16–29 år är andelen som tycker att egen försörjning är mycket viktig 66 procent. Motsvarande andel i gruppen 65–90 år är 83 procent. Graden av utbildning spelar också en roll. Tydligast framträder skillnaden om man jämför personer med låg utbildning (86 procent) med dem som har hög utbildning (67 procent).

Figur 5 Att kunna försörja sig själv mycket viktig del av kontraktet, efter kön, ålder, utbildning, ideologi och partisympati, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet? – Kunna försörja sig*. Svarsalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt*. Figuren redogör för andelen i varje grupp som svarat *Mycket viktigt*. Antal svarande var 1 677.

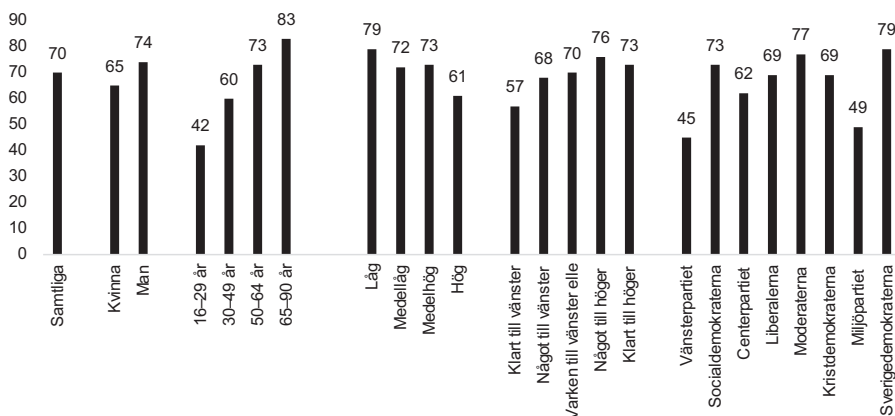
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Ideologiskt och partipolitiskt finns också stora skillnader. Bland dem som står till vänster är andelen som tycker att egen försörjning är mycket viktig 61 procent, medan det bland dem klart till höger är 89 procent. Partipolitiskt faller resultaten

ut i det att vänsterpartister (51 procent) och miljöpartister (53 procent) inte tycker att egen försörjning är lika viktigt, i jämförelse med övriga partiets sympatisörer. Men bland Tidöpartierna återfinns inte lika hög grad av samsyn som vi såg ovan vad gäller statens plikt att utjämna skillnader. Moderater (85 procent) och sverigedemokrater (86 procent) sticker ut i sin syn på hur viktigt det är att kunna försörja sig. Andelen är lägre bland sympatisörer till Kristdemokraterna (73 procent) och Liberalerna (67 procent).

Utvecklingen i Sveriges geografiska närområde, med kriget i Ukraina och Sveriges anslutningsprocess till Nato, har riktat ljuset på svensk försvarsförmåga. Händelserna har också smittat av sig på svenska folkets engagemang i frågan. Bland annat har Hemvärnet de senaste åren sett ett markant ökat söktryck (Försvarsmakten, 2024). Samtidigt visar undersökningar att försvarsviljan varierar mellan olika grupper i samhället (DN, 2024).

Figur 6 Att försvara landet mycket viktig del av kontraktet, efter kön, ålder, utbildning, ideologi och partisympati, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet? – Försvara landet.* Svartalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt.* Figuren redogör för andelen i varje grupp som svarat *Mycket viktigt.* Antal svarande var 1 664.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Kräver samhällskontraktet att medborgarna försvarar landet vid ett militärt angrepp? Svaret på den frågan skiljer sig åt mellan olika grupper. Figur 6 visar på både demografiska och ideologiska skillnader. För det första finns det en könskillnad på 9 procentenheter. Män är mer benägna att framhålla försvar av landet som en mycket viktig del av kontraktet. Än större är skillnaden vad gäller ålder och utbildning. I den yngsta gruppen (16–29 år) är andelen som svarade mycket

viktigt 42 procent, vilket kan jämföras med den äldsta gruppen (65–90 år) där andelen är 83 procent. Låg utbildning (79 procent) är förknippat med att lyfta fram försvar av landet som en mycket viktig del av kontraktet, vilket blir särskilt tydligt i jämförelse med högt utbildade (61 procent).

Bland de grupper som är minst benägna att lyfta försvar av landet som en viktig del av samhällskontraktet märks också vänsterpartister, miljöpartister och personer som står klart till vänster ideologiskt.

Under vintern 2024 diskuterades frågan om försvarsvilja flitigt. Upprinnelsen till debatten var ett utspel av statsminister Ulf Kristersson. I en debattartikel i Svenska Dagbladet tillsammans med migrationsminister Maria Malmer Stenergard (2024) lyftes en rapport från Plikt- och prövningsverket som visade att motståndet mot att göra värnplikt är större bland utomnordiskt födda. Sedan dess har debatten om försvarsvilja fortsatt (se exempelvis DN, 2024).

Vår studie visar på skillnader i synen på hur viktigt det är att försvara landet beroende på var man är född. Det finns en skillnad mellan personer som är födda utanför Europa och personer som är födda i Sverige. Andelen som lyfter försvar av landet som en mycket viktig del av samhällskontraktet är 55 procent bland personer födda utanför Europa och 70 procent bland personer födda i Sverige.

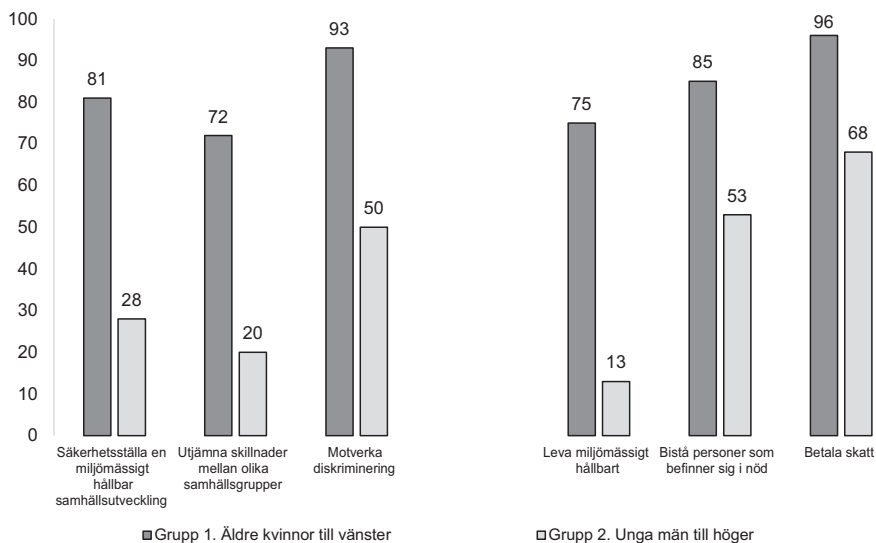
Vi vill göra klart att denna studie dock inte handlar om försvarsvilja. Det vi frågar om är hur viktigt försvar av landet är kopplat till vad medborgarna förväntas bidra med i samhällskontraktet.

All inclusive eller baspaketet? – en fråga om könstillhörighet, ålder och ideologi

Resultaten ovan illustrerar att uppfattningarna om det övergripande kontraktet skiljer sig mellan olika grupper. Utifrån resultaten kan två motpoler ses i sin syn på samhällskontraktet; de som tycker att samhällskontraktet ska vara omfattande och de som anser att kontraktet ska vara mer begränsat.

Utifrån en regressionsanalys baserad på grupperingarna i figur 3 identifierade vi två grupper som förespråkar två diametralt olika kontrakt. Ett stort och ett litet samhällskontrakt, det vill säga ”all inclusive” eller baspaketet. Den första gruppen, alltså de som förespråkar ett stort kontrakt, består av kvinnor över 50 år som står ideologiskt till vänster. För den här gruppen är statens delar i stort lika viktiga (85 procent) som för medborgarna (81 procent). Den andra gruppen som förespråkar ett mindre kontrakt, består av män under 50 år som står till höger. De har istället en betydligt mindre andel av mycket viktigt med enbart 59 procent i snitt för staten och 60 procent för medborgarna.

Om vi närstuderar dessa två grupper framträder tydliga skillnader. Vi ser en markant polarisering i synen på vad staten respektive medborgarna ska göra för att uppfylla sina delar av samhällskontraktet. I figur 7 redovisas de tre frågor för staten och tre frågor för medborgarna där skillnaderna mellan äldre kvinnor till vänster och yngre män till höger är som störst.

Figur 7 Andel som svarat mycket viktigt i frågor med störst variation mellan äldre vänsterkvinnor och yngre högermän, 2023 (procent)

Kommentar: Frågorna löd *Förhållandet mellan staten och medborgarna beskrivs ibland som ett tänkt kontrakt. Det finns olika uppfattningar om vad som krävs för att kontraktet ska vara uppfyllt. Hur viktiga eller oviktiga är följande för att staten ska uppfylla sin del av kontraktet? samt Hur viktiga är följande för att medborgarna ska uppfylla sin del av kontraktet?* Svarsalternativen var *Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt, Mycket oviktigt*. Figuren redovisar andelen i de båda grupperna som har svarat *Mycket viktigt* för de sex frågorna i figuren. De tre delfrågorna till vänster gäller staten och de tre delfrågorna till höger gäller medborgarna. De frågor som har valts ut är de som visar störst skillnad mellan de två grupperna. Grupp 1 består av kvinnor över 50 år som är klart eller något till vänster. Antal svar var mellan 205–207. Grupp 2 består av män under 50 som är klart eller något till höger. Antal svar var mellan 135–137. Delfrågornas formulering framgår av figuren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Skillnaden mellan de två gruppernas syn på kontraktet är slående i frågor gällande miljö och hållbarhet. Bland äldre kvinnor till vänster anser över 80 procent att det är mycket viktigt att staten uppfyller sin del av kontraktet. Likaså anser de att det är mycket viktigt att medborgarna gör detsamma (75 procent). De yngre männen till höger är av en annan åsikt. Endast 28 procent i denna grupp menar att en hållbar samhällsutveckling är en mycket viktig uppgift för staten. Kraven på medborgarna att leva hållbart stannar redan vid 13 procent.

En nästan lika stor skillnad finns i synen på hur viktigt det är för staten att utjämna skillnader mellan olika samhällsgrupper och motverka diskriminering. Närmare tre fjärdedelar av äldre kvinnor till vänster, 72 procent, betraktar jämlikhet som en mycket viktig del av statens samhällskontrakt, medan enbart 20 procent

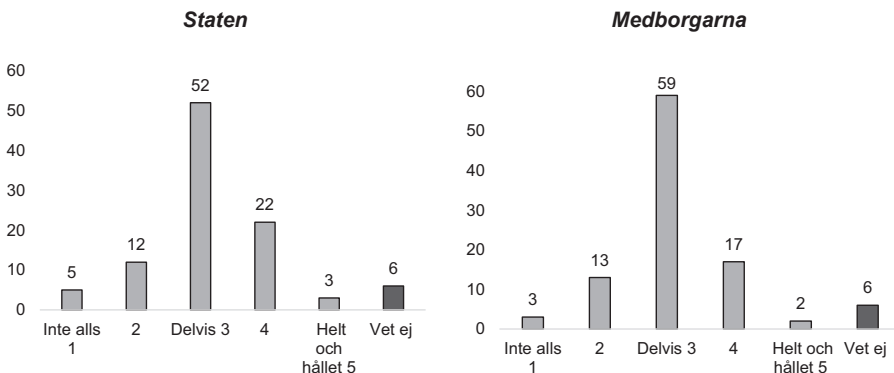
av de unga männen till höger anser detsamma. Motsvarande bild upprepas när det gäller diskriminering. 93 procent av de äldre kvinnorna till vänster anser att arbetet mot diskriminering är en mycket viktig del i samhällskontraktet för staten. Hälften av de unga männen till höger, 50 procent, har samma uppfattning. Jämfört med unga män till höger anser äldre vänsterkvinnor att det är viktigare att betala skatt (96 procent mot 68 procent) och bistå personer som befinner sig i nöd (85 procent mot 53 procent).

Värt att nämna är att även mellan dessa två grupper finns frågor där skillnaderna är mycket små. Det gäller delar av samhällskontraktet som vi tidigare konstaterat samlar en stor majoritet av svenskarna.

Svenskarnas åsikter om huruvida kontraktet uppfylls

Avslutningsvis skall vi nu undersöka hur väl svenskarna anser att staten respektive medborgarna uppfyller kontraktet idag. Utfallet redovisas i figur 8. Utmärkande är att majoriteten anser att kontraktet uppfylls delvis av både staten och medborgarna. Vidare är det relativt få som är riktigt missnöjda med staten eller medborgarnas kontraktsefterlevnad.

Figur 8 *Fördelning som anser att staten och medborgarna uppfyller sin del av kontraktet idag, 2023 (procent)*

Kommentar: Frågorna löd *Hur anser du att staten respektive medborgarna uppfyller sin del av kontraktet idag?* Delfrågorna och svarsalternativen framgår av figuren. Antal svarande var 1 668–1 662.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Enbart tre procent anser att medborgarna inte alls uppfyller sin del av kontraktet och enbart två procent anser att medborgarna uppfyller kontraktet helt och hållet. De flesta befinner sig helt enkelt i mittfåran, där de enbart delvis anser att med-

borgarna och staten uppfyller sin del av kontraktet. När vi bryter ner resultaten på olika grupper kan vi intressant nog konstatera att det råder en stor enighet kring att kontraktet är delvis uppfyllt. Vi kan inte finna några noterbara skillnader utifrån kön, ideologi, utbildning eller ålder.

Gör din plikt, kräv din rätt?

Det är tydligt att det finns aspekter av det svenska samhällskontraktet som en mycket stor andel av befolkningen sluter upp bakom. När det gäller statens åtaganden så anser mellan 80–90 procent att medborgarnas säkerhet, fria och rättvisa val, frånvaro av korruption och opartiska rättegångar är mycket viktiga aspekter av ett fungerande samhällskontrakt. Noterbart är att det bland dessa aspekter av statens skyldigheter inte återfinns någon som direkt handlar om vare sig leverans av välfärd eller att involvera medborgare i beslut. Frånsett säkerhet handlar ”baskontraktet” mer om negativa rättigheter än positiva.

Till de medborgerliga skyldigheterna som anses vara mycket viktiga av 80–90 procent hör att följa lagar, rösta, betala skatt och att inte överutnyttja välfärds-systemet. Noterbart är att de krav på medborgarna som de flesta svenskar skriver under på inte behöver innebära särskilt stora åtaganden för den enskilde. Svensken kommer långt på att inte bryta mot lagen, betala in skatten, gå och rösta vart fjärde år och inte belasta välfärden mer än nödvändigt.

En delförklaring till att baskontraktet innehåller så få statliga åtaganden koppade till leverans av samhällsservice handlar om den ideologiska dimensionen av kontraktets komponenter. Hade vi tillfrågat personer som står till vänster politiskt hade listan över högt värderade statliga leveransområden varit mer omfattande. Bland personer klart till vänster är det 85 procent som anser att leverans av välfärd är en mycket viktig del av vad samhällskontraktet ålägger staten – en andel som är 56 procent bland personer till höger. Men än större är den ideologiska sprickan i kontraktet när det gäller att utjämna skillnader mellan samhällsgrupper. Det anser 82 procent vara mycket viktigt bland personer klart till vänster, men endast 14 procent bland dem klart till höger.

Personer ideologiskt till höger anammar ett samhällskontrakt som ställer högre krav på medborgarna. En intressant skillnad är synen på att kunna försörja sig. 89 procent av dem klart till höger tycker detta är mycket viktigt, vilket kan jämföras med 61 procent bland dem klart till vänster. Motsvarande ideologiska skiljelinje återfinns när det gäller att försvara landet, om än inte lika tydligt.

När det gäller omfattningen på samhällskontraktet finns en ganska tydlig skillnad kopplat till födelseland. Personer födda i Sverige har ett betydligt mer omfattande kontrakt, inte minst jämfört med personer födda utanför Europa. Det gäller både förväntningarna på vad staten och medborgarna förväntas göra.

Resultaten kan potentiellt hjälpa oss att bättre förstå skillnader i beteendemönster mellan svenskfödda och utrikes födda. Det är till exempel väl belagt att utrikes

födda röstar i lägre utsträckning än personer födda i Sverige (SCB, 2023). En annan potentiell aspekt av samhällskontraktet handlar om vaccinviljan¹ (Korn m.fl., 2020), som är lägre bland personer födda utomlands. Dessa skillnader kan potentiellt förstås mot bakgrund av skillnader i synen på det fundamentala utbytet mellan medborgare och stat, det vill säga att utrikes födda har lägre förväntningar på vad staten skall leverera vilket smittar av sig på den egna viljan att ”leverera”. Givetvis spelar många andra faktorer in för röstningsmönster och vaccinvilja, men samhällskontraktet som analytisk ansats kommer längre än det ofta anförda svaret, om att skillnader mellan svenskfödda och utrikes födda handlar om bristande förtroende. Befintliga data ger nämligen inte entydigt stöd för att förtroendet för myndigheter är särskilt mycket lägre bland utrikesfödda än bland svenskfödda (SOM-institutet, 2023; Esaiasson, 2020).

En ytterligare punkt att reflektera över är hur synen på medborgerliga åtaganden enligt samhällskontraktet hänger samman med vad just den plikten skulle innebära för en själv. Frågan är om människor är mer benägna att lyfta fram plikter som inte ”drabbar” en själv, eller om tendensen snarare är att man lyfter upp plikter där man kan vara med och bidra? Resultaten pekar i olika riktningar. Å ena sidan visar resultaten att äldre i mycket högre grad än yngre anser att försvara landet vid militärt angrepp är mycket viktigt för att medborgarna skall uppfylla samhällskontraktet. Detta resultat skulle kunna förstås mot bakgrund av att det är yngre människor som kommer att utföra uppgiften, om det skulle bli aktuellt. Å andra sidan är män mer benägna än kvinnor att lyfta försvar av landet som viktigt, vilket kanske talar emot den förklaringsmodellen. Att personer som har låg utbildning i högre grad än dem med hög utbildning tenderar att lyfta upp egen försörjning som en mycket viktig del av medborgarnas plikter är intressant i sammanhanget, eftersom risken att själv inte kunna försörja sig är avsevärt högre bland personer med låg utbildning. Sammantaget finns det inte stöd för att människor entydigt skulle välja bort plikter som innebär åtaganden för en själv.

Not

¹ Kapitelförfattarna har i tidigare enkätstudier om samhällskontraktet sett att många svenskar anger vaccinering (mot Covid-19) som en viktig aspekt av medborgarnas plikter enligt kontraktet.

Referenser

- Dagens Nyheter (DN) (2024-03-18). Försvarsviljan högre bland svenskar med utländsk bakgrund. <https://www.dn.se/debatt/forsvarsviljan-hogre-bland-svenskar-med-utlandsk-bakgrund/>
- Esaiasson, P. (2020). *Förorten. Ett samhällsvetenskapligt reportage*. Timbro.
- Finanspolitiska rådet (2024). Economic inequality in Sweden – An overview of facts and future challenges. <https://www.fpr.se/aktuellt/nyheter/2024-02-21-nystudie-economic-inequality-in-sweden---an-overview-of-facts-and-future-challenges.html>
- Friend, C. (2004). 'Social Contract Theory'. *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 139–155. doi: 10.1086/292887.
- Försvarsmakten (2024-01-16). Stort söktryck till Hemvärnet efter Folk och Försvar. <https://www.forsvarsmakten.se/sv/aktuellt/2024/01/stort-soktryck-till-hemvarnet-efter-salenkonferensen/>
- Goossen, M. (2020). The gender gap in welfare state attitudes in Europe: The role of unpaid labour and family policy. *Journal of European Social Policy*, 30(4), 452–466.
- Korn, L., Böhm, R., Meier, N. W., & Betsch, C. (2020). Vaccination as a social contract. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(26), 14890–14899. DOI: 10.1073/pnas.1919666117.
- Loewe, M., Zintl, T., & Houdret, A. (2021). The social contract as a tool of analysis: Introduction to the special issue on "Framing the evolution of new social contracts in Middle Eastern and North African countries". *World Development*, 145, 104982.
- Ritchie, D. G. (1891). Contributions to the history of the social contract theory. *Political Science Quarterly*, 6(4), 656–676.
- Rothstein, B. (2021). *Controlling corruption: The social contract approach*. Oxford University Press.
- Socialstyrelsen (2024). Tillståndet och utvecklingen inom hälso-, sjuk- och tandvård – Lägesrapport 2024. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2024-3-8992.pdf>
- Svenska förtroendetrender (2023). *Svenska förtroendetrender 1986–2023*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Stål, C. (2023). Samhällskontraktet som politiskt vapen. En analys av mediedebatt och riksdagsmotioner 2000–2020. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 125(5).
- Kristersson, U. & Malmer Stenegard, M. (2024-01-12). Försvarsvilja är ett rimligt krav på medborgarna. *Svenska Dagbladet (SvD)*. <https://www.svd.se/a/y6PwbE/regeringen-forsvarsvilja-ar-ett-rimligt-krav-pa-medborgarna>
- SCB (2023). *Valdeltagande i Sverige*. <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/manniskorna-i-sverige/valdeltagande-i-sverige/> [Hämtad 2024-04-27].

DEMOKRATI, AUTOKRATI ELLER EXPERTSTYRE: VILKET STYRELSESKICK FÖREDRAR SVENSKARNA?

STEN WIDMALM, THOMAS PERSSON
OCH MARKUS SJÖLÉN

Sammanfattning

I den nationella SOM-undersökningen 2022 ställde vi frågor om vilka samhällsproblem som kan motivera svenskarna till att tillfälligt vilja pausa demokratin. Resultaten var oroväckande eftersom de visade att det fanns en utbredd villighet att, även om så bara för ett tag, försätta demokratin i ett slags vänteläge. Historien visar att ”tillfälliga” pauser ofta kan bli långvariga. Resultaten motiverade en uppföljning med fördjupade frågor i den nationella SOM-undersökningen 2023. Där har vi undersökt mer ingående vilka delar av demokratin som svenskarna kan tänka sig att tillfälligt sätta ur spel givet att landet utsätts för olika slags kriser. Vi undersöker även vilket styrelseskick som svenskarna anser är bäst på att lösa dagens samhällsproblem: demokrati, autokrati eller expertstyre. I kapitlet analyserar vi resultaten från den senaste SOM-undersökningen och drar slutsatser om dessa centrala frågor för demokratis fortlevnad.

Globalt befinner sig demokratin på kraftig tillbakagång och till skillnad från tidigare sker nedmonteringen numera ofta gradvis och med folkligt stöd (Guriev & Treisman, 2022; Levitsky & Ziblatt, 2018). Inte ens Sverige tycks vara förskonat från den pågående utvecklingen. När vi i den nationella SOM-undersökningen 2022 ställde frågor om vilka samhällsproblem som kan motivera svenskarna till att tillfälligt vilja pausa demokratin (Persson & Widmalm, 2023; Widmalm & Persson, 2023), fann vi en utbredd villighet att, även om så bara för ett tag, begränsa demokratin om landet utsätts för olika slags kriser. Historien visar emellertid att ”tillfälliga” pauser ofta kan bli långvariga. Återkommande har det visat sig att demokratiska system snabbt kan brytas ner för att sedan ha svårt att återhämta sig. Resultaten motiverade att vi gjorde en uppföljning med fördjupade frågor i den nationella SOM-undersökningen 2023 för att få veta mer om på vilket sätt medborgarna kan tänka sig att pausa demokratin.¹

De resultat som vi presenterar här handlar inte bara om när och på vilket sätt svenskar kan tänka sig att pausa demokratin. Vi har också undersökt vilket styrelseskick som svenskarna föredrar för att lösa dagens samhällsproblem. Och där

hittar vi ytterligare indikatorer som visar att stödet för demokratin förvisso är fortsatt stort, men även att stödet för alternativen visar sig vara omfattande. Våra resultat tycks gå i samma riktning som utfallet i den senaste Ungdomsbarometern som uppvisade en utbredd skepticism bland ungdomar mot politikernas förmåga att lösa problem i samhället (Ungdomsbarometern, 2024).

I World Values Survey, en världsomfattande enkätundersökning om sociokulturella, religiösa och politiska värderingar, mäts stödet för demokrati genom att fråga om respondenter anser att det är bra eller dåligt att ha ett demokratiskt politiskt system. Dessutom tillfrågas respondenterna om de tycker det är bra eller dåligt att ha en stark ledare som inte behöver ta hänsyn till parlament och val. Vi har ställt liknande frågor i SOM-undersökningen. Men vi ställer inte bara demokrati mot autokrati, utan också mot expertstyre.

Forskare är knappast ovetande om detta problem – vilket vi kommer att återkomma till. Men riskerna med att experter får för mycket makt hamnar ofta i skymundan när demokratiserings- och autokratiseringsforskningen mestadels kommit att handla om hur regimer rör sig mellan det auktoritära, där en ledare står i centrum, och det demokratiska folkstyret. Det gäller än mer i mediernas rapportering av hur regimtyper diskuteras och illustreras. Artiklar och nyhetsinslag om länder där demokratin försvagas illustreras vanligtvis med bilder på politiker som leder de partier som betecknas som korrupta, populistiska eller öppet auktoritära.

Mer sällan talas det om den figur som beskrivs med helt andra attribut, ofta glasögonprydd, sittandes vid ett skrivbord bakom pappershögar och där bakgrunden mestadels består av trädryggspärmar. Vi talar här om teknokraten, som ofta ter sig tämligen harmlös. Men teknokraten, och tron på expertstyre som styrelseskick, kan likafullt få en demokratiutveckling att börja gå i helt fel riktning.

Här är det viktigt att nämna att demokratier behöver sina experter. Så länge de ingår i det som statsvetaren Sverker Gustavsson beskriver som en del av en ”demokratisk bearbetning” så har experterna en viktig roll att fylla (Gustavsson, 2024). Även demokratiforskaren Robert Dahl beskriver betydelsen av ”upplyst förståelse” för demokratin (Dahl, 1989), som knappast kan åstadkommas utan hjälp av experter. I Sverige anses exempelvis expertstyret av Riksbanken som nödvändigt för en god penningpolitik. Och under senare år har experterna beskrivits som viktiga för att hantera bland annat problemen med klimatet och pandemin.

Utifrån ett demokratiperspektiv finns det emellertid uppenbara baksidor med att ge experter för mycket politiskt inflytande. I grunden handlar det om en gränsdragning kring vilka frågor det kan finnas legitima politiska konflikter (och därmed olika lösningar), eller inte. Teknokraterns legitimitet bygger inte på ett folkligt stöd utan på att teknokraten vet bättre än medborgare och förtroendevalda. I vissa situationer kan det vara motiverat att låta expertargument utgöra ett slags trumfkort som väger tyngre än andra argument, men blir styrningen allt för omfattande undermineras folkinflytandet. Och i sammanhanget kan nämnas att teknokraten kan bidra till gradvis autokratisering utan att själv inse att det sker. Dessutom kan, som Gus-

tavsson (2024) och Bickerton och Accetti (2021) argumenterar, teknokrater som verkar för att inskränka demokratin hamna i dåligt sällskap med populisterna – så att demokratin angräps från två håll samtidigt. Då kan effekterna bli förödande.

Det är i sammanhanget värt att nämna att just frågan om hur makt bör fördelas efter särskilda förmågor och kunskaper har funnits med så länge som vi kan blicka bakåt i historien. Ideal om ”upplust despoti” har ett starkt släktskap med idén om teknokrati. Platon förespråkade idén om att de bäst lämpade att styra ett folk är de som har utvecklade egenskaper och kunskaper inom vissa områden – särskilt inom filosofi. I större samhällen har det alltid funnits en insikt om att ingen ensam kan styra en stat oavsett hur upplust ledaren är. Alla härskare måste i någon mån delegera makt och förlita sig på råd från experter (Grindle, 2000). Men lika länge har det varit känt att den som får makt delegerad till sig – särskilt om den har unika kunskaper och färdigheter – kan undergräva despotens position.

Två tusen år senare brottades despoter och filosofer fortfarande med den problematiken när idéer om det sociala kontraktet blev inflytelserika. En inriktning, företrädd bland annat av Thomas Hobbes, innebar att enväldet och den oinskränkta statsmakten skulle vägledas av förnuftet. En annan betonade att människor skulle få tillgång till friheter och äganderätt i utbyte mot att lyda gemensamma lagar, vilket bland annat framhölls av John Locke och Jean-Jacques Rousseau. Dessa idéer innebar upprinnelsen till den moderna demokratins genombrott i takt med att makten alltmer flyttades från despoten till folket. Men frågan om teknokrati klamrade sig kvar. Alltjämt varnas det för att experter av olika slag är på väg att få för mycket makt i frågor där folket bör bestämma. I klassikern *Ruling the void* beskriver statsvetaren Peter Mair (2013) hur avståndet mellan politiker och medborgare ökar då väljarnas intresse för politik minskar, och politiker blir allt mindre intresserade av väljare. I det senare fallet dras politikerna mer till att samarbeta med experter då de kan anses som enklare att ha att göra med än engagerade medborgare. Det kan i sin tur leda till ett demokratiskt underskott – som exempelvis EU sägs lida av. Underskottet kan drivas fram genom *juridifiering* som leder till ökad makt för jurister (Leijon, 2018). Emellertid betraktas inte alltid expertstyre som en farhåga.

Den politiska filosofen Jason Brennan menar i boken *Against Democracy* (2017) att det kan vara bra att de som är mer insatta, pålästa och rationella, också får mer makt. Han förespråkar det som kallas epistokrati – ett styre av de som är politiskt insatta och kunniga. Brennans idé bygger, något tillspetsat, på ett kunskapsstyre där de dugligaste medborgarna får ett större inflytande än de lata och mindre begåvade. Teknokratin bygger snarare på idén att utsedda experter ska styra baserat på sin sakkunskap och till stor del bortom folklig kontroll, en idé som tangerar den om den uppluste despoten. Brennans idéer möttes av skarp kritik när de lanserades. Men förvånansvärt många kollegor beskrev också hans förslag som intressanta (se exempelvis Crain, 2016; Marder, 2018).

Slutligen bör det sägas att vissa kriser under senare år har gjort att allt fler demokratier sneglar mot teknokratiska lösningar. Det har blivit allt vanligare att länder

stys av tjänstemannaregeringar, som exempelvis när premiärminister Mario Monti styrde Italien mellan åren 2011–2013 under den pågående eurokrisen (McDonnell & Valbruzzi, 2014). Även pandemin och klimatkrisen aktualiserade debatten kring experters inflytande. Tidigt under pandemin förespråkades okritiskt att länder borde följa Kinas nedstängningspolitik mot bakgrund av de beräkningar som gjordes under början av Covid-pandemin (Ferguson m.fl., 2020). Och i miljödebatten har ett flertal opinionsbildare och forskare förespråkade teknokrati (Mittiga, 2021; Stiernstedt, 2017).

Slutsatsen vi kan dra av detta är följande: När graden av demokrati i världen sjunker (Grothe, 2024), är det viktigt att uppmärksamma alla tendenser på att stödet för folkstyre minskar och att stödet för autokrati ökar (Nord m.fl., 2024). Men det gäller också att vara vaksam inte bara på krav på starka ledare, utan även på att mer makt ges åt experter och de som förespråkar teknokrati. För även om syftet kan vara vällovligt, om kriser kräver särskilda lösningar, och om politiker bara förespråkar en tillfällig paus av demokratin, visar historien att demokratin kan bli mycket svår att få tillbaka. Det motiverar en fördjupad diskussion om vad svenskar tänker sig kan motivera att demokratin pausas, mer specifikt under vilka omständigheter och i vilken omfattning som medborgarna är beredda att lämna över makt till experter, och rent av till despoter.

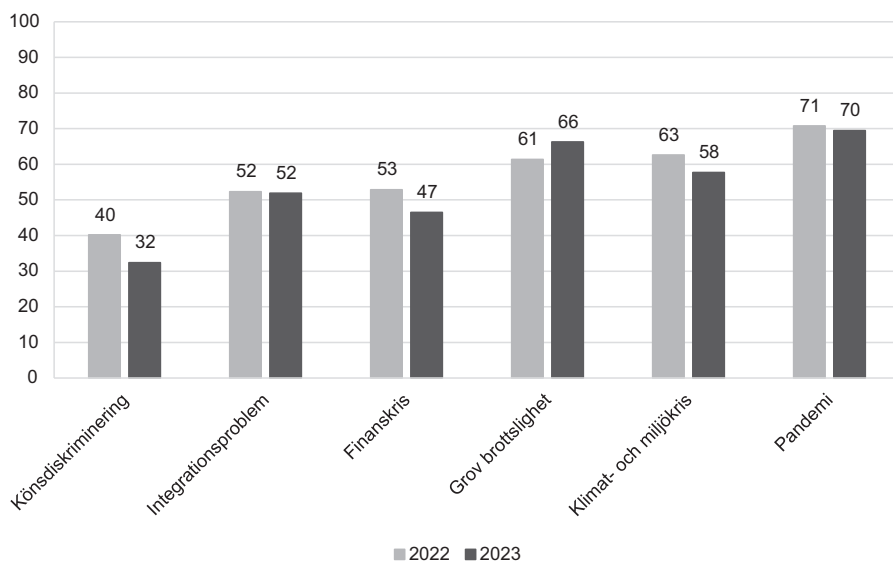
Under vilka omständigheter kan svenskarna gå med på att demokratin begränsas?

Inledningsvis kan konstateras att en stor majoritet av svenskarna anser att demokratin i Sverige fungerar bra. Den allmänna uppfattningen är att svenskarna både är nöjda med demokratin såsom den fungerar och sluter upp bakom demokratin som styrelseskick. Men i den nationella SOM-undersökningen 2022 fann vi en delvis motsatt bild. Den visade en utbredd villighet bland svenskarna att, om så bara tillfälligt, försätta demokratin i ett slags vänteläge (Persson & Widmalm, 2023; Widmalm & Persson, 2023).

När vi ställer samma fråga i 2023 års nationella SOM-undersökning visar resultaten en påfallande stabilitet mellan 2022 och 2023. Respondenterna i de två undersökningarna har i ungefär lika hög utsträckning angett att de är villiga att inskränka demokratin beroende på de sex olika kriser och samhällsproblem vi angav som svarsalternativ. Den fråga vi ställde löd *I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?*, där svarsalternativen var *En klimat- och miljökris*, *En finanskris*, *En pandemi*, *Könsdiskriminering*, *Grov brottslighet* och *Integrationsproblem*. Det finns givetvis många andra kriser och samhällsproblem som också kan komma i fråga men dessa exempel ger en fingervisning om benägenheten att vilja tumma på demokratin i syfte att hantera olika kriser och samhällsproblem.

I båda undersökningarna angav ungefär 70 procent att de helt eller delvis instämmer i påståendet att en pandemi ger skäl till att tillfälligt begränsa demokratin. Motsvarande andel som anser att grov brottslighet eller en klimat- och miljökris kan motivera att demokratin tillfälligtvis sätts ur spel uppgår till cirka 60 procent. Här kan dock noteras att andelen som uppger grov brottslighet som skäl har ökat från 61 till 66 procent mellan 2022 och 2023. Andelen som istället lyfter fram en klimat- och miljökris har tvärtom minskat från 63 till 58 procent. Andelen som anger integrationsproblem är oförändrad (52 procent) medan andelen som anger finanskris som skäl har minskat från 53 till 47 procent. Lägst andel och tillika den största nedgången mellan de två mättillfällena finner vi bland de respondenter som angett könsdiskriminering som motiv till att pausa demokratin, från 40 procent 2022 till 32 procent 2023 (se figur 1).

Figur 1 Andel som svarat att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, 2022 och 2023 (procent)

Kommentar: Frågan lød *I vilken utsträckning instämmer du i att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera följande?* Svartalternativen var *Instämmer helt*, *Instämmer delvis*, *Instämmer knappast*, *Instämmer inte alls*. Figuren redogör för andelen som svarat *Instämmer helt* eller *Instämmer delvis*. Antal svar varierade mellan 1 616–1 631 (2022) och mellan 1 582–1 617 (2023).

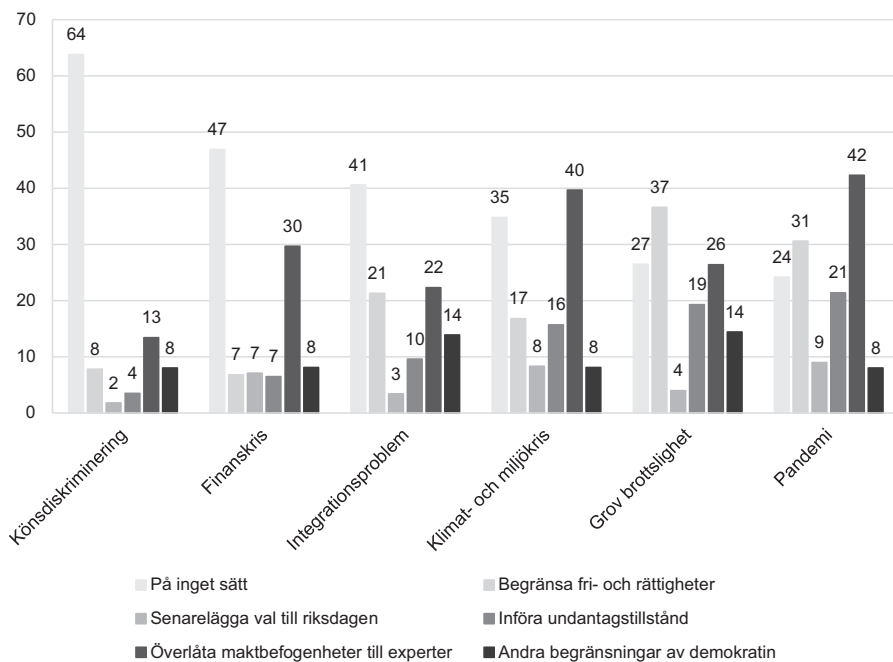
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022 och 2023.

På vilka sätt kan demokratin begränsas?

För att ta reda på i vilka avseenden svenskarna är beredda att tillfälligt inskränka demokratin bad vi respondenterna ta ställning till följande fråga: *Anser du att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera något av följande samhällsproblem och i så fall på vilket eller vilka sätt ska detta ske?* Alternativen som gavs var: *På inget sätt*, *Begränsa fri- och rättigheter*, *Senarelägga val till riksdagen*, *Införa undantagstillstånd*, *Överlåta maktbefogenheter till experter* och *Andra begränsningar av demokratin*. Det finns återigen en rad andra tänkbara alternativ som vi inte frågat om, men de här alternativen ger en uppfattning om svenskarnas villighet att begränsa demokratin för att hantera olika kriser och samhällsproblem.

I figur 2 redovisas de andelar som angivit respektive demokratibegränsning per kris och samhällsproblem. Av figuren framgår att det vanligaste svarsalternativet gällande könsdiskriminering, finanskris och integrationsproblem är att demokratin *på inget sätt* ska kunna begränsas. För många av de kriser och samhällsproblem vi frågar om är även alternativet att *överlåta maktbefogenheter till experter* vanligt förekommande. Gällande en pandemi och en klimat- och miljökris uppger cirka 40 procent av respondenterna detta alternativ. För en finanskris är andelen 30 procent, för grov brottslighet 26 procent och för integrationsproblem 22 procent. Att *begränsa fri- och rättigheter* är en annan populär åtgärd för flera av de kriser och samhällsproblem vi frågar om. Exempelvis anger 37 procent att det är ett lämpligt sätt för att hantera grov brottslighet och 31 procent en pandemi. Ungefär en femtedel av respondenterna uppger också att integrationsproblem och en klimat- och miljökris kan hanteras på motsvarande sätt. Att *senarelägga val till riksdagen* är däremot inte ett populärt alternativ, oavsett problematik. Men en femtedel av svenskarna uppger att både en pandemi och grov brottslighet kan hanteras genom att *införa undantagstillstånd*, medan 16 procent ser detta som en lämplig åtgärd för att möta en klimat- och miljökris.

Figur 2 Andel som svarat på vilket sätt demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, 2023 (procent)

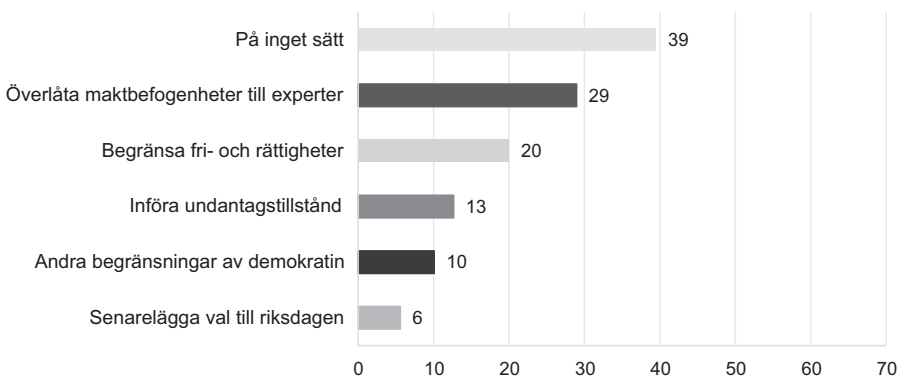

Kommentar: Frågan löd *Anser du att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera något av följande samhällsproblem och i så fall på vilket eller vilka sätt ska detta ske?* Alternativen som respondenterna fick ta ställning till var *På inget sätt, Begränsa fri- och rättigheter, Senarelägga val till riksdagen, Införa undantagstillstånd, Överlåta maktbefogenheter till experter, Andra begränsningar av demokratin.* Figuren redogör för andelen som angett respektive alternativ. Respondenterna kunde ange flera alternativ för varje samhällsproblem. Antal svarande var 1 585.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

För att ge en mer överskådlig bild över de sätt på vilka svenskarna anser att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas sammanfattar vi i figur 3 medeltal för alla demokratibegränsningar vi frågat om. Som framgår är överlåtande av maktbefogenheter till experter det vanligaste förslaget (29 procent), följt av att begränsa fri- och rättigheter (20 procent) och att införa undantagstillstånd (13 procent). Andra begränsningar av demokratin och att senarelägga val till riksdagen är mindre populära förslag.

Figur 3 Andel som svarat på vilket sätt demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera olika kriser och samhällsproblem, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Anser du att demokratin tillfälligt ska kunna begränsas för att hantera något av följande samhällsproblem och i så fall på vilket eller vilka sätt ska detta ske?* Alternativen som respondenterna fick ta ställning till var *På inget sätt*, *Begränsa fri- och rättigheter*, *Senarelägga val till riksdagen*, *Införa undantagstillstånd*, *Överlåta maktbefogenheter till experter*, *Andra begränsningar av demokratin*. Figuren redogör för andelen som angett respektive alternativ. Respondenterna kunde ange flera alternativ för varje samhällsproblem. Antal svarande var 1 585.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

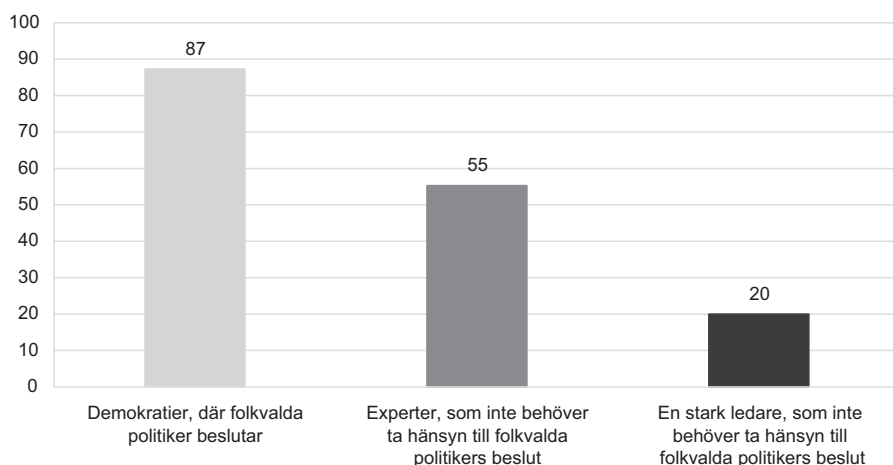
Sammantaget framträder en bild av en utbredd villighet bland svenskarna att ta till drastiska demokratibegränsande åtgärder för att lösa dagens samhällsproblem. Några saker sticker ut i resultaten. Dels den till synes starka tilltron till experter när det gäller att hantera kriser och lösa samhällsproblem. Dels den utbredda benägenheten att både begränsa fri- och rättigheter och att införa undantagstillstånd för att tackla dagens samhällsutmaningar. Dessa uppseendeväckande resultat föranleder oss att undersöka närmare i vilken grad svenskarna faktiskt ser demokratin som det bästa styrelseskicket för vår samtid.

Vilka är huvudkonkurrenterna till demokratin?

I 2023 års SOM-undersökning fick respondenterna ta ställning till följande tre påståenden: *Demokratier, där folkvalda politiker beslutar, är bättre än andra styrelseskick på att lösa dagens samhällsproblem; En stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikers beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem; Experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikers beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.* Den andel som instämmer, helt eller delvis, i respektive påstående redovisas i figur 4. Resultaten föranleder oss att dra följande slutsatser: För det första kan vi konstatera att demokratin har ett mycket starkt stöd bland

svenskarna eftersom 87 procent anger att det är ett bättre styrelseskick än andra på att lösa dagens samhällsproblem. För det andra – vilket delvis motsäger det starka stödet för demokratin – anger 55 procent av respondenterna att experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem. Och för det tredje – även det i motsats till det kompakta stödet för demokratin – anger var femte respondent (20 procent) att en stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.

Figur 4 Andel som svarat vilket styrelseskick som är bäst på att lösa dagens samhällsproblem, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* följt av alternativen *Demokratier, där folkvalda politiker beslutar, är bättre än andra styrelseskick på att lösa dagens samhällsproblem; En stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem; Experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.* Svartalternativen var *Instämmer helt, Instämmer delvis, Instämmer knappast, Instämmer inte alls.* Figuren redogör för andelen som svarat *Instämmer helt* eller *Instämmer delvis*. Antal svar varierade mellan 1 625–1 631.

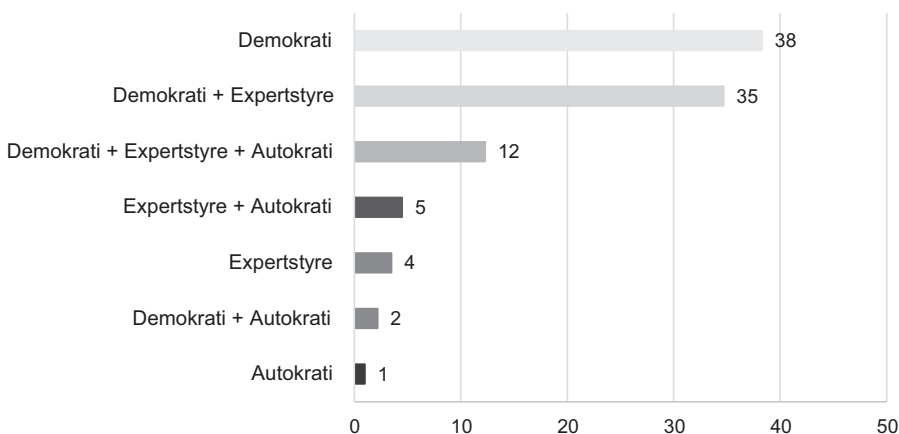
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Respondenterna tycks alltså inte vara helt konsistenta i sin uppfattning om vilket styrelseskick som är att föredra när det gäller att hantera dagens kriser och samhällsproblem. Demokrati är alltså det populäraste alternativet. Men likväl tyder våra resultat på att en förvånansvärt stor andel hysar tilltro till både experter och en stark ledare när det gäller att lösa dagens samhällsproblem. Det kan möjligen tolkas som en utbredd brist på förtroende för de partier och politiker som respondenterna ser framför sig när de tar ställning till uttrycket ”folkvalda politiker”. Att

många respondenter har angett fler än ett alternativ som svar på frågan om vilket styrelseskick som är bäst på att lösa dagens samhällsproblem kan tolkas som att många respondenter inte ser en motsättning mellan alternativen.

I figur 5 redovisas de olika kombinationer av svar som respondenterna avgivit. Här framkommer att endast 38 procent av respondenterna svarat att demokrati är bättre än andra styrelseskick utan att samtidigt ge stöd till något av de två övriga alternativen. Nästan lika många, 35 procent, har angett att såväl demokrati som expertstyre är bäst på att lösa dagens samhällsproblem. De som antingen angivit expertstyre i kombination med autokrati (5 procent), eller endast angivit expertstyre (4 procent) eller autokrati (1 procent), alternativt autokrati i kombination med demokrati (2 procent) är mycket få. Mer vanlig är en kombination av alla styrelseskick, som 12 procent av respondenterna angivit. Med tanke på den globala demokratiutvecklingen är detta ett resultat som väcker funderingar. Innan vi går över till att diskutera våra slutsatser ska vi först redovisa vilka svenskar som i högst grad föredrar respektive alternativ.

Figur 5 *Andelar per kombination av svar om vilket styrelseskick som är bäst på att lösa dagens samhällsproblem, 2023 (procent)*

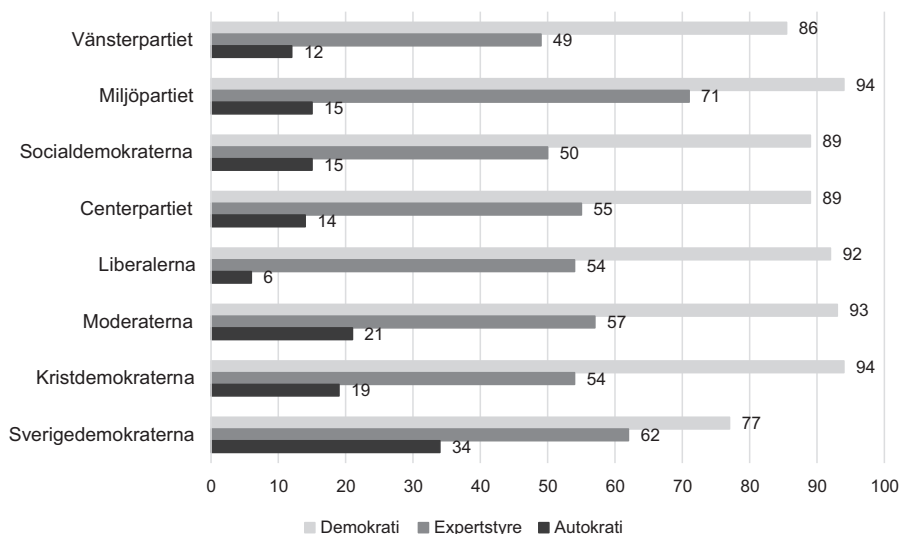
Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* följt av alternativen *Demokratier, där folkvalda politiker beslutar, är bättre än andra styrelseskick på att lösa dagens samhällsproblem; En stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikers beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem; Experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikers beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.* Svarsalternativen var *Instämmer helt, Instämmer delvis, Instämmer knappast, Instämmer inte alls.* Figuren redogör för andelen som svarat *Instämmer helt* eller *Instämmer delvis* för respektive kombination av svar. Antal respondenter som besvarat samtliga tre alternativ var 1 608.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vem föredrar demokrati, expertstyre och autokrati?

I figur 6 visas andelen av respektive partis sympatisörer som anser att demokrati, expertstyre respektive autokrati är bäst på att lösa dagens samhällsproblem. Stödet för demokratin är starkt bland de flesta av partiernas sympatisörer och ligger mellan 86 procent för Vänsterpartiet och 94 procent för Miljöpartiet respektive Kristdemokraterna. Dock ligger Sverigedemokraternas sympatisörer betydligt lägre, med 77 procent. Sverigedemokraterna utmärker sig även i tilltron till en stark ledare, där var tredje person (34 procent) ger uttryck för den uppfattningen. Även var femte moderat (21 procent) och kristdemokrat (19 procent) delar uppfattningen och den förekommer även i något lägre grad bland övriga partiers sympatisörer. Lägst är andelen bland liberala sympatisörer där blott 6 procent ställer sig bakom påståendet.

Figur 6 Andel per parti som svarat vilket styrelseskick som är bäst på att lösa dagens samhällsproblem, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* följt av alternativen *Demokratier, där folkvalda politiker beslutar, är bättre än andra styrelseskick på att lösa dagens samhällsproblem; En stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikens beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem; Experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikens beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.* Svarsalternativen var *Instämmer helt, Instämmer delvis, Instämmer knappast, Instämmer inte alls.* Figuren redogör för andelen som svarat *Instämmer helt* eller *Instämmer delvis*. Antal svar varierade mellan 1 506–1 510.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Uppfattningen om att experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politiker, är bäst på att lösa dagens samhällsproblem är vanligast bland miljöpartister (71 procent) och sverigedemokrater (62 procent), även om de sannolikt inte hyser tilltro till samma slags experter. Tilltron till experter är dock hög bland samtliga partiets sympatisörer. Lägst andel finns bland vänsterpartister, där emellertid nästan varannan (49 procent) lyfter fram experter.

Det finns även andra betydelsefulla bakgrundsfaktorer att lyfta fram förutom respondenternas partisympatier. Kvinnor är i genomsnitt något mer benägna än män att stödja både demokrati (89 vs. 86 procent) och expertstyre (57 vs. 54 procent), medan det omvända förhållandet råder kring autokrati (18 vs. 22 procent). Äldre personer är mer benägna att stödja demokrati än yngre personer, medan expertstyre och autokrati förespråkas i högre grad bland yngre personer. Vidare är högutbildade personer i genomsnitt mer benägna att stödja demokrati än lågutbildade, medan autokrati förespråkas i högre grad bland lågutbildade. Däremot är expertstyre mer populärt bland högutbildade än bland lågutbildade. Ser vi till den yngsta kategorin, 16–29 åringar, och den grupp som har lägst utbildning, så svarar nästan var tredje respondent att de anser att en stark ledare är bättre än folkvalda politiker på att lösa dagens samhällsproblem (28 respektive 32 procent). Personer med hög inkomst tenderar att i högre grad stödja demokrati och expertstyre medan de i lägre grad ser en stark ledare som bäst lämpad för att lösa dagens samhällsproblem. För personer med låg inkomst är förhållandet det omvända (se tabell 1).

Ser vi till vilka respondenter som i störst utsträckning anger de olika kombinationer av styrelseskick som är möjliga att ställa sig bakom (figur 5), bör vi ha i åtanke att det i många fall inte går att dra några säkra slutsatser om vad som utmärker dessa individer. Endast 16 personer har svarat att autokrati är bättre än andra styrelseskick utan att samtidigt ge stöd till något av de övriga alternativen, och 57 personer föredrar expertstyre utan att ange stöd till vare sig demokrati eller autokrati. Tabell 1 visar hur olika bakgrundsfaktorer samvarierar med de tre vanligaste kombinationerna. Bland de mest intressanta skillnaderna finner vi exempelvis att en majoritet av miljöpartisterna (58 procent) födrar en kombination av demokrati och expertstyre, vilket är betydligt högre än andelen miljöpartister som enbart födrar demokrati (23 procent). Äldre födrar endast demokrati i högre grad än yngre, medan förhållandet är det omvända för kombinationen demokrati och expertstyre.

Tabell 1 Andel per parti, kön, ålder, utbildning och inkomst som svarat vilket styrelseskick som är bäst på att lösa dagens samhällsproblem, 2023 (procent)

	Demokrati	Expertstyre	Autokrati	Demokrati (endast)	Demokrati & Expertstyre	Demokrati & Expertstyre & Autokrati
Vänsterpartiet	86	49	12	44	36	6
Socialdemokraterna	89	50	15	45	34	9
Centerpartiet	89	55	14	40	40	7
Liberalerna	92	54	6	45	42	6
Moderaterna	93	57	21	39	36	15
Kristdemokraterna	94	54	19	44	31	17
Miljöpartiet	94	71	15	23	58	11
Sverigedemokraterna	77	62	34	26	29	18
Kvinna	89	57	18	37	38	12
Man	86	54	22	39	32	12
16–29 år	82	66	28	24	40	15
30–49 år	86	61	17	33	42	11
50–64 år	87	54	20	40	34	10
65–90 år	90	48	20	47	28	14
Låg utbildning	80	49	32	38	19	20
Medellåg utbildning	85	55	25	36	30	16
Medelhög utbildning	88	57	18	38	37	11
Hög utbildning	92	57	12	40	43	7
Låg inkomst	84	53	25	37	28	16
Medellåg inkomst	87	53	27	40	28	16
Medelhög inkomst	87	56	17	37	38	10
Hög inkomst	91	59	15	39	42	9

Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* följt av de tre alternativen *Demokratier, där folkvalda politiker beslutar, är bättre än andra styrelseskick på att lösa dagens samhällsproblem; En stark ledare, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem; Experter, som inte behöver ta hänsyn till folkvalda politikernas beslut, är bättre på att lösa dagens samhällsproblem.* Svarsalternativen var *Instämmer helt, Instämmer delvis, Instämmer knappast, Instämmer inte alls.* Tabellen redogör för andelen som svarat *Instämmer helt* eller *Instämmer delvis.* Låg utbildning = max grundskola el. motsv.; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola el. motsv.; Medelhög = eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Låg inkomst = Max 14 999 kr; Medellåg = 15 000–24 999 kr; Medelhög = 25 000–44 999 kr; Hög = Minst 45 000 kr. Antal svar varierade mellan 1 490–1 631.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Demokratin i trängt läge

Det finns ett omfattande stöd för demokratin bland svenskar, men det är ändå inte så kompakt som vi hade förväntat oss. Påfallande många tycks vara beredda att pausa demokratin vid olika krissituationer – men på olika sätt beroende på vilket slags kris det handlar om. Särskilt intressant är att för de som anger att de kan tänka sig inskränkningar i demokratin vid kris så anges i samtliga fall, förutom i exemplet med ”grov brottslighet”, alternativet ”överlåta maktbefogenheter till experter” som det mest gillade. Det för oss vidare till resultaten om det generella stödet för demokratin och dess alternativ när det handlar om att lösa dagens samhällsproblem.

Det som väcker förvåning är hur pass många som angivit preferenser för en stark ledare – när det trots allt bara handlar om att mer allmänt lösa samhällsproblem. Det är även förvånande hur stor andel som i olika sammanhang är sympatiskt inställda till expertstyre. Här vill vi hävda att kombinationen av acceptans för expertstyre och gillandet av den auktoritära styrformen tillsammans utgör ett särskilt problem. Men den tolkningen kräver att vi börjar med att säga något om vad resultaten *inte* säger.

Till att börja med så är det viktigt att komma ihåg att en misstro mot folkvalda och till och med mellan människor inte nödvändigtvis är något som är dåligt i en demokrati. Misstro och missnöje kan leda till politisk mobilisering i viktiga frågor och det kan leda till förändring om det kanaliseras i det demokratiska systemet (Cassegård m.fl., 2023). Det är en annan sak om folk visar en öppenhet för att ersätta demokratiskt beslutsfattande med andra alternativ. Vill någon medvetet autokratisera Sverige så kan det göras genom att exempelvis populisterna argumenterar för att det bara finns *en* grupp som ska få utgöra demos. De kan då utnyttja befintliga eller påhittade hot för att hävda att folkstyret är korruperat och oförmöget att erbjuda lösningar så snabbt och effektivt som en stark ledare kan göra. Vad som är försåtligt här, vilket flera demokratiforskare före oss har uppmärksammat (Bickerton & Accetti, 2021; Caramani, 2017), är att teknokrater och populisterna har ett gemensamt intresse av att åsidosätta, eller till och med göra funktionsoduglig, den representativa demokratin.

Här är det emellertid inte helt enkelt att tolka svaren som handlar just om experternas roll. Som vi nämnde i början av detta kapitel så är experter och deras inflytande viktigt för att få en demokrati att fungera. Men överlåtande av beslutsfattande till experter innebär trots allt att viktiga frågor flyttas bort från den politiska arenan, vilket begränsar möjligheten att vara oense om lösningar. Den legitima oenigheten, som utgör en central och unik del av det demokratiska styrelseskicket, kan vara svår att kombinera med effektivt beslutsfattande. Här kan således ökad makt för experter utnyttjas av auktoritära krafter, och för att det ska hända behövs inte alltid en storslagen plan som någon genomför i syfte att avdemokratisera ett land.

Reformer som beskär demokratin kan också genomföras om politiker och medborgare helt enkelt är obetänksamma eller om de känner sig hotade av något. Pandemin är ett exempel som illustrerar när expertis och de folkvaldas beslutsmyndighet

ställdes mot varandra. I just det fallet klarade sig Sverige bättre än andra länder från onödiga och kostsamma nedstängningar, delvis på grund av förlitandet på experter (Nordgren & Tallqvist, 2023). I andra länder gick det sämre. I miljödebatten har expertstyre varit ett uttalat mål som under senare år framställts som ett politiskt krav från olika håll (Mittiga, 2021; Stiernstedt, 2017). Och det finns fler frågor som gör det lätt att snekla på teknokratiska lösningar. Koranbränningar har väckt frågor om att jurister bör ta över bedömningar av hur religionsfrihet, yttrandefrihet och bestämmelser om hets mot folkgrupp ska tolkas. EU:s beslutsfattande bygger till stor del på teknokratiska lösningar och ett slags juridifiering blir allt vanligare på bekostnad av det demokratiska inflytandet (Leijon, 2018; Sánchez-Cuenca, 2017). Det samma gäller tillämpningen av regler om GDPR och etikprövning för forskare.

När vi diskuterar demokratihot bör vi således ta med i beräkningen att även demokrater själva kan skada och demontera demokratin. Folket kan förledas att följa den som skriker högt efter auktoritära lösningar. Det är *en* tänkbar väg mot avdemokratisering. Men en annan är att politiker och medborgare gradvis vänjer sig vid att lämna ifrån sig allt mer makt till experter. I det första fallet sker avdemokratisering i konfrontationer som i allmänhet hörs och syns i debatten. Vägen mot expertstyre liknar däremot mer en drunkning. Det är något som, mot våra vanligaste föreställningar, oftast sker utan att vi hör det. Då skapas utrymme för en kniptångsmanöver mot demokratin – från populisterna och teknokrater samtidigt.

Not

- ¹ Kapitlet baseras på forskning som genomförts med stöd från Myndigheten för psykologiskt försvar och Vetenskapsrådet.

Referenser

- Bickerton, C. J., & Invernizzi Accetti, C. (2021). *Technopopulism: The New Logic of Democratic Politics*. Oxford University Press.
doi:10.1093/oso/9780198807766.001.0001.
- Brennan, J. (2017). *Against democracy*. Princeton University Press.
- Caramani, D. (2017). Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and Their Critique to Party Government. *American Political Science Review*, 111(1), 54–67. doi:10.1017/S0003055416000538.
- Cassegård, C., Eyerman, R., Martínez, M., Polanska, D., Schulz, M., Thörn, H., Törnberg, A., m.fl. (2023). "Demonisera inte miljöaktivister | SvD Debatt". *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/a/wA2GyP/forskare-demonisera-inte-miljoaktivister> (2023-10-19).
- Crain, C. (2016). The Case Against Democracy: If most voters are uninformed, who should make decisions about the public's welfare? *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2016/11/07/the-case-against-democracy> (2016-10-31).

- Dahl, R. (1989). *Democracy and Its Critics*. Yale University Press.
- Ferguson, N., Laydon, D., Nedjati Gilani, G., Imai, N., Ainslie, K., Baguelin, M., Bhatia, S., m.fl. (2020). *Report 9: Impact of non-pharmaceutical interventions (NPIs) to reduce COVID19 mortality and healthcare demand*. doi:10.25561/77482.
- Grindle, M. S. (2000). *Audacious Reforms - Institutional Invention and Democracy in Latin America*. Johns Hopkins University Press.
- Grothe, C. (2024). Freedoms Denied as the World Enters a Consequential Year of Elections. *Freedom House*. <https://freedomhouse.org/article/freedoms-denied-world-enters-consequential-year-elections>
- Guriev, S. M., & Treisman, D. (2022). *Spin dictators: the changing face of tyranny in the 21st century*. Princeton University Press.
- Gustavsson, S. (2024). *Demokratis självförvar. Nio essäer om den politiska reformismens möjligheter*. Atlas.
- Leijon, K. (2018). 201 *National Courts as Gatekeepers in the European Union*. Acta Universtatis Usaliensis.
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die* (1 uppl.). Crown.
- Mair, P. (2013). *Ruling the void: The Hollowing of Western Democracy*. Verso.
- McDonnell, D., & Valbruzzi, M. (2014). Defining and Classifying Technocrat-led and Technocratic Governments. *European Journal of Political Research*, 53(4), 654–671. doi:10.1111/1475-6765.12054.
- Mittiga, R. (2021). Political Legitimacy, Authoritarianism, and Climate Change. *American Political Science Review*, 1–14. doi:10.1017/S0003055421001301.
- Nord, M., Lundstedt, M., Altman, D., Angiolillo, F., Borella, C., Fernandes, T., Gastaldi, L., m.fl. (2024). *Democracy Report 2024 - Democracy Winning and Losing at the Ballot*. V-Dem Institute.
- Persson, T., & Widmalm, S. (2023). Demokrati som överideologi eller en ideologi bland andra? I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sánchez-Cuenca, I. (2017). From a Deficit of Democracy to a Technocratic Order: The Postcrisis Debate on Europe. *Annual Review of Political Science*, 20(1), 351–369. doi:10.1146/annurev-polisci-061915-110623.
- Stiernstedt, J. (2017). ”Demokratin måste pausas för att lösa klimatkrisen”. *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/a/VOovd/demokratin-maste-pausas-for-att-losa-klimatkrisen>
- Ungdomsbarometern (2024). *Generationsrapporten 2024*. Stockholm. <https://www.ungdomsbarometern.se/rapportslapp-generationsrapporten-2024/>
- Widmalm, S., & Persson, T. (2023). ”Det här är svenskarna beredda att pausa demokratin för”. *Dagens Nyheter*. Publicerad 2023-04-14. <https://www.dn.se/debatt/det-har-ar-svenskarna-beredda-att-pausa-demokratin-for/>

PERSPEKTIV PÅ YTTRANDEFRIHETENS GRÄNSER

ULRIKA ANDERSSON OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Yttrandefriheten i Sverige är omfattande och åtnjuter starkt lagstöd. Men det uppstår ibland situationer där inskränkningar i yttrandefriheten av olika skäl diskuteras. I det här kapitlet analyseras dels oron för inskränkningar i yttrandefriheten, dels synen på om inskränkningar ska få ske när det gäller bränning av heliga skrifter i offentligheten. En tredjedel av befolkningen är mycket oroad för inskränkningar samtidigt som hälften tycker att det är ett mycket bra förslag att förbjuda bränning av heliga skrifter. Denna splittring syns genomgående när man studerar olika sociodemografiska och politiska förklaringsfaktorer. De som är oroad uttrycker också i stor utsträckning stöd för begränsningar. Undantaget utgör åldersfaktorn där äldre är oroliga och mindre benägna till inskränkningar. De analyserade frågorna har väldigt olika konkretionsgrad och det är också rimligt att anta att de bränningar vi nyligen har bevittnat snarare kopplas till andra saker än yttrandefrihet, som exempelvis rikets säkerhet, terrorhot och frågan om medlemskap i Nato.

Yttrandefrihet är något som vi många gånger tar för givet. Det är en självklarhet att var och en ska få uttrycka en åsikt i någon fråga. Men vid specifika händelser kommer ibland tankar om begränsningar till uttryck. Exempel på sådana händelser är publiceringar av religiösa symboler i komplicerade sammanhang, som Muhammedkarikatyrerna och konstnären Lars Vilks rondellhund, och handhavande av religiösa symboler i samband med tillståndsgivna demonstrationer, som vid koranbränningar 2022 och 2023. Gränsdragningen mellan vilket innehåll och vilka handlingar som faller inom ramarna för yttrandefrihet och vilka handlingar som exempelvis är att betrakta som hets mot folkgrupp eller hot mot rikets säkerhet är inte heller glasklar. Kombinationen av den lagstadgade position som yttrandefriheten har och reella händelser som kan komma att ifrågasätta densamma gör det intressant att studera människors syn på olika aspekter av yttrandefriheten. I det här kapitlet studerar vi om det finns en oro för inskränkningar av yttrandefriheten å ena sidan, och om man stödjer en specifik typ av inskränkningar å den andra: bränning av heliga skrifter i det offentliga.

Yttrandefrihetens roll i samhället

Rätten att fritt uttrycka sig är en grundbult i demokratiska samhällen. I Sverige är yttrandefriheten omfattande, med anor från 1766 års tryckfrihetsförordning. Som världens äldsta lag om allmän tryck- och yttrandefrihet fick den 2023 status som världsdminne av Unesco (Riksarkivet, 2023). Det nära bandet mellan yttrandefrihet och demokrati finns fastslaget i regeringsformens (RF) första paragraf, i vilken anges att ”[a]ll offentlig makt utgår från folket” och att ”[d]en svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt” (1 kap. 1 § RF). Utöver regeringsformen regleras yttrandefriheten också i yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) och tryckfrihetsförordningen (TF).

Yttrandefriheten är dock inte absolut; den kan begränsas av hänsyn till rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende, privatlivets helgd samt förebyggande och beivrande av brott (2 kap. 23 § RF). Exempel på sådana begränsningar är förtal, olaga hot, hets mot folkgrupp, spioneri och olaga våldsskildringar, vilka regleras i brottsbalken (BrB). Regeringsformen anger dock att det vid bedömningar av vilka inskränkningar som får göras särskilt ska ”beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga och kulturella angelägenheter” (2 kap. 23 § RF).

Trots att den är lagstadgad påverkas yttrandefrihetens möjligheter och begränsningar av samhällets rådande normer och värderingar. Framväxten av digitala kommunikationsplattformar har exempelvis genererat nya förutsättningar och utmaningar, inte minst i balansgången mellan yttrandefrihet och integritet. Regelverken behöver förhålla sig till den här medietvecklingen (Petersson m.fl., 2007).

Barn och unga lyfts ofta fram som särskilt sårbara då de har sämre möjligheter än vuxna att skydda sig mot olika former av påverkansförsök, spridning av desinformation, våldsskildringar, skadligt kommunikativt handlande såsom nätmobbing, hot och hat, och ”sharenting” (Statens medieråd, 2020, 2021).

Därutöver har den digitala utvecklingen möjliggjort fler potentiella konfliktytor då kännedom om sådant agerande som enligt svensk lagstiftning är tillåtet men som i en del religioner anses förbjudet kan spridas mycket snabbt och orsaka helt andra reaktioner än i den miljö där händelsen utspelades. Exempel på sådana konfliktytor var de starka reaktionerna på *Nerikes Allehandas* publicering av konstnären Lars Vilks teckning av profeten Muhammed som rondellhund 2007 och *Jyllands-Postens* publiceringar av Muhammadkarikatyrer två år tidigare. Vissa har menat att lagstiftningen behöver ändras så att handlingar likt dessa blir olagliga eftersom de kan anses kränkande mot vissa grupper.

Ett lagstadgat skydd av religionsfrihet har av lagstiftarna dock hittills inte ansetts kunnat motivera inskränkningar i svensk yttrande- och tryckfrihet. Lagen om trosfrihet (tidigare lag om hädelse) avskaffades exempelvis 1970 med hänvisning till att det fanns ett tillfredsställande skydd mot kränkning av religiösa värden genom lagen om hets mot folkgrupp (SOU 1969:38, kap 5.3). Litteraturen konstaterar att det är en svår avvägning mellan liberala krav och allmänna hänsyn till minoriteter

och religiösa känslor i det mångkulturella samhället (Petersson m.fl., 2007). Det finns röster som menar att det kan finnas anledning att betrakta yttrandefrihet och religionsfrihet som två olika delar av grundläggande rättigheter (Lind, 2021) och där man med tolerans, dialog och samarbete bör arbeta för största möjliga frihet inom båda områdena (Juul Petersen, 2022).

De senaste årens händelser där enskilda individer bränt koraner, antingen på egen hand eller i samband med tillståndsgivna demonstrationer, har dock bidragit till att debatten om yttrandefrihetens gränser ånyo blossat upp. Från rättsväsendets håll har koranbränningar huvudsakligen betraktats som uttryck för åsikter i en öppen debatt, även om det finns enstaka exempel då utföraren har dömts för hets mot folkgrupp (Dagens Nyheter, 2023; Wedérus, 2023).

Att förstå människors syn på yttrandefrihet

Det finns studier som visar att stödet för yttrandefrihet generellt sett är högt (och har varit det sedan slutet av 1940-talet), men varierar beroende på vilken aspekt som avses. I en amerikansk enkätstudie uttryckte människor starkt stöd för yttrandefrihet som handlar om att uttrycka politisk opinion, göra politiska uttalanden och för fackligt engagemang som att vara strejkvakt (Riffe & Garrett Wagner, 2021). En svensk undersökning av yttrandefrihetens gränser visade ett starkt stöd hos allmänheten för att potentiellt inskränka yttrandefriheten för att skydda barn och unga (63 procent för). Det fanns också relativt starkt stöd för begränsningar när det gällde att skydda den nationella säkerheten (52 procent), förhindra kränkningar av enskilda människor (51 procent) och att motverka rasism (50 procent). Stödet för inskränkningar för att värna religiösa värden var däremot lågt (24 procent) (Carlsson & Weibull, 2017). Resultatet föll ut på ett mycket likartat sätt när frågan undersöktes några år senare. Då ingick förvisso inte alternativet om att skydda barn och unga, istället var skydd av den nationella säkerheten det alternativ som störst andel (64 procent) ansåg kunna berättiga ett begränsande av yttrandefriheten. Inskränkningar i syfte att förhindra spridande av falsk information fick också starkt stöd (60 procent) medan skydd av religiösa värden fick stöd av en klart lägre andel (24 procent) (Andersson m.fl., 2023).

Även om innebörden av yttrandefrihet troligen håller sig relativt stabil över tid i ett samhälle med lång demokratisk tradition kan den påverkas av förändringar i samhälls- och debattklimatet (jfr. Steen-Johnsen m.fl., 2016; Chong & Levy, 2018). Det som inte upplevs som särskilt viktigt vid en tidpunkt kan vid en annan ha betydligt större betydelse. Det är förstås svårt att veta vilka antaganden om åtgärder som döljer sig bakom bedömningarna ovan; om det i första hand handlar om en faktisk vilja att begränsa yttrandefriheten eller om det snarare är uttryck för värden som individerna önskar värna om. Troligen bör resultaten av undersökningar likt dessa framför allt betraktas som en moralisk värdering snarare än som krav på åtgärder.

Synen på yttrandefrihet kan, som annan opinion, variera beroende på en rad olika faktorer. Specifika händelser och stämningläget i dagsdebatten inverkar på såväl hur man ser på yttrandefrihet (Riffe & Garrett Wagner, 2021) som hur man ser på inskränkningar av denna (Carlsson & Weibull, 2017; Petersson m.fl., 2007). Detsamma gäller även ur ett lagstiftande perspektiv, men då framför allt med utgångspunkt i vilka behov det finns av att reglera förhållandet mellan rättigheter och skyldigheter för att anpassa lagstiftningen utifrån förändringar av de villkor och förutsättningar som råder i samhället.

Vid sidan av den typen av strukturella förklaringar kan man också finna skillnader på individnivå med avseende på kön, ålder, utbildning och politiskt engagemang. En amerikansk studie har visat att stödet för yttrandefrihet generellt är större bland män än bland kvinnor (Riffe & Garrett Wagner, 2021) och i Sverige har kvinnor funnits vara något mer benägna än män att acceptera inskränkningar på en rad områden, särskilt för att motverka rasism (Carlsson & Weibull, 2017).

Stödet för yttrandefrihet har i den amerikanska befolkningen generellt varit större bland yngre än bland äldre (Riffe & Garrett Wagner, 2021), och i Sverige har äldre i större utsträckning än yngre visat sig vara förespråkare för inskränkningar för att skydda nationell säkerhet. Yngre har däremot varit mer benägna att tänka sig inskränkningar för att motverka rasism (Carlsson & Weibull, 2017; Andersson m.fl., 2023).

Personer med hög utbildning har, i en svensk kontext, varit mindre benägna än de med lägre utbildning att inskränka yttrandefrihet (Carlsson & Weibull, 2017) och i den amerikanska befolkningen har personer med högre utbildning uttryckt mindre acceptans för hat och hot än personer med lägre utbildning (Riffe & Garrett Wagner, 2021).

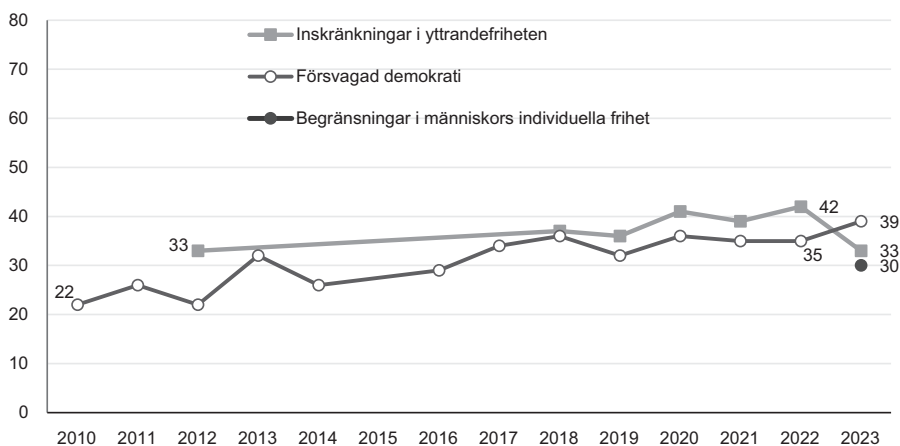
Vid sidan av sociodemografiska faktorer finns också skillnader i synen på yttrandefrihet beroende på politiska faktorer. Människor med stort politiskt intresse har visat sig vara mindre benägna att tänka sig inskränkningar än de med litet intresse. I en analys som tar hänsyn till flera av de här faktorerna har politiskt intresse enskilt störst betydelse för synen på inskränkningar. Ideologisk orientering har också visat sig ha viss betydelse för synen på yttrandefrihet genom att personer med en mer liberal ideologisk orientering uttrycker starkare stöd för att försvara yttrandefriheten än andra politiska grupper (Riffe & Garrett Wagner, 2021) och att personer som står ideologiskt till höger är mer benägna till inskränkningar än personer till vänster (Carlsson & Weibull, 2017; Andersson m.fl., 2023).

Men hur ser det då ut med människors oro över framtida inskränkningar av yttrandefriheten och hur ställer sig den svenska allmänheten i frågan om gränsdragningen mellan yttrandefrihet och religionsfrihet?

Allmänhetens oro för inskränkningar i yttrandefriheten

I den nationella SOM-undersökningen finns en fråga om oro inför framtiden inom en rad olika områden. Ett av de områden som de svarande får ta ställning till är inskränkningar i yttrandefriheten. Detta har mätts sedan 2012 vilket innebär att vi har möjlighet att följa hur orosbedömningarna har utvecklats över tid. Mellan 2012 och 2022 kunde noteras en gradvis ökning av andelen som var mycket oroade över framtida inskränkningar i yttrandefriheten (figur 1). År 2012 uppgav sig 33 procent vara mycket oroade medan motsvarande andel år 2022 var 42 procent. Mellan 2022 och 2023 har det dock skett en nedgång i andelen mycket oroade. Det är svårt att peka ut någon enskild faktor som förklaring till nedgången, men rimligt är att anta att andra områden har känts mer oroande under 2023 vilket kan ha medfört att inskränkningar i yttrandefriheten känts mindre angelägen i sammanhanget. Exempelvis ökade människors oro över organiserad brottslighet, politisk extremism och terrorism 2023 jämfört med 2022 (Svenska Trender, 2024).

Figur 1 Andel mycket oroade inför framtiden avseende olika områden, 2010–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* med svarsalternativen *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande*, *Inte alls oroande*. Figuren visar andelen mycket oroade av samtliga som har besvarat respektive fråga. Antal svar var 1 497 år 2010 och 1 655 år 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Ett par frågor i det större orosbatteriet ligger förhållandevis nära frågan om oro för inskränkningar i yttrandefriheten. En sådan är oron för försvagad demokrati. Under ungefär samma tidsrymd, 2010–2023, har det kunnat ses en gradvis ökning av andelen mycket oroade över att demokratin ska försvagas; från 22 procent 2010

till 39 procent 2023. En annan orosfråga är den om begränsningar i människors individuella frihet – ny för 2023 – där andelen mycket oroade är 30 procent. Den sistnämnda orosfrågan återfinns i samma frågeformulär som frågan om oro för inskränkt yttrandefrihet, och vi kan därför testa korrelationen mellan de båda orosområdena. Den visar sig vara förhållandevis stark (Pearson's r 0,576, $p < 0,01$) vilket tyder på att det finns en relativt samstämd oro för begränsningar av den här typen av friheter.

Det finns vissa skillnader i oron för inskränkt yttrandefrihet när man analyserar olika grupper. Generellt sett uppvisar kvinnor mer oro än män (Solevid, 2017) och vi ser könsskillnader även i den här frågan. Kvinnor har över tid genomgående varit något mer oroade för inskränkningar av yttrandefrihet än män (tabell 1). Vi ser också skillnader beroende på ålder där yngre personer är mindre oroliga för inskränkningar i yttrandefriheten än vad äldre personer är och att detta i viss mån har förstärkts över tid. Utbildningsskillnaderna är i det här sammanhanget däremot mycket små.

En ytterligare faktor som bidrar till att förstå oron för inskränkt yttrandefrihet är politiskt intresse. De som uttrycker större politiskt intresse är mer oroliga än de med lägre intresse. Bland politiskt intresserade är andelen mycket oroade för inskränkningar i yttrandefriheten 41 procent jämfört med 30 procent bland personer som inte är intresserade av politik i 2023 års undersökning.

Vi ser också en ideologisk skillnad i oron så till vida att personer som orienterar sig politiskt till vänster är mer oroliga än de som orienterar sig ideologiskt till höger. Den här skillnaden har varierat något över tid och i 2021 års undersökning var andelen mycket oroade något större bland personer som står klart till höger än klart till vänster. Möjligen har nedgången av andelen mycket oroade i gruppen klart till höger viss koppling till regeringsbytet efter valet 2022. Studier visar att särskilt Sverigedemokrater gjorde mer positiva bedömningar av olika samhällsinstitutioner liksom av den svenska demokratin efter valet, vilket har förklarats som ett slags vinnareffekt bland grupper vars partier hamnade i en maktställning (Weissenbilder & Lundmark, 2023). Sammantaget är skillnaderna som noteras mellan olika grupper i linje med tidigare studier med avseende på demografiska och politiska faktorer (jämför Carlsson & Weibull, 2017; Riffe & Garrett Wagner, 2021; Andersson m.fl., 2023).

Tabell 1 Andel mycket oroade för inskränkningar i yttrandefriheten, 2012, 2018–2023 (procent)

	2012	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Samtliga	33	37	36	41	39	42	33
Kön							
Kvinnor	34	38	38	44	41	48	35
Män	32	35	35	38	37	35	31
Ålder							
16–29 år	34	35	29	37	34	38	27
30–49 år	28	38	32	35	33	40	34
50–64 år	34	38	44	44	42	45	36
65 år–	36	34	39	46	43	42	32
Utbildningsnivå							
Låg	32	31	40	42	37	33	32
Medellåg	33	36	33	38	36	41	29
Medelhög	34	37	38	42	44	45	37
Hög	33	39	37	42	40	44	34
Politiskt intresserad							
Mycket intresserad	49	47	52	46	50	50	41
Ganska intresserad	35	37	38	41	40	42	35
Inte särskilt intresserad	25	30	26	38	33	36	26
Inte alls intresserad	25	34	31	39	31	31	30
Ideologi							
Klart till vänster	47	47	46	53	44	50	43
Något till vänster	33	37	36	39	43	49	35
Varken vä/hö	33	35	38	43	34	41	36
Något till höger	26	31	29	35	34	34	24
Klart till höger	37	41	40	36	48	37	32

Kommentar: Frågan löd *Om du ser till läget idag, hur oroade upplever du själv följande inför framtiden?* Med svarsalternativen *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande*, *Inte alls oroande*. Tabellen visar andelen mycket oroade av samtliga som har besvarat respektive fråga. Antal svarande per grupp år 2023 var 863 kvinnor, 770 män, 171 16–29 år, 465 30–49 år, 420 50–64 år, 592 65–90 år, 239 låg utb., 603 medel utb., 770 hög utb., 211 klart vä, 374 något vä, 460 varken vä/hö, 393 något hö, 182 klart hö, 305 mycket intr., 714 ganska intr., 502 inte särskilt intr., 114 inte alls intr., 141 mkt nöjd, 906 ganska nöjd, 458 inte särsk. nöjd, 116 inte alls nöjd, 157 rätt håll, 1 164 fel håll, 122 V, 69 MP, 563 S, 69 C, 64 L, 317 M, 35 KD, 207 SD.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012, 2018–2023.

Synen på att förbjuda bränning av heliga skrifter

Den uppblossade debatten om yttrandefrihet visavi hets mot folkgrupp (i första hand) som ägt rum under de senaste åren har sin grund i ett antal händelser där brännande av koraner orsakat stor uppståndelse nationellt såväl som internationellt och i vissa fall resulterat i rena upplopp. Det handlar bland annat om en man som en natt hösten 2020 filmade när han brände en koran och sedan placerade resterna tillsammans med bacon vid en moské. Filmklippet, ljudsatt med en låt associerad till bland annat folkmord på bosniska muslimer, spreds därefter via flera nätsverksplattformar. Mannen menade att det rörde sig om kritik mot islam som religion och att han använt sin grundlagsskyddade yttrandefrihet. Han dömdes dock för hets mot folkgrupp då han genom filmen gav uttryck för hot och missaktning (Göta hovrätt, 2024). Rätten menade att innehållet klart gått över gränsen för vad som kunde anses vara saklig kritik samt att valet av publiceringsplattform inte inbjudit till en fri och öppen debatt.

Andra händelser som aktualiserat frågan har varit dansken Rasmus Paludas koranbränningar i samband med tillståndsgivna demonstrationer 2022 och 2023. De anmälningar om hets mot folkgrupp som gjorts mot Paludan, exempelvis efter en koranbränning utanför Turkiets ambassad i Stockholm 2023, har dock lagts ned med motiveringen att handlingarna inte utgjort hets mot folkgrupp då det rört sig om demonstrationer mot en religion (Dagens Nyheter, 2023; Wedérus, 2023).

I den nationella SOM-undersökningen får svarspersonerna ta ställning till om förslaget *Förbjud bränning av heliga skrifter i det offentliga* är ett bra eller dåligt förslag. Förslaget ligger i en större fråga med flera andra, som exempelvis att minska den offentliga sektorn, införa klimatskatt på nötkött och ta emot färre flyktingar i Sverige. Frågan är så kallat tvingande, vilket innebär att respondenterna inte erbjuds möjligheten att svara att de inte har någon uppfattning.

I tabell 2 kan vi se att ungefär hälften – 49 procent – tycker att det är ett mycket bra förslag att förbjuda bränning av heliga skrifter i det offentliga. Därtill kommer 17 procent som tycker att det är ett ganska bra förslag. Sammanlagt 19 procent tycker att förslaget är dåligt och 15 procent väljer att inte ta ställning genom att uppge att det varken är ett bra eller ett förslag. Genom att beräkna så kallad opinionsbalans, där andelen positiva minskas med andelen negativa, kan vi se att det bland allmänheten finns ett starkt stöd för att förbjuda bränning av heliga skrifter i det offentliga, +57.

Tabell 2 Åsikt om förslaget att förbjuda bränning av heliga skrifter i det offentliga i befolkningen och i olika grupper, 2023 (procent)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Opinionsbalans	Antal svar
Samtliga	49	17	15	9	10	+57	1 654
Kön							
Kvinnor	57	16	16	7	4	+62	816
Män	41	18	15	11	16	+32	823
Ålder							
16–29 år	38	16	15	13	18	+23	211
30–49 år	37	17	23	10	12	+32	425
50–75 år	50	18	14	9	10	+49	752
76–90 år	72	15	8	2	4	+81	266
Utbildningsnivå							
Låg	70	13	7	5	5	+73	223
Medellåg	49	19	17	7	9	+72	457
Medelhög	50	16	15	9	11	+46	394
Hög	39	18	18	11	14	+32	542
Politiskt intresse							
Mycket intresserad	38	14	15	13	20	+32	280
Ganska intresserad	47	19	14	10	10	+46	763
Inte särskilt intresserad	55	17	16	6	6	+60	495
Inte alls intresserad	59	10	19	6	6	+57	108
Ideologi							
Klart till vänster	45	20	18	10	6	+49	188
Något till vänster	46	20	16	12	6	+48	347
Varken vä/hö	57	18	14	5	6	+64	433
Något till höger	50	16	16	7	11	+48	416
Klart till höger	38	11	13	12	26	+11	248

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag: Förbud bränning av heliga skrifter i det offentliga*. Svartalternativen framgår av tabellen. I tabellen redovisas svarspersoner som svarat på frågealternativet. Opinionsbalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag minus andelen som svarat mycket eller ganska dåligt förslag. Balansen kan variera mellan -100 (alla svarar dåligt förslag) och +100 (alla svarar bra förslag). Antal svar framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Det finns stora skillnader när man tittar närmare på olika grupper i befolkningen. Vi gör detta genom att jämföra opinionsbalansen för kön, ålder, utbildningsnivå, politiskt intresse samt ideologisk vänster-högerorientering. Män och kvinnor har väldigt olika åsikt i frågan om att förbjuda bränning av religiösa skrifter i offentligheten så till vida att kvinnor i mycket högre grad ställer sig bakom förslaget än vad män gör (+62 respektive +32). Ålder och utbildning har också stor betydelse för hur attityden i den här frågan ser ut. Yngre personer är mindre positiva till förslaget än äldre och personer med högre utbildning är mindre positiva än personer med lägre utbildning.

Politiska faktorer har viss betydelse, om än inte lika stark som socioekonomiska faktorer. Personer med större politiskt intresse är något mindre positiva till förslaget att förbjuda bränning av religiösa skrifter på allmän plats än vad personer med litet eller inget politiskt intresse är (+39 respektive +59). Människors ideologiska orientering på vänster-högerskalan har också viss inverkan på hur man ser på att förbjuda bränning av religiösa skrifter på allmän plats, men här är svaren inte helt entydiga. Det är framför allt personer som identifierar sig klart till höger som sticker ut genom att vara betydligt mindre positiva till förslaget än övriga grupper (+11) och personer som varken identifierar sig som vänster eller höger som sticker ut genom att var mest positiva (+64).

Sammantaget kan vi konstatera att det i samtliga analyserade grupper finns ett stöd för att införa förbud mot att bränna religiösa skrifter i det offentliga, att det varierar framför allt beroende på socioekonomiska faktorer och att politiskt engagemang och ideologisk orientering har viss betydelse. En fråga som uppstår är i vilken utsträckning synen på ett förbud mot att bränna heliga skrifter samvarierar med oron för inskränkning av yttrandefriheten och vilken riktning ett sådant samband skulle ha. Då frågorna ställts i olika formulär i 2023 års nationella SOM-undersökning finns ingen möjlighet att göra en sådan analys.

Om vi tittar på vilka grupper som framför allt oroar sig för inskränkt yttrandefrihet och vilka grupper som är mest benägna att vilja förbjuda brännande av heliga skrifter i offentliga sammanhang är mönstren i svaren inte helt givna. Även om det inte går att göra någon rättvisande jämförelse här kan frågan ändå ställas om inställningen till att förbjuda bränning av heliga skrifter främst är förknippad med yttrandefrihet eller om den snarare knyter an till exempelvis värnande av landets säkerhet alternativt värnande av människors rätt till sin tro. En indikation på att det möjligen handlar om andra dimensioner är att människor som är mycket oroad över det grova våldet och dess konsekvenser är mer benägna att vilja förbjuda bränning av heliga skrifter i det offentliga än personer som inte är oroad. I den första gruppen anser 63 procent att det är ett mycket bra förslag och ytterligare 11 procent att det är ett ganska bra förslag med ett förbud, medan andelen i den andra gruppen är 38 respektive 16 procent.

Villkorat stöd för yttrandefrihet

Yttrandefriheten i Sverige är grundlagsskyddad och åtnjuter därmed ett starkt skydd. Men det är inte omöjligt att ändra grundlagen om det finns stöd därför. Petersson med kollegor (2007) menar att det är en varningssignal när allmänhet och riksdagsledamöter är beredda att inskränka yttrandefriheten. Om yttrandefriheten naggas i kanten krymper utrymmet för informationsförmedling, kritik och debatt, menar de. Det här kapitlet har redovisat allmänhetens syn på yttrandefrihet utifrån några olika frågeställningar för att komma närmare dess ställning i samhället.

Det första vi har kunnat konstatera är att det finns en viss oro i samhället för inskränkningar i yttrandefriheten. Mest oroade är personer som står klart till vänster och individer med ett stort intresse för politik. Samtidigt har resultat från en tidigare SOM-undersökning från 2022 visat att det finns starkt stöd för att göra inskränkningar vid vissa omständigheter. Särskilt tydligt var detta i frågor som rör rikets säkerhet. Religiös hänsyn var i mätningen 2022 däremot inte ett starkt skäl för den här typen av inskränkningar. Det finns ingen anledning att tro att opinionen har förskjutits på något radikalt sätt mellan 2022 och 2023. Tvärtom visar jämförelser med resultaten från en undersökning 2015 att det råder stor stabilitet i den svenska allmänhetens bedömningar. Men trots ett svagt stöd för att ta hänsyn till religiösa värden 2022 visar våra resultat att en majoritet i 2023 års undersökning uttrycker stöd för att förbjuda bränning av heliga skrifter i det offentliga. Det går naturligtvis inte att rakt av jämföra de båda mätningarna eller se hur synen på begränsning 2022 korrelerar med stödet att förbjuda bränning 2023. Som nämndes inledningsvis påverkas synen på yttrandefrihet bland annat av strukturella faktorer i samhället. I 2023 års mätning befann vi oss i en situation där brännandet av heliga skrifter inte sällan kopplades samman med frågor om rikets säkerhet, terrorhot och frågan om Sveriges Natomedlemskap.

Yttrandefriheten står olika starkt i olika delar av befolkningen. Men resultaten är inte entydiga. Medan kvinnor är mer oroade för inskränkningar i yttrandefriheten än vad män är, uttrycker de ett starkare stöd för att förbjuda bränningar av heliga skrifter. Klivenheten i svaren kan naturligtvis bero på den mer övergripande orosfrågan och den ganska konkreta förslagsfrågan.

Åldersfaktorn uppvisar ett annat mönster kring yttrandefrihet så till vida att äldre uttrycker mer oro för inskränkningar och också är mer benägna att ställa sig bakom förslaget att förbjuda bränningar av heliga skrifter. Här går de egna åsikterna i samma linje, man upplever oro för det man själv eventuellt skulle ställa sig bakom.

Den politiska förklaringsansatsen är möjligen den mest logiska i frågan kring yttrandefrihetens plats i samhället. Politiskt intresserade uttrycker större oro för yttrandefrihetens framtid och ett lägre stöd för ett förbud mot bränningar av heliga skrifter. Personer som orienterar sig politiskt till höger är mindre oroade för inskränkningar och i mindre utsträckning för ett förbud mot att bränna heliga

skrifter. De här resultaten är förväntade givet vad vi vet sedan tidigare om politiska faktorerens betydelse för bedömningar av yttrandefrihet och begränsningar av den.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att resultaten är ganska spretiga och inte helt enkla att tolka. Skillnaderna som vi anar mellan oron för inskränkningar och ett förslag på att faktiskt göra en inskränkning kan naturligtvis bero på konkretionsgraden i de olika frågorna. För att bättre förstå människors uppfattning om yttrandefrihet och vilka inskränkningar som är tänkbara behöver man studera fler olika sammanhang än vad som gjorts här. De här spridda resultaten visar på behovet av mer systematiskt sammansatta studier av människors opinion kring olika aspekter av yttrandefrihet.

Referenser

Brottsbalken (BrB) 1962:700.

Andersson, U., Öhberg, P., Carlander, A., Martinsson, J. & Theorin, N. (2023). *Ovisshetens tid* (inledningskapitel). I Andersson, U., Öhberg, P., Carlander, A., Martinsson, J. & Theorin, N. (Red.), *Ovisshetens tid* (s. 11–36). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Carlsson, U. & Weibull, L. (2017). Yttrandefriheten i dagens mediekultur. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Ekengren Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Larmar och gör sig till*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Chong, D., & Morris L. (2018). Competing norms of free expression and political tolerance. *Social Research: An International Quarterly*, 85(1), 197–227.

Dagens Nyheter (2023). Åklagare: Koranbränning utanför Turkiets ambassad var inte hets mot folkgrupp. Publicerad 2023-03-27.

<https://www.dn.se/sverige/aklagare-koranbranning-utanfor-turkiets-ambassad-var-inte-hets-mot-folkgrupp/>

Göta hovrätt (2024). Dom i mål om hets mot folkgrupp. Mål: B 4351–23.

<https://www.domstol.se/nyheter/2024/03/dom-i-mal-om-hets-mot-folkgrupp/>

Juul Petersen, M. (2022). Freedom of Religion or Belief and Freedom of Expression. *The Review of Faith & International Affairs*, 20(2), 40–48.

Lind, A-S. (2021). I skärningspunkten mellan religionsfrihet och yttrandefrihet – rättsliga reflektioner. Rapport från Myndigheten för stöd till trossamfund. <https://www.myndighetensst.se/kunskap/religionsfrihet/tema-religionsfrihet-demokrati/del-5-i-skarningspunkten-mellan-religionsfrihet-och-yttrandefrihet--rattsliga-reflektioner.html> [Nedladdad 2024-03-26]

Petersson, O., Brink Lund, A., Smith, E. & Weibull, L. (2007). *Medierna och yttrandefriheten*. Demokratirådets rapport 2007. SNS Förlag.

Regeringsformen (RF) 1974:152.

Riffe, D., & Garrett Wagner, K.P. (2021). Freedom of Expression: Another Look at How Much the Public Will Endorse. *Communication Law and Policy*, 26(2), 161–186.

- Riksarkivet (2023). Tryckfrihetsförordningen utsedd till världsminne av Unesco. Publicerad 2023-05-22. <https://riksarkivet.se/nyheter-och-press?item=118626> [Hämtad 2024-04-11]
- Solevid, M. (2017). "Vi måste ta människors oro på allvar". I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Ekengren Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Larmar och gör sig till* (s. 139–151). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Statens medieråd (2020). *Barn och ungas rättigheter på digitala plattformar. En vägledning till aktörer*. Statens medieråd.
- Statens medieråd (2021). *Juridiken bakom sharenting. Barns rättigheter när vårdnadshavare publicerar bilder eller annan information om sitt barn på internet*. Statens medieråd.
- Steen-Johnsen, K., Fladmode, A., & Midtbøen, A.H. (2016). *Sosiale normer og politisk toleranse*. Institutt for Samfunnsforskning og Fritt Ord.
- Svenska Trender (2024). Svenska trender 1986–2023. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Tryckfrihetsförordningen (TF) 1949:105.
- Wedérius, T. (2023). Koranbränningarna och den godtyckliga yttrandefriheten. *Dagens Arena*. Publicerad 2023-08-18. <https://www.dagensarena.se/essa/koranbranningarna-och-den-godtyckliga-yttrandefriheten/> [Hämtad 2024-04-11]
- Weissenbilder, M., & Lundmark, S. (2023). In i värmen? *Statsvetenskaplig tidskrift*, 123(4), 1065–1089.
- Yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) 1991:1469.

DE GRUSADE FÖRHOPPNINGARNAS ÅR: STRANDAD NATO-PROCESS OCH DET INDUSTRIELLA KRIGETS ÅTERKOMST

KARL YDÉN, ULF BJERELED OCH JOAKIM BERNDTSSON

Sammanfattning

I detta kapitel undersöks den svenska säkerhets- och försvarspolitiska opinionen under 2023. Såväl det fortsatta kriget i Ukraina som uteblivet Natomedlemskap under året (Sverige blev medlemmar först den 7 mars 2024) är tecken på grusade förhoppningar både i Sverige och för stora delar av Europa. I ett alljämt ansträngt säkerhetsläge, hur har den svenska opinionen utvecklats? Vi närmar oss frågan utifrån idén om samstämmighet inom fältet civil-militära relationer, och analyserar allmänhetens stöd för olika delar av försvarspolitiken samt förtroendet för försvaret och för Nato. Vilka trender kan vi se i den svenska försvarsopinionen? Analysen visar fortsatt ökning av förtroendet för försvaret men ett vikande förtroende för Nato, ett relativt stort motstånd mot att minska försvarsutgifterna, och en samstämmighet kring den territoriella inriktningen av försvaret. Samtidigt ser vi motstånd mot amerikanska militärbaser på svenskt territorium. Sammantaget är samstämmigheten kring vissa försvarspolitiska frågor relativt stor.

År 2023 blev i svensk säkerhetspolitik de grusade förhoppningarnas år. I Sverige hoppades regeringen att Turkiet skulle sluta blockera ett svenskt Natomedlemskap och vid flera tillfällen under 2023 uppgavs medlemskapet vara mycket nära. I Ukrainakriget hoppades Sverige (och andra länder) att en planerad ukrainsk militär våroffensiv skulle skörda framgångar, i bästa fall så stora att Ryssland skulle tvingas inse det hopplösa i läget och börja avveckla sin ockupation. Men hela 2023 förflöt utan att någon av dessa förhoppningar infriades. Turkiet, liksom Ungern, vidhöll att Sverige inte självklart var att betrakta som en lämplig Natoallierad – några klartecken kom inte. Den ukrainska markoffensiven tillfogades betydande förluster av välbefästa ryska styrkor och målsättningarna uppnåddes inte. Ukrainakriget kan anses markera återkomsten till Europa av industriellt utnöttningskrig – förmågan att producera och ersätta förstörd utrustning respektive tillföra nya soldater i de dödas och skadades ställe kommer att få avgörande betydelse för utgången.

I början av 2024 gav Turkiet och Ungern klartecken till ett svenskt Nato-medlemskap, och den 7 mars inträdde Sverige som medlem i Nato. Medlemskapet aktualiserade ett stort antal nya försvarspolitiska frågor i den svenska debatten. Ska

USA få ha militärbaser på svenskt territorium? Kan svenska värnpliktiga kunna tvingas att tjänstgöra utomlands i samband med Nato-operationer? Ska Sverige tillåta Nato att lagra kärnvapen på svensk mark? Lagom till det svenska Natointrädet har dessutom konsekvenser för Nato, Europa och Ukraina av en Trump-seger i det kommande amerikanska presidentvalet börjat debatteras (Atwood, 2024).

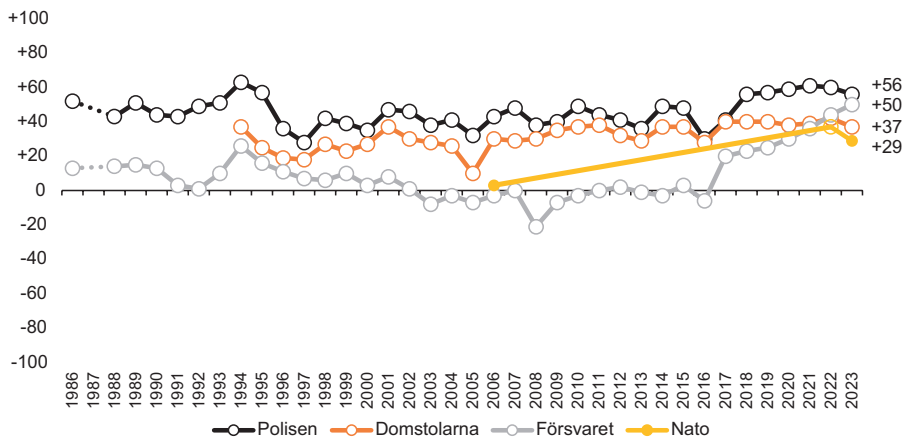
Vad innebär de nya frågorna för relationen mellan den svenska befolkningen och försvarspolitiken? I kunskapsfältet civil-militära relationer framhåller Schiff (2009) vikten av samstämmighet (*concordance*) mellan befolkningen, den politiska eliten och militären i frågor som rör landets försvar. Om det sker större förändringar i försvarspolitiken som saknar förankring så kan detta föranleda friktioner i de civil-militära relationerna och, i förlängningen, skapa legitimitetsproblem både för den politiska ledningen och för militären. I en analys av tidigare nationella SOM-undersökningar har vi kunnat konstatera att den så kallade ”Hultqvistdoktrinen” återgång till nationellt försvar, återinförd värnplikt och upprustning av försvaret åtnjöt ett klart större stöd bland svenskarna än den tidigare inriktningen mot ett internationellt orienterat, relativt litet yrkesförsvar (Ydén, Bjereld & Berndtsson, 2022). Svensk försvarspolitik har de senaste åren präglats av en stor partipolitisk enighet om behovet av ett starkare svenskt försvar (Berndtsson, Bjereld & Ydén 2020). Med Natofrågan har enigheten försvunnit – såväl Vänsterpartiet som Miljöpartiet motsatte sig inträdet (Hernvall, 2023).

Valet att överge den svenska militära alliansfriheten för ett Nato-medlemskap är en stor säkerhetspolitisk kursändring och det återstår att se om den långsiktigt kommer att skapa civil-militära friktioner. I detta kapitel analyserar vi allmänhetens stöd för olika delar av försvarspolitiken, samt förtroendet för försvaret och för Nato. Vilka trender kan vi se i den svenska försvarsopinionen? Är samsynen kring försvarspolitiken stor eller syns indikationer på kommande friktioner? Vi undersöker opinionen i frågor som förtroendet för försvaret, synen på Nato, försvarsutgifter samt vilka uppgifter till försvaret som svenskarna anser viktigast.

Förtroendet för försvaret

Sedan 2016 har svenskarnas förtroende för försvaret gradvis ökat. Figur 1 visar att vi även i 2023 års SOM-undersökning kan se en ökning jämfört med föregående år. Försvarets förtroendebalans (andelen som uppger stort förtroende minus andelen som uppger litet förtroende) ligger på +50 (en uppgång från +44 år 2022). Det är vidare intressant att förtroendet för försvaret, som för mindre än tio år sedan låg klart under förtroendet för polisen respektive domstolarna, nu är nästan lika stort som för polisen samt tydligt större än det för domstolarna.

Figur 1 Förtroende för Polisen, försvaret, domstolarna och Nato, 1986–2023 (balansmått)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* Svartalternativen löd *Mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende* samt *Mycket litet förtroende*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Förtroendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som svarat mycket eller ganska litet förtroende. Antal svarande 2023 var 1 660.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2023.

Förtroendemåttet i den nationella SOM-undersökningen är komplext (Holmberg & Weibull, 2008) och inrymmer uppfattningar både om en verksamhets förmåga att utföra sitt uppdrag (utvärdering) och om verksamhetens betydelse för samhället (viktighet). Uppger en person ett ”ganska litet förtroende” för försvaret så kan det stå för att personen uppfattar att försvaret fungerar relativt väl men inte anser det särskilt viktigt. En alternativ tolkning av ”ganska litet förtroende” är att försvaret anses mycket viktigt men att det inte alls fungerar/har tillräcklig kapacitet. Vår bedömning är att de senaste åtta årens kraftiga uppgång i försvarsförtroendet förklaras av både en ökad betydelse som försvaret tillmäts och av en ökad tilltro till försvarets förmåga. Hur mycket dessa faktorer har förändrats skiljer sannolikt mellan olika grupper, även om förtroendet för försvaret långsiktigt har blivit större i alla kategorier svarande. Svartalternativet ”varken stort eller litet förtroende” är sedan något år inte längre det vanligaste, vilket det historiskt har varit i fråga om försvaret. I 2023 års SOM-undersökning svarade 32 procent så, en liten nedgång från 34 procent i föregående års undersökning.

Intressant är att de skillnader i förtroende för försvaret som länge förelegat mellan kvinnor och män respektive mellan olika åldersgrupper nu har blivit mycket mindre, eller försvunnit helt. I det senaste dryga decenniets SOM-undersökningar

har kvinnor genomgående uppgivit ett tydligt större förtroende för försvaret än män, men i 2023 års undersökning uppper istället män ett något större förtroende (förtroendebalansen är +52 bland män, +49 bland kvinnor). På motsvarande sätt har de äldre i tidigare års undersökningar i regel uppgivit ett mycket mindre förtroende för försvaret än den yngsta åldersgruppen 16–29 år. I 2023 års undersökning är skillnaderna i förtroendebalans mellan alla åldersgrupper anmärkningsvärt små – och de äldsta och de yngsta noterar exakt samma förtroendebalans (+47).

Tabell 1 *Förtroende för försvaret i olika grupper, 2023 (procent, balansmått)*

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	17	42	32	6	3	100	1 683	+50
<i>Kön</i>								
Kvinna	16	42	33	6	3	100	872	+49
Man	18	43	30	6	3	100	788	+52
<i>Ålder</i>								
16–29	26	33	29	7	5	100	217	+47
30–49	18	41	32	7	2	100	448	+50
50–64	15	47	30	5	3	100	399	+54
65–85	15	42	33	7	3	100	618	+47
<i>Partisympati</i>								
V	10	29	40	14	7	100	103	+18
S	18	46	29	6	1	100	620	+57
C	34	37	25	3	1	100	76	+67
L	21	51	27	1	0	100	73	+71
M	18	48	28	4	2	100	303	+60
KD	18	45	29	5	3	100	38	+55
MP	18	40	37	3	2	100	60	+53
SD	14	41	30	10	5	100	208	+40

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* Svartalternativen framgår av tabellen. Förtroendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som svarat mycket eller ganska litet förtroende. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Partisympatisörmässigt kvarstår, som förväntat, skillnader även om alla riksdagspartiers sympatisörer sedan ett antal år uppvisar en positiv förtroendebalans ifråga om försvaret. Allra störst förtroende för försvaret uppper sympatisörer till Liberalerna – hela 72 procent av dessa uppper sig ha stort förtroende för försvaret,

medan endast en procent (!) uppger sig ha litet förtroende (+71 i förtroendebalans, en uppgång från +57 år 2022). Näst störst förtroende uppger sympatisörer till Centerpartiet (förtroendebalans +67), följda av sympatisörer till Moderaterna (+60) respektive Socialdemokraterna (+57). Sverigedemokraternas sympatisörer, som i många år var ensamma om att uppge ett negativt förtroende för försvaret, har numera inte bara etablerat sig stabilt på plussidan utan noterar årets största uppgång till förtroendebalans +40, att jämföra med +15 i 2022 års undersökning. Förra årets rekorduppgång i försvarsförtroende stod Vänsterpartiets sympatisörer för, men dessa noterar nu istället en tydlig nedgång till förtroendebalans +18 (ned från +42 i 2022 års undersökning).

Svenskarnas förtroende för Nato

År 2023 präglades, som nämnts ovan, av stor osäkerhet om den svenska Nato-processen. Ansökan om svenskt medlemskap i Nato lämnades in redan under sommaren 2022. Men Turkiet och Ungern vägrade länge att godkänna Sveriges ansökan och den förväntade tidpunkten för godkännandet sköts gång på gång upp. Först i mars 2024 blev Sverige medlem av Nato.

Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 följdes av ett starkt ökat opinionsstöd för att Sverige skulle söka medlemskap i Nato. Andelen i befolkningen som ställde sig positiv till Nato-medlemskap ökade från 29 till 64 procent mellan 2021 och 2022. Andelen svenskar som ansåg att förslaget om Nato-medlemskap var mycket eller ganska dåligt minskade från 29 till 14 procent (Bjereld & Oscarsson, 2023).

Under ratificeringsperioden av Sveriges ansökan minskade svenska folkets förtroende för Nato, även om förtroendebalansen som helhet fortfarande var positiv. År 2022 uppgick förtroendebalansen för Nato till +37, och år 2023 uppgick den till +29. Män uppger något större förtroende än kvinnor för Nato (förtroendebalans +33 respektive +26). Den äldsta åldersgruppen uppger större förtroende för Nato än den yngsta åldersgruppen (förtroendebalans +34 respektive +15).

Förtroendet för Nato är också betydligt mer partipolariserat än förtroendet för försvaret respektive polisen. Bland de fyra borgerliga partiernas sympatisörer uppgår förtroendebalansen för Nato till +47 (Centerpartiet), +49 (Kristdemokraterna), +54 (Liberalerna) och +56 (Moderaterna). Bland de rödgröna partiernas sympatisörer är förtroendet för Nato klart minst hos Vänsterpartiet (-32), följt av Miljöpartiet (+18) och Socialdemokraterna (+35). Förtroendebalansen för Nato bland Sverigedemokraternas sympatisörer uppgår till +18. Journalisten Tomas Ramberg gjorde i *Dagens Nyheter* (8 mars 2024) den poängfulla observationen att det bland svenska Nato-förespråkare finns två olika förhållningssätt, ett ideologiskt respektive ett pragmatiskt. Det ideologiska omfattas av de borgerliga sympatisörer som länge sett västvärlden som Sveriges värdegemenskap och att det är naturligt att solidariskt tillhöra Nato för att försvara dessa värden. I dessas ögon kommer Sverige ”hem”

i och med Natomedlemskapet. Det pragmatiska perspektivet, omfattat främst av socialdemokrater, har en annan historisk syn på Sveriges position i världen och betraktar Natomedlemskapet mer som en nödvändig försäkring mot ett aggressivt Ryssland. Nato-stödet bland dessa pragmatiker är mindre entusiastiskt och i någon mån även villkorat av rådande hotbild. Med delvis andra utgångspunkter är det möjligt att det pragmatiska perspektivet även präglar många av Sverigedemokraternas sympatisörer, som är tydligt mindre positiva till Nato än vad de borgerliga partiernas är. Dessa partipolariserade svarsmönster återfinns vi delvis även – som vi visar längre fram i texten – i frågor om hur viktigt det är att Sverige deltar i militära operationer i Natos regi, samt om amerikanska militärbaser ska placeras på svensk mark.

Tabell 2 Förtroende för Nato i olika grupper, 2023 (procent, balansmätt)

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Balans
<i>Samtliga</i>	10	37	35	9	9	100	1 669	+29
<i>Kön</i>								
Kvinna	8	35	40	8	9	100	860	+26
Man	11	40	31	10	8	100	785	+33
<i>Ålder</i>								
16–29	9	29	39	10	13	100	213	+15
30–49	9	37	34	11	9	100	445	+26
50–64	10	39	36	6	9	100	397	+34
65–85	11	39	34	8	8	100	613	+34
<i>Partisynpat</i>								
V	2	14	36	27	21	100	104	-32
S	9	39	39	7	6	100	617	+35
C	16	43	29	8	4	100	75	+47
L	10	50	34	3	3	100	73	+54
M	15	49	28	5	3	100	300	+56
KD	16	39	39	3	3	100	38	+49
MP	10	29	40	8	13	100	60	+18
SD	12	30	34	10	14	100	206	+18

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för det sätt följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* Svartalternativen framgår av tabellen. Förtroendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som svarat mycket eller ganska litet förtroende. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svarande framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Försvarets uppgifter enligt allmänheten

Sedan 2011 har frågor om hur svenskarna ser på olika uppgifter för försvaret ställts i flera SOM-undersökningar. Under 2000-talet har försvarspolitikerna genomgått stora förändringar i flera omgångar, med omkastningar från nationellt till internationellt fokus och tillbaka till nationellt igen – liksom några års experiment med ett yrkesförsvaret utan någon värnpliktsutbildning. Hur ser svenskarna på försvarets olika tänkbara uppgifter?

Tabell 3 Uppgifter för försvaret, 2023 och 2013 inom parentes (procent, balansmått)

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Balansmått bland dem med åsikt 2023 (2013)
Försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder	81	13	3	1	2	100	+92 (+71)
Skydda centrala samhällsfunktioner mot terrorangrepp	82	13	2	1	2	100	+94 (+86)
Genomföra operationer för att avsätta ledare i diktaturer	16	21	27	22	14	100	-16 (-44)
Hindra andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare	26	32	20	12	10	100	+28 (+15)
Delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi	38	44	9	3	6	100	+74 (+67)
Delta i humanitära hjälpinsatser i andra länder	44	42	9	2	3	100	+76 (+79)
Bistå civila myndigheter vid krisituationer i Sverige	64	27	3	1	5	100	+90 (+88)
Delta i militära operationer i Nato:s regi	24	37	17	11	11	100	+38 (-)
Bistå polisen vid insatser mot grov kriminalitet	57	24	7	5	5	100	+72 (-)

Kommentar: Frågan löd *Det har diskuterats vilka uppgifter den svenska försvarsmakten ska ha i framtiden. Hur viktiga anser du att nedanstående uppgifter är?* Svarsalternativen var *Mycket viktig, Ganska viktig, Inte särskilt viktig, Inte alls viktig* samt *Ingen uppfattning*. Förtröendebalansen avser andelen som svarat mycket eller ganska viktig minus andelen som svarat inte särskilt viktig eller inte viktigt alls. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antal svarande 2023 varierade mellan 1 631–1 661.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2023.

Som framgår av tabell 3 så anser allmänheten det vara rätt att fokusera på de nationella uppgifterna, förutom försvar av Sveriges gränser (opinionsbalans +92, upp från +82 i 2020 års undersökning och från +72 i 2013 års undersökning) även dem som handlar om att bistå i nationella krissituationer (opinionsbalans +90) och skydd mot terrorangrepp (opinionsbalans +92). Även uppgiften att bistå Polisen vid insatser mot grovt kriminella (opinionsbalans +72) har ett starkt stöd, men där är opinionen avsevärt mindre homogen än ifråga om de andra nationella uppgifterna. Kvinnor är klart mer positiva (opinionsbalans +84) än män (opinionsbalans +64) till att försvaret ska bistå i brottsbekämpningen, och bland riksdagspartierna varierar stödet från, som lägst, opinionsbalans +22 hos Vänsterpartiets sympatisörer till, som högst, opinionsbalans +90 bland Sverigedemokraternas sympatisörer.

Sveriges långa fredsbevarandetradition i Förenta nationernas (FN) regi har fortfarande ett starkt stöd bland svenskarna (opinionsbalans +74), liksom att delta i humanitära hjälpopoperationer (opinionsbalans +76) men stödet för de internationella uppgifterna har försvagats en aning under den senaste åttaårsperioden. Som tidigare finns ett visst stöd för att hindra andra länders ledares våld mot protesterande medborgare (opinionsbalans +28) ett stöd som är mycket starkare bland kvinnor än bland män (+48 respektive +6) men inget stöd för att genomföra operationer för att avsätta diktatorer (opinionsbalans -16, ned från -26 i 2020 års undersökning). Överlag ligger således svenskarnas uppfattningar om försvarets uppgifter i linje med ett ökat fokus på nationellt försvar.

Ifråga om Nato finns en opinionsmässig komplikation. Det Nordatlantiska fördraget innebär att medlemsländerna har ömsesidiga försvarsförpliktelser mot varandra: det svenska försvaret är sedan 7 mars 2024 en del av Natos kollektiva försvar. Svenskarnas stöd för uppgiften ”delta i militära operationer i Nato:s regi” är, om än relativt stort med opinionsbalans +38, radikalt mindre än stödet för alla nationella uppgifter. Detta samtidigt som Sverige nu har förbundit sig till Natos förpliktelser. Opinionsstödet för deltagande i Nato-operationer varierar kraftigt och sympatisörer till Vänsterpartiet utmärker sig genom att anse att uppgiften inte alls är viktig, vilket 64 procent uppger, medan bara en fjärdedel anser samma uppgift vara mycket eller ganska viktig (opinionsbalans -44). Stödet är som störst bland sympatisörer till Moderaterna respektive Liberalerna (opinionsbalans +66 respektive +64), men det är stort även bland sympatisörer till Centerpartiet (+56), Socialdemokraterna respektive Sverigedemokraterna (båda med opinionsbalans +42). Ett något mer reserverat stöd noteras bland Kristdemokraternas (+16) respektive Miljöpartiets sympatisörer (+10).

Amerikansk basering på svensk mark?

Även ifråga om förslaget ”placera amerikanska militärbaser på svensk mark” finns opinionsmässiga friktioner. Sverige och USA ingick 2023 ett avtal om fördjupat försvarssamarbete (Avtal om försvarssamarbete med Amerikas förenta stater,

Regeringen, Ds 2024:2) vilket inte innebär några amerikanska baser i formell, juridisk mening, men väl att amerikansk militär får tillgång till en rad svenska militära anläggningar, där de har rätt att verka, uppföra byggnader och förvara militär utrustning (s k förhandslagring). Amerikansk militär närvaros förankring i den svenska opinionen förefaller dock initialt vara svag: inte i någon grupp återfinns en positiv opinionsbalans för förslaget att "placera amerikanska militärbaser i Sverige". Resultatet bör tolkas med viss försiktighet givet att några amerikanska baser i formell mening inte är aktuella, men det uttrycker sannolikt åtminstone en viss tveksamhet i befolkningen inför kontinuerlig amerikansk militär närvaro i Sverige.

Opinionsbalansen för förslaget är -27 och motståndet är, föga överraskande, ojämnt fördelat. Kvinnor (opinionsbalans -40) är klart mer negativa än män (-15). De yngsta är ännu mer negativa än de äldsta (gruppen 16–29 år noterar opinionsbalans -45 medan gruppen 65–85 år noterar opinionsbalans -22). Även bland partiernas sympatisörer varierar motviljan: Sverigedemokraternas uppvisar en svagt negativ inställning (opinionsbalans -2) vilket även gäller Moderaternas (opinionsbalans -5). Störst invändningar mot förslaget noteras från sympatisörer till Vänsterpartiet (opinionsbalans -70), Miljöpartiet (opinionsbalans -54) respektive Centerpartiet (opinionsbalans -45). I ett opinionsmässigt något utdraget mittfält återfinns, slutligen, sympatisörer till Socialdemokraterna (opinionsbalans -36), Liberalerna (opinionsbalans -24) respektive Kristdemokraterna (opinionsbalans -19).

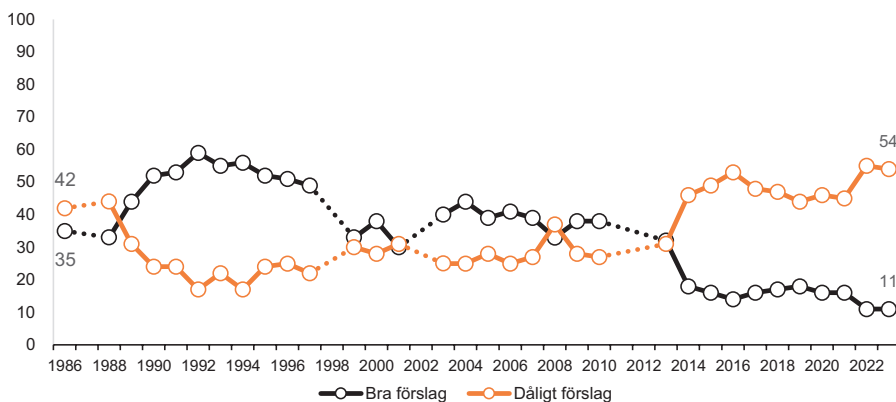
Allmänheten ovillig att minska försvarsutgifterna

De senaste åren har inneburit stora satsningar på upprustning av det svenska militära försvaret och det finns bland riksdagspartierna en politisk enighet om att försvarsutgifterna ska utgöra 2 procent av Sveriges BNP. Flera partier har öppnat för ytterligare ekonomiska tillskott, upp till 2,5 procent eller 3 procent av BNP. En så stor BNP-andel till försvaret har Sverige inte avsatt på över ett kvartssekel. Till Ukraina har Sverige även givit en rad militära stödpaket till ett värde av 30 miljarder kronor (och olika civila stöd till ett värde av ytterligare 7 miljarder kronor) – en ansenlig summa (även om såväl Danmark som Norge har lämnat större bidrag, såväl i absoluta belopp som per capita-beräknat).

SOM-institutet har mätt svenskarnas inställning till försvarsutgifterna flertalet år sedan 1986. Opinionen ifråga om förslaget "minska försvarsutgifterna" har växlat genom decennierna. Efter Sovjetunionens respektive Warszawapaktens upplösning under 1990-talet fick förslaget stort stöd bland svenskarna (med opinionsbalanser runt +40). Under 2000-talet fanns fortfarande ett visst, men mindre, stöd för minskade försvarsutgifter, men mellan 2013 och 2014 skedde en dramatisk förändring av opinionsbalansen från +2 till -28 (figur 2), som sammanföll med Rysslands inledande annekteringar i östra Ukraina samt Krimhalvön. Sedan den omsvängningen har svenskarna uttryckt en stark ovilja att minska försvarsutgifterna,

så även i 2023 års undersökning (opinionsbalans -43). Män är (opinionsbalans -54) ännu mer negativa till förslaget än kvinnor (opinionsbalans -37), och äldre personer är mer negativa än den yngsta åldersgruppen. Bland partierna är sympatisörer till Vänsterpartiet ensamma om att tycka att förslaget är bra (opinionsbalans +12), medan det största motståndet finns bland dem som sympatiserar med Moderaterna (opinionsbalans -67), Sverigedemokraterna (opinionsbalans -58) respektive Liberalerna (opinionsbalans -52).

Figur 2 Inställning till att minska försvarsutgifterna, 1986–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd Vilken är din åsikt om följande förslag? – Minska försvarsutgifterna. Svarsalternativen var *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Bra förslag visar andel mycket och ganska bra förslag. Dåligt förslag visar andel ganska och mycket dåligt förslag. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet svarande 2023 var 1 660.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2023.

Ett minskat samförstånd förebådar civil-militära friktioner?

Ukrainakrigets alltmer tydliga karaktär av ett industriellt utnötningskrig gör att resurser även till ökad produktionskapacitet i ammunitions- och vapenindustrin nu diskuteras. Den efter Kalla krigets slut nedskurna europeiska vapenindustrin klarar inte av att producera tillräckligt mycket tillräckligt snabbt och kan inte tillgodose Ukrainas akuta behov. Ryssland har fått ett övertag ifråga om produktion av artilleriammunition, som rapporteras vara i storleksordningen dubbelt så stor som EU-ländernas. Hur ska denna utmaning hanteras? Den amerikanska industrins förmåga att snabbt ställa om till att producera krigsmateriel spelade en avgörande roll i de allierades seger över Hitlertyskland (Herman, 2012). USA:s framgångsrika omvandling till ”demokratins vapensmedja” skedde inte minst genom en snabb omställning inom exempelvis Ford, General Motors och Chry-

ler som snabbt anpassade produktionen för att bygga stridsflygplan, stridsvagnar och amfibiefarkoster. Någon motsvarande industriell ansträngning kan ännu inte skönjas inom den Europeiska unionen.

Trots att EU-ländernas sammanlagda ekonomiska storlek och industriella kapacitet vida överstiger Rysslands, så är militärindustrikapaciteten ändå mindre. Ryssland producerar nu tre miljoner artillerigranater/år, jämfört med USA:s och EU:s total om 1,2 miljoner (Nevéus, 2024) – ett förhållande som förstärks av att ryssarna dessutom får ammunition från Nordkorea och attackdrönare från Iran. Att återskapa en större vapenindustriell kapacitet i Europa kräver stora investeringar, vilka i vissa fall förutsätter statliga ekonomiska garantier eller mycket långa kontrakt. Frågor om hur mycket av statens ekonomi som ska läggas på militära resurser kan därför komma att diskuteras mer framöver.

Samtidigt som den svenska försvarspolitiken under de senaste åren väsentligen präglats av partipolitisk enighet om satsningar på upprustning av försvaret och militärt stöd till Ukraina, så introduceras i och med Nato-medlemskapet och den ökade amerikanska militära närvaron i Sverige en ökad polarisering i svensk försvarsopinion. Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer är till exempel mest negativa både till Nato och till amerikanska militärbaser på svensk mark, medan motståndet mot sådana baser är lägst bland Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer. Även om det i opinionen finns ett klart stöd för Sveriges Nato-medlemskap så innebär inte det att det också självklart finns ett stöd för att svenska soldater ska kunna sändas i strid utomlands. Utvecklingen väcker frågor om den framtida relationen mellan svenskarna, politikerna och försvaret. Vi har tidigare (Ydén, Bjereld & Berndtsson, 2022) kunnat konstatera att ”Hultqvistdoktrinen” inriktning mot nationellt försvar, upprustning och återtagandet av värnplikten åtnjöt en betydligt bättre förankring hos svenskarna än Alliansregeringarnas inriktning mot ett anorektiskt yrkesförsvar insatt i relativt våldsamma internationella insatser, exempelvis i Afghanistan (Ydén & Berndtsson, 2013). Nu står Sverige eventuellt återigen inför en situation där delar av befolkningen inte helhjärtat stödjer den försvarspolitiska inriktningen. Som Schiff (2009) framhåller: större förändringar i försvarspolitiken kan skapa civil-militära friktioner liksom legitimitetsproblem både för den politiska ledningen och för militären – i detta fall såväl amerikansk som svensk militär.

Referenser

- Atwood, K. (2024). NATO looking at options to shore up long-term support for Ukraine amid concerns about Trump winning November's election. *CNN*, Publicerad 2024-04-03. <https://edition.cnn.com/2024/04/03/politics/nato-ukraine-support-options-trump/index.html> [Hämtad 2024-04-12]
- Berndtsson, J., Bjereld, U., & Ydén, K. (2020). Svensk försvarspolitik i ny terräng. I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (Red.), *Regntunga skyar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, U., & Oscarsson, H. (2023). Jordskred i svensk Nato-opinion efter Rysslands invasion av Ukraina. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Herman, A. (2012). *Freedom's Forge: How American Business Produced Victory in World War II*. Random House.
- Hervall, W. (2023). MP och V kritiska till inträdet: "Varit en gisslansituation". *Dagens Nyheter*. Publicerad 2023-07-11. <https://www.dn.se/sverige/mp-och-v-kritiska-till-intradet-varit-en-gisslansituation/> [Hämtad 2024-04-15]
- Holmberg, S., & Weibull, L. (2008). Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen? I S. Holmberg & L. Weibull (Red.), *Skilda världar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nevéus, H. (2024). Ryssland och Ukraina i global kapploppning om granater. *Dagens Nyheter*. Publicerad 2024-04-12. <https://www.dn.se/varlden/ryssland-och-ukraina-i-global-kapploppning-om-granater/> [Hämtad 2024-04-16]
- Ramberg, T. (2024). Trots det starka stödet går Sverige delat in i Nato. *Dagens Nyheter*. Publicerad 2024-03-08. <https://www.dn.se/sverige/tomas-ramberg-trots-det-starka-stodet-gar-sverige-delat-in-i-nato/> [Hämtad 2024-03-28]
- Regeringen. (2024). *Avtal om försvarssamarbete med Amerikas förenta stater, Ds 2024:2*.
- Schiff, R. (2009). *The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-military Relations*. Routledge.
- Ydén, K., & Berndtsson, J. (2013). Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (Red.), *Vägskäl*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ydén, K., Bjereld, U., & Berndtsson, J. (2022). Hultqvistdoktrinen uppgång och fall? Svensk försvarspolitik i en osäker tid. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

DEN SVENSKA OPINIONEN OM ARTIFICIELL INTELLIGENS (AI)

MARCUS WEISSENBILDER, FREJA WESSMAN
OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Under de senaste två åren har utvecklingen av artificiell intelligens (AI) allt mer hamnat i blickfånget hos allmänheten. Framstegen, kanske tydligast exemplifierat av chatboten ”ChatGPT”, har väckt debatter om hur AI kommer att påverka arbetsmarknaden, samhället och individer i framtiden. Enbart få studier har analyserat vad den svenska allmänheten tycker om AI och dess påverkan på olika samhällssektorer. I 2023-års nationella SOM-undersökning ställdes frågor kopplade till AI och den framtida arbetsmarknaden. Undersökningen visar att befolkningen generellt är osäker kring vad AI:s påverkan kommer att bli. Få är oroliga för att AI kommer att ta deras jobb, men samtidigt finns en övervikt i att tro att AI inte kommer skapa fler jobb än det tar bort. Tydligast är det låga förtroendet för företagen som utvecklar AI, där en klar majoritet anser att AI-utvecklingen behöver regleras.

”Technology is a queer thing.
It brings you great gifts with one hand,
and it stabs you in the back with the other.”
– C.P. Snow (1971)

Det är knappast en överdrift att säga att de senaste åren har varit signifikanta i AI:s utveckling. Från att ha varit ett ämne främst för science fiction-fantaster och programmerare tog AI klivet in i många vanliga människors liv när OpenAI lanserade ChatGPT 3.5 i november 2022. Gränsen till fiktionens värld har närmast suddats ut med händelser som autogenererade bilder av påven i dunjacka (Huang, 2023), en före detta Google-anställd som ansåg att deras AI-chatbot hade fått medvetande (Luscombe, 2022) och det öppna brev från flera av världens AI experter i mars 2023 som ansåg att all AI utveckling borde pausas 6 månader för mänsklighetens bästa (Future of life institute, 2023). Brevet ledde inte till någon paus, utan ett drygt år senare står vi snarare i ett AI-race där de stora teknikföretagen kämpar för att bygga den bästa LLM-modellen. LLM står för large language model och är avancerade dataprogram/AI:s som genom att ha tränats på enorma mängder text har möjlighet både att processa och skapa text på ett sätt som tidigare

varit otänkbart. På grund av de stora framsteg som LLMs har tagit de senaste åren i att bland annat tolka och skriva allt från programmeringskod till skönlitteratur, samt generera verklighetstroga bilder, har de potential att ersätta mycket arbete som människor idag gör. En samhällsförändring kanske lika omvälvande som den industriella revolutionen, eller datorn och internets inträde i våra liv.

Arbetsmarknaden försöker att snabbt anpassa sig till den stora teknologiska utvecklingen som sker och förutspå hur en viss enskild bransch kommer att påverkas, men experterna är varken eniga eller säkra. OECD förutspår att det är arbetssättet som förändras snarare än att jobb försvinner (OECD, 2023), medan McKinsey Global Institute förutspår 12 miljoner byten av arbeten i USA kommer att behöva ske på grund av AI innan 2030. Kvinnor och lågavlönade löper då större risk att behöva byta jobb (Ellingrud m.fl., 2023). Även om experterna inte är eniga är det tydligt att snabba förändringar kan komma att ske, och sker redan. I februari 2024 sa det svenska företaget Klarna att deras AI-assistent kunde utföra samma jobb som 700 mänskliga kundtjänstmedarbetare (Dagens industri, 2024). Den unga generationen har den svåra uppgiften att välja en utbildning som ska vara gångbar om ett par år, trots att det sker stora förändringar på månadsbasis. Universiteten försöker hänga med genom att stoppa fusk när det går att generera en uppsats på minuter snarare än timmar (Svenska Dagbladet, 2023). Konstvärlden ställs både inför den existentiella frågan ”vad är konst utan människan?”, och den juridiska frågan ”vem äger AI-genererad konst?” (Reuters, 2023). Till och med yrken där det mänskliga mötet är det absolut mest centrala, terapin, får konkurrera med terapi-botar (Dagens Nyheter, 2023). När saker som kreativitet, empati och förmåga att ta beslut kanske inte längre är exklusivt mänskliga egenskaper, blir frågan kring vad arbete faktiskt är lyft in i strålkastarljuset på nytt. Hur ser vi på framtiden och arbetsmarknaden i ljuset av den här tekniska förändringen? I den nationella SOM-undersökningen 2023 ställdes frågor om AI på ett antal områden för att belysa användning, förtroende och oro. I följande kapitel redovisar och analyserar vi dessa frågor för att kartlägga hur AI-opinionen ser ut i Sverige.

Teknik, arbetsmarknad och politik genom historien

Teknologisk utveckling och politisk förändring har sedan den industriella revolutionens intåg varit nära sammankopplade. Ett tidigt exempel är den så kallade ”Spinning Jenny”, textilmaskinen som byggdes på 1700-talet och kunde spinna flera trådar samtidigt, vilket kom att hota den stora industrin av manuella textilspinnare och ledde fram till Ludditrörelsen som protesterade mot maskiner genom att förstöra dem (Frey, 2019). I en senare fas av teknologisk utveckling förutspådde John Maynard Keynes 1929 att automatisering kommer att medföra ”teknologisk arbetslöshet” (Keynes, 1930). Under 1950-talet började fackföreningsrörelsen ta ett mer aktivt ställningstagande mot införandet av den typ av automatisering som inte enbart underlättade processer för arbetare, utan snarare direkt ersatte jobb

(Johnson & Acemoglu, 2023). Den våg av automatisering och förläggande av industrier och jobbtillfällen utomlands som drabbade den amerikanska industrin under 1980-talet i takt med datoriseringen av samhället (Frey, 2019) ledde till ett stort antal sociala problem, som försämrad fysisk och mental hälsa, som en följd av ökad arbetslöshet (Johnson & Acemoglu, 2023).

Det är därmed inte ett nytt fenomen att teknologisk utveckling framkallar oro. De tidiga vågorna av automatisering ledde visserligen till arbetslöshet, men det fanns en positiv utkomst i form av ökad produktivitet på arbetsmarknaden, fler arbetstillfällen skapade av teknisk utveckling och ökande löner. Sedan 80-talets datorer och digitalisering alltmer började ersätta jobb har länken mellan automatisering och positiva nettoeffekter på marknaden försvunnit (Autor, 2022). Den nya typen av jobb som följt av automatiseringsvågen har missgynnat låginkomsttagare och lågutbildade, vilka såväl utbildningsmässigt som ekonomiskt har halkat efter (Autor, 2022).

Artificiell intelligens: Jobbskapare eller jobbdödare?

Utvecklingen av AI har genomgått ett antal faser av så kallad ”vinter”, det vill säga när teknologin har hamnat i dvala. Under 2000-talet har dock investeringarna i och intresset för AI alltmer tagit fart. En snabb utveckling av processorkraft, tillgång till enorma dataset och framgångar inom maskininlärning är alla faktorer som har fått så väl företag som stater att göra stora investeringar för att bli ledande inom AI (Lee & Qiufan, 2021). Främst av alla skäl är nog det som kallas ”deep learning”, en teknik där stora dataset används för att låta en AI lära sig själv nya saker (Lee & Qiufan, 2021). Vi befinner oss nu onekligen i en AI-sommar.

Att AI kan komma att få stor påverkan är något forskningen är relativt enig om, men spekulationer om magnituden på påverkan varierar stort (Kuo, Manzano & Gallego, 2023). En uppmärksam studie från 2017 undersökte den amerikanska arbetsmarknaden och fann att inom 20 år kan 47 procent av alla jobb komma att försvinna till AI-ledd automatisering, där jobb inom försäljning, service och administration har generellt högre risk att försvinna (Frey & Osborne, 2017), en ny typ av automatisering då fenomenet länge främst har drabbat de som arbetar med tillverkning och i fabrik. En samtida studie från OECD visade på en mycket lägre siffra, att ”enbart” nio procent av alla jobb kan automatiseras (Arntz, Gregory & Zierahn, 2016). Två teorier om teknikens påverkan på arbetsmarknaden är att automatisering primärt förstör jobb eller att effekterna av automatisering leder till ökad efterfrågan för produkter och därmed fler jobb (Ayhan & Elal, 2023).

Även de mest positiva prediktionerna kring effekter på arbetsmarknaden visar alltså på att var tionde jobb kan komma att försvinna inom en relativt kort tidsperiod. Det kanske mest slående är att samtliga skattningar gjordes innan genomslaget av så kallade ”large language models” (LLMs) likt openAI:s ChatGPT. Denna typ av generativa AI-modeller hotar nu en helt ny kategori på arbetsmarknaden, jobb som

bara för något år sedan sågs som närmast omöjliga att automatisera. Mätt i antalet arbetade timmar i den amerikanska ekonomin menar McKinsey att 22 procent kunde automatiseras innan ChatGPT lanserades och att siffran nu är uppe i 30 procent av alla timmar (Ellingrud m.fl., 2023). En dystrare prediktion har visat att 33 procent av alla jobb kan komma att ersättas helt, ytterligare 36 procent kan påverkas delvis och enbart 31 procent av alla jobb inte kommer att påverkas direkt (Zarifhonorvar, 2023). Max Tegmark (2023) beskriver hur industriarbete ersattes av tjänstemannajobb när vi bytte användningen av våra muskler mot våra hjärnor och ställer frågan om vi nu lyckas ersätta våra hjärnor med maskiner, kan det då ens finnas något kvar för oss?

Teori och tidigare forskning

I ljuset av vad som beskrivits ovan om automatiseringsfaser i olika samhällssektorer kan vi konstatera att förklaringar till olika AI-opinion kan finnas på flera olika områden. Position på arbetsmarknaden kan exempelvis inverka på oro och riskbedömningar. Studier har visat att personer med låg utbildning och låg inkomst är de som i högst grad påverkats vid olika automatiseringsprocesser (Autor, 2022). Åsikterna om AI och dess reglering skiljer rimligen också mellan olika yrkesgrupper beroende på den grad av automatisering de potentiellt hotas av. Men då nyare rapporter visat att generativa AI-modeller nu även hotar andra grupper på arbetsmarknaden blir förväntningarna mindre tydliga.

I teknisk implementering finns det ofta ett så kallat ”first mover advantage”, där de som börjar med att använda teknik som senare får stor spridning i samhället fångar stora delar av den ekonomiska nyttan med denna teknik genom den konkurrensfördel de får över andra grupper (Kerin m.fl., 1992). Beträffande internetanvändningens spridning genom flera decennier har yngre varit tidiga och äldre mer avvaktande (Bergström, 2015, 2023).

Studier har funnit att individuella faktorer så som kön och ålder spelar roll i användning och attityder till AI (Vu & Lim, 2022; Yigitcanclar m.fl., 2022) och även i Sverige återspeglar sig dessa trender (Insight intelligence, 2024). I Australien misstror medborgarna tydligt företagen som utvecklar AI, även om att man också tror att det kan leda till stora fördelar om tekniken implementeras mer (Yigitcanclar m.fl., 2022). Också i USA finns en oro kring själva utvecklandet av AI och 49 procent av de tillfrågade i en undersökning anser att utvecklingen av AI går för snabbt. Undersökningen fann även att 61 procent av de tillfrågade ansåg att AI potentiellt kan vara skadligt för dem personligen (Pauketat, Bullock & Anthis, 2023). I en sammanfattande artikel om opinion kring AI finner Zhang (2021) att kvinnor och de med lägre socioekonomisk status överlag har lägre tilltro till AI och dess utveckling än vad män och de med högre socioekonomisk status har.

Internetstiftelsen (2023) rapporterar i en studie om attityder till AI i Sverige att 29 procent av de tillfrågade använder AI-verktyg åtminstone någon gång, och män

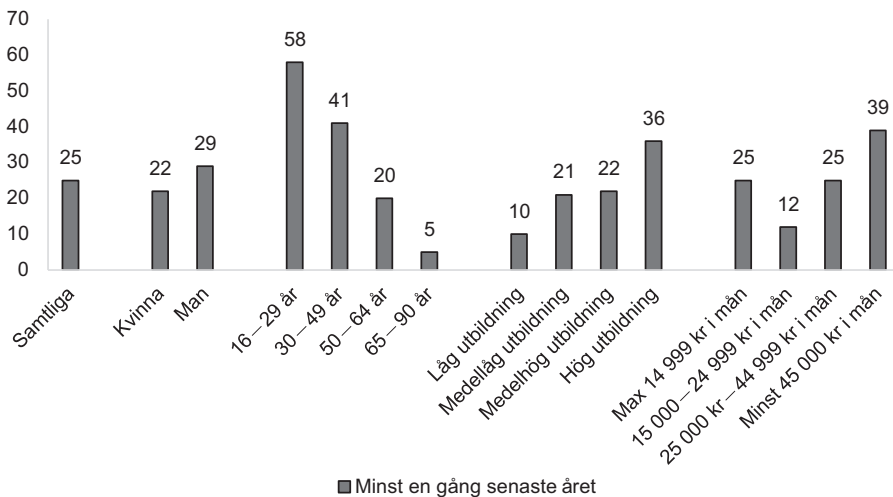
samt unga känner till dessa verktyg i en betydligt högre utsträckning. Undersökningen visade även att cirka 30 procent är positiva till AI:s påverkan på framtiden och 19 procent är negativa. Insight intelligence (2024) har däremot funnit att 65 procent av svenskarna har använt AI någon gång under det senaste året, definitioner av vad som menas med AI verkar därmed spela stor roll kring huruvida svenskarna ansett att de använt det eller inte. Även PWC (2023) undersökte AI under 2023 och fann då att enbart en procent har fullt förtroende för AI. I båda undersökningarna var män och yngre är mer positivt inställda. En undersökning från Kantar Sifo (2024) visade att 44 procent trodde att AI inte alls kommer att påverka deras arbetsplats under kommande år.

Användarna av AI – en minoritet

I denna sprudlande AI-sommar blir den första frågan att analysera i detta kapitel hur många som faktiskt har exponerats för AI-chatbotar i Sverige genom sitt arbete, för att se hur etablerad denna teknik är på arbetsmarknaden redan nu. I den nationella SOM-undersökningen 2023 ställdes därför frågan till alla som använt internet de senaste 12 månaderna hur ofta de har använt en AI-chatbot i sitt arbete. Utifrån vad som ovan beskrivits som spridningsmönster av ny teknik, är det av intresse att se vilka demografiska grupper som är tidiga i sitt användande av tekniken. I figur 1 visas fördelningen av användning av AI-chatbot i arbetet minst en gång det senaste året, samt uppdelat på ett antal demografiska grupper.

Var fjärde person har använt en AI-chatbot i arbetet det senaste året, men användningen skiljer sig stort beroende på ålder. Bland de yngre är det en majoritet, 58 procent, som någon gång har använt en AI-chatbot det senaste året, jämfört med var femte person i åldrarna 50–64 år. I den äldsta åldersgruppen är användningen i arbetet mycket låg, men det kan förklaras av att få arbetar i de åldrarna. Ålderskillnaderna är välbekanta och tycks uppträda vid flertalet nya digitala fenomen (Bergström, 2015; Rogers, 2003). Något som förvånar är att könsskillnaderna är relativt små medan utbildning är en viktigare faktor. Detta skiljer sig från hur den tidiga internetanvändningen såg ut, där män i internets barndom var användare i betydligt högre utsträckning än kvinnor, och där en viss könsskillnad fanns kvar ända till början av 2010-talet (Martinsson & Andersson, 2021).

Figur 1 Andel svenskar som har använt en AI-chatbot i sitt arbete, 2023 (procent)

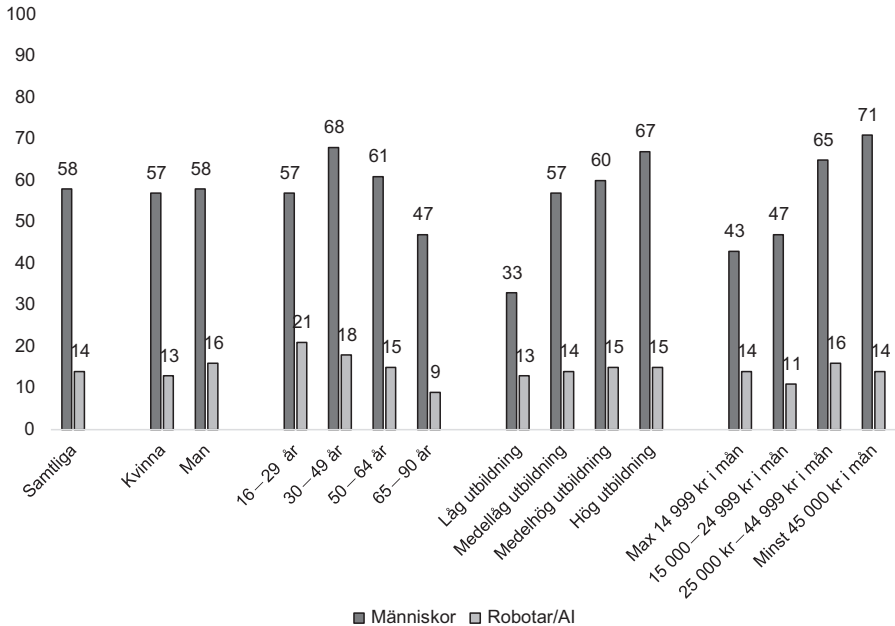

Kommentar: Frågan ställdes till alla som uppgett att de använt internet någon gång under de senaste 12 månaderna och löd *Och hur ofta har du gjort följande på internet? - Använt en AI-chatbot i mitt arbete*. Svartalternativen löd *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 mån, Någon gång i halvåret, Någon gång i veckan, Flera gånger i veckan samt Dagligen*. Alla svartalternativ utom *Ingen gång* har slagits samman för att skapa kategorin *Minst en gång senaste året*. Låg utbildning = max grundskola eller motsvarande; Medellåg = max gymnasium, folkhögskola eller motsvarande; Medelhög = eftergymnasial utbildning, högskola/universitet; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Antal svarade var 1 585.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Osäkerhet råder i synen på AI:s framtida påverkan

Med en relativ låg användningsgrad fortfarande kan det vara svårt att ta ställning till huruvida den nya tekniken som AI-utvecklingen ger kan komma att ersätta det arbete man idag utför. Vi bad svarspersonerna svara på frågan ”*Om du tänker på de kommande 30 åren, tror du att jobb likt ditt främst kommer att utföras av människor eller robotar/AI?*” Som tidigare nämnts är många prognoser osäkra, men bland experter uppskattas allt mellan nio och nära 50 procent av alla arbeten kunna komma att försvinna av AI-automatisering inom den närmsta framtiden. Experternas spretiga prognoser kan även läsas av bland svenskarna, där nästan en tredjedel valde att svara *Vet ej*. I figur 2 syns en försiktig optimism för vikten av mänsklighet i sitt arbete, 58 procent tror att deras arbete fortfarande kommer utföras av människor. Kanske är inte bara osäkra prognoser förklaringen till att enbart 14 procent tror att deras arbete kommer ersättas av robotar eller AI inom 30 år.

Figur 2 Andel som tror att det egna arbetet om 30 år kommer utföras av människor eller robotar/AI, 2023 (procent)

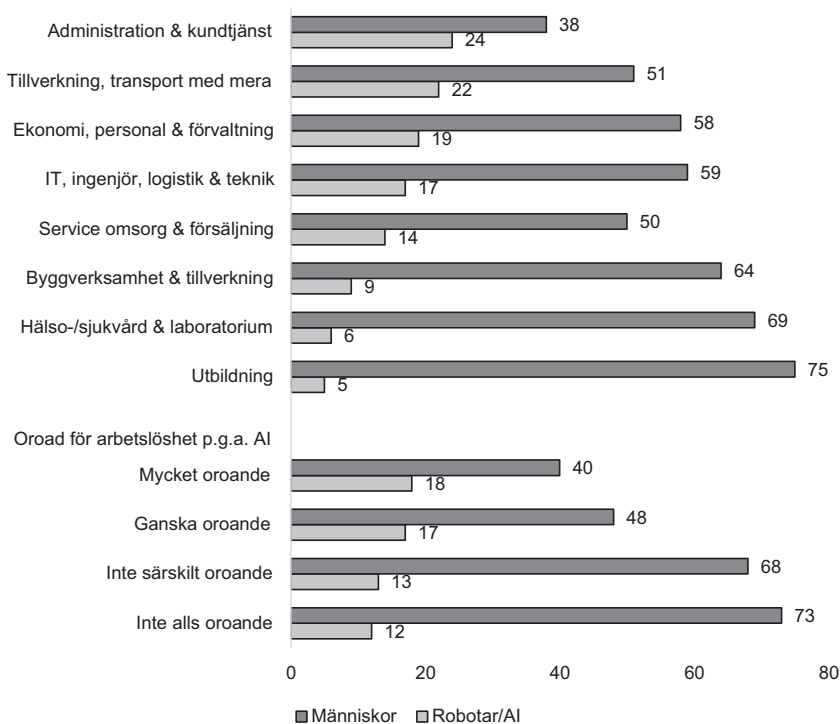
Kommentar: Frågan löd *Om du tänker på de kommande 30 åren, tror du att jobb likt ditt främst kommer att utföras av människor eller robotar/AI?* Svarsalternativen framgår av figuren, dock ej svarsalternativet *Vet ej* som inte redovisas. Antal svarade var 1 645.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

En del grupper är mer optimistiska kring människans vikt för deras arbete än andra. Bland de högvärlönde och högtutbildade finns en större tilltro till att deras arbete fortfarande utförs av människor om 30 år, där hela 71 procent av de med en månadsinkomst på minst 45 000 kr tror att deras arbete kommer utföras av människor. I kontrast är de med lägre utbildning och lägre lön både mer osäkra kring vem som kommer utföra arbetet, och tror i lägre grad att människor kommer utföra det. Enbart en tredjedel av de med låg utbildning tror att deras arbete kommer utföras av människor om 30 år. Enligt experternas prognoser har det sedan länge varit känt att automatisering inte slår jämnt mot hela arbetsmarknaden, och att de med en lägre utbildning kan vara mer utsatta än andra. Dock har den senaste AI-utvecklingen komplicerat det här antagandet, då generativ AI som exempelvis ChatGPT visar potential att automatisera och ersätta arbete som i regel har krävt högre utbildning. Med andra ord kan de högtutbildades och högvärlöndes större självförtroende i den här frågan vara en kvarleva från en syn på AI och automatisering som inte nödvändigtvis längre gäller.

I figur 3 redovisas åtta olika yrkesgruppers bedömningar av om deras arbete är svårt att ersätta av AI/robotar. Den grupp som i högst grad tror att deras arbete kommer att utföras av AI är anställda inom administration/kundtjänst, 24 procent. Det är kanske inte förvånande givet att chatbotar blivit allt vanligare i kundtjänst och stora företag redan automatiserar detta arbete. Det stämmer även väl med prediktioner från Frey & Osborne (2017). De yrkesgrupper som i mycket låg grad tror att deras arbete kommer ersättas av AI är de som har mer fokus på mänsklig interaktion, yrken inom hälso- och sjukvårdssektorn samt utbildningssektorn.

Figur 3 Andel som tror att det egna arbetet om 30 år kommer utföras av människor eller robotar/AI, efter yrkesgrupp samt oro för arbetslöshet på grund av AI, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Om du tänker på de kommande 30 åren, tror du att jobb likt ditt främst kommer att utföras av människor eller robotar/AI?* Svartalternativen framgår av figuren, dock ej svartalternativet *Vet ej* som inte redovisas. Yrkesgrupperna är omkodade till större grupper från en öppen fråga om yrke. Grupperna representerar en sammankodning av yrken med liknande arbetsuppgifter. Frågan gällande oro löd: *Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden? – Arbetslöshet på grund av AI.* Svartalternativen framgår av figuren.

Antal svarande var 1 645.

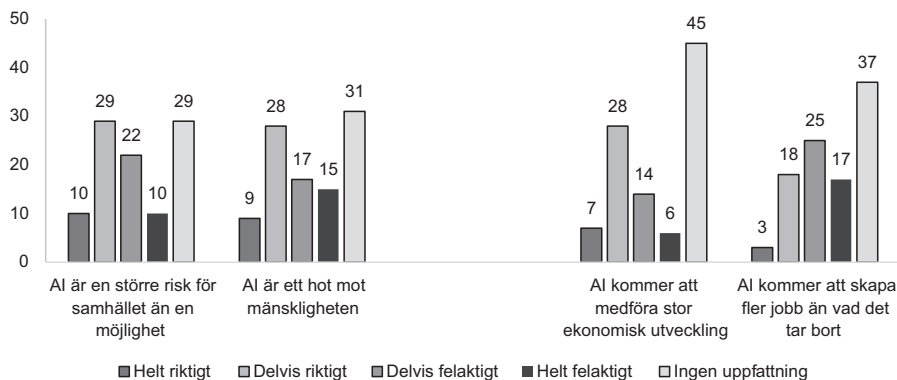
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I figur 3 redovisas även hur stor andel som tror att AI kommer ersätta deras arbete, beroende på deras oro för arbetslöshet på grund av AI. Även om den generella oron för arbetslöshet på grund av AI är låg, där enbart 13 procent av de tillfrågade var mycket oroade, syns ett visst samband mellan oron och tron på att AI ersätter deras arbete de kommande 30 åren. De mycket oroade för arbetslöshet på grund av AI tror också i högre grad att deras arbete kommer utföras av AI om 30 år. Bland de som inte alls är oroade tror i stället en stor majoritet att deras arbete fortfarande utförs av människor om 30 år.

AI kommer troligtvis inte bara att förändra arbetsmarknaden utan även påverka samhället på ett större plan på samma sätt som datorn, internet och smartphones har förändrat människors sätt att leva. Därför ställdes några påståenden om AI som berörde både arbetsmarknaden och AI ur ett större perspektiv. Svenskarna fick bedöma påståendenas riktighet, och i figur 4 kan man se att det genomgående råder stor osäkerhet kring om AI är en risk, ett hot, eller snarare kommer leda till fler jobb och ekonomisk utveckling. Genomgående har mellan 29–45 procent ingen uppfattning om dessa påståenden. Kanske är svenskarnas försiktighet i att uttala sig om AI klok, för enligt AI-forskaren Eliezer Yudkowsky (2008) är den största faran med artificiell intelligens att människor allt för snabbt tror att de förstår den. Trots att en hel del röster i debatten talat om en faktisk existentiell risk med utvecklingen av AI de senaste åren är det enbart nio procent som tycker att påståendet *"AI är ett hot mot mänskligheten"* är helt riktigt.

Gällande påståendena om arbetsmarknaden och ekonomin kan en viss paradox ses. Fler tycker att det är helt eller delvis riktigt att AI kommer att medföra stor ekonomisk utveckling än som tycker att det är felaktigt. Samtidigt tror fler att det är felaktigt eller delvis felaktigt att AI kommer skapa fler jobb än vad det tar bort. Kanske ser man möjligheten till en teknologisk utveckling där vi arbetar mindre, utan att ekonomin blir lidande. Sedan nationalekonomins begynnelse har den rådande diskursen varit att det finns ett starkt samband mellan ekonomisk utveckling och antal arbetstillfällen. Huruvida styrkan på detta samband avtar i en era av AI återstår att se, tanken på tillväxt utan fler jobb verkar dock finnas i befolkningens medvetande.

Figur 4 Bedömning av risker och möjligheter med AI, 2023 (procent)

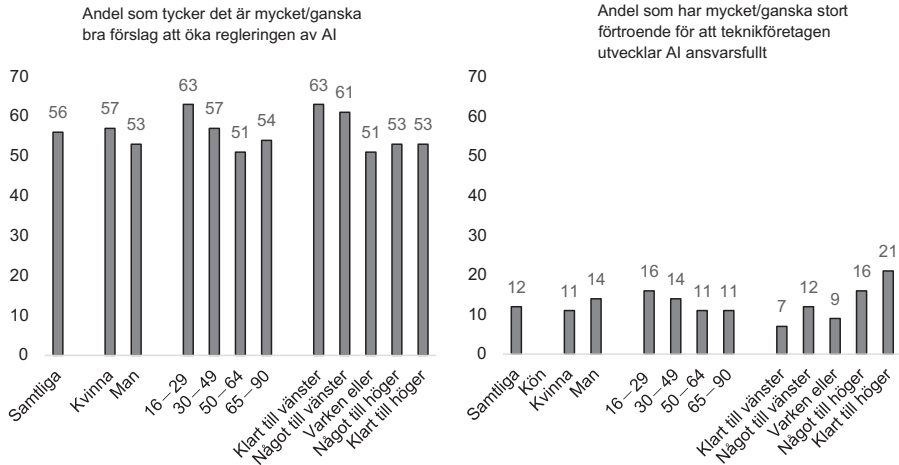
Kommentar: Frågan löd *Vilken är din bedömning av följande påståenden?* Påståenden och svarsalternativ framgår av figuren. Antal svarade var 1 630.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

AI här och nu – enighet råder

Framtiden kan alltid vara svår att ta ställning till. Därför fanns även några frågor som berörde AI i den samtida kontexten. Trots att oron för AI:s påverkan på framtiden är liten, är förtroendet för att företagen som utvecklar AI-tekniken ska göra det ansvarsfullt anmärkningsvärt låg. Enbart en procent har mycket stort förtroende för företagen (figur 5). Med tanke på att det i nuläget finns få restriktioner kring utvecklingen av AI och mycket sker på den privata marknaden, skulle oron kunna stiga för AI:s påverkan om tekniken snabbt utvecklas oreglerat.

Vad anser då svenskarna om att öka regleringen av AI? En majoritet tycker det är ett bra förslag. Kanske är inte det så konstigt när förtroendet för de nuvarande företagen som utvecklar AI är lågt, där enbart 12 procent har mycket eller ganska stort förtroende. Att det är ett bra förslag att öka regleringen av AI tycker i princip alla grupper, från unga till gamla, kvinnor och män och vänster- till högersympatisörer. Det är en något förvånande enighet som sticker ut i jämförelse med den osäkerhet som svenskarna visar kring AI:s påverkan på samhället i framtiden i tidigare redovisade frågor. Kanske speglar det mer det låga förtroendet för företagen som utvecklar AI, än oron för AI i sig. Det första exemplet på en större reglering av AI kan hittas hos EU:s Artificial Intelligence Act som klubbades igenom i mars 2024 (Europeiska parlamentet, 2024), vilket är en reglering som syftar till att skydda så väl personlig integritet som demokrati genom att begränsa hur AI får användas av företag. Fler nationer lär följa efter med mer specifika AI-regleringar inom en snar framtid, och i Sveriges fall verkar det finnas ett brett folkligt stöd.

Figur 5 Åsikt om förslag att öka regleringen av AI samt förtroende för att teknikföretag utvecklar AI ansvarsfullt, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan till vänster löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? – Öka regleringen av AI*. Frågan till höger löd *Hur stort förtroende har du för att teknikföretagen som utvecklar AI gör det ansvarsfullt?* Svartalternativen i vänstra frågan var femgradig med alternativen *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag*, *Mycket dåligt förslag*. I figuren redovisas *Mycket bra förslag* och *Ganska bra förslag* sammanslaget. Den högra frågan var femgradig med alternativen *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*. I figuren redovisas alternativen *Mycket stort förtroende* och *Ganska stort förtroende* sammanslaget. Antal svarade var 1 590 för frågan om regleringen av AI och 1 625 för frågan om förtroende för att teknikföretagen utvecklar AI ansvarsfullt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

En osäker optimism kring AI

Hur AI faktiskt kommer att påverka samhället och arbetsmarknaden i framtiden är ovisst. AI är en teknologi som utvecklas mycket snabbare än många andra teknologier som över tid har kommit att förändra hur vi arbetar och lever, det blir därför av vikt att bevaka hur attityder till AI formas och utvecklas under kommande år. I ett första försök att göra detta har vi i kapitlet kartlagt ett antal attityder. Det är tydligt att vissa grupper i samhället har lättare att inkludera AI i sina arbetsliv. Unga, välutbildade och höginkomsttagare har varit snabbare än andra med att börja använda chatbotar. I kontrast till tidigare studier har vi dock inte funnit att det finns en betydlig könsskillnad kring detta. De användningsmönster vi funnit för chatbotar liknar i hög grad mönster för upptagning av en lång rad digitala applikationer sedan mitten av 1990-talet (Bergström, 2015).

Ett återkommande resultat i de frågor vi analyserat är att det finns mycket osäkerhet. Tolkning kring gruppsskillnader i attityder bör därför göras med viss försiktighet.

het, men på aggregerad nivå syns ett antal trender. Befolkningen tar än så länge AI med ro. Det är enbart en liten andel som tror att robotar kommer att ta deras jobb i framtiden och oro för AI generellt uppnådde det lägsta värde som någon av de frågor om oro SOM-institutet ställde 2023. Opinionen är delad kring huruvida AI är mer av ett hot än en möjlighet och även om pluralitet tror att AI kommer medföra stor ekonomisk utveckling är det en minoritet som tror det kommer skapa fler jobb än vad det tar bort. De mest entydiga AI-relaterade opinionerna är dels att en majoritet av befolkningen anser att det är något som behöver regleras mer, dels att förtroendet för de företag som utvecklar AI är mycket lågt. En potentiell utmaning sett till implementeringen av AI i samhället på bredare front.

Sedan idén att ställa frågor om AI i den nationella SOM-undersökningen till att detta kapitel var färdigskrivet har ChatGPT släppt nyare och bättre modeller, och även Google och andra företag har gett sig in i kampen om den bästa LLM. Från att enbart bilder gick enkelt att generera börjar nu även filmer bli nära oskiljbara från mänskligt producerade. För de som är sålda på idén om AI är detta enbart startskottet på en teknisk revolution som kommer att påverka samhället likt få saker tidigare gjort, för skeptikern är mycket av detta rökridåer för att dölja att tekniken redan har nått en plåtå. Framtiden får sia om var och på vilka sätt AI får genomslag, men tydligt är att svenskarnas opinion om AI och arbetsmarknad är i behov av fortsatta studier för att se var de stora andelarna som i nuläget inte har en åsikt i frågor om AI placerar sig när tekniken och dess inverkan på arbetsmarknaden och samhället blir mer välkänd. Avslutningsvis vill författarna försäkra läsaren om att detta kapitel är skrivet enbart av människor och att en kvalificerad gissning är att våra egna yrken om 30 år till största del lär utföras av AI.

Referenser

- Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U. (2016). *The risk of automation for jobs in OECD countries: A comparative analysis*.
- Autor, D. (2022). The labor market impacts of technological change: From unbridled enthusiasm to qualified optimism to vast uncertainty (No. w30074). *National Bureau of Economic Research*.
- Ayhan, F., & Elal, O. (2023). The IMPACTS of technological change on employment: Evidence from OECD countries with panel data analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122439.
- Bergström, A. (2015). The contexts of internet use – from innovators to late majority. *Participations. Journal of Audience and Reception Studies*, 12(1), 3–18.
- Bergström, A. (2023). Internet perceptions among older adults in Sweden. *Frontiers in Human Dynamics* 5:1250008. doi: 10.3389/fhumd.2023.1250008
- Dagens industri (2024). Klarnas AI-assistent sänkte fransk börsjätte. Publicerad 2024-02-29. <https://www.di.se/digital/klarnas-ai-assistent-sankte-fransk-borsjatte/> [Hämtad 2024-03-07]

- Dagens Nyheter (2023). Kan AI bli din nya psykoterapeut? Publicerad 2023-12-14. <https://www.dn.se/insidan/kan-ai-bli-din-nya-psykoterapeut/> [Hämtad 2024-03-07]
- Ellingrud, K., Sanghvi, S., Madgavkar, A., Dandona, G. S., Chui, M., White, O., & Hasebe, P. (2023). Generative AI and the future of work in America. <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/generative-ai-and-the-future-of-work-in-america#/>
- Europeiska parlamentet (2024). *Artificial Intelligence Act: EU-parlamentariker antar banbrytande lag*. Publicerad 2024-04-08. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> [Hämtad 2024/04/14]
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). *The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?*. *Technological forecasting and social change*, 114, 254–280.
- Frey, C. B. (2019). *The technology trap: Capital, labor, and power in the age of automation*. Princeton University Press.
- Future of Life Institute (22 mars 2023). *Pause Giant AI Experiments: An Open Letter*. <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/>
- Hendler, J. (2008). Avoiding another AI winter. *IEEE Intelligent Systems*, 23(02), 2–4.
- Huang, K. (8 april 2023) Why Pope Francis Is the Star of A.I.-Generated Photos. *New York times*. <https://www.nytimes.com/2023/04/08/technology/ai-photos-pope-francis.html>
- Insight intelligence (2024). Svenska folket och AI 2023. Publicerad 2024-01-24. <https://www.atea.se/media/zt5dl03t/svenskafolketai2023.pdf> [Hämtad 2024-03-07]
- Internetstiftelsen (2023). Svenskarna och AI. Publicerad 2023-11-24. <https://svenskarnaochinternet.se/utvalt/svenskarna-och-ai/> [Hämtad 2024-03-07]
- Johnson, S., & Acemoglu, D. (2023). *Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity*. Hachette UK.
- Kantar Sifo (2024). En av fyra känner lägre förtroende för företag som använder AI. Publicerad 2024-02-21. <https://www.strato.se/blogg/en-av-fyra-kanner-lagre-fortroende-for-foretag-som-anvander-ai/> [Hämtad 2024-03-07]
- Kerin, R. A., Varadarajan, P. R., & Peterson, R. A. (1992). First-mover advantage: A synthesis, conceptual framework, and research propositions. *Journal of marketing*, 56(4), 33–52.
- Keynes, J. M. (1930). *Economic possibilities for our grandchildren*. In *Essays in persuasion* (s. 321– 332). Palgrave Macmillan UK.
- Kuo, A., Manzano, D., & Gallego, A. (2024). Automation versus openness: Support for policies to address job threats. *Journal of Public Policy*, 44(1), 1–23.
- Lee, K. F., & Qiufan, C. (2021). *AI 2041: Ten visions for our future*. Currency.

- Luscombe, R. (2022). Google engineer put on leave after saying AI chatbot has become sentient. Publicerad 2022-06-12. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/technology/2022/jun/12/google-engineer-ai-bot-sentient-blake-lemoine>
- Martinsson, J., & Andersson, U. (2021). *Svenska trender 1986–2020*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- OECD (2023). OECD employment outlook 2023: Artificial intelligence and the labour market. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2023_08785bba-en [Hämtad 2024-03-07]
- Paukatat, J. V., Bullock, J., & Anthis, J. R. (2023). *Public Opinion on AI Safety: AIMS 2023 Supplement*.
- PWC (2023). Svenska folket om AI. Publicerad 2023-06-26.
<https://www.pwc.se/sv/ai/svenskarna-och-ai-2023.pdf> [Hämtad 2024-03-07]
- Reuters (2023). AI-generated art cannot receive copyrights, US court says. Publicerad 2023-08-21. <https://www.reuters.com/legal/ai-generated-art-cannot-receive-copyrights-us-court-says-2023-08-21/> [Hämtad 2024-03-07]
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of Innovations*, Edition 5 2003. Free Press.
- Snow, C.P. (1971). At Home Abroad. Publicerad 1971-03-15. <https://www.nytimes.com/1971/03/15/archives/dear-scoop-jackson.html> [Hämtad 2024-03-07]
- Svenska Dagbladet (2023). Kämpar mot AI-fusk – med oväntat vapen. Publicerad 2024-05-20.
<https://www.svd.se/a/15dKJl/universitet-forsoker-stoppa-ai-fusk-med-chat-gpt> [Hämtad 2024-03-07]
- Tegmark, M. (2023). *Life 3.0: Being human in the age of artificial intelligence*. Vintage.
- Vu, H. T., & Lim, J. (2022). Effects of country and individual factors on public acceptance of artificial intelligence and robotics technologies: a multilevel SEM analysis of 28-country survey data. *Behaviour & Information Technology*, 41(7), 1515–1528.
- Yigitcanlar, T., Degirmenci, K., & Inkinen, T. (2022). Drivers behind the public perception of artificial intelligence: insights from major Australian cities. *AI & society*, 1–21.
- Yudkowsky, E. (2008). Artificial Intelligence as a Positive and Negative Factor in Global Risk. I N. Bostrom & M. M. Cirkovic (Red.), *Global Catastrophic Risks* (s. 308–345). Oxford University Press.
- Zarifhonorvar, A. (2023). *Economics of chatgpt: A labor market view on the occupational impact of artificial intelligence*. SSRN: 4350925.
- Zhang, B. (2021). Public opinion toward artificial intelligence. I J. B. Bullock m.fl. (Red.), *The Oxford handbook of AI governance*. Oxford Academic.

FÖRNYAD GLÖD I EUROFRÅGAN?

MARCUS WEISSENBILDER OCH ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Allmänhetens stöd för det svenska EU-medlemskapet har legat på rekordhöga nivåer under 2020-talets inledande år. Den ökning som kunde ses i samband med coronapandemin och Rysslands invasion i Ukraina har dock avtagit något under 2023, även om stödet fortfarande är högt. Det här kapitlet om svensk EU-opinion visar också hur opinionen kring eurofrågan har stärkts sedan 2022. Visserligen har nej-sidan fortfarande övertaget, men andelen som stödjer förslaget om att ersätta kronan med euro ligger numera på samma nivå som strax före eurokrisen. I kapitlets avslutande del redovisas hur välkända och populära några av EU:s ledande politiker är, där EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyen är mest känd hos svenskarna. Många saknar dock kännedom om dem som leder EU:s olika institutioner. Sett till politisk legitimitet och demokratisk transparens finns fortsatt utrymme för förbättring i EU.

Den 6–9 juni 2024 hålls det tionde direkta valet till Europaparlamentet sedan 1979, ett val som kommer att bli det första sedan Brexit. Svenska väljare har en diger lista av partier att välja mellan (Valmyndigheten, 2024), även om kampen om mandatet sannolikt framför allt görs upp mellan de mer välkända partierna. Undersökningar genomförda av EU visar att svenskarna är de som uppger näst högst sannolikhet att rösta i det stundande EU-valet (Europaportalen, 2023a), vilket skulle gå i linje med det stadigt ökande valdeltagande som har syns i valen till EU-parlamentet i Sverige de senaste valen (Europaparlamentet, 2019). Under de senaste åren har det i SOM-undersökningarna syns en allt ökande andel av befolkningen som är positivt inställda till EU och en sjunkande andel som anser att Sverige bör lämna unionen (Weissenbilder m.fl., 2023). Det verkar därmed troligt att EU-valet 2024 kan komma att bli det val till unionen som engagerar medborgarna mer än något av de tidigare sådana valen.

Samtidigt står EU inför en stor mängd utmaningar. Den nuvarande kommissionens prestigeprojekt, den gröna given, har under de senaste månaderna stött på allt mer patrull, inte minst från de mängder av bönder som gett sig ut på gatorna i unionens huvudstäder för att protestera (Reuters, 2024). Under 2023 har unionens invånare också kunnat följa dragkampen i frågan om EU:s utlovade stöd till Ukraina, där ledare för 26 av 27 medlemsländer varit eniga om att utbetala stödet men där det 27:e landet, Ungern, genom sitt veto blockerade beslutet (Altinget, 2024).

Även om blockeringen slutligen löstes upp i början av 2024, har situationen med tydlighet lyft fram nackdelarna med konsensusprincipen. Till listan över utmaningar kan även föras de framgångar som högerpopulistiska partier rönt i nationella val och förväntas uppnå i EU-valet, vilket riskerar att störa den ordning som har ägt rum i parlamentet sedan början, med stora blocköverskridande koalitioner för att skapa stabilitet (Euronews, 2024).

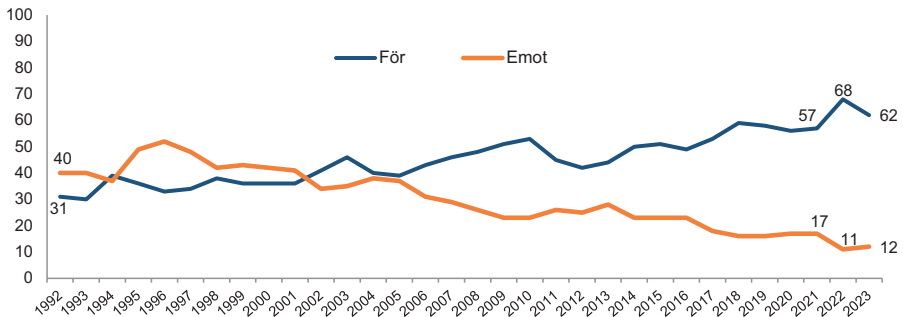
I följande kapitel kommer vi att studera ett antal faktorer som är relevanta för det stundande valet. Vi belyser hur den popularitet unionen åtnjuter bland den svenska allmänheten i nuvarande stund inte har översatts till någon vilja för ytterligare integration. Vidare läggs specifikt fokus på frågan om euron, där ett stort opinionsmässigt skifte har skett mellan 2022 och 2023. Vi beskriver även populariteten hos de styrande figurerna i EU, däribland kommissionens ordförande Ursula von der Leyen. Dessa aktörer agerar något i skymundan för svenskarna och enbart en mindre del av befolkningen känner till vilka personerna är som styr de olika institutionerna.

Stabilisering i stödet för det svenska EU-medlemskap

Stödet för det svenska medlemskapet i EU har gradvis vuxit sig starkare under de senaste tjugo åren. Den splittring som rådde i opinionen runt mitten av 2000-talet där drygt var tredje medborgare stöttade medlemskapet och drygt var tredje var emot, är långt borta. Likaså den kritiska inställning som präglade opinionen åren närmast efter unionsinträdet 1995. Första gången det svenska EU-medlemskapet hade en (knapp) majoritet av befolkningen i ryggen var under åren 2009–2010. Därefter sjönk andelen något i samband med eurokrisen, även om EU-förespråkarna förvisso dominerade klart över EU-kritikerna. Efter en återhämtningsperiod runt 2010-talets mitt skedde en tydlig uppgång 2018. Sedan dess har stödet legat kvar på en hög nivå med en toppnotering 2022 då 68 procent var för det svenska EU-medlemskapet. Därefter har andelen minskat något 2023, till 62 procent, vilket i historisk jämförelse är en fortsatt hög nivå (figur 1).

Opinionsvindarna inom övriga EU har rört sig på ungefär samma sätt som i Sverige. Under 2022 noterades ett tydligt stärkt stöd för unionen i flertalet medlemsländer (Eurobarometer, 2022), vilket många härledde till Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 och EU:s arbete för att stötta den ukrainska nationen (European Commission, 2022, 2023a; Fagan & Gubbala, 2022). Efter rekordåret 2022 har det precis som i Sverige kunnat ses en viss minskning i stödet på flera håll i Europa (Eurobarometer, 2023a; Pew Research Center, 2023). Förändringen har oftast varit mer begränsad även om det finns länder som präglas av en skarp nedgång, däribland Ungern (Pew Research Center, 2023).

Figur 1 Andel för och emot det svenska medlemskapet i EU, 1992–2023 (procent)

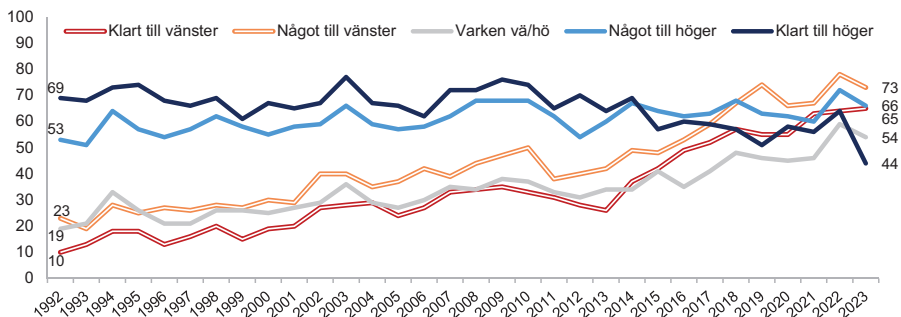
Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU? Svartalternativen löd I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU, I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU samt Har ingen bestämd åsikt i frågan.* Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svarande år 2023 var 1 682.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2023.

En blick i backspegeln visar att EU-förespråkarna fram till 2014 framför allt hittades bland personer som identifierade sig klart till höger (69 procent 2014), tätt följt av personer som stod något till höger. År 2018 övertog dock den senare gruppen positionen som mest EU-vänlig (figur 2). Motparten, EU-skeptikerna, hittades i sin tur länge bland personer som antingen placerade sig själva i mitten av den ideologiska skalan alternativt något/klart till vänster. Andelen skeptiker i dessa grupper har dock minskat över tid, i synnerhet sedan 2016 då mer än hälften i gruppen något till vänster uppgav sig vara för det svenska medlemskapet. Denna milstolpe passerades 2017 även av gruppen klart till vänster. Figur 2 visar hur denna gradvisa förflyttning har sett ut över tid. Den största förändringen har skett på vänstersidan då vänstersympatisörer med tidens gång blivit alltmer positiva till EU-medlemskapet, så pass att de vid 2010-talets slut passerade de EU-positiva högergrupperna (Weissenbilder & Andersson, 2022).

Under 2020-talets inledande år har skillnaden mellan vänster- och högergruppers inställning till Sveriges EU-medlemskap varit relativt liten. Av den omfattande attitydskillnaden från tidigt 1990-tal med 59 procentenheters differens mellan gruppen klart till vänster och gruppen klart till höger återstod runt 2021–2022 några få procentenheter. En förändring skedde dock 2023 då skillnaderna återigen ökade som följd av en attitydförändring i gruppen klart till höger. Till skillnad från den mer modesta förändringen i grupperna klart/något till vänster respektive något till höger sjönk stödet för det svenska EU-medlemskapet från 64 till 44 procent i gruppen längst ut på högerkanten (figur 2).

Figur 2 Andel för det svenska medlemskapet i EU hos olika ideologiska grupper, 1992–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om det svenska medlemskapet i EU? Svartalternativen löd I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU, I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU samt Har ingen bestämd åsikt i frågan.* Figuren visar andel för medlemskapet. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svarande år 2023 var 1 648.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1992–2023.

Det kan tyckas anmärkningsvärt med en så stor förändring på bara ett års tid. Om blicken lyfts något förefaller utfallet 2023 dock snarast vara en fortsättning på den nedåtgående trend som inleddes för drygt tio år sedan och som avbröts tillfälligt i samband med coronapandemin 2020–2021 och invasionen i Ukraina 2022. I tider av kris tenderar människor att enas och samlas kring det politiska ledarskapet, ett fenomen som har beskrivits som en rally-around-the-flag-effekt. Internationella kriser som upplevs som hotande för nationen kan bidra till att internationella politiska organ omvärderas, i synnerhet om de uppvisar handlingskraft och upplevs fungera som en säkerhetsgaranti (Baker & Oneal, 2001; Hetherington & Nelson, 2003; Kritzinger m.fl., 2021). Studier pekar exempelvis mot att Rysslands invasion i Ukraina åtminstone tillfälligt bidrog till ökad samhörighetskänslan med EU och till större uppskattning av fördelarna med europeisk integration (Gehring, 2022; Steiner m.fl., 2023). Förr eller senare normaliseras emellertid tillvaron och rally-around-the-flag-effekten avtar (jfr. Johansson, Hopmann & Shehata, 2021). Detta är rimligen en av förklaringarna till opinionsförändringen på högerkanten. Sett ur det perspektivet är det minskade stödet i gruppen ideologiskt långt till höger att betrakta som förväntat.

Återgången till ett slags normalläge tydliggör också den parallella positionsförflyttningen mellan höger och vänster som länge pågått. Denna förflyttning, där gruppen klart till höger över tid har gått från en stödjande till en mer kritisk inställning till EU-medlemskapet medan vänstersidan har gått från motståndare till förespråkare, är på intet sätt unik för svenska förhållanden. Likartade mönster har även kunnat ses i flera andra EU-länder (Eurobarometer, 2019; Pew Research

Center, 2023). Intressant att notera i detta sammanhang är att den mer kritiska inställningen till EU-medlemskapet bland partier klart till höger även sammanfaller med ett tydligt uppsving i opinionen för denna typ av partier i stora delar av Europa. Tankesmedjan ”European Council on Foreign Relations” visar att i nio EU-länder kan partier klart till höger bli de partier som får flest röster i det stundande EU-valet (Euronews, 2024). Frågor om miljö kopplat till EU:s gröna giv har visat sig bli en tydlig katalysator för partier på högerkanten, som mobiliserar bönder, företagare och landsbygdsbor mot de stundande nya reglerna som den gröna givnen ämnar bringa (Politico, 2023, 2024).

Förnyad glöd i eurofrågan?

Sverige tillhör en av de medlemmar i EU som är minst integrerade i unionen, ett förhållande som funnits under lång tid (Fligstein m.fl., 2012; Schimmelfennig m.fl., 2015). Exempelvis är den svenska befolkningen tillsammans med invånarna i Danmark och Tjeckien mest negativ till att införa euro som valuta (European Commission, 2023b). Med Storbritanniens utträde ur EU väcktes förvisso farhågor om att Sveriges inflytande inom EU skulle marginaliseras eftersom svensk EU-politik ofta varit i linje med den brittiska (Fägersten, 2017; Johansson m.fl., 2019) men så förefaller ännu inte ha blivit fallet (Johansson m.fl., 2023).

Svenskarnas hållning i frågor som rör djupare europeisk integration är fortsatt avvaktande. Även om stödet för EU-medlemskapet är stabilt högt och få efterfrågar ett utträde ur unionen saknas det exempelvis stöd för att införa en EU-gemensam finanspolitik (tabell 1). Snarare drar opinionen i riktning mot ett minskat inflytande för unionen. På frågan om huruvida det är ett bra eller dåligt förslag att föra tillbaka makt från EU till medlemsländerna ställer sig 44 procent positiva till förslaget medan 18 procent anser att det är ett dåligt förslag. Att befolkningen i Sverige uppvisar ett historiskt högt stöd för EU men har en ovilja att integrera mer har under flera år visat sig i SOM-undersökningarna (Weissenbilder m.fl., 2023). Frågor om ökad ekonomisk integrering har dock länge seglat något under radarn, men i takt med att unionen har visat sig angelägen att röra sig mot ökande befogenheter kring bland annat skattepolitik, på områden kring det digitala (European Council, 2024) och miljö (Reuters, 2023) blir det av stor vikt att bevaka frågan under kommande år.

Tabell 1 Inställning för och emot ökad integration i EU, 2023 (procent)

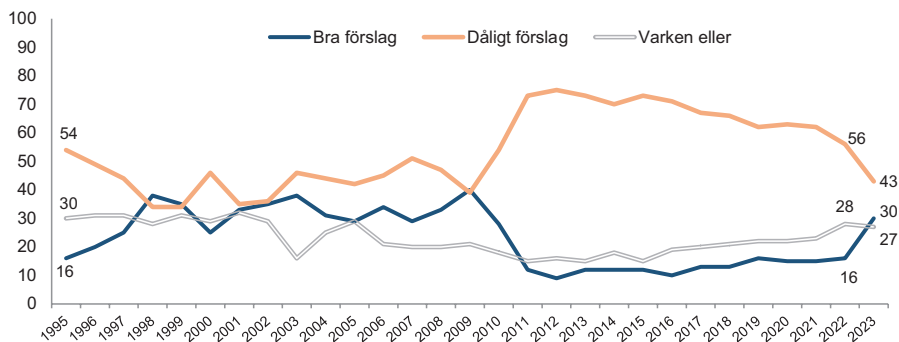
	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra/dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa
Förslag om ökad integration:						
Sverige bör införa Euro som valuta	12	18	27	17	26	100
EU bör ha en gemensam finanspolitik	4	16	39	25	16	100
Förslag om minskad integration:						
Sverige bör utträda ur EU	7	5	24	19	45	100
Föra tillbaka makt från EU till medlemsländerna	17	27	38	14	4	100

Kommentar: Frågan löd *Vad anser du om följande politiska förslag?* Svartalternativen framgår av tabellen. Antal svarande var 1 636–1 682.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Den svenska opinionen kring euro har sedan finanskrisen 2008 varit ett tema där det funnits få politiska poäng att hämta. Bland de svenska riksdagspartierna är det enbart Liberalerna som aktivt har drivit kampanj för euron, men även denna kampanj har varit lågintensiv. Ett tydligt skifte har dock skett under de senaste åren. Sedan 2021 har andelen som anser att det är ett bra förslag att införa euro i Sverige närmast dubblerats från 16 till 30 procent. Andelen som anser det vara ett dåligt förslag har även sjunkit från toppnoteringen 2012 på 75 procent till att vara enbart 43 procent under 2023. Inte sedan 2009 har opinionen för euro varit så pass stor i Sverige. Opinionsmätningar gjorda av EU-kommissionen via Eurobarometer har visserligen visat på att en majoritet är för att införa euro i Sverige (Europaportalen, 2023b). Ett antal metodologiska skillnader finns dock mellan dessa undersökningar och de undersökningar SOM-institutet genomför. Statistiska centralbyrån (2023) visar siffror som mer ligger i linje med SOM-undersökningarna och den rådande visdomen bör nog snarast vara att Nej-sidan är fortsatt signifikant större än Ja-sidan trots de senaste årens ökningar.

De exakta anledningarna bakom det ökade stödet för att införa euro i Sverige är säkerligen flertaliga och komplicerade. Tydligt är dock att uppsvinget i stödet har sammanfallit med höga räntesatser och en svag krona i spåren av Rysslands invasion av Ukraina. Riksbankens svårigheter med att bekämpa just inflationen har kopplats till den svaga kronan, något befolkningen har fått känna av inom en rad antal faktorer så som dyrare semestrar och dyrare import, vilket slår mot företagen. Ett införande riskerar att orsaka nya typer av problem kopplade till penningpolitik, men i den rådande debatten har euron allt mer kommit att symbolisera en lösning på de stabilitetsproblem som kan drabba en liten ekonomi som Sverige i frågor om penningpolitik och valutakurser.

Figur 3 Inställning till att införa euro i Sverige, 1995–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vad anser du om följande politiska förslag?* Svartalternativen löd *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. I figuren redovisas mycket/ganska bra förslag som *Bra förslag* och mycket/ganska dåligt förslag som *Dåligt förslag*. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Antal svarande år 2023 var 1 682.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2023.

Motståndet mot att införa euro som valuta i Sverige har under 2020-talet successivt minskat i samtliga samhällsgrupper, oavsett kön, ålder, inkomst, vänsterhögerposition, partisympati, bedömning av egen ekonomi och allmän inställning till EU (tabell 2). Det råder dock fortfarande skillnader grupperna sinsemellan. Minst kritiska, och således mest positiva är män, personer över 50 år, höginkomsttagare, personer som uppger att de klarar sig mycket bra på hushållets nuvarande inkomst, grupper till höger på den ideologiska vänsterhögerskalan samt sympatisörer till Liberalerna respektive Moderaterna. Bland dessa varierar andelen som stödjer förslaget om att införa euro mellan 34–49 procent. Därtill kommer gruppen som är mycket positivt inställd till EU, i vilken 55 procent anser att förslaget är bra.

Även om den kritiska inställningen till euron har mildrats under 2020-talet är det fortfarande en bit kvar till den nivå som rådde då andelen förespråkare och andelen motståndare senast var jämnstora, år 2009. Att stödet har ökat så pass jämt i olika samhällsgrupper är dock av intresse. Här kan noteras såväl att andelen av Sverigedemokraternas sympatisörer som är för förslaget har dubblats på ett år, att ökningen över det ideologiska spektrumet är jämn trots att de klart till höger har ett sjunkande omdöme om inställningen till EU rent generellt och att synen på den egna ekonomiska situationen inte verkar ha en signifikant effekt kring åsikter om införandet av euron. Detta pekar ytterligare på att motiven till att införa euro troligtvis är mångfacetterade och skulle behöva analyseras i mer detalj, för att förstå de exakta anledningarna bakom det ökade stödet för valutan.

Tabell 2 Stöd för att införa euro i Sverige, 2022–2023 (procent)

	Andel bra förslag 2023 (förändring 2022–2023)		Andel bra förslag 2023 (förändring 2022–2023)
Samtliga			
Kön		Boendeform	
Kvinnor	23 (+11)	Villa/radhus	29 (+12)
Män	37 (+18)	Lägenhet/flerbostadshus	32 (+19)
Ålder		Annat boende	26 (+9)
16–29 år	24 (+14)	Vänster-högerposition	
30–49 år	26 (+12)	Klart till vänster	20 (+14)
50–64 år	34 (+14)	Något till vänster	29 (+15)
65–90 år	33 (+16)	Varken till vä eller hö	27 (+13)
Egen månadsinkomst		Något till höger	37 (+13)
Max 24 999 kr	26 (+13)	Klart till höger	34 (+13)
25 000–44 999 kr	28 (+13)	Partisympati	
Minst 45 000 kr	39 (+17)	Vänsterpartiet	15 (+10)
Hushållsinkomst		Socialdemokraterna	29 (+16)
Låg	28 (+15)	Miljöpartiet	29 (+15)
Medel	28 (+14)	Centerpartiet	30 (+12)
Hög	34 (+15)	Liberalerna	49 (+27)
Förändring egen ekonomi 12 mån		Moderaterna	40 (+17)
Förbättrats	29 (+12)	Kristdemokraterna	(30) (+2)
Oförändrad	31 (+17)	Sverigedemokraterna	26 (+13)
Försämrats	30 (+13)	Inställning till EU	
Klarar sig på nuvarande inkomst		Mycket positiv	55 (+23)
Mycket bra	35 (+19)	Ganska positiv	37 (+19)
Ganska bra	29 (+13)	Varken positiv/negativ	21 (+10)
Varken bra/dåligt	22 (+6)	Ganska negativ	16 (+10)
Ganska/mycket dåligt	30 (+16)	Mycket negativ	10 (+6)

Kommentar: Frågan löd *Vad anser du om följande politiska förslag? – Sverige bör införa euro som valuta.* Svarsalternativen löd *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Tabellen redovisar andel mycket/bra förslag. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan. Minsta antal svarande var 75 (sympatisörer till KD) år 2022 och 37 (sympatisörer till KD) samt 74 (sympatisörer till C respektive till L) år 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022–2023.

Varierande kännedom om EU:s politiska ledare

Studier har visat att svenska väljare generellt har låg kännedom om de personer som kandiderar eller innehar förtroendeuppdrag för politiska partier, i synnerhet på lokal och regional nivå men också på EU-nivå (Oleskog Tryggvason m.fl., 2021). Mot bakgrund av det stundande Europaparlamentsvalet och föregående års svenska ordförandeskap för EU:s ministerråd under första halvåret 2023, fokuserar denna

avslutande del av kapitlet på hur väl den svenska allmänheten känner till några av de högst uppsatta ledarna inom EU samt hur populära, eller impopulära, dessa är.

Kännedoms- och popularitetsbedömningar av ledande politiker inom EU har tidigare studerats år 2000 och 2011, då tillsammans med politiska ledare från några av världens mäktigaste länder (Oleskog Tryggvason m.fl., 2021). Skalan¹ som använts vid mätningarna har varit normerad mellan -50 och +50, där -50 innebär att den omfrågade personen är starkt ogillad medan +50 omvänt innebär att personen är starkt gillad. Därtill har alternativet ”Personen är okänd för mig” erbjudits. När frågan ställdes år 2000 omfrågades dåvarande Europeiska kommissionens ordförande Romano Prodi. Drygt 10 år senare, 2011, gällde frågan Catherine Ashton, förste vice ordförande för EU-kommissionen tillika Europeiska unionens höga representant för utrikes- och säkerhetsfrågor, samt Herman Van Rompuy, Europeiska rådets ordförande. I 2023 års undersökning ingick EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyen, Europeiska rådets ordförande Charles Michel samt Europeiska centralbankens (UCB) chef Christine Lagarde.

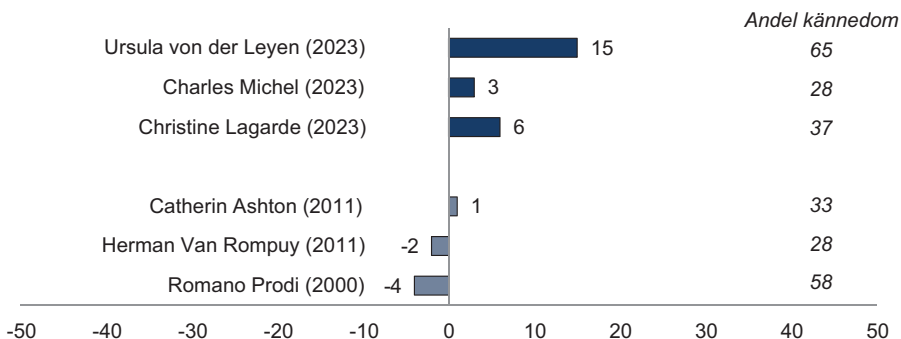
Jämfört med internationella ledare har EU-ledare generellt hyst en tillvaro mer bakom kulisserna. Som jämförelse kan nämnas att 93 procent år 2011 hade kännedom om USA:s dåvarande president Barack Obama medan 33 procent kände till EU-kommissionens vice ordförande Catherine Ashton och 28 procent Europeiska rådets ordförande Herman Van Rompuy. Visserligen var Romani Prodi, ordförande för Europeiska kommissionen 2000, på sin tid något mer känd men hans person och gärning väckte inga större känslor.

Av 2023 års ledande EU-politiker är EU-kommissionens innevarande ordförande Ursula von der Leyen mest välkänd. 65 procent uppger sig känna till henne, en andel som är nästan dubbelt så stor som för Charles Michels (28 procent) och Christine Lagardes (37 procent). Sett till EU-ledarnas popularitet ligger von der Leyen på +15, Lagarde på +6 och Michel på +3. Det är långt ifrån den popularitet som sågs för Barack Obama år 2011 (+23), men också långt från den ofta negativa bedömning som kännetecknar svenska partiledares popularitet (jämför Oleskog Tryggvason m.fl., 2021). Hösten 2023 var exempelvis Ulf Kristerssons (M) popularitetsmått -4, Johan Pehrsons (L) -9 och Ebba Buschs (KD) -16 (Svenska trender, 2024).

I jämförelse med tidigare (och samtida) ledare inom EU har Ursula von der Leyen fått en mer framträdande roll i den internationella politiken. Delvis som en självvald politisk strategi, men också som en framtvängd position i spåren av Coronapandemin, Rysslands invasion av Ukraina och konflikten i Gaza. Samtliga av dessa faktorer, i samspel med att von der Leyens kommission valt att ta en ledande roll inom allt fler stora politikområden så som miljö och invandring (Müller & Tömmel, 2022) har gjort att en betydligt större andel av svenskarna nu känner till vem som är kommissionens president jämfört med hennes företrädare, men också att kännedomen om von der Leyen är betydligt högre än för de andra ledare inom EU hon är samtida med (figur 4). Hanteringen av stora kriser under von der Leyens kommission skiljer sig klart från tidigare kommissioner. I samband med

eurokrisen under tidigt 2010-tal skedde exempelvis överläggningar och utarbetning av krispaket inom en mycket liten krets av finansministrar och regeringschefer. I medierna målades bilden av att Tysklands dåvarande kansler Angela Merkel och Frankrikes dåvarande president Nicolas Sarkozy hade större bestämmanderätt än de parlamentariska EU-organen (Holmberg, 2012).

Figur 4 Ledande EU-politikernas popularitet och välkändhet, 2000, 2011 och 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Var skulle du placera några av de ledande politikerna inom EU på följande skala?* Svarsskalan var 11-gradig och gick från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt), med 0 som mittpunkt. I figuren är skalan normerad mellan -50 och +50. Det var även möjligt att svara *Personen är okänd för mig*. Kännedom redovisas till höger i figuren. Antal svar 2023 var 1 675.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2011 och 2023.

Det råder tydliga skillnader i olika samhällsgruppers kännedom om och bedömning av de tre EU-ledarna. Män uppger genomgående högre kännedom än kvinnor, ett förhållande som även gäller mellan äldre och yngre (tabell 3). Åtta av tio 65–90-åringar respektive var tredje 16–29-åring känner till EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyen. Äldre har också en mer positiv bild av von der Leyen (+21) än yngre (+3). Likaså har grupper som står ideologiskt till höger större kännedom om von der Leyen än grupper till vänster, ett förhållande som även gäller ECB-chefen Christine Lagarde. Lagarde når också högre popularitet på högerkanten (+15) än på vänsterkanten (-5), ett mönster som däremot inte ses för von der Leyen.

Andra faktorer som spelar roll är graden av politiskt intresse, nyhetskonsumtion samt allmän inställning till EU. Personer med ett stort intresse för politik uppvisar klart större kännedom om de tre EU-topparna och gör en mer positiv bedömning än personer som saknar politiskt intresse. Detsamma gäller för personer som regelbundet tar del av nyheter. Utfallet, som är förväntat, återkommer när hänsyn tas till den allmänna inställningen till EU: personer som är positiva till unionen har generellt större kännedom om von der Leyen, Michel och Lagarde, och gör också en mer positiv bedömning. Det senare gäller framför allt de båda kvinnliga ledarna.

Tabell 3 Ledande EU-politikers popularitet och välkändhet, efter kön, ålder, vänster-högeridentifikation, politiskt intresse och inställning till EU, 2023 (procent)

	Ursula von der Leyen		Charles Michel		Christine Lagarde	
	Popu- laritet	Andel kännedom	Popu- laritet	Andel kännedom	Popu- laritet	Andel kännedom
Kön						
Kvinnor	+17	59	+2	25	+7	32
Män	+12	72	+3	32	+6	42
Ålder						
16–29 år	+3	32	(+4)	20	+3	19
30–49 år	+9	57	+3	24	+5	30
50–64 år	+12	67	+1	29	+5	38
65–90 år	+21	82	+4	34	+9	49
Vänster-högerideologi						
Klart till vänster	+11	59	+0	28	-5	29
Något till vänster	+16	67	+4	27	+5	39
Varken vänster/höger	+12	57	+2	29	+5	35
Något till höger	+16	68	+3	25	+9	36
Klart till höger	+17	75	+3	33	+15	47
Politiskt intresse						
Mycket intresserad	+14	90	+5	51	+8	58
Ganska intresserad	+18	71	+3	29	+8	42
Inte särskilt/Inte alls intresserad	+9	44	-1	16	+0	20
Nyhetskonsumtion						
3–7 dagar/vecka	+16	69	+3	30	+7	39
Mer sällan än 3 dagar/vecka	+2	31	+2	16	+4	18
Inställning till EU						
Mycket/ganska positiv	+21	71	+7	60	+11	41
Varken positiv/negativ	+11	57	-2	26	+1	31
Mycket/ganska negativ	-5	60	-5	29	-7	32

Kommentar: Frågan löd *Var skulle du placera några av de ledande politikerna inom EU på följande skala?* Svarsskalan var 11-gradig och gick från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt), med 0 som mittpunkt. I figuren är skalan normerad mellan -50 och +50. Det var även möjligt att svara *Personen är okänd för mig*. Frågan om inställning till EU löd *Allmänt sett, vilken är din inställning till EU?* med svarsalternativen *Mycket positiv, Ganska positiv, Varken positiv eller negativ, Ganska negativ, Mycket negativ* samt *Ingen uppfattning*. I tabellen är de båda positiva respektive de båda negativa svarsalternativen sammanslagna. Siffror inom parentes anger att antalet svarspersoner är lågt och att resultatet bör tolkas med försiktighet. Lägst antal svar var 37 (kännedom om och bedömning av Charles Michel bland 16–29-åringar).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Trots en större kännedom för von der Leyen är det för etablissemangen inom EU oroväckande att så pass många av svenskarna inte känner till dem som leder de olika institutionerna. I en tid när EU fått en mer och mer framträdande roll i sin påverkan på den svenska politiken ökar vikten av att befolkningen vet vem det är som fattar de beslut som berör Sverige och med vilket mandat de är valda, för att därmed kunna skapa sig en bättre uppfattning om tankar kring ansvarsutkrävande och agerande vid vallokalen. Von der Leyen har här kommit en god bit på vägen, men mycket finns kvar att göra för att EU ska kunna hävda tydlig politisk legitimitet och demokratisk transparens.

Europeiska unionen och dess företrädare – det populära enigmat

Det är tydligt att den som av ett eller annat skäl ämnar göra politisk karriär på att kämpa emot EU och det svenska medlemskapet i unionen står inför betydande utmaningar givet hur opinionen ser ut idag. Svenskarnas stöd för EU ligger, trots en viss minskning mellan 2022 och 2023, kvar på historiskt höga nivåer. Samtidigt rör sig unionen mot en rad utmaningar, en kommission som under den senaste mandatperioden har varit allt mer expansiv sett till sina befogenheter på ett antal politikområden har under det senaste året stött på ett ökat motstånd från olika samhällsgrupper. De högerpopulistiska partierna växer sig allt större och förväntas vinna många nya mandat under valet till parlamentet i juni. Vilken väg Sverige kommer att ta i relation till EU under kommande år är i nuläget svårt att sia om.

Det motstånd som Sverige har uppvisat i relation till att ge EU mer makt på bland annat det finanspolitiska området står i någon mån i kontrast till den ökande andelen av svenskarna som vill införa euro som valuta i Sverige. Huruvida denna opinion enbart är flyktig och en konsekvens av (potentiellt) tillfälliga höga räntor och en svag kronkurs återstår att se.

Kommissionens ordförande, Ursula von der Leyen, har under de senaste åren blivit den tydligaste galjonsfiguren sett till ett EU som tar sig utökade befogenheter på ett antal politikområden. I sin roll har von der Leyen kommit att ta ett utrymme i det offentliga som tidigare företrädare för EU enbart har kunnat drömma om, vilket speglar sig i de relativt höga kännedomssiffror hon åtnjuter. För andra ledare inom EU ser det dystrare ut på detta område och det råder en tydlig avsaknad av koppling mellan unionens företrädare och vad befolkningen i Sverige känner till om dem som personer och det politiska hantverk de bedriver. Som ett exempel på detta visade en undersökning att enbart 7 procent av svenskarna vet när det är val och enbart 40 procent vet om att det ens är ett stundande val under 2024 (Dagens Nyheter, 2024). Mycket finns kvar för EU, dess ledare och institutioner att göra. Ska unionen lyckas behålla sin höga popularitet och kunna hävda demokratisk legitimitet behöver kännedomen, kunskapen och transparensen kring EU öka rejält i det svenska samhället.

Not

- ¹ Svarsskalan som erbjöds i enkäten var 11-gradig, från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). För att underlätta jämförelsen och undvika decimaltal har skalan multiplicerats med 10.

Referenser

- Altinget (2024). Frustrerade EU-ledare frestas att låta Orbán smaka på sin egen medicin. Publicerad 2024-02-01.
<https://www.altinget.se/eu/artikel/frustrerade-eu-ledare-frestas-att-laata-orban-smaka-paa-sin-egen-medicin> [Hämtad 2024-03-06]
- Baker, W.D., & Oneal, J.R. (2001). Patriotism or Opinion Leadership? The Nature and Origins of the "Rally" Round the Flag" Effect. *Journal of Conflict Resolution*, 45(5), 661–687.
- Dagens Nyheter (2024). EU-val? Sex av tio vet inte att det äger rum i år. Publicerad 2024-01-15.
<https://www.dn.se/sverige/eu-val-sex-av-tio-vet-inte-att-det-ager-rum-i-ar/> [Hämtad 2024-03-07]
- Eurobarometer (2019). *Closer to the citizens, closer to the ballot*. Spring Eurobarometer 2019. Eurobarometer Survey 01.1 of the European Parliament. A public Opinion Monitoring Study.
<http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/report/en-eurobarometer-2019.pdf> [Hämtad 2024-02-29]
- Eurobarometer (2022). *Standard Eurobarometer 97: Public opinion in the European Union*. Summer 2022. European Commission. Directorate-General for Communication.
<https://webgate.ec.europa.eu/ebsm/api/public/deliverable/download?doc=true&deliverableId=84578> [Hämtad 2024-02-29]
- Eurobarometer (2023a). *Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022–2023*. European Commission. Directorate-General for Communication.
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872> [Hämtad 2024-02-29]
- Eurobarometer (2023b). *Standard Eurobarometer 99 – Spring 2023*. European Commission. Directorate-General for Communication.
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3052> [Hämtad 2024-02-29]
- Euronews (2024). Right-wing populists could gain control of EU Parliament for first time as voters swing right: study. Publicerad 2024-01-24.
<https://www.euronews.com/my-europe/2024/01/24/right-wing-populists-could-gain-control-of-eu-parliament-for-first-time-as-voters-swing-ri> [Hämtad 2024-03-6]

- Europaparlamentet (2019). Europeiska valresultat 2019. Valdeltagande per år. <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/sv/valdeltagande/> [Hämtad 2024-03-06]
- Europaportalen (2023a). Svenskar näst piggast på att rösta i EU-valet. Publicerad 2023-12-07. <https://www.europaportalen.se/2023/12/svenskarna-nast-piggast-att-rosta-i-eu-valet> [Hämtad 2024-03-06]
- Europaportalen (2023b). EU-undersökning: Majoritet svenskar för euron. Publicerad 2023-07-03. <https://www.europaportalen.se/2023/07/eu-undersokning-majoritet-svenskar-euron> [Hämtad 2024-03-06]
- European Commission (2022). Eurobarometer: Trust in the EU on the rise, amid strong support for the EU's response to Russia invasion of Ukraine and energy policies.
- European Commission (2023a). Eurobarometer: Europeans show strong support for the EU energy policy and for EU's response to Russia's invasion of Ukraine and more optimism regarding economy.
- European Commission (2023b). Annex. Standard Eurobarometer 99 – Spring 2023. <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/875642/Standard%20Eurobarometer%2099%20-%20Annex.pdf> [Hämtad 2024-02-29]
- European Council (2024). Digital taxation. Senast reviderad 2024-01-03. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/digital-taxation/> [Hämtad 2024-03-06]
- Fagan, M., & Gubbala, S. (2022). Positive views of European Union reach new highs in many countries. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/10/13/positive-views-of-european-union-reach-new-highs-in-many-countries/> [Hämtad 2024-02-29]
- Fligstein, N., Polyakova, A., & Sandholtz, W. (2012). European integration, nationalism and European identity. *Journal of Common Market Studies*, 50(1), 106–122.
- Fägersten, B. (2017). Sverige, EU och Brexit – effekter, vändor och vägval. *Skandinavisk Tidskrift för Internationella Studier*, 75(2), 131–141.
- Gehring, K. (2022). Can external threats foster a European union identity? Evidence from Russia's invasion of Ukraine. *The Economic Journal*, 132(644), 1489–1516.
- Hetherington, M.J., & Nelson, M. (2003). Anatomy of a Rally Effect: George W. Bush and the War on Terrorism. *PS: Political Science and Politics*, 36(1), 37–42.
- Holmberg, S. (2012). Försvagat opinionsstöd för EU också i Sverige. I L. Weibull, H. Oscarsson & A. Bergström (Red.), *I framtidens skugga*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, B., Hopmann, D.N., & Shehata, A. (2021). When the Rally-around-the-Flag Effect Disappears, or: When the COVID-19 Pandemic Becomes "Normalized". *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31(sup1), 321–334.

- Johansson, M., Lindahl, R., & Naurin, D. (2019). Samarbete och inflytande i EU:s ministerråd (2019:6epa). SIEPS.
- Johansson, M., Larsson, O., Lindahl, R., & Naurin, D. (2023). Cooperation in the Council of the EU: Explaining network relations among member states (2023:15epa). SIEPS.
- Kritzinger, S., Foucault, M., Lachat, R., Partheymüller, J., Plescia, C., & Brouard, S. (2021). 'Rally Round the Flag': The COVID-19 Crisis and Trust in the National Government. *West European Politics*, 44(5–6), 1205–1231.
- Müller, H., & Tömmel, I. (2022). Strategic Leadership: Ursula von der Leyen as President of the European Commission. I H. Müller & I. Tömmel (Red.), *Women and Leadership in the European Union*. Oxford Academic.
- Oleskog Tryggvason, P., Oscarsson, H., & Wessman, F. (2021). Ledare vi gillar och ogillar. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell, & P. Öhberg (Red.), *Ingen anledning till oro (?)*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Pew Research Center (2023). People broadly view the EU favorably, both in member states and elsewhere.
<https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/10/24/people-broadly-view-the-eu-favorably-both-in-member-states-and-elsewhere/> [Hämtad 2024-02-29]
- Politico (2023). Mounting discontent augurs badly for EU Green Deal. Publicerad 2023-09-26.
<https://www.politico.eu/article/discontent-eu-green-deal-climate-change-backlash/> [Hämtad 2024-03-06]
- Politico (2024). How the far right aims to ride farmers' outrage to power in Europe. Publicerad 2024-01-26.
<https://www.politico.eu/article/france-far-right-farmers-outrage-power-europe-eu-election-agriculture/> [Hämtad 2024-03-06]
- Reuters (2023). EU attempt to tax polluting aviation fuel hits impasse. Publicerad 2023-08-02.
<https://www.reuters.com/sustainability/eu-attempt-tax-polluting-aviation-fuel-hits-impasse-2023-08-02/> [Hämtad 2024-03-06]
- Reuters (2024). Farmers protest across Europe, press ministers to act. Publicerad 2024-02-26.
<https://www.reuters.com/world/europe/protesting-farmers-jam-brussels-withtractors-ministers-meet-2024-02-26/> [Hämtad 2024-03-06]
- Schimmelfennig, F., Leuffen, D., & Rittberger, B. (2015). The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation. *Journal of European Public Policy*, 22(6), 764–782.
- Statistiska centralbyrån (2023). EMU/eurosympatier 1997–2023.
<https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/demokrati/partisympatier/partisympatiundersokningen-psu/pong/tabell-och-diagram/eu--emu-och-nato-sympatier/emu-eurosympatier/> [Hämtad 2024-03-06]

- Steiner, N., Berlinschi, R., Farvaque, E., Fidrmuc, P. H., Mihailov, A., Neugart, M., & Stanek, P. (2023). Rallying around the EU flag: Russia's invasion of Ukraine and attitudes toward European integration. *Journal of Common Market Studies*, 61(2), 283–301.
- Svenska trender (2024). *Svenska trender 1986–2023*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Valmyndigheten (2024). Anmälda partier – Val till Europaparlamentet. <https://data.val.se/euval2024/partier/anmalda> [Hämtad 2024-03-06]
- Weissenbilder, M., & Andersson, U. (2022). Ideologiska skiljelinjer i stödet för EU. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weissenbilder, M., Andersson, U., & Öhberg, P. (2023). Nu när opinionen omfamnar EU. Är det dags för ett Europas förenta stater? I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson, & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

MEDBORGARENGAGEMANG I HEMBEREDSKAP I KAMPANJ- OCH KRISTIDER

MATS ERIKSSON OCH THOMAS DENK

Sammanfattning

Under sista åren har samhällets insatser för att informera och motivera invånarna i Sverige till hemberedskap intensifierats. Men vilka medborgare är det som engagerar sig och som väljer att ”lyssna” till de statliga kampanjerna? Resultaten i detta kapitel av den nationella SOM-undersökningen visar att många lyssnar, intresserar och engagerar sig i linje med statens önsknings. Men alla lyder förstås inte myndigheterna blint, åtminstone inte när det kommer till att se om sin fysiska hemberedskap. När det gäller nivån på engagemanget hos olika medborgargrupper kvarstår – eller möjligen förstärks – klassiska klyftor kopplade till social bakgrund, men också beroende på sådant som graden av politiskt engagemang, tillit till andra människor samt exempelvis förtroendet för myndigheter. De individer som ofta bedöms ha bättre förutsättningar i grunden för att möta samhällskriser utan samhällets hjälp, är också de som visar de jämförelsevis högsta engagemangsnivåerna i den statliga hemberedskapsdiskursen, i de oroliga kampanj- och kristiderna.¹

Arbetet med att informera och motivera invånarna i Sverige till ökad beredskap och eget ansvarstagande inför kriser och krig har intensifierats. Sedan år 2017 har krisberedskapsveckan arrangerats årligen av MSB, till stöd för bland annat svenska kommuners arbete med att öka kunskapen om, och engagemanget för, krisberedskapsfrågor bland landets invånare. År 2018 återupplivades broschyren *Om krisen eller kriget kommer* vilken skickades till alla hushåll i Sverige.

En annan del i myndighetsarbetet med att höja hemmens och medborgarnas beredskap har skett i frivilliga försvarsorganisationer (FFO:s) och studieförbunds regi. Genom kurser och möten sprids myndighetsbudskapet om behovet av hemberedskap och säkerhet i hemmen. Under de sista åren, i kölvattnet av pandemi, klimatrelaterade kriser samt Rysslands fullskaliga anfallskrig i Ukraina har hemberedskap blivit ett vanligt tema i medier och nyhetsrapportering. Under pandemin – samt efter att kriget inleddes – har även en rad olika kampanjaktiviteter riktade till allmänheten genomförts.

Hushålls- och hemberedskapskonceptet kopplas ofta samman med tillgång till materiella saker som mat, flaskvatten, ficklampor, batteridrivna radioapparater och att ha kontanter för att klara flera dagars självförsörjning, exempelvis i en

”krislåda” (Kvarnlöf, 2020). Det kommunikativa upplägget i samhällskampanjerna följer i stort den internationella forskningens generella råd. Hemberedskapskampanjer och aktiviteter ska enligt dessa råd kortfattat beskrivet innehålla en mix av (1) *aktiverande budskap* vilka uppmärksammar invånarna på risker och hot som exempelvis potentiella samhällseffekter av stormar, bränder, krig och smittor, samt (2) *vägledande och instruerande budskap* som ska skapa känsla av kapabilitet hos individen genom instruktioner om vad denne förhållandevis enkelt kan göra på egen hand för att skydda sig (se exempelvis Adame, 2018; Frisby m.fl., 2013; Johansson & Sandstig, 2023). Även den sociala tilliten och det sociala kapitalet saluförs emellertid alltmer som en viktig komponent i individens och samhällets förberedelse och beredskap inför kriser och katastrofer. Detta syns både i forskningen om kris- och katastrofberedskap (se exempelvis Meyer, 2018), i svenska policydokument (Ds 2023:34), men också i kampanj- och utbildningsaktiviteter som exempelvis MSB:s beredskapsvecka 2020 då temat var ”omtanke” och i ABF:s utbildningskoncept ”Preppa tillsammans”. Kampanjbudskapen som ska verka för ett ”socialt kitt” handlar ofta, kort beskrivet, om att vi medborgare ska lära känna varandra, odla vår tilltro till varandra samt till myndigheter, och på så sätt skapa beredskap för att tillsammans möta samhällskriser.

Studier visar emellertid att beredskapskampanjer engagerar fler välutbildade och redan samhällsengagerade medborgare med god ekonomi. Korrelationen är även tydlig när det kommer till samhällsaktiviteter som strävar efter att skapa en engagerande dialog kring krisberedskapsfrågor (Abunyewah m.fl., 2020; Höppner m.fl., 2012). Annan forskning har påvisat att intresset för säkerhets- och beredskapsfrågor och viljan att skydda sig ökar med stigande ålder, åtminstone i Sverige (Enander, 2018). Det finns även studier som pekar mot att kvinnor och män engagerar sig i olika typer av beredskap och skyddsaktiviteter. Mulilis (1999) visade exempelvis att kvinnor var involverade i flera beredskapsaktiviteter än män, särskilt när det gäller aktiviteter som sker i hemmet. Svenska studier visar dessutom att de som bor på landsbygden är mer medvetna och bättre förberedda för kriser än de med urban livsstil (Guldåker, 2009; Kvarnlöf, 2020). På landsbygden känner människor också ett starkare personligt ansvar för egenberedskap, på grund av sina erfarenheter och frustration över låga servicenivåer (Heidenström & Kvarnlöf, 2018; Kvarnlöf & Wall, 2020).

Andra studier kopplar samman engagemang i egenberedskap och ”prepping” med fenomenet survivalism, det vill säga ett förlorat förtroende för statens och samhällets förmågor. En survivalist utmärks allra främst av sin individualistiska hållning vilket gör att de själva – eller ibland i grupp med likasinnade – försöker bygga egen skyddsförmåga för de systemhot och scenarier de själva identifierat och målat upp (Mills, 2019). I andra studier (Paton, 2007) förutsätts dock tvärt emot ett hög förtroende till myndigheter vara ett grundelement för att individen överhuvudtaget ska lyssna till och ta till sig samhällsbudskap om preventivt beteende. Prepping-

kulturen anses dock ha ”mjuknat” under senare år och ”prepping” betraktas nu mer som en hobby och något man sysslar med när vi köper lite extra förnödenheter i livsmedelsbutiken än för att själva bidra till krisberedskapsförmågan.

I detta kapitel undersöker vi svenskarnas engagemang i hemberedskap – i rådande tider präglade av både kriser och krigshot, men också av ivriga samhällskampanjer som propagerar för ökad egenberedskap bland medborgarna. En viktig följdfråga i kapitlet är vilka medborgarna synes vara som engagerar sig och som väljer att ”lyssna” och vara lyhörda för de statliga kampanjerna?

Att mäta medborgarengagemang i kampanj- och kristider

Flera undersökningar har redan visat om och hur svenskarna praktiserat hemberedskap under senare år. Mätningarna undersöker sådant som om medborgarna vidtagit lämpliga åtgärder för att kunna klara av olika typer av kriser, samt hur de skattar sin förmåga att klara sig själva. I en FOI-rapport konstaterar Wedebrand och Andersson (2023) exempelvis att fler medborgare under sista åren försökt göra sig bättre förberedda, men att åtgärderna ändå inte motsvaras av vad som egentligen behövs för att klara sig utan tillförsel av vatten, mat och värme i ett framtida längre krisläge. De konstaterar att hushållens vätskehållning är ett större bekymmer, än exempelvis mathållningen.

I denna studie ställer vi inte medborgarnas praktiserande av hemberedskap i huvudsakligt fokus, utan mer graden av *engagemang* och *genomslag för hemberedskapsfrågan bland svenskarna*, i rådande kampanj- och kristider. Engagemanget undersökte vi här genom att ställa sju olika frågor (se tabell 1) i den nationella SOM-undersökningen 2023. Frågorna rörde vilka hemberedskapsrelaterade ”aktiviteter” (från att bland annat uppmärksamma frågan, söka egen information, diskutera frågan och möjligen slutligen sett om sin hemberedskap) som respondenterna genomfört efter inledningen av kriget i Ukraina. Respondenterna i vår undersökning fick välja på svarsalternativen *Ja* eller *Nej* på respektive fråga. De sju olika valbara aktiviteterna motsvarar olika grader/nivåer av engagemang i hemberedskap, designade utifrån tidigare forskning om effekter av informations- och kommunikationsinsatser och individers engagemang i beredskapsfrågor (se exempelvis Ryan m.fl., 2020).

Engagemanget i hemberedskap

Resultaten visar att många svenskar har utvecklat ett engagemang i hemberedskapsfrågan i kölvattnet av de oroliga tiderna, nya säkerhetshot och de intensiva samhällskampanjerna (se tabell 1). En betydande majoritet av respondenterna uppger att de har uppmärksammat nyheter om hemberedskap (73 procent) samt själva funderat över sin hemberedskap för att klara sig utan samhällets hjälp i en

vecka (68 procent). En majoritet av respondenterna uppger också att de mer explicit aktiverat sig och läst MSB-broschyren *Om kriget eller krisen kommer* (62 procent) efter att kriget inleddes i Ukraina. Att en myndighetsbroschyr som funnits i fem år plötsligt ”plockas fram” (analogt eller digitalt) och återanvänds av en så stor andel av befolkningen, bör betraktas som nästintill unikt samt ett tecken på att hemberedskapsfrågan tagits på rejält allvar sedan starten av kriget i Ukraina. En lika stor andel av respondenterna har deltagit i samtal och diskussioner om hemberedskap med människor i sin omgivning (61 procent). Att hemberedskapsfrågan engagerat och förmodligen varit ett ganska vanligt samtalsämne kring exempelvis lunch- och fikabord i Sverige efter att kriget inleddes i Ukraina, är uppenbart. Drygt en tredjedel av respondenterna uppger även att de själva sökt information om hemberedskap (36 procent). Relativt många har också valt att införskaffa speciella prylar för att förbättra sin hemberedskap (39 procent). Den siffran är hög om vi exempelvis jämför med en fyra år gammal effektmätning av broschyren *Om krisen eller kriget kommer*. Där svarade 22 procent av svenskarna att de hade genomfört något för att stärka sin hemberedskap inför kriser och krig sedan de fick broschyren (MSB, 2019).

Tabell 1 *Frekvens av respektive hemberedskapsaktivitet, 2023 (procent)*

Hemberedskapsaktivitet	Ja	Nej	Antal
Uppmärksammat nyheter om hemberedskap	73	27	1 714
Funderat över din hemberedskap för klara dig utan samhälls hjälps i en vecka	68	32	1 716
Läst MSB-broschyren "Om krisen eller kriget kommer"	62	38	1 712
Diskuterat hemberedskap med människor i din omgivning	61	39	1 712
Medvetet införskaffat prylar för att förbättra din hemberedskap	39	61	1 703
Själv sökt efter information om hemberedskap	36	64	1 711
Deltagit i någon form av utbildning eller arrangemang om hemberedskap	5	95	1 713

Kommentar: Frågan löd *Har du efter att kriget i Ukraina inleddes i februari 2022... följt av de sju aktiviteterna som visas i tabellen. Svartalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarade enkäten där frågan ingick. Totalt ingick 1 703–1 706 respondenter i analysen.*

Viktigt att notera är ändå att det är en majoritet (61 procent) av respondenterna som inte valt att medvetet skaffa några hemberedskapsprylar. Trots kristider som borde motivera till ökad egenberedskap samt flera samhällskampanjaktiviteter så väljer ändå en majoritet att inte se om sin prylorienterade hemberedskap. Är

detta överraskande? Nej, mönstret känns igen från tidigare studier av olika typer av riskkommunikation bedriven av myndigheter. Även om individen – indirekt eller direkt – nås av samhällsbudskapen och kanske till och med förändrat sin inställning och attityd till de påvisade riskerna och hoten, så vidtar denne ändå inte myndigheternas föreslagna skydds beteende. Det ges en rad förklaringar till bristen på dylikt agerande inom riskkommunikationsforskningen. Det kan exempelvis vara så att individen accepterar riskerna som samhället försöker varna för, eller att individen kanske inte vet om eller ser att han/hon är ansvarig för att agera/förbereda sig och/eller att ansvaret för skyddet flyttas till någon annan. Det kan exempelvis också vara så att individen inte upplever sig ha resurser att agera/förbereda sig och väljer att prioritera annat (Wachinger m.fl., 2013). Dessutom kan individen uppleva informationströtthet gällande det aktuella risktemat, om temat är väldigt mycket på samhällsagendan (Lakew & Olausson, 2023).

För att ytterligare illustrera och nyansera graden av respondenternas engagemang i hemberedskap har vi även beräknat ett engagemangsindex (se tabell 2). Vi har i vårt index summerat antalet hemberedskapsrelaterade aktiviteter som respektive respondent uppger att han/hon har gjort av de sju aktiviteterna i tabell 1. Resultatet visar att det är mer ovanligt att respondenterna genomför få (0–2) än fler (3–6) hemberedskapsaktiviteter. Medelvärde är 3,43 aktiviteter och medianen är 4 aktiviteter. Har svensken väl valt att uppmärksamma och aktivera sig i hemberedskapsfrågan, så följer alltså ofta fler hemberedskapsrelaterade aktiviteter. Samtidigt finns det en betydande variation i aktivitetsgraden, vilket standardavvikelsen indikerar, och vilka aktiviteter som genomförs. Allra vanligast är en kombination av hela sex olika aktiviteter (17 procent), vilket innebär att respondenterna måste genomfört aktiviteter som både är mer passiva (nåtts av budskapet via nyheter) och aktiva (exempelvis sökt egen information, diskuterat, alternativt vidtagit konkreta åtgärder) när det gäller hemberedskap. Det relativt höga indexvärdet där många respondenter genomfört flera aktiviteter kan förstås också tolkas som att den statliga hemberedskapsdiskursen varit så pass synlig och intensiv under perioden att den varit svår för medborgare att undgå.

Tabell 2 Hemberedskapsindex, 2023 (procent, medelvärde och median)

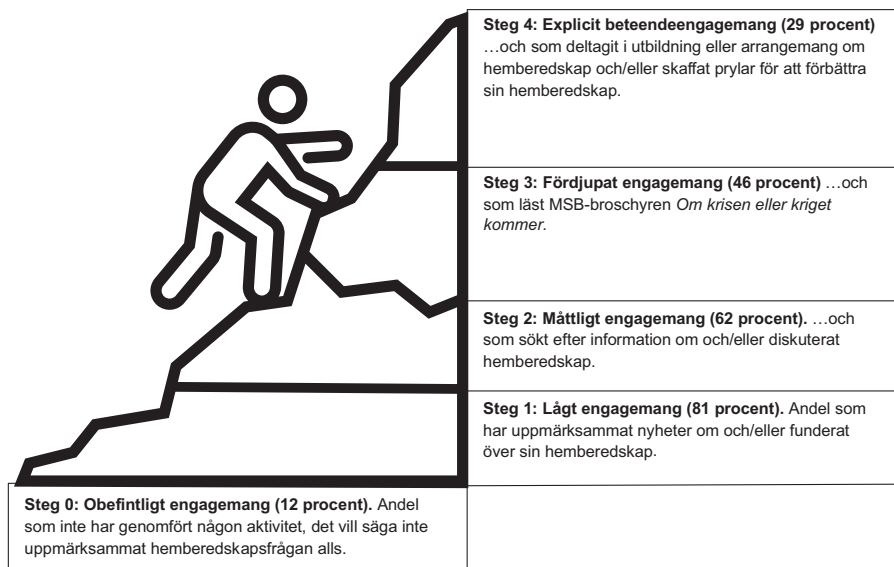
Indexvärde = Antal aktiviteter	Andel
0	12
1	10
2	12
3	14
4	16
5	16
6	17
7	3
<i>Summa</i>	<i>100</i>
Medelvärde	3,43
Standardavvikelse	2,05
Median	4
<i>Totalt antal svar</i>	<i>1 685</i>

Kommentar: Frågan löd *Har du efter att kriget i Ukraina inleddes i februari 2022... följt av alternativen Funderat över din hemberedskap för att klara dig utan samhällets hjälp i en vecka, Uppmärksammat nyheter om hemberedskap, Själv sökt efter information om hemberedskap, Läst MSB-broschyren "Om krisen eller kriget kommer", Diskuterat hemberedskap med människor i din omgivning, Deltagit i någon form av utbildning eller arrangemang om hemberedskap samt Medvetet införskaffat prylar för att förbättra din hemberedskap.* Svartalternativen var *Ja* samt *Nej*. Indexet summerar antalet aktiviteter som respektive respondent uppgett att han/hon har gjort. Cronbach's alpha för indexet är 0,778. Totalt antal svarande var 1 685.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Om vi i stället illustrerar medborgarnas grad av engagemang i hemberedskap i en stigande "engagemangstrappa", där respektive nivå innebär ett större engagemang än föregående nivå, vad berättar då studiens resultat? För att besvara frågan har vi skapat fem nivåer av engagemang där nivåerna bygger kumulativt på engagemang i föregående nivå för att studera aktivitetsnivå. På de lägre stegen i trappan handlar engagemanget om aktiviteten att individen uppmärksammat frågan via medierna och på de högsta engagemangsstegen om aktiviteter som rör mer explicita hemberedskapsbeteenden som att skaffa beredskapsprylar och/eller deltagit på utbildning eller arrangemang om hemberedskapsfrågor (se figur 1).

Figur 1 Illustration av engagemangstrappa med kumulativ struktur, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Har du efter att kriget i Ukraina inleddes i februari 2022... följt av alternativen Funderat över din hemberedskap för klara dig utan samhällets hjälp i en vecka, Uppmärksammat nyheter om hemberedskap, Själv sökt efter information om hemberedskap, Läst MSB-broschyren "Om krisen eller kriget kommer", Diskuterat hemberedskap med människor i din omgivning, Deltagit i någon form av utbildning eller arrangemang om hemberedskap samt Medvetet införskaffat prylar för att förbättra din hemberedskap.* Svartalternativen var *Ja* samt *Nej*. Stegen i figuren bygger på att aktiviteter har utförts i föregående steg. Procentbasen utgörs av antal svar på aktiviteter som ingår i respektive steg. Totalt ingick 1 685 respondenter i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Resultaten visar att en dryg tiondel av medborgarna uppvisar vad vi benämner som ett *obefintligt engagemang* (Steg 0) i hemberedskapsfrågan, trots både kampanj- och kristider. Dessa respondenter har överhuvudtaget inte klivit upp på engagemangstrappan då de uppger att de inte genomfört någon hemberedskapsrelaterad aktivitet överhuvudtaget. Möjligheten finns förstås att dessa respondenter trots sin position nedanför trappan, ändå de facto har en god förmåga att möta kriser. Men de har alltså inte uppmärksammat hemberedskapsfrågan på det sätt som myndigheterna formulerat och förmanat.

Den mest aktiva och engagerade grupp-kategorin högst upp på vår kumulativa engagemangstrappa – utifrån vår operationalisering av hemberedskapsengagemang – består av hela 29 procent (Steg 4). Dessa respondenter uppger att de sedan inledningen av kriget i Ukraina tagit varje steg på vår engagemangstrappa vilket innebär att de både har (1) uppmärksammat nyheter om och/eller funderat över sin

hemberedskap, (2) sökt efter information om och/eller diskuterat hemberedskap med andra, (3) läst MSB-broschyren *Om krisen eller kriget kommer* och slutligen (4) deltagit i någon form av utbildning eller arrangemang om hemberedskap och/eller medvetet skaffat prylar för att förbättra sin hemberedskap. Respondenterna i gruppen som vandrat hela vägen till trappans topp på steg fyra (explicit beteendengagemang) skulle möjligen kunna betraktas som en form av lyhörda ”mönstermedborgare”, åtminstone när det gäller att lydigt leva upp till ett önskat engagemang i hemberedskap i statens format. Viktigt att notera är samtidigt att det goda medborgarskapet i dessa beredskapssammanhang inte alltid självklart likställs med att lyda makten blint, utan om att också bilda sig en egen uppfattning (Micheletti, 2023). Ändock, utifrån våra resultat konstaterar vi att det nästan är en tredjedel av respondenterna som gått hela vägen i trappan till att bli explicit beteendemässigt engagerade i hemberedskapsfrågan.

Social bakgrund och hemberedskapsengagemang

Social bakgrund brukar, som framgick i kapitlets inledning, ha en relativt stor betydelse för hur lyhörda och engagerade olika grupper av individer är inför risk- och hotbudskap från samhället, likväl hur benägna grupperna är att förändra sitt beteende i linje med samhällsrekommendationerna. I tabell 3 återvänder vi till vårt tidigare engagemangsindex och redovisar betydelsen av social bakgrund för engagemangsnivån i hemberedskap och var man befinner sig på engagemangstrappan efter att kriget i Ukraina inletts i februari 2022.

Kvinnor visar helt klart större engagemang än män i hemberedskap, vilket är i linje med slutsatser i tidigare studier som visar på könsskillnader i viljan till riskprevention (Enander, 2018). När det gäller ålder visar personer i åldern 30–64 år större engagemang än de under 30 år och de över 64 år. Vi ser därmed ett liknande resultat som Sandstig (2019) påvisat där det var främst personer som befann sig ganska mitt i livet som förberett sig mest för en kris. I vår undersökning ökar således inte hemberedskapsengagemanget linjärt med ålder, utan sambandet mellan ålder och engagemang tenderar att vara mer kurvlinjärt. Den som har en högre utbildning och inkomst är mer engagerad i hemberedskap, än de med lägre utbildning och inkomst. Att äga sin bostad synes också motivera i högre grad till hemberedskapsengagemang, än att inte äga. Detta är normalt faktorer som är nära kopplade till varandra. Att leva i ett samboskap eller att vara gift/ha ett partnerskap, leder också till ett högre engagemang än hos de som är ensamstående. Att uppleva sitt hälsotillstånd som gott eller relativt gott, medför dessutom ett högre engagemang i hemberedskap, än att uppleva ett dåligt hälsotillstånd.

Tabell 3 Social bakgrund och engagemang i hemberedskap, 2023 (eta, medelvärde, andel)

	Index	Steg 0	Steg 1	Steg 2	Steg 3	Steg 4
Kön (eta)	0,155	0,122	0,121	0,115	0,132	0,091
Kvinna	3,72	10	85	67	52	33
Man	3,08	18	76	56	39	24
Ålder (eta)	0,167	0,125	0,145	0,181	0,145	0,121
16–29 år	2,71	25	66	57	34	16
30–49 år	3,72	11	83	73	53	32
50–64 år	3,70	12	85	66	52	34
65–90 år	3,24	13	82	51	40	27
Utbildning (eta)	0,265	0,174	0,187	0,247	0,239	0,167
Låg	2,53	26	69	42	26	15
Medellåg	2,94	18	74	52	36	23
Medelhög	3,65	12	86	66	50	33
Hög	3,99	8	88	75	59	36
Månadsinkomst (eta)	0,208	0,162	0,148	0,148	0,190	0,163
≤ 14 999 kr	2,70	24	71	48	34	17
15 000–24 999 kr	3,39	11	82	56	44	30
25 000–34 999 kr	3,27	17	79	60	43	27
35 000–44 999 kr	3,92	8	86	73	55	34
45 000 kr ≤	3,84	9	87	72	56	36
Stad/Land (eta)	0,027	0,052	0,045	0,037	0,037	0,009
Ren landsbygd	3,34	15	80	59	42	29
Mindre tätort	3,35	13	79	59	46	29
Stad/Större tätort	3,47	12	83	63	46	28
Storstad	3,41	17	78	63	49	29
Bostadsägande (eta)	0,103	0,091	0,114	0,075	0,080	0,078
Äger bostaden	3,56	12	84	64	49	31
Hyr bostaden	3,08	19	73	56	39	23
Civilstånd (eta)	0,134	0,115	0,140	0,078	0,074	0,101
Ensamstående	3,12	20	73	57	41	26
I förhållande	2,95	19	74	61	44	19
Sambo	3,61	12	84	68	51	32
Gift/Partnerskap	3,64	11	85	63	48	32
Änka/Änkling	2,97	14	78	54	39	18
Hälsotillstånd (eta)	0,078	0,095	0,076	0,051	0,060	0,073
Dåligt (0–4)	3,02	22	73	56	39	21
Ganska god (5–8)	3,50	12	82	63	47	30
Mycket god (9–10)	3,49	14	82	63	49	32

Kommentar: Konstruktion av index och steg framgår av tabell 2 och figur 1. Eta är ett korrelationsmått som varierar mellan 0 och 1. Signifikanta samband ($p \leq 0,05$) markeras i fetstil. Indexvärden anges som medelvärde. Tabellen redovisar andelen av totalt svarande inom respektive kategori som befinner på respektive steg. Totalt ingick 1 476–1 713 respondenter i analyserna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vårt resultat avseende betydelsen av bostadsort skiljer sig dock något från tidigare svenska forskningsresultat (se exempelvis Heidenstrom & Kvarnlöf, 2018; Kvarnlöf & Wall, 2020). Där ser vi – till skillnad från i tidigare studier – snarlika engagemangsnivåer i såväl ren landsbygd, mindre tätort, stad/större tätort och storstad. Att engagemanget är lika stort i städer och i storstaden såväl som på landsbygden, kan möjligen utifrån ett kampanjperspektiv förklaras av stora globala satsningar under senare år rörande att påvisa – men också förebygga – skörheter i storstadsmiljöer (WHO, 2021). De globala satsningarna kan förmodas ha format svensk policybildning och även strategierna och budskapen i senare års hemberedskapsaktiviteter/-kampanjer riktade till medborgarna.

Politiska variabler, förtroende/tillit och engagemang i hemberedskap

Partisynpatii har inte tidigare fått något större utrymme i forskningen om svensk hemberedskap. Vår studie visar att det finns ett samband mellan partisynpatii och engagemang ($\eta = 0,128$, se tabell 4). Det är främst två politiska partisynpatier som sticker ut i sitt hemberedskapsengagemang, dels Sverigedemokraternas engagemang som utmärker sig som lägst (indexvärde 2,98), dels Miljöpartiet som utmärker sig som tydligt högst (indexvärde 4,18). Förklaringen återfinns förmodligen i de två partiernas diametralt olika väljarprofiler/-skara: Sverigedemokraternas väljare är till mycket stor andel män, miljöpartiets väljare är främst kvinnor. En tydlig majoritet av sverigedemokraterna har gymnasieutbildning eller en grundskoleutbildning och en klar majoritet av miljöpartisterna har högskole-/universitetsutbildning (Novus, 2023). Båda dessa demografiska faktorer har som vi tidigare visat påverkan på engagemanget i hemberedskap. Miljöpartisterna är också oftare boende i storstaden, än Sverigedemokraterna som oftare håller till på landsbygden eller i mindre städer (Novus, 2023). En konsumtionsrapport från 2020 visade apropå det att det framför allt var höginkomsttagare just i storstäder som ägnade sig åt hamstring under pandemin (Roos, 2020), något som då betraktades som en form av besvärande avart av den statliga idén om hemberedskap, åtminstone då det skedde i ett akut krisläge. Miljöpartiets politiska engagemang för att öka självförsörjningsförmågan i lokalsamhället med tanke på klimatet, kan också vara en bidragande förklaring till det höga engagemanget i hemberedskap bland deras sympatisörer.

Tabell 4 Politiska variabler, förtroende/tillit och engagemang i hemberedskap, 2023 (eta, medelvärde, andel)

	Index	Steg 0	Steg 1	Steg 2	Steg 3	Steg 4
Partisympati (eta)	0,128	0,117	0,106	0,132	0,124	0,089
Vänsterpartiet	3,27	16	77	63	47	23
Socialdemokraterna	3,42	12	82	60	46	29
Centerpartiet	3,81	7	85	75	56	30
Liberalerna	3,53	12	87	64	49	25
Moderaterna	3,50	14	81	64	47	31
Kristdemokraterna	3,70	8	89	69	46	26
Miljöpartiet	4,18	8	86	77	60	43
Sverigedemokraterna	2,98	21	73	51	34	25
Vänster-höger position (eta)	0,119	0,121	0,127	0,095	0,087	0,058
Klart till vänster	3,37	14	80	61	48	28
Något till vänster	3,74	9	87	68	53	33
Varken vänster/höger	3,10	19	74	55	41	25
Något till höger	3,57	10	84	64	45	29
Klart till höger	3,29	16	78	61	45	28
Politiskt intresserad (eta)	0,203	0,189	0,163	0,143	0,160	0,149
Mycket intresserad	3,83	10	86	68	55	36
Ganska intresserad	3,66	10	85	66	50	33
Inte särskilt intresserad	3,05	18	76	55	39	21
Inte alls intresserad	2,28	35	62	44	25	15
Demokratisk nöjdhet (eta)	0,127	0,132	0,107	0,106	0,109	0,068
Mycket nöjd	3,71	10	86	70	51	32
Ganska nöjd	3,55	12	82	64	49	30
Inte särskilt nöjd	3,24	14	79	57	41	26
Inte alls nöjd	2,02	32	67	47	30	19
Myndighetsförtroende (eta)	0,201	0,208	0,183	0,159	0,170	0,118
Mycket stort	4,08	8	88	76	59	37
Ganska stort	3,64	10	85	66	51	32
Ganska litet	2,96	19	74	54	35	21
Mycket litet	2,38	40	57	41	28	23
Mellanmänsklig tillit (eta)	0,136	0,140	0,115	0,121	0,136	0,087
Låg (0–3)	2,81	26	71	49	33	22
Medel (4–6)	3,29	15	79	59	41	25
Hög (7–10)	3,64	11	84	66	52	32
Föreningsaktiv (eta)	0,144	0,131	0,141	0,120	0,110	0,074
Nej	3,13	18	75	56	41	26
Ja	3,67	9	85	66	50	31
Ja med uppdrag	3,85	9	89	71	54	35

Kommentar: Konstruktion av index och steg framgår av tabell 2 och figur 1. Eta är ett korrelationsmått som varierar mellan 0 och 1. Signifikanta samband ($p \leq 0,05$) markeras i fetstil. Indexvärden anges som medelvärde. Tabellen redovisar andelen av totalt svarande inom respektive kategori som befinner på respektive steg. Totalt ingick 1 369–1 694 respondenter i analyserna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Ett högre engagemang i hemberedskapsfrågan i Sverige efter inledningen av Rysslands anfallskrig har också samband med politiskt intresse, graden av demokratisk nöjdhet, graden av myndighetsförtroende samt graden av mellanmänsklig tillit. Ju högre nivåer av dessa som medborgarna anger, desto högre grad av engagemang i hemberedskap. Resultaten visar således att högt samhälls- och socialt engagemang hos individen relaterar till ett jämförelsevis högre engagemang i den individuella hemberedskapen. Detta förtydligas ytterligare av att hemberedskapsengagemanget är större hos individer som är föreningsaktiva eller har uppdrag i föreningar, än de som inte är föreningsaktiva (se tabell 4). Att medborgare som upplever misstro till myndigheter och medmänniskor skulle ha en större tendens (se exempelvis Mills, 2019) att engagera sig i hemberedskap och ”prepping” som en väg för att skydda sig själv, är således inte något som våra resultat ger statistiskt stöd för.

Bland engagerade och mindre engagerade medborgare

Medborgarens roll och engagemang i samhällets krisberedskap är tydligt på tapeten i Sverige. I flera färskas svenska regeringspropositioner och rapporter betonas att det offentliga och privatpersoner har ett gemensamt ansvar för landets säkerhet (för en sammanställning, se SOU 2022:57). Policyn förmanar att det offentliga bör organisera och tydliggöra säkerhets- och beredskapsarbetet, medan individer förväntas informera sig om risker och vidta lämpliga skyddsåtgärder. I policyn läggs också tonvikt på att *de medborgare som kan* klara sig själva under en vecka bör göra det för att ge företräde till de *som mest behöver hjälp från det offentliga*.

Lyssnar då svensken på statens uppmaningar om att de ska ta eget ansvar och engagera sig i hemberedskapsfrågan? Efter inledningen av Rysslands anfallskrig i Ukraina så har enligt vår studie många svenskar nåtts av och lyssnat till budskapen om behovet av individuell hemberedskap. Många har diskuterat frågan och sökt egen information. Uppenbart har den statligt initierade hemberedskapsdiskursen och de oroliga tiderna med bland annat nytt krig i Europa lett till att många blivit lyhörda och börjat engagera sig i hemberedskapen på individuell nivå. Viktigt att notera är samtidigt att en majoritet av svenskarna ändå inte lytt myndigheterna blint, när det kommer till det av staten allra mest önskade slutmålet: att de som medborgare ska se om sin hemberedskap.

Det finns dock även medborgargrupper som är mer lyhörda för de statliga samhällsbudskapen om hemberedskap än andra. Att åldersmässigt vara mitt i livet eller lite äldre, vara högutbildad, ha högre inkomst, vara sambo eller gift, äga sitt boende, uppleva sin hälsa som god, att vara intresserad av politik och nöjd med demokratin, att ha förtroende och tillit till myndigheter och sina medmänniskor, samt att vara föreningsaktiv, är alla variabler som statistiskt kopplar till ett högre engagemang i hemberedskap, efter krigets inledning. Det är således de som ofta bedöms ha bättre förutsättningar att klara sig en tid på egen hand som också varit mest mottagliga och lyhörda för samhällskampanjernas preventiva budskap, i de

oroliga tiderna. Figur 2 sammanfattar dessa resultat på ett översiktligt sätt genom att identifiera de grupper som tenderar att ha lägre respektive högre nivåer av hemberedskap. Vad som inte framkommer av figuren är emellertid att variablernas styrka varierar, vilket innebär att skillnaderna mellan grupperna är olika.

Figur 2 Sammanfattande illustration av faktorer som leder till jämförelsevis högre respektive lägre index/nivå på trappan för hemberedskapsengagemang, 2023

Kommentar: Sammanfattande illustration av slutsatser rörande högre eller lägre nivåer av index och steg som redovisas i tabell 3 och tabell 4. Samband som presenteras på detta översiktliga vis skiljer sig åt i styrka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Att vara yngre eller allra äldst, leva ensam, inte äga sitt boende, uppleva sin hälsa som sämre, sakna politiskt intresse och att misstro demokratin, myndigheter och medmänniskor är variabler som tvärtemot kopplar till ett förhållandevis lägre engagemang i den statliga kampanjformen av hemberedskap, enligt vår studie. Det är således individer med en skörare och mer sårbar tillvaro i grunden som är jämförelsevis mindre engagerade i hemberedskapsfrågan, även om de också uppvisar ett visst intresse och engagemang. För dem som kämpat med privatekonomin, sin hälsa och som dessutom har lägre tilltro till samhället och omgivningen så har ändå behovet av att förbereda sig inför kriser kanske inte framstått som riktigt lika brådskande, angeläget och/eller genomförbart. Att breda och massinriktade samhällsinformationskampanjer ofta har ett starkare genomslag i grupper som är mer privilegierade är dock inte ovanligt, utan snarare regel än undantag. I synnerhet i sammanhang där det handlar om risk, kris och beredskapsfrågor (se exempelvis Adams m.fl., 2017; Beatty m.fl., 2019).

Det finns också en relativt tydlig skillnad i engagemanget i hemberedskapsfrågan mellan kvinnor och män värd att avslutningsvis diskutera, där kvinnorna är de jämförelsevis mer engagerade. Hur ska vi förstå denna skillnad? Handlar engagemanget om att hemmet historiskt har betraktats som kvinnornas domäner (Kvarnlöf & Montelius, 2020) vilket fortfarande gör hemberedskapen till kvinnornas egenupplevda ansvar? Eller är anledningen att kvinnor idag uppvisar större oro kring samhällsutvecklingen (Solevid, 2024) än män och därmed är mer lyhörda för myndigheternas samhällsinformation rörande hemberedskapsämnet? Här är resultaten öppna för flera tolkningar. Vi nöjer oss med att konstatera att kvinnor vanligen visar större vilja till riskprevention i många sammanhang (Enander, 2018) vilket uppenbarligen också relativt tydligt gäller engagemanget i hemberedskap i de rådande kampanj- och kristiderna.

Not

- ¹ Kapitlet är en rapport från projektet ”Nya förutsättningar för hemberedskapskampanjer?” som finansieras av Myndigheten för Samhällsskydd och beredskap (MSB).

Referenser

- Abunyewah, M., Gajendran, T., Maund, K., & Okyere, S.A. (2020). Strengthening the information deficit model for disaster preparedness: Mediating and moderating effects of community participation. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 46, 101492.
- Adams, R.M., Karlin, B., Eisenman, D.P., Blakley, J., & Glik D. (2017). Who Participates in the Great Shake Out? Why Audience Segmentation Is the Future of Disaster Preparedness Campaigns. *International journal of environmental research and public health*, 14(11), 1407.
- Adame, B.J. (2018). The persuasive efficacy of real versus salient hazard scenarios in motivating citizen-level hazard preparedness. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 31, 292–301.
- Beatty, T., Shimshack J.P., & Volpe, R.J. (2019). Disaster Preparedness and Disaster Response: Evidence from Sales of Emergency Supplies Before and After Hurricanes. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 6(4), 633–668.
- Enander, A. (2018). *Människors förhållningssätt till risker, olyckor och kriser*. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- Ds 2023:34. *Kraftsamling: inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret*. Regeringskansliet, Forsvarsdepartementet.

- Frisby, B.N., Sellnow, D.D., Lane, D.R., Veil, S.R., & Sellnow, T. (2013). Instruction in crisis situations: Targeting learning preferences and self-efficacy. *Risk Management*, 15, 250–271.
- Guldåker, N. (2009). *Krishantering, hushåll och stormen Gudrun – att analysera hushålls krishanteringsförmåga och sårbarheter*. [Avhandling, Lunds Universitet].
- Heidenström, N., & Kvarnlöf, L. (2018). Coping with blackouts: A practice theory approach to household preparedness. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 26(2), 272–282.
- Höppner, C., Whittle, R., Bründl, M., & Buchecker, M. (2012). Linking social capacities and risk communication in Europe: a gap between theory and practice? *Natural Hazards*, 64, 1753–1778.
- Johansson, B., & Sandstig, G. (2023). Instruction as Self-Protection. I T.L. Sellnow & D.D. Sellnow (Red.), *Communicating Risk and Safety* (s. 321–338). Walter de Gruyter.
- Kvarnlöf, L. (2020). *Hur kan vi förstå hemberedskap? En orientering i hemberedskap som politiskt och empiriskt fenomen*. RCR Working Paper Series 2020:1.
- Kvarnlöf, L., & Montelius, E. (2020). Den kvinnliga hemberedskapen. Genus och ansvar i krisberedskapskampanjer. I J. Hobbins, E. Danielsson & A. Sjöstedt Landén (Red.), *Genus, risk och kris*. Studentlitteratur.
- Kvarnlöf, L., & Wall, E. (2020). Stories of the storm: the interconnection between risk management strategies and everyday experiences of rurality. *Journal of Risk Research*, 24(8), 1016–1029.
- Lakew, Y., & Olausson, U. (2023). When We Don't Want to Know More: Information Sufficiency and The Case of Swedish Flood Risks. *Journal of International Crisis and Risk Communication Research*, 6(1), 3.
- Meyer, M.A. (2018). Social Capital in Disaster Research. I H. Rodríguez, W. Donner & J. E. Trainor (Red.), *Handbook of Disaster Research* (s. 263–286). Springer International Publishing.
- Micheletti, M. (2023). Den gode medborgaren lyder inte makten blint. Publicerad 2023-12-31. <https://nyheterstvt.se/29069/de-goda-medborgarna-lyder-inte-makten-blint/>
- Mills M.F. (2019). Preparing for the unknown... unknowns: 'doomsday' prepping and disaster risk anxiety in the United States. *Journal of Risk Research*, 22(10), 1267–1279.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) (2019). *Effektmätning av broschyren Om krisen eller kriget kommer, april 2019*.
- Mulilis, J.P. (1999). Gender and Earthquake Preparedness: A Research Study of Gender Issues in Disaster Management: Differences in Earthquake Preparedness Due to Traditional Stereotyping or Cognitive Appraisal of Threat? *The Australian Journal of Emergency Management*, 14(1), 41–49.
- Novus (2023). Väljarprofiler 2023. <https://novus.se/valjarforstaelse-arkiv/kategori/valjarprofiler/2023-valjarprofiler/>

- Paton, D. (2007). Preparing for natural hazards: the role of community trust. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 16(3), 370–379.
- Roos, M.J. (2020). *Konsumtionsrapporten 2020*. Centrum för konsumtionsforskning, Göteborgs universitet.
- Ryan, B., Johnston, K.A., Taylor, M., & McAndrew, R. (2020). Community engagement for disaster preparedness: A systematic literature review. *International journal of disaster risk reduction*, 49, 101–115.
- Sandstig, G. (2019). Riskkommunikation och krisberedskap i väst - av nöd och lust. I A. Carlander, P. Öhberg & E. Mellander (Red.) *Ingen kommer undan kulturen* (s. 71–86). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Solevid, M. (2024). Vad oroar svenskarna? Presentation vid det nationella SOM-seminariet 21 februari 2024. SOM-institutet vid Göteborgs universitet. <file:///C:/Users/xaulrk/Downloads/Vad%20oroar%20svenskarna%20-%20Maria%20Solevid.pdf>
- SOU (2022:57). *Ett stärkt skydd för civilbefolkningen vid höjd beredskap*. Regeringskansliet.
- Wachinger, G., Renn, O., Begg, C., & Kuhlicke, C. (2013). The risk perception paradox—implications for governance and communication of natural hazards. *Risk Analysis*, 33(6), 1049–1065.
- Wedebbrand, C., & Andersson, H. (2023). *Den svenska allmänhetens hemberedskap och försvarsvilja – Översiktliga resultat från en enkätundersökning genomförd år 2022*. FOI: Totalförsvarets forskningsinstitut.
- WHO (2021). Framework for strengthening health emergency preparedness in cities and urban settings.

Medier
&
kultur

IDEOLOGI VS ANVÄNDNING – OM DYNAMIKEN BAKOM FÖRTROENDET FÖR PUBLIC SERVICE

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Det här kapitlet om allmänheten och public service granskar vilken betydelse ideologisk bakgrund och medieanvändning har haft för människors förtroende för public service under perioden 2000–2023. Analyserna visar att förtroendet över tid har blivit alltmer ideologiskt laddat trots att användningen av Sveriges Televisions och Sveriges Radios nyhetstjänster på en övergripande nivå har minskat i ungefär samma utsträckning både bland individerna klart till vänster och bland individer klart till höger. Betydelsen av ideologi och användning är särskilt tydlig i jämförelse med TV4 och Aftonbladet. De ideologiska förtroendeskillnaderna mellan användare till vänster och användare till höger har dock vuxit fram vid olika tidpunkter för Sveriges Radio och Sveriges Television. Avslutningsvis granskas allmänhetens inställning till två mediepolitiska förslag som befunnit sig i hetluften under senare år: ett avsmalnat uppdrag för public service respektive ett utökat grundlagsskydd för att värna public services oberoende. Resultatet visar att allmänheten stödjer ett ökat grundlagsskydd och avvisar förslaget om ett smalt uppdrag.

Den politiska debatten om public services uppdrag, organisation och finansiering har anor lika gamla som public servicemedierna själva. Förvisso användes inte public service-begreppet i diskussionerna inför bildandet av AB Radiotjänst 1924, sedermera Sveriges Radio. Men formuleringar om att verka för allmänhetens bästa, saklighet och opartiskhet fanns med redan från start (SOU 1977:19, s. 29) och har förblivit en del av fundamentet för public service. Uppdraget har haft en stark förankring i samhället och studier har visat att allmänheten genom åren har haft en överlag positiv inställning till public serviceverksamheten (Djerf-Pierre & Weibull, 2001; Weibull, 2011). Det har emellertid inte hindrat att det framförts såväl kritik mot innehåll och organisering som oro över att ändrade politiska vindriktningar ska leda till demontering, eller åtminstone försvagning av public service.

I februari 2023 tillsattes en parlamentarisk kommitté för ”långsiktiga villkor för ett hållfast och oberoende public service” med uppgift att se över villkoren för framtidens public service. I uppdraget ingick att ta fram förslag med syfte att ”skapa goda förutsättningar för public serviceverksamheten och upprätthålla och värna dess oberoende” (Dir. 2023:27, s. 1). Redan innan kommittébetänkandet offentliggjorts uttrycktes från flera håll oro över att förslagen skulle innebära

begränsningar och neddragningar av public servicebolagens verksamhet (Jutterström m.fl., 2024; Dagens Nyheter, 2023). Givet att det i debatten stundom talades om en ”slakt” av public service får kommittéförlagen anses förhållandevis modesta. Det föreslås förvisso att en ny och sammanhållen public servicelag tas fram, att granskningen av public servicemediernas innehåll utökas, att den årliga uppräknningen av medeltilldelningen initialt ökas till 3 procent för att därefter successivt trappas ned till 1 procent under tillståndspeiodens senare del (SOU 2024:34). Men något avsmalnat uppdrag föreslås däremot inte, vilket varit en av farhågorna i debatten. Uppdraget för public service ska även fortsättningsvis vara brett. Huruvida kommittéförlaget i sin helhet kommer att utgöra grunden för den kommande tillståndspeioden eller inte återstår dock att se. Innan regeringen lägger fram sin proposition ska bland annat en rad olika remissinstanser tycka till. Klart är emellertid att det grundläggande ramverk som hittills har definierat uppdraget huvudsakligen kommer att bestå. Givet den politiska oenighet som präglat slutfasen av kommitténs arbete finns det goda skäl att förvänta sig att den politiska debatten om public service kommer att fortsätta långt efter att sändningstillstånden för åren 2026–2033 har beslutats.

Det här kapitlet handlar om vilken betydelse ideologisk bakgrund och medieanvändning har haft för de förändringar som har kunnat ses i människors förtroende för public service under perioden 2000–2023. Därtill granskas också hur allmänheten ställer sig till två av de mediepolitiska förslag som diskuterats flitigast i de senaste årens debatt: ett avsmalnat uppdrag för public service respektive ett utökad grundlagsskydd för att värna public services oberoende.

Tidigare studier har visat att förtroendet för svenska medier har präglats av en allt tydligare polarisering under 2010-talet, i synnerhet förtroendet för public service (Andersson & Weibull, 2018; jfr. Andersson & Oscarsson, 2020). Säg mig var du står i politiken, så ska jag säga hur stort förtroende du har för Sveriges Television och Sveriges Radio. Det låter måhända lite raljant, men helt osant är det inte. Variationen i förtroendet för public service har blivit mer avhängigt av människors ideologiska position (Andersson & Weibull, 2018).

Även medievanor spelar roll i sammanhanget. Forskning har sedan länge kunnat visa att människor gör en mer positiv värdering av medier ju oftare de tar del av dem (Elliot, 1997; Andersson & Weibull, 2017). Samtidigt har situationen på mediemarknaden gradvis förändrats i takt med att utbudet av aktörer och plattformar blivit allt större. Det har medfört att delar av publiken vänt blicken mot andra håll än mot traditionella medieaktörer likt Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR). Givet vad tidigare forskning har visat om sambandet mellan användning och förtroende, torde en minskad användning av public service över tid ha fått konsekvenser för förtroendet.

Det väcker en intressant fråga. Kan en del av förklaringen till de sjunkande förtroendenivåer som kunnat ses hos grupper långt till höger och det ökade förtroendet bland grupper till vänster bero på förändringar i respektive grupps användning av

public servicemediernas tjänster, mer specifikt deras nyhetstjänster? Genom att jämföra förtroendeförändringar över tid i olika ideologiska grupper, med förändringar av medieanvändning i samma grupper är det möjligt att få kunskap om huruvida det finns ytterligare dimensioner bakom det som hittills har beskrivits som en polarisering av förtroendet för medier.

En verksamhet för allmänheten

Sändningstillstånden för SVT, SR och Sveriges Utbildningsradio (UR) slår fast att de i egenskap av statligt reglerade och offentligt finansierade public servicebolag har i uppdrag att bedriva verksamhet i allmänhetens tjänst (Regeringsbeslut Ku2019/02006–02008/MD). Samma tillstånd, som utgör grunden för public services formaliserade uppdrag, reglerar också hur sändningarna ska gå till och vad som ska sändas. Utgångspunkten är att bolagen, var för sig, ska erbjuda ett mångsidigt programutbud och för SVT och SR att utbudet också ska inrymma såväl breda anslag som mer särpräglade programtyper. Betoningen ligger på *ska*, vilket innebär att tillstånden utgör faktiska ”krav på hur programverksamheten ska bedrivas och vilken typ av innehåll som ska finnas i programutbudet” (Prop. 2018/19:136, s. 18). Bland innehållstyperna med ska-krav finns exempelvis nyheter, kulturprogram och program för språkliga minoriteter. Det konkreta innehållet svarar public servicebolagen själva för.

Likt andra aktörer som lyder under radio- och tv-lagen måste public service följa den så kallade demokratibestämmelsen enligt vilken programverksamheten som helhet ska präglas av det demokratiska statsskickets grundidéer samt principen om allas lika värden och den enskildes frihet och värdighet (SFS 2010:696, 5 kap. §1). För public service och svenska aktörer med tillstånd att sända i marknätet gäller också krav på saklighet. Det innebär att uppgifter av betydelse ska vara korrekta och att inslag inte får vara vilseledande. Därtill har public service krav på opartiskhet, beriktigande (att en felaktig uppgift måste rättas) och genmäle (möjlighet att få bemöta ett påstående) samt förbud mot att sända reklam (Regeringsbeslut Ku2019/02006–02008/MD). Även tillståndsgivningen skiljer sig för public service då sändningstillstånden meddelas av regeringen istället som för övriga aktörer av Mediemyndigheten.

Kraven på saklighet och opartiskhet är liksom reklamförbudet förmodligen relativt välkända hos allmänheten. Mindre känt är nog att public servicemedierna också ingår som en del i det svenska totalförsvaret (SFS 1992:1403). I händelse av krig är bolagen skyldiga att fortsätta programverksamheten. Om högsta beredskap råder ska SVT och SR utgöra självständiga organisationer med totalförsvarsuppgifter samt lyda direkt under regeringen (Regeringsbeslut Ku2019/02006–02007/MD).

Det har genom åren genomförts flertalet statliga utredningar om public service och de delikata frågor som omgärdar en offentligt finansierad verksamhet med krav på självständighet i förhållande till staten och till olika ekonomiska och poli-

tiska intressen samtidigt som dess existens är beroende av regeringens beslut om sändningstillstånd. Utredningarna har exempelvis handlat om organisations- och ägarstruktur och, förstås, om innehållet i sändningsvillkoren. Sedan tidigt 1990-tal utgör de tre programföretagen varsin stiftelse, vilka sedan 1997 ägs av en gemensam förvaltningsstiftelse. Den senare är tänkt att fungera som en garant för företagens självständighet och integritet gentemot staten.

De utredningar som gjorts under 2010-talet har bland annat resulterat i en utökning av tillståndsperioden samt övergång från en hushållsbaserad till en skat-
tebaserad public serviceavgift. I vilken utsträckning förslagen från 2023 års parlamentariska kommitté för långsiktiga villkor för ett hållbart public service (OSU 2024:34) kommer att återspeglas i regeringens proposition om villkoren för SVT, SR och UR under tillståndsperioden 2026–2033 kommer dock att framgå först under senare delen av 2025.

Smalare uppdrag, ökad granskning och grundlagsskydd bland partiernas förslag om public service

Senare års politiska debatt om public service har haft två huvudsakliga skiljelinjer, där partierna i mitten och till vänster förespråkade ett breddat uppdrag och ett ökat avstånd mellan politik och medier, medan partierna till höger efterlyst ett mer fokuserat public service och ökade möjligheter att granska programverksamheten.

Den största kritiken mot public service har kommit från Sverigedemokraterna, som kritiserat allt från bolagens organisering (ägarform och antal bolag), typen av program som bolagen väljer att sända och vilka frågor och ämnen som tas upp i nyhetsbevakningen till vad som uppfattas som bristande saklighet och opartiskhet i genomförandet av uppdraget. Som lösning har partiets företrädare bland annat föreslagit en försäljning av delar av public service följt av en sammanslagning av bolagen, ett avsmalnat uppdrag med huvudfokus på nyhetsverksamhet, en utökad extern granskning av innehållet samt ett införande av skarpare sanktioner när företagen bryter mot kraven på opartiskhet och saklighet (Motion 2023/24:885, 2022/23:991, 2021/22:78).

Även Kristdemokraterna och Moderaterna har föreslagit ett smalare public service-
uppdrag med fokus på bland annat nyheter, samhällsinformation och folkbildning, likaså har frågan om utökad granskning lyfts fram (Motion 2021/22:1081, 2020/21:969, 2019/20:61). Moderaterna har föreslagit ett breddat uppdrag för Granskningsnämnden samt en översyn av sanktionerna vid överträdelser av regler om opartiskhet och saklighet. Här kan nämnas att frågan om utökad granskning också ingick som en del i uppdraget för 2023 års parlamentariska kommitté om långsiktiga villkor för ett hållfast och oberoende public service (Dir. 2023:27, s. 8).

Partierna till vänster och i mitten har i sin tur föreslagit ett bredare uppdrag, utökad grundlagsskydd i syfte att värna om uppdraget samt förflyttning av beslutsfattandet från regeringen till riksdagen (Motion 2023/24:440, 2023/24:938, 2023/24:1939, 2022/23:181, 2022/23:1727). Utgångspunkten har varit att (för)stärka armlängds

avstånd mellan politiken och public service för att därigenom säkerställa public services oberoende. Frågan om utökat grundlagsskydd fanns med som en del i 2018 års yttrande- och tryckfrihetskommitté, dock nåddes aldrig samförstånd i frågan (SOU 2020:45, s. 275).

Oron från vänster och mitten har varit att förutsättningarna ska förändras i en liknande riktning som för public service i länder präglade av politiska högervindar. I flera europeiska länder har både uppdrag och medelstildelning skurits ned betydligt och i länder som Polen och Ungern har public service reducerats till regeringsvänliga medier (Lindeberg, 2023; Saurwein m.fl., 2019). Denna oro lyser också igenom i de reservationer som oppositionspartierna lagt fram i slutbetänkandet från 2023 års utredning av villkoren för framtidens public service (SOU 2024:34).

Betydelsen av ideologi och användning

Givet partiernas olika hållning är det knappast förvånande att även opinionen är delad. Värderingen av public service har, liksom värderingen av svenska medier generellt, under de senaste tio åren blivit alltmer polariserad och politiserad. Variationen i förtroendet för medier förklaras i högre utsträckning av var individerna placerar sig i det politiska landskapet (Andersson & Weibull, 2018; Andersson & Oscarsson, 2020). Den politiska dimensionen är dock inte den enda faktorn av betydelse. Tidigare forskning har lyft fram kännedom och egen erfarenhet som viktiga faktorer för att förklara skillnader i förtroende: människor som känner till och använder ett visst medium är mer benägna att hysa förtroende för detsamma (Elliot, 1997; Andersson & Weibull, 2017).

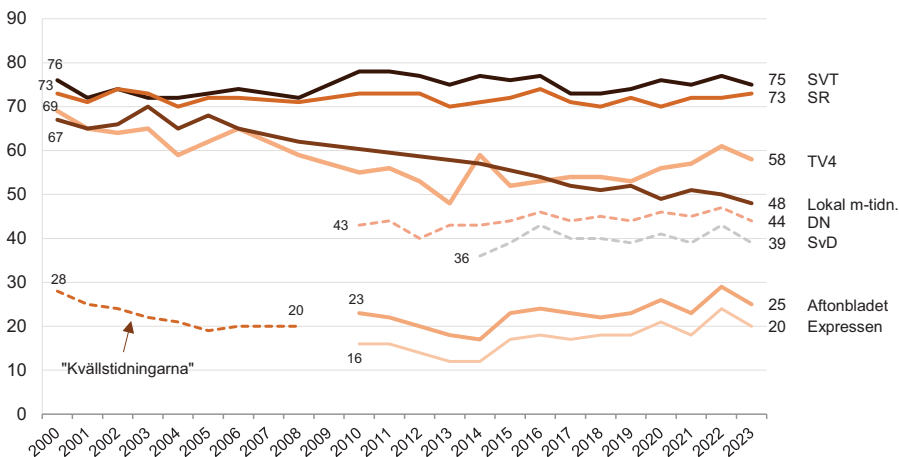
Frågan för det här kapitlet är hur förtroendet för public service hänger samman med ideologi och användning. I fokus står SVT och SR och som jämförelsepunkt ingår även TV4 och Aftonbladet. På så sätt är det möjligt att urskilja om eventuella mönster som framträder är public servicespecifika eller om de gäller medier generellt. Inledningsvis görs här en översiktlig redovisning av allmänhetens förtroende för medier generellt, i syfte att placera kapitlets huvudaktörer i ett större sammanhang.

Den övergripande bilden av allmänhetens förtroendebedömningar visar att nivåerna överlag har varit stabila över tid. Störst är förtroendet för SVT och SR. Därefter följer TV4 och svenska morgontidningar, och lite längre ner kvällstidningarna (figur 1). Mönstret har varit detsamma under hela perioden 2000–2023.¹

Hösten 2023 uppgav 75 procent att de hade mycket/ganska stort förtroende för SVT medan 73 procent hade mycket/ganska stort förtroende för SR. Dessa nivåer är i paritet med förtroendet år 2000 (figur 1). Det finns ett visst avstånd ner till nästa grupp där TV4 och morgontidningarna ingår. År 2023 hade 58 procent förtroende för TV4, 48 procent för lokala morgontidningar och 44 samt 39 procent för Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. De två senare aktörerna har legat på ungefär samma förtroendenivåer sedan 2010 respektive 2014. TV4-förtroendet har däremot präglats av en viss nedgång jämfört med tidigt 00-tal. Nedgången skedde framför allt 2007–2013. Under 20-talets inledande har förtroendet åter

ökat något. Störst förändring över tid står lokala morgontidningar för, från 67 till 48 procent. Klustret av public service, TV4 och lokala morgontidningar som sågs under tidigt 00-tal har således splittrats upp. En grupp som däremot präglats av relativt stabila nivåer är kvällstidningarna, dock på en jämförelsevis lägre nivå.

Figur 1 Förtroende för innehållet i olika medier, 2000–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2023) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000). Svartsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2023), *Tar ej del av mediet* (2000). Figuren visar andel mycket/ganska stort förtroende. 2000–2008 omfrågades förtroendet för *Kvällstidningarna*. Från 2010 har kvällstidningsaktörerna mätts var för sig. 2000–2008 mättes Sveriges Radio genom två alternativ, *Sveriges Radios nationella kanaler* samt *Sveriges Radios lokala kanaler*. I figuren har de båda alternativen slagits samman. I 2013 och 2014 års undersökningar gjordes ändringar av vilka medier som ingick i frågan. År 2013 ingick inte lokala morgontidningar, däremot inkluderades nyhetssajter som *aftonbladet.se*, *svt.se* och *tv4.se*. År 2014 uteslöts de kommersiella aktörerna TV3 och Kanal 5. Förändringarna fick framför allt betydelse för bedömning av TV4 vilket i figuren syns genom en nedgång av förtroendet 2013 och en kraftig uppgång av förtroendet 2014. Antalet svarande var 1 690 år 2000, 1 569 år 2010 och 1 645 år 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Det kan noteras vissa skillnader mellan olika grupper förtroende 2023. Kvinnor har något större förtroende för SVT, SR, TV4 och Aftonbladet än män, och äldre hyser, med undantag för Aftonbladet, större förtroende än yngre (tabell 1). Yngre har i sin tur störst förtroende för Aftonbladet. Personer som står ideologiskt till vänster har högre förtroende för framför allt SVT och SR, men också för Aftonbladet än personer till höger. Däremot syns inga tydliga ideologiska skillnader i förtroendet för TV4. För samtliga medier gäller att grupper som använder sig av

deras nyhetstjänster har klart högre förtroende än sällananvändare. Bland regelbundna användare av SVT:s nyhetsprogram och nyheter online har 81 procent förtroende för SVT, medan andelen hos sällananvändare av SVT:s nyhetsutbud är 57 procent. För TV4 är andelen förtroendefulla i motsvarande grupper 74 respektive 38 procent. Av de jämförda medierna är det bara SVT och SR som når över 50 procent förtroende i gruppen som sällan eller aldrig tar del av deras nyhetsutbud.

Tabell 1 Andel stort förtroende för Sveriges Television, Sveriges Radio, TV4 och Aftonbladet i olika samhällsgrupper, 2023 med 2000 inom parentes (procent)

	SVT	SR	TV4	Aftonbladet ¹	Antal svar
<i>Kön</i>					
Kvinnor	78 (76)	78 (71)	62 (70)	26 (28)	856 (866)
Män	70 (76)	67 (74)	53 (69)	24 (29)	774 (835)
<i>Ålder</i>					
16–29 år	66 (78)	64 (64)	55 (77)	31 (36)	207 (352)
30–64 år	75 (76)	75 (80)	57 (67)	25 (27)	924 (1 016)
65–90 år	78 (75)	72 (80)	60 (68)	23 (24)	514 (329)
<i>Ideologi</i>					
Klart vänster	86 (81)	86 (75)	50 (62)	29 (32)	209 (152)
Något vänster	89 (80)	86 (77)	63 (70)	32 (31)	363 (375)
Varken vä/hö	63 (69)	60 (67)	54 (69)	21 (32)	465 (576)
Något hö	76 (82)	75 (78)	65 (73)	23 (22)	397 (414)
Klart hö	60 (73)	59 (73)	49 (65)	25 (23)	178 (136)
<i>Nyhetsanvändning²</i>					
3–7 dgr/vecka	81 (79)	86 (85)	74 (85)	40 (43)	*
1–2 dgr/vecka	73 (76)	74 (76)	60 (63)	25 (17)	*
Mer sällan/aldrig	57 (55)	53 (52)	38 (53)	12 (17)	*

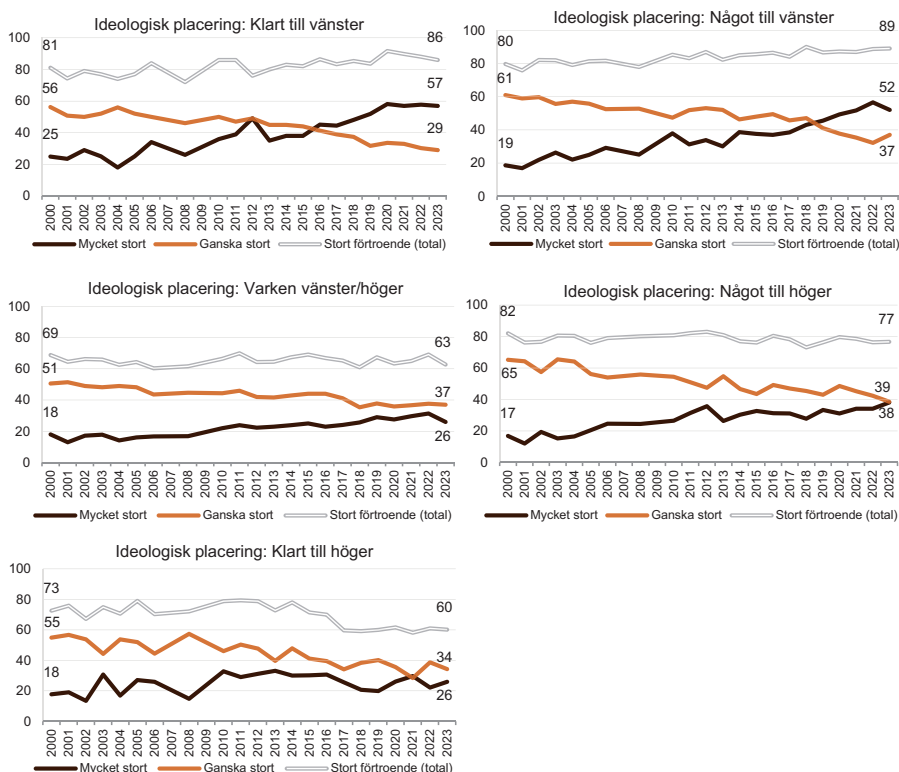
Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2023) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000). Svartalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2023), *Tar ej del av mediet* (2000). Tabellen visar andel mycket/ganska stort förtroende. ¹För 2000 avses förtroende för *Kvällstidningarna*. ²Användning avser hur många dagar per vecka som man tar del av det specifika mediets nyhetstjänster. SVT = Aktuell/Rapport, lokala nyhetssändningar, svt.se; SR = Ekonyheterna, lokala nyheter i P4, nyheter i P3, sr.se; TV4 = Nyheterna, tv4.se; Aftonbladet/kvällspressen = papperstidning, nyhetssajt. *Minsta antal svar för användning år 2000 var 742 för 3–7 dgr/v (Aftonbladet), 166 för 1–2 dgr/v (SR), 193 för Mer sällan/aldrig (SVT). För år 2023 var antalet 616 för 3–7 dgr/v (Aftonbladet), 157 för 1–2 dgr/v (Aftonbladet), 351 för Mer sällan/aldrig (SVT). Antal svar för övriga grupper framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000 och 2023.

Jämfört med 2000 har förtroendet för TV4 minskat i alla grupper (tabell 1). Aftonbladets förtroende har däremot varit relativt opåverkat. För SVT och SR är den mest noterbara skillnaden differensen mellan ideologiska grupper till vänster och till höger. År 2000 hade 75 procent av svarande klart till vänster förtroende för SR, en andel som 2023 ökat till 86 procent. Bland personer klart till höger har förändringen gått i motsatt riktning, med 73 procent förtroende 2000 och 59 procent förtroende 2023. Differensen mellan vänster och höger i förtroendet för SR har gått från några få procentenheter 2000 till en differens om 27 procentenheter 2023. För SVT fanns en viss differens redan i början av mätperioden. I gruppen klart till vänster uttryckte 81 procent förtroende för SVT 2000 jämfört med 73 procent i gruppen klart till höger, en skillnad om åtta procentenheter. År 2023 hade differensen ökat till 26 procentenheter (86 procent klart vänster, 60 procent klart höger).

Skillnaden mellan vänster och höger blir än tydligare om jämförelsen delas upp i *Mycket stort förtroende* respektive *Ganska stort förtroende*. Figur 2 åskådliggör hur förtroendet för SVT har rört sig mellan 2000–2023 i grupperna klart vänster, något vänster, varken vänster/höger, något höger och klart höger. Den översta linjen i vardera diagram visar det sammantagna förtroendet (mycket/ganska stort) medan den mörkare linjen visar andel *mycket stort* förtroende och den något ljusare linjen andel *ganska stort* förtroende. Den tydligaste förändringen ses i gruppen klart till höger (underst i figuren) där förtroendet har minskat betydligt efter 2016. Det är framför allt andelen *ganska stort* förtroende som har minskat, medan andelen *mycket stort* förtroende varit förhållandevis stabil, åtminstone under 10-talet. Mönstret är likartat i gruppen något till höger och i gruppen varken vänster/höger. I vänstergrupperna syns ett tydligt mönster där andelen *ganska stort* förtroende har minskat samtidigt som andelen *mycket stort* förtroende har ökat, så pass att förtroendet som helhet har ökat. Mönstret inom grupperna är detsamma även för SR (se Appendix, figur i).

Figur 2 Förtroende för Sveriges Television efter subjektiv vänster-högerposition, 2000–2023 (procent)

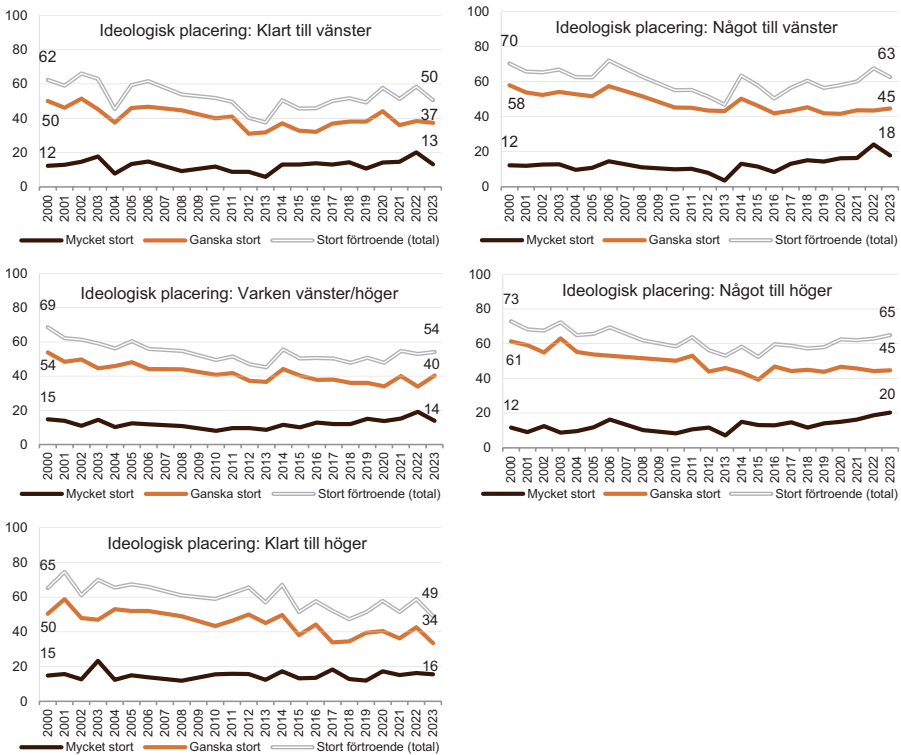

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svartalalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höger skala. Var någonstans skulle du placera dig själva på en sådan skala?* Minsta antal svar 2000 respektive 2023 var 135 respektive 178 (gruppen klart till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Förändringen över tid ser något annorlunda ut för TV4 och Aftonbladet. Förtroendeminskningen för TV4 har varit ungefär densamma oavsett ideologisk grupp, och förhållandet mellan mycket stort förtroende och ganska stort förtroende inom grupperna har hållit sig intakt (figur 3). TV4 är den aktör där samstämmigheten mellan olika grupper är störst (se tabell 1), vilket sannolikt är en spegling av att TV4 är den aktör som når ut bredast till befolkningen sett till användning i olika samhällsgrupper. Aftonbladet präglas av ett liknande mönster som TV4, med relativt bibehållna förtroendenivåer över tid inom grupperna (se Appendix, figur ii).

Figur 3 Förtroende för TV4 efter subjektiv vänster-högerposition, 2000–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själva på en sådan skala?* Minsta antal svar år 2000 respektive 2023 var 135 respektive 178 (gruppen klart till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Lägre förtroende till höger trots samma användning som vänster

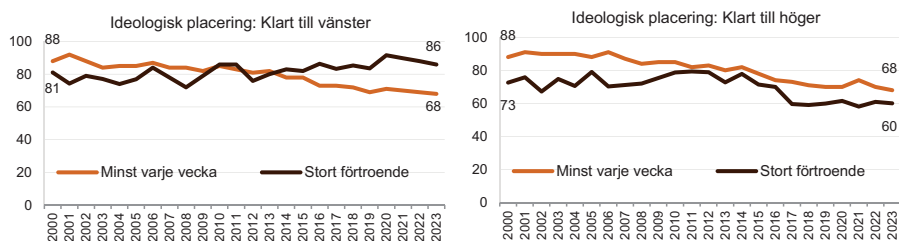
Härnäst granskas hur användningen av medierna har förändrats i yttergrupperna klart till vänster och klart till höger. Jämförelsen visar att användningen av SVT:s och SR:s nyhetstjänster har förändrats på ungefär samma sätt i båda grupperna. För SVT syns en nedgång i andelen som tar del av utbudet varje vecka, från 88 till 68 procent mellan 2000–2023 (figur 4a). Samtidigt har förtroendet ökat i gruppen klart till vänster medan det har minskat i gruppen klart till höger. Med förtroende

avses här mycket/ganska stort förtroende. För SR har användningen i respektive grupp hållit sig relativt stabil. Dock har förtroendet, precis som för SVT, ökat till vänster och minskat till höger (figur 4b).

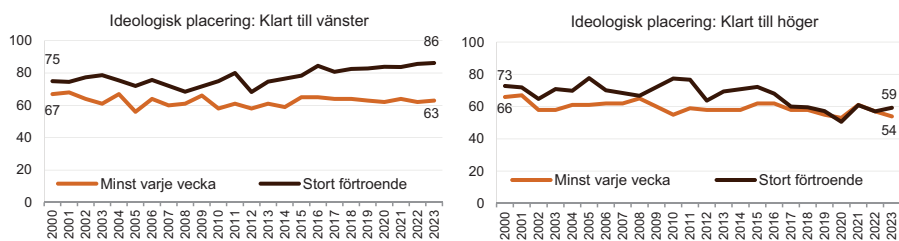
För TV4 följer däremot användning och förtroende varandra. I gruppen klart till vänster till vänster sjunker både användning och förtroende fram till mitten av 10-talet för att därefter plana ut (figur 4c). Även i gruppen klart till höger minskar förtroendet parallellt med att användningen minskar. Trots att andelen användare är större i gruppen klart till höger ligger förtroendet på samma nivå som i gruppen klart till vänster. Även för Aftonbladet löper användningen och förtroendet som relativt parallella linjer, framför allt i högergruppen (figur 4d). I vänstergruppen har användningen minskat något över tid medan förtroendet huvudsakligen legat stilla.

Figur 4a-d Användning och förtroende för SVT, SR, TV4 och Aftonbladet, efter ideologi klart till vänster och klart till höger, 2000–2023 (procent)

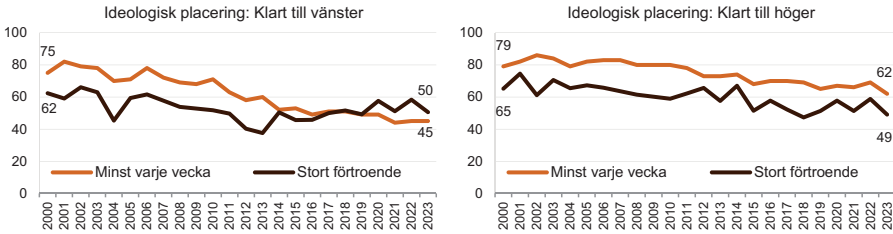
a) Användning och förtroende SVT

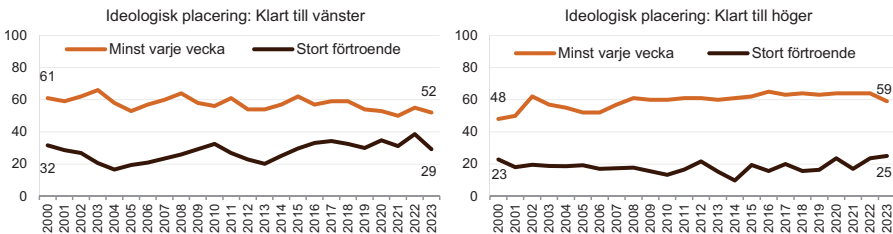
b) Användning och förtroende SR

c) Användning och förtroende TV4

d) Användning och förtroende Aftonbladet

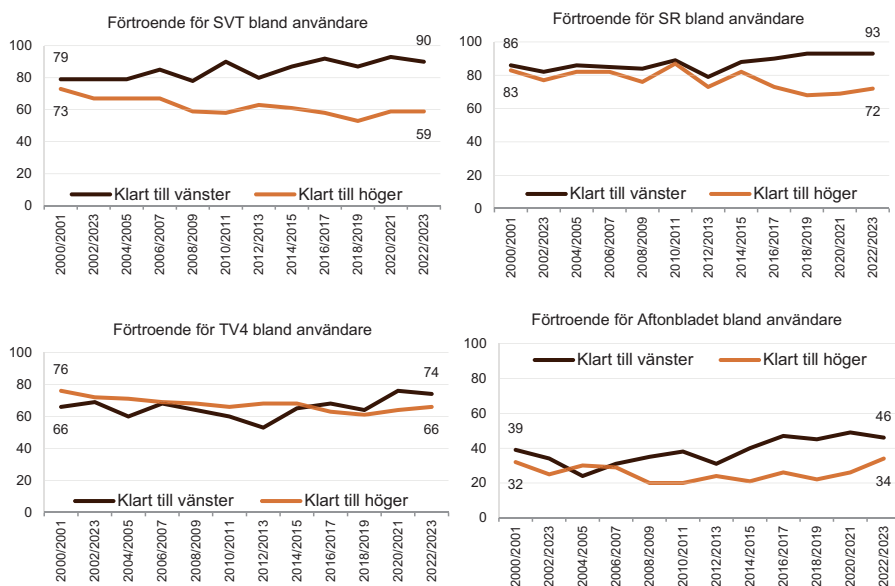
Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internettjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svartalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Användning avser det specifika mediets nyhetstjänster, SVT = Aktuellt/Rapport, lokala nyhetssändningar, svt.se; SR = Ekonyheter, lokala nyheter i P4, nyheter i P3, sr.se; TV4 = Nyheterna, tv4.se; Aftonbladet/kvällspressen = papperstidning, nyhetssajt. Minsta antal svar 2000 respektive 2023 var 135 respektive 178 (gruppen klart till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

För att ytterligare dyka ner i frågan jämförs de båda yttergrupperna här med avseende på förtroende bland dem som använder mediernas nyhetstjänster. Undersökningens åren har här slagits samman i tvåårsintervall för att öka antalet svarspersoner som analysen baseras på. När förtroendet hos SVT-användare klart till vänster och användare klart till höger jämförs framträder ett intressant mönster. I början av 00-talet var förtroendedifferensen sex procentenheter. Därefter har differensen mellan användare till vänster och användare till höger vuxit sig allt större (figur 5). Trots att båda grupperna oavsett tidpunkt har tagit del av utbudet i ungefär samma utsträckning (jämför figur 4a), har förtroendet för SVT ökat bland användare till vänster medan det har minskat bland användare till höger: 2008/2009 var förtroendedifferensen 19 procentenheter, en skillnad som ökat till 31 procentenheter åren 2022/2023.² Det har således förhållandevis tidigt under perioden funnits en märkbar förtroendskillnad mellan vänster och höger, vilken har förstärkts efter 2013 trots en likartad utveckling av användningen.

Bland SR-användare följdes grupperna länge åt, både med avseende på användning (Appendix, figur i) och förtroende (figur 5). Under andra halvan av 10-talet har dock grupperna glidit isär som följd av vänsterns ökande förtroende och högerens minskande förtroende för SR. År 2000/2001 var differensen mellan vänster och höger 3 procentenheter, en skillnad som ökat till 21 procentenheter 2022/2023.

Figur 5 Förtroende för SVT, SR, TV4 och Aftonbladet bland användare klart till vänster och användare klart till höger, 2000–2023 (procent)

Kommentar: Frågorna löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internetjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Användning avser här användning av det specifika mediets nyhetstjänster minst någon gång per vecka, SVT = Aktuellt/Rapport, lokala nyhetssändningar, sv.se; SR = Ekonyheterna, lokala nyheter i P4, nyheter i P3, sr.se; TV4 = Nyheterna, tv4.se; Aftonbladet/kvällspresen = papperstidning, nyhetssajt. Antal svar 2000/2001 för klart vänster var 296 (SVT), 230 (SR), 260 (TV4), 213 (kvällstidningarna) och för klart höger 261 (SVT), 187 (SR), 234 (TV4), 161 (kvällstidningarna). Antal svar 2022/2023 för klart vänster var 281 (SVT), 253 (SR), 171 (TV4), 273 (Aftonbladet) och för klart höger 287 (SVT), 221 (SR), 265 (TV4), 277 (Aftonbladet).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Det mönster som kan ses för public service förekommer inte alls för TV4. Förtroendebedömningarna bland TV4-användare till vänster och till höger följer istället varandra genom i stort sett hela perioden, även om det finns viss variation. För Aftonbladet kan däremot noteras att förtroendebedömningarna började gå i olika

riktning runt 2008/2009. Förtroendet minskade då bland användare till höger medan det ökade hos användare till vänster. I början av 20-talet har dock förtroendedifferensen åter minskat något då högergruppens förtroende för Aftonbladet har ökat (figur 5).³

En avslutande regressionsanalys baserad på användning, ideologi, ålder och kön – de faktorer som redogjorts för i tabell 1, visar att användning av det aktuella mediet var av enskilt störst betydelse för att förklara människors förtroende för SR, TV4 och Aftonbladet år 2000/2001 (tabell 2). För SVT hade utöver användning även ålder viss betydelse. Drygt 20 år senare är det fortfarande användning som spelar störst roll för Aftonbladet och TV4, och som för TV4:s del också har ökat i betydelse. Människors ideologiska position har däremot ingen större betydelse. Också för SR förklaras förtroendet 2022/2023 främst av användning (beta 0,32), men här kan även noteras ideologifaktorns ökade betydelse (beta 0,21), om än underordnad användning. Förtroendet för SVT förklaras däremot av både användning (beta 0,24) och ideologi (beta 0,23). Givet regressionsmodellens relativt låga förklaringsvärde för SVT finns rimligen andra faktorer än de som har tagits upp här som är betydelsefulla för människors bedömning av SVT. Tidigare forskning har visat att partisympati är en sådan faktor (Andersson & Weibull, 2018), även om den förvisso i relativt stor utsträckning inryms inom ideologifaktorn. Då public serviceuppdraget är starkt relaterat till demokratiska värden och folkbildning, torde också människors bild av världen kunna spela roll för vilka förväntningar som finns på public service, för valet att ta del av dess utbud och för förtroendet för dess innehåll såväl som för verksamheterna i stort.

Tabell 2 Förklaringsmodell över faktorer som påverkar förtroendet för SVT, SR, TV4 och Aftonbladet, 2000/2001 och 2022/2023 (linjär regression, betakoefficienter)

	SVT		SR		TV4		Aftonbladet	
	2000/01	2022/23	2000/01	2022/23	2000/01	2022/23	2000/01	2022/23
Kön	0,04*	0,10***	0,02	0,11***	0,03	0,10***	0,07***	0,09***
Ålder	0,13***	0,09***	0,02	0,06***	0,09***	0,07	-0,03	-0,01
Användning	0,16***	0,24***	0,29***	0,32***	0,18***	0,33***	0,31***	0,32***
Vänster-högerideologi	0,03	0,23***	0,02	0,21***	-0,04*	0,05**	0,07***	0,12***
Förklaringsvärde (justerat r^2)	3	11	8	16	4	11	10	29

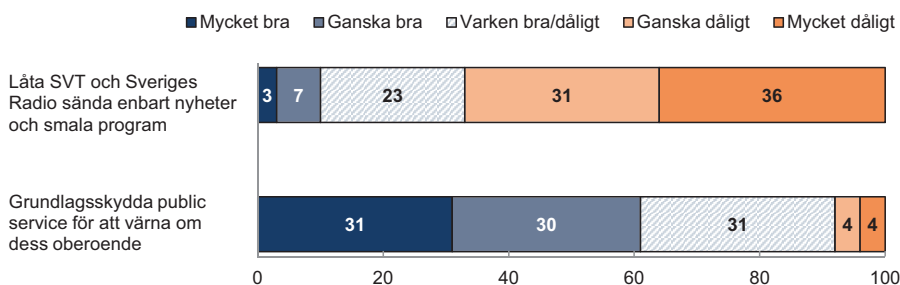
Kommentar: Frågorna löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internetjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Kön går här från kvinna till man, ålder går från yngst till äldst, användning från Mer sällan/aldrig, 1–2 dgr/v till 3–7 dgr/v, och vänster-högerideologi från klart vänster till klart höger. Signifikans: * $<0,05$; ** $<0,01$; *** $<0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000, 2001, 2022 och 2023.

Armlängds avstånd mellan politik och public service om allmänheten får välja

Kapitlets avslutande del fokuserar på allmänhetens inställning till två mediepolitiska förslag som förekommit flitigt i debatten under de senaste åren. Det gäller huruvida SVT och SR enbart ska tillåtas att sända nyheter och smala program samt om public service bör grundlagsskyddas för att värna dess oberoende. Resultatet visar på ett tydligt stöd för public service. En majoritet, 67 procent, bedömer förslaget om ett smalare uppdrag som dåligt, medan 10 procent anser det vara bra (figur 6). Jämfört med 2022 har andelen som motsätter sig förslaget ökat med 13 procentenheter (Andersson, 2023). Förslaget om att grundlagsskydda public service i syfte att värna om dess oberoende faller däremot i god jord. En klar majoritet, 61 procent, anser att förslaget är bra. Åtta procent bedömer förslaget som dåligt.

Figur 6 Inställning till förslaget om ett smalare public service samt grundlagsskydd för att värna public services oberoende, 2023 (procent)

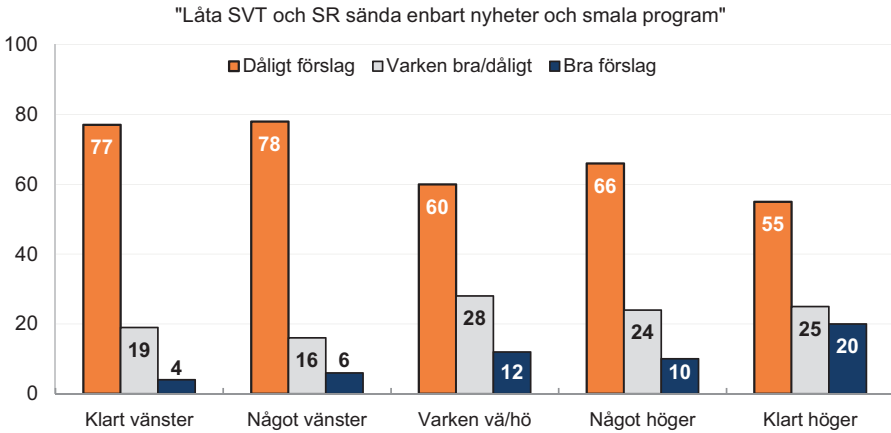

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag?* följt av påståendena i figuren. Svartalternativen framgår av figuren. Antal svarande var 1 605.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Även om det finns nivåskillnader i inställningen till ett smalare public service mellan yngre och äldre, regelbundna användare och sällananvändare samt personer till vänster och personer till höger, är det ingen av grupperna som ger sitt stöd till förslaget. Störst åsiktsdifferens hittas mellan grupperna till vänster och gruppen klart till höger. I grupperna till vänster anser 77 samt 78 procent att förslaget är dåligt. I mittengruppen (varken vänster/höger) bedömer 60 procent förslaget som dåligt, i gruppen något till höger är andelen 66 procent och i gruppen klart till höger 55 procent (figur 7). Trots att de politiska partierna till höger under flera år har argumenterat för behovet av ett mer slimmat public serviceuppdrag tycks de inte ha väljarna med sig i denna fråga.

Figur 7 Allmänhetens inställning till förslaget om ett smalare public serviceupdrag, 2023 (procent)

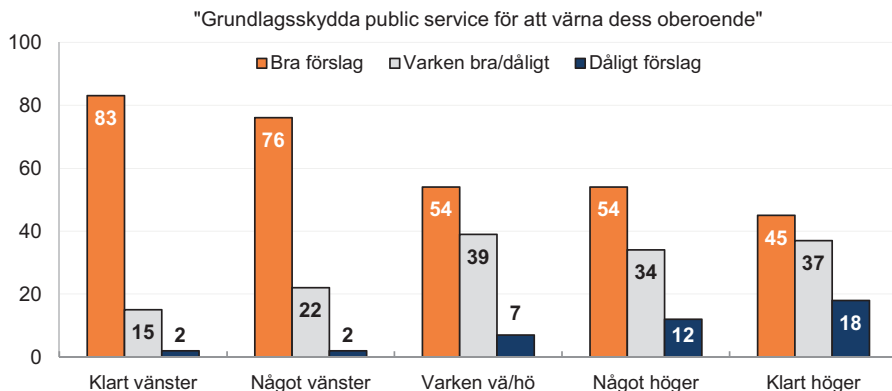

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? – Låta SVT och Sveriges Radio sända enbart smala program och nyheter.* Svartalternativen var *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. I figuren redovisas mycket/ganska bra förslag som *Bra förslag* medan mycket/ganska dåligt förslag redovisas som *Dåligt förslag*. Antal svarande per grupp från klart vänster till klart höger var 208, 359, 451, 388 samt 176.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Störst stöd för grundlagsskydd finns i gruppen klart till vänster, där 83 procent bedömer förslaget som bra (figur 8). Även i gruppen något till vänster är stödet stort, 75 procent. Det förefaller således finnas en tydlig samsyn i frågan bland den allmänhet och de partier som befinner sig till vänster på den politiska skalan. I mittengruppen respektive gruppen något till höger stödjer drygt varannan person förslaget, medan knappt hälften i gruppen klart till höger, 45 procent, gör det samma. Noterbart är dock att det inte finns något tydligt motstånd i högergrupperna, även om andelen dåligt förslag förvisso ökar ju längre ut på högerkanten personerna placerar sig. Mitten- och högergrupperna karakteriseras istället av en förhållandevis stor andel som menar att förslaget varken är bra eller dåligt. I gruppen klart till höger gör 37 procent denna bedömning, att jämföra med 15 procent i gruppen klart till vänster.

Figur 8 Allmänhetens inställning till förslaget om ett grundlagsskydd för att värna public services oberoende, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? – Grundlagsskydda public service för att värna dess oberoende*. Svarsalternativen var *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. I figuren redovisas mycket/ganska bra förslag som *Bra förslag* medan mycket/ganska dåligt förslag redovisas som *Dåligt förslag*. Antal svarande per grupp från klart vänster till klart höger var 208, 359, 451, 388 samt 176.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Det polariserade förtroendet för public service

Det här kapitlet har granskat vilken betydelse ideologisk bakgrund och medianvändning har haft för människors förtroende för public service under perioden 2000–2023. Analyserna visar att förtroendet över tid har blivit mer ideologiskt laddat trots att användningen av public servicebolagens nyhetstjänster på en övergripande nivå har förändrats i ungefär samma riktning i grupper klart till vänster och grupper klart till höger. Betydelsen av ideologi och användning är särskilt tydlig i jämförelse med TV4 och Aftonbladet. De ideologiska förtroendeskillnaderna mellan användare till vänster och användare till höger har dock vuxit fram vid olika tidpunkter för Sveriges Radio och Sveriges Television. Vilka förklaringar som ligger bakom dessa skillnader kräver fler analyser än de som gjorts i det här kapitlet. Det skulle kunna handla om allmän tilltro till samhället, synen på svensk demokrati och förväntningarna på vad public service egentligen är. De jämförelser som gjorts i kapitlet har utgått från användning av de medier som de svarande har fått uppge förtroende för. Medierypertoaren som helhet har däremot inte tagits i beaktande, och kanske finns där ytterligare nycklar för att förstå människors värdering av och förtroende för public service. Mer specifikt de bilder av världen som människor möter i medier. Forskning har visat att personer som står klart till höger i politiken är mer benägna att vända sig till alternativa nyhetsmedier. Det

torde även kunna gälla för dem som tar del av public service utbud. Kanske är det denna möjlighet som också får dem att stanna kvar, att SVT och SR svarar mot en tillräckligt stor del av individernas intresseområden, behov och världsbild, och att det som kvarstår kan fyllas av andra medier. Därtill bör sägas att gruppen klart till höger överlag har lägre förtroende för samhällets institutioner, i synnerhet för institutioner som individerna av ett eller annat skäl upplever har någon form av politisk koppling och/eller drivs av ideal, normer och regelverk som (subjektivt) går stick i stäv med individens egna uppfattningar (Andersson & Oscarsson, 2020).

Huruvida implementeringen av kommittéförslagen om långsiktiga villkor för ett hållfast och oberoende public service i förlängningen kommer att leda till ett ökat förtroende i grupper klart till höger återstår att se. Likaså i vilken utsträckning andra samhällsgruppers förtroende för public service kommer att påverkas. Möjligen skulle utökad granskning av innehållet kunna tilltala den förstnämnda gruppen, men om det påverkar förtroendebedömningarna per se är inte givet. En sak är dock säker. Den politiska debatten om public service kommer att fortgå länge till.

Noter

- ¹ För TV4 syns en tydlig nedgång i förtroendet år 2013 vilket följs av en markant ökning år 2014. Dessa båda hopp är sannolikt en konsekvens av att det i 2013 och 2014 års undersökningar gjordes ändringar av vilka medier som ingick i frågan. År 2013 ingick inte lokala morgontidningar däremot ingick flera mediers nyhetssajter, exempelvis aftenbladet.se, svt.se och tv4.se. År 2014 uteslöts de kommersiella tv-kanalerna TV3 och Kanal 5. Dessa förändringar fick framför allt betydelse för svarspersonernas bedömning av TV4.
- ² Eta-värdet för spridningen mellan vänster och höger ökade från 0,11 åren 2000/2001 till 0,26 åren 2022/2023.
- ³ Eta-värdet för spridningen mellan vänster och höger låg 2000/2001 på 0,11 och 2022/2023 på 0,14.

Referenser

- Andersson, U. (2023). Allmänhetens åsikter om mediers (o)beroende och (o)partiskhet. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, U., & Oscarsson, H. (2020). (Parti)politiserat institutionsförtroende. I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (Red.), *Regntunga skyar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, U., & Weibull, L. (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I L. Truedson (Red.), *Mistron mot medier*. Institutet för mediestudier.
- Andersson, U., & Weibull, L. (2018). Polariserat medieförtroende. I U. Andersson, A. Carlander, E. Lindgren & M. Oskarson (Red.), *Sprickor i fasaden*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dagens Nyheter (2023). Oppositionen om public servicedirektiven: SD har fått ett stort genomslag. Publicerad 2023-02-23. <https://www.dn.se/kultur/oppositionen-om-public-service-direktiven-sd-har-fatt-ett-stort-genomslag/>
- Djerf-Pierre, M., & Weibull, L. (2001). *Spegla, granska, tolka. Svensk aktualitetsjournalistik i radio och tv under 1900-talet*. Prisma.
- Dir. 2023:27. Kommittédirektiv: Långsiktiga villkor för ett hållfast och oberoende public service. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2023/02/dir.-202327>
- Elliot, M. (1997). *Förtroende för massmedier*. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet.
- Jutterström, C., Brunnberg, K., Scherman, J., Petersson, J., & Larsson, A. (2024). *Viktigare än någonsin – ett starkare Public Service*. Föreningen Oberoende Public Service.

- Lindeberg, A. (2023). Digital strategies and third-party platforms: How Nordic public service media are reframing their audio strategies for the future. *Journal of Digital Media & Policy*. DOI: https://doi.org/10.1386/jdmp_00117_1
- Motion 2019/20:61. Med anledning av prop. 2018/19:136 Ett modernt public service nära publiken – Villkor 2020–2025 (KD).
<https://data.riksdagen.se/fil/8A8AD322-5309-49B8-B61A-FD2DD98812EB>
- Motion 2020/21:969. Skarpare public service (M).
<https://data.riksdagen.se/fil/928B4193-E205-4646-893D-DEAA4FC1CC8B>
- Motion 2021/22:78. Valobservatörer i valet 2022. (SD).
<https://data.riksdagen.se/fil/B1635D92-8AE4-44E2-BE5E-DFAF0EC4D0FE>
- Motion 2021/22:1081. Bredda granskningsnämndens uppdrag. (M)
<https://data.riksdagen.se/fil/C15645A3-0C13-443D-8E11-2E874E52EDAF>
- Motion 2022/23:181. Stärk demokratin och de mänskliga rättigheterna (MP).
<https://data.riksdagen.se/fil/8E2B9954-26C4-44B4-BDC5-E0A226CD9B92>
- Motion 2022/23:991, Public service-frågor (SD).
<https://data.riksdagen.se/fil/E8736D34-E0AF-431E-AAE7-18270041EEC5>
- Motion 2022/23:1727. Grundlagsskydd för public service (S).
<https://data.riksdagen.se/fil/A9762200-1581-4703-B072-4C202816A011>
- Motion 2023/24:440. Demokrati, integritet och transparens (V).
<https://data.riksdagen.se/fil/707A40A3-B21A-4A05-B034-EB109F18C04A>
- Motion 2023/24:885. Förbättrat arbete med public service.
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/motion/forbatttrat-arbete-med-public-service_hb02885/
- Motion 2023/24:938. Hela landets public service (S).
<https://data.riksdagen.se/fil/2730A7FB-158B-4E5C-B6D2-D4DED4DF-BCCD>
- Motion 2023/24:1939. Demokratin i Sverige mår bra av public service (S).
<https://data.riksdagen.se/fil/75F9BCE6-CE25-4996-8A3C-3BAE08E0D177>
- Proposition 2018/19:136. Ett modernt public service nära publiken – villkor 2020–2025.
- Regeringsbeslut Ku2019/02006/MD. Tillstånd för Sveriges Radio AB att sända ljudradio.
- Regeringsbeslut Ku2019/02007/MD. Tillstånd för Sveriges Television AB att sända tv och sökbar text-tv.
- Regeringsbeslut Ku2019/02008/MD. Tillstånd för Sveriges Utbildningsradio AB att sända ljudradio, tv och sökbar text-tv.
- Saurwein, F., Eberwein, T. & Karmasin, M. (2019). Public Service Media in Europe: Exploring the Relationship between Funding and Audience Performance. *Javnost - The Public*, 26(3), 291–308.
- SFS 1992:1403. Lag om totalförsvaret och höjd beredskap.

SFS 2010:696. Radio- och tv-lag.

SOU 1977:19. *Radio och tv 1978–1985. Förslag från radioutredningen*. Utbildningsdepartementet.

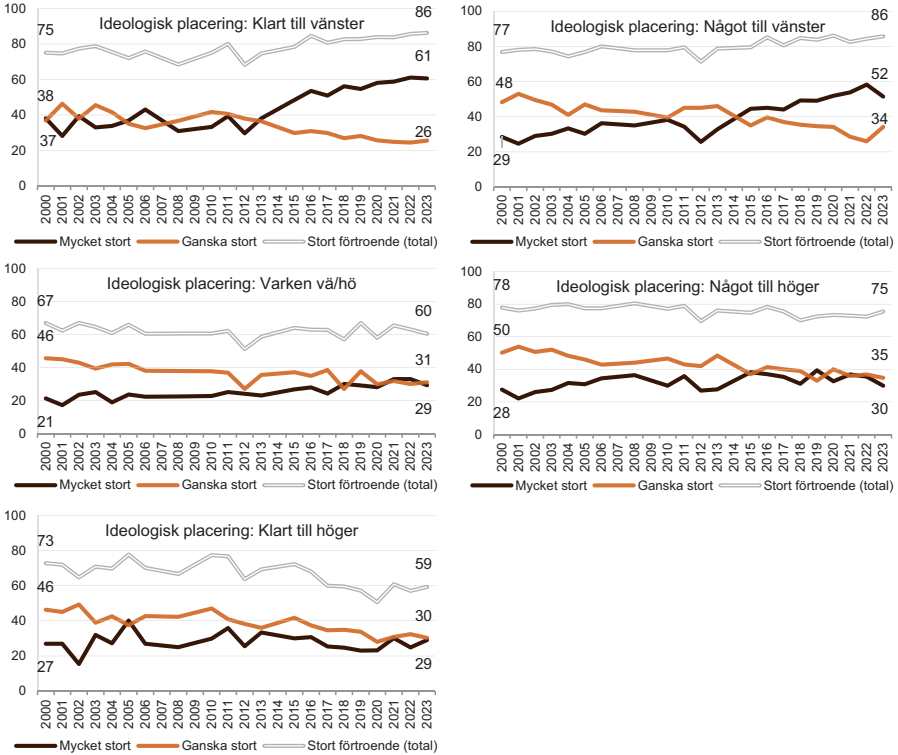
SOU 2020:45. *Ett ändamålsenligt skydd för tryck- och yttrandefriheten*. Betänkande av 2018 års tryck- och yttrandefrihetskommitté. Justitiedepartementet.

SOU 2024:34. *Ansvar och oberoende – public service i oroliga tider*. Betänkande av 2023 års parlamentariska public service-kommitté. Kulturdepartementet.

Weibull, L. (2011). Medieförtroende och public service. I S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (Red.), *Lycksalighetens ö*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

APPENDIX

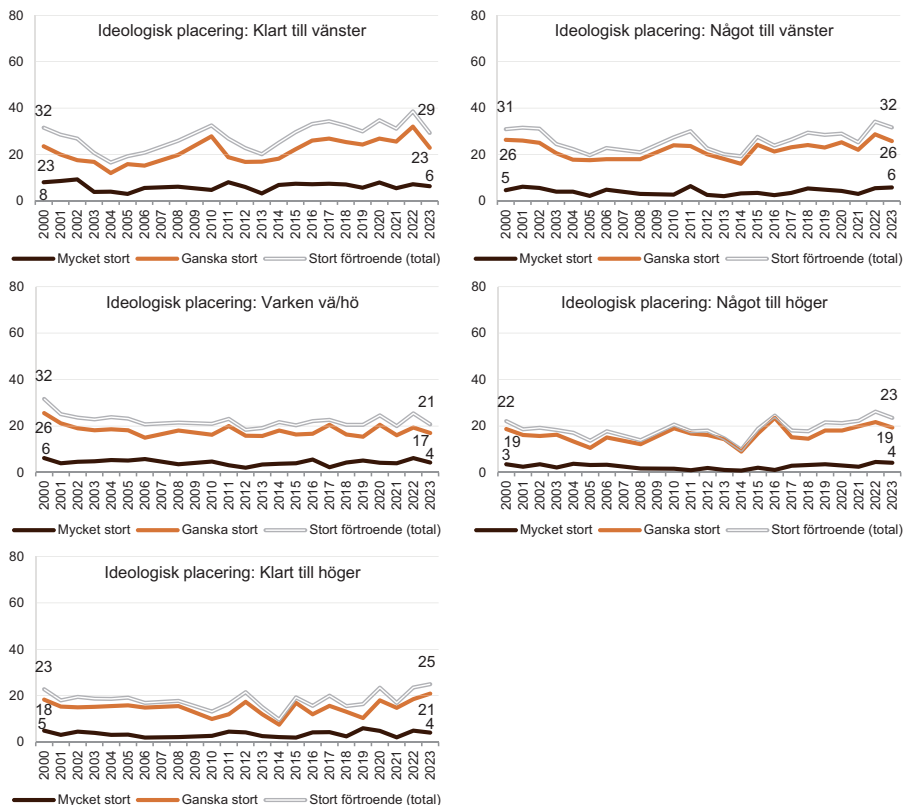
Figur i **Förtroende för SR efter subjektiv vänster-högerposition, 2000–2023 (procent)**

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svartalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende*, *Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? Minsta antal svar 2000 respektive 2023 var 135 respektive 178 (gruppen klart till höger).*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Figur ii Förtroende för Aftonbladet/kvällspressen efter subjektiv vänster-högerposition, 2000–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort förtroende har du för innehållet i följande medier och internet-tjänster?* (2010-) respektive *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier?* (2000–2008). Svartalternativen var *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende, Ingen uppfattning* (2010-), *Tar ej del av mediet* (2000–2008). Mellan 2000–2008 avsåg frågan förtroende för *Kvällstidningarna*. Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själva på en sådan skala?* Minsta antal svar 2000 respektive 2023 var 135 respektive 178 (gruppen klart till höger).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

LOKALA NYHETSMEDIER: VIKTIGA MEN FÖR VEM?

ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Lokal nyhetskonsumtion är betydelsefull för att invånarna i ett samhälle ska kunna informera sig och för att de ska känna samhörighet. Ett föränderligt medielandskap leder till förändrad nyhetskonsumtion och frågan är hur användningen av lokala nyheter ser ut i det samtida samhället. Då användning och attityder är starkt korrelerade är det också intressant att studera hur människor bedömer lokala nyheter, i det här fallet utifrån förtroende, oberoende och samhällsvärde. Detta görs utifrån ålder, utbildningsgrupper och beroende på var man bor. Resultaten visar att ålder är den enskilt viktigaste faktorn om man vill förstå användning av lokala nyhetsmedier: Äldre har en mer utbredd konsumtion än yngre också när man kontrollerar för utbildning och boendeort. Bedömningarna av lokala nyheter följer samma mönster. Även om stödet för lokala nyheter generellt är starkt när det kommer till förtroende, oberoende och värde för samhället är stödet allra starkast bland regelbundna användare av traditionella lokalnyheter, medan användning av lokala nyheter på webben inte på samma sätt påverkar bedömningarna.

Lokala nyhetsmedier har en central roll i demokratiska samhällen. För att känna sig delaktiga och för att kunna fatta beslut i olika frågor måste människor vara välinformerade (Kovach & Rosenstiel, 2014; Ksiazek, Malthouse & Webster, 2010). Nyhetskonsumtion har visat sig ha en positiv effekt på politisk kunskap (Hayes & Lawless, 2018; Shehata & Strömbäck, 2021), politiskt deltagande (Ksiazek, Malthouse & Webster, 2010) och medborgarengagemang (Shaker, 2014). Men det är inte bara ur en politisk dimension som lokala medier är betydelsefulla, det finns också en social dimension genom att användningen av lokala nyhetsmedier korrelerar med känslan av tillhörighet (Aalberg, Blekesaune & Elvestad, 2013; Elvestad, 2009), bidrar till att skapa en känsla av samhörighet och identifikation med lokalsamhället (Skogerbo & Winsvold, 2011) och till konkreta praktiker som vilka evenemang man kan samlas kring (Magasic, Hess & Freeman, 2023). Människor som lever i samhällen där lokala medier försvinner upplever en större grad av isolering (Mathews, 2022).

Den digitala transformationen har långsamt förändrat förutsättningarna för lokal nyhetsförmedling sedan mitten på 1990-talet. Från ett medielandskap med

starka dagstidningar med tydlig lokal prägel och stark public service med regional karaktär, möter vi idag en stor mängd andra aktörer som också aspirerar på den lokala nyhetspubliken: gratistidningar, lokala nyhetssajter, lokal radio och tv samt lokala Facebookgrupper (Nygren m.fl., 2019). Utvecklingen har öppnat upp för betydligt större valmöjligheter för användarna. Bidraget av den här typen av lokala nyhetsmedier till människors kunskap, engagemang och identifikation är inte helt klarlagt, men Usher (2023) understryker vikten av att inte enkelt avfärda deras bidrag. Därtill måste man lägga att hela mediebranschen får en allt svårare ekonomisk situation med minskade annons- och prenumerationsintäkter (Nygren m.fl., 2019). Dagstidningar har gått ihop, lagt ner lokalredaktioner (och öppnat några nya), utgivningsfrekvensen har minskat, gratistidningarna har minskat i antal. TV4 lade ner sina lokala nyheter 2014 och Sveriges Radios och Sveriges Televisions lokala och regionala nyheter är koncentrerade till större regionala städer. Parallellt med den här utvecklingen ser vi också en expansion av nya globala aktörer som tidigare inte ägnat sig åt nyhetsförmedling och som kommer in via internetmarknaden (Mattelart m.fl., 2019).

Nya aktörer, däribland Google och Facebook, har också tagit allt större andelar av den digitala annonsmarknaden, vilket drabbar framför allt dagstidningarna hårt (Lindén, 2020). Förutom att traditionella nyhetsmedier förlorar intäkter till tech-jättarna har de också lämnat över till sökmotorer och sociala medier för spridning av sitt innehåll (Entman & Usher, 2018). Kortfattat kan man säga att medierna via olika plattformar får trafik till sina sajter men ingen ekonomi. Den digitala utvecklingen och den ekonomiska omställningen har gjort att lokala nyhetsorganisationer strukturerat om redaktionerna till att bättre passa de nya förutsättningarna (Jenkins & Jerónimo, 2021).

Det finns många studier som på ett övergripande plan analyserar användningen av olika nyhetsmedier, framför allt de traditionella, men det finns förvånansvärt lite skrivet om användning av lokala nyhetsmedier i det samtida medielandskapet (Taneja m.fl., 2012; McCollough m.fl., 2017). Det här kapitlet syftar till att analysera användningen och värderingen av olika lokala nyhetsmedier hos den svenska befolkningen och vilka skillnader som kan identifieras mellan olika grupper.

Att förstå användning och värdering av lokala nyheter

Det teoretiska perspektivet Uses & Gratifications – användningsforskning – är en vanlig utgångspunkt när man vill förklara val av nyhetsmedier, vanor och funktioner (Rubin, 2002; Ruggiero, 2000). Medievanor etableras mot bakgrund av samhällsfaktorer, mediestruktur och individuella karaktäristika (Rosengren, 1974; Weibull, 1985). Samhället utgör ett yttre ramverk som långsiktigt påverkar förutsättningarna för mediestrukturen och individuella vanor. Mediestrukturen i sin tur sätter mer konkreta begränsningar som exempelvis tillgängliga plattformar, kanaler och innehåll (Becker & Schönbach, 1989; Prior, 2007). Medievanor är som

regel inbäddade i vardagslivets struktur och anpassade till arbetsliv, fritid, familjesituation och faktorer som ålder och utbildning (Elvestad & Blekesaune, 2008).

Lokal nyhetsanvändning har i flera mätningar funnits vara starkt ålderssegregerad genom att medelåldern är betydligt högre än för nationella nyheter (Andersson m.fl., 2014; Ohlsson, 2014). Yngre personer har generellt ett lägre intresse för nyheter jämfört med äldre, något som ofta förklaras med bland annat en högre grad av mobilitet och lägre grad av fasta rutiner.

Socio-ekonomiska faktorer som till exempel högre utbildning leder till kompetenser som påverkar användningen av nyheter och politisk information positivt (Dalton, 2017). Socio-ekonomiska faktorer har över tid fått ökande betydelse för användning av flera olika nyhetskanaler (Bergström m.fl., 2019). För användningen av lokala nyheter är emellertid socio-ekonomiska skillnader mindre betydelsefulla (Ohlsson, 2013). I tidigare studier har man funnit skillnader i användning beroende på var man bor: människor som bor i mindre orter tenderar prioritera lokala nyheter i större utsträckning än de som bor i större städer (Kleis Nielsen, 2015).

Digitala nyhetsmedier har endast i liten utsträckning bidragit till ökad nyhetskonsumtion (Wadbring & Bergström, 2017). På tidningssidan ser vi emellertid över det senaste decenniet en ökning av digital läsning i alla åldersgrupper, medan den utvecklingen inte på samma sätt noteras för radio- och tv-nyheter (Bergström, 2020b; Mitchell, 2015). Även spridning och användning av digital medieteknik är starkt korrelerad med socio-demografiska faktorer (Bergström, 2015). Ålder har visat sig vara särskilt viktig, liksom utbildningsnivå (Hargittai & Walejko, 2008; Rogers, 2003).

I Medieutredningen från 2016 (SOU 2016:80, s.12) beskrivs hur den digitalt expansiva mediavärlden lett till att svenska medier behöver ”försvara sitt värde” i allt större utsträckning. Den utveckling som beskrivs i utredningen har fortsatt och frågan är ständigt aktuell eftersom attityder och användning är starkt sammanlänkade (Ajzen & Fishbein, 2005; Solomon m.fl., 2010), också när det gäller nyheter (Chyi & Chadha, 2012).

Användning av lokala nyhetsmedier

Den nationella SOM-undersökningen 2023 ger möjlighet att analysera användningen av lokala nyhetsmedier genom några olika frågor. Lokala nyheter i radio och tv finns i ett frågebatteri med olika nyhetsprogram. Läsning av papperstidning fångas i en öppen fråga där svarspersonerna själva får skriva namnet på den eller de morgontidningar de läser. I den här analysen har svar som inte är lokala morgontidningar sorterats bort. Användningen av lokala nyheter på webben finns i ett frågebatteri där två delfrågor används här: lokal morgontidning och andra lokala nyheter. Samtliga frågor har ställts i undersökningens sju editioner och svarsskalan är densamma för samtliga frågor (se kommentar till tabell 1).

Andelen användare skiljer sig en hel del vid en jämförelse mellan olika medier (tabell 1). Lokala nyheter från SVT lockar på regelbunden basis (minst 3 dagar i veckan) knappt hälften av befolkningen. Lokala nyheter från SR har en regelbunden lyssnarskara på 40 procent. Lokal morgontidning på papper och webb lockar runt en fjärdedel av befolkningen vardera till läsning minst 3 dagar i veckan, vilket innebär ett förändrat förhållande jämfört med för några år sedan då papperstidningen dominerade (Bergström, 2020a). Andra lokala nyheter på webben än de som nämnts här har en regelbunden publik på drygt 10 procent.

Användning av traditionella lokala medier är ålderssegregerad genom att de har en äldre publik. Detta är särskilt framträdande för tv och tidningar, medan skillnaderna mellan yngre och äldre är något mindre för lokala radionyheter. När det gäller användning av andra lokala nyheter än tidningar på webben syns inte några sådana ålderskillnader i undersökningen.

Tabell 1 Användning av lokala nyheter i befolkningen minst 3 dagar i veckan och beroende på ålder, utbildningsnivå och boendeort, 2023 (procent)

	Lokala nyheter från SR	Lokala nyheter från SVT	Lokal morgontidning på papper	Lokal morgontidning på webben	Andra lokala nyheter på webben	Minsta antal svar
Samtliga	40	46	25	26	12	12 142
16–29 år	15	19	4	12	12	1 544
30–49 år	28	23	9	24	14	3 304
50–64 år	46	47	23	30	14	3 023
65–90 år	55	73	48	29	10	4 271
Låg utbildning	48	60	40	23	8	1 661
Medellåg	41	44	22	25	13	3 222
Medelhög	44	52	26	29	15	2 715
Hög utbildning	35	40	23	26	12	4 105
Ren landsbygd	52	49	27	28	12	1 565
Mindre tätort	44	49	29	29	13	2 314
Stad eller större tätort	39	48	27	28	13	5 737
Stockholm, Göteborg, Malmö	33	41	19	16	11	2 119

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?* En 7-gradig svarsskala användes: *Dagligen, 5–6 dagar i veckan, 3–4 dagar i veckan, 1–2 dagar i veckan, Mer sällan, Aldrig*. I tabellen visas andelen som tar del av de olika nyhetsmedierna minst 3 dagar i veckan. Samtliga respondenter ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Utbildningsnivå har viss betydelse för användningen av lokala nyhetsmedier. Mönstret är att användningen av lokal radio, tv och papperstidningar är mer utbredd bland personer med låg utbildning och minskar något med ökad utbildningsnivå. Detta är särskilt tydligt för den lokala papperstidningen, medan utbildningsskillnaderna är mycket små för den lokala tidningen på webben. Andra lokala nyheter på webben avviker från mönstret genom att användningen är något mer utbredd bland personer med högre utbildning.

Boendeort har viss inverkan på användningen av lokala nyhetsmedier. Tydliga skillnader mellan landsbygd och storstad noteras för lokala radionyheter samt för morgontidningen såväl på papper som på webb. Boende på landsbygd har en högre konsumtion av dessa än personer i storstäder. För den lokala papperstidningen är andelen läsare tre gånger så stor på landsbygdsorter än i storstäderna. Mönstret är liknande för lokaltidning på webben, men skillnaderna mindre. För lokala tv-nyheter och andra lokala nyheter på webben finns inga säkerställda skillnader beroende på boendeort.

Faktorerna som just undersökts kan i viss mån samvariera. Exempelvis är oftast utbildningsnivån något lägre bland de yngsta och äldsta i undersökningen och andelen högutbildade större i storstad än på landsbygd. För att undersöka vilken av de valda faktorerna som har enskilt störst betydelse för användningen av olika lokala nyhetsmedier har en regressionsanalys gjorts (tabell 2).

Tabell 2 *Betydelsen av ålder, utbildning och boendeort för användningen av lokala nyhetsmedier, 2023 (standardiserade betakoefficienter)*

	Lokala tv-nyheter	Lokala radio-nyheter	Lokal morgontidning, papper	Lokal morgontidning, webb	Andra lokala nyheter, webb
Ålder	0,286 ***	0,433 ***	0,383 ***	0,112 ***	-0,04 ***
Utbildning	-0,014	-0,027 **	-0,019	-0,021	-0,002
Boendeort	0,001	-0,001	0,001	-0,017	-0,004
Adj R2	0,083	0,190	0,148	0,014	0,001
Antal svar	12 141	12 141	12 141	12 141	12 141

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?* En 7-gradig svarsskala användes: *Dagligen, 5–6 dagar i veckan, 3–4 dagar i veckan, 1–2 dagar i veckan, Mer sällan, Aldrig*. Samtliga respondenter ingår i analysen.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Med hänsyn tagen till samtliga faktorer visar det sig att ålder har enskilt störst, och statistiskt säkerställd, förklaringskraft. Sambandet är positivt (användningen ökar med stigande ålder) för lokala nyheter i radio, tv och morgontidningar och starkast korrelation finns mellan ålder och lyssnande på lokala radionyheter (beta 0,433). Sambandets styrka sjunker sedan något för lokal morgontidning på papper, lokala tv-nyheter och lokal morgontidning på webben. För andra lokala nyheter på webben är sambandet mellan ålder och användning negativt, dvs ju äldre man är desto lägre användning.

Ett test har också gjorts på hur användningen av olika lokala nyhetsmedier korrelerar. Analysen visar på måttligt starka korrelationer. Starkast samband finns mellan lokala radionyheter och lokala tv-nyheter (Pearsons r 0,316 $p < 0,01$), mellan lokala tv-nyheter och lokal morgontidning på papper (Pearsons r 0,224 $p < 0,01$) samt mellan lokal morgontidning på webben och andra lokala nyheter på webben (Pearsons r 0,271 $p < 0,01$). Något förenklat kan man konstatera att det finns en dimension av traditionella lokala nyhetsmedier och en av digitala.

Bedömning av lokala nyheter

I den andra delen av kapitlet analyseras bedömning av lokala nyhetsmedier, närmare bestämt den lokala morgontidningen där man bor: förtroende för lokal morgontidning, bedömningen av oberoende hos den lokala morgontidningen samt värdet av den lokala morgontidningen för samhället. De faktorer som, utifrån den teoretiska inramningen ovan, valts ut för analysen är, även här, ålder, utbildningsnivå och boendeort.

Andelen svarande som har mycket eller ganska stort förtroende för lokala morgontidningar ligger på runt 50 procent (tabell 3). Andelen varierar något i olika grupper. Ålder har viss betydelse i sammanhanget så till vida att andelen är 41 procent bland 16–29-åringar och 53 procent bland 65–90-åringar. Människors utbildningsnivå har ingen större betydelse för förtroendet. Däremot framkommer skillnader beroende på boendeort: personer i storstad utmärker sig genom ett lägre förtroende än personer som bor på mindre orter.

Tabell 3 Förtroende för lokal morgontidning i befolkningen och beroende på ålder, utbildningsnivå och boendeort, 2023 (procent)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Ingen uppfattning	Antal svar
Alla	15	33	20	4	3	25	1 572
16–29 år	9	33	26	4	3	26	196
30–49 år	13	32	23	5	3	23	479
50–64 år	16	33	18	4	4	26	422
65–90 år	18	35	16	3	3	25	475
Låg utbildning	15	31	22	5	2	25	173
Medellåg	13	36	19	3	4	26	433
Medelhög	16	34	20	3	5	22	345
Hög utbildning	16	32	20	5	2	25	575
Ren landsbygd	13	34	23	5	4	21	216
Mindre tätort	15	37	21	5	3	19	303
Stad eller större tätort	15	35	19	4	3	23	742
Stockholm, Göteborg, Malmö	15	23	18	3	2	39	270

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internetjänster? – Den lokala morgontidningen där du bor.* Svarsskalan framgår i tabellen. Samtliga respondenter som besvarat frågan ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Nästa bedömning av den lokala morgontidningen handlar om hur svarspersonerna ser på dess oberoende i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när tidningarna berättar om samhället och världen. Andelen som instämmer i att den lokala morgontidningen är oberoende är 44 procent (tabell 4). Bedömningen är på samma nivå som vid tidigare mätningar och något lägre än för Sveriges Television och Sveriges Radio (Andersson, 2023).

I frågan om oberoende framkommer förhållandevis stora, statistiskt säkerställda skillnader beroende på ålder, utbildning och boendeort. Yngre instämmer i lägre grad än äldre: 32 procent bland 16–29-åringar jämfört med 51 procent bland de äldsta i undersökningen. Personer med låg utbildningsnivå instämmer i större utsträckning än personer med högre utbildningsnivå. Boende i storstäderna utmärker sig även här genom att i mindre utsträckning instämmer i påståendet.

Tabell 4 Bedömning av oberoendet hos den lokala morgontidningen, i befolkningen och beroende på ålder, utbildningsnivå och boendeort, 2023 (procent)

	Instämmer helt	Instämmer delvis	Instämmer knappast	Instämmer inte alls	Ingen uppfattning	Antal svar
Alla	9	35	14	8	33	1 574
16–29 år	5	27	17	14	37	199
30–49 år	7	34	17	11	32	475
50–64 år	10	36	13	8	32	420
65–90 år	13	38	12	4	33	480
Låg utbildning	12	38	9	4	37	172
Medellåg	9	36	11	9	35	432
Medelhög	10	34	18	8	31	347
Hög utbildning	9	35	16	9	32	578
Ren landsbygd	8	37	15	12	29	217
Mindre tätort	11	40	13	7	30	305
Stad eller större tätort	10	36	16	7	32	740
Stockholm, Göteborg, Malmö	9	28	11	8	44	273

Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internet-tjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen? – Den lokala morgontidningen där du bor.* Svarsskalan framgår i tabellen. Samtliga respondenter som besvarat frågan ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I en annan fråga i undersökningen får svarspersonerna ta ställning till vilket värde de tycker att ett antal medier och internet-tjänster har för det svenska samhället. I frågan finns 13 medier och internet-tjänster varav ett är *lokal morgontidning*. Tabell 5 visar att närmare 85 procent har valt att göra en bedömning och omkring 15 procent har ingen uppfattning i frågan. Drygt 50 procent uppger att lokal morgontidning har mycket eller ganska stort värde, drygt 10 procent uppger mycket eller ganska litet värde. Det vanligaste svarsalternativet är *ganska stort värde*, vilket 31 procent har svarat. Jämfört med SOM-institutets mätning 2021 är det en något mindre andel som bedömer att lokal morgontidning har ett stort samhällsvärde (52 procent 2023 jämfört med 57 procent 2021, se Andersson, 2022).

Även här uppmäts skillnader beroende på ålder. Det är större andel yngre som inte tar ställning (varken stort eller litet värde). Andelen negativa (litet värde) är större i den yngsta gruppen jämfört med den äldsta (19 respektive 9 procent). Andelen positiva (stort värde) ökar med stigande ålder från 38 procent bland de yngsta till 58 procent bland de äldsta.

Utbildningsskillnaderna när det gäller att bedöma samhällsvärdet av lokala nyheter är förhållandevis små. När det gäller boendeort utmärker sig boende i storstäderna genom en lägre andel positiva: 45 procent stort värde jämfört med 52–55 procent för boende i tätorter eller på landsbygd.

Tabell 5 Bedömning av samhällsvärdet av lokala nyheter i befolkningen och beroende på ålder, utbildningsnivå och boendeort, 2023 (procent)

	Mycket stort värde	Ganska stort värde	Varken stort eller litet värde	Ganska litet värde	Mycket litet värde	Ingen uppfattning	Antal svar
Alla	21	31	18	8	4	17	1 573
16–29 år	12	26	25	13	6	19	188
30–49 år	12	37	24	7	4	16	462
50–64 år	21	34	16	9	5	15	423
65–90 år	32	26	13	6	3	20	500
Låg utbildning	28	24	15	7	4	22	190
Medellåg	18	29	20	11	5	16	433
Medelhög	23	33	16	7	4	17	344
Hög utbildning	20	34	19	7	4	16	582
Ren landsbygd	23	32	16	6	5	18	219
Mindre tätort	22	30	21	10	4	14	312
Stad eller större tätort	22	33	17	7	4	17	749
Stockholm, Göteborg, Malmö	15	30	20	8	5	22	272

Kommentar: Frågan löd *I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internet-tjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen? – Den lokala morgontidningen där du bor.* Svarsskalan framgår i tabellen. Samtliga respondenter som besvarat frågan ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

En korrelationsanalys (exklusive *Ingen uppfattning*) visar på relativt starka samband mellan de olika bedömningarna av lokal morgontidning (Pearsons r 0,411, 0,489 samt 0,575, $p < 0,01$ för samtliga).

Attityder och användning

Kapitlets sista analys beskriver hur bedömningen av lokal morgontidning korrelerar med lokala nyhetsvanor. Ett index har konstruerats med de tre värderingsfrågorna för lokal morgontidning. En indelning i tre grupper har gjorts där grupperna är relativt lika i storlek (tabell 6). En fjärdedel har en mer negativ syn på lokala

morgontidningar, en tredjedel en mer positiv syn och resterande 40 procent har en inställning mitt emellan.

Tabell 6 Bedömning av lokala morgontidningar beroende på användning av olika lokala nyhetsmedier, 2023 (procent)

	Alla	Lokal morgontidning, papper		Lokal morgontidning, webb		Lokala radionyheter		Lokala tv-nyheter	
		Minst 3 d/v	Mer sällan eller aldrig	Minst 3 d/v	Mer sällan eller aldrig	Minst 3 d/v	Mer sällan eller aldrig	Minst 3 d/v	Mer sällan eller aldrig
Synen på lokala nyheter:									
Negativ syn	25	21	28	19	28	22	28	21	29
Medel	41	43	39	51	37	43	39	42	40
Positiv syn	34	35	33	30	36	35	33	37	31
	1 450	610	840	412	1 038	610	840	658	792

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?* En 7-gradig svarsskala användes: *Dagligen, 5–6 dagar i veckan, 3–4 dagar i veckan, 1–2 dagar i veckan, Mer sällan, Aldrig*. Synen på lokala nyheter är ett index konstruerat av frågorna *Vilket förtroende har du för innehållet hos följande medier och internetjänster?* (svarsalternativet *Den lokala morgontidningen där du bor*), *I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internetjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?* (svarsalternativet *Den lokala morgontidningen där du bor*) och *I vilken utsträckning instämmer du i att följande medier och internetjänster är oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen?* (svarsalternativet *Lokala nyheter*). Samtliga respondenter som besvarat alla frågor ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

När man jämför bedömningen av lokala morgontidningar beroende på konsumtionen av olika lokala nyhetsmedier ser vi att andelen med en mer negativ inställning till lokala nyheter är något större bland sällan- och icke-användare än bland mer regelbundna användare. När vi tittar på positiv bedömning i relation till konsumtion av lokala nyheter blir bilden mer komplex. Regelbunden konsumtion av radio och morgontidning på papper korrelerar inte särskilt starkt med positiv bedömning. För lokala tv-nyheter däremot ser vi att andelen positiva till lokal morgontidning är något större bland regelbundna användare jämfört med sällan- och icke-användare. Bland användare av lokal morgontidning på webben är förhållandet det omvända: andelen positiva bedömare är mindre bland regelbundna användare än bland sällan- och icke-användare, något som delvis kan bero på att användarna av webbtidning är yngre och att värdet av lokala morgontidningar bedöms vara lägre i den gruppen. Vi har alltså inget entydigt mönster i sambanden mellan attityder till den lokala morgontidningen och användning av olika lokala nyhetsmedier.

Slutsatser

Lokala nyhetsmedier i traditionella distributionsformer lockar framför allt en äldre publik, personer med lägre utbildning och de som bor på landsbygd. De digitala lokala nyheterna som mätts i undersökningen – morgontidning och andra lokala nyheter på webben – har en mer homogen publik med avseende på ålder, utbildningsnivå och boendeort, vilket indikerar att webben kan ha en viss utjämnande effekt på användning av lokala nyheter.

Vi kan se av resultaten att digitaliseringen av morgontidningar har slagit igenom och den digitala lokala tidningen är nu större publikmässigt än papperstidningen när vi mäter regelbunden användning minst tre dagar i veckan. Sedan lanseringen av digitala dagstidningar i mitten av 1990-talet har en återkommande diskussion varit när papperstidningen ska dö ut och digitala tidningar ersätta dessa. Det första decenniet visade på en trög start för digitala morgontidningar (Bergström, 2005), utvecklingen har sedan varit långsam. Den presenterade analysen visar att vi nästan 30 år senare har en mer digital än tryckt tidningspublik på lokalsidan, något som också noteras i den mer generella mätningen av morgon- och kvällstidningsläsning (Svenska trender, 1986–2022).

Utvecklingen kan tillskrivas flera förklaringsfaktorer. En är naturligtvis att de lokala tidningarna successivt har blivit bättre på att tillhandahålla lokalt innehåll i såväl text-, ljud- som bildform. En annan skulle kunna vara nedskärningen av redaktionella resurser och det faktum att man stängt redaktioner. Det går inte, med hjälp av den här typen av data, att säga något om kausaliteten: stänger redaktionerna för att användarna sviker eller sviker användarna för att bevakningen blivit sämre? Till ekvationen måste man också lägga det enorma annonstapp som alla traditionella, kommersiella medier brottas med när annonsmarknaden har flyttat till andra aktörer (Lindén, 2020). Som redan nämnts påverkar det lokaljournalistiken ekonomiskt, men det finns också ett läsvärde i lokala annonser som läsarna eventuellt saknar.

Bedömningen av lokal morgontidning utifrån förtroende, oberoende och värde för samhället följer i grova drag samma mönster som användningen. Äldre gör en mer positiv bedömning i alla avseenden, personer med låg utbildning likaså medan boendeort har marginell betydelse för hur man ser på den lokala morgontidningen. Man skulle kunna tänka sig att synen på lokal morgontidning hänger samman med hur denna används, men där finner vi mycket små skillnader vid en jämförelse mellan regelbundna och mindre regelbundna användare. Lokala morgontidningar har helt klart en position i samhället som är starkare än vad användningen låter påskina.

Hur ska man utifrån de här resultaten se på de lokala nyhetsmediernas betydelse i det svenska samhället? Att de bedöms ha ett stort värde är naturligtvis positivt, men bidrar inte till vare sig information eller politisk kunskap. Det är inte heller rimligt att tänka sig att den positiva synen på lokala morgontidningar på ett direkt

sätt bidrar till sammanhållning och tillhörighet. Däremot kanske indirekt genom att vara en del av kittet i det lokala samhället om den refereras till och uppfattas som trovärdig. För att säkerställa den roll som så tydligt skrivits fram i litteraturen genom decennier skulle lokala nyhetsmedier, kanske framför allt morgontidningar som har den tydligaste lokala prägel, behöva gå från tanke till handling hos medborgarna: från uppfattning till läsning.

Referenser

- Aalberg, T., Blekesaune, A., & Elvestad, E. (2013). Media Choice and Informed Democracy: Toward Increasing News Consumption Gaps in Europe? *The International Journal of Press/Politics*, 18(3), 281–303.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (2005). The Influence of Attitudes on Behavior. I I.D. Albarracín, B.T. Johnson & M.P. Zanna (Red.), *Handbook of attitudes and attitude change* (s. 173–221). Lawrence Erlbaum.
- Andersson, U. (2022). Användning och värdering av medier – om sociala mediers betydelse och public services starka stöd. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld* (s. 277–294). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, U. (2023). Allmänhetens åsikter om mediers (o)beroende och (o)partiskhet. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid* (s. 237–254). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, U., Dimberg, E., & Ingemarsson, J. (2014). ”Lokalt var nog viktigare förr”. I A. Bergström & J. Ohlsson (Red.), *Brytningstider* (s. 161–176). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Becker, L.B., & Schönbach, K. (1989). *Audience Responses to Media Diversification. Coping With Plenty*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Bergström, A. (2005). *nyhetsvanor.nu. Nyhetsanvändning på internet 1998 till 2003*. Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet.
- Bergström, A. (2015). The contexts of internet use – from innovators to late majority. *Participations. Journal of Audience and Reception Studies*, 12(1), 3–18.
- Bergström, A. (2020a). Local News Repertoires in a Transforming Swedish Media Landscape. I A. Gulyas & D. Baines (Red.), *The Routledge Companion to Local Media and Journalism* (s. 408–418). Routledge.
- Bergström, A. (2020b). Exploring digital divides in older adults’ news consumption. *Nordicom Review*, 41(2), 163–177.
- Bergström, A., Strömbäck, J., & Arkhede, S. (2019). Towards rising inequalities in newspaper and television news consumption? A longitudinal analysis, 2000–2016. *European Journal of Communication*, 34(2), 175–189.
- Chyi, I., & Chadha, M. (2012). News on new devices. *Journalism Practice*, 6(4), 431–449.

- Costera Meier, I., & Groot Kormelink, T. (2015). Checking, sharing, clicking and linking. Changing patterns of news use between 2004 and 2014. *Digital Journalism*, 3(5), 664–679.
- Dalton, R.J. (2017). *The Participation Gap. Social Status and Political Inequality*. Oxford University Press.
- Elvestad, E. (2009). Introverted Locals of World Citizens? A Quantitative Study of Interest in Local and Foreign News in Traditional Media and on the Internet. *Nordicom Review*, 30(2), 106–124.
- Elvestad, E., & Blekesaune, A. (2008). Newspaper Readers in Europe: A Multilevel Study of Individual and National Differences. *European Journal of Communication*, 23(49), 425–447.
- Entman, R. M., & Usher, N. (2018). Framing in a fractured democracy: Impacts of digital technology on ideology, power and cascading network activation. *Journal of Communication*, 68(2), 298–308.
- Hargittai, E., & Walejko, G. (2008). The Participation Divide: Content Creation and Sharing in the Digital Age. *Information, Communication and Society*, 11(2), 239–256.
- Hayes, D., & Lawless, J. L. (2018). The decline of local news and its effects: New evidence from longitudinal data. *The Journal of Politics*, 80(1), 332–336.
- Jenkins, J., & Jerónimo, P. (2021). Changing the Beat? Local Online Newsmaking in Finland, France, Germany, Portugal, and the U.K. *Journalism Practice*, 15(9), 1222–1239.
- Kleis Nielsen, R. (2015) Introduction: The Uncertain Future of Local Journalism. I R. Kleis Nielsen (Red.), *Local Journalism. The Decline of Newspapers and the Rise of Digital Media* (s. 1–25). I.B. Tauris and Co. Ltd.
- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *Elements of journalism. What newspeople should know and the public should expect* (3 uppl.). Crown.
- Ksiazek, T. B., Malthouse, E. C., & Webster, J. G. (2010). News-seekers and News-Avoiders: Exploring Patterns of Total News Consumption Across Media and the Relationship to Civic Participation. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 54(4), 551–568.
- Lindén, C-G. (2020). *Silicon Valley och makten över medierna*. Nordicom.
- Magasic, M., Hess, K., & Freeman, J. (2023). Examining the Social, Civic, and Political Impact of Local Newspaper Closure in Outback Australia. *Media and Communication*, 11(3), <https://doi.org/10.17645/mac.v11i3.6697>
- Mathews, N. (2022). Life in a news desert: The perceived impact of a newspaper closure on community members. *Journalism*, 23(6), 1250–1265.
- Mattelart, T., Papathanassopoulos, S., & Trappel, J. (2019). Information and news inequalities. I Trappel, J. (Red.), *Digital media inequalities: Policies against divides, distrust and discrimination* (s. 215–228). Nordicom.

- McCullough, K., Crowell, J., & Napoli, P. (2017). Portrait of the Online Local News Audience. *Digital Journalism*, 5(1), 100–118.
- Mitchell, A., Holcomb, J., & Page, D. (2015). *Local News in a Digital Age*. Pew Research Center.
- Nygren, G., Leckner, S., & Tenor, C. (2018). Hyperlocals and Legacy Media. Media Ecologies in Transition. *Nordicom Review*, 39(1), 33–50.
- Ohlsson, J. (2013). Tidningen och demokratin. I A. Bergström & J. Ohlsson (Red.), *En region för alla? Medborgare, människor och medier i Västsverige* (s. 95–114). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ohlsson, J. (2014). Nedlagda nyheter. I A. Bergström & J. Ohlsson (Red.), *Brytningstider* (s. 177–190). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Prior, M. (2007). *Post-broadcast Democracy: How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. Cambridge University Press.
- Rogers, E.M. (2003). *Diffusion of innovations*. The Free Press.
- Rosengren, K.E. (1974). Uses and Gratifications Research: A Paradigm Outlined. I J.G. Blumler & E. Katz (Red.), *The Uses of Mass Communications. Current Perspectives on Gratification Research* (s. 269–286). Sage.
- Rubin, A.M. (2002). The Uses-and-Gratifications Perspective of Media Effects. I J. Bryant & D. Zillman (Red.), *Media Effects: Advances in Theory and Research* (s. 165–184). Lawrence Erlbaum Associates.
- Ruggiero, T.E. (2000). Uses and Gratification Theory in the 21st Century. *Mass Communication and Society*, 3(1), 3–37.
- Shaker, L. (2014). Dead Newspapers and Citizens' Civic Engagement. *Political Communication*, 31(1), 131–148.
- Shehata, A., & Strömbäck, J. (2021). Learning Political News from Social Media: Network Media Logic and Current Affairs News Learning in a High-Choice Media Environment. *Communication Research*, 48(1), 125–147.
- Skogerbø, E., & Winsvold, M. (2011). Audience on the Move? Use and Assessment of Local Print and Online Newspapers. *European Journal of Communication*, 26(3), 214–229.
- Solomon, M.R., Bamossy, G., Askegaard, S., & Hogg, M.K. (2010). *Consumer Behaviour: A European Perspective* (4 uppl.). Prentice Hall.
- SOU 2016:80 (2016). En gränsöverskridande mediepolitik för upplysning, engagemang och ansvar. Slutbetänkande av Medieutredningen. Wolters Kluwers.
- Svenska trender (2023). Svenska trender 1986–2022. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Taneja, H., Webster, J.G., Malthouse, E.C., & Ksiazek, T.B. (2012). Media Consumption Across Platforms: Identifying User-Defined Repertoires. *New Media and Society*, 14(6), 951–968.
- Usher, N. (2023). The Real Problems with the Problem of News Deserts: Towards Rooting Place, Precision, and Positionality in Scholarship on Local News and Democracy. *Political Communication*, 40(2), 238–253.

- Wadbring, I., & Bergström, A. (2017). A print crises or a local crises? Local news use over three decades. *Journalism Studies*, 18(2), 175–190.
- Weibull, L. (1985). Structural Factors in Gratifications Research. I K-E Rosengren, L.A. Wenner, & P. Palmgreen (Red.), *Media Gratifications Research. Current Perspectives* (s. 123–148). Sage Publications.

BIBLIOTEKSBesøg OCH FÖRTROENDE: VILKEN ROLL SPELAR SPRÅK, KÖN OCH EN POLITISERAD BIBLIOTEKSDEBATT?

JONAS SÖDERHOLM, ANNA-STINA TAKALA
OCH DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Biblioteken har det viktiga och svåra uppdraget att vara tillgängliga för alla och samtidigt prioritera att uppmärksamma vissa grupper. Därtill har svenska bibliotek hamnat i hetluften de senaste åren i en alltmer politiserad debatt om bibliotekens utbud. I detta kapitel tittar vi särskilt på vilken betydelse språk och kön kan ha för svenskarnas biblioteksvanor och förtroende. Vi tittar också på vilka aktiviteter som biblioteksbesökare ägnar sig åt på biblioteket. Resultaten visar att personer som talar annat språk än svenska i hemmet använder biblioteket något mer. De uttrycker också i större utsträckning en uppfattning i frågan om förtroende. Antalet svarande är dock litet och personer med goda svenskakunskaper kan antas vara överrepresenterade. Samtidigt tyder det på att för just dessa mindre grupper tycks biblioteken ha stor betydelse. Kvinnor besöker fortfarande biblioteket oftare och uppger ett större förtroende än män men glappet har minskat något.

Biblioteken balanserar flera uppgifter, prioriteringar och målgrupper som rymms inom det övergripande demokratiuppdraget. Ett av bibliotekens uppdrag är enligt bibliotekslagen att ägna särskild uppmärksamhet åt de nationella minoriteterna och personer som har annat modersmål än svenska, bland annat genom att erbjuda litteratur på olika språk samt lättläst (Bibliotekslag, 2013). I detta kapitel har vi därför valt att undersöka i vilken utsträckning personer med andra modersmål än svenska besöker biblioteken och även hur deras förtroende för biblioteken ser ut.

Biblioteken ska prioritera personer med annat modersmål än svenska

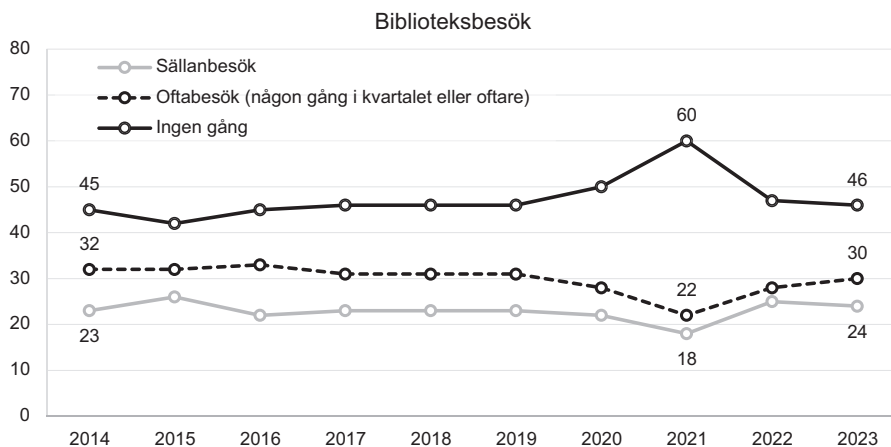
Det finns mycket som tyder på att biblioteken lägger särskilt fokus på de här grupperna. Kungliga bibliotekets senaste uppföljning av kommunala biblioteksplaner visar att drygt 70 procent av dem prioriterar personer med annat modersmål än svenska (Kungliga biblioteket, 2021). När det gäller de nationella minoriteterna finns prioriteringar i 67 procent av planerna (Kungliga biblioteket, 2024). Men hur ser det ut i praktiken? Används biblioteken mer eller mindre av personer med andra modersmål och har de förtroende för verksamheten?

Många tidigare studier av bibliotekens arbete med personer som har annat modersmål än svenska har fokuserat på personer som är nyanlända i Sverige. För denna grupp har man kunnat se att biblioteken har stor betydelse, som tillflyktsort, som möjlighet att utveckla sitt språk och som social plats (Pilerot & Lindberg, 2018). I Sverige finns dock numera relativt få nyanlända.

De flesta med andra modersmål har bott i Sverige länge och i de yngre generationerna är de allra flesta födda här. I åldern 0–17 år har mer än var fjärde person utländsk bakgrund, men bara vart tionde barn i Sverige är född utanför landet (Thalberg, Asplund & Silberstein, 2021). Idag växer många flerspråkiga barn upp i svåra socioekonomiska förhållanden. Studier har visat att dessa barn och ungdomar befinner sig i en utsatthet vad gäller möjligheten att utveckla sina språk i den utsträckning som behövs för att till exempel klara skolan (Andersson m.fl., 2019). Biblioteken är en institution som, i samarbete med andra, har i uppdrag att främja barns språkutveckling.

Samtidigt är det så att kategorin utländsk bakgrund inte sammanfaller med kategorin nationella minoriteter. Därför är det relevant att undersöka just hur personer med andra modersmål använder sig av och uppfattar biblioteken. Vi utforskar särskilt hur personer som talar andra språk i hemmet har svarat på frågorna om bibliotek i 2023 års nationella SOM-undersökning.

Figur 1 Antal besök på bibliotek under året, 2014–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek*. Skalan är 7-gradig och går från *Ingen gång* till *Flera gånger i veckan*. Kurvan *Oftabesök* utgörs av de som svarat att de besöker biblioteket *Flera gånger i veckan*, *Någon gång i veckan*, *Någon gång i månaden* och *Någon gång i kvartalet*. Kurvan *Sällanbesök* utgörs av de som svarat att de besökt biblioteket *Någon gång i halvåret* och *Någon gång under de senaste 12 månaderna*. Antal svarande 2023 var 3 372.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014–2023.

Andelen som besöker bibliotek ökar

Hur ser det ut i stort vad gäller utvecklingen av biblioteksbesöken under 2023? Resultaten visar att andelen som besöker biblioteken ofta i stort sett är tillbaka till nivåerna före pandemin (figur 1) och har ökat från 28 till 30 procent under 2023.

Som framgår av tabell 1 har ökningen skett bland både kvinnor och män. Även om det fortfarande är framförallt kvinnor som besöker bibliotek ofta är ökningen mellan 2022 och 2023 något större hos manliga svarande. Ökningen har huvudsakligen skett bland dem som är under 50 år.

Tabell 1 Biblioteksbesökare efter ålder, kön, boendeområde och utbildningsnivå, 2023 (procent)

	Ingen gång	Minst någon gång i halvåret	Mer ofta	Antal svarande
<i>Ålder</i>				
16–29 år	32	28	40	444
30–49 år	35	28	37	897
50–64 år	52	26	22	839
65–90 år	55	17	27	1 192
<i>Kön</i>				
Kvinna	40	23	36	1 755
Man	52	24	24	1 581
<i>Boende</i>				
Ren landsbygd	62	19	20	456
Mindre tätort	49	24	28	685
Stad eller större tätort	42	25	33	1 577
Stockholm, Göteborg, Malmö	39	25	36	569
<i>Utbildning</i>				
Låg	67	16	17	452
Medellåg	56	23	22	936
Medelhög	48	24	28	783
Hög	28	27	44	1 130

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek*. Svarsskalan är 7-gradig med alternativen *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 månaderna, Någon gång i halvåret, Någon gång i kvartalet, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan samt Flera gånger i veckan*. Notera att den totala procentsumman som följd av avrundning blir 99 procent för 65–90 år, Kvinna och Hög samt 101 procent för Ren landsbygd, Mindre tätort och Medellåg.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Personer som är högutbildade och boende i städer besöker bibliotek oftare än dem med låg utbildning och boende på landsbygden. De är också ofta unga, under 50 år. I gruppen som är 16–49 år är det bara runt en tredjedel som aldrig har besökt något bibliotek under det senaste året.

Personer som talar andra språk än svenska besöker bibliotek oftare

I det här kapitlet har vi valt att jämföra biblioteksvanor hos personer som talar svenska i hemmet med personer som inte gör det. Den nationella SOM-undersökningen 2023 visar att en betydligt större andel av dem som inte talar svenska i hemmet besöker biblioteken ofta, hela 40 procent jämfört med 29 procent för gruppen som talar svenska hemma (tabell 2).

Tabell 2 Biblioteksbesök efter vilket språk som talas i hemmet, 2021–2023 (procent)

År	Språk	Ingen gång	Någon gång senaste halvåret	Någon gång i veckan- Någon gång i kvartalet	Antal svar
2023	Svenska	47	23	29	3 031
	Annat språk	35	24	40	184
2022	Svenska	48	26	27	3 116
	Annat språk	37	28	35	194
2021	Svenska	60	18	22	2 753
	Annat språk	38	27	36	166

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek*. Svaren är uppdelade på de som talar svenska respektive annat språk i hemmet. Totalt antal svar respektive år var 3 215 (2023), 3 310 (2022) samt 2 919 (2021).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2021–2023.

Skillnader visar sig också vad gäller att aldrig besöka bibliotek. 35 procent av de som talar annat språk i hemmet besöker aldrig bibliotek, medan nästan hälften av dem som talar svenska i hemmet aldrig gör det. Under pandemin var andelen som aldrig besökte bibliotek hög, som väntat, men den var fortfarande lägre bland dem som talar ett annat språk i hemmet. Frågan om vilket språk som talas i hemmet har bara ställts de tre senaste åren och vi har därför ingen jämförelsedata från före pandemin.

De vanligaste talade språken som anges i enkätens fritextsvar är engelska, arabiska och finska. Det framgår också att de svarande med andra språk i hemmet är yngre än genomsnittet bland de svarande. De befinner sig också oftare i utbildning.

Vi behöver väga in att andelen svarande som talar annat språk än svenska i hemmet är oproportionerligt låg: knappt sex procent av deltagarna, att jämföra med att cirka en fjärdedel av befolkningen kan antas ha annat modersmål än svenska. Det relativt låga absoluta antalet, 184 svarande, innebär att det också är svårt att göra någon säker generalisering i förhållande till populationen. Med all sannolikhet är det så att personer med låg läs- och skrivkunnighet i svenska är underrepresenterade i svaren i den nationella SOM-undersökningen 2023. Vi bör därför utgå från att de som deltagit inte primärt är nyanlända eller befinner sig i samhälleligt utanförskap, utan är någorlunda etablerade i samhället och relativt språkkunniga i svenska även om de talar ett annat språk i hemmet. Att de oftare befinner sig i utbildning talar för en sådan slutsats. Dessa är i så fall intressanta resultat i sig eftersom det antyder att biblioteken har en viktig roll för de med annat modersmål än svenska som lyckas att ta till sig det svenska språket.

Unga med utländsk bakgrund besöker bibliotek oftare

Få svenska studier ställer frågor om vilket modersmål respondenterna talar och kopplar det till biblioteksbesök. Men det finns flera undersökningar som visar på ett samband mellan att ha utländsk bakgrund och att besöka bibliotek oftare än andra. Till exempel visar den nationella SOM-undersökningen 2016 att personer med annat medborgarskap än svenskt besöker biblioteken i högre utsträckning än svenska medborgare (Höglund, 2017).

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor (MUCF) genomför regelbundet en ungdomsenkät som ställer frågor om fritidsvanor till personer som är mellan 16 och 25 år. Man har i enkäten bland annat frågat efter utländsk bakgrund och socioekonomisk bakgrund. Utländsk bakgrund definieras som att antingen själv vara utrikes född, eller ha två föräldrar som är utrikes födda (MUCF, 2023).

Den nationella SOM-undersökningen har de tre senaste åren frågat efter vilka språk som talas i hemmet. Det kan vara intressant att jämföra med MUCF:s relativt nya studie, trots att kategorin utländsk bakgrund inte alltid behöver sammanfalla med att tala andra språk i hemmet än svenska. De nationella minoritetsspråken är förmodligen det tydligaste exemplet på att kategorierna inte behöver överlappa varandra. Till exempel är det näst vanligaste språket som anges i SOM-undersökningens fritextsvar finska.

MUCF:s undersökning visar att det är ungefär dubbelt så vanligt bland unga med utländsk bakgrund att besöka bibliotek, jämfört med unga som har svensk bakgrund. Särskilt vanligt är det bland tjejer med utländsk bakgrund att besöka bibliotek, hela 40 procent gör det varje månad. Det kan jämföras med killar med svensk bakgrund, där bara 16 procent besöker bibliotek varje månad (MUCF, 2023).

Den senaste enkäten MUCF genomförde var under pandemin 2021, men trots det har biblioteksbesök en stark ställning vad gäller kulturvanorna hos unga med utländsk bakgrund.

Vad gör man på biblioteket?

Av alla som har svarat på den nationella SOM-undersökningen 2023 har 12 procent någon gång använt en studie-/arbetsplats på biblioteket, 15 procent har någon gång deltagit i evenemang och 25 procent har använt sig av möjligheten att fråga en bibliotekarie om hjälp (tabell 3). Att fråga en bibliotekarie om hjälp är alltså den vanligaste aktiviteten av dessa tre.

Om vi filtrerar ut enbart de svarande som har angett att de besökt bibliotek, är det knappt 33 procent som någon gång använt en studie-/arbetsplats, 43 procent har frågat en bibliotekarie om hjälp och 33 procent har någon gång tagit del av evenemang på biblioteket. Två av fem besökare väljer alltså att ta hjälp av personalen, medan var tredje besökare också tar del av bibliotekens utbud av studieplatser och evenemang.

Tabell 3 Gjort aktiviteter på bibliotek under de senaste 12 månaderna, 2023 (procent)

	Använt studie-/arbetsplats på bibliotek	Frågat bibliotekarie om hjälp	Tagit del av evenemang på bibliotek
Ingen gång	88 (+3)	75 (+2)	86 (-2)
Sällan	6 (-2)	16 (-2)	10
Ofta	6	9	5 (+2)
Antal svarande	1 672	1 677	1 677

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Använt studie-/arbetsplats på bibliotek, Frågat bibliotekarie om hjälp, Tagit del av evenemang på bibliotek.* Svarsskalan är 7-gradig med alternativen *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 månaderna, Någon gång i halvåret, Någon gång i kvartalet, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan* samt *Flera gånger i veckan*. Notera att den totala procentsumman som följd av avrundning blir 101 för *Tagit del av evenemang på bibliotek*. Siffror inom parentes anger förändringen i procentenheter mellan 2022 och 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Det är inga större förändringar från 2022 i vad respondenterna gör på biblioteken förutom vad gäller deltagandet i evenemang, som har ökat. Under pandemin minskade andelen som använde biblioteken för att ta del av evenemang, studieplatser och som frågade en bibliotekarie om hjälp. Det är en följd av att de flesta bibliotek inte var tillgängliga för aktiviteter under en lång period (Söderholm, Ögland & Gunnarsson Lorentzen, 2022). Men nu verkar en återhämtning i aktiviteter ske och den började redan 2022 (Söderholm & Gunnarsson Lorentzen, 2023). Under 2023 är det alltså framförallt deltagandet i evenemang som har ökat.

Den nationella biblioteksstatistiken visar att antalet aktiviteter som arrangerades på biblioteken under 2022 ökade med 24 procent från året innan (Kungliga biblio-

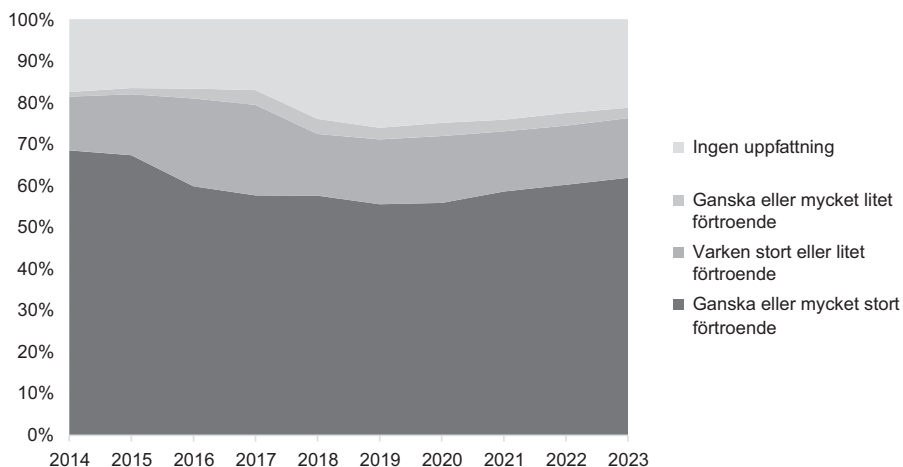
teket, 2023). Det verkar alltså som om fler människor har tagit del av bibliotekens ökade utbud efter pandemin.

Samtidigt är just de här frågorna svårtolkade. Det går till exempel att lägga olika betydelser i att besöka ett evenemang. Räknar man både sagostunden, språkkaféet och det digitalt sända författarsamtalet? Eller associerar människor främst till ett scenprogram på plats i biblioteksrummet? Det går inte att utläsa av enkätsvaren.

Förtroendet för biblioteken ökar fortsatt

Svenskarnas förtroende för biblioteken tycks alltjämt starkt. Andelen svarande i den nationella SOM-undersökningen 2023 som uppger någon grad av stort förtroende, de 'förtroendefulla', ökar något från förra året, från 60 procent till 62 procent. Det är nu fjärde året i rad som andelen förtroendefulla ökar och andelen som svarar *Ingen uppfattning* minskar (figur 2). Andelen som anger litet förtroende är alltjämt låg, tre procent, en nivå som vi har kunnat se sedan 2016. Svarande som anger det neutrala varken/eller-alternativet uppgår till 14 procent för tredje året i rad.

Figur 2 Förtroende för biblioteken, 2014–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*. Svartalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Antal svarande 2023 var 1 673.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014–2023.

Ett stående förbehåll är att det alltid är knepigt att sätta fingret på vad svaren kan sägas representera när respondenterna ska gradera något så abstrakt och komplext som sitt förtroende. Vad är det egentligen vi mäter? Tidigare forskning (Miller &

Mitamura, 2003) har föreslagit att låga svar på generella förtroendefrågor snarare kan ses som uttryck för försiktighet och vaksamhet (eng. caution). Frågan om förtroende kan i så fall tolkas som ett slags distans, huruvida de svarande håller sig avvaktande och på avstånd från biblioteken. Så är emellertid inte fallet i den nationella SOM-undersökningen 2023 där alltså 32 procent uppger att de har ganska stort förtroende och 30 procent att de har mycket stort förtroende för biblioteken (tabell 4). Det går att se en viss förskjutning över tid inom denna grupp av förtroendefulla; från att en större andel svarat *Ganska stort förtroende* till en jämnare fördelning mellan *Ganska* och *Mycket stort förtroende* de senaste åren.

Tabell 4 *Förtroende för biblioteken, 2014–2023 (procent)*

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
2014	32	37	13	1	0	17	100	1 714
2015	32	35	15	1	0	16	99	1 684
2016	23	37	21	2	1	17	101	1 624
2017	22	36	22	2	1	17	100	1 783
2018	26	31	15	2	2	24	100	1 737
2019	25	31	16	1	1	26	100	1 618
2020	27	29	16	2	1	25	100	1 819
2021	29	29	14	2	1	24	99	1 519
2022	30	30	14	2	1	22	99	1 724
2023	30	32	14	2	1	21	100	1 673

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*. Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Antal svarande 2023 var 1 673. Not: som följd av avrundning blir procentsummorna inte 100 på fyra rader.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014–2023.

Under det gångna året har vi sett ytterligare nya exempel på bibliotekspolitiska utspel, till exempel riksdagsledamot Lawen Redar (S) mot kulturminister Parisa Liljestrand (M) (Sveriges riksdag, 2023) och medial debatt kring ideologi, neutralitet och yttrandefrihet på bibliotek (exempelvis Troberg, 2023). Bibliotekssverige har nu upplevt flera år av upprepade fall med enskilda politiker och politiska partier, främst på lokal men även nationell nivå, som har synpunkter på specifika innehåll i programaktiviteter och driver på för en mer selektiv och restriktiv riktning på bibliotekens utbud (Frenander, 2024). Nu har vi haft så pass många incidenter över tid att det verkar gå att tala om någon slags trend; en trend av allt mer frikostiga tolkningar av principen om armlängds avstånd där den i vissa fall förbises helt. Detta kan förstås i kontext av en större rörelse som har beskrivits som ”en

(åter)politisering av kulturpolitiken” (Frenander, 2024, s. 17). Det är tänkbart att förskjutningen av andelen svarande från *Ingen uppfattning* till *Ganska/mycket stort förtroende* i något avseende kan förstås i ljuset av en sådan politiserad biblioteksdebatt, på så vis att den mediala uppmärksamheten får fler att uttrycka en uppfattning. Det skulle i så fall tyda på att de svarande i större grad stödjer biblioteken i den typ av principiella debatter som förts. Det betyder inte nödvändigtvis att det representerar populationen på ett helt rättvisande sätt då det kan vara svårt att nå de som har ett lägre förtroende för samhällets institutioner med den här typen av enkäter. Det är ett känt dilemma att en del grupper är svårare att rekrytera på grund av en institutionell misstro som även inkluderar forskningsstudier (Ellard-Gray m.fl., 2015). Det blir då ett självförstärkande bortfall i just frågan om förtroende.

I jämförelse med andra institutioner (tabell 5) är det dock ingen självklar slutsats att det enbart skulle handla om att de förtroendefulla är överrepresenterade. Frågorna kommer delvis från olika undersökningar och har då inte besvarats av samma individer men vissa generella jämförelser kan ändå göras eftersom urvalen är tillräckligt stora och representativa. Det är också fråga om ganska väsensskilda institutioner. Det jämförelsevis höga förtroendet för biblioteken är väntat; som diskuterats i tidigare undersökningar (exempelvis Söderholm, Ögland & Gunnarsson Lorentzen, 2021) är medborgarna i relativt svag beroendeställning till biblioteken jämfört med institutioner med en högre exponering för ett potentiellt skadat förtroende när det handlar om sådana kritiska områden som människors hälsa eller ekonomi.

Tabell 5 Jämförelse av förtroende mellan fyra olika institutioner, 2023 (procent)

	FHM	Sjukvården	De politiska partierna	Biblioteken
Mycket stort förtroende	20	16	1	30
Ganska stort förtroende	42	48	11	32
Varken stort eller litet förtroende	23	19	32	14
Ganska litet förtroende	5	11	33	2
Mycket litet förtroende	4	4	20	1
Ingen uppfattning	7	1	4	21

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Folkhälsomyndigheten; Sjukvården; De politiska partierna; Biblioteken*. Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Antal svarande 2023 var 1 729, 3 382, 3 346 respektive 1 673.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Biblioteken sticker ut med sin spridning av svar mellan främst *Stort förtroende* och *Ingen uppfattning*. De andra institutionerna har både en större andel svarande

som uppger mittenalternativet *Varken stort eller litet förtroende* och en större andel svarande som uppger litet förtroende. Mest skiljer sig biblioteken från de politiska partierna där spridningen i förtroende är nästintill den omvända med enbart 12 procent som uppger ett stort förtroende. Förvisso är de politiska partierna också den institution som till sin karaktär nog skiljer sig allra mest från biblioteken. I en livaktig demokrati är det knappast att förvänta att alla medborgare skulle ha förtroende för de politiska partierna som helhet. Den institution som ligger närmast biblioteken är Folkhälsomyndigheten där det stora förtroendet ligger på motsvarande nivå, 62 procent, och där en större andel svarat *Ingen uppfattning* jämfört med sjukvården och partierna.

Vilka har förtroende för biblioteken?

När det gäller förtroende i förhållande till hur ofta de svarande besökt biblioteken är det som väntat oftabetesökarna som också uttrycker det största förtroendet (tabell 6). I gruppen som besökt biblioteken någon gång i kvartalet eller oftare uppger 86 procent också ett högt förtroende, en ökning med tre procentenheter sedan 2022. I gruppen som inte besökt biblioteken alls är det en jämnare spridning av olika nivåer av förtroende med 44 procent som uppger ett stort förtroende och 36 procent har svarat *Ingen uppfattning*. Sällanbesökarna, alltså de som svarat att de besökt biblioteken någon gång det senaste året eller halvåret, är de som också ligger närmast hur respondenterna som helhet svarat: 69 procent av sällanbesökarna uppger ett stort förtroende, att jämföra med 62 procent av samtliga svarande.

Tabell 6 *Förtroende utifrån hur ofta biblioteket har besökts under perioden, 2023 (procent)*

	Ganska/ mycket litet förtroende	Varken stort/litet förtroende	Ganska/ mycket stort förtroende	Ingen upp- fattning	Antal svar
Ingen gång	4	16	44	36	764
Sällan: Upp till någon gång i halvåret	2	17	69	13	421
Ofta: Någon gång i kvartalet eller oftare	1	9	86	4	456

Kommentar: Frågan om biblioteksbesök löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Besökt bibliotek*. Svarsskalan är 7-gradig med alternativen *Ingen gång, Någon gång de senaste 12 månaderna, Någon gång i halvåret, Någon gång i kvartalet, Någon gång i månaden, Någon gång i veckan samt Flera gånger i veckan*. Frågan om förtroende löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*. Svartalternativen var *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Graden av förtroende varierar också i förhållande till demografiska bakgrundsvariabler som utbildningsnivå, boendeområde, ålder och kön (tabell 7). De största rörelserna har skett inom utbildning och boende. De lågutbildades förtroende tycks ha stärkts, med sju procentenheter större andel som uttrycker ett stort förtroende och tre procentenheter färre som uppger ett litet förtroende jämfört med 2022. Dock är det fortfarande markant skillnad mellan utbildningsnivåerna där förtroendet ökar för varje utbildningsnivå jämfört med närmsta lägre nivå; +8, +10 respektive +15 procentenheter. Utbildningsnivå är den mest utslagsgivande av de fyra demografiska variablerna, alltså där variationerna i förtroende är störst.

Även boendeområde följer ett liknande mönster med ett större förtroende bland boende på större orter. Här har dock skillnaderna mellan boendeområde jämnats ut jämfört med 2022. Hos svarande på mindre tätort är det nio procentenheter fler i den nationella SOM-undersökningen 2023 som uppger ett stort förtroende jämfört med 2022. Likaså minskar andelen med sex procentenheter bland boende i de tre storstäderna som uppger stort förtroende.

För både utbildningsnivå och boendeområde gäller att variationerna i stort förtroende nästan helt motsvaras av variationer i svarsalternativet *Ingen uppfattning*. För övriga svarsalternativ handlar det bara om mindre rörelser. Andelen svarande som uppger ett litet förtroende varierar med enstaka procentenheter mellan olika utbildningsnivåer och boendeområden, och detsamma gäller mittenalternativet varken/eller.

Sett till ålder är förtroendet för biblioteken som störst hos medelålders svarande. Bland svarande i yngre medelåldern 30–49 år uppger 68 procent ett stort förtroende, följt av svarande i övre medelåldern 50–64 år med 63 procent. Jämfört med 2022 har förtroendet minskat något bland de yngre svarande och ökat bland de äldre. I de två yngsta åldersgrupperna (16–29, 30–49) är det 2023 två procentenheter lägre andel som uppger stort förtroende och i de två äldre åldersgrupperna (50–64, 65–90) är det en sju respektive fyra procentenheter högre andel. Trots ökningen är den äldsta gruppen 65–90 år fortfarande den med lägst andel svarande som uppger stort förtroende, 57 procent. Gällande könsfördelningen är det fortfarande en större andel av kvinnliga svarande som uppger stort förtroende, en andel som likt 2022 är 66 procent. Det innebär ändå att skillnaden mellan manliga och kvinnliga svarande har minskat något sedan 2022 då andelen män som uppger stort förtroende hade ökat från 55 till 58 procent.

Tabell 7 Förtroende efter utbildningsnivå, boendeområde, ålder och kön, 2023 (procent)

	Ganska/ mycket litet förtroende	Varken stort/litet förtroende	Ganska/ mycket stort förtroende	Ingen upp- fattning	Antal svar
<i>Utbildningsnivå</i>					
Låg	4	15	44	37	207
Medellåg	3	16	52	29	454
Medelhög	3	16	62	19	389
Hög	2	12	77	10	568
<i>Boendeområde</i>					
Ren landsbygd	1	13	57	29	233
Mindre tätort	3	15	59	22	337
Stad eller större tätort	3	14	64	19	765
Stockholm, Göteborg, Malmö	2	14	67	17	287
<i>Åldersgrupp</i>					
16–29 år	5	20	61	14	217
30–49 år	2	15	68	15	458
50–64 år	1	13	63	22	421
65–90 år	3	12	57	28	577
<i>Kön*</i>					
Kvinna	2	12	66	20	866
Man	4	16	58	22	795

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*. Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. *) 12 hade angivit alternativet *Annat*. Not: som följd av avrundning blir procentsummorna inte 100 på tre rader. Totalt antal svarande var 1 673.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

När svarande grupperas efter vilket språk som talas i hemmet ger det inga stora skillnader på frågan om förtroende. Eftersom 95 procent av de svarande talar svenska i hemmet är denna grupps svarsfördelning som väntat i stort identisk med utfallet för undersökningen som helhet. De fem procent som talar ett annat språk än svenska uppger dock även de jämförbara nivåer av förtroende. Den största skillnaden är att färre i denna grupp svarar *Ingen uppfattning*, 15 procent, jämfört med 21 procent hos de som talar svenska i hemmet. Dessa sex procentenheter i skillnad är sedan ganska jämnt utspridda över de övriga svarsalternativen. Det går alltså inte att säga att de svarande som talar ett annat språk än svenska i hemmet har större eller lägre förtroende för biblioteken, bara att de i större utsträckning uttrycker någon grad av förtroende alls.

Tabell 8 Förtroende efter vilket språk som talas i hemmet, 2023 (procent)

	Ganska litet eller mycket litet förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Mycket stort eller ganska stort förtroende	Ingen uppfattning	Antal svar
Svenska	2	14	62	21	1 504
Annat språk	5	15	65	15	79

Kommentar: Frågan löd *Vilket förtroende har du för följande institutioner? Biblioteken*. Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Totalt antal svarande var 1 583.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Eftersom det bara är 79 svarande i gruppen är det svårt att säga om de som talar annat språk än svenska i hemmet är representativa för populationen. Att fler av de icke svenskspråkiga deltagarna uttrycker någon grad av förtroende kanske i sig hänger ihop med den låga svarsfrekvensen. Eftersom individer ur dessa grupper generellt är svårare att rekrytera (Ellard-Gray m.fl., 2015) är det tänkbart att de som ändå väljer att delta är personer med en överlag större benägenhet och intention att uttrycka en uppfattning i samhällsrelaterade frågor.

Ökad inkludering trots polariserat klimat

Folkbiblioteken i Sverige förhåller sig aktivt till bibliotekslagen, vilket Kungliga bibliotekets uppföljningar av de kommunala biblioteksplanerna visar (Kungliga biblioteket, 2021). Det vi ser i den nationella SOM-undersökningen 2023 ger fog för uppfattningen att biblioteken gör de prioriteringar som lagen föreskriver, när det handlar om personer med annat modersmål än svenska. Resultaten pekar på att biblioteken har stor betydelse för personer som talar andra språk i hemmet än svenska men är etablerade i samhället. Det tyder på att bibliotekens prioriteringar, i enlighet med lagen, har betydelse för de svarande som talar andra språk i hemmet. I dessa grupper verkar biblioteken upplevas som tillräckligt relevanta för att man ska vilja besöka dem ofta och även uttrycka en uppfattning i förtroendefrågan. I en stram kommunal budget finns utmaningar i att fortsatt hålla fokus på lagens prioriterade grupper. Utmaningar som biblioteken tar sig an, och vad det verkar, många gånger lyckas med.

Den nationella SOM-undersökningen 2023 ger visst stöd för att det långvariga glappet mellan kvinnor och män, där kvinnor i högre grad använder och stödjer biblioteken, har minskat något även om det fortfarande finns där. Bibliotekssektorn har länge ställt sig frågan om varför så få pojkar och män använder biblioteken och hur inkluderingen av dem kan stärkas. Det är visserligen inget egenvärde i att

alla människor ska använda biblioteket, eller använda det lika mycket (Söderholm & Gunnarsson Lorentzen, 2023). Frågan är ändå relevant eftersom skillnaderna mellan kvinnors och mäns biblioteksanvändning i sin tur kopplar till större diskussioner om läs- och språkförmåga, skolresultat och utanförskap (Clemens, 2021) där biblioteken spelar en viktig roll. Åratal av riktade satsningar som exempelvis Broby biblioteks 'paugakvällar' där unga pojkar får träffa manliga läsande förebilder (Östra Göinge, 2024) kan vara sådant som långsamt börjar ge resultat.

Vi fortsätter också att följa utvecklingen med politiserad biblioteksdebatt och armlängds avstånd som tycks allt mer teleskopiskt. De offentliga biblioteken, som historiskt varit relativt fria från politisk påverkan gällande sin specifika verksamhet, har nu fått uppleva allt mer påtryckningar från förtroendevalda och andra politiska aktörer. Nu senast i februari 2024 hade Haninge bibliotek besök av extremistiska politiska opinionsbildare som filmade och ställde kritiska frågor i samband med en sagostund (Clemens, 2024). Om denna ideologiserade polarisering av biblioteksfrågor haft någon betydelse alls, tycks den än så länge stärkt mer än skadat svenskarnas relation till biblioteken.

Referenser

- Andersson, K., Hansson, K., Rosqvist, I., Lyberg Åhlander, V., Sahlén, B., & Sandgren, O. (2019). The contribution of bilingualism, parental education, and school characteristics to performance on the clinical evaluation of language fundamentals: Fourth edition, Swedish. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01586>
- Clemens, A. (1 november 2021) Färre pojkar och män nås av biblioteken. *Biblioteksbladet*. <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/farre-pojkar-och-man-nas-av-biblioteken/>
- Clemens, A. (13 november 2024). Bibliotekschef filmades av högerextrem i samband med sagostund. *Biblioteksbladet*. <https://www.biblioteksbladet.se/nyheter/bibliotekschef-filmades-av-hogerextrem-i-samband-med-sagostund/>
- Ellard-Gray, A., Jeffrey, N. K., Choubak, M., & Crann, S. E. (2015). Finding the hidden participant: Solutions for recruiting hidden, hard-to-reach, and vulnerable populations. *International journal of qualitative methods*, 14(5). <https://doi.org/10.1177/1609406915621420>
- Frenander, A. (2024). Kulturpolitik och kulturpolitik: ett ords förvandlingar i tiden. I E. Erlanson, J. Helgason, P. Henning & L. Lindsköld (Red.), *Litteratur, konst och politik i välfärdsstatens Sverige* (s. 13–29). Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Höglund, L. (2017). Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg. I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Larmar och gör sig till* (s. 329–341). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Kungliga biblioteket (2021). *Trender i planerna: kommunala biblioteksplaner antagna 2020* (Rapport). <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-99>
- Kungliga biblioteket (2023). *Bibliotek 2022: Sveriges offentligt finansierade bibliotek* (Sveriges officiella statistik). <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-707>
- Kungliga biblioteket (2024). *Nationella minoriteter i planerna: en analys av kommunala och regionala biblioteksplaner*. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-730>
- Miller, A. S., & Mitamura, T. (2003). Are surveys on trust trustworthy? *Social Psychology Quarterly*, 66(1), 62–70.
- MUCF (2023). *En fördjupad bild av ungas fritid* (Ung idag 2023:2). Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor. <https://www.mucf.se/publikationer/en-fordjupad-bild-av-ungas-fritid>
- Pilerot, O., & Lindberg, J. (2018). "Sen går jag hem när det stänger" – En studie av nyanländas biblioteksanvändning. Regionbibliotek Uppsala. https://regionbiblioteket.se/wp-content/uploads/2019/04/Rapport_Sen-g%C3%A5r-jag-hem_webb.pdf
- SFS 2013:801. Bibliotekslag. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801/
- Sveriges riksdag (2023). *Hat och hot på bibliotek* (Interpellationsdebatt 2023-01-17). https://www.riksdagen.se/sv/webb-tv/video/interpellationsdebatt/hat-och-hot-pa-bibliotek_ha10118/
- Söderholm, J., & Gunnarsson Lorentzen, D. (2023). Varför är inte alla på biblioteket? I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid* (s. 255–267). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Söderholm, J., Ögland, M., & Gunnarsson Lorentzen, D. (2021). Biblioteken fortsatt starka trots kristid. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (Red.), *Ingen anledning till oro (?)* (s. 165–177). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Söderholm, J., Ögland, M., & Gunnarsson Lorentzen, D. (2022). Färre besök, ökat förtroende. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld* (s. 339–351). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Thalberg, S., Asplund, A., & Silberstein, D. (Red.). (2021). *Ungas uppväxtvillkor och integration* (Rapport: 2021:6). Delmi. <https://www.delmi.se/media/jjibngi5/delmi-rapport-2021-6.pdf>
- Troberg, A. (9 maj 2023). Politikerna måste sluta använda biblioteken som politiskt slagfält. *Dagens nyheter*. <https://www.dn.se/kultur/anna-troberg-politikerna-maste-sluta-anvanda-biblioteken-som-politiskt-slagfalt/>
- Östra Göinge. (23 februari 2024). *Populär paugakvall är tillbaka*. <https://www.ostragoinge.se/nyheter/popular-paugakvall-ar-tillbaka-den-5-mars/>

PÅ LÄSFRONTEN BARA LITET NYTT – BOKLÄSNING I SVERIGE UNDER 2023

ELISA TATTERSALL WALLIN OCH
DAVID GUNNARSSON LORENTZEN

Sammanfattning

Under 2023 läste 82 procent av svenskarna minst någon bok. Det här kapitlet handlar om dem, och hur läsvanor ser ut i olika grupper och med de olika bokformaten tryckta böcker, ljudböcker och e-böcker. Vi tittar närmare på männen som har ökat sin läsning något sedan 2022 när det gäller läsning för egen del och för barn. Under de senaste åren har vi kunnat se en stor ökning av läsare i åldrarna 16–29 år, men den verkar nu avta och vi ser en minskning på en till två procentenheter i den här åldersgruppen när det gäller samtliga bokformat. Vi har också undersökt varifrån läsare får sina boktips och noterar att det vanligaste är att familj eller vänner rekommenderar böcker. En stor andel av 16–29-åringarna blir också inspirerade av bokrelaterat innehåll på sociala medier.

Svenskarnas läsvanor har studerats i den årliga nationella SOM-undersökningen. I flera decennier nu, och resultaten presenteras varje år i ett bokkapitel som detta. Läsning är ett ständigt aktuellt ämne, något som märks i otaliga nyhetsartiklar, politiska uttalanden, betänkanden och statliga offentliga utredningar från regeringen, samt i diskussioner på sociala medier och på debatt- och ledarsidor i landets dagstidningar (se exempelvis Boström, 2023; Hellström, 2024; Larsson, 2023; Tengberg, 2023). Dessutom är läsning ett angeläget ämne i forskningen inom en rad olika discipliner och något som diskuteras på seminarier och föreläsningar vid landets lärosäten, på bibliotek, konferenser, bokmässor och liknande. Det kan därför framstå som att det är just nu som läsning uppmärksammas extra mycket, men faktum är att det stora intresset för läsning inte är något nytt. I århundranden har läsning diskuterats i olika sammanhang. Inte minst har det, precis som nu, oroats och larmats om läsning; alltifrån vad för slags litteratur som människor läste, till hur läsningen gick till samt om de läste över huvud taget. Ofta är den här oron tydligt knuten till perioder av stor förändring. Exempelvis fanns det farhågor under renässansen och upplysningstiden kopplade till tyst enskild läsning (Chartier, 1999). Med starkt etablerade traditioner av högläsning i grupper oroades då nya trender av att läsa tyst för sig själv. Det fanns rädslor att läsare

kunde bli så försjunkna i boken att de skulle tappa greppet om både sig själva och verkligheten om de läste tyst. Med högläsning fanns tydliga distinktioner mellan fiktion och sinnevärlden, något som man tänkte luckrades upp när orden inte längre lästes högt. En annan oro kan ses i Tyskland under 1700-talet där befolkningen plötsligt sades vara som besatta av att läsa romaner (Darnton, 2014). Man trodde då att läsning av Goethes roman *Den unga Werthers lidanden* ledde till ökat antal självmord, vilket kom att kallas Werther-effekten (Bell, 2011; Darnton, 2014). Det fanns alltså farhågor att personer skulle förlora sitt liv eller sitt förstånd av att läsa. Det har länge också funnits oro över att framför allt kvinnor, barn och arbetarklassen ska läsa fel sorts litteratur. Christine Pawleys forskningsprojekt om läsning i USA under 1800-talet visar hur det debatterades om läsning i samband med öppnandet av ett folkbibliotek, något som gjorde böcker mer tillgängliga för fler personer (Pawley, 2001). Att kvinnor lånade underhållande böcker som ansågs vara sensationella och sentimentala sågs inte som positivt. Kvinnor skulle mycket hellre låna seriös litteratur som skulle stärka deras moral (Pawley, 2001). Under tidigt 1900-tal debatterades det även i Sverige kring läsningens påverkan på ungdomars moral och sedlighet, och hur läsandet av en bok med fel sorts innehåll kunde påverka hela deras liv och karaktärsutveckling (Johansson, 2020). Det här är bara några nedslag i läsningens historia, som ändå illustrerar hur mycket bekymmer det genomgående har funnits kring läsning.

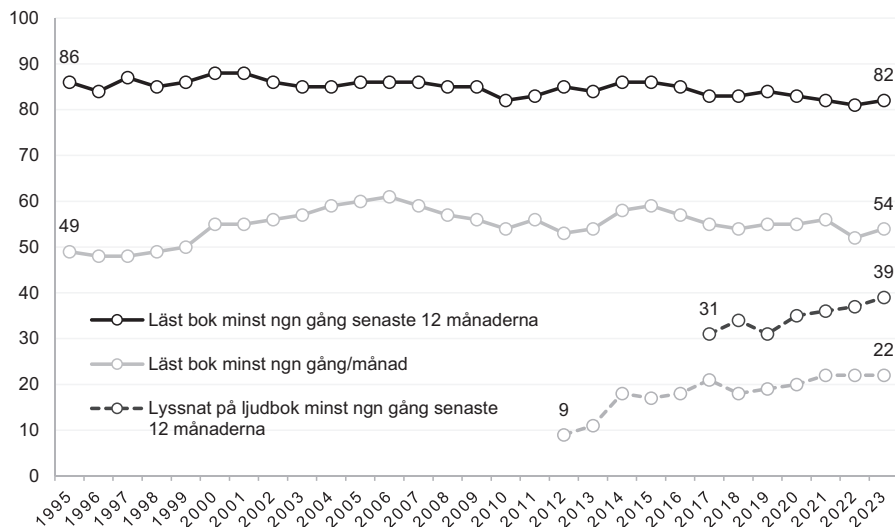
Mycket av den här oron går att känna igen i diskurser kring läsning idag. Ibland kan det nästan framstå som att det pratas mer om läsning, än vad det faktiskt läses. Just det har vi tyvärr ingen statistik på. De senaste decennierna har präglats av stora förändringar, med allestädes närvarande skärmar och nya sorters läspraktiker som möjliggörs därigenom; på sociala medier, med e-böcker och prenumerations-tjänster för strömmande ljudböcker. Idag oroas det framför allt kring barn och ungas läsning, och det är också det som är ämnet för de flesta larmrapporter och debatter. Under de senaste åren kunde vi i den nationella SOM-undersökningen se att andelen unga vuxna 16–29 år som läser böcker ofta har ökat (Tattersall Wallin m.fl., 2022, 2023), men oron kring deras läsning har ändå fortgått. En grupp som ofta läser mindre än unga vuxna är män, det är de som har minskat sin läsning mest på senare år. Men det oroas inte lika mycket om dem, trots att vi bland annat vet att föräldrar och andra vuxna spelar en stor roll som läsande förebilder för barn (se exempelvis Ross, McKechnie & Rothbauer, 2018; Fredriksson & Taube, 2012). I det här kapitlet kommer vi titta närmare på de läsande männen. Givetvis tittar vi också på bokläsning i stort, och hur utvecklingen sett ut bland de unga.

Något fler läste böcker någon gång under 2023, inklusive män

Sedan 1995 har svenskarnas bokläsning mätts i den årliga nationella SOM-undersökningen. I figur 1 går det att följa hur stor andel av befolkningen som läst någon bok någon gång under året har förändrats sedan mätningen började.

Under snart 30 år har andelen som läst bok någon gång per år rört sig mellan 88 och 81 procent, och det sistnämnda är vad som noterades i 2022 års mätning. År 2023 angav 82 procent att de läst någon bok någon gång under året, vilket alltså är en ökning med en procentenhet på ett år. Andelen som lyssnat på ljudbok har ökat med två procentenheter sedan 2022, likaså har de som läst någon bok någon gång per månad eller oftare ökat med två procentenheter.

Figur 1 Bokläsning i Sverige, 1995–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* följt av alternativen *Läst någon bok*, *Läst e-bok* och *Lyssnat på ljudbok*. År 2022 var antalet svar för *Läst bok* 10 034, för *Läst e-bok* 3 365 och för *Lyssnat på ljudbok* 1 667.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2023.

I tabell 1 kan vi se hur många som läst tryckt bok, ljudbok respektive e-bok under året. Mest intressant är att något fler män anger att de läst tryckta böcker (upp två procentenheter) och ljudböcker (upp en procentenhet). 2022 års undersökning visade en minskning av andelen män som läser tryckta böcker, så det är nu intressant att se en uppgång igen. När det kommer till e-böcker ligger andelen som läser kvar på samma nivå både bland män och bland gruppen svarande som helhet. Ett undantag finns bland kvinnor där andelen e-boksläsare har ökat med en procentenhet. Vi ser samtidigt en minskning med en procentenhet när det gäller tryckt bokläsning bland kvinnor.

Tabell 1 Andel som läst tryckt bok, ljudbok respektive e-bok under de senaste 12 månaderna, 2023 (procent)

	Tryckt bok		Ljudbok		E-bok	
	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång	Ingen gång	Någon gång
Samtliga	22	78	62	38	78	22
Kvinna	18	82	58	42	76	24
Man	28	72	66	34	80	20

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* följt av alternativen *Läst tryckt bok*, *Läst e-bok* och *Lyssnat på ljudbok*. Skalan är 7-gradig från *Ingen gång* till *Flera gånger per vecka*. Könssambandet för tryckt bok var signifikant på nivån 0,01 enligt ett Chi2-test. (Chi2: 24,129), ljudbok (Chi2: 11,121) och e-bok (Chi2: 9,367). Totalt antal svar per bokform var 1 669, 1 656 och 3 329.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Både figur 1 och tabell 1 visar att ljudboksläsningen fortsätter öka långsamt men stadigt, med någon eller några procentenheter per år. I debatter kring läsning lyfts ljudböcker ibland som ett hot mot den riktiga läsningen, en typ av diskurs som varit närvarande under en stor del av ljudbokens historia (Rubery, 2016). I forskningen finns det också oenigheter kring huruvida ljudboksläsning kan förstås som en slags läsning, mellan de som argumenterar för att det inte alls är läsning (exempelvis Kovac m.fl., 2019; Koepnick, 2013), och de som forskar om ljudboksläsning som en slags läspraktik (exempelvis Berglund, 2024; Rubery, 2016; Stougaard Pedersen & Have, 2012; Tattersall Wallin, 2022). I sin doktorsavhandling om ljudböcker utvecklade Elisa Tattersall Wallin begreppet *reading by listening*, som kan översättas till lyssnande läsning eller lyssningsläsning. Detta för att kunna prata om och studera ljudboksanvändning och annan läsning med öronen som en slags läsning (Tattersall Wallin, 2021). I en studie av unga vuxnas användning av ljudböcker fann Tattersall Wallin (2022) att många använder ljudböcker som ett slags komplement till tryckta böcker, för att öka tiden för läsning i delar av vardagen där tryckta böcker inte passar. En annan användargrupp som identifierades var de som av olika anledningar inte gillade eller kunde läsa med ögonen, exempelvis på grund av synnedsättningar, dyslexi eller ADHD. För dem skapade ljudböcker antingen intresse eller tillgång till böcker och läsning. Det visar att ljudböcker alltså snarare skapar mer tid för läsning, både bland de som gillar traditionell läsning med ögonen och för dem där tryckta böcker inte varit ett alternativ.

Det har under våren 2024 förts diskussioner om vad som är en rimlig mängd tid att lägga på ljudböcker, och huruvida ljudboksläsning kan förstås som ett slags missbruk (Dahlgren, 2024; Klingberg, 2024). Detta efter att Nextory, en av de svenska prenumerationstjänsterna för ljudböcker och e-böcker, ändrat i sina villkor och stängt av prenumeranter som de ansåg lyssnat för mycket. Från att ha

marknadsfört abonnemanget med reklamfrasen ”läs och lyssna så mycket du vill” ändrade Nextory villkoren så att användare bland annat inte kunde ”konsumera en ovanligt stor mängd innehåll eller använda tjänsten på ett överdrivet eller felaktigt sätt” (Klingberg, 2024). Det här ledde till en stor mängd klagomål samt anmälningar till konsumentverket av kunder som fått sina konton avstängda (Dahlgren, 2024). Forskning visar att den genomsnittlige ljudboks-prenumeranten lyssnar mellan 90–100 minuter per dag (Tattersall Wallin & Nolin, 2020), men att det också finns en liten grupp som lyssnar nästan konstant (Berglund, 2024). Det kan finnas många anledningar till att användare väljer att lyssna mycket på ljudböcker och därmed prenumererar på en ljudbokstjänst. Exempelvis visar forskning att ljudböcker kan hjälpa lyssnaren att slappna av och därmed göra det lättare att somna, fungera som ett lugnande stöd vid psykisk ohälsa eller ensamhet (Tattersall Wallin, 2022), eller som underhållning och sällskap i yrken som är repetitiva eller utförs utan kollegor (Have & Stougaard Pedersen, 2016). I sin studie av lyssnar-data från Storytel fann Karl Berglund en grupp användare som han kallar *constant readers*, alltså konstanta läsare (Berglund, 2024). Den här mindre gruppen liknar på många sätt den typiska ljudboksläsaren i Sverige, de har en preferens för deckare och deras användning är jämnt distribuerad över dagen. Den stora skillnaden är helt enkelt mängden tid de lägger på ljudböcker.

Avbrott i ungas uppgående lästrend

När vi tittar närmare på olika samhällsgruppers läsning av tryckta böcker någon gång per månad eller oftare hittar vi den största förändringen bland högutbildade, där hela sex procentenheter fler läst tryckta böcker varje månad jämfört med föregående år (tabell 2). Vi ser också att andelen män som läser tryckta böcker ofta har ökat med tre procentenheter. Det är också en ökning på tre procentenheter vardera i åldersgrupperna 50–64 år samt 65–90 år, samt motsvarande uppgång i de tre första boende-kategorierna. De enda grupperna som uppvisar en minskning av andelen som läst tryckta böcker är unga vuxna 16–29 år (-2 procent) samt lågutbildade (-3 procent).

Ljudböcker har ökat med mellan en och fyra procentenheter i nästan samtliga kategorier. Även här ser vi dock en nedgång bland unga vuxna med två procentenheter. Den stora ökningen av unga vuxna som läser tryckta böcker och ljudböcker ofta, som vi rapporterat om i tidigare års analyser (se Tattersall Wallin m.fl., 2022, 2023), börjar nu avta. Det är fortfarande fler unga som läser ofta, jämfört med för tre år sedan.

När det gäller e-böcker är andelen som läser dem ofta lika stor som föregående år, däremot är det mindre skillnader mellan de olika grupperna. I en del grupper ser vi en ökning med en procentenhet, i andra en motsvarande minskning.

Andelen som har läst högt för barn har ökat två procentenheter bland både kvinnor och män. Dessutom har högläsningen ökat med fem procentenheter bland

50–64-åringarna samt tre procentenheter bland 65–90-åringarna. Flest personer som läser högt för barn finns som vanligt i åldersgruppen 30–49 år samt i gruppen högutbildade. Jämförelsen inkluderar här samtliga svarande, det vill säga även dem som inte har barn i hushållet. Läsning för barn i hushåll med barn kommer att redovisas senare i kapitlet (figur 2).

Tabell 2 Andel som läst böcker i olika format någon gång per månad eller oftare i olika grupper, 2023 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok	Läst för barn
Alla	48	22	10	30
Kön				
Kvinna	56	26	12	36
Man	39	17	8	24
Utbildning				
Låg	35	11	3	15
Medellåg	37	20	5	24
Medelhög	45	24	9	32
Hög	64	26	16	41
Ålder				
16–29	48	25	15	17
30–49	45	28	13	55
50–64	43	25	10	27
65–90	54	13	6	18
Boende				
Ren landsbygd	43	26	9	32
Mindre tätort	45	20	7	30
Stad eller större tätort	49	20	9	31
Stockholm, Göteborg, Malmö	54	24	17	28
Antal svarande	1 681	1 667	3 365	1 674

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* med alternativen *Läst tryckt bok*, *Lyssnat på ljudbok*, *Läst e-bok* samt *Läst högt ur bok/tidning för något barn*. Tabellen redogör för andelen som minst någon gång i månaden har gjort de omfrågade aktiviteterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Att färre män än kvinnor läser böcker är välkänt, och också något vi alltid kunnat se i den nationella SOM-undersökningen. I år har det varit intressant att notera att det har skett en viss ökning när det gäller mäns läsning i olika format både på års-

och månadsbasis. Därför har vi valt att titta närmare på män i olika åldersgrupper samt utbildningsnivåer och hur deras läsvanor ter sig på månadsbasis (tabell 3).

Vi kan konstatera att störst andel läsande män finns i kategorin högutbildade, där 58 procent anger att de läser tryckta böcker varje månad, 21 procent att de lyssnar på ljudbok och 14 procent att de läser e-böcker. Det är möjligt att fler här har vana att läsa regelbundet från sina studier, men att många också kanske själva vuxit upp i hem med välutbildade föräldrar som läser ofta. Det är mer än dubbelt så många män i gruppen högutbildade som läser tryckta böcker varje månad, jämfört med grupperna med låg samt medellåg utbildningsnivå. Det är troligt att de här skillnaderna i läsvanor förs vidare till den yngre generation, för om vi tittar på högläsning för barn kan vi även där konstatera att det är fler högutbildade män som läser för barn, 34 procent, jämfört med 25 procent för de med medelhög utbildning, 19 procent för de med medellåg och 17 procent med låg utbildning¹.

Tabell 3 Andel män som läst böcker i olika format någon gång per månad eller oftare i olika grupper, 2023 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok	Läst för barn
Alla	39	17	8	24
Utbildning				
Låg	25	10	3	17
Medellåg	27	17	3	19
Medelhög	40	16	9	25
Hög	58	21	14	34
Ålder				
16–29	40	24	12	11
30–49	34	22	11	48
50–64	38	19	8	17
65–90	42	8	4	16
Antal svarande	792	792	1 577	794

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* med alternativen *Läst tryckt bok*, *Lyssnat på ljudbok*, *Läst e-bok* samt *Läst högt ur bok/tidning för något barn*. Tabellen redogör för andelen som minst någon gång i månaden har gjort de omfrågade aktiviteterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tittar vi på olika ålderskategorier ser vi att den största andelen män som läser tryckta böcker varje månad finns i åldrarna 65–90, med 42 procent. Men om vi ser till alla format är det de yngsta männen, 16–29-åringarna, som läser mest: 40 procent läser varje månad tryckta böcker, 24 procent ljudböcker och 12 procent e-böcker.

Här kan vi förvänta oss en större andel studerande, där en del av läsningen varje månad skulle kunna vara kurslitteratur. Andelen män som läser högt för barn är som störst bland 30–49-åringarna, med 48 procent.

E-böcker är fortsatt det mest jämställda bokformatet, på så vis att männens läsning av e-böcker är i linje med den stora gruppen. I alla andra format är det stor diskrepans mellan män och den allmänna trenden, som alltså drivs av kvinnor. Sedan är ljudböcker lite mer likt mellan könen jämfört med tryckta böcker, men där finns det i stället stora skillnader framför allt i de övre åldersgrupperna.

I det här kapitlet tittar vi också närmre på hur det ser ut när det gäller läsning per vecka eller oftare (tabell 4).

Tabell 4 Andel som läst böcker i olika format någon gång per vecka eller oftare i olika grupper, 2023 (procent)

	Tryckt bok	Ljudbok	E-bok	Läst för barn
Alla	35	16	6	19
Kön				
Kvinna	42	21	7	23
Man	27	11	5	14
Utbildning				
Låg	29	8	2	5
Medellåg	27	14	3	13
Medelhög	33	18	6	21
Hög	46	19	10	29
Ålder				
16–29	33	13	8	10
30–49	30	19	7	49
50–64	30	21	7	13
65–90	43	11	4	4
Boende				
Ren landsbygd	32	20	5	19
Mindre tätort	32	14	4	19
Stad eller större tätort	36	16	5	19
Stockholm, Göteborg, Malmö	40	17	11	17
Antal svarande	1 681	1 667	3 365	1 674

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* med alternativen *Läst tryckt bok*, *Lyssnat på ljudbok*, *Läst e-bok* samt *Läst högt ur bok/tidning för något barn*. Tabellen redogör för andelen som minst någon gång i veckan har gjort de omfrågade aktiviteterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

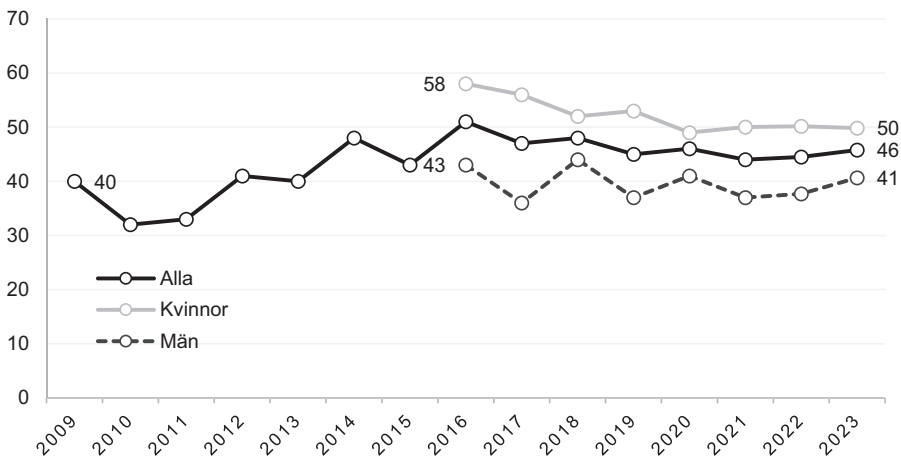
Som förväntat är det betydligt färre som läser böcker i något format varje vecka eller oftare, jämfört med per månad. 35 procent av befolkningen läser tryckta böcker varje vecka, medan 16 procent lyssnar på ljudböcker och 6 procent läser e-böcker. Minskningen är mindre när det kommer till de digitala böckerna, jämfört med de tryckta där 13 procent färre läser varje vecka. Tidigare forskning har visat att ljudböcker ofta kombineras med pendling, motion och hushållssysslor (Tattersall Wallin, 2022), och det kan därför vara så att ljudboksläsning har blivit en del av vardagsrutinen för några. Samtidigt är det stor variation i olika åldersgrupper, där 65–90-åringarna är den enda gruppen som verkar mest konstant i sitt ljudbokslyssnande. I de yngre grupperna är det betydligt färre som lyssnar på ljudböcker varje vecka, jämfört med varje månad. Den största negativa skillnaden i läsvanor syns i gruppen högutbildade när det gäller tryckta böcker, där 18 procentenheter färre läser varje vecka jämfört med varje månad.

Fler män läser högt för sina barn

Sedan 2022 har andelen män som läser högt för barn varje vecka ökat med tre procentenheter. Detta gör också att högläsningen ökat totalt, även om kvinnorna ligger kvar på samma nivå som året före. Tittar vi tillbaka till 2016, det första året då vi jämförde högläsning mellan könen, ser vi dock att det skett en minskning, med färre vuxna idag som läser högt för barn i sina hushåll jämfört med för sju år sedan. Framför allt har andelen kvinnor som läser högt för barn minskat sedan dess, frågan är vad detta kan bero på?

En iakttagelse vi gör är att samtidigt som högläsningen över tid gått ner under dessa år, så har ljudboksläsningen ökat i samhället. 2016 började prenumerationstjänster för ljudböcker, som Storytel, BookBeat och Nextory, etableras och har sedan dess blivit alltmer populära. Kan det finnas ett samband? Kan stressade föräldrar välja att spela ljudböcker för sina barn i stället för att läsa för dem själva? Eller finns det kanske barn som hellre lyssnar på ljudböcker själva, och inte vill att föräldrarna läser för dem? Detta är tyvärr inget vi kan se i föreliggande undersökning men oavsett så är det positivt att fler män nu igen läser högt för barn. Som noterades i inledningen visar forskningen att läsande förebilder är viktigt för att barn och unga ska utveckla intresse för läsning. Barn som kommer från familjer där läsning anses viktigt, blir också läsare själva i större utsträckning (Ross, McKechnie & Rothbauer, 2018; Fredriksson & Taube, 2012).

Figur 2 Andel som läst högt för ett barn minst en gång i veckan i hushåll med barn, 2009–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? – Läst högt ur bok/tidning för något barn.* Endast svarande från hushåll med barn är med i statistiken. Antal svarande 2023 var 531.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009–2023.

Vanligast att få boktips via familj och vänner

En ny fråga som ställdes i 2023 års nationella SOM-undersökning är varifrån läsare får sina boktips (tabell 5). De olika svarsalternativen som framgår av tabell 5 är de informationsvägar vi föreställer oss är vanligast för att få tips om läsning. Dock är det viktigt att reflektera över att det kan finnas viss överlappning mellan kategorierna, och att olika respondenter kan ha gjort olika val där. Om svarandes vänner ofta lägger upp inlägg på sociala medier om böcker de rekommenderar, har respondenten då räknat det som att de brukar få boktips via sociala medier eller från en vän? Om boktipsande vänner också råkar vara kollegor, eller kanske bibliotekarier eller bokhandlare, ja då skulle det kunna passa in på en stor del av de olika svarskategorierna. Men eftersom det går att kryssa i samtliga kategorier som stämmer så kan tabellen förhoppningsvis ändå ge en bra indikation om hur läsare i Sverige kommer på vad de ska läsa härnäst.

Tabell 5 Varifrån boktipsen kommer, 2023 (procent)

	Aldrig	Ibland	Ofta	Antal svar
Bibliotek/bibliotekarie	77	20	3	1 207
Bokhandel/bokhandlare	64	30	6	1 204
Via bokklubb	83	9	8	1 188
Sociala medier	56	31	13	1 189
Recensionsplattformar	82	14	4	1 168
Tidningar/TV/Radio	39	46	16	1 220
Familj/vänner/bekanta	12	51	37	1 265
Kollegor/arbetsplatsen	45	38	17	1 197

Kommentar: Frågan löd *Om du läst böcker under de senaste 12 månaderna, varifrån har du fått dina boktips?* Alternativen var *Aldrig*, *Ibland* och *Ofta*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Om vi slår ihop svarsalternativen *Ibland* och *Ofta* så kan vi se att det vanligaste är att familj, vänner eller bekanta rekommenderar böcker till varandra. Minst vanligt är att hitta boktips via bokklubbar samt recensionsplattformar på internet, så som Goodreads eller the Storygraph. De här typerna av plattformar kan förstås som hybrid-plattformar mitt emellan en vanlig social nätverksplattform och en bokplattform (Thelwall & Kousha, 2017). Forskning om Goodreads visar att en del användare väljer att ha vänner på plattformen, andra använder den endast för att bokföra vilka titlar de har läst, sätta betyg på dem och skriva recensioner. På så vis får de nya bok-rekommendationer genom plattformens algoritm. Mike Thelwall och Kayvan Kousha fann att de Goodreads-användare som loggat att de läst flest böcker, också tenderar att ha fler vänner än genomsnittet på plattformen. Att använda recensionsplattformar blir därmed också en social aktivitet där personer samlas kring läsning. En undersökning av användarna visade att ungefär tre fjärdedelar hade kvinnligt klingande namn (Thelwall & Kousha, 2017). Statistiken från den nationella SOM-undersökningen visar återkommande att fler kvinnor läser böcker, och den här internationella forskningen antyder också att fler kvinnor möts på sociala medier för att rekommendera böcker eller diskutera litteratur i allmänhet. Vi kan dra slutsatsen att färre män utbyter boktips och pratar läsning online, men det kan också vara så att de har andra, mindre synliga, kanaler för detta. Sådant som inte plockas upp i forskningen.

Bokrelaterat innehåll på sociala medier så som Youtube, Tiktok och Instagram har ökat explosionsartat under senare år. Trots det ser vi dock att endast 13 procent av de svarande ofta besöker dessa kanaler för boktips, och 31 procent gör det ibland. Viktigt är dock att komma ihåg att den här tabellen visar alla svaranden i åldrarna 16–90 år. När vi tittade närmre på den yngsta åldersgruppen, de mellan 16–29 år, såg det annorlunda ut. Hela 72 procent av unga vuxna tar del av boktips på

sociala medier, med 35 procent som gör det ofta och 37 procent ibland. I tidigare års kapitel har vi reflekterat över huruvida det är just sociala medier som gjort att fler unga vuxna börjat läsa böcker under de senaste åren (Tattersall Wallin m.fl., 2023). Det här visar att det är mycket troligt och att sociala medier spelar en stor roll i unga vuxnas läsvanor. Det finns endast en kategori som är vanligare bland unga vuxna att få boktips genom, och det är via familj, vänner och bekanta som 82 procent angett. Detta är även i linje med vad den större gruppen svarat. Jämfört med den totala gruppen svarande har något fler unga vuxna tagit del av boktips via recensionsplattformar, med 14 procent av 16–29-åringarna som angivit att de gör det ibland och 11 procent har svarat att de gör det ofta.

Något färre unga, något fler män läste under 2023

På det stora hela var det alltså inga omvälvande förändringar i läsvanor som syntes under 2023. Vi kan se att något färre unga vuxna läser böcker ofta, både när det gäller tryckta böcker och ljudböcker. Efter ett par år med stor uppgång i andelen unga som läser ofta är detta kanske förväntat. Frågan är om minskningen kommer fortgå, stanna av, eller om det ökar igen? Oavsett vet vi att ungas läsning engagerar, och fram till den dag då majoriteten av unga vuxna läser böcker varje månad eller oftare så kommer troligtvis larmrapporterna fortgå. Det hör liksom historien till. Men, det är fortfarande fler unga som läser ofta nu, i flera olika bokformat, jämfört med för några år sedan. Vi kan dessutom nu konstatera, att sociala medier spelar en viktig roll i unga vuxnas bokläsning.

I årets nationella SOM-undersökning visar männen upp en försiktig läs-revansch, med något fler som läser tryckta böcker och ljudböcker samt läser högt för barn, medan deras läsning av e-böcker ligger kvar på samma nivå som tidigare. Det här är en grupp som ofta går under radarn när det gäller debatter om läsning, även fast det är den grupp som överlag läser minst. Samtidigt vet vi från tidigare forskning att män är viktiga som läsande förebilder för den yngre generationen, inte minst unga killar, men också kanske för varandra. Forskning antyder ju att män kanske saknar forum för att prata läsning och utbyta boktips, och samtidigt att familj och vänner spelar en stor roll när det kommer till bokrekommendationer. Mer forskning på mäns läsning behövs, dels för att förstå vilken roll som läsningen spelar för de som läser, dels varför en ansenlig mängd män väljer att inte göra det. Anledningarna kan vara många, från tidsbrist eller rent av brist på intresse, till att själva ha saknat läsande manliga förebilder och kanske därmed fått med sig bilden av att läsning är för kvinnor. Andra män kanske inte räknar sin bokläsning som just läsning, därför att det kan finnas en idé om att riktig läsning är skönlitterära tryckta böcker som läses på fritiden, och inget annat. Så de som läser facklitteratur för jobbet eller skolan, eller lyssnar på talböcker eller ljudböcker, kanske inte ser på sig själva som läsare och kanske därför inte rapporterar all den läsning de faktiskt gör. Förutom mer forskning kring män som läsare, kan det också finnas utrymme

för fler diskussioner där läs-begreppet packas upp så att fler former av läsning får plats och berättigas.

Vi kan vidare konstatera att fler högutbildade läste tryckta böcker under 2023, och att det var den läsande grupp som ökade mest. Högläsning för barn har också ökat något, mest i de ålderskategorier där vi kan föreställa oss att det finns en del mor-och farföräldrar. Samtidigt fortsätter den lugna men stadiga uppgången av ljudboksanvändare. Vi får se hur vårens debatter om lyssningstid och om ljudböcker kan bli ett beroende påverkar ljudbokens popularitet. I den här undersökningen mäter vi endast läsning per år, månad och vecka, och inte hur mycket tid som läsare lägger per dag på böcker i olika format. Så vi kan inte se om den tiden har ökat. Men, av trenden att följa ser det troligt ut att ljudböcker kommer fortsätta öka med fler och fler lyssnare. På det stora hela är det ändå en försiktigt positiv utveckling på flera håll som det blir spännande att följa under kommande år. På läsfronten ser vi därmed åtminstone litet nytt, även om det inte är några stora omvälvande förändringar som skedde under 2023.

Not

- ¹ Utbildningsnivåerna räknas som följande i den nationella SOM-undersökningen: med låg utbildning menas grundskola eller motsvarande, medellåg inkluderar de som har gymnasie-utbildning eller motsvarande, medelhög är eftergymnasial utbildning, inklusive högskolestudier, som är kortare än tre år, och med hög utbildning menas studier på högskola eller universitet i tre år eller mer, inklusive forskarutbildning.

Referenser

- Berglund, K. (2024). *Reading Audio Readers: Book consumption in the streaming age*. Bloomsbury.
- Bell, R. (2011). Weeping for Werther: Suicide, Sympathy and the Reading Revolution in Early America. I S. Towheed & W. R. Owens (Red.), *The history of reading (Volume 1) International perspectives, c. 1500–1990* (s. 49–63). Palgrave Macmillan.
- Boström, H. (publicerad 2023-12-26). Att läsa håller på att bli en syssla för tokar och utstötta. *Göteborgs-Posten*. <https://www.gp.se/ledare/att-lasa-haller-pa-att-bli-en-syssla-for-tokar-och-utstotta.0867b823-be7c-4aed-b629-429fd2579229>
- Chartier, R. (1999). Reading Matter and 'Popular' Reading: From the Renaissance to the Seventeenth Century. I R. Chartier & G. Cavallo (Red.), *A history of reading in the West* (s. 269–283). Polity.
- Dahlgren, S. (publicerad 2024-02-16). Många Nextory-anmälningar till Konsumentverket. *Boktugg*. <https://www.boktugg.se/2024/02/16/manga-nextory-anmalningar-till-konsumentverket/>

- Darnton, R. (2014 [1986]). The first steps toward a history of reading. *Australian Journal of French Studies*, 51(2/3), 152–177.
- Fredriksson, U., & Taube, K. (2012). *Läsning, läsvanor och läsundersökningar*. Studentlitteratur.
- Have, I., & Stougaard Pedersen, B. (2016). *Digital Audiobooks: New media, users and experiences*. Routledge.
- Hellström, M. (publicerad 2024-03-16). Goda avsikter ligger bakom tanken på en kulturkanon, men det går alldeles för fort. *Dagens Nyheter*.
<https://www.dn.se/kultur/martin-hellstrom-goda-avsikter-ligger-bakom-tanken-pa-en-kulturkanon-men-det-gar-alldeles-for-fort/>
- Johansson, K. (2020). Poison, literary vermin, and misguided youths: Descriptions of immoral reading in early twentieth-century Sweden. I E. Erlandson, J. Helgason, P. Henning & L. Lindsköld (Red.), *Forbidden Literature: Case studies on censorship* (s. 169–185). Nordic Academic Press.
- Klingberg, P. (publicerad 2024-03-21). Ljudboksförlag i blåsväder efter att de upplevt problem med folk som lyssnar – för mycket. *Svenska Dagbladet*.
<https://www.svd.se/a/vevAqV/skyller-pa-missbruk-darfor-stanger-nextory-av-ljudbokskunder>
- Koepnick, L. (2013). Reading on the move. *PMLA, Publications of the Modern Language Association of America*, 128(1), 232–237.
- Kovac, M., Phillips, A., van der Weel, A., & Wischenbart, R. (2019). What is a book? *Publishing Research Quarterly*, 35(2), 313–326.
- Larsson, S. (publicerad 2023-22-25). Föräldrar ska inte lägga sig i vad deras ungdomar läser. *Göteborgs-Posten*.
<https://www.gp.se/kultur/kulturdebatt/foraldrar-ska-inte-lagga-sig-i-vad-deras-ungdomar-laser-.2efd38b9-64ed-442a-97b7-a9a6c1d3f34d>
- Pawley, C. (2001). *Reading on the middle border: The culture of print in late nineteenth-century Osage, Iowa*. University of Massachusetts Press.
- Ross, C. S., McKechnie, L., & Rothbauer, P. M. (2018). *Reading still matters: What the research reveals about reading, libraries, and community*. Libraries Unlimited.
- Rubery, M. (2016). *The untold story of the talking book*. Harvard University Press.
- Stougaard Pedersen, B., & Have, I. (2012). Conceptualising the audiobook experience. *Sound Effects*, 2(2), 80–95.
- Tattersall Wallin, E., Carlsson, T., & Gunnarsson Lorentzen, D. (2022). Läsning av tryckta böcker ökar bland unga. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Teorin (Red.), *Du sköra nya värld* (s. 305–318). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Tattersall Wallin, E., Carlsson, T., & Gunnarsson Lorentzen, D. (2023). Bokläsning bland unga vuxna fortsatt stark trend. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovissbetens tid* (s. 269–282). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Tattersall Wallin, E., & Nolin, J. (2020). Time to read: exploring the timespaces of subscription-based audiobooks. *New Media and Society*, 22(3), 470–488.
- Tattersall Wallin, E. (2021). Reading by listening: Conceptualising audiobook practices in the age of streaming subscription services. *Journal of Documentation* 77(2), 432–448.
- Tattersall Wallin, E. (2022). Audiobook routines: identifying everyday reading by listening practices amongst young adults. *Journal of Documentation*, 78(7), 266–281.
- Tengberg, M. (publicerad 2023-05-05). Föräldrar bör ta större ansvar för läsningen. *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/a/jlpG4z/michael-tengberg-foraldrar-bor-ta-storre-ansvar-for-lasningen>
- Thelwall, M., & Kousha, K. (2017). Goodreads: A social network site for book readers. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 68(4), 972–983.

VI BYGGDE DEN HÄR STADEN PÅ ROCK'N'ROLL

FELIX CASSEL OCH ANDERS CARLANDER

Sammanfattning

Arkitekturen i staden är en het fråga. Detta kapitel presenterar arkitekturpreferenser i Sverige, med fokus på debatten om arkitektonisk stil och gestaltning i offentliga miljöer. Genom data från SOM-undersökningen undersöks svenska folkets stilpreferenser och vilka byggnadsmaterial de associerar med klassisk respektive modern arkitektur. Resultaten visar en stark preferens för klassisk stil. Resultaten indikerar också att klassisk stil associeras med byggnadsmaterialen sten, tegel, trä och puts, och att modern stil förknippas med glas, betong, stål och metall. Kapitlet belyser den politiska debattens roll och medborgarinflytandets betydelse och understryker vikten av att inkludera medborgarnas åsikter i framtida stadsplanering och arkitekturformning.

Frågan om i vilken ”stil” städer skall byggas är på intet sätt ny. Heinrich Hübsch publicerade en polemisk studie år 1828 där frågan om inte den grekiska neoklassiska arkitekturen hade spelat ut sin roll, till förmån för mer ändamålsenlig och för tiden modern arkitektur, väcktes (Bloomfield, Forster & Reese, 1992). Denna fråga har de senaste åren kommit att utgöra ett fundament i en ökad politisk debatt i svenska städer kring arkitektur, stil och gestaltning av offentliga miljöer. Göteborg har under senare år utgjort debattens epicentrum, där politiker över ideologiska gränser stått enade i kraven på en starkare demokratisk kontroll över arkitekturen och företrädesvis ”klassisk” stil vid nyproduktion (Arkitekten, 2023). Debatten är emellertid inte helt ny i Göteborg heller då många av stadens nu mest populära byggnader kritiserades när de byggdes (Higab, 2024a, 2024b, 2024c).

Men förenklingar och dualism så som ”gott” kontra ”ont” eller ”klassisk” kontra ”modern” arkitektonisk stil medger nödvändigtvis inte alla små välbehövligen nyanser för ett optimalt debattsamtal. Syftet med detta kapitel är därför att försöka nyansera debatten om arkitektonisk stil. För det första besvarar vi den förenklade frågan om vilken arkitektonisk stil svenska folket föredrar. Detta gör vi för att få en solid empirisk grund att utgå från, för att komplettera de mindre omfattande undersökningar som gjorts på området tidigare. För det andra besvarar vi också vilka byggnadsmaterial svenska folket förknippar med respektive stil. Detta gör vi delvis för att visa om svenska folket har en tydlig uppfattning om attribut inom respektive stil men också för att indirekt demonstrera vilka byggnadsmaterial som är mest populära. Vår ambition är att framtidens städer kommer kunna byggas

utifrån ett mer pluralistiskt kunskapsunderlag där fler röster får komma till tals och där en större andel invånare tycker om samtida arkitektur.

Vox Populi – folkets röst

År 1906 frekventerade den brittiska matematikern Sir Francis Galton en djurmarknad. På marknaden fanns en tävling där besökare på torget ombads gissa vikten på en ox. Galton var nyfiken på den kollektiva träffsäkerheten hos de totalt 787 tävlande och samlade in alla gissningar och beräknade resultaten efter det att tävlingen var avgjord. Till Galtons förvåning var medianvikten av alla gissningar, 547 kilo, rysligt nära den faktiska vikten 542 kilo (Galton, 1907). Galtons illustrativa exempel med oxen har kommit att bli en symbol för hur enkla statistiska modeller kan aggregera individuella gissningar till en slags kollektiv vishet (eng. ”Wisdom of the crowd”), där – under rätt förutsättningar – den sammanvägda kollektiva bedömningen oftast överträffar individuella skattningar av lekmän så väl som av expertis.

Vox Populi Ex Machina

En annan tillämpning av kollektiv vishet är den i skrivande stund hejdundrande utbredningen av AI, artificiell intelligens, och hur vi – lite förenklat – genom att låta en maskin läsa alla våra gemensamma texter kan lära oss något om oss själva, ord för ord (Radford m.fl., 2018). Maskinen beräknar sannolikheter för ordföljder och kan på så vis skapa fullt begripliga meningar och uppvisa en typ av förståelse för komplexa frågor och samband. Det är med andra ord fullt möjligt att ställa specifika frågor till en AI, exempelvis ChatGPT-4, om väder och vind, medicin, eller arkitektur och få ett typ av destillat som efterliknar svaret från en meteorolog, en läkare, eller en arkitekt. Det är också fullt möjligt att be en grafikgenererande AI, exempelvis DALL-E, att rendera en bild på ett hus eller en hel stad byggd i en viss arkitektonisk stil.

Vi har därmed kommit till en punkt i den tekniska utvecklingen där en mycket stor del av den samlade mänskliga kunskapen finns färdigtuggad och färdigpaketerad i ett slags konsensusvar (Shoenegger m.fl., 2024; Williams m.fl., 2024). Det innebär i förlängningen att fler människor får tillgång till kunskap och data som tidigare endast fanns i en svart låda, ofta omhöljd av mystik och elitism. Den typen av exkludering tjänar ingen, i synnerhet inte i en demokrati. Med andra ord, det är väsentligt lättare i skrivande stund att få kunskap om en mängd olika ämnen utan att nödvändigtvis behöva brevväxla med en universitetsutbildad och namnkunnig expert i en annan del av världen. Med ytterligare några andra ord, måhända behöver vi fortfarande elfenbenstornet, men en sak är säker och det är att tornet har blivit lägre och numera har insyn från gårdsplanen.

Vox Populi et gubernatio

Ökad politisk kontroll över arkitekturen är ett av flera sätt som medborgarinflytande över stadsmiljön har försökt tillgodose. Utanför den politiska arenan har intresseorganisationer i Sverige, men även i andra länder, under en längre tid bildat opinion för att arkitekturen vid nybyggnation ska vara mer traditionellt inspirerad, att större hänsyn ska tas till befintligt kulturarv i planeringsprocesser och att medborgarna ska ges större inflytande i stadsbyggnadsfrågor (Arkitekturupproret, 2021). Ett exempel på det senare är den medborgardialog som genomfördes i Upplands Väsby 2019 i syfte att ta fram ett styrdokument för estetiska riktlinjer i kommunens nyproduktion. I en webbenkät fick kommuninvånarna poängsätta bilder på byggnader från tidsperioder från 1880 fram till idag. Mest uppskattade bland medborgarna var de äldre arkitekturstilarna, från epoker före modernismens genombrott på 1930-talet (Fokus, 2021). Medborgardialogens resultat låg till grund för en markanvisningstävling där kravet var att byggnadsstilen, åtminstone på ytan, skulle vara nyrenässans, jugend, nationalromantik eller tjugotalsklassicism (Arkitekten, 2020).

Att bygga i linje med folkviljan har fastställts som en viktig anledning till att politikerna vågat trappa upp sin retoriska offensiv. Bortsett från medborgardialogen i Upplands Väsby är empiriska data på medborgarnas arkitekturpreferenser emellertid knapphändiga. Enstaka opinionsundersökningar från USA (Bloomberg, 2020), Storbritannien (Adam Architecture, 2009) och Sverige (Expressen, 2021), där undersökningsdeltagarna ombetts delge sina stilpreferenser utifrån bilder på ”klassiska” och ”modernistiska” byggnader, har visat på en solid preferens för klassisk arkitekturtradition. Ett eko av den svenska undersökningen, som SIFO utförde, genomfördes av SOM-institutet 2020. När SOM-undersökningen i Göteborg 2020 frågade stadens invånare om deras inställning till förslaget ”Nya hus bör i högre utsträckning byggas i klassisk stil, exempelvis med fasader i sten, tegel och trä” ansåg 64 procent att förslaget var mycket eller ganska bra. Stödet var också jämnt fördelat mellan olika sociodemografiska och ideologiska grupper (Andersson & Enström, 2021).

I svallvågorna av kraven på ökad demokratisering av arkitekturen har invändningar från arkitektkåren inte saknats. Kritiken mot politikernas ökade detaljstyrning i riktning mot en klassisk arkitekturtradition har främst riktat in sig på en, enligt arkitekterna, allt för stor begränsning av arkitektens kreativitet och konstnärliga uttrycksförmåga, samt ett allt för enkelt satt likhetstecken mellan stil på fasader och arkitektonisk kvalitet (GP, 2021a). Kritik har också riktats mot en upplevd missuppfattning kring arkitekters ”smakmonopol”, där arkitekterna menar att gestaltningen av den arkitektoniska slutprodukten främst vilar i händerna hos byggherrar. Eller med andra ord; att arkitekters stilmässiga preferenser i för hög utsträckning kringskärs av byggherrar som i sin vilja att hålla nere kostnader får sista ordet kring fasadgestaltningen (Fokus, 2021). En annan, mer grundläggande kritik

har riktat in sig på mätningarna av folkviljan. ”Omröstningar är en dålig metod för att få fram en bra arkitektur” skrev stjärnarkitekten Gert Wingårdh i en replik på en debattartikel om resultaten från den göteborgska SOM-undersökningen (GP, 2021b). Att folkvalda utifrån enkätundersökningar anpassar sig till medborgarnas preferenser har av vissa betraktats som populism snarare än ett uttryck för politisk representation, en utveckling som i längden ”rundar demokratiska processer och förskjuter det demokratiska samhällssystemet” (Zimm, 2021 i Sundell, 2023).

Max Weber (1968) menade att en central del av byråkratins väsen bygger på att försöka öka överlägsenheten hos de professionellt insatta genom att hålla sina kunskaper och avsikter hemliga. Denna form av byråkratiskt hemlighetsmakeri kan iscensättas på flera sätt, där form och kodspråk kan vara en metod, där tvetydiga eller obegripliga begrepp används för att skapa rökridåer och öka den allenarådande makten. Och nog för att konsten, till skillnad från byråkratin, bör vara så fri som möjligt. Men debatten kring modern konst skiljer sig emellertid från arkitekturen som ”konstform” så till den grad att den uppbringas i det offentliga rummet och inte aktivt går att välja bort. Arkitekturen är i sådana fall en mycket påkostad och mycket permanent vernissage. Att mäta arkitekturopinion ger även medborgarna – som ändå ska leva i arkitekturen – en röst från torget, som kanske hörs ända upp till elfenbenstornets fryntliga fönsterbänk. Kännedom om och hänsyn till medborgares arkitekturpreferenser blir därmed ett sätt att tillgodose åsiktsmässig pluralism – snarare än populism– i frågor om stadsbyggnad och gestaltning av offentliga miljöer.

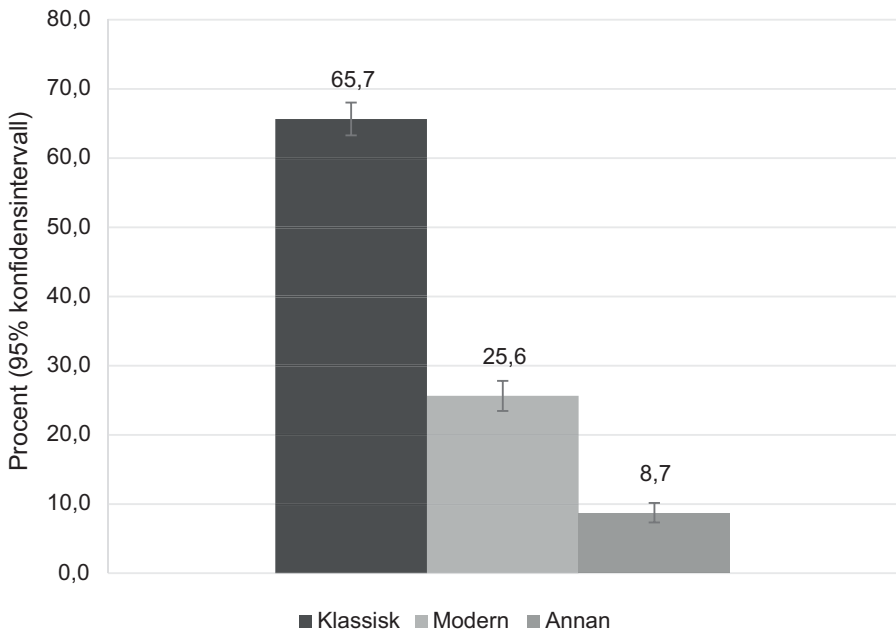
Svensk arkitekturopinion

I det här kapitlet använder vi oss av data från den nationella SOM-undersökningen 2023. Frågorna besvarades huvudsakligen under september–oktober samma år. SOM-undersökningen använder sig av ett befolkningsrepresentativt urval, vilket möjliggör för oss att leverera så exakta svar som möjligt på våra vaga¹ frågor om svenska folkets arkitekturpreferenser.

För att undersöka vilka byggnadsmaterial svenska folket förknippar med respektive stil, och därmed studera om svenska folket har en tydlig uppfattning om attribut inom respektive stil, frågade vi först *Vilka av följande byggnadsmaterial förknippar du med klassisk respektive modern/modernistisk arkitektur?* De nio byggnadsmaterialen som respondenterna fick ta ställning till var sten, tegel, trä, glas, betong, stål, metall, kompositmaterial och puts/stuck/stuckatur, liksom en möjlighet att ange annat material. För var och en av byggnadsmaterialen ombads respondenterna ange om de förknippade materialet med klassisk eller modern/modernistisk arkitektur. För att få svar på den enkla frågan om vilken arkitektonisk stil svenska folket föredrar frågade vi därtill *När det kommer till arkitektur, vilken typ av arkitektur föredrar du?* Svartalternativen var *Klassisk arkitektur*, *Modern/modernistisk arkitektur* och *Annan arkitektur*.

Resultaten indikerar en hög grad av samstämmighet hos svenska folket i frågan om arkitekturpreferenser. En absolut majoritet – 66 procent – verkar föredra klassisk arkitektonisk stil framför modern samt alla andra stilar som kategoriseras som ”annan” arkitektur i figuren nedan. 26 procent anger i stället att de föredrar modern/modernistisk arkitektur. Då skillnaden i arkitektonisk stilpreferens är mycket stor och att felmarginalen inom respektive svar är mycket liten är det redundant att signifikanspröva utfallen, vi kan vara mycket säkra på att huvudresultaten stämmer. Cirka nio procent väljer att inte ta ställning i mellan klassisk och modern/modernistisk arkitektur utan anger att de föredrar annan arkitektur. Dessvärre ger inte datamaterialet oss vägledning i vilken typ av annan arkitektur som deltagarna önskar istället. Detta faktum ändrar emellertid inte vår övergripande slutsats kring den första frågan – svenska folket föredrar till överväldigande del klassisk arkitektur framför modern/modernistisk dito.

Figur 1 Arkitektonisk stilpreferens, 2023 (procent, konfidensintervall)

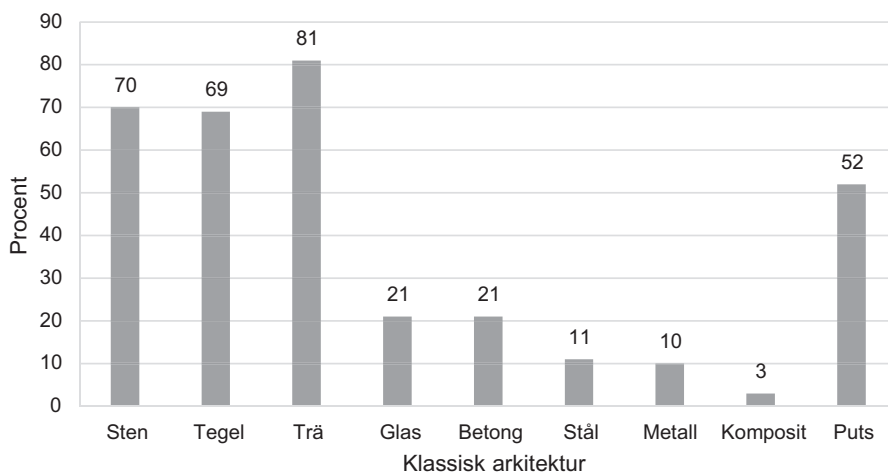

Kommentar: Frågan löd *När det kommer till arkitektur, vilken typ av arkitektur föredrar du?* Svartalternativen var *Klassisk arkitektur*, *Modern/modernistisk arkitektur* och *Annan arkitektur*. Procentbasen utgörs av de som besvarade frågan. Totalt antal svar var 1 534 och minsta antal svar på grupp nivå var 134 (annan arkitektur).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I nästa steg studerar vi vilka byggnadsmaterial svenska folket associerar med klassisk respektive modern/modernistisk arkitektur. Till denna fråga valde vi ut nio olika vanligt förekommande byggnadsmaterial för att studera om svenska folket har en tydlig uppfattning om attribut inom respektive stil men också för att indirekt demonstrera vilka byggnadsmaterial som är mest populära. Figur 2 visar andelen som förknippar respektive byggnadsmaterial med klassisk arkitektonisk stil. Resultaten visar tydligt att svenska folket primärt förknippar fyra byggmaterial med klassisk arkitektur; sten, tegel, trä och puts. Endast en femtedel i undersökningen, associerar glas och betong med klassisk arkitektur. Knappt en tiondel eller färre förknippar stål, metall och kompositmaterial med klassisk arkitekturtradition.

Figur 2 Byggmaterial förknippade med klassisk arkitektonisk stil, 2023 (procent)

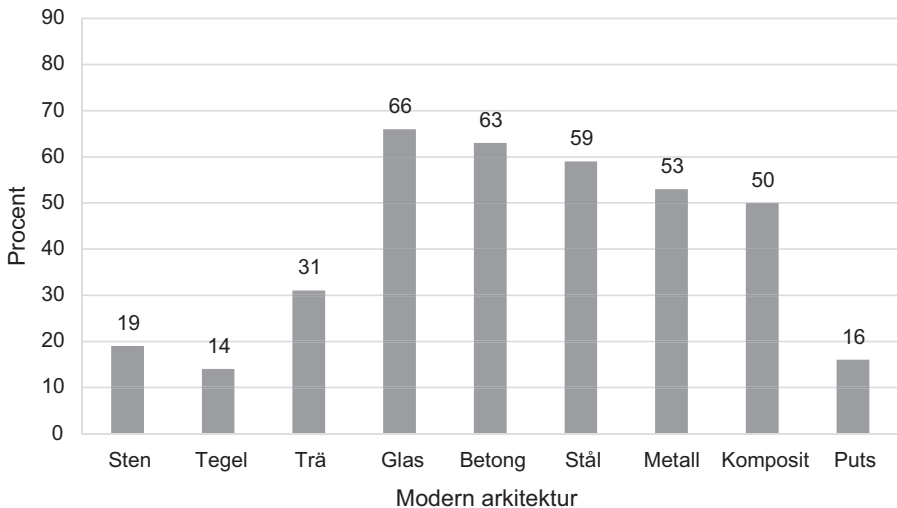
Kommentar: Frågan löd *Vilka av följande byggnadsmaterial förknippar du med klassisk respektive modern/modernistisk arkitektur? – Klassisk*. Figuren visar andelen som förknippar respektive byggnadsmaterial med klassisk arkitektur. I enkäten var alternativet *Komposit* formulerat *Kompositmaterial* och *Puts* var formulerat *Puts/stuck/stuckatur*. Förutom svarsalternativen i figuren fanns även alternativet *Annat material* med. Procentandelarna utgörs av de som angett respektive byggnadsmaterial. Totalt antal svar var 1 611 och minsta antal svar på grupp nivå var 88 (annat material) respektive 55 (kompositmaterial).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Samstämmigheten bland svenska folket är särskilt hög när det gäller sten, tegel och trä. Störst andel av de svarande, 81 procent, förknippar trä med klassisk arkitektonisk stil. Sten förknippas av 70 procent med klassisk arkitektur och tegel 69 procent. En bit därefter, men ändå tydligt placerad i den klassiska ringhörnan, kommer puts, ett material som 52 procent förknippar med klassisk arkitektonisk

stil. Differensen mellan puts och de två nästföljande materialen, glas och betong, är närmare 30 procentenheter. Differensen mellan sten, tegel och trä å ena sidan och puts å andra sidan handlar däremot enbart om gradskillnader i ett i övrigt iögonfallande tydligt resultat. Den frågeformulering som förekom i SOM-undersökningen i Göteborg 2020, löd *Nya hus bör i högre utsträckning byggas i klassisk stil, t.ex. med fasader i sten, tegel och trä*, fick motta kritik från arkitekter för att avgränsa klassisk arkitekturtradition till att enkom handla om materialval. Resultaten i figur 2 ger skäl att anta att den ifrågasatta frågeformuleringens materialexempel borde ha kompletterats med *puts*.

Figur 3 Byggmaterial förknippade med modern arkitektonisk stil, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilka av följande byggnadsmaterial förknippar du med klassisk respektive modern/modernistisk arkitektur? – Modern/modernistisk*. Figuren visar andelen som förknippar respektive byggnadsmaterial med modern/modernistisk arkitektur. I enkäten var alternativet *Komposit* formulerat *Kompositmaterial* och *Puts* var formulerat *Puts/stuck/stuckatur*. Förutom svarsalternativen i figuren fanns även alternativet *Annat material* med. Procentandelarna utgörs av de som kryssade för respektive byggnadsmaterial. Totalt antal svar var 1 611 och minsta antal svar på grupp-nivå var 221 (tegel) respektive 189 (annat material).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Om vi istället tittar på frågan om vilka byggnadsmaterial som svenska folket förknippar med modern arkitektur (figur 3) framträder ett så gott som omvänt mönster. Sten, tegel och puts, och till största del trä, förknippas i långt lägre utsträckning med modern arkitektonisk stil jämfört med den klassiska arkitekturtradition som redovisades i figur 2. Glas, betong, stål och metall, men även kompositmaterial

framträder här som byggmaterial starkast förknippade med modern arkitektur. Knappt en femtedel associerar byggmaterialen sten, tegel och puts med modern arkitektur. En något högre andel, 31 procent, förknippar trä med modern arkitekturstil. Resultaten ger oss skäl att konstatera att det finns en mycket hög grad av enighet bland den svenska befolkningen om vilka byggnadsmaterial som associeras med klassisk respektive modern arkitektur.

Vi har fram tills nu redovisat vilken arkitektonisk stil svenska folket föredrar, och vilka byggnadsmaterial svenska folket förknippar med respektive stil. Resultaten hittills vittnar om en stark preferens och tydlig samstämmighet – för klassisk arkitektonisk stil och vilka byggnadsmaterial som förknippas med klassisk respektive modern arkitekturtradition. I nästa steg gräver vi djupare i sambandet och studerar vilka faktorer som starkast påverkar svenska folkets arkitekturpreferenser. Vi har valt ut fem ”klassiska” bakgrundsfaktorer som väldigt ofta figurerar i SOM-institutets antologier, nämligen kön, ålder, utbildning, politisk vänster-högerposition, samt social tillit (se exempelvis Rothstein & Holmberg, 2022).

Tabell 1 visar resultatet från en logistisk regression där vi predicerat sannolikheten för klassisk arkitekturpreferens, kontrollerat för kön, ålder, utbildning, ideologisk vänster-högerposition samt social tillit. Oddskvoterna i tabellen visar hur många gånger oddset för att hysa preferens för klassisk arkitektonisk stil förändras jämfört med referensgruppen, det vill säga preferens för modern/modernistisk stil. Oddskvoter som är högre än 1 innebär att oddset ökar, medan oddskvoter lägre än 1 innebär att oddset minskar.

I SOM-undersökningen 2023 noteras endast ett statistiskt signifikant samband, vilket rör ålder och arkitekturpreferenser, där äldre i högre utsträckning än yngre föredrar klassisk arkitektur. Stödet för klassisk arkitektur är således jämnt spritt mellan kön, utbildning, ideologi och tillit till andra människor.

Vi kan därmed konstatera att preferensen för klassisk arkitektur är solid mellan olika sociodemografiska grupper i Sverige. Det bör emellertid tilläggas att den totala förklaringsgraden är mycket låg i modellen nedan, det vill säga att kön, ålder, utbildning, politisk hemvist och hur mycket tillit som hyses förklarar mycket lite av inställningen till arkitektonisk stil. Vilka faktorer som i högre utsträckning än dessa förklarar denna inställning utgör emellertid ett lovande uppslag för framtida undersökningar.

Tabell 1 Preferens för klassisk arkitektur 2023, (logistisk regression, oddskvoter)

	OR	SE
Kön (kvinna)	1,22	0,15
Ålder	1,02***	0,00
Utbildning	1,04	0,03
Vänster-höger (z)	0,91	0,06
Social tillit	0,97	0,03
Pseudo R2		0,03
Antal svar		1 400

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Kommentar: Frågan löd *När det kommer till arkitektur, vilken typ av arkitektur föredrar du?* Svartalternativen har kodats om enligt 0 = Modern/modernistisk arkitektur, 1 = Klassisk arkitektur, och Annan arkitektur har kodats bort och inkluderas således inte i modellen. OR står för oddskvoter (odds ratios) och SE för standardfel (standard error). Kön är kodad 0 (man) och 1 (kvinna). Åldersvariabeln är kontinuerlig och löper från 16 till 90 år. Utbildningsfrågan löd *Vilken är din högsta skolutbildning?* Svarsskalan går från 1 = Grundskola eller motsvarande, kortare än 9 år, till 10 = Forskarutbildning. Vänster-högerfrågan löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höggerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Svarsskalan är standardiserad och löper från 0 = Klart till vänster, till 1 = Klart till höger. Social tillitfrågan löd *Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?* Svarsskalan löper från 0 = Det går inte att lita på människor i allmänhet, till 10 = Det går att lita på människor i allmänhet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Civitem hanc super rock'n'roll aedificavimus

För att knyta an till det här kapitlets titel, rockmusikens inflytande på politiken, livsstil, och sociala rörelser överträffas av få andra fenomen under 1900-talet, med dess förmåga att blanda musikstilar och ena människor över sociala och kulturella gränser kring ett minst sagt populärt uttryck (Warner, 2013). En folkrörelse. Utan tvekan. Vi är övertygade om att rocken inte hade kunnat skapas i styrelserummet, eller på kommunen eller i ateljén hos en ensam konstnär. Vi är också ganska övertygade om att samhällsviktiga frågor inte heller bör beslutas av ett fåtal lika-sinnade i slutna rum. Vi vill ogärna vandra i väg för långt in på den filosofiska planhalvan men om vi utgår från den utilitaristiska idén om att behoven – eller nyttan – för flertalet, överväger behoven hos de få, eller den enskilde (fritt översatt från engelska och Spocks citat i *Star Trek II: The Wrath of Khan* – ”The needs of the many outweigh the needs of the few. Or the one”, Meyer, 1982), för vem bygger vi? Bygger vi för människorna som ska bo i staden eller bygger vi för att uppfylla något annat ändamål?

Avslutningsvis vill vi ändå belysa att bra arkitektur givetvis inte skapas med folkomröstningar. Däremot kan folkomröstningar som bekant vara ”vägledande”, under den lilla förutsättningen att man faktiskt vill bygga för folket. Och läser vi mellan raderna alternativt ”fultolkar” artikelserien från Higab (Higab, 2024a, 2024b, 2024c) så är kritiken mot nya byggnader inget att bry sig om – folket har alltid ogillat nya hus för att därefter prisas av generationen efter. Vi tror emellertid att det är lite mer nyanserat än så. Kanske en av de främsta moderna arkitekterna, Frank Lloyd Wright, uppmanade till arkitektur som bokstavligen tänker utanför boxen (Brooks, 1979). Han ville rentav ”förstöra boxen”, genom att låta en mer organisk arkitektur, obegränsad av enklare geometri som kuber eller rätblock, leva i samklang med sin omgivning snarare än att bli ett individualistiskt uttryck i sig. Det är här vi upplever att mycket av kritiken kring de senaste årens urbana arkitektur landar; att många nya byggnader upplevs som monolitiska ”lådor” som rimmar dåligt med omgivningen. En typ av kompromiss som verkar falla i god jord hos de flesta är anordnandet av arkitekttävlingar, där flera olika team av arkitekter i konkurrens och helt anonymt tar fram förslag som därefter bedöms av en kvalificerad jury. En smärre folkomröstning i form av en undersökning som branschförbundet Sveriges Arkitekter gjorde visar att sju av tio som anordnat en arkitekttävling är positiva till att göra det igen (Sveriges Arkitekter, 2021).

Författarna av detta kapitel älskar arkitektur och hade båda en smått religiös upplevelse våren 2024, under en tjänsteresa till Tyskland, en dimmig kväll utanför Elbphilharmonie (konserthuset i Hamburg). Vi är säkerligen inte de enda som berörts djupt av Elbphilharmonies prakt i Hamburgs gamla hamnkvarter, eller för den delen av arkitektur generellt. Gestaltningen av offentliga miljöer påverkar alla som vistas i den och bär som bekant på en förmåga att väcka starka känslor hos långt fler betraktare än upphovsmakarna själva. Vi tror faktiskt att det finns en outnyttjad potential till dialog här, med tanke på hur många som ändå är engagerade i arkitekturfrågan. Det motsatta – brist på engagemang – hade varit mycket värre. Låt oss i stället göra gemensam sak i frågan och genom dialog påverka politiken och byggherrarna i vilken arkitektur vi vill ha. Folket har sagt sitt. Vad säger du?

Not

- 1 SOM-institutet är som bekant ”mästare på exakta svar på vaga frågor” (se GP, 2022-11-25).

Referenser

- Adam Architecture (2009). *YouGov Survey 2009*. Adam Architecture.
<https://adamarchitecture.com/publication/yougov-survey-2009/>
- Andersson, F., & Enström, D. (2021). Gottgörelse eller auktoritär tendens? Göteborgarnas inställning till att bygga mer i ”klassisk” stil. I A. Carlander & E. Johannesson (Red.), *Alltid måndag?* SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Arkitekten (2020). Nu startar Upplands Väsby sin tävling med krav på klassisk stil (publicerad 2020-10-01). *Arkitekten*. <https://arkitekten.se/nyheter/nu-startar-upplands-vasby-sin-tavling-med-krav-pa-klassisk-stil/>
- Arkitekten (2023). Nu styr politikerna arkitekturstilen i Göteborg (publicerad 2023-06-08). *Arkitekten*. <https://arkitekten.se/nyheter/nu-styr-politikerna-arkitekturstilen-i-goteborg/>
- Arkitekturupproret (2021). *Om Arkitekturupproret*. <https://www.arkitekturupproret.se/om-au/om-au/>
- Bloomberg (2020). Classical Buildings Beat Modern Ones in U.S. Poll (publicerad 2020-10-14). *Bloomberg*.
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-10-14/classical-buildings-beat-modern-ones-in-u-s-poll>
- Bloomfield, J., Forster, K. W., & Reese, T. F. (1992). *In what style should we build? The German debate on architectural style*. Getty Center for the History of Art and Humanities.
- Brooks, H. A. (1979). Frank Lloyd Wright and the Destruction of the Box. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 38(1), 7–14.
<https://doi.org/10.2307/989345>
- Expressen (2021). Folkviljan har talat – arkitekterna har fel (publicerad 2021-12-27). *Expressen*. <https://www.expressen.se/debatt/folkviljan-har-talat-arkitekterna-har-fel/>
- Fokus (2021). Arkitektur med politisk sprängkraft (publicerad 2021-03-04). *Fokus*.
<https://www.fokus.se/inrikes/arkitektur-med-politisk-sprangkraft/>
- Galton, F. (1907). Vox Populi. *Nature*, 75, 450–451.
- Göteborgs-Posten (GP) (2021a). Arkitektonisk kvalitet är viktigare än stil (publicerad 2021-12-19). <https://www.gp.se/debatt/arkitektonisk-kvalitet-ar-viktigare-an-stil.5db584af-ab0c-4032-beff-386c70b33b62>
- Göteborgs-Posten (GP) (2021b). Omröstningar skapar inte bra arkitektur (publicerad 2021-12-17). <https://www.gp.se/debatt/omrostningar-skapar-inte-bra-arkitektur.e226da0b-1eba-4fc0-a333-05636d02cc36>
- Göteborgs-Posten (GP) (2022). Hulters (S) syn på arkitektur är förenklad (publicerad 2022-11-25). <https://www.gp.se/kultur/kulturdebatt/hulters-s-syn-pa-arkitektur-ar-forenklad.e53d6b01-5d9f-4dc6-9ffe-be45027784ce>

- Higab (2024a). Göteborgs skamfläckar del 1 – Konstmuseet ej värdigt Avenyn (Pressmeddelande). Higab AB. <https://www.higab.se/nyhetsarkiv/pressmeddelande-goteborgs-skamflackar-del-1-konstmuseet-ej-vardigt-avenyn/>
- Higab (2024b). Göteborgs skamfläckar del 2 – Feskekôrka – en byggnad som stack i ögonen (Pressmeddelande). Higab AB. <https://www.higab.se/nyhetsarkiv/pressmeddelande-goteborgs-skamflackar-del-2-feskekorka-en-byggnad-som-stack-i-ogonen/>
- Higab (2024c). Göteborgs skamfläckar del 3 – Rådhusets tillbyggnad – en fullständig brist på stilkänsla (Pressmeddelande). Higab AB. <https://www.higab.se/nyhetsarkiv/goteborgs-skamflackar-del-3-radhusets-tillbyggnad-en-fullstandig-brist-pa-stilkansla/>
- Meyer, N. (Regissör) (1982). *Star Trek II: The Wrath of Khan*. Paramount Pictures.
- Radford, A., Narasimhan, K., Salimans, T., & Sutskever, I. (2018). Improving language understanding by generative pre-training (Preprint). Manuskript och kod tillgängliga: <https://openai.com/research/language-unsupervised>
- Rothstein, B., & Holmberg, S. (2022). *Social tillit i höglitarlandet Sverige*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Schoenegger, P., Tuminauskaitė, I., Park, P. S., & Tetlock, P. E. (2024). Wisdom of the silicon crowd: LLM ensemble prediction capabilities match human crowd accuracy. arXiv:2402.19379. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.19379>
- Sundell, A. (2023-03-25). Alla röster räknas om arkitekturen. *Svenska Dagbladet*. <https://www.svd.se/a/69VXvz/anders-sundell-alla-roster-raknas-om-fin-och-ful-arkitektur>
- Sveriges Arkitekter (2021). Om tävlingar. Tillgänglig online: <https://www.arkitekt.se/tavlingar/om-tavlingar/>
- Warner, S. (2013). *Text and Drugs and Rock'n'roll: The Beats and Rock Culture*. Bloomsbury.
- Weber, M. (1968). *Economy and Society* (1 uppl.). Bedminister Press Incorporated.
- Williams, T., Matuszek, C., Mead, R., & Depalma, N. (2024). Scarecrows in Oz: The use of large language models in HRI. *ACM Transactions on Human-Robot Interaction*, 13(1), 1–11. <https://doi.org/10.1145/3606261>

Klimat
&
energi

SVÅRT ATT SE SKOGEN FÖR ALLA TRÄD? SVENSKARNAS SYN PÅ SKOGSAVVERKNING

NIKLAS HARRING, BJÖRN RÖNNERSTRAND
OCH ARON WESTHOLM

Sammanfattning

Sverige är rikt på skog och många svenskar har på ett eller annat sätt en relation till skogen. Skogsbruket är även en het fråga bland forskare och beslutsfattare. Ofta återfinns en skiljelinje mellan å ena sidan intresse av avverkning å andra sidan hänsyn till miljöintressen, såsom den biologiska mångfalden. Vi vet dock ganska lite om hur den svenska befolkningen ställer sig till skogsavverkning. I det här kapitlet undersöker vi hur synen på avverkning av skog ser ut, och vilka skillnader som finns demografiskt, ideologiskt och geografiskt. Resultatet visar att många svenskar saknar uppfattning i frågan om avverkning av skog, men av dem som tar ställning vill de flesta se minskad avverkning. Bland personer ideologiskt till vänster är andelen som vill minska avverkningen betydligt högre än bland personer som står till höger. Ett intressant resultat är att den ideologiska skillnaden inte finns i län med en hög andel skogsägare. Personer till vänster är mindre positiva till att minska avverkningen när andelen skogsägare i länet är hög jämfört med län där andelen skogsägare är låg.

Det här kapitlet fokuserar på svenskarnas syn på det svenska skogsbruket. Vi undersöker hur svenskarna ställer sig till avverkning av skog – om det finns stöd för att öka, behålla nuvarande nivå eller minska avverkningen i Sverige. Därtill undersöker vi hur synen skiljer sig åt mellan olika samhällsgrupper och diskuterar vad som kan förklara dessa skillnader.

Det finns gott om skog i Sverige. Vid sidan av Finland är vi det land i Europa som har högst andel skogsmark i förhållande till landets totala yta (SCB, 2023). Det finns många faktorer som pekar på att skogen är viktig för svenskarna och för Sverige som land. Först och främst är det många svenskar som äger skog. Det finns fler än 300 000 privata skogsägare i landet. Därtill utgör skogsindustrin en betydande del av svensk tillverkningsindustri. År 2023 utgjorde trävaror, papper, och pappersmassa 11,8 procent av det totala förädlingsvärdet i tillverkningsindustrin (Ekonomifakta, 2024). Utöver den ekonomiska nyttan, fyller den svenska skogen flera viktiga samhällsfunktioner som relaterar till såväl klimat som biologisk mångfald. Ett exempel är att skogen fungerar som kolsänka och den årliga nettoinlagringen av kol behöver öka (mer tillväxt än avverkning) fram till 2030 om

Sverige ska leva upp till EU:s klimatlagstiftning (Naturvårdsverket, 2023). Av 999 hotade skogslevande arter är 394 direkt negativt påverkade av trakthyggesbruket, det vill säga det traditionella svenska skogsbruket med kalhyggen (SLU, 2024). Därtill finns det också många svenskar som söker sig till skogen för rekreation. I David Thurfjells bok *Granskogsfolk* (2020) beskrivs svenskarnas naturkärlek som något gränsande till religion.

Trots de viktiga funktionerna skogen fyller, är den offentliga debatten om skogsbruket ofta specialiserad och svårtillgänglig för människor utan djupare kunskap om ämnet, även om det också har gjorts mer populärvetenskapliga granskningar av det svenska skogsbruket (Röstlund, 2022). Skogen är ganska sällan ämnet i partiledardebatter och liknande sammanhang. Frågan hamnar helt enkelt ofta lite utanför den politiska dagordningens huvudfåra. En undersökning av den offentliga debatten mellan 2014–2017 visade att ett fåtal aktörer stod för en betydande del av inläggen och att debatten hade tydliga drag av en så kallad ekokammare, där personer med liknande ideologiska uppfattningar upprepar och förstärker information eller påståenden vilket leder till ett befästande av idéer och föreställningar inom gruppen (Sténs & Mårald, 2020).

Samtidigt står den svenska skogen inför stora utmaningar och det traditionella skogsbruket är alltmer ifrågasatt. Det finns en pågående diskussion om huruvida vi, genom alltför intensivt skogsbruk, har avverkat för mycket skog och därmed riskerar att stå inför en brist på skogsråvara inom en snar framtid (Nilsson, 2024; Jakobsson, 2024). I EU:s nya skogsstrategi påtalas att det på kort och medellång sikt (2050) är osannolikt att fördelarna med avverkad skogsprodukter kompensera för förlusten av nettoskogssäklar i samband med avverkningar (Europeiska kommissionen, 2021). Vidare har EU-kommissionen publicerat en vägledning för naturnära skogsbruk där det konstateras att ett sådant skogsbruk utgår från dynamiken i naturliga och komplexa skogsekosystem, i stället för att på artificiell väg skapa monokulturer och ett manipulerande av naturliga förutsättningar (Europeiska kommissionen, 2023). I utvärderingen av det svenska miljömålet ”levande skogar” konstateras att utvecklingen i skogen är negativ och att det idag saknas ”tillräckliga styrmedel för att kunna säkerställa en bevarad biologisk mångfald i skogen och vidmakthålla skogens alla ekosystemtjänster över tid” (Skogsstyrelsen, 2022, s. 15).

Skogens funktion som kolsänka och dess vikt för bevarandet av den biologiska mångfalden är frågor som sträcker sig bortom de som äger och brukar skogen. Trots detta har den tidigare forskning som fokuserat på attityder till skogsbruket framförallt intresserat sig för skogsägares attityder. Exempelvis, i en undersökning av skogsägares miljöintresse fann naturresursforskaren Degnet med kollegor (2022) att personliga värderingar och egenskaper (vilket beskrivs utifrån egenskaperna: neuroticism, öppenhet, extraversion, behaglighet, samvetsgrannhet), snarare än endast demografiska och socioekonomiska faktorer, påverkar synen på naturmiljön. I en annan studie av privata skogsägares attityder i förhållande till ökad miljöhänsyn i skogen, visar Danely, Bjärstig och Sandström (2021) att de flesta små

skogsägare hade en relativt neutral inställning till ökade strukturella förändringar (lagar, ekonomiska styrmedel med mera) i den svenska skogsmodellen för att öka den biologiska mångfalden. En relativt liten minoritet var starkt emot respektive för sådana förändringar (Danely, Bjärstig & Sandström, 2021, s. 8). Båda de här studierna, precis som mycket annan av den attitydforskning som gjorts inom skogsbruket, fokuserar som sagt på skogsägarnas attityder. Det är en viktig grupp. För att en reglering av skogsbruket ska uppfattas som legitim krävs det att den är förankrad i skogsbruket och hos skogsbrukets aktörer. Samtidigt är den biologiska mångfalden i skogen, skogens möjlighet till kolinlagring och som rekreationskälla, något som påverkar hela Sveriges befolkning. Därför är det viktigt att studera hur svenskarna ställer sig till skogsbruket.

Den nationella SOM-undersökningen 2023 är, oss veterligen, en av de första undersökningarna som mäter attityder kring skogsbruket i bredare samhällslager än hos endast skogsbrukets aktörer. Genom att analysera svenskarnas syn på skogsbruket går det att bredda frågan kring vad som är legitim reglering och styrning av det svenska skogsbruket, grundat i såväl skogsägares som icke-skogsägares attityder.

I detta kapitel söker vi därför svar på frågan om synen på skogsavverkning bland den svenska befolkningen; huruvida det bör avverkas mer eller mindre skog, och om det finns skillnader i synen på avverkning avhängigt demografi, ideologi och geografi?

Inte sällan finns det skillnader mellan demografiska grupper i synen på miljö- och naturresurser (Axelsson & Jönsson, 2023). Vidare är dessa frågor också ofta ideologiskt och parti-politiskt laddade (Harring, 2014; Harring & Sohlberg, 2017). Men vi vill utöver dessa två kluster av förklaringsfaktorer också titta närmare på geografiska skillnader i synen på avverkning av skog. Tidigare forskning lyfter fram att skogsägares syn på avverkning påverkas av huruvida de är bosatta i delar av landet där skogen fyller en viktig ekonomisk roll (Danely, Bjärstig & Sandström, 2021). Det förefaller därför sannolikt att det inom landet finns skillnader i allmänhetens syn på avverkning, kopplade till den betydelse och påverkan som skogen som resurs har där man är bosatt.

Svenskarnas syn på avverkning av skog

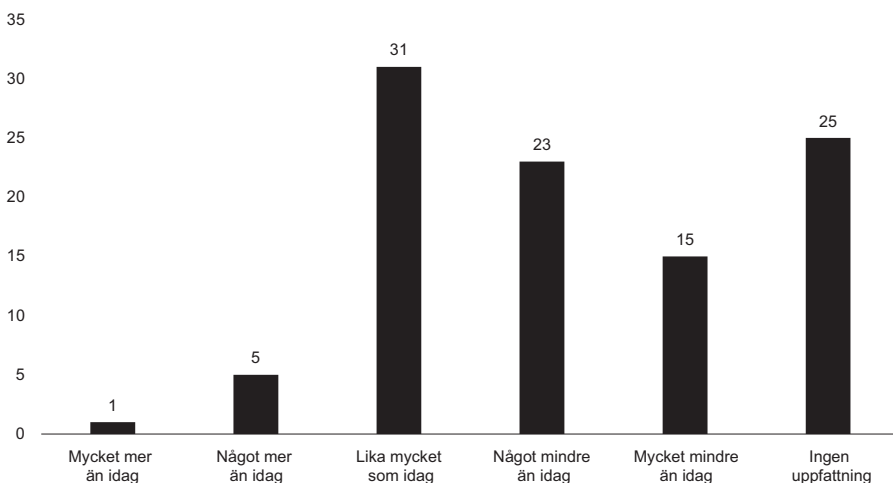
I SOM-undersökningen 2023 ställdes följande fråga: *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Utöver *Ingen uppfattning* kunde respondenten välja mellan fem svarsalternativ. Dessa var *Mycket mer än idag*, *Något mer än idag*, *Lika mycket som idag*, *Något mindre än idag* och *Mycket mindre än idag*.

Figur 1 visar att många svenskar saknar en tydlig uppfattning om avverkningen av skog. En fjärdedel uppger att de inte har någon uppfattning i frågan, vilket gör detta svarsalternativ till det näst vanligaste. Det vanligaste svaret är mittenkategorin, det vill säga att det skall avverkas lika mycket som idag (31 procent).

När det kommer till en förändring avseende avverkning av den svenska skogen är det en stor övervikt för att avverka mindre än att avverka mer i den svenska befolkningen. Vad gäller ökad avverkning är det bara en procent, av totalt sex procent, som vill avverka mycket mer än idag. Fem procent vill avverka något mer än idag. Mycket mindre skogsavverkning vill 15 procent av svenskarna ha, medan 23 procent vill ha något mindre.

Sammanfattat går det att säga att andelen svenskar som vill avverka mer skog idag är liten. Men det finns inte heller en majoritet för att avverka mindre.

Figur 1 *Inställningen till att avverka skog i Sverige, 2023 (procent)*

Kommentar: Frågan löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Svarsalternativen framgår av figuren. Antal svarande var 1 658.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Låt oss nu titta närmare på hur inställningen till skogsavverkning varierar mellan olika socio-demografiska grupper. Tabell 1 redovisar synen på att avverka mer eller mindre fördelat mellan kön, ålder, utbildning och boendeort. Ett övergripande resultat är att det med vissa undantag råder ganska små skillnader mellan grupperna.

När vi studerar andelen som vill minska skogsavverkningen finner vi att andelen är ganska lika bland män och kvinnor, med en viss övervikt för kvinnor hos vilka 41 procent vill minska skogsavverkningen jämfört med 35 procent hos männen. Två andra könsskillnader kan noteras. Andelen som saknar uppfattning är högre bland kvinnor än bland män och andelen som tycker att det skall avverkas lika mycket som idag är högre bland män än bland kvinnor.

Skillnaderna mellan åldersgrupper är små. Andelen som vill avverka mindre är 41 procent både bland 16–29-åringar och 30–49-åringar. Något mindre är stödet för

minskad avverkning bland de två äldsta åldersgrupperna. Bland 50–64-åringarna och 65–90-åringarna är stödet för minskad avverkning 35 respektive 38 procent. I fråga om viljan att avverka mer sticker grupper mellan 30 och 49 år ut, där är det endast tre procent som vill öka avverkning. I övriga åldersgrupper är det 7 procent.

Utbildning är ganska ofta en faktor som hänger samman med synen på frågor som rör miljö och naturresurser. Så är dock inte fallet när det kommer till synen på avverkning av skog. När det gäller andelen som vill minska skogsavverkningen är andelen för samtliga fyra utbildningskategorier i spannet 35–40 procent. Störst är stödet för minskad avverkning bland högutbildade och lägst bland personer med medellåg utbildning.

Tabell 1 *Inställningen till att avverka skog i Sverige efter kön, ålder, utbildning och boende, 2023 (procent)*

	Mycket mer än idag	Något mer än idag	Lika mycket som idag	Något mindre än idag	Mycket mindre än idag	Ingen uppfattning	Summa
Samtliga	1	5	31	23	15	25	100
<i>Kön</i>							
Kvinna	1	4	25	24	17	29	100
Man	1	6	37	23	12	21	100
<i>Ålder</i>							
16–29 år	1	6	27	25	16	25	100
30–49 år	0	3	29	28	13	27	100
50–64 år	1	6	35	18	17	23	100
65–90 år	1	6	31	24	14	24	100
<i>Utbildning</i>							
Låg	2	5	28	22	15	28	100
Medellåg	1	6	36	21	14	22	100
Medelhög	1	4	29	23	15	28	100
Hög	1	5	30	26	14	24	100
<i>Boende</i>							
Ren landsbygd	0	3	40	25	14	18	100
Mindre tätort	2	7	32	21	14	24	100
Stad eller större tätort	1	6	30	22	14	27	100
Stockholm, Göteborg, Malmö	0	2	25	26	20	27	100

Kommentar: Frågan löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Utbildning är kodad enligt följande: Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. Svartalternativen framgår av tabellen. Lägst antal svar var 213 (Låg utbildning).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Var man bor spelar roll för synen på avverkning. I storstäderna är människor mest positiva till att minska avverkningen; i Stockholm, Göteborg eller Malmö anser 47 procent att det skall avverkas något mindre eller mycket mindre än idag. Motsvarande andel bland personer som bor på ren landsbygd är 32 procent. Mellan dessa kategorier finns boende i mindre tätort och boende i stad eller större tätort, där 38 respektive 41 procent vill avverka mindre skog.

Avsaknaden av tydliga skillnader mellan de ovan redovisade demografiska grupperna gör det intressant att skärskåda synen på avverkning i politiska och åsiktsmässiga grupperingar. Som framgår av tabell 2 finns här betydande skillnader.

Till att börja med går det att konstatera att personer som står till vänster ideologiskt stödjer minskad avverkning av skog i mycket högre utsträckning än personer som står till höger. Bland svenskar som står klart till vänster är det hela 53 procent som vill minska avverkningen, och bland dessa vill 31 procent ha mycket mindre avverkning än idag. Jämför nu detta med motsvarande andel bland personer som står klart till höger. I den gruppen är det bara 9 procent som vill att avverkningen skall vara mycket mindre än idag. Totalt vill 23 procent minska och 11 procent öka avverkningen av skog bland personer klart till höger. Det råder alltså ideologiska skillnader i synen på skogen. Men samtidigt går det att konstatera att andelen som vill öka avverkningen är en minoritet från vänster till höger.

De ideologiska skillnaderna återspeglas i synen på avverkning beroende på partisynpati. Störst stöd för minskad avverkning återfinns bland vänsterpartister (65 procent) och miljöpartister (69 procent). Den lägsta andelen som vill minska avverkningen återfinns bland liberaler och kristdemokrater. Bland sympatisörer till dessa partier är andelen 22 procent. Mest positiva till ökad avverkning är centerpartister, liberaler, kristdemokrater och sverigedemokrater. Där ligger stödet på 8–10 procent. Av partiernas sympatisörer är det kristdemokrater som är mest nöjda med nuvarande nivå på avverkningen (54 procent).

Tabell 2 redovisar också kopplingen mellan avverkning och två andra miljörelaterade attityder: oro för miljöförstöring och intresse för miljön. Det framgår att personer som är oroliga för miljön är mer villiga att minska avverkningen, jämfört med personer som inte är oroliga. I gruppen mycket oroliga är andelen som vill minska avverkningen större (30 procent), jämfört med 9 procent i gruppen inte alls oroliga för miljön. I den senare gruppen är det 15 procent som vill avverka mer.

Intresse för miljön hänger inte bara ihop med inställningen till avverkning, utan också benägenheten att ta ställning. Låt oss börja med det senare. Bland personer som är mycket intresserade av miljön är det endast 16 procent som saknar uppfattning i frågan om avverkning, vilket kan ställas i relation till 25 procent bland hela befolkningen. Vidare är det i denna grupp mer ovanligt att man vill behålla nivån på avverkningen på samma nivå som idag, enbart 23 procent vill det, jämfört med 31 procent totalt sett. Däremot är det vanligare att de med ett högt miljöintresse stödjer minskad avverkning (56 procent). Detta kan jämföras med andelen som inte alls är intresserad, där andelen som vill minska avverkningen är 26 procent.

Tabell 2 *Inställningen till att avverka skog i Sverige efter ideologi, partisympati, oro för miljöförstöring och intresse för miljön, 2023 (procent)*

	Mycket mer än idag	Något mer än idag	Lika mycket som idag	Något mindre än idag	Mycket mindre än idag	Ingen uppfattning	Summa
<i>Ideologi</i>							
Klart till vänster	1	3	18	22	31	25	100
Något till vänster	1	3	26	28	19	23	100
Varken till vänster eller till höger	1	4	32	26	12	25	100
Något till höger	1	7	36	21	8	27	100
Klart till höger	1	10	43	14	9	23	100
<i>Bästa parti</i>							
Vänsterpartiet	0	2	9	27	38	24	100
Socialdemokraterna	1	3	30	25	14	27	100
Centerpartiet	0	8	34	27	7	24	100
Liberalerna	0	10	41	19	3	27	100
Moderaterna	1	6	39	19	8	27	100
Kristdemokraterna	0	8	54	19	3	16	100
Miljöpartiet	1	0	10	35	34	20	100
Sverigedemokraterna	0	8	40	19	12	21	100
<i>Oro för miljöförstöring</i>							
Mycket oroande	0	4	26	26	21	23	100
Ganska oroande	1	6	34	22	9	28	100
Inte särskilt oroande	2	7	42	18	9	22	100
Inte alls oroande	6	9	48	6	9	22	100
<i>Intresse för miljön</i>							
Mycket intresserad	0	5	23	26	30	16	100
Ganska intresserad	1	4	33	25	12	25	100
Inte särskilt intresserad	1	6	32	19	10	32	100
Inte alls intresserad	0	8	32	17	9	34	100

Kommentar: Frågan löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* För att mäta ideologi användes frågan *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* För att mäta partisympati användes frågan *Vilket parti tycker du bäst om idag.* För att mäta oro för miljöförstöring användes frågan *Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* För att mäta intresse för miljön användes frågan *Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?* Svartalternativen framgår av figuren. Lägst antal svar var 32 (*Inte alls oroade för miljöförstöring*).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Det går alltså att konstatera att de som är intresserade av miljön generellt tar tydligare ställning och är mer positiva till minskad avverkning. Samtidigt är nivån på skillnaden mellan grupperna inte lika stor som de skillnader vi kunde iakttä när vi jämförde på basis av partisympati.

En djupare förståelse för vilka faktorer som hänger samman med synen på avverkning av skog får vi genom en regressionsanalys, där vi tar hänsyn till flera förklaringsfaktorer samtidigt. Genom denna analys (se Appendix, tabell i) framkommer att det inte finns någon signifikant effekt av förklaringsfaktorerna kön och ålder. Högutbildade personer har ett signifikant högre stöd för minskad avverkning, jämfört med personer med låg utbildning. Som förväntat givet de stora skillnaderna vi såg i de deskriptiva resultaten finns en stark signifikant koppling mellan ideologi och syn på skogsavverkning. Under kontroll för övriga variabler har boendeort endast en svag koppling till syn på avverkning. Stödet för minskad avverkning i storstäderna är endast signifikant högre på 0,10-procentnivån, när man jämför med gruppen som bor på ren landsbygd. Jämfört med personer klart till vänster finns ett signifikant lägre stöd för minskad avverkning bland personer som varken står till vänster eller höger, något till höger och långt till höger. Oro och intresse har båda signifikanta kopplingar till synen på avverkning. Ju mer oro och intresse, desto starkare är stödet för minskad avverkning.

Av resultaten ovan kunde vi konstatera att personer som bor i storstäderna är mer positiva till att minska avverkningsgraden än personer som bor på landsbygden. Men det kan också vara rimligt att tänka sig att synen på avverkning inte bara påverkas av om man bor på landet eller i staden, utan också om man bor i ett område där skogsindustrin är viktig för människor.

Andelen som äger produktiv skogsmark skiljer sig åt mycket inom Sverige. Andelen är 14,3 procent i Jämtland, vilket kan jämföras med 0,3 procent i Stockholms län (se Appendix, figur i). Därför undersöker vi om andelen skogsägare i det egna länet påverkar synen på avverkning.

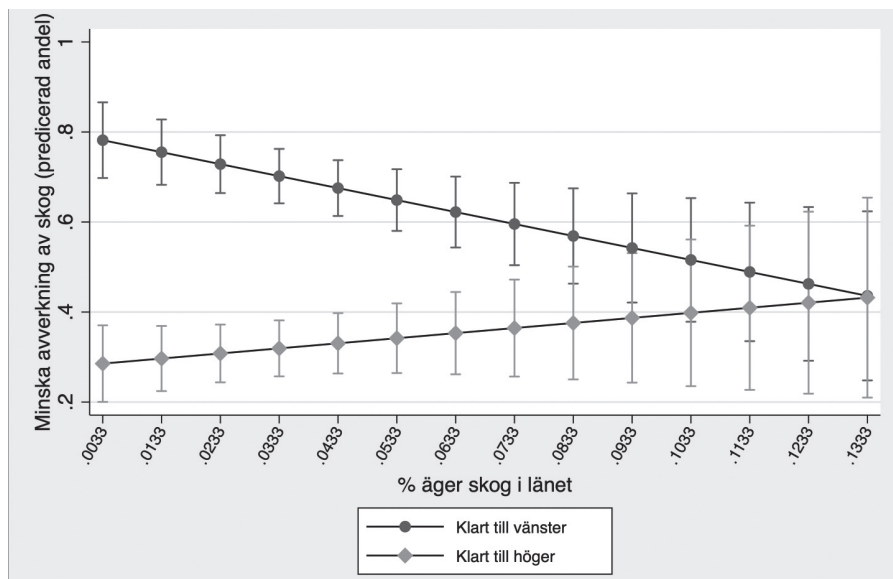
Analysen visar dock att det saknas en direkt signifikant koppling mellan andelen som äger skog och attityder till avverkning (se Appendix, tabell ii). När vi gräver lite djupare i materialet framkommer det dock att det finns en villkorad effekt av skogsägarande som framträder bland personer som står till vänster ideologiskt.

Figur 2 bygger på så kallad flernivåregressionsanalys. Den illustrerar den predicerade sannolikheten att vilja minska skogsavverkningen på y-axeln och andelen skogsägare per län på x-axeln. De två sträckade linjerna redovisar sambandet mellan inställningen till avverkning och andel skogsägare bland personer som står klart till vänster respektive klart till höger ideologiskt. Utöver nämnda variabler ingår även kontroller för kön, ålder och utbildning i modellen.

Figuren visar en intressant interaktion mellan ideologi och andelen skogsägare i det län där man bor. Bland boende i län där få äger skog är skillnaden i synen på avverkning mycket stor mellan de grupper som står klart till vänster och klart till höger ideologiskt. Men skillnaden avtar när andelen skogsägare blir högre, och är inte längre signifikant när andelen är kring 10 procent eller mer. Skillnaden utjämnas

eftersom personer till vänster blir mindre positiva till att minska avverkningen när andelen skogsägare ökar. Det finns en signifikant effekt av andel skogsägare inom länet på synen på avverkning bland personer som står klart till vänster och något till vänster (se Appendix, figur ii).

Figur 2 Predicerad andel som vill minska avverkningen av skog bland personer klart till vänster och klart till höger, efter andel i boendelänet som äger skog, 2023 (predicerad andel)

Kommentar: Frågan löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Figuren redovisar resultatet av flernivåregressionsanalys där den beroende variabeln är resultatet av en dikotomisering av svarsalternativen enligt följande: 1) *Något mindre än idag* och *Mycket mindre än idag* och 2) *Lika mycket som idag*, *Något mindre än idag*, *Mycket mindre än idag* och *Ingen uppfattning*. Modellen innehåller individ-variablerna kön, utbildning, ålder, boendeort och vänster-högerposition samt kontext-variabeln andel som äger produktiv skogsmark per län. Analysen baseras på 1 608 svar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023, Skogsstyrelsen och SCB.

Vi har även testat motsvarande modeller med en annan variabel som fångar upp den regionala betydelsen av skog; andelen invånare i varje län som har inkomst från skogsbruk, och den har också en indirekt påverkan då den modererar effekten av ideologi. Men precis som när det gäller ägande av skog har inkomst från skog ingen direkt effekt. Jämfört med personer till höger är personer till vänster mer för avverkning i län där andelen invånare med inkomst från skogen är låg, men grupperna skiljer sig inte signifikant åt om andelen med inkomst från skog är hög.

Mindre ideologisk polarisering där många äger skog

Utgångspunkten för detta kapitel är att skogen är av allmänintresse. Skogens viktiga roll för hållbar utveckling gör det viktigt att systematisk undersöka hur svenskarna ser på det svenska skogsbruket. Detta kapitel undersöker svenskarna syn på avverkning av skog samt vilka faktorer som är kopplade till denna.

Till att börja med går det att konstatera att en ganska stor andel (25 procent) av svenskarna saknar en uppfattning i frågan. Därtill anser nästan en tredjedel (31 procent) att det skall avverkas lika mycket som idag. Att en relativt stor andel av svenskarna saknar uppfattning i frågan indikerar att svensk skogspolitisk debatt behöver breddas. Idag förs debatten om skogen främst mellan aktörer inom sektorn. Det kan tyckas märkligt inte minst mot bakgrund av den viktiga roll som skogen sägs ha för svenskarna (Thurfjell, 2020). En väg framåt kan vara att de politiska partierna tydliggör vad de vill ha för skogspolitik och hur skogens värden skall fördelas.

Av de som vill ha förändring är det sex procent som vill öka avverkningen och 38 procent som vill minska den. Ett övergripande fynd är alltså att stödet för ökad avverkning av skog i Sverige är mycket svagt.

Personer som står till vänster är generellt mycket mer benägna att vilja minska avverkningen av skog. Detta återspeglas i hur preferenser för avverkning ser ut bland sympatisörer till olika partier. Mest för att minska avverkningen är sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Mest positiva till ökad avverkning är centerpartister, liberaler, kristdemokrater och sverigedemokrater. Därtill kopplar synen på avverkning till andra miljöattityder.

Ett intressant fynd är dock att betydelsen av politisk ideologi varierar beroende på hur stor andel som äger skogsmark. I län där en liten andel äger skog är personer som står till vänster politiskt klart mer positiva till minskad skogsavverkning än personer som står till höger. Men när andelen skogsägare är stor återfinns det inte någon skillnad i synen på avverkning mellan olika ideologiska grupper. Detta fynd kan kopplas till den befintliga litteraturen om synen på avverkning bland skogsägare. En studie framhåller att skogsägare bosatta i län där skogen fyller en viktig ekonomisk funktion är mer negativa till en reformering av skogsindustrin (Danely, Bjärstig & Sandström, 2021). Vår studie visar att skogens regionala ekonomiska betydelse indirekt påverkar åsiktsbildningen i skogsfrågan bland allmänheten.

Denna studie är inte utformad för att undersöka de mekanismer som ligger bakom interaktion mellan skogsägande och ideologi. Men det är likväl intressant att fundera och resonera över vad som ligger bakom. Minst två förklaringar verkar kunna vara rimliga. Den ena handlar om hur människor tar ställning till politiska frågor där man saknar kunskap eller intresse. Den andra handlar om att en fråga om vänster-höger-placering kan fyllas med olika innehåll för olika personer och att ”vänster” kan betyda något annat för individer i Jämtland än för individer i Stockholm.

Att bilda sig en uppfattning om den lämpliga nivån på avverkning är inte särskilt lätt. Som nämnts tidigare är andelen som saknar uppfattning relativt stor. Därtill finns en svag tendens till att personer som bor i län där en låg andel äger skog är mer benägna att ange svarsalternativet *Ingen uppfattning* ($p=0,080$). Det är kanske i detta ljus vi skall förstå interaktionen mellan ideologi och andel skogsägare. En tänkbar faktor som gör ideologisk position mer viktig för synen på avverkningen i län där få äger skog är att ideologi fungerar som en heuristik. Ideologisk position är ofta en kognitiv genväg när människor tar ställning till politiska frågor (Kumlin, 2021). Behovet av en sådan kognitiv genväg är större när den egna uppfattningen i frågan är svagare, vilket förmodligen är fallet för många som bor i delar av landet där skogsbruket har en undanskymd roll.

En annan faktor kan handla om att innebörden av att stå till vänster skiljer sig åt inom landet eller mellan stad och land. Det kopplar till den till vänster-högerskalan komplementära dimensionen GAL-TAN (Hooghe, Marks & Wilson, 2002). Det kan tänkas att personer som står till vänster i storstäderna i högre utsträckning också är benägna att hysa gröna, alternativa och libertära värderingar (GAL), medan det på landsbygden (skogsrika län) finns fler personer som förenar en vänster-position med traditionella, auktoritära och nationalistiska värderingar (TAN).

Detta kapitel är en av de första studierna av svenskens inställning till skogsavverkning. Utgångspunkten för kapitlet var att skogen och skogspolitiken är en angelägenhet inte bara för dem som lever av och brukar skogen, utan även för allmänheten. Frågans aktualitet kommer troligen att öka i framtiden, inte minst i ljuset av EU:s mer framskjutna position på skogsområdet, men så klart också på grund av de accelererande klimatförändringarna och hoten mot den biologiska mångfalden.

Referenser

- Axelsson, A., & Jönsson, E. (2023). *Miljö- och klimatopinion i Sverige 2022*. Rapport för Energimyndigheten baserad på den nationella SOM-undersökningen 2022.
- Danely, B., Bjärstig, T., & Sandström, C. (2021). At the limit of volunteerism? – Swedish family forest owners and two policy strategies to increase forest biodiversity. *Land Use Policy*, 105, 105403.
- Degnet, M. B., Hansson, H., Hoogstra-Klein, M. A., & Roos, A. (2022). The Role of Personal Values and Personality Traits in Environmental Concern of Non-Industrial Private Forest Owners in Sweden. *Forest policy and economics*, 141, 102767.
- Ekonomifakta (2024). Industriproduktionens sammansättning år 2023. Publicerad 2024-03-11.
<https://www.ekonomifakta.se/Fakta/makroekonomi/Produktion-och-Investeringar/Industriproduktionens-sammansattning/?graph=/1033/all/all/>

- Europeiska kommissionen (2021). *Meddelande från kommissionen till Europaparlamentet, Rådet, Europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt Regionkommittén – Ny EU-skogsstrategi för 2030* (EU-dokument COM 2021:572 final).
- Europeiska kommissionen. (2023). *Guidelines on Closer-to-Nature Forest Management* (EU-dokument SWD 2023:284 final).
- Harring, N. (2014). Är miljö en fråga om vänster och höger i den svenska opinionen? I A. Bergström & H. Oscarsson (Red.), *Mittfåra & marginal*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Harring, N., & Sohlberg, J. (2017). The varying effects of left–right ideology on support for the environment: Evidence from a Swedish survey experiment. *Environmental Politics*, 26(2), 278–300.
- Hooghe, L., Marks, G., & Wilson, C. J. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration? *Comparative Political Studies*, 35(8), 965–989.
- Jakobsson, J. (2024). Sluta skrämman upp allmänheten, Sten B Nilsson. *Altinget*. Publicerad 2024-03-14. <https://www.altinget.se/miljo/artikel/replik-slutaskramma-opp-allmanheten-sten-b-nilsson>
- Kumlin, S. (2001). Ideology–Driven opinion formation in Europe: The case of attitudes towards the third sector in Sweden. *European Journal of Political research*, 39(4), 487–518.
- Naturvårdsverket (2023). Sveriges del av EU:s klimatmål. <https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/klimatomstallningen/sveriges-klimatarbete/sveriges-del-av-eus-klimatmal/> [Läst 2024-03-28]
- Nilsson, S. B. (2024). Akut brist på skogar för slutavverkning? *Altinget*. Publicerad 2024-03-07. <https://www.altinget.se/miljo/artikel/akut-brist-paa-skogar-for-slutavverkning>.
- Röstlund, L. (2022). *Skogslandet - En granskning*, Bokförlaget Forum.
- Skogsstyrelsen (2022). *Levande skogar – Fördjupad utvärdering 2023*, Rapport 2022/12.
- Statistiska Centralbyrån (SCB) (2023). Snabba fakta – Marken i Sverige: <https://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/miljo/marken-i-sverige/> [Läst 2024-03-12]
- Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) (2024). *Många skogslevande arter hotas av traktthyggesbruk*. <https://www.artdatabanken.se/arter-och-natur/Dagens-natur/manga-skogslevande-arter-hotas-av-trakthyggesbruk/> [Läst 2024-03-14]
- Sténs, A., & Mårald, E. (2020). Forest property rights under attack: Actors, networks and claims about forest ownership in the Swedish press 2014–2017. *Forest Policy and Economics*, 111, 102038.
- Thurfjell, D. (2020). *Granskogsfolk: hur naturen blev svenskarnas religion*. Nordstedt.

APPENDIX

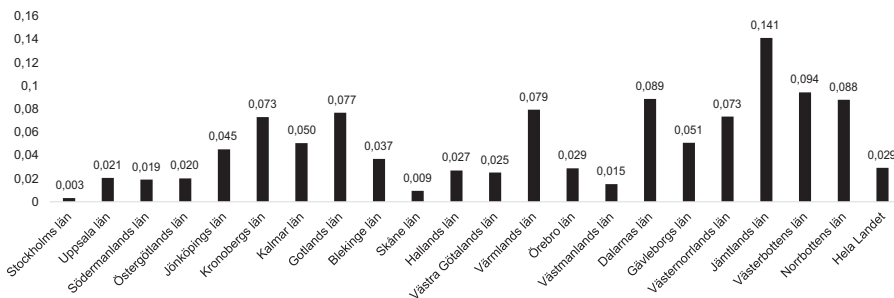
Tabell i Resultat av OLS-regression för att predicera inställning till avverkning av skog efter kön, utbildning, ålder boende, ideologi, miljö-oro och miljöintresse, 2023 (regressionskoefficienter och standardfel)

		Inställning till avverkning
<i>Kön</i>	Kvinna (ref)	
	Man	-0,128* (-2,47)
	Annat	-0,0659 (-0,17)
<i>Utbildning</i>	Låg utb. (ref)	
	Medellåg utb.	-0,107 (-1,20)
	Medelhög utb.	-0,0531 (-0,58)
	Hög utb.	-0,187* (-2,08)
<i>Ålder</i>	16–29 (ref)	
	30–49	0,0748 (0,85)
	50–64	-0,0949 (-1,07)
	65–90	-0,114 (-1,30)
<i>Boende</i>	Ren landsbygd (ref)	
	Mindre tätort	-0,138 (-1,62)
	Stad eller större tätort	-0,0988 (-1,32)
	Stockholm, Göteborg, Malmö	0,166 (1,83)
<i>Ideologisk position</i>	Klart till vänster (ref)	
	Något till vänster	-0,143 (-1,64)
	Varken till vänster eller höger	-0,299*** (-3,40)
	Något till höger	-0,452*** (-4,96)
	Klart till höger	-0,518*** (-4,86)
<i>Oro för miljöförstöring</i>	Mycket oroad (ref)	
	Ganska oroad	-0,270*** (-4,59)
	Inte särskilt oroad	-0,332*** (-3,41)
	Inte alls oroad	-0,674*** (-3,60)
<i>Intresse för miljön</i>	Mycket intresserad (ref)	
	Ganska intresserad	-0,307*** (-4,58)
	Inte särskilt intresserad	-0,227* (-2,55)
	Inte alls intresserad	-0,0720 (-0,40)
Konstant		4,537*** (30,92)
<i>n</i>		1 172

Kommentar: Tabellen redovisar regressionskoefficienter och standardfel från en OLS-regression. Signifikansnivåer: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Frågan för att mäta den beroende variabeln löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Svartalternativen och kodning löd enligt följande *Mycket mer än idag* (1), *Något mer än idag* (2), *Lika mycket som idag* (3), *Något mindre än idag* (4) och *Mycket mindre än idag* (5). För frågor och kodning se tabell 1 och 2 i kapitlet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

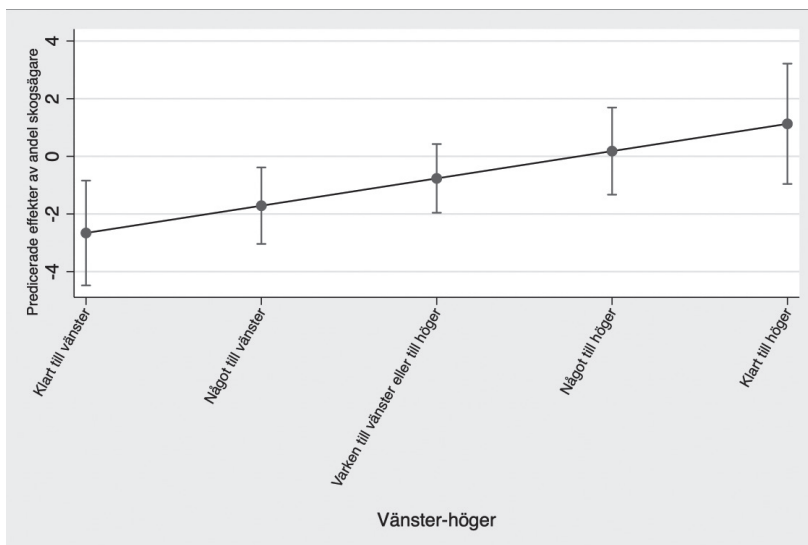
Figur i Andel som äger produktiv skogsmark per län, 2020 (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen som äger produktiv skogsmark uträknad som en produkt av uppgifter om antal skogsägare från Skogsstyrelsen och antal invånare i länet från SCB.

Källa: Skogsstyrelsen och SCB.

Figur ii Predicerade effekter av andel skogsägare på inställningen till avverkning efter vänster-högerposition, 2023 (predicerande effekter)

Kommentar: Frågan löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Figuren redovisar resultatet av flernivåregressionsanalys där den beroende variabeln är resultatet av en dikotomisering av svarsalternativen enligt följande: 1) *Något mindre än idag* och *Mycket mindre än idag* samt 2) *Lika mycket som idag*, *Något mindre än idag*, *Mycket mindre än idag* och *Ingen uppfattning*. Modellen innehåller individ-variablerna kön, utbildning, ålder, boendeort och vänster-högerposition samt kontext-variabeln andel som äger produktiv skogsmark per län. Basen för analysen utgörs av 1 608 svar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023, Skogsstyrelsen och SCB.

Tabell ii Resultat av en flernivåregressionsmodell för att predicera inställning till avverkning av skog efter individ-faktorerna kön, utbildning, ålder, ideologi och länsnivå-faktorn andel skogsägare, 2023 (regressionskoefficienter och standardfel)

	Inställning till avverkning
Kön	-0,0237 (0,0235)
Utbildning	0,00647 (0,0115)
Ålder	-0,0156 (0,0115)
Ideologisk position	-0,106*** (0,0140)
Andel skogsägare	-3,063** (1,074)
Andel skogsägare*Ideologisk position	0,907** (0,349)
Konstant	0,775*** (0,0780)
<i>n</i>	1 608

Kommentar: Tabellen redovisar regressionskoefficienter och standardfel från en flernivåregressionsmodell. Signifikansnivåer: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. Frågan för att mäta den beroende variabeln löd *Enligt din bedömning, bör det avverkas mer eller mindre skog i Sverige jämfört med idag?* Svarsalternativen och kodning var följande: *Mycket mer än idag* (1), *Något mer än idag* (1), *Lika mycket som idag* (0), *Något mindre än idag* (0), *Mycket mindre än idag* (0) och *Ingen uppfattning* (0). För frågor och kodning se tabell 1 och 2 i kapitlet. Regressionskoefficient (standardfel) för Län: 0,0011 (0,0014).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

KLIMATVISIONER: I VILKEN SORTS KLIMATVÄNLIGT SAMHÄLLE VILL SVENSKARNA LEVA?

MATTIAS WAHLSTRÖM, MAGNUS WENNERHAG
OCH KATRIN UBA

Sammanfattning

Hur klimatförändringarna ska hanteras är en ödesfråga för samhället. Men om åtgärder som bromsar den globala uppvärmningen ska kunna genomföras krävs medborgarnas stöd. Ofta uppmärksammas hur olika grupper stödjer eller förkastar specifika klimatpolitiska förslag mot bakgrund av deras skilda sociala omständigheter eller politiska orientering. Detta kapitel handlar i stället om allmänhetens syn på vilken sorts klimatvänligt samhälle man vill leva i. Vi undersöker hur stort stödet är för några långsiktiga klimatvisioner som förts fram av klimatrörelsen samt i vilken mån stödet skiljer sig mellan olika grupper. I motsats till den gängse bilden av politisk polarisering kring klimatfrågor visar vår analys ett påfallande starkt stöd för merparten av visionerna, däribland global omfördelning av resurser, ekomodernism och deltagardemokrati. Mer omdebatterade visioner – såsom de om nerväxt och klimatteknokrati – stöds dock främst av kvinnor, av dem som oroar sig för klimatförändringar, av sympatisörer till vänsterorienterade partier och av klimatengagerade personer.

Den globala uppvärmningen är ett av vår tids absolut största hot och samtidigt en av våra svåraste samhällsutmaningar. Merparten av världens länder enades om ambitionen att minska utsläppen av växthusgaser redan 1997 genom Kyoto-protokollet. Trots detta har utsläppen fortsatt att stiga. Koncentrationen av koldioxid, metan och dikväveoxid var 2023 den högsta som någonsin uppmätts (World Meteorological Organization, 2024). Samtidigt har den globala medeltemperaturen stigit och tangerade redan 2023 det så kallade 1,5-gradersmålet. Världens länder gör uppenbarligen inte tillräckligt för att bromsa den globala uppvärmningen och investerar inte heller tillräckligt i åtgärder mot de extremväder och katastrofer som den globala uppvärmningen orsakar (UN Environment Programme, 2023). Denna kritik har också riktats mot svensk klimatpolitik (Klimatpolitiska rådet, 2024).

Genomgripande och snabba åtgärder på samtliga samhällsnivåer är alltså nödvändiga. Samtidigt visar de fortsatt stigande halterna av växthusgaser i atmosfären att förändringarna behöver bli betydligt mer vittgående än de som hittills genomförts. Detta väcker många politiskt brännande frågor: Vilka åtgärder fungerar bäst? Hur ska de finansieras? Vem ska ansvara för att de genomförs? Räcker det med teknisk

utveckling, eller krävs det också omfattande livsstilsförändringar i samhället? Mycket tyder på att det inte finns någon enkel teknisk lösning på klimatproblemen. En central fråga blir därmed: Är det politiskt möjligt att genomföra de förändringar som är nödvändiga för att planeten ska bli beboelig för framtida generationer?

I en demokrati handlar frågan om vad som är politiskt möjligt dels om vilka förändringar medborgarna stödjer respektive motsätter sig, dels om vilka frågor de politiska eliterna är beredda att driva. Politiker kan ha goda skäl att vara oroliga för att förlora väljarstöd om de förespråkar impopulära klimatrelaterade reformer. Samtidigt är det inte självklart att alla politiska partier vill ta ansvar för klimatet i den omfattning som enligt klimatforskningen är nödvändig.

Det är inte heller givet vilka politiska, ekonomiska eller livsstilmässiga förändringar olika grupper i samhället är beredda att gå med på. Detta kan både förändras över tid och hänga ihop med det sammanhang i vilket en klimatåtgärd presenteras. Exempelvis handlade Gula västarnas omfattande protester i Frankrike 2018–2020 inte enbart om höjd bensinskatt utan också om jämlikhetsfrågor, eftersom den nya skatten sågs som president Macrons sätt att finansiera avskaffandet av en förmögenhetsskatt (Jetten m.fl., 2020).

Trots detta är det inte ovanligt att olika gruppers inställning till klimatåtgärder framställs som vitt skilda beroende på deras olika sociala förutsättningar eller specifika intressen. I både medierapportering och dagspolitik brukar till exempel de som bor i glesbygd, har låg inkomst eller är beroende av bil framställas som förlorare på olika klimatåtgärder. Å andra sidan förknippas ofta stöd för omfattande klimatåtgärder med högutbildade storstadsbor. Efter Greta Thunbergs klimatstrejker och klimatrörelsens uppsving 2019 etablerades också en bild av att unga och kvinnor var de som ville se mest långtgående klimatåtgärder.

När olika gruppers stöd för en global utfasning av fossila bränslen diskuteras – inte bara av politiker och medier utan även av forskare – finns det en tendens att främst se till gruppernas åsikter om specifika klimatpolitiska förslag samt hur deras åsiktsskillnader kan förstås mot bakgrund av sociala, ekonomiska och politiska faktorer. Däremot uppmärksammas mer sällan den bredare frågan om vad medborgarna anser om olika framtidsscenarioer där klimatproblemen har blivit lösta på olika sätt. Det handlar då inte om vilka enskilda politiska förslag som medborgarna ställer sig bakom, utan om vilka framtidsvisioner för samhället som de finner attraktiva mot bakgrund av det nödvändiga i att komma till rätta med pågående klimatförändringar.

Men var hittar vi de visioner som beskriver ett möjligt framtida klimatneutralt samhälle? Historiskt sett har sociala rörelser varit viktiga för att sprida och popularisera olika framtidsvisioner. Enligt statsvetaren Thomas R. Rochon (1998) uppstår ofta nya värderingar i mindre ”kritiska gemenskaper” (*critical communities*) för att sedan få spridning när bredare sociala rörelser anammar dem och propagerar för dem. Även om idéer om exempelvis allmän rösträtt och jämställdhet mellan könen först formulerades av intellektuella, krävde förverkligandet av dem att de upptogs av

rörelser som först kunde omformulera dem till samhällsvisioner som var begripliga och attraktiva för folkflertalet och sedan mobilisera ett brett folkligt stöd för dem.

När det gäller vår tids klimatförändringar blir det därmed relevant att undersöka vilka framtidsvisioner om ett koldioxidneutralt samhälle som förs fram inom dagens klimatrörelse – och i vilken utsträckning medborgarna stödjer dessa visioner. Vi kommer först att utifrån vår tidigare forskning beskriva ett antal centrala visioner som vi identifierat inom dagens klimatrörelse, visioner som sedan formulerats som frågor i den nationella SOM-undersökningen 2023. Därefter beskriver vi hur stort stödet är för respektive vision. Eftersom klimatrörelsen har varit viktig för att föra fram dessa visioner, och eftersom man kan anta att mer klimatengagerade medborgare i större utsträckning stödjer visionerna, vill vi först kunna identifiera vilka av de svarande som är klimatengagerade samt på vilka sätt de ägnat sig åt klimatfrågor. Därefter undersöker vi vad som starkast påverkar stödet för klimatvisionerna – om det rör sig om just klimatengagemang eller om andra sociala och politiska faktorer såsom ålder, kön, partisympati, klimatoro och boende i stad eller på landsbygd.

Klimatrörelsens framtidsvisioner

Genom historien har många sociala rörelser formulerat mer eller mindre konkreta visioner för en önskvärd och möjlig framtid. Detta har varit viktigt för att mobilisera anhängare och staka ut en riktning för rörelsens aktiviteter. Ett klassiskt exempel är Martin Luther King Jr:s tal från 1963, i vilket han utifrån frasen ”jag har en dröm” beskrev sin vision om ett framtida amerikanskt samhälle utan diskriminering utifrån hudfärg.

Till skillnad från de flesta andra progressiva rörelsers positiva visioner har dock klimatrörelsens framtidssyn dominerats av katastrofala framtidsscenarion som man kämpar för att *undvika*. Enligt forskare har klimatrörelsen präglats av en tydlig ”apokalyptisk berättelse” (Cassegård & Thörn, 2023). Detta knyter an till en längre tanketradition inom miljörörelsen där framtiden betraktats i ljuset av annalkande katastrofer. Ett exempel på detta är biologen Rachel Carsons bok *Tyst vår* (2021/1962), som fick stor betydelse för framväxten av den moderna miljörörelsen. Sociologerna Cassegård och Thörn (2023) menar även att en ”post-apokalyptisk berättelse” fått en ökad betydelse inom dagens klimatrörelse. Med hänvisning till redan förekommande extremväderkatastrofer menar denna berättelses anhängare att en omfattande samhällskollaps redan pågår eller åtminstone är oundviklig. Oavsett ståndpunkt i dessa frågor förs dock inom klimatrörelsen diskussioner om hur framtidens samhälle kan och bör se ut utifrån premissen att det är nödvändigt att hantera den pågående klimatkrisen.

I en bred rörelse som klimatrörelsen formuleras framtidsvisioner i en rad olika sammanhang: från interna medlemsmöten och informella diskussioner till skrivna texter och tal riktade till allmänheten. För att få en samlad bild av en grups

framtidsvisioner rekommenderar dock sociologen Ann Mische (2014) att man uppsöker avgränsade ”hyperprojektiva” sammanhang där just gruppens framtidsvisioner mejslas fram. En sådan samlingsplats för samtidens klimatrörelse i Sverige är Klimatriksdagen, en organisation som arrangerat en öppen konferens varje valår sedan 2014. Inför varje klimatriksdag inbjuds både individer och organisationer i det civila samhället att inkomma med ”motioner” om klimatåtgärder. På själva konferensen, där många av klimatrörelsens organisationer och nätverk medverkar, företas sedan en omröstning, och de vinnande ”motionerna” skickas till riksdagens ledamöter i förhoppningen att de ska tas upp till diskussion där. Våren 2022 hölls den tredje klimatriksdagen, som hade temat ”människan i omställningen”. Inför detta möte efterlyste man därför särskilt motioner som behandlade sociala, psykologiska och demokratiska aspekter av klimatomställningsarbetet.

Det forskningsprojekt som denna undersökning är en del av genomförde deltagande observationer vid 2022 års klimatriksdag, analyserade samtliga 149 inkomna motioner och intervjuade åtta författare till utvalda motioner som innehöll mer utvecklade åtgärdsförslag. Utifrån vår kvalitativa analys identifierade vi sju övergripande typer av framtidsvisioner i materialet. Dessa typer är med nödvändighet renodlade; varje ”vision” rymmer i verkligheten relativt olika uppfattningar om hur man vill att samhället ska förändras. Dessa renodlade visioner uttömmar inte alla idéer om framtiden som framförts vare sig på Klimatriksdagen eller i klimatrörelsen som helhet. Likväl bedömer vi att de täcker in centrala idéer som är olika starka inom olika delar av klimatrörelsen. De sju visionerna förenklades sedan till sju delfrågor av en övergripande fråga i den nationella SOM-undersökningen 2023: ”Enligt klimatforskningen är det nödvändigt att minska koldioxidutsläppen om vi vill stoppa de värsta effekterna av klimatförändringarna. Enligt din mening, hur önskvärda är följande framtidsvisioner för att minska koldioxidutsläppen?” Här nedan ska vi kort beskriva de sju visionerna samt hur respektive vision omformulerades till en delfråga.

Nerväxt

Denna vision knyter an till klimatexperter som menat att både materiell konsumtion och produktion måste minskas för att den globala uppvärmningen ska kunna bromsas. En utbredd uppfattning inom klimatrörelsen är att den ekonomiska tillväxten inte kan fortgå, men att användningen av råvaror och energi måste minska på ett sätt som inte försämrar människors allmänna livskvalitet. Detta betecknas ofta med begreppet ”nerväxt” (Kallis, 2020/2018). Delfrågan lyder: ”Människor arbetar mindre, har råd med färre saker och har mer tid för gemensamma aktiviteter och personlig utveckling.”

Ekomodernism/teknikoptimism

I kontrast till visionen om nerväxt står idén om en snabb utveckling av ”grön” teknik, som kommer att möjliggöra dramatiskt minskade koldioxidutsläpp utan

att den ekonomiska tillväxten blir allvarligt påverkad. Denna framstegstro betecknas ofta i forskningen som ”ekomodernism” eller som ”berättelsen om det gröna framsteget” (Cassegård & Thörn, 2023). Delfrågan lyder: ”Levnadsstandarden fortsätter höjas genom att den fossilfria energiproduktionen har byggts ut och helt har ersatt fossila bränslen.”

Global omfördelning av resurser

”Klimaträttvisa” har sedan klimattoppmötet i Köpenhamn 2009 blivit ett centralt begrepp både inom klimatrörelsen och i förhandlingarna på FN:s klimattoppmöten. Begreppet fylls med lite olika innehåll av olika aktörer, men en central idé är att klimatomställningen kräver att resurser omfördelas till utsatta grupper och länder, samtidigt som framför allt länderna i det globala nord bör ta större ansvar för omställningsarbetet. Delfrågan lyder: ”Världens ekonomiska resurser har omfördelats så att allas grundläggande behov tillgodoses på ett hållbart sätt.”

Lokal självhushållning

En annan vision inom delar av klimatrörelsen är att samhället måste ställa om till lokal självhushållning. Denna åsikt är särskilt starkt företrädd bland grupper och individer som talar om en pågående katastrof och som menar att transporterna måste minska och framtida problem med livsmedelsförsörjningen hanteras. I denna vision ingår också konkreta idéer om hur jord- och skogsbruk bör utövas på ett mer hållbart sätt än i dag. Delfrågan lyder: ”Majoriteten av befolkningen bor på landsbygden och producerar själva den mat och energi de behöver.”

Klimatteknochrati

Med inspiration av hur epidemiologisk expertis hade stort inflytande över kris- hanteringen i samband med covid 19-pandemin menar delar av klimatrörelsen att klimatvetenskaplig expertis bör få större inflytande över politiska beslut. Ytterligare en parallell som kan dras är hur ekonomiska experter i Riksbanken självständigt beslutar om Sveriges penningpolitik. Vissa varianter av denna vision handlar mest om ett något utökat mandat för det redan existerande Klimatpolitiska rådet, medan mer radikala varianter argumenterar för mer omfattande och direkt politiskt inflytande för klimatexperterna. Delfrågan lyder: ”Alla beslut som fattas av riksdag och regering följer riktlinjer framtagna av klimatexperter.”

Deltagardemokrati

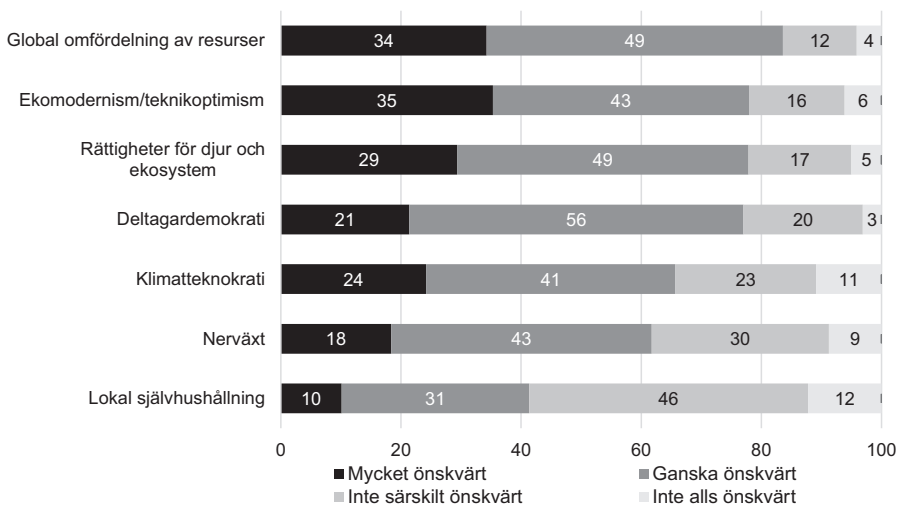
Delar av klimatrörelsen kräver en fördjupad demokrati och ser i diskussionsinriktade (”deliberativa”) demokratiska processer en möjlighet att göra klimatpolitiken både folkligt förankrad och mer ambitiös. Sådana processer kan vara beslutande eller rådgivande. Ett exempel är de ”medborgarråd” som bland annat klimatnätverket Extinction Rebellion har som centralt krav. Delfrågan lyder: ”Diskussioner och beslut om viktiga samhällsfrågor organiseras på ett nytt sätt som stärker medborgarnas inflytande jämfört med i dag.”

Rättigheter för djur och ekosystem

En annan vision, som bland annat förespråkats av de delar av klimatrörelsen som representerar ursprungsbefolkningar runt om i världen, handlar om att vidga det juridiska rättighetsbegreppet så att det inte enbart omfattar människor utan även djur och natur. Visionen knyter också an till djurrättsrörelsens utvidgade moraliska rättighetsbegrepp som omfattar stora delar av djurriket. Delfrågan lyder: ”Samhället erkänner inte bara människors utan även djurs och ekosystems rättigheter, vilket sätter tydliga gränser för användningen av naturresurser.”

I figur 1 visas i vilken utsträckning de som besvarade den nationella SOM-undersökningen ansåg de ovan beskrivna framtidsvisionerna som önskvärda. Om vi ser till den sammanlagda andel som svarade att de uppfattade visionerna som mycket eller ganska önskvärda, kan vi konstatera att alla visionerna utom en sågs som önskvärda av en majoritet av de svarande. Vissa av visionerna (global omfördelning av resurser, ekomodernism/teknikoptimism, deltagardemokrati och rättigheter för djur och ekosystem) stöddes av en så hög andel som runt 80 procent. Den vision som lägst andel ansåg som önskvärd, lokal självhushållning, stöddes av 41 procent. Bland medborgarna finns det alltså ett omfattande stöd för flertalet av klimatrörelsens visioner så som de formulerades i vår undersökning.

Figur 1 Medborgarnas stöd för klimatrörelsens framtidsvisioner, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Enligt klimatiforskningen är det nödvändigt att minska koldioxidutsläppen om vi vill stoppa de värsta effekterna av klimatförändringarna. Enligt din mening, hur önskvärda är följande framtidsvisioner för att minska koldioxidutsläppen?* De fullständiga delfrågorna beskrivs tidigare i texten. Antalet svar på de olika delfrågorna varierade mellan 1 606 och 1 625.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Även om stödet för de flesta visionerna är mycket stort kan man anta att det skiljer sig mellan olika grupper i samhället. Med tanke på att de visioner vi undersökt förts fram inom klimatrörelsen är det exempelvis rimligt att anta att stödet för visionerna är som störst bland dem som är aktivt engagerade i klimatfrågor. För att kunna uttala oss om vad det är som främst påverkar stödet för klimatvisionerna – klimatengagemang eller andra sociala eller politiska faktorer – ställde vi därför i den nationella SOM-undersökningen 2023 även frågor om i vilken utsträckning de svarande är klimatengagerade.

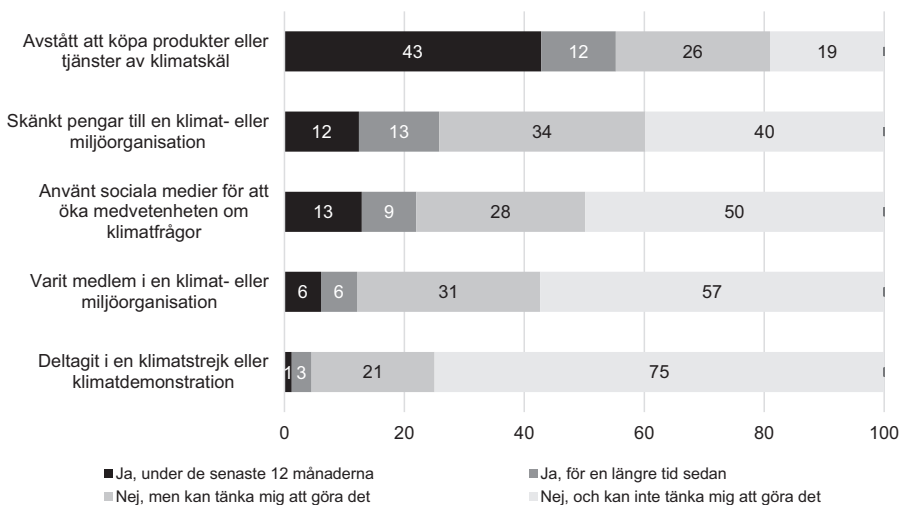
Medborgarnas engagemang i klimatfrågor

Efter klimatrörelsens stora uppsving under 2019 har den typ av klimatengagemang som främst uppmärksammats varit å ena sidan de klimatstrejker och större demonstrationer som förknippats med Greta Thunberg och klimatorganisationen Fridays For Future, å andra sidan civila olydnadsaktioner som genomförts av organisationer som Extinction Rebellion och Återställ Våtmarker. Men medborgarnas engagemang i klimatfrågor kan även ta sig andra uttryck som mer sällan uppmärksammas i mediernas rapportering.

I enkätundersökningar ställs ibland frågor om vilka typer av politiskt deltagande man ägnat sig åt under det senaste året, exempelvis demonstrerat, skänkt pengar till en organisation eller skrivit politiska inlägg på sociala medier. Det är dock mer ovanligt med frågor om huruvida man gjort något av detta i anslutning till en specifik politisk fråga. Vi frågade därför på vilka sätt man engagerat sig i klimatfrågor. Bland alternativen fanns allt ifrån typer av politiskt handlande som oftast antar mer organiserade och kollektiva former, såsom demonstrationsdeltagande och organisationsmedlemskap, till politiskt motiverade handlingar som också kan utföras på egen hand, exempelvis klimatmedveten konsumtion.

Som framgår av figur 2 är den klart vanligaste formen av klimatengagemang att avstå från att köpa produkter eller tjänster av klimatskäl, något som 43 procent hade gjort det senaste året och 12 procent för en längre tid sedan. Majoriteten av dem som svarade hade alltså någon gång anpassat sin konsumtion av klimatskäl. En fjärdedel hade någon gång skänkt pengar till en klimat- eller miljöorganisation, varav 13 procent under det senaste året. Sociala medier hade använts för att öka medvetenheten om klimatfrågor av 13 procent under det senaste året och av 9 procent längre tillbaka i tiden. De mest kollektivt inriktade typerna av klimatengagemang är dock ovanligare. Under det senaste året hade 6 procent varit medlem i en klimat- eller miljöorganisation och 1 procent deltagit i en klimatstrejk eller klimatdemonstration, och 6 respektive 3 procent hade gjort detta längre tillbaka i tiden.¹

Figur 2 Medborgarnas engagemang i klimatfrågor, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Det finns olika sätt att engagera sig i klimatfrågor. Har du själv gjort någon av följande saker?* Svartalternativen framgår av figuren. Antalet svar på de olika delfrågorna varierade mellan 1 634 och 1 644.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Hur pass vanligt klimatengagemanget är skiljer sig dock åt mellan olika samhällsgrupper. Som framgår av tabell 1 är alla formerna av klimatengagemang vanligare förekommande bland högskoleutbildade och dem som oroar sig för klimatförändringar. Vad gäller ålder är det vanligare bland yngre att delta i demonstrationer och använda sociala medier, medan medelålders oftare är medlemmar i klimat- eller miljöorganisationer. Kvinnor är mer benägna än män att ändra sin konsumtion av klimatskäl. Klimatengagemanget är också större bland dem som har stort förtroende för demokratin. När det gäller partisympatier är det överlägset vanligast bland dem som ser Miljöpartiet eller Vänsterpartiet som det bästa partiet att ha ett stort klimatengagemang, medan det är ovanligast bland dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna.

Vi återvänder nu till frågan om framtidsvisionerna om ett klimatvänligt samhälle, för att se i vilken utsträckning klimatengagemang och andra sociala och politiska faktorer påverkar medborgarnas benägenhet att stödja visionerna.

Tabell 1 Olika gruppers engagemang i klimatfrågor, 2023 (procent)

	Avstått att köpa produkter eller tjänster av klimatskäl	Skänkt pengar till en klimat- eller miljö-organisation	Använt sociala medier för att öka medvetenheten om klimatfrågor	Varit medlem i en klimat- eller miljö-organisation	Deltagit i en klimatstrejk eller klimatdemonstration
Kön					
Kvinna	63	28	23	14	5
Man	47	24	21	11	4
Ålder					
16–29 år	57	23	26	8	9
30–49 år	67	31	26	17	7
50–64 år	58	25	22	14	2
65–85 år	44	23	17	8	3
Har studerat på högskola					
Nej	40	19	17	8	2
Ja	72	34	28	17	7
Oroad av förändringar i jordens klimat					
Inte alls / inte särskilt	20	7	13	3	1
Mycket / ganska	61	29	24	14	5
Nöjd med demokratin i Sverige					
Inte alls / inte särskilt	49	21	21	8	4
Mycket / ganska	59	28	23	14	5
Bäst parti					
Vänsterpartiet	78	43	38	29	20
Socialdemokraterna	58	27	23	11	3
Centerpartiet	70	40	15	17	2
Liberalerna	70	26	17	17	3
Moderaterna	46	18	16	6	1
Kristdemokraterna	38	17	12	6	0
Miljöpartiet	88	63	45	40	21
Sverigedemokraterna	31	10	12	5	1
Samtliga	55,2	25,8	22,0	12,1	4,5

Kommentar: Frågan löd *Det finns olika sätt att engagera sig i klimatfrågor. Har du själv gjort någon av följande saker?* Tabellen redogör för andelen som hade varit engagerade i klimatfrågor på ovanstående sätt och som svarade *Ja, under det senaste året* eller *Ja, för en längre tid sedan*. Minsta antal svarande var 35 (sympatisörer till KD). Grå bakgrund betyder att skillnaden mellan grupper är statistiskt signifikant.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vad påverkar stödet för visionerna?

Stödet för klimatvisioner bland representativa urval av befolkningen har inte tidigare undersökts, såvitt vi vet, och därför vet vi inte närmare besked om vilka sociala, ekonomiska eller politiska egenskaper hos människor som påverkar det. Dock har studier gjorts av stödet för enskilda politiska förslag som syftar till att motverka klimatförändringar. I Sverige är exempelvis stödet för förslag som koldioxidskatt, köttskatt och flygskatt generellt ganska högt (Coleman m.fl., 2023; Khan m.fl., 2023; Larsson m.fl., 2020) och högst bland dem som hyser stor klimatoro, anser att de politiska förslagen är rättvisa, är politiskt vänsterorienterade och har stort förtroende för politiska institutioner. Stödet för strängare miljölagar är i Sverige störst bland kvinnor och personer som identifierar sig som vänster (Holmberg & Persson, 2023).

Ett fåtal studier har undersökt hur människor bedömer olika kombinationer av klimatpolitiska förslag, så kallade ”policypaket”. Fesenfeld (2022) identifierar tre olika mekanismer som påverkar hur sådana policypaket bedöms. Den första är *kompensation* – exempelvis ökar stödet när höjda koldioxidskatter uppvägs av förbättrad välfärd (Häusermann m.fl., 2018; Jagers m.fl., 2019). Den andra är att kombinationer av policys antingen kan påverka *uppfattningen* av en policys effektivitet i positiv riktning, något som ökar stödet (Bechtel & Scheve, 2013), eller i negativ riktning, såtillvida att de anses inkräkta på och begränsa människors privatliv, vilket minskar stödet (Fesenfeld m.fl., 2020). Den tredje mekanismen är att *komplexa lösningar* generellt tycks få mindre stöd än enkla.

En annan faktor som kan antas påverka stödet för klimatvisioner är klimatoro. Enligt Wullenkord och Ojala (2023) har klimatoron bland unga i Sverige ökat signifikant sedan 2010. Uba med kollegor (2023) har även visat på en större oro för klimatförändringar bland unga som är mer oroliga för sin ekonomi, har progressiva värderingar, är för invandring, är mer utbildade och oftare träffar vänner.

I vår analys av stödet för klimatvisioner utifrån den nationella SOM-undersökningen är alltså det övergripande mönstret att en majoritet – mellan 62 och 84 procent – av de svarande stödjer alla klimatrörelsens visioner utom den om lokal självhushållning, som stöds av 41 procent. Men hur skiljer sig stödet för visionerna mellan olika grupper? I tabell 2 presenteras andelen som stödjer de olika visionerna, oavsett om man sett dem som mycket eller ganska önskvärda. I vår diskussion berör vi enbart skillnader som är statistiskt signifikanta.

Tabell 2 Bivariat analys av faktorer som påverkar stöd för olika klimatvisioner, 2023 (procent)

	Nerväxt	Global omfördelning av resurser	Eko-modernism/teknik-optimism	Lokal självhus-hållning	Klimat-teknokrati	Deltagar-demokrati	Rättig-heter för djur och ekosystem
Kön							
Man	56	79	80	41	59	75	72
Kvinna	67	88	76	42	72	78	84
Ålder							
16–29 år	44	79	84	37	66	80	74
30–49 år	64	83	82	42	63	75	76
50–64 år	65	80	68	39	60	72	76
65–85 år	63	88	80	44	72	81	82
Stad-land							
Ren landsbygd	63	79	67	51	61	78	69
Mindre tätort	61	83	75	49	61	81	82
Stad eller större tätort	59	84	79	41	67	75	78
Stockholm, Göteborg, Malmö	66	86	86	29	69	77	79
Har studerat på högskola							
Nej	59	82	76	49	63	83	79
Ja	65	85	80	33	69	71	77
Månadsinkomst före skatt							
Mindre än 30 000 kr	63	86	75	50	69	84	82
30 000 kr eller mer	60	81	81	33	64	70	74
Oroad av förändringar i jordens klimat							
Inte alls / inte särskilt	45	58	55	41	29	74	54
Mycket / ganska	65	87	81	41	72	78	82
Nöjd med demokratin i Sverige							
Inte alls / inte särskilt	62	81	70	52	58	82	79
Mycket / ganska	61	85	82	36	70	75	77
Har varit klimatengagerad							
Nej	55	79	77	43	56	77	72
Ja	72	90	79	38	79	76	86
Bäst parti							
Vänsterpartiet	83	97	83	42	91	81	91
Socialdemokraterna	66	91	82	42	75	80	84
Centerpartiet	73	89	79	31	79	77	83
Liberalerna	52	79	73	20	66	71	67
Moderaterna	49	76	81	41	52	70	67
Kristdemokraterna	52	65	71	42	33	80	68
Miljöpartiet	82	97	73	42	87	67	91
Sverigedemokraterna	51	66	67	52	43	81	71
Kör bil flera gånger i veckan							
Nej	65	87	81	44	69	81	83
Ja	59	81	75	40	62	74	74
Samtliga	61,7	83,6	77,9	41,3	65,7	77,0	77,9

Kommentar: Frågan löd *Enligt klimatforskningen är det nödvändigt att minska koldioxidutsläppen om vi vill stoppa de värsta effekterna av klimatförändringarna. Enligt din mening, hur önskvärda är följande framtidsvisioner för att minska koldioxidutsläppen?* Tabellen redogör för den sammantagna andel som svarade att visionerna var önskvärda, alltså svarade antingen *Mycket önskvärt* eller *Ganska önskvärt*. Minsta antal svarande var 35 (sympatisörer till KD). Grå bakgrund betyder att skillnaden mellan grupper är statistiskt signifikant.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Stödet för merparten av visionerna är som väntat störst bland dem som någon gång varit engagerade i klimatfrågor – som skänkt pengar till eller varit medlem i en miljöorganisation, som deltagit i en klimatdemonstration eller som använt sociala medier för att uppmärksamma klimatfrågor. När det gäller stödet för visionerna om ekomodernism, lokal självhushållning och deltagardemokrati skiljer sig dock inte de klimatengagerade från dem som inte varit engagerade. En närbesläktad variabel är klimatoro, även om sådan inte alltid leder till ett faktiskt klimatengagemang. De som är oroadе för förändringar i jordens klimat stödjer i större utsträckning merparten av klimatvisionerna, även den ekomodernistiska. Störst skillnad syns för visionen om klimatteknokrati, som stöds av 72 procent av dem som är oroadе men bara av 29 procent av dem som inte är oroadе.

Bland kvinnor är stödet för många av klimatvisionerna större än bland män. Äldre (65–90 år) är den åldersgrupp som uppvisar störst stöd för flest visioner, men i övrigt finns inget generellt mönster i olika åldersgruppers syn på klimatvisionerna. Värt att notera är dock att stödet för visionerna om nerväxt och global omfördelning är lägst bland de yngre (16–29 år). När det gäller utbildningsnivå är stödet för nerväxt och klimatteknokrati störst bland de högskoleutbildade, men stödet för lokal självhushållning och deltagardemokrati störst bland dem som inte studerat på högskola.

När det så gäller de svarandes inkomstnivå är stödet för visionerna större bland dem som tjänar mindre än 30 000 kr i månaden, med undantag för visionen om ekomodernism, som i något större utsträckning stöds av dem med högre inkomster. Med tanke på bilden av att klimatåtgärder riskerar att hårdare drabba dem som har sämre ekonomi är det intressant att notera att de med lägst inkomster stödjer klimatvisionerna i större utsträckning än de med högre inkomst.

Huruvida de svarande bor i stad eller på landsbygd tycks påverka synen på klimatvisionerna på olika sätt. Exempelvis är stödet bland storstadsborna störst för visionerna om ekomodernism och nerväxt, medan stödet för lokal självhushållning är störst bland dem som bor på landsbygden. Däremot är stödet för alla visioner lägre bland dem som kör bil flera gånger i veckan. Detta antyder att den koppling som man ibland gör mellan glesbygd och motstånd mot klimatåtgärder främst handlar om att en högre andel av dem som är beroende av bil bor utanför städerna.

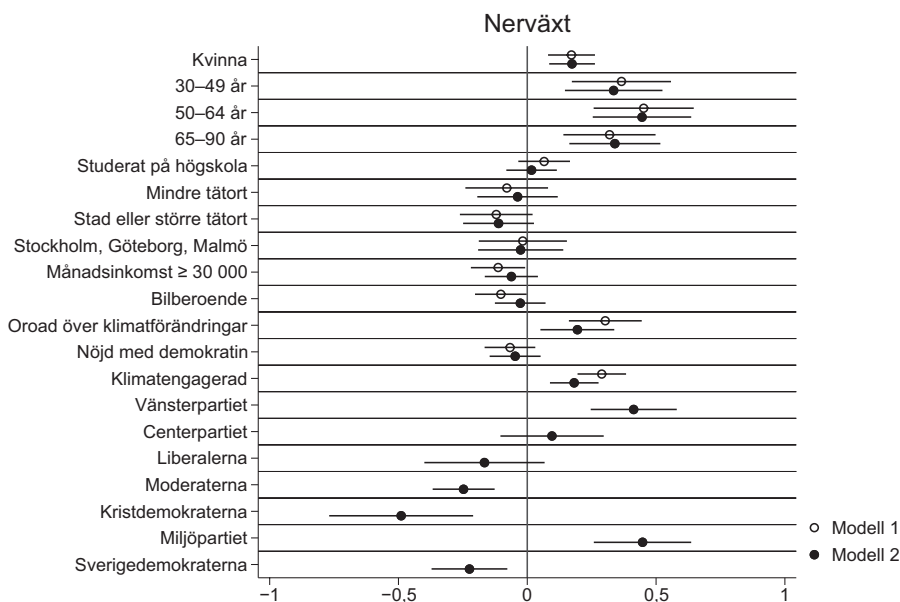
Även i fråga om hur nöjda de svarande är med demokratin i Sverige syns olika mönster. Bland dem som är nöjda med demokratin är stödet för visionerna om global omfördelning, ekomodernism och klimatteknokrati störst, medan de

missnöjda i större utsträckning stödjer visionerna om lokal självhushållning och deltagardemokrati.

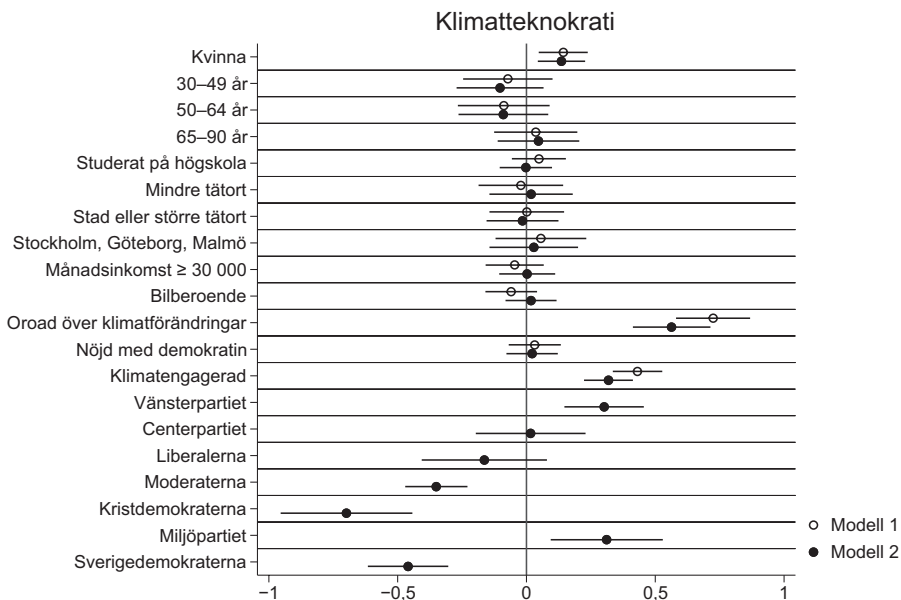
Vad gäller partisympatier är det allmänna mönstret att Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer stödjer klimatvisionerna i störst utsträckning, medan Sverigedemokraternas och Kristdemokraternas sympatisörer stödjer dem i minst utsträckning. Övriga partiers sympatisörer återfinns oftast däremellan. Men det finns undantag. För visionen om lokal självhushållning är stödet störst bland Sverigedemokraternas sympatisörer och lägst bland Liberalernas. Sverigedemokraternas sympatisörer uppvisar också – tillsammans med Vänsterpartiets, Socialdemokraternas och Kristdemokraternas – det största stödet för visionen om deltagardemokrati.

För att se vilka av de ovan beskrivna sociala och politiska faktorerna som påverkar visionsstödet mest när andra faktorer hålls kontanta genomförde vi multivariata linjära regressionsanalyser. Vi valde att göra dessa analyser på två visioner där stödet varierar mycket mellan olika grupper: nerväxt och klimatteknokrati. Resultaten visas i figur 3 och 4.

Figur 3 Olika faktors inverkan på stöd för visionen om nerväxt, 2023 (linjär regression)

Figur 4 Olika faktorerers inverkan på stöd för visionen om klimatteknokrati, 2023 (linjär regression)

Kommentar: I figur 3 och 4 presenteras två olika regressionsmodeller. En punkt till höger om den vertikala linjen, som motsvarar 0 (inget samband), betyder att gruppen stödjer visionen i större utsträckning (än referenskategori), medan en punkt till vänster om linjen betyder att gruppen stödjer visionen i mindre utsträckning (än referenskategori). De horisontella linjerna motsvarar 95-procentiga konfidensintervall. Om konfidensintervallet överlappar den vertikala nollinjen betyder det att sambandet inte är signifikant. Följande grupper utgör referenskategori (vilket betyder att resultaten för exempelvis en viss grupp, t.ex. 50–75-åringar, beskriver i vilken mån denna grupp skiljer sig från referenskategori, t.ex. 16–29-åringar): Kön: Man; Ålder: 16–29-åringar; Utbildning: Ej studerat på högskola; Stad–land: Ren landsbygd; Bilkörning: kör bil mindre än flera gånger per vecka; Klimatoro: Ej oroad över klimatet; Demokrati: Ej nöjd med demokratin; Klimatengagemang: Ej klimatengagerad; Bästa parti: Socialdemokraterna.

Figur 3 (nerväxt): Modell 1: $R^2 = 0,0998$, $N = 1\ 319$; Modell 2: $R^2 = 0,1556$, $N = 1\ 319$.

Figur 4 (klimatteknokrati): Modell 1: $R^2 = 0,1773$, $N = 1\ 319$; Modell 2: $R^2 = 0,2414$, $N = 1\ 319$.

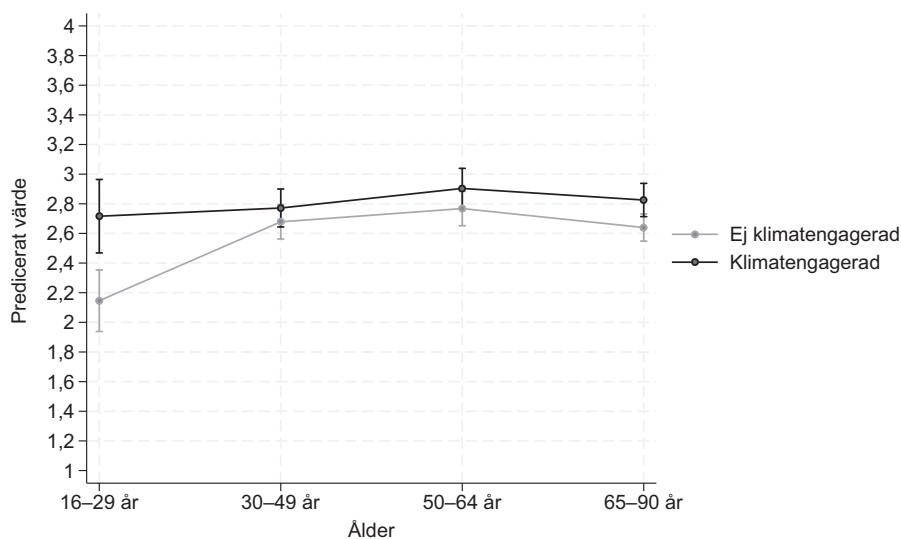
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Som framgår av figur 3 försvinner genom regressionsanalysen en rad skillnader i stödet för visionen om nerväxt. En skillnad som kvarstår är att den yngsta åldersgruppen, 16–29 år, är mer negativ till nerväxt. En närmare analys visar dock att denna skillnad enbart gäller för de unga som inte är klimatengagerade. Detta klargörs tydligare i figur 5, som dessutom visar att det för samtliga åldersgrupper – utom just för de unga – inte ens finns en statistiskt säkerställd skillnad i synen på nerväxt mellan klimatengagerade och icke klimatengagerade. Att ha en månadsinkomst större än 30 000 kr eller köra bil flera gånger i veckan ger i den första regressions-

modellen statistiskt signifikanta negativa effekter på stödet för nerväxt, men när vi inför partisympati i den andra modellen försvinner denna effekt. Detta kanske kan förklaras av att inkomstnivå påverkar partisympatier.

För både nerväxt (figur 3) och klimatteknokrati (figur 4) kan vi konstatera att kön, klimatengagemang, klimatoro och partisympatier uppvisar signifikanta samband med graden av stöd för visionerna i den riktning som antyds av den bivariata analysen i tabell 3. Vad gäller stödet för visionen om klimatteknokrati är det noterbart att regressionsanalysen visar att detta stöd inte påverkas av hur nöjda de svarande är med demokratin i Sverige. Stödet för denna vision bör alltså inte tolkas som uttryck för missnöje med det demokratiska styrelseskicket i sig självt.

Figur 5 Skillnad i syn på nerväxt utifrån åldersgrupp och klimatengagemang, 2023 (predicerat värde)

Kommentar: I figuren presenteras svarspersonernas uppskattade (predicerade) stöd för visionen om nerväxt utifrån deras åldersgrupp och klimatengagemang med 95 procents felmarginal. Stödet mäts på en skala från 1 till 4, där 4 betyder att visionen ses som mycket önskvärd. Figuren är baserad på samma multivariata linjära regressionsanalys som användes för figur 3, modell 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Starkt men varierat stöd för klimatvisioner

I detta kapitel har vi visat att det finns ett starkt stöd bland medborgarna för klimatrörelsens visioner om ett fossilfritt samhälle. Sex av sju visioner – alla utom lokal självhushållning – uppfattades som önskvärda av över hälften av de svarande. Det faktum att medborgare från olika politiska läger och befolkningsgrupper brett

sluter upp bakom de flesta visionerna tyder på en utbredd beredvillighet att ställa sig bakom mer eller mindre omfattande samhällsförändringar för att motverka den globala uppvärmningen. Detta kan också, i linje med forskningen om ”policypaket”, ge vid handen att människor värderar framtidsvisioner annorlunda än enskilda klimatpolitiska förslag – och att de är mer öppna för att acceptera förändringar av samhällets organisering och den egna livsstilen om dessa förändringar är del av en bredare vision om vilket framtida samhälle vi vill leva i. Det är också möjligt att fler accepterar förslag om stora förändringar när de framställs som övergripande framtida mål i stället för konkreta åtgärder som ska genomföras här och nu.

Vissa klimatvisioner är dock mer populära än andra. Runt tre av fyra av de svarande såg visionerna om global omfördelning av resurser, ekomodernism/teknikoptimism, deltagardemokrati och rättigheter för djur och ekosystem som önskvärda. Minst förvånande är kanske att den ekomodernistiska visionen har så stort stöd, eftersom den inte kräver några större livsstilsförändringar. Rent innehållsligt skulle den ekomodernistiska visionen kunna ses som nerväxtvisionens motsats, men trots detta stöds den senare ändå av 62 procent (varav tre fjärdedelar samtidigt stödjer den ekomodernistiska visionen). Andelen som ser nerväxt som något ”mycket önskvärt” är dock relativt låg, 18 procent, att jämföra med de 35 procent som ser ekomodernism som något ”mycket önskvärt”. Två andra till synes motsatta visioner är de som handlar om klimatteknokrati och deltagardemokrati. Trots detta stödjer 54 procent av samtliga svarande båda dessa visioner samtidigt. Det går uppenbarligen att ha olika uppfattningar om huruvida olika visioner står i motsättning till varandra eller inte. Detta visar på behovet av att genomföra fördjupande kvalitativa studier av synen på klimatvisionerna.

Stödet för visionerna skiljer sig ofta åt mellan olika grupper. De som känner klimatoro och är klimatengagerade stödjer merparten av visionerna i högre grad än de som inte är oroade eller engagerade. Även partisympatier har stark inverkan på stödet för visionerna, men samtidigt är en majoritet för de flesta visionerna även bland de partisympatisörer som i allmänhet är mindre positiva än genomsnittet. Stödet för visionerna är även lägre bland dem som är bilberoende. Detta kan tolkas så att visionerna alltför mycket anses gripa in i en livsstil som man inom denna grupp uppfattar som nödvändig. Däremot är stödet för de flesta visionerna större bland låginkomsttagare, vilket visar att de som ibland framställs som klimatåtgärdernas förlorare inte i större utsträckning motsätter sig klimatvisionerna. Slutligen vill vi lyfta fram de slående skillnaderna mellan åldersgrupper vad avser stödet för visionen om nerväxt: att arbeta mindre, att inte ha råd med lika många saker men att få mer tid över till gemensamma aktiviteter och personlig utveckling. Här avviker åldersgruppen 16–29 år genom att vara mer skeptisk till nerväxt än andra åldersgrupper. Men detta gäller bara de yngre som inte är engagerade i klimatfrågan. Det krävs ytterligare forskning för att reda ut om denna skillnad är en effekt av att de unga befinner sig i ett visst livsskede, där möjligheter till ökad konsumtion ses som centralt, eller om det vittnar om en mer materialistisk generation i allmänhet.

Not

- ¹ Det är dock svårt att säga något om hur dessa former av klimatengagemang har utvecklats över tid, med undantag för huruvida man är medlem i en miljöorganisation, vilket faktiskt har undersökts i alla nationella SOM-undersökningar sedan 1990. Svaren på denna fråga visar att andelen som var med i en miljöorganisation var runt 9 procent i början av 1990-talet och att denna andel sjönk till runt 5 procent under 2000-talet, men att den under de senaste tio åren har legat runt 6–7 procent.

Referenser

- Bechtel, M. M., & Scheve, K. F. (2013). Mass support for global climate agreements depends on institutional design. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 110(34), 13763–13768.
- Carson, R. (2021/1962). *Tyst vår* (R. Adlerberth, övers.). Volante.
- Cassegård, C., & Thörn, H. (2023). *I apokalypsens skugga. Miljörörelser och industrikapitalism 1870–2020*. Daidalos.
- Coleman, E. A., Harring, N., & Jagers, S. C. (2023). Policy attributes shape climate policy support. *Policy Studies Journal*, 51(2), 419–437.
- Fesenfeld, L. P. (2022). The effects of policy design complexity on public support for climate policy. *Behavioural Public Policy*, 1–26.
- Fesenfeld, L., Wicki, M., Sun, Y., & Bernauer, T. (2020). Policy packaging can make food system transformation feasible. *Nature Food*, 1, 173–182.
- Holmberg, K., & Persson, S. (2023). Keep plastics on a tight leash: Swedish public opinion on plastic policies. *Environmental Science & Policy*, 141, 109–116.
- Häusermann, S., Kurer, T., & Traber, D. (2018). The politics of trade-offs: Studying the dynamics of welfare state reform with conjoint experiments. *Comparative Political Studies*, 52(7), 1059–1095.
- Jagers, S. C., Martinsson, J., & Matti, S. (2019). The impact of compensatory measures on public support for carbon taxation: An experimental study in Sweden. *Climate Policy*, 19(2), 147–160.
- Jetten, J., Mols, F., & Selvanathan, H. P. (2020). How economic inequality fuels the rise and persistence of the Yellow Vest movement. *International Review of Social Psychology*, 33(1).
- Kallis, G. (2020/2018). *Nerväxt* (J. Nordqvist, övers.). Daidalos.
- Khan, J., Emilsson, K., Fritz, M., Koch, M., Hildingsson, R., & Johansson, H. (2023). Ecological ceiling and social floor: Public support for eco-social policies in Sweden. *Sustainability Science*, 18(3), 1519–1532.
- Klimatpolitiska rådet (2024). Årsrapport 2024. <https://www.klimatpolitiskaradet.se/rapport-2024/>

- Larsson, J., Matti, S., & Nässén, J. (2020). Public support for aviation policy measures in Sweden. *Climate Policy*, 20(10), 1305–1321.
- Mische, A. (2014). Measuring futures in action: Projective grammars in the Rio+20 debates. *Theory and Society*, 43(3–4), 437–464.
- Rochon, T. R. (1998). *Culture moves: Ideas, activism, and changing values*. Princeton UP.
- Uba, K., Lavizzari, A., & Portos, M. (2023). Experience of economic hardship and right-wing political orientation hinder climate concern among European young people. *Journal of Contemporary European Studies*, 31(3), 835–856.
- UN Environment Programme (2023). *Underfinanced. Underprepared. Inadequate investment and planning on climate adaptation leaves world exposed*.
<https://doi.org/10.59117/20.500.11822/43796>
- World Meteorological Organization (2024). *State of the global climate 2023*.
<https://library.wmo.int/records/item/68835-state-of-the-global-climate-2023>
- Wullenkord, M. C., & Ojala, M. (2023). Climate-change worry among two cohorts of late adolescents: Exploring macro and micro worries, coping, and relations to climate engagement, pessimism, and well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 90, 102093.

SVENSK EKOLOGISK MODERNISERING OCH OMSTÄLLNINGEN TILL ETT FOSSILFRITT SAMHÄLLE

SOFIA AXELSSON, ERIK ELWING OCH SIMON MATTI

Sammanfattning

Omställningen till ett fossilfritt samhälle kräver att Sverige minskar sina klimatutsläpp i enlighet med det långsiktiga klimatmålet antaget av riksdagen om att Sverige senast år 2045 inte ska ha några nettoutsläpp av växthusgaser till atmosfären. En nyckelfråga för att minska klimatutsläppen i den takt som krävs är acceptans – både för vem som bär ansvar för att minska utsläppen och för de åtgärder som syftar till att minska utsläppen. Detta kapitel tar avstamp i en tidigare studie från 2022 om ekologisk modernisering av den svenska elproduktionen och riktar, i likhet med tidigare, sitt teoretiska fokus mot ekologisk modernisering som idé. Med hjälp av färsk indikatorer undersöks vilka som kan definieras som ekologiska modernister i Sverige 2023. Dessutom tittar vi närmare på vilket ansvar denna grupp anser att olika aktörer bör ha för att minska påverkan på klimatet samt vad denna grupp kan tänka sig att avstå ifrån i syfte att minska klimatutsläppen.

I mars 2024 fick regeringens klimatpolitik svidande kritik av Klimatpolitiska rådet i samband med överlämningen av rådets årliga rapport till regeringen.¹ Rapporten, som utvärderar klimatarbetet, utsläppsutvecklingen och regeringens strategi för att uppnå de klimatpolitiska målen, kom till den samlade bedömningen att regeringens klimatpolitiska handlingsplan är otillräcklig. Handlingsplanen, menar rådet, ”leder inte i riktning mot att Sveriges klimatmål och EU-åtaganden till 2030 uppnås” (Klimatpolitiska rådet, 2024:6). Tvärtom: efter flera år av utsläppsminskningar förväntas Sveriges utsläpp i stället öka under de kommande åren.

I ljuset av den klimatomställning som Sverige står inför, inklusive de många och långsiktiga klimatmål som Sverige på såväl nationell nivå som på EU-nivå förbundit sig till, är allmän acceptans för mer långgående utsläppsminskningar en nyckelfråga. Detta kapitel tar avstamp i tidigare svenska studier om ekologisk modernisering (se exempelvis Harring, 2016; Axelsson, Martinsson & Rönnerstrand, 2023); en teoribildning som kombinerar synen på miljöproblematiken som antropogen med en tro på att tillväxt och teknologiska innovationer kan lösa många av dagens klimat- och miljöproblem. Med hjälp av nya indikatorer undersöker vi vilka som kan definieras ekologiska modernister i Sverige idag. Med de ekologiska modernis-

terna i särskilt fokus, tittar vi närmare på vilka aktörer svenskarna anser bär störst ansvar för att minska klimatutsläppen. Vidare undersöker vi vad svenskarna såväl som gruppen ekologiska modernister själva kan tänka sig att avstå ifrån i syfte att minska klimatutsläppen.

Ekologisk modernisering

Även om ekologisk modernisering som begrepp först blev omskrivet under 1980-talet (Jänicke, 1985) återfinns dess bakomliggande idéer redan under 1960-talet som drivkrafter bakom utvecklingen av den moderna svenska miljöpolitiken. Den bärande idén inom ekologisk modernisering är att, till skillnad från de antaganden som fördes fram inom både den framväxande miljörörelsen och den gröna politiska teorin under samma tid, ett effektivt miljöskydd inte står i motsats till en fortsatt tillväxt och ökad konkurrenskraft. Snarare framhålls i den ekomoderna diskursen att miljöskydd och tillväxt är ömsesidigt förstärkande; ökade satsningar på infrastrukturell och industriell omställning kommer inte bara att rädda miljön, men också borga för nya arbetstillfällen och öppna nya exportmarknader. Denna tanke om att alla kan vinna på ett förstärkt miljöskydd var en bärande faktor bakom de tidiga svenska miljöreformerna som påbörjades under andra halvan av 1960-talet; såväl införandet av 1969 års Miljöskyddslag som grundandet av det Svenska Miljöinstitutet IVL var ett tydligt resultat av samverkan mellan stat och industri, präglad av synen på en förstärkt miljöpolitik som en drivkraft för modernisering, teknikutveckling och expansion av svensk industri, snarare än som en tillväxthämmande kraft. Detta synsätt innebar också att utveckling av ny teknik och nya produktionsmetoder stod i centrum för miljöskyddet; genom att modernisera industrins processer och dessutom utveckla helt ny teknik kunde den negativa miljöpåverkan tydligt minska samtidigt som svenska företag kunde dra nytta av de konkurrensfördelar som moderniseringen av industrin förde med sig.

En framträdande tanke inom den ekologiska moderniseringen är att marknadskrafterna, på basis av ett ”upplyst egenintresse” kan (och kommer att) kombinera miljöskydd med tillväxt. Eftersom ett mer effektivt nyttjande av naturens resurser, genom exempelvis utvecklingen av ny teknik, nya produkter och processer, ökar industrins produktivitet samtidigt som det minskar resursuttaget och utsläppen, är, menar förespråkare för ekologisk modernisering, fortsatt tillväxt och minskad miljöpåverkan inte oförenliga storheter. Ekonomi och miljö kan därmed gå hand i hand. Men som med de flesta samhällsvetenskapliga begrepp råder det också delade meningar om vad mer som omfattas av ekologisk modernisering. Är det, exempelvis, ett begrepp som endast omfattar teknisk-industriella processer av typen ovan, eller ett bredare koncept som involverar fler samhälleliga aspekter; är moderniseringen i sig något som främst tillkommer genom politiska beslut eller genom marknadens försorg; hur ser relationen ut mellan ekologisk modernisering och den samtida idén om hållbar utveckling (som också håller att miljömässig

och ekonomisk hållbarhet kan och bör uppnås parallellt)? Enligt vissa reflekterar ekologisk modernisering och hållbar utveckling samma trossystem i det att den idé om hållbarhet som presenterades i Brundtlandkommissionens rapport *Our Common Future* (WCED, 1987) egentligen uttrycker en slags hegemonisk moderniseringsdiskurs (Hajer, 1995; Weale, 1992). Andra hävdar att diskurserna, trots att de innehåller många överlappande föreställningar (Carter [2001:195] beskriver dem till exempel som ”halvsystrar”), inte är identiska utan skiljer sig åt i ett antal viktiga avseenden (Dryzek, 2005).

I den svenska miljöpolitiken som växer fram efter Riokonferensen och antagandet av Agenda 21, tycks det förra vara närmare sanningen. Moderniseringstanken framträder tydligt som ett övergripande paraply för hur Sveriges nya politik för ekologisk hållbarhet formuleras. Betoningen av miljöskyddets nytta snarare än kostnader och miljöfrågornas integrering i ett bredare välfärdsbygge som en motor för jobb och tillväxt, blir allt tydligare i den miljöpolitiska inriktning som slås fast genom en rad propositioner och skrivelser i kölvattnet av Rio (exempelvis Skr, 1994/95:120; Prop, 1995/96:150; Skr, 1997/98:13, se också Matti, 2009). Denna övergripande sammankoppling av tillväxt och miljöskydd som ömsesidigt förstärkande syns även tydligt i dagens miljöpolitiska retorik såväl som praktik, inte minst genom regeringen Kristerssons sammanslagning av dessa frågor under det år 2022 nyinrättade Klimat- och näringslivsdepartementet.

Frågan om ekologisk modernisering har varit föremål för studier baserade på data från den nationella SOM-undersökningen. Harring (2016) studerar exempelvis begreppet från ett ideologiskt perspektiv i ett SOM-kapitel som använder ett batteri av frågor som syftar till att ringa in just ekologisk modernisering som begrepp. Harring finner bland annat att över 80 procent av de som placerar sig till vänster anser att det är helt eller delvis felaktigt att vetenskapen kommer lösa dagens miljöproblem utan att vi behöver förändra vår livsstil. Intressant nog delas den uppfattningen även av en majoritet av de som placerar sig till höger. En majoritet till höger tycker också att påståendet att ekonomisk tillväxt är negativt för miljön är felaktigt, vilket inte delas av de till vänster i alls lika stor utsträckning.

Även Axelsson, Martinsson och Rönnerstrand (2023) undersöker begreppet ekologisk modernisering i ett SOM-kapitel om svenskarnas inställning till olika energikällor. De operationaliserar begreppet ekologisk modernisering genom att rikta blicken mot den grupp av svenskar som är mycket intresserade av miljöfrågor och samtidigt anser att ny teknik är lösningen på många av dagens miljöproblem. Deras analyser finner störst stöd för satsningar på land- och havsbaserad vindkraft bland gruppen miljöintresserade teknikoptimister samt gruppen miljöintresserade teknikpessimister. Störst stöd för kärnkraft finns däremot hos gruppen ointresserade teknikoptimister, inte bland de intresserade optimisterna. Studien visar att det finns grupper med olika ingångsvärden när det gäller miljö och teknik, vilket kan komma att spela en viktig roll när politikerna ska fatta långtgående beslut om satsningar på ny teknik som ska möjliggöra den nödvändiga elektrifieringen av det

svenska samhället. Denna slutsats tar vi fasta på i återstoden av kapitlet, där vi gör en lite spetsigare operationalisering av de individer som kan antas vara anhängare av teorin om ekologisk modernisering.

Vem är ekologisk modernist?

Från den nationella SOM-undersökningen 2023 har vi tillgång till tre indikatorer som kan kombineras i syfte att identifiera vilka som är ekologiska modernister. De indikatorer vi använder oss av är tre påståendefrågor, samtliga med en elvgradig svarsskala där 0 betyder *Helt felaktigt påstående* och 10 betyder *Helt riktigt påstående*. Frågorna behandlar huruvida 1) klimatförändringarna är orsakade av mänskliga aktiviteter, 2) många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik, och 3) ekonomisk tillväxt är negativt för miljön. Svenska folkets inställning till dessa tre påståenden redovisas i tabell 1.

Tabell 1 *Inställning till påståenden om miljö och klimatförändringar, 2023 (procent)*

	Helt felaktigt påstående										Helt riktigt påstående	
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1. Klimatförändringarna är i huvudsak orsakade av mänskliga aktiviteter	2	1	3	3	3	10	6	11	15	12	34	
2. Många av dagens miljöproblem kan lösas med hjälp av ny teknik	2	1	3	5	6	19	13	19	16	6	10	
3. Ekonomisk tillväxt är negativt för miljön	8	3	8	8	8	25	10	11	8	4	7	

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden?* Svarsalternativen bestod av en elvgradig skala där 0 betyder *Helt felaktigt påstående* och 10 betyder *Helt riktigt påstående*. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. Antalet svarspersoner för frågorna varierade mellan 1 622 och 1 659.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Den grupp vi definierar som ekologiska modernister är de som valt ett svarsalternativ som är *större* än 5 på den elvgradiga skalan för fråga 1 och 2, samt de som valt ett svarsalternativ som är *mindre* än 5 för fråga 3. Detta gör vi för att undvika personer som valt ett alternativ på mitten av den långa svarsskalan – alternativ 5 – och som således inte har en tydlig åsikt i frågan. Med andra ord består gruppen av de individer som håller med om att det är riktigt att klimatförändringarna huvudsakligen är orsakade av människan samt att många av dagens miljöproblem

kan lösas med teknikens hjälp, samtidigt som man tycker att det är mer felaktigt än riktigt att tillväxt är skadligt för miljön. Bland samtliga 1 302 individer som besvarat dessa tre frågor kan vi identifiera 307 – eller 19 procent – som ekologiska modernister.

Tabell 2 Andel ekologiska modernister i olika grupper, 2023 (procent)

Samtliga		19
Kön	Kvinna	16
	Man	23
Ålder	16–29 år	(19)
	30–49 år	19
	50–64 år	21
	65–90 år	18
Utbildning	Låg	(13)
	Medellåg	17
	Medelhög	19
	Hög	23
Boendeområde	Ren landsbygd	(21)
	Mindre tätort	(15)
	Stad eller större tätort	18
	Storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)	26
Intresse för miljöfrågor	Inte intresserad	23
	Intresserad	77
Ideologisk orientering	Vänster	16
	Varken till vänster eller till höger	15
	Höger	26

Kommentar: Tabellen visar andelarna av de som tillhör gruppen ekologiska modernister i relation till resten av befolkningen. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Andelarna inom parentes baseras på ett frekvenstal som består av mindre än 50 personer. Utbildning kategoriseras på följande sätt: Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. Frågan om intresse för miljö löd *Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?* I tabellen har svarsalternativen *Mycket intresserad* och *Ganska intresserad* slagits ihop till *Intresserad* och svarsalternativen *Inte särskilt intresserad* och *Inte alls intresserad* ihop till *Inte intresserad*. Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* I tabellen har svarsalternativen *Klart till vänster* och *Något till vänster* slagits ihop till *Vänster* och svarsalternativen *Något till höger* och *Klart till höger* slagits ihop till *Höger*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 2 visar hur gruppen ser ut uppdelat på en rad bakgrundsvariabler som kön, ålder, utbildning, boendeområde och ideologisk orientering. Vi kan konstatera att fler män än kvinnor stöder teorin om ekologisk modernisering; 23 procent män jämfört med 16 procent kvinnor. Framför allt är det i åldersgruppen 50–64 år som det relativa flertalet ekologiska modernister hittas – här kan 21 procent klassas som ekologiska modernister. Emellertid finns inga stora skillnader med avseende på ålder, i de övriga kategorierna pendlar det mellan 18 och 19 procent; i gruppen 65–90 år är siffran 18 procent och 19 procent i gruppen 30–49 år. Antal svarspersoner i den yngsta ålderskategorin är under 50 varför vi inte med säkerhet kan veta vad skattningen blir. Vidare består gruppen högutbildade till större del av ekologiska modernister (23 procent), jämfört med gruppen med medelhög (19 procent) respektive medellåg utbildning (17 procent). Vi kan alltså urskilja ett mönster där högre utbildning, i åtminstone viss utsträckning, verkar indikera en större sannolikhet för att man stämmer in på vår definition av begreppet ekologisk modernist.

Vidare kan vi konstatera att den ekologiska modernismen är klart mer representerad bland de som bor i någon av våra tre storstäder, åtminstone jämfört med de som bor i stad eller större tätort. 26 procent i storstadsgruppen är ekologiska modernister, jämfört med 18 procent i gruppen som bor i stad eller större tätort. Antalet svarspersoner i grupperna som bor i mindre tätort eller på ren landsbygd är för få för att kunna dra några säkra slutsatser. 77 procent av de ekologiska modernisterna uppger att de är intresserade av miljöfrågor (en sammanslagning av svarsalternativen *Ganska* och *Mycket intresserade*), vilket kan jämföras med 73 procent för svenskarna som helhet. Ett något starkare intresse för miljöfrågor bland ekologiska modernister, således.

En betydande andel modernister återfinns också bland de som placerat sig som höger på den politiska vänster-högerskalan; 26 procent jämfört med 15 procent i gruppen som placerat sig som politiskt neutrala och 16 procent i gruppen som placerat sig till vänster. När det kommer till vilket parti man angivit att man tycker bäst om är antalet svarspersoner för lågt i de allra flesta partigrupper för att det ska vara meningsfullt att redovisa i tabellen. Vi kan däremot konstatera att andelen modernister är överrepresenterade bland de som har Moderaterna som bästa parti; 31 procent. Detta kan jämföras med andelen i befolkningen som sympatiserar med Moderaterna i den nationella SOM-undersökningen 2023, vilket är ca 20 procent.

Vem bär ansvar för att minska klimatförändringarna enligt gruppen ekologiska modernister?

I den nationella SOM-undersökningen 2023 ställdes en fråga om vilket ansvar politiken, näringslivet, och konsumenterna bör ha för att minska den mänskliga påverkan på klimatet. Figur 1 redovisar hur de som vi definierar som ekologiska modernister besvarat frågan om ansvar för klimatpåverkan. Jämfört med befolk-

ningen i stort som besvarat denna fråga tycker ekologiska modernister att samtliga tre aktörer bör ha ett större ansvar för att minska människans påverkan på klimatet.

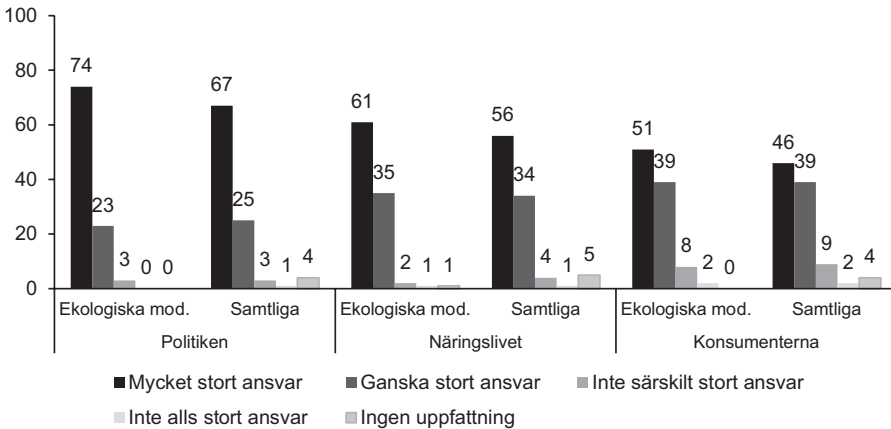
Låt oss börja med vilket ansvar politiken har för att minska den mänskliga klimatpåverkan. 74 respektive 23 procent av de ekologiska modernisterna tycker att politiken bör ha ett mycket stort respektive ganska stort ansvar. Motsvarande andelar för befolkningen i stort är 67 procent (mycket stort ansvar) och 25 procent (ganska stort ansvar). Endast ett fåtal modernister anser att politiken inte bör ha något stort ansvar (3 procent inte särskilt stort ansvar och noll procent inte alls stort ansvar), vilket är ett resultat som återspeglas bland befolkningen i stort.

Går vi vidare och tittar på hur stort ansvar näringslivet bör ha för att minska klimatpåverkan anser återigen en bred majoritet av de vi definierar som ekologiska modernister att näringslivet bör ha ett mycket stort (61 procent) eller ett ganska stort (35 procent) ansvar. Endast en mycket liten andel anser att näringslivet inte bör ha ett särskilt stort (2 procent) eller alls stort (1 procent) ansvar. Precis som med politiken tycker modernisterna att näringslivets ansvar bör vara större än vad gemene svensk som besvarat frågan tycker (56 procent tycker att näringslivet bör ha mycket stort ansvar, 34 procent ganska stort ansvar, 4 procent inte särskilt stort ansvar och 1 procent anser att näringslivet inte alls bör ha något stort ansvar).

När vi slutligen granskar vilket ansvar de ekologiska modernisterna anser att konsumenterna bör ha noterar vi även här att en majoritet – inte lika bred som för politiken och näringslivet men en majoritet likafullt – anser att konsumenterna bör ha ett mycket stort (51 procent) eller ganska stort (39 procent) ansvar för att minska påverkan på klimatet. En något större andel än tidigare tycker att konsumenterna inte bör ha ett särskilt stort ansvar (8 procent) eller något ansvar alls (2 procent). Jämfört med vad befolkningen i stort anser om konsumenternas ansvar kan det tilläggas att svenska folket inte tycker att konsumenterna bör ha lika stort ansvar som de ekologiska modernisterna gör (46 procent anser att konsumenterna bör ha ett mycket stort ansvar, 39 procent ganska stort ansvar, 9 procent inte särskilt stort ansvar och 2 procent inte alls stort ansvar).

De som kan sägas vara anhängare av den ekologiska modernismen rangordnar alltså aktörernas ansvar i samma ordning som resten av svenska folket gör; störst ansvar har politiken, tätt följd av näringslivet och därefter konsumenterna. Frågan om ansvar är däremot av större vikt för de ekologiska modernisterna än för gemene svensk. När vi frågar ekologiska modernister så tycker en betydligt större andel att samtliga tre grupper har ett mycket stort ansvar för att minska den mänskliga påverkan på klimatet, jämfört med när vi frågar befolkningen i stort.

Figur 1 Hur stort ansvar bör aktörerna ha för att minska den mänskliga påverkan på klimatet enligt gruppen ekologiska modernister, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort ansvar anser du att följande aktörer bör ha för att minska den mänskliga påverkan på klimatet?* Svarsalternativen redovisas i figuren. Antalet svarspersoner varierade mellan 1 642 och 1 662 för samtliga som besvarat frågorna och mellan 303 och 305 för gruppen ekologiska modernister.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

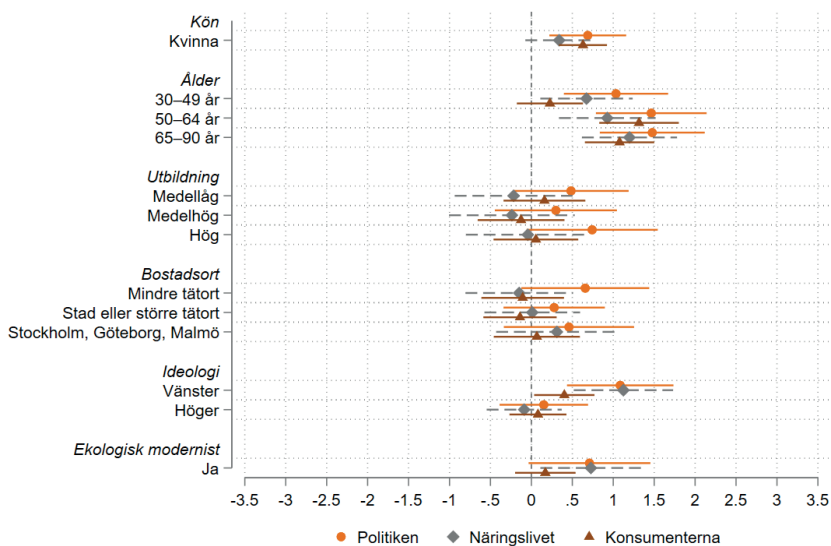
Vi kan alltså så här långt konstatera att ekologiska modernister tillskriver politiken, näringslivet och konsumenterna ett större ansvar när det kommer till att styra samhället mot en minskad mänsklig påverkan på klimatet än vad svensken i allmänhet gör. I följande analys prövar vi om dessa resultat kvarstår efter att simultant inkludera de faktorer vi tidigare använt oss av i tabell 2, det vill säga kön, ålder, utbildning, boendeområde samt subjektiv vänster-högerposition. Samtliga av dessa oberoende faktorer används i analysen som kategoriska variabler och jämförs därför mot en utelämnad kategori. Ekologiska modernister jämförs mot övrig befolkning i stort, kvinnor mot män, 30–49-/50–64-/65–90-åringar mot 16–29-åringar, och så vidare. I fallet vänster-högerposition är mittalternativet utelämnat varför vänster och höger jämförs mot de politiskt neutrala.

Vi är i den här analysen intresserade av att ta reda på om skillnaderna vi identifierar i den bivariata analysen ovan – att ekologiska modernister tillskriver politiken, näringslivet och enskilda konsumenter ett större ansvar att minska den mänskliga påverkan på klimatet jämfört med befolkningen i övrigt – också är statistiskt signifikant efter kontroll för andra faktorer. Vi har därför valt att använda oss av en uppsättning logistiska regressionsmodeller. Beroendevariabler i den här typen av regressionsanalyser behöver vara av binär art och vi har därför kodat om de ursprungliga fyrgradiga svarsskalorna till noll och ett; noll om man uppgett

svarsalternativet *Inte alls stort ansvar* eller *Inte särskilt stort ansvar* och ett om svarsalternativet *Ganska stort ansvar* eller *Mycket stort ansvar* uppgetts. Svarsalternativet *Ingen uppfattning* inkluderas inte i analysen.

Resultaten från de här tre analyserna är sammanfattade i figur 2 nedan. Koefficienterna – punkterna – i diagrammet indikerar den medelvärdeskilnad som kategorin har gentemot dess referenskategori. De till koefficienterna hörande strecken indikerar 90-procentiga konfidensintervall. I de fall där strecken korsar den vertikala gråstreckade linjen i mitten kan vi inte säga att skillnaderna kategorierna emellan är statistiskt säkerställda. Statistiskt signifikanta effekter illustreras således i de fall där punkterna med tillhörande streck är helt frilagda från den grå mittlinjen.

Figur 2 Hur stort ansvar bör aktörerna ha för att minska den mänskliga påverkan på klimatet, 2023 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

Kommentar: Frågan löd *Hur stort ansvar anser du att följande aktörer bör ha för att minska den mänskliga påverkan på klimatet?* Figuren visar ostandardiserade regressionskoefficienter och 90-procentiga konfidensintervall från tre logistiska regressioner med de tre frågorna om ansvarstillskrivelse som beroendevariabler. Konfidensintervall som skär den lodräta linjen innebär att sambanden inte är signifikanta. De oberoende faktorerna i figuren används som kategoriska variabler, där jämförelsekategorin för kön = män, för ålder = 16–29-åringar, utbildningsnivå = låg, bostadsort = landsbygd, ideologi = politiskt neutrala, ekologisk modernist = övriga befolkningen. Minst antal svarande finns i gruppen som anser att politiken inte behöver ta ett särskilt stort ansvar, eller något ansvar alls, och uppgår till 54 stycken.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Analysen av de tre ansvarsfrågorna visar att det i två fall av tre finns en statistiskt signifikant skillnad med avseende på kön, där kvinnor är något mer benägna än män att tillskriva ett högre ansvar till politiker och enskilda konsumenter. I fallet om näringslivet kan vi inte med statistisk säkerhet säga att mönstret finns även där, även om tendensen indikerar det. Åldersmässigt kan vi utträna att personer över 50 i större utsträckning anser att samtliga aktörer bör ta ett större ansvar för att minska mänsklig klimatpåverkan än vad unga personer gör, personer i ålderskategorin 16–29 år. Effekten finns även för personer i ålderskategorin 30–49 år med undantaget för deras syn på enskilda konsumenter, där ligger de på samma nivå som dess referenskategori, de yngre 16–29-åringarna.

Går vi vidare kan vi konstatera att effekten av utbildning är helt frånvarande under kontroll för övriga faktorer – vad som i tabell 2 visade sig vara en faktor som samvarierade med huruvida en person är ekologisk modernist eller ej har i denna analys föga förklaringskraft. Inte heller finns några skillnader i synen på ansvarsfrågan med avseende på ens bostadsort; personer på landsbygden är i regel av samma uppfattning som mer urbana diton. Politisk-ideologiskt ser vi att personer som placerar sig till vänster anser att de tre aktörerna bör axla ett större ansvar jämfört med vad de politiskt neutrala anser. Det går inte att identifiera några skillnader mellan politiskt neutrala och personer som har sin politiska hemvist till höger.

Så till de personer som står i centrum för kapitlet, de ekologiska modernisterna. Endast när det kommer till synen på näringslivets ansvar skiljer sig uppfattningarna jämfört med befolkningen i övrigt. Ekologiska modernister anser att näringslivet bör ha ett större ansvar i samhällets omställning mot minskad klimatpåverkan än vad svenskarna i allmänhet tycker. Även om punktskattningen för politiken är i det närmaste identisk med näringslivet är den förstnämnda inte signifikant skilt från nolleffektens mittlinje. Synen på enskilda konsumenters ansvarstillskrivning skiljer sig inte åt mellan ekologiska modernister och övriga svenskar.

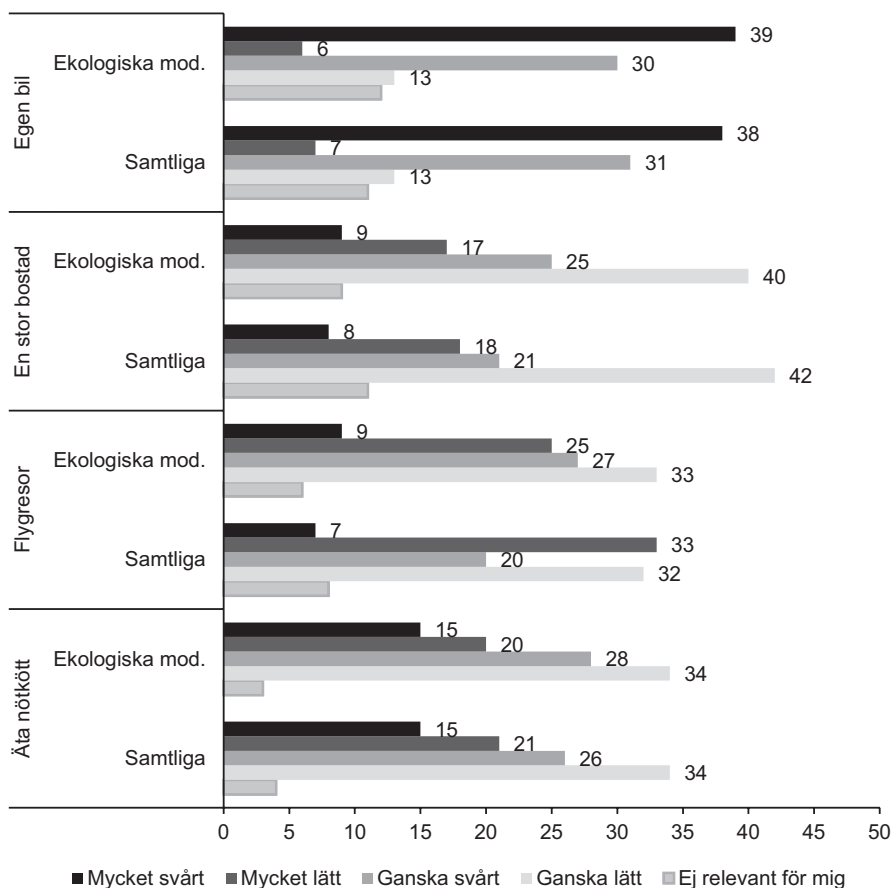
Vad kan man avstå ifrån i syfte att minska klimatutsläppen?

Här visar vi hur de ekologiska modernisterna förhåller sig till en fråga om hur svårt, respektive lätt, det är att avstå från egen bil, en stor bostad, flygresor samt att äta kött; allt i syfte att minska klimatutsläppen. När det gäller att avstå användandet av egen bil anser 39 respektive 30 procent av de ekologiska modernisterna att detta är mycket svårt eller ganska svårt. De ekologiska modernisterna är inte av uppfattningen att det med enkelhet går att avstå bilen i syfte att få ner sina egna koldioxidavtryck. Detta är inte heller något som skiljer sig jämfört med Sveriges befolkning i stort, som tycker det är lika svårt.

Svarsalternativen *Ganska lätt* och *Mycket lätt* samlar sammanlagt 20 procentenheter bland samtliga svarande, medan de ekologiska modernisterna uppgår till 19 procent. Skillnaden är inte statistiskt säkerställd, men det visar samtidigt på hur liten skillnad det är mellan grupperna med avseende på svårigheten/enkelheten att avstå egen bil. I förhållande till att avstå bilen torde att avstå en större bostad, och

i förlängningen då även flytta till en mindre bostad, rimligtvis vara betydligt mer omständligt, ändå uppger hela 57 procent av modernisterna att detta är ganska eller mycket lätt. Återigen är dock befolkningen i övrigt något mer beredda – gruppen uppgår till 60 procent – att avstå en större bostad i syfte att sänka sina koldioxidutsläpp. 34 procent av ekologiska modernister anser det rent av vara mycket eller ganska svårt att avstå en stor bostad, medan siffran är 29 procent för befolkningen som helhet.

Figur 3 Åsikter kring att genomföra livstilsförändringar i syfte att minska sina koldioxidutsläpp, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Om du skulle behöva minska de koldioxidutsläpp du orsakar, hur svårt tror du att det skulle vara för dig att avstå från nedanstående saker?* Svarsalternativen redovisas i figuren. Antalet svarspersoner varierar mellan 1 649 och 1 667 för samtliga som besvarat frågorna och mellan 302 och 304 för gruppen ekologiska modernister.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

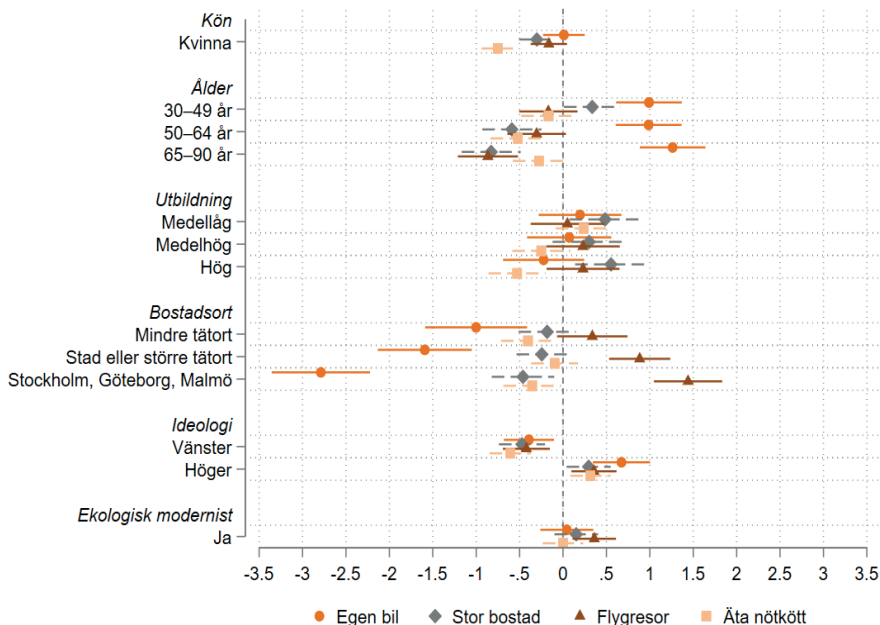
Detta mönster upprepar sig även för de två resterande frågorna. 36 procent av ekologiska modernister tycker det är ganska eller mycket svårt att avstå flygresor, vilket kan jämföras med 27 procent av hela gruppen. Slutligen är det 43 procent som svarat att det är svårt eller mycket svårt att avstå från att äta nötkött bland de ekologiska modernisterna. Samma siffra bland befolkningen i stort är 41 procent.

Ekologiska modernister utmärker sig i genomsnitt som något mindre benägna än svensken i allmänhet att själva göra något för att sänka sin klimatpåverkan. Kanske ligger detta i linje med vad det innebär att vara just ekologisk modernist? De anser ju att man inte ska behöva göra långtgående livsstilsförändringar, utan att man i mångt och mycket ska kunna fortsätta leva som man gör, med bibehållen levnadsstandard. Snarare är det ny teknik och industriell utveckling som ska möjliggöra en bekväm resa mot ett fossilfritt samhälle. Resultaten från denna undersökning tycks åtminstone tala för detta synsätt.

Enligt samma upplägg som ovan har vi även här undersökt dessa fyra frågor med hjälp av logistiska regressionsmodeller. Variablerna är desamma men med skillnaden att vi nu har fyra beroendevariabler; att avstå egen bil, stor bostad, flygresor och att äta nötkött. Primärt undersöker vi om ekologiska modernister, jämfört med befolkningen i övrigt, statistiskt sett tycker det är svårare att göra personliga livsstilsförändringar i syfte att minska den egna klimatpåverkan. Likt tidigare kontrollerar vi även här för kön, ålder, utbildning, boendeområde samt ens subjektiva, vänster-högerplacering. Resultaten visualiseras i figur 4.

Enligt vår analys har kvinnor något lättare att avstå från de fyra sakerna. Detta gäller främst att äta nötkött, men statistiskt signifikant är även att avstå en stor bostad. I fallet med att avstå flygresor och egen bil går det inte att med säkerhet avgöra om gruppen kvinnor skiljer sig från männen, även om tendensen, åtminstone i fallet att avstå flygresor, indikerar att även detta är något lättare för kvinnorna. Med avseende på ålder är det blandade resultat. Personer som är äldre än vår referensgrupp – 16–29-åringarna – har svårare att avstå från egen bil, samtidigt som yngre generellt har svårare att avstå från flygresor. Stor bostad är något svårare för gruppen 30–49-åringar att avstå medan det är lättare för personer över 50 år. Detta kan tänkas vara en effekt av den mänskliga livscykelns som sådan där personer i yngre medelåldern i högre grad är upptagna av familjebildning och därför är i behov av en större bostad, jämfört med personer över 50 år, vilka sannolikt har äldre barn som har eller snart kommer att flytta hemifrån.

Figur 4 Svårighet att avstå från i syfte att minska sina koldioxidutsläpp, 2023 (ostandardiserade regressionskoefficienter)

Kommentar: Frågan löd *Om du skulle behöva minska de koldioxidutsläpp du orsakar, hur svårt tror du att det skulle vara för dig att avstå från nedanstående saker?* Figuren visar ostandardiserade regressionskoefficienter och 90-procentiga konfidensintervall från fyra logistiska regressioner med de fyra frågorna om livstilsförändringar som beroendevariabler. Konfidensintervall som skär den lodräta linjen innebär att sambanden inte är signifikanta. De oberoende faktorerna i figuren används som kategoriska variabler, där jämförelsekategorin för kön = män, för ålder = 16–29-åringar, utbildningsnivå = låg, bostadsort = landsbygd, ideologi = politiskt neutrala, ekologisk modernist = övriga befolkningen. Minsta antal svarande var 54 (16–29-åringar).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Eventuella utbildningseffekter uteblir i det närmaste helt och hållet i denna analys. Om något har högutbildade i viss mån enklare att avstå nötkött samtidigt som de har svårare att avstå från en större bostad. Desto tydligare effekter ser vi av boendeområde, och då främst i fallet med att avstå egen bil och flygresor. Ju större stad man bor i, desto enklare är det att avstå från att köra bil. Inte särskilt iögonenfallande då kollektiva resmöjligheter tenderar att vara bättre i städer, samt att gång- och cykelavstånd i regel är kortare i större tätorter och städer. Omvänt gäller för flygresor, där är mönstret att ju större stad du bor i desto svårare har du att avstå flygresor. Politiskt har personer som identifierar sig som politiskt vänster något lättare att avstå samtliga av dessa fyra saker, medan personer till höger anser det vara svårare. Och slutligen gruppen ekologiska modernister. Gruppen utmärker

sig endast i frågan om flygresor, och detta genom att de tycker att det är svårare att avstå flygresor än vad befolkningen i allmänhet gör, även efter kontroll för övriga faktorer. Sammantaget vore det en överdrift att hävda att ekologiska modernister särskiljer sig mot svensken i allmänhet i dessa frågor, och det är heller inte något vi förväntar oss av denna grupp individer, en grupp som snarare sticker ut i sin tilltro till att teknikutvecklingen kommer lösa problemen som kommer till följd av människans påverkan på jordens klimat.

Är dessa modernister verkligen så ekologiska som namnet antyder?

Den ekologiska moderniseringens grundläggande idéer, att miljöskydd och tillväxt är ömsesidigt förstärkande samt att teknisk utveckling (eller modernisering) är lösningen på nuvarande och framtida miljöproblem, har under lång tid format svensk miljöpolitik i såväl retorik som i praktik. Också i dagens miljö-, energi- och klimatpolitiska debatter står frågan om den nya teknikens möjligheter i centrum: nya småskaliga kärnkraftverk för klimatvänlig energiproduktion, vätgas för både drivmedel och energilagring, och en omställning av svensk stålproduktion som med hjälp av just ny teknik kraftigt kan minska koldioxidutsläppen samtidigt som konkurrenskraften ökar. Att frågor om miljöskydd och tillväxt även fortsättningsvis ses som nära sammankopplade syns inte minst i den nya departementsstruktur som presenterades av regeringen Kristersson efter valet 2022; här samsas numera miljöfrågorna med frågor som rör energi, näringsliv och innovation inom ramen för Klimat- och näringslivsdepartementet. I detta kapitel, som bygger vidare på resultat från tidigare undersökningar om ekologisk modernisering (Harring, 2016; Axelsson m.fl., 2023), använder vi ett uppdaterat frågebatteri för att undersöka dels i vilken grad den ekologiska moderniseringens idéer återfinns också hos det svenska folket, dels hur denna grupp ekologiska modernister ställer sig till frågor om ansvarsfördelning och egen uppoffring för klimatet.

Våra analyser visar att gruppen ekologiska modernister, det vill säga de som håller med om att klimatförändringar orsakas av mänsklig aktivitet och att ny teknik kan lösa många miljöproblem, samt inte ser någon motsättning mellan tillväxt och negativ miljöpåverkan, utgörs av 19 procent av befolkningen. Detta ska jämföras med tidigare års undersökningar där andelen teknikoptimister legat på ungefär samma nivå (kring 20 procent). Att, som i 2023 års undersökning, ställa högre krav på vem som räknas till gruppen ekologiska modernister minskar därmed inte befolkningsandelen nämnvärt. Vidare visar resultaten att den typiska ekologiska modernisten är en högutbildad man mellan 50–64 år som bor i en storstad och har sin ideologiska kompass pekande högerut.

I linje med den ekologiska moderniseringens grundidéer där industrins teknikutveckling, pådriven av marknadskrafternas upplysta egenintresse, är den huvudsakliga drivkraften bakom såväl ett mer effektivt miljöskydd som en ökad tillväxt, tillskriver också gruppen ekologiska modernister näringslivet ett signi-

fikant större ansvar för att minska den mänskliga påverkan på klimatet, än vad som är fallet i befolkningen i stort. I synen på möjligheter till eget ansvarstagande, eller snarare hur svårt det skulle vara att avstå från ett antal aktiviteter i syfte att minska koldioxidutsläppen, sticker inte gruppen ekologiska modernister ut från befolkningen i stort på något betydande sätt. Snarare påverkar inte tillhörigheten som ekologisk modernist alls synen på upplevda svårigheter att avstå vare sig bilen, biffen, eller (den stora) bostaden. Den enda skillnaden som här uppvisas är att den ekologiska modernisten uppfattar det som över lag svårare att avstå från flygresor än befolkningen i gemen.

Att vi i analyserna som ligger till grund för detta kapitel – måhända något förvånande – inte lyckas identifiera några större skillnader gentemot befolkningen i helhet härrör dock ur de teoretiska förväntningar som följer av begreppets definition. Ekologiska modernister har inte som lösning på klimatfrågan att själva behöva göra personliga livsstilsförändringar. Lösningen står politik och näringsliv för, i det att de tillsammans främjar och skapar förutsättningar för de teknologiska landvinningar som är tänkta att råda bot på problemet med ett allt varmare klimat. Det är därför inte särskilt iögonfallande att vi inte ser ekologiska modernister som mer benägna att göra dessa livsstilsförändringar än svensken i övrigt. Samtidigt är det desto mer rimligt att ekologiska modernister i större utsträckning tillskriver politik och näringsliv ett större ansvar för att minska mänsklig påverkan på jordens klimat, snarare än att det ska vara upp till enskilda konsumenter.

Kanske har avsaknaden av en tydlig klyfta mellan de ekologiska modernisterna och befolkningen i stort att göra med att svenskarna, ur ett internationellt perspektiv, är mycket klimat- och miljömedvetna. Klimatfrågan har länge varit den i särklass viktigaste frågan i Europaparlamentsvalet för svenska väljare och enligt mätning genomförd av Eurobarometern är Sverige det enda land i EU där väljarna, inför det stundande EP-valet 2024, vill se åtgärder mot klimatförändringarna högst upp på den politiska dagordningen (EU, 2024). Utanför Sveriges gränser går måhända ekologiska modernister i bräschen för minskade klimatutsläpp; i en svensk kontext är det tydligt att stora delar av befolkningen redan delar den uppfattningen.

Not

- ¹ Dagens Nyheter 2024-03-21. ”Experternas kritik: Regeringen saknar en plan för klimatet”. Tillgänglig på: <https://www.dn.se/sverige/experternas-kritik-regeringen-saknar-en-plan-for-klimatet/>

Referenser

- Axelsson, S., Martinsson, J., & Rönnerstrand, B. (2023). Ekologisk modernisering och svensk elproduktion. Teknikoptimism och miljöintresse påverkar synen på energislag. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Carter, N. (2001). *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*. Cambridge University Press.
- Dryzek, J. S. (2005). *The Politics of The Earth: Environmental Discourses*. Oxford University Press.
- Europeiska unionen. (2024). *EP Spring 2024 Survey: Use your vote – Countdown to the European Elections*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3272>
- Hajer, M. A. 1995. *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford University Press.
- Harring, N. (2016). Ideologi och ekologisk modernisering. I A. Bergström & N. Harring (Red.), *Hållbarhetens horisont*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Jänicke, M. (1985). Preventive Environmental Policy as Ecological Modernization and Structural Policy. Discussion paper IIUG dp 85–2, Internationales Für Umwelt und Gessellschaft, Wissenschaftszentrum Berlin Für Sozialforschung (WZB).
- Klimatpolitiska rådet. (2024). *Klimatpolitiska rådets rapport 2024*. Klimatpolitiska rådet.
- Matti, S. (2009). *Exploring Public Policy Legitimacy: A Study of Belief-System Correspondence in Swedish Environmental Policy*. Avhandling. Luleå Tekniska Universitet.
- Prop (1995/96:150). Ekonomisk vårproposition. Proposition. Riksdagsarkivet.
- Skr (1994/95:120). Miljön – vårt gemensamma ansvar. Regeringens skrivelse. Riksdagsarkivet.
- Skr (1997/98:13). Ekologisk hållbarhet. Regeringens skrivelse. Riksdagsarkivet.
- WCED (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.
- Weale, A. (1992). *The New Politics of Pollution*. Manchester University Press.

NIMBY: BORTA BRA MEN HEMMA ORÖRT. LOKALT VINDKRAFTSMOTSTÅND BLAND VINDKRAFTSFÖRESPRÅKARE

SOFIA AXELSSON, MILLA MARZELIUS OCH SIMON MATTI

Sammanfattning

Den fortsatta utbyggnaden av vindkraft är avgörande för att nå Sveriges mål om en fossilfri energiproduktion till 2040. Trots att vindkraften har tekniskt och ekonomiskt goda förutsättningar hindras idag många föreslagna projekt av ett bristande lokalt stöd. I detta kapitel följer vi upp 2022 och 2023 års mätningar i den nationella SOM-undersökningen kring vindkraftsetablering utifrån ett lokaliseringsperspektiv. Vi fokuserar särskilt på den grupp som stödjer utbyggnaden av vindkraft i allmänhet, men som inte vill att den byggs i deras närhet, så kallad NIMBY ('Not In My Backyard'). Mer specifikt undersöker vi hur denna grupp ställer sig till att satsa mer på havsbaserad vindkraft, att avskaffa kommunernas veto-rätt vid vindkraftsetablering, förslag om kompensation till lokala aktörer, samt att bygga ut vindkraften där energibehovet är som störst.

Vindkraften har varit en del av svensk energiproduktion sedan 1982 då den första turbinen byggdes i Maglarp, Skåne (Statens energiverk, 1985). Idag står vindkraften för en betydande del av landets elproduktion och producerade 2022 närmare en femtedel av all svensk el (Energimyndigheten, 2024). Samtidigt förutspås elektrifieringen av samhället och nya elintensiva industrisatsningar leda till ett ökat behov av fossilfri el på både kort och lång sikt (Energimyndigheten, 2023). Idag är vindkraften den energikälla som byggs till lägst kostnad¹ samtidigt som den har bra tekniska förutsättningar för att byggas ut snabbt (Energiforsk, 2021; Energimyndigheten, 2023).

Trots den centrala roll som vindkraften spelar i både politiska strategier för att möta klimatmålen såväl som i industrins kraftigt ökade efterfrågan på en snabb utbyggnad av fossilfri elproduktion, möter vindkraftsetableringen stora hinder på lokal nivå. De svenska kommunerna, vilka genom det kommunala självstyret har rätt att självständigt bestämma över markanvändningen inom kommungränserna, väljer i många fall att inte tillstyrka en utbyggnad av vindkraft i kommunen. Den anledning som framförallt framhålls till att det kommunala 'veto' mot vindkraftsutbyggnad regelbundet nyttjas är en bristande acceptans hos lokalbefolkningen (Lindvall, 2023; SOU 2023:18). Eftersom vindkraften, förutom att skapa globala

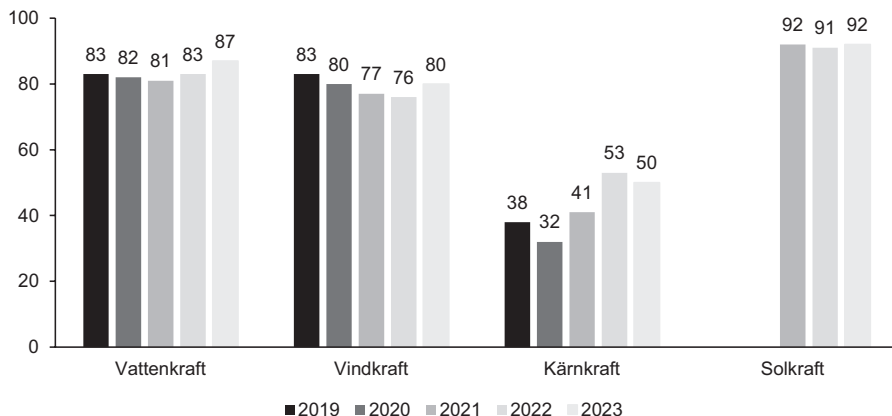
och nationella värden för såväl klimat som elförsörjning, också kommer med upplevda lokala kostnader, skapar nya projekt inte sällan motstånd inom lokalsamhället.

I takt med att efterfrågan på fossilfri elproduktion ökar, hamnar lokal acceptans för vindkraftsetableringar, och inte minst frågan om vilka potentiella lösningar som kan finnas för att mildra lokalt motstånd, alltmer i centrum. Det är då särskilt intressant att titta på den grupp som är generellt positiva till vindkraft som energikälla men som inte vill att den byggs i deras närhet. Denna ståndpunkt brukar benämnas som NIMBY – Not In My Backyard. Det är alltså inte produktionstypen i sig som är grunden till motståndet. Vindsnurror får mer än gärna finnas, bara de byggs någon annanstans. Motståndet mot vindkraftsetablering hos denna grupp startar därmed först när en etablering föreslås i närområdet. Vi vet idag väldigt lite om hur denna grupp ser ut demografiskt eller ideologiskt, hur de ser på andra vindkraftsrelaterade frågor, eller hur de skiljer sig från andra svenskar. Detta kapitel utforskar vad grupper med olika inställning till vindkraft och vindkraftsetablering tycker om vindkraftsrelaterade frågor som ställts i 2022 och 2023 års nationella SOM-undersökning. Genom att särskilt titta på vilka styrmedel de olika grupperna föredrar och hur de skiljer sig gentemot varandra kommer vi närmare ett svar på frågan om vad NIMBY-gruppens motstånd består i och vad de anser kan förbättras i de processer som omger den svenska vindkraftsetableringen.

Motstånd till lokala vindkraftsprojekt – ett utbrett och mångsidigt fenomen

På ett generellt plan åtnjuter vindkraft som energikälla ett högt stöd bland svenska folket, vilket illustreras i figur 1. Särskilt i jämförelse med den politiskt omdebatterade kärnkraften, som i vissa läger tydligt lyfts fram som lösningen på Sveriges framtida energiförsörjningsbehov, är en långt större andel svenskar positiva till vindkraft som energikälla. Denna positiva inställning har dessutom varit relativt konstant under de senaste fem åren, trots att en stundtals hård politisk debatt präglar den svenska energipolitiken. Den generella inställningen till vindkraft har också blivit signifikant mer positiv mellan åren 2022 och 2023. Generellt åtnjuter solkraften högst stöd bland svenskarna på över 90 procent, följt av vattenkraft (87 procent) och vindkraft (80 procent). Kärnkraftens stöd har varierat under de senaste åren och har 2023 stöd från hälften av de svarande, en kraftig ökning jämfört med fyra år tidigare då endast 38 procent var ganska eller mycket positiva till kärnkraften. Eftersom den europeiska energipolitiken märkbart förändrades i samband med Rysslands invasion av Ukraina år 2022, är det troligt att människors åsikter om energifrågor i de två senaste mätningarna påverkats av detta.

Figur 1 Andel mycket och ganska positiva till olika energikällor, 2019–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, vilken är din inställning till följande energikällor?* Svartalternativen löd *Mycket positiv, Ganska positiv, Varken positiv eller negativ, Ganska negativ, Mycket negativ och Ingen uppfattning*. I figuren redovisas de andelar som svarat *Mycket positiv* och *Ganska positiv*. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 450 och 1 800 för den undersökta tidsperioden.

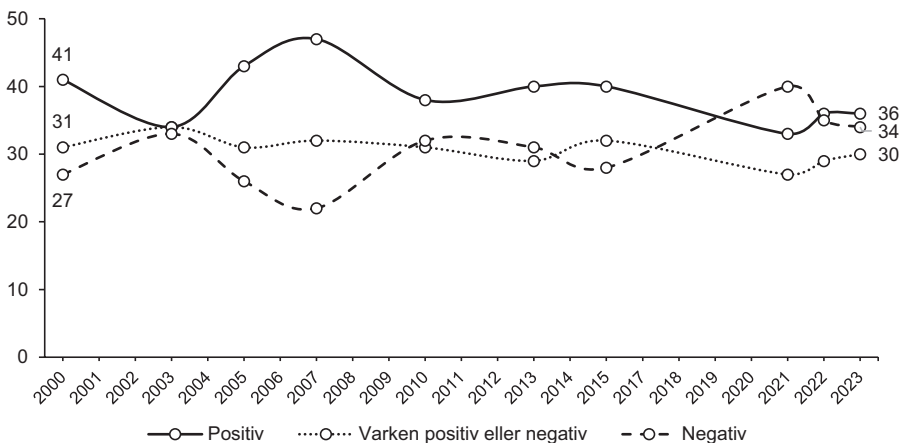
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2019–2023.

En generellt vindkraftspositiv opinion till trots skapar föreslagna vindkraftsetableringar i regel alltid ett visst lokalt motstånd. Sådana negativa opinioner påverkar också de politiska överväganden som kommunledningen gör och leder fram till att kommunen väljer att inte tillstyrka, och därmed effektivt stoppar, ett föreslaget projekt (Lindvall, 2023). Tidigare forskning visar att det finns flertalet anledningar till den lokala oppositionen, där en stor del av motståndet handlar om hur lokalbefolkningen vill att deras omgivning ska användas och se ut. Rädsla för audiovisuella störningar och sjunkande fastighetspriser är viktiga faktorer. Konkurrerande markanvändningsanspråk, där området redan nyttjas för rekreation, turism, eller andra ekonomiska, miljömässiga och kulturella intressen som kan missgynnas av en vindkraftsetablering är en annan (Ek & Matti, 2015; van Wijk m.fl., 2021). I vissa fall är det inte vindkraften i sig som är problemet. Visst motstånd grundar sig exempelvis i att samråds- och beslutsprocessen inte upplevs som rättvis och transparent (Firestone m.fl., 2018; Liu m.fl., 2020), eller att en etablering inte anses bidra tillräckligt till lokalsamhällets ekonomi (Baxter m.fl., 2013; Frantál m.fl., 2017; Suškevičs m.fl., 2019). Det något kuriösa fenomenet där en stor andel av svenskarna säger sig vara positiva till vindkraft, men där förslag att etablera sagda energikälla i närheten av ens bostad möts av motstånd, benämns här som en NIMBY-effekt. Begreppet beskriver således en situation som vid första anblick kan framstå som inkonsekvent: människor som stödjer vindkraft i Sverige

generellt, säger samtidigt nej till en etablering i sitt närområde. Även om flertalet studier pekar på behovet av att nyansera NIMBY-förklaringen till vindkraftsmotstånd, bland annat genom att ta hänsyn till den specifika politiska, ekonomiska och kulturella kontext som en föreslagen etablering befinner sig i, är förekomsten av denna samtida kombination av generellt stöd och lokalt motstånd också viktig att undersöka närmare.

Figur 2 illustrerar hur attityderna till en vindkraftsetablering i närheten av den fasta bostaden har varierat över tid. Från att en större andel svenskar varit positiva till en nära etablering under större delen av 2000-talets första tjugo år visade mätningen 2021 för första gången en övervikt för de som är negativa (40 procent, jämfört med 33 procent för andelen som är positiva).

Figur 2 *Inställning till vindkraftsetablering i närheten av den fasta bostaden, 2000–2023 (procent)*

Kommentar: Frågan löd *Hur ställer du dig till etablering av vindkraft i närheten av din fasta bostad?* Svartalternativen löd *Mycket positiv, Ganska positiv, Varken positiv eller negativ, Ganska negativ* och *Mycket negativ*. I figuren redovisas de andelar som svarat *Mycket positiv* och *Ganska positiv* som *Positiv*, och de andelar som svarat *Ganska negativ* och *Mycket negativ* som *Negativ*. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarspersoner varierar mellan ca 1 530 och 1 720 för den undersökta tidsperioden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2000–2023.

Vad kan förbättras?

Vad tycker då NIMBY-gruppen, och vad anser svenska folket, skulle kunna förbättras i den svenska vindenergiolitiken? Baserat på de frågor som redovisas i figur 1 och 2 ovan, det vill säga om man är positivt, neutralt eller negativt inställd till vindkraft generellt respektive till vindkraftsetablering i närheten av den egna

bostaden, delas respondenterna i den nationella SOM-undersökningen in i nio grupper. Detta illustreras i figur 3 där vi har slagit ihop andelarna från 2022 och 2023 eftersom resultaten för respektive år inte skiljer sig noterbart från varandra på aggregerad nivå. Kombinationen av människors åsikter om dessa två frågor säger oss något om hur de kan tänkas reagera på lokalt föreslagna vindkraftsetableringar.

Vi tittar närmare på de fyra största kategorierna som markeras i figuren: (1) Positiv till vindkraft generellt och i närheten av den egna bostaden (*Positiv*); (2) Positiv till vindkraft generellt och neutral till etablering i närheten av den egna bostaden (*Neutral*); (3) Positiv till vindkraft generellt, men inte i närheten av den egna bostaden (*NIMBY*); (4) Negativ till vindkraft både generellt och i närheten av bostaden (*Negativ*).

Figur 3 Fyra grupper baserade på inställning till vindkraft och till etablering av vindkraft i närheten av bostaden, 2022 och 2023 (procent)

		Inställning till vindkraft som energikälla		
		Positiv	Neutral	Negativ
Inställning till etablering i närheten av den fasta bostaden	Positiv	Positiv (1) 37 procent	X 1 procent	X 0 procent
	Neutral	Neutral (2) 25 procent	X 3 procent	X 1 procent
	Negativ	NIMBY (3) 19 procent	X 6 procent	Negativ (4) 10 procent

Kommentar: Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat båda frågorna. Antalet svarspersoner är 3 200.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022 och 2023.

Den största gruppen är den positiva som utgörs av 37 procent av de svarande, följt av den neutrala på 25 procent. Efter det följer NIMBY-gruppen på 19 procent, samt den negativa gruppen på 10 procentenheter. Resterande fem grupper består av allt för få individer och är således försumbara.

Den grupp som är positiva till vindkraft, men neutrala till lokal etablering är svåra att placera i detta sammanhang. Neutralitet skulle kunna innebära att man är

neutral fram tills att man har mer information om föreslagen vindkraftsetablering innan man tar ställning. Det skulle även kunna baseras på att man inte är särskilt investerad i frågan eller helt enkelt inte har en åsikt åt något håll. Vi väljer här att utgå från att gruppen är mångsidig och redovisar därför de neutrala som en separat grupp.

Tabell 1 NIMBY-gruppen i Sverige, 2022 och 2023 (procent)

	Positiv	Neutral	NIMBY	Negativ
Samtliga	37	25	19	10
Kön				
Kvinna	39	27	20	6
Man	34	23	18	13
Ålder				
16–29 år	36	26	19	(8)
30–49 år	38	23	19	11
50–64 år	39	22	19	11
65–90 år	34	29	20	8
Utbildning				
Låg	33	30	18	(8)
Medellåg	32	26	17	12
Medelhög	36	24	20	11
Hög	42	24	21	7
Boendeområde				
Ren landsbygd	34	21	20	14
Mindre tätort	36	24	18	12
Stad eller större tätort	34	27	20	8
Storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)	44	25	17	(6)
Ideologisk orientering				
Vänster	48	26	18	(3)
Varken till vänster eller till höger	32	31	19	8
Höger	28	20	20	18

Kommentar: Tabellen redovisar procentandelarna av de som tillhör de olika grupperna. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Andelarna inom parentes baseras på ett frekvenstal som består av mindre än 50 personer. Utbildning kategoriseras på följande sätt: Låg = grundskola eller motsvarande, Medellåg = gymnasium eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning ej högskola/universitet eller högskola/universitet kortare än 3 år, Hög = högskola/universitet minst 3 år. Frågan om ideologi löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* I tabellen har svarsalternativen *Klart till vänster* och *Något till vänster* slagits ihop till *Vänster* och svarsalternativen *Något till höger* och *Klart till höger* slagits ihop till *Höger*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022 och 2023.

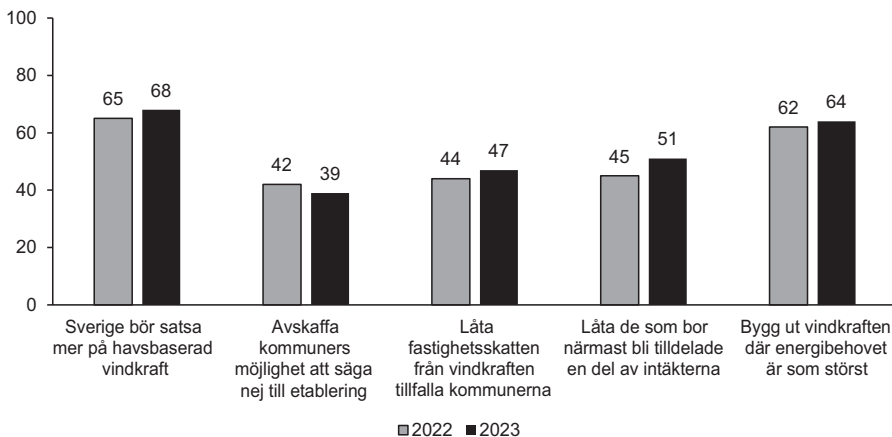
Tabell 1 redovisar hur de individer som faller inom dessa fyra kategorier – 1) Positiv, 2) Neutral, 3) NIMBY, 4) Negativ – fördelar sig med avseende på ett antal befolkningsvariabler. Vi kan konstatera att något fler kvinnor än män tillhör gruppen Positiv. De positiva förefaller i högre grad vara högutbildade, bo i någon av de tre storstäderna samt placera sig som politiskt vänster. Tittar vi på gruppen Negativ är det i stället fler män än kvinnor som tillhör denna grupp. Gruppen har också en övervikt av personer som placerar sig till höger på den politiska vänster-högerskalan.

Om vi granskar NIMBY-gruppen kan vi konstatera att detta inte är en homogen grupp, varken med avseende på demografi eller ideologi. Snarare är det påfallande jämnt fördelat mellan kvinnor och män, mellan olika åldersgrupper och utbildningsnivåer samt gällande ideologisk vänster-högerplacering. Inte heller var någonstans man bor tycks ha någon större inverkan på NIMBY-ismen.

Inställning till olika åtgärder för att underlätta vindkraftsetablering

Figur 4 visar andelarna som tycker att fem olika vindkraftsförslag är antingen mycket bra eller ganska bra. Varje förslag skulle i någon mån påverka i vilken grad, var, eller hur vindkraften byggs ut. Förslagen om att bygga ut mer havsbaserad vindkraft och att bygga ut där behovet är som störst kan förväntas ha stor påverkan på i vilka delar av landet som vindkraften lokaliseras. Att låta fastighetsskatten från vindkraften tillfalla kommunerna i stället för staten, eller att låta närboende ta del av vindkraftens intäkter syftar till att skapa lokala (ekonomiska) fördelar med vindkraftsetablering. Ett avskaffande av det kommunala vetot skulle i stället påverka kommunernas möjlighet att avstyra förslag om vindkraftsetablering.

Från figur 4 kan vi konstatera att förslaget att Sverige bör satsa mer på havsbaserad vindkraft är mest populärt; 68 procent av de svarande anser att detta är ett bra förslag år 2023. Det näst-mest populära förslaget är att bygga ut vindkraften där energibehovet är som störst. Även här tycker en majoritet (64 procent år 2023) att detta är ett bra förslag. Därefter följer förslaget att låta de som bor närmast vindkraftverk bli tilldelade en del av vinsten. År 2023 har andelen som tycker att detta är ett bra förslag ökat från 45 procent 2022 till 51 procent, en skillnad som är statistiskt signifikant. Förslaget att låta fastighetsskatten från vindkraftverk tillfalla kommunerna i stället för staten är ett förslag som nästan var tredje svensk inte har någon uppfattning om. Färre än en tiondel tycker att det är ett dåligt förslag (8 procent år 2023) och knappt hälften (47 procent år 2023) tycker att det är ett bra förslag. Att avskaffa kommunernas möjlighet att säga nej till etablering av vindkraft är det förslag som det råder mest delade meningar om. Flest tycker att det är ett bra förslag, även om andelen minskat något 2023 (39 procent) jämfört med 2022 (42 procent). Samtidigt tycker ungefär en fjärdedel att det är ett dåligt förslag (26 procent år 2023).

Figur 4 Fem förslag för att underlätta etablering av vindkraft, 2022 och 2023 (procent)

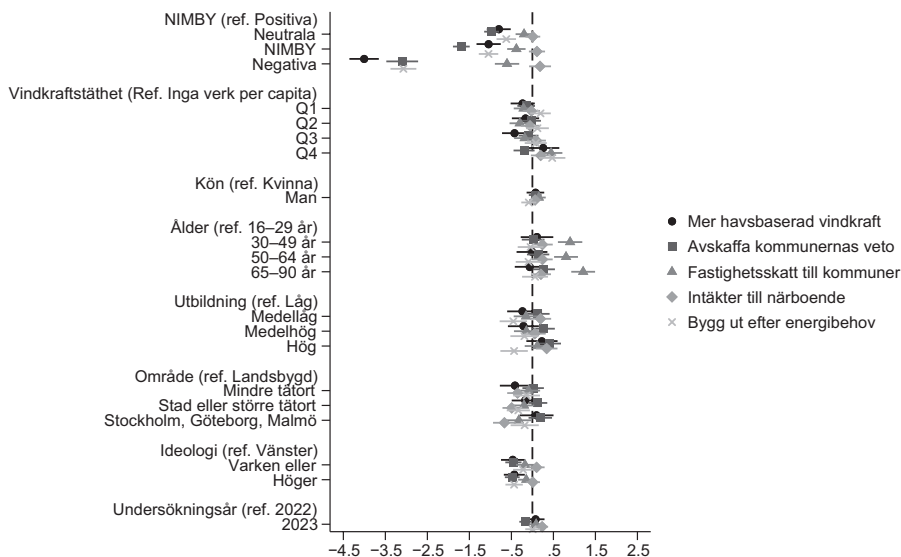
Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag?* Svartalternativen löd *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag, Mycket dåligt förslag* och *Ingen uppfattning*. Figuren visar andelarna som svarat *Mycket bra förslag* eller *Ganska bra förslag*. Procentbasen utgörs av samtliga som besvarat frågan. Antalet svarpersoner var ca 1 700 år 2022 och 1 650 år 2023.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022 och 2023.

När vi undersöker sannolikheten att tycka att ett specifikt vindkraftsförslag är bra är vår huvudsakliga oberoende variabel NIMBY-variabeln, baserad på de fyra grupper som identifierats i figur 4. Variabeln som sådan innehåller således 1) den grupp som består av individer som är positiva till både vindkraft samt vindkraftsetablering nära den egna bostaden, 2) den grupp som består av de som är positiva till vindkraft men neutralt inställda till etablering nära bostaden, 3) den grupp vi kallar NIMBY, som består av de som är positiva till vindkraft men negativa till lokal etablering, och 4) den grupp som består av individer som både är negativa till vindkraft och till etablering av vindkraft nära bostaden.

Bland de övriga oberoende variablerna ingår kön, ålder, utbildning, boendeområde (storstad, stad, tätort eller ren landsbygd) samt ideologisk självplacering på vänster-högerskalan. Dessutom har vi lagt till variabeln vindkraftstäthet: antalet vindkraftverk per kommuninvånare. Av Sveriges 290 kommuner fanns det år 2022 109 kommuner som inte hade någon vindkraftsetablering alls.² Antalet vindkraftverk varierar dessutom kraftigt mellan kommuner, från ett enda verk i ett tiotal kommuner upp till 486 verk i Piteå kommun. Eftersom kommunernas befolkningsstorlek också varierar kraftigt, skapar det olika antalet vindkraftverk en skev fördelning i variabeln varför vi har valt att dela in de kommuner som har vindkraftverk i fyra olika kategorier, eller kvartiler.

Figur 5 *Inställning till förslag för att underlätta etablering av vindkraft, 2022 och 2023 (ostandardiserade regressionskoefficienter)*

Kommentar: Figuren visar ostandardiserade regressionskoefficienter inklusive 95-procentiga konfidensintervall från fem logistiska regressioner med de beroende variablerna *Sverige bör satsa mer på havsbaserad vindkraft*, *Avskaffa kommunernas möjlighet att säga nej till etablering av nya vindkraftsverk*, *Låta fastighetsskatten från vindkraften tillfalla kommunerna i stället för staten*, *Låta de som bor närmast vindkraftverk bli tilldelade en del av intäkterna* och *Bygg ut vindkraften där energibehovet är som störst*. För fullständig frågeformulering, se tabell 2. Konfidensintervall som skär den lodräta linjen i grafens mitt innebär att sambanden inte är signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2022 och 2023.

Figur 5 visar de ostandardiserade regressionskoefficienterna med ett 95-procentigt konfidensintervall. Det är de små markörerna med ett litet vågrätt streck tvärs igenom. Varje markörtyp korresponderar till ett av de fem vindkraftsförslagen. Koefficienter som ligger till höger om det lodräta strecket i grafens mitt är signifikant *mer* sannolika att tycka att förslagen är bra, och de till vänster är signifikant *mindre* sannolika att tycka att förslagen är bra, jämfört med sina respektive referensgrupper. De koefficienter som snuddar vid den lodräta linjen har inget statistiskt samband, varken positivt eller negativt, med den beroenden variabeln, det givna vindkraftsförslaget.

Vi kan konstatera att vår huvudsakliga oberoende variabel, den vi kallar NIMBY-variabeln, påverkar stödet för samtliga vindkraftsförslag *förutom* förslaget om att låta närboende ta del av vinsten från vindkraftverken. Gruppen vi definierar som NIMBY – de som ställer sig positiva till vindkraft men samtidigt inte vill ha vindkraft i närheten av sin bostad – är signifikant *mindre positiv* till de fyra förslagen

jämfört med gruppen vi definierar som Positiv. Det förslag NIMBY-gruppen är mest negativ till är avskaffandet av det kommunala vetot, följt av förslagen att satsa mer på havsbaserad vindkraft och att bygga ut vindkraften där energibehovet är som störst. Därefter kommer förslaget att låta fastighetsskatten från vindkraftverk tillfalla kommunerna.

Gruppen vi definierar som Neutral – de som gillar vindkraft men som inte riktigt tagit ställning till vad de tycker om etablering av vindkraft nära bostaden – är också signifikant *mindre positiv* till tre av förslagen; att avskaffa kommunernas veto-rätt, att satsa mer på havsbaserad vindkraft och att bygga ut vindkraften där behovet är som störst. Här kan vi skönja en substantiell skillnad mellan de neutrala och NIMBY i frågan om att avskaffa det kommunala vetot där NIMBY-gruppen är *mindre positiv* till detta förslag än gruppen Neutral.

Vidare finner vi att gruppen vi definierar som Negativ är *betydligt mindre positiva* än både NIMBY-gruppen och gruppen Neutral. Detta är en indikation på att vår kategorisering fångar upp en viktig variation inom den svenska befolkningen. Liksom för NIMBY-gruppen är förslaget om att närboende ska få ta del av intäkterna från vindkraften inte signifikant skild från referensgruppen. För gruppen Negativ ser däremot rangordningen av förslagen lite annorlunda ut. Denna grupp är i stället mest negativ till förslaget om att satsa på havsbaserad vindkraft. Därefter följer förslagen om att avskaffa det kommunala vetot samt att bygga ut efter energibehov, vilka de negativa är ungefär lika avoga till. Minst negativ är gruppen till förslaget om fastighetsskatt till kommunerna och, intressant nog, ligger deras inställning till detta förslag i nivå med NIMBY-gruppens. Detta är således ett förslag som förenar de båda grupperna.

Går vi vidare till den oberoende variabeln vindkraftstäthet i kommunen, noterar vi att den är signifikant i några fall. I relation till att ha noll vindkraftverk i kommunen är gruppen med störst vindkraftstäthet (de som tillhör den fjärde kvartilen, Q4 i figur 5) *mer positiva* till förslaget att bygga ut vindkraften där behovet är som störst. Det finns också ett signifikant *positivt samband* mellan störst vindkraftstäthet (Q4) och förslaget att låta fastighetsskatten tillfalla kommunerna i stället för staten. Samtidigt noterar vi att det finns ett signifikant *negativt samband* mellan detta förslag och att ha en viss vindkraftstäthet i kommunen (de som tillhör den andra kvartilen, Q2 i figur 5). Vidare är gruppen med näst störst vindkraftstäthet (tredje kvartilen, Q3 i figur 5) signifikant *mindre positiva* till att satsa mer på havsbaserad vindkraft, jämfört med de som inte har några vindkraftverk alls i sin kommun. Även om det är svårt att dra några slutsatser av detta – måttet är trots allt trubbigt – så är detta ett intressant fynd som bör undersökas vidare i framtida studier.

När vi tittar på övriga kontrollvariabler noterar vi att de demografiska kontrollerna enbart har en påverkan på ett fåtal vindkraftsförslag. Vi ser exempelvis påtagliga effekter av ålder, men bara för förslaget att låta fastighetsskatten från vindkraftverken tillfalla kommunerna i stället för staten. Här är samtliga åldersgrupper

signifikant *mer positiva* till förslaget, jämfört med de i åldersgruppen 16–29 år och mest positiva är de i gruppen 65–90 år.

Vi noterar också en klyfta mellan stad och land när det gäller sannolikheten att stödja förslaget om att låta de som bor närmast vindkraftverk bli tilldelade en del av vinsten från dess produktion. Här är samtliga grupper signifikant *mindre positiva* till förslaget, jämfört med gruppen som bor på ren landsbygd. Störst skillnad ser vi mellan de som bor på landsbygden och de som bor i någon av de tre storstäderna. Vi ser också en viss effekt av var man bor för sannolikheten att stödja att vindkraften byggs ut där energibehovet är som störst; här är det emellertid bara gruppen som bor i stad eller större tätort som är signifikant *mindre positiv* till just detta förslag.

Att bygga ut vindkraft efter energibehov är även ett förslag som delvis påverkas av utbildning där grupperna med medellåg respektive hög utbildning är *mindre positiva* till förslaget jämfört med gruppen lågutbildade. Dock har utbildning ingen effekt på inställningen till något av de övriga förslagen. Att vara man eller kvinna har inte heller någon signifikant effekt på inställningen till något av dessa förslag.

Ideologi är däremot en faktor som påverkar inställningen till tre utav förslagen. Detta ligger i linje med tidigare studier som funnit en ökad ideologisk polarisering av vindkraft under de senaste åren (se exempelvis Axelsson m.fl., 2023; Axelsson & Holmberg, 2023). Gruppen som placerar sig till vänster på den politiska vänster-högerskalan är signifikant *mer positiva* till förslagen att satsa på mer havsbaserad vindkraft och att avskaffa kommunernas veto-rätt. De som placerar sig till höger är signifikant *mindre positiva* till förslaget att bygga ut vindkraft där energibehovet är som störst jämfört med dem till vänster.

Vindkraftens framtid beroende av politiska lösningar

Den svenska energipolitiken har länge präglats av blocköverskridande energipolitiska överenskommelser. När den senaste energiöverenskommelsen sprack år 2019, på grund av oenighet kring kärnkraften, målades det politiska landskapet om. Energifrågan har därefter blivit alltmer central i den politiska debatten. Till följd av industriomställning, ökad elektrifiering och skenande elpriser blev den framtida svenska energiproduktionen en av de mest omdebatterade frågorna under valrörelsen 2022. Den nuvarande regeringen bestående av Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna kom till makten med stöd av Sverigedemokraterna, vilka även delvis kampanjade tillsammans under gemensam energipolitisk banderoll. Kärnkraften framhölls som ett ansvarsfullt alternativ, och ställdes vid ett flertal tillfällen i kontrast till den mer oberäknliga vindkraften. Sedan regeringens tillträde har dock deras inställning till vindkraft blivit mer positiv. De senaste åren har således tidvis präglats av en politisk polarisering av vindkraftsdebatten, men vad tycker egentligen svenskarna?

Från sammanställningen av vindkraftsåsikter kan vi konstatera att en bred majoritet av svenskarna är positiva till fortsatta satsningar på vindkraft. Över hälften ser

positivt på att det byggs i närheten av deras fasta bostad. Vindkraften är således en framkomlig väg för att öka den svenska energiproduktionen. Men hur går opinionsläget ihop med den ökande andelen kommunala avslag på tillståndsansökningar? Vindkraften är måhända en otacksam politisk fråga på lokal nivå. Genom att influera sina politiker att utnyttja det kommunala vetot kan lokalsamhället påverka beslut om vindkraftsetableringar. En central fråga blir därför i vilken utsträckning politiska partier tjänar eller förlorar väljare på att stödja eller att motsätta sig etableringar: är det motståndarna bland lokalbefolkningen, eller de som stödjer etableringar, som anser frågan vara viktig nog att påverka vem de lägger sin röst på i kommande kommunval? Tidigare forskning visar att de politiska effekterna av vindkraftsetableringar i Sverige ser olika ut för olika partier, men att styrande partier ofta straffas röstmässigt i kommunvalet efter en vindkraftsetablering (Isaksson & Gren, 2024). Det lokala motståndet kan därför antas ha en påtaglig påverkan på politikernas beslut. Vad tycker då de som motsätter sig lokal etablering om olika vindkraftspolitiska förslag på nationell nivå?

Trots det generellt höga stödet för vindkraften så sammanfaller det generella stödet med en brist på stöd för lokala vindkraftsetableringar hos en femtedel av de svarande. Denna grupp, NIMBY, är en förvånansvärt heterogen grupp med en relativt representativ fördelning av ålder, kön, utbildningsbakgrund, boendeområde och politisk ideologi. Detta går hand i hand med tidigare forskning, som visar på att det finns många olika anledningar till att människor motsätter sig lokala etableringar. Särskilt intressant är att NIMBY-ismen finns i liknande utsträckning bland boende i städer och på landet, trots att vindkraftsparker i högre mån etableras i glesbebyggda områden. NIMBY är i högsta grad en faktor som påverkar vad människor tycker om de olika vindkraftsförslagen. För flera av alternativen återkommer samma mönster: NIMBY-gruppen är mer positiva till förslagen än de som inte vill ha någon vindkraft alls, men mer negativa än de som är både generellt och lokalt positiva till vindkraftsetableringar. Den neutrala gruppen placerar sig oftast mellan NIMBY-gruppen och de positiva. Detta mönster gäller för fyra av fem av de vindkraftspolitiska förslagen. Undantaget gäller förslaget om att närboende ska få en ersättning, där gruppernas åsikter inte skiljer sig signifikant från varandra. Detta är något förvånande. Att den grupp som endast motsätter sig vindkraft när den etableras i deras egen närhet inte stödjer närboendes kompensation i högre grad än andra pekar på att NIMBY-gruppen inte har gemensamt att de ser kompensation som en lösning på grundproblemet att de inte vill ha vindkraften nära.

Om åsikterna om vindkraft som redovisats häri speglar den lokala befolkningen, blir det högst relevant att fundera kring hur beslut bör fattas och hur olika intressen ska vägas mot varandra. Är det majoritetens preferenser som ska gälla, eller riskerar detta att köra över enskilda grupper och intressen? Genom att kombinera frågorna om inställning till vindkraft som energikälla och om inställning till etablering i närheten av bostaden finner vi att det inte finns någon majoritet av svenskarna som

är vare sig negativa eller positiva till lokala etableringar, även om gruppen som är positiv är den största bland de fyra grupper vi valt att undersöka i kapitlet. Den näst största gruppen är neutrala till vindkraft i närheten av deras fasta bostad. Detta kan innebära flera saker, exempelvis att gruppen vill ha mer information innan de beslutar sig i frågan, eller att de faktiskt inte har en stark åsikt åt något håll. Hur vi tolkar denna neutralitet påverkar analysen av det vindkraftspolitiska läget. Är gruppen att anse som besläktade med de uteslutande vindkraftspositiva, genom att tolerera lokal utbyggnad av vindkraft? Eller står den närmare NIMBY-isterna, eftersom de inte bejaktar lokala etableringar? Dessa är några av de komplicerade frågor som lokala politiker behöver ställa sig vid vindkraftsomröstningar.

Samtidigt är det tydligt att det svenska folket vill att kommunen har en fortsatt avgörande roll i beslutet om ny lokal vindkraft. Förslaget om att avskaffa det kommunala vetot har lägst stöd bland de svarande. De två förslag som har högst stöd, att bygga ut den havsbaserade vindkraften och att etablera vindkraft där energibehovet är som störst, berör båda *var* i landet vindkraften ska byggas. Stöd för dessa förslag kan tänkas bottna i flera olika resonemang, varav ett möjligt sådant är att vindkraften då byggs någon annanstans än i ens eget närområde.

De två övriga förslagen, som stöds av runt 50 procent av respondenterna, berör båda alternativ för att kompensera de som anses stå för en stor del av den lokalt upplevda kostnaden av en vindkraftsetablering, närboende och kommuninvånare. Idén om ett nytt system för kompensation vid vindkraftsetablering har funnits med en längre tid – i den statliga utredningen *Värdet av vinden* presenterades exempelvis olika förslag på att etablera ett enhetligt kompensationssystem (SOU 2023:18) – men har inte resulterat i några förslag från regeringen, något som också kritiserats av Klimatpolitiska rådet (2024).

Sammanfattningsvis är, det höga stödet för vindkraft i Sverige till trots, lokala etableringar en fortsatt polariserad fråga. Denna tendens verkar även vara kopplad till människors åsikter om vad som bör göras i vindkraftsfrågan framöver. Liksom för vindkraften så finns ett relativt högt stöd för flera av vindkraftsförslagen, men åsikterna skiljer sig avsevärt mellan olika grupper beroende på deras inställning till vindkraftsetableringar i deras närhet. Vi kan konstatera att vindkraften lär fortsätta att vara en betydande fråga i den svenska lokalpolitiken även i framtiden.

Noter

¹ Räknat på *Levelized cost of electricity (LCOE)*.

² Se vindkraftstatistik från Energimyndighetens statistikdatabas, tillgänglig på: <https://pxexternal.energimyndigheten.se/pxweb/sv/Vindkraftsstatistik/>

Referenser

- Axelsson, S., Matti, S., & Rönnerstrand, B. (2023). Fångad av en vindkraftsdebatt. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, A. Martinsson, & N. Theorin, *Ovissrhetsens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Axelsson, S., & Holmberg, S. (2023). Svenska folkets åsikter om olika energikällor 1999–2022. SOM-rapport nr 2023:44. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Baxter, J., Morzaria, R., & Hirsch, R. (2013). A case-control study of support/opposition to wind turbines: Perceptions of health risk, economic benefits, and community conflict. *Energy Policy*, *61*, 931–943. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.06.050>
- Ek, K., & Matti, S. (2015). Valuing the local impacts of a large scale wind power establishment in northern Sweden: Public and private preferences toward economic, environmental and sociocultural values. *Journal of Environmental Planning and Management*, *58*(8), 1327–1345. <https://doi.org/10.1080/09640568.2014.922936>
- Energiforsk. (2021). *El från nya anläggningar* (2021:714). <https://energiforsk.se/media/30735/el-fran-nya-anlaggningar-energiforskrapport-2021-714.pdf>
- Energimyndigheten. (2023). *Utvecklingsvägar för elproduktion* (ER 2023:18).
- Energimyndigheten. (2024). *Kortsiktsprognos vinter 2024* (ER 2024:10).
- European Commission. (2023). *European Wind Power Action Plan*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0669&qid=1702455143415>
- Firestone, J., Hoen, B., Rand, J., Elliott, D., Hübner, G., & Pohl, J. (2018). Reconsidering barriers to wind power projects: Community engagement, developer transparency and place. *Journal of Environmental Policy & Planning*, *20*(3), 370–386. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2017.1418656>
- Frantál, B., Van Der Horst, D., Kunc, J., & Jaňurová, M. (2017). *Landscape disruption or just a lack of economic benefits? Exploring factors behind the negative perceptions of wind turbines*. *15*(2), 139–147.
- Isaksson, Z., Gren, S. (2024). Political expectations and electoral responses to wind farm development in Sweden. *Energy Policy*, *186*, 113984. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.113984>
- Klimatpolitiska rådet. (2024). Årsrapport 2024. Stockholm: Klimatpolitiska rådet. ISBN: 978-91-540-6206-5. Tillgänglig på: <https://www.klimatpolitiskaradet.se/wp-content/uploads/2024/05/klimatpolitiskaradetsrapport2024.pdf>
- Lindvall, D. (2023). Why municipalities reject wind power: A study on municipal acceptance and rejection of wind power instalments in Sweden. *Energy Policy*, *180*, 113664. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113664>

- Liu, L., Bouman, T., Perlaviciute, G., & Steg, L. (2020). Public participation in decision making, perceived procedural fairness and public acceptability of renewable energy projects. *Energy and Climate Change*, 1, 100013. <https://doi.org/10.1016/j.egycc.2020.100013>
- SOU 2023:18. (2023). *Värdet av vinden. Kompensation, incitament och planering för en hållbar fortsatt utbyggnad av vindkraften*. https://www.regeringen.se/contentassets/696eaf4de8394711bde3ca2b8ff4e64c/sou-2023_18_del_1.pdf
- Statens energiverk. (1985). *Vindkraft: Resultat och slutsatser från det svenska vindenergiprogrammet: Vol. 1985:1*. Liber/Allmänna förl.
- Suškevičs, M., Eiter, S., Martinat, S., Stober, D., Vollmer, E., de Boer, C. L., & Buchecker, M. (2019). Regional variation in public acceptance of wind energy development in Europe: What are the roles of planning procedures and participation? *Land Use Policy*, 81, 311–323. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.10.032>
- van Wijk, J., Fischhendler, I., Rosen, G., & Herman, L. (2021). Penny wise or pound foolish? Compensation schemes and the attainment of community acceptance in renewable energy. *Energy Research & Social Science*, 81, 102260. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102260>

OPINIONSSTÖDET FÖR KÄRNKRAFTEN NÅGOT FÖRSVAGAT

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Den rekordstora opinionsförskjutningen i kärnkraftspositiv riktning valåret 2022 (plus 14 procentenheter) följdes 2023 av en mindre rekyl (minus 4 procentenheter). Förändring kan iaktas i de flesta sociala och politiska grupper och visar sig följa ett förutsebart mönster i enlighet med vad vi kallar *Rekylhypotesen*. Lättrörliga grupper med över genomsnittlig förändring åt det kärnkraftspositiva hållet 2022 svänger 2023, när Tidöpartiernas valpropaganda för kärnkraften inte är lika närvarande. Och omvänt, mer trögrörliga grupper uppåt för kärnkraften 2022 är också 2023 mer trögrörliga nedåt för kärnkraften. Dock, den mindre rekylen innebar inte att kärnkraftsanhängarnas opinionsförsprång minskade drastiskt. Andelen svenskar som långsiktigt vill använda kärnkraften är fortsatt klart större än andelen som vill avveckla kärnkraften, 50 procent mot 33 procent. Och kärnkraftsfrågan är fortsatt tydligt partipolitiserad med en minoritet bland oppositionens väljare (V/S/MP/C) som vill använda kärnkraften, mot en klar majoritet bland de regerande Tidöpartiernas väljare (L/KD/M/SD) som tvärtom vill använda kärnkraften i framtiden.

Valet 2022 blev ett kärnkraftsval. Opinionsen svängde mycket kraftigt över i kärnkraftspositiv riktning under valåret – från 40 procent 2021 som långsiktigt ville använda kärnkraften i Sverige till 54 procent 2022. Det är den största årliga opinionsförskjutningen sedan kärnkraften politiserades på 1970-talet. Kärnkraften uppfattades därtill som viktig och hamnade högt upp på väljarnas agenda. De borgerliga Tidöpartiernas opinionsbildning var mycket framgångsrik. De förordade en satsning på mer kärnkraft och vann röster på frågan när valet avgjordes (Holmberg, 2023; Holmberg m.fl., 2023).

Kärnkraftens mycket snabba och rekordstora opinionsförändring under intryck av de konservativa Tidöpartiernas skickliga valpropaganda reser frågan om förändringens stabilitet och varaktighet. Kvarstår det starka opinionsstödet för mer kärnkraft när propagandatrycket lättar upp efter valet? En förväntan – eller rent av hypotes – skulle kunna vara att efter det att opinionssvallvågen för en satsning på kärnkraft toppat vid valet 2022 kommer vi att få se en viss rekyl tillbaka i riktning mot det tidigare opinionsläget, det vill säga tillbaka till ett läge med ett något minskat stöd för mer kärnkraft.

Om en sådan rekyl kan noteras kan hypotesen vässas till så till vida att rekylen skall synas tydligast i sociala och politiska grupper där svallvågen för kärnkraften var som starkast, och vara mindre påtaglig i grupper där förändringen var svagare. Uttryckt något annorlunda förväntar vi oss att sociala och politiska grupper där väljarna var mer än genomsnittligt rörliga i kärnkraftspositiv riktning 2022, skall också 2023 vara mer än genomsnittligt rörliga tillbaka i mindre kärnkraftspositiv riktning. Väljare som är mer lättrorliga i en riktning när propagandan är stark, förväntar vi också vara mer lättrorliga tillbaka i andra riktningen när propagandan försvagas.

Denna förväntan kan vi kalla *rekylhypotesen*. Den förväntas enbart gälla när vi har att göra med stora och snabba opinionsförskjutningar, som den som inträffade i kärnkraftsfrågan 2022. Rekylhypotesen tror vi inte är verksam i mer ”normala” fall av mindre opinionsförändringar. Tanken är att rekylhypotesen skall verka i samband med extraordinärt snabba och stora opinionsförskjutningar, och då utöver och oberoende av andra faktorer som medverkar till att olika opinioner förändras. Den huvudsakliga ingrediensen som verkar tror vi är mediebevakning som kanaliserar opinionstrycket från debattörer och politiker. Annat konstant, minskar mediebevakningen, och därmed opinionstrycket, ökar sannolikheten för att rekylhypotesen kan verka.

Hypotesen, som såvitt känt inte har testats tidigare, kommer med hjälp av resultat från SOM-undersökningar före och efter valet 2022 prövas på ett 30-tal olika sociala och politiska grupper.¹ Men först, vad hände med det rekordstarka opinionsstödet för kärnkraften när väl valet 2022 var över? Kan vi se en rekyl tillbaka till ett något försvagat stöd för en satsning på kärnkraften i Sverige?

Fortsatt klar ledning för kärnkraftsanhängarna, men något försvagad jämfört med 2022

Kärnkraften var mindre i fokus 2023 än under valåret 2022. Det syntes tydligt i media. I kommunikationsföretaget Retrievers mätningar förekommer ordet kärnkraft med olika varianter och sammanskrivningar 24 967 gånger år 2021 för att sedan öka drastiskt till 59 544 gånger valåret 2022 följt av en nedgång till 40 753 gånger 2023 (Retriever, 2024).² Opinionsstödet för kärnkraften uppvisar en liknande förändring med ett stöd på 40 procent 2021, upp till rekordresultatet 54 procent 2022 och sedan en svag minskning ned till 50 procent året efter valet.³ Vi kan alltså notera en viss nedgång för stödet till kärnkraften när valrörelsens opinionstryck från Tidöpartierna blev mindre närvarande i media under 2023. En i sammanhanget obetydlig nedgång men dock i enlighet med vår hypotetiska förväntan. Vi kan alltså gå vidare och testa hypotesen om att relativt stora opinionssvängningar i positiv riktning för kärnkraften 2022 i olika social och politiska grupper skall följas av likaledes relativt stora svängningar åt andra hållet i riktning mot mindre stöd för kärnkraften efter valet.

Resultaten för SOM-institutets mätningar av kärnkraftsopinionen redovisas i tabell 1 och figur 1. De svarande har fått ta ställning till fyra olika förslag plus ett ingen åsikt-alternativ. Frågeställningen gäller om kärnkraften skall avvecklas eller användas i Sverige på lång sikt. Två förslag handlar om avveckling (snarast eller på lite längre sikt) och två om användning (i nuvarande omfattning eller bygga ut med fler reaktorer).

Slår vi samman de fyra förslagen i två grupper visar det sig att använda-förslagen hade ett mycket starkare stöd än avveckla-förslagen 2023, 50 procent jämfört med 33 procent. Men jämfört med valåret 2022 innebär det en viss minskning i stödet för använda-förslagen, från 54 till 50 procent, samtidigt som stödet för en långsiktig avveckling av kärnkraften stiger från 31 till 33 procent. Små förskjutningar men i hypotesens riktning om en förväntad rekyl när valårets opinionstryck för kärnkraft minskar efter valet. Andelen utan åsikt, som var rekordlåg valåret 2022 (15 procent), ökar också något när kärnkraften diskuteras och omtalas mindre efter valet (till 17 procent 2023).

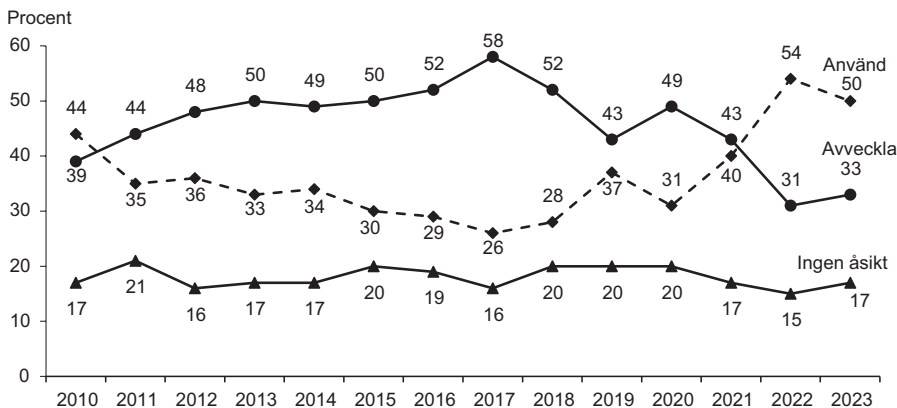
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2023 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12	14	12	9	10	9	4	6
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40	44	40	34	39	34	27	27
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som idag	27	24	25	23	25	22	19	17	17	23	19	20	23	22
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden	17	11	11	10	9	8	10	9	11	14	12	20	31	28
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19	16	20	20	20	17	15	17
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarpersoner	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650	1 827	1 797	1 730	1 871	1 610	1 805	1 732

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* följt av svarsalternativen i tabellen. De svarande ombads att endast välja ett alternativ. Mellan 2010–2019 användes samma fråga men med något andra svarsalternativ: *Avveckla kärnkraften snarast, Avveckla kärnkraften men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut, Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer samt Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden.* Samtliga som fått frågan ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

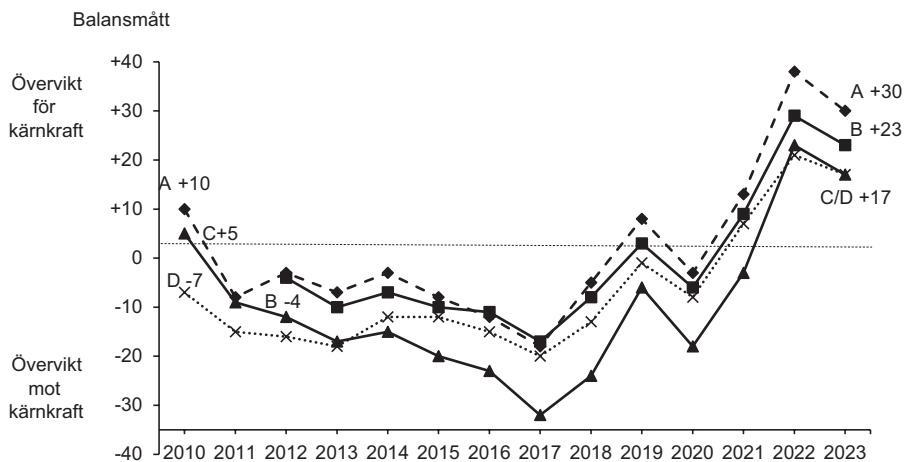
Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt?
Opinionsutvecklingen, 2010–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* följt av svarsalternativen i tabellen. De svarande ombads att endast välja ett alternativ. Mellan 2010–2019 användes samma fråga men med något andra svarsalternativ: *Avveckla kärnkraften snarast*, *Avveckla kärnkraften men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut*, *Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer samt Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden*. Samtliga som fått frågan ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner varierade mellan 1 524–1 871 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan den nationella SOM-undersökningens mätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Den svaga rekylen 2023 i stödet för kärnkraften kan även iaktas i tre andra frågor om kärnkraften i SOM-institutets undersökningar. De handlar om huruvida Sverige i framtiden ska satsa mer eller mindre på kärnkraft, om svenska folket mer allmänt är positiva eller negativa till kärnkraft respektive om Sverige på lång sikt bör avveckla kärnkraften.⁴ Utfallet för samtliga dessa frågor, liksom för frågan i tabell 1, visar på en viss försvagning av stödet för kärnkraften. Dock i samtliga fall från en nivå med en klar övervikt för kärnkraftspositiva åsikter. Resultaten presenteras i form av balansmått i figur 2 där andelen positiva svar för kärnkraft har dragits ifrån andelen negativa svar. Balansmättet visar på en tydlig övervikt för ett positivt stöd för kärnkraften både valåret 2022 och eftervalåret 2023, ehuru ett något minskat stöd 2023. Hypotesen om en eftervalsrekyl förefaller få stöd i SOM-undersökningens samtliga fyra frågor om kärnkraftsopinionen.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket, 2010–2023 (balansmätt)

- A. Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B. Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C. Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D. Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påstående frågan: *Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften.*

Kommentar: Balansmätt beräknas genom att andelen dåligt förslag (eller motsvarande) dras från andelen bra förslag och varierar mellan -100 och +100. -100 innebär att samtliga svarar dåligt förslag, +100 att samtliga svarar bra förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Opinionsstöd för kärnkraften i olika sociala grupper

De mycket stora opinionsförskjutningarna i åsikterna om svensk kärnkraft under de senaste åren har inte i grunden förändrat mönstren i kärnkraftsopinionens samband med olika socioekonomiska variabler. Opinionsen har överlag blivit klart mer positiv till kärnkraft, men tidigare etablerade skillnader mellan olika sociala grupper kvarstår (se tabell 2). Kvinnor, personer under 30 år, lågutbildade och arbetare är minst positiva till långsiktig användning av kärnkraften. Mest positiva är män, medelålders personer, svarande med medelhög utbildning, högre tjänstemän och företagare. Mest tydlig är skillnaden mellan kvinnor och män. I SOM-undersökningen 2023 är 37 procent bland kvinnor mot 66 procent bland män för att använda kärnkraft långsiktigt i Sverige. En differens på 29 procentenheter.

Ett åsiktsmönster som dock förändrats något de senaste åren är stödet för kärnkraften på landsbygden jämfört med i storstäderna. Den kärnkraftspositiva vinden har blåst klart starkast på landsbygden sedan 2021. Idag är stödet för kärnkraft

starkare på landsbygden (56 procent) än i storstäderna (47 procent). Ett resultat som sammanfaller med kärnkraftspositiva Sverigedemokraternas (SD) framgång och kärnkraftsskeptiska Centerpartiets (C) tillbakagång på landsbygden i valet 2022 (Oscarsson m.fl., 2024).

Politiska mönster i synen på kärnkraften

Skillnader i åsikter om kärnkraften mellan olika politiska grupperingar är klart större än åsiktsskillnaderna mellan olika demografiska och sociala grupper. Så har det alltid varit sedan kärnkraften politiserades under 1970-talet. Kampen om kärnkraftens vara eller icke-vara har beskrivits som en i huvudsak politisk strid, inte en strid mellan olika socioekonomiska grupper (Holmberg & Asp, 1984).

Idag är konflikten om kärnkraftens långsiktiga avveckling eller användning en klar vänster-högerfråga. Personer som står till vänster på den ideologiska skalan har en tendens att vilja avveckla kärnkraften medan personer till höger tvärtom vill använda den. I 2023 års SOM-undersökning är ”endast” 27 procent av svarande klart till vänster positiva till att långsiktigt behålla kärnkraften mot 83 procent bland klart högerinriktade personer – en skillnad på 56 procentenheter. Motsvarande differens var ännu något större valåret 2022 (63 procentenheter, se tabell 2). Opinionsrekylen 2023 har minskat differensen något jämfört med de rekordstora ideologiska skillnaderna mellan vänster och höger i kärnkraftsfrågan året dessförinnan. Sambandet mellan åsikterna om kärnkraftens användning eller avveckling och placeringen på den subjektiva vänster-högerskalan var +0,51 i SOM-institutets undersökning 2022. Ett år senare var korrelationen marginellt lägre, +0,47. Kampen om kärnkraften som opinionsmässigt inleddes som en konflikt på tvärs mot Sveriges traditionella vänster-högerstrid har idag blivit en tydlig vänster-högermotsättning (Korpi, 1980; Vedung, 1979; Holmberg, Westerståhl & Branzén, 1977; Holmberg, 2022). Denna förändring kunde även ses i den stora opinionsförskjutningen i kärnkraftspositiv riktning i samband med valet 2022. Det är dock inte enbart på ytterkanterna som skillnader råder. Även personer med något mindre extrema ideologiska positioner uppvisar tydliga differenser i synen på kärnkraften. Bland väljare ideologiskt något till vänster vill 35 procent använda kärnkraften mot 74 procent bland väljare något till höger – en differens på 39 procentenheter.

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet, 2010–2023 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Diff. 22–23
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29	26	28	37	31	40	54	50	-4
Man	57	49	47	47	47	44	40	36	40	54	44	55	67	66	-1
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19	14	16	20	20	26	42	37	-5
16–29 år	30	21	25	23	28	21	24	23	21	35	27	37	45	39	-6
30–49 år	41	36	34	35	34	28	31	23	27	36	34	41	51	54	+3
50–64 år	40	38	40	34	33	30	29	29	30	38	34	41	59	55	-4
65–90 år	49	40	40	34	36	33	30	24	30	37	29	40	56	49	-7
Lägutbildade	40	30	36	31	30	28	28	26	21	39	26	42	48	48	0
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30	29	29	39	32	40	63	52	-11
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29	23	32	36	36	41	57	55	-2
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30	23	28	35	33	43	49	51	+2
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26	23	24	32	28	39	53	49	-4
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32	26	29	39	35	40	53	52	-1
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40	30	41	41	43	53	69	59	-10
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13	19	19	36	23	38	57	49	-8
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34	37	39	54	40	52	64	63	-1
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20	29	22	40	32	43	60	56	-4
Tätort	42	32	39	38	34	31	26	22	27	35	33	45	62	54	-8
Stad	47	38	38	33	35	30	32	28	31	37	32	42	55	51	-4
Storstad	43	36	32	31	35	26	32	18	27	35	32	34	43	47	+4
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13	15	10	19	12	16	25	27	+2
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16	14	17	23	23	25	39	35	-4
Varken vänster/höger	38	29	27	27	31	23	26	20	24	29	22	35	47	44	-3
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39	33	39	47	45	58	72	74	+2
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60	54	53	65	62	74	88	83	-5
V	14	21	13	12	16	15	15	12	8	17	10	17	22	23	+1
S	33	29	27	25	26	16	20	17	18	25	20	26	41	38	-3
MP	13	10	18	11	8	8	2	13	7	14	18	11	12	17	+5
C	38	25	27	17	32	27	24	23	17	27	23	34	43	42	-1
FP/L	62	53	43	38	49	45	50	33	33	32	42	61	70	68	-2
KD	51	39	34	40	42	46	20	23	31	56	49	67	71	62	-9
M	63	51	58	53	53	39	43	35	49	55	45	62	80	75	-5
SD	63	54	50	49	49	53	48	50	50	55	55	66	81	79	-2
FI	-	-	-	-	-	12	0	5	11	-	-	-	-	-	-
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19	19	20	28	23	25	43	43	0

Kommentar: Frågan löd *Wilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige? följt av svarsalternativen Avveckla kärnkraften snarast, Avveckla kärnkraften, men utnyttja de kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut, Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest lika många nya som i dag, Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än de nuvarande i framtiden samt Ingen uppfattning.* Tabellen redogör för andelen som har angett något av "Använd"-alternativen. Under perioden 2010–2019 användes samma fråga men med något andra svarsalternativ: *Avveckla kärnkraften snarast, Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut, Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer samt Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden.* Samtliga som fått frågan ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Men allt handlar inte om vänster-höger. Kärnkraftskonflikten har ända sedan början på 1970-talet även haft ett samband med människors åsikter i miljöfrågor. Kärnkraftsmotståndare har tenderat att vara mer intresserade av miljön medan kärnkraftsförespråkare varit mindre miljöengagerade. Ett dylikt mönster kan fortfarande iakttas i SOM-undersökningen 2023. En majoritet bland personer som har ett mycket stort intresse för miljöfrågor vill långsiktigt avveckla kärnkraften (56 procent). Bland personer som uppger att de inte alls är intresserade av miljöfrågor är åsikterna om kärnkraften helt annorlunda. Bland dem vill endast sex procent avveckla kärnkraften. En grön inställning i miljöfrågan samvarierar med motstånd mot kärnkraft. En gråare miljöattityd tenderar tvärtom att vara kopplad till en mer positiv syn på kärnkraften.⁵

Sambandet mellan grön miljöåsikt och motstånd mot kärnkraft återfinns också när det gäller klimatfrågan mer specifikt. Resultaten i SOM-undersökningen 2023 demonstrerar tydligt att ju oroligare människor är för utvecklingen av jordens klimat desto *mindre* är de positiva till kärnkraft. Bland svarande som uppger sig vara mycket oroade för förändringar i klimatet förordar 46 procent att kärnkraften långsiktigt avvecklas. Motsvarande andel är endast 6 procent bland människor som anger att de inte alls är oroade för klimatförändringar. Kärnkraftsanhängarnas argument att kärnkraften behövs för att hålla tillbaka jordens uppvärmning har hittills inte bitit bra bland klimatoroliga personer. De vill hellre ha förnybara energikällor framför kärnkraft.⁶

Dock, det allra tydligaste sambandet med svenska folkets åsikter om kärnkraften har inte olika ideologiska förhållningssätt. Det har väljarnas partisympatier. Partitillhörighet har ända sedan 1970-talet och folkomröstningen 1980 varit en mycket viktig faktor som bidragit till att forma människors ställningstagande i kärnkraftsfrågan (Holmberg & Asp, 1984). Graden av partipolitisering var mycket påtaglig redan i det första kärnkraftsvalet 1976. Mätt med hjälp av sambandsmåtten eta var kopplingen 0,47 på en skala som kan variera mellan 0,00 och 1,00. Ju högre värde desto starkare samband. Graden av partipolitisering bland väljarna förblev sedan på ungefär samma nivå fram till valet 2022 då sambandet mellan kärnkraftsåsikt och partipreferens ökade till 0,54.

Den rekordhøga partipolitiserings försvagades dock något 2023. Opinionsrekylan nedåt för kärnkraften innebar att sambandet mellan åsikt och partisympati minskade något, ned till 0,52; en i sammanhanget mycket liten förändring. De sedan tidigare kända sambanden mellan vänster-högerideologi och kärnkraftsåsikter respektive mellan partisympatier och kärnkraftsåsikter förändrades inte. De återfinns tydligt noterbara även 2023 (se tabell 2).

Som vi såg tidigare är personer klart till vänster påtagligt mindre positiva till att långsiktigt använda kärnkraften (27 procent) än personer klart till höger (83 procent). Åsiktsskillnaderna är lika drastiska mellan väljare med olika partisympatier. Bland sympatisörer med Vänsterpartiet och Miljöpartiet vill endast 23 respektive

17 procent använda kärnkraften. Motsvarande resultat för sympatisörer med Moderaterna och Sverigedemokraterna är 75 och 79 procent.

Kärnkraftsopinionen 2023 är fortsatt klart strukturerad av väljarnas vänsterhögerideologi och partisympati. Därtill återfinns också en tydlig åsiktsskillnad mellan väljare som sympatiserar med något oppositionsparti och väljare som stödjer något av de regerande Tidöpartierna. Bland oppositionspartiernas anhängare är det i samtliga fall minoriteter som vill använda kärnkraften långsiktigt – för Vänsterpartiet 23 procent, för Socialdemokraterna 38 procent, för Miljöpartiet 17 procent och för Centerpartiet 42 procent. Motsvarande resultat för Tidöpartiernas sympatisörer är helt annorlunda. Bland dem är det genomgående klara majoriteter som önskar använda kärnkraften långsiktigt – för Liberalerna 68 procent, för Kristdemokraterna 62 procent, för Moderaterna 75 procent och för Sverigedemokraterna 79 procent. Ett mycket tydligt polariserat opinionsläge. Femtio år efter det att kärnkraften politiserades i Sverige pågår fortfarande kampen.

Rekylhypotesen prövad

Rekylhypotesen får mer empiriskt stöd än icke-stöd när vi prövar den på opinionsförändringarna i kärnkraftsfrågan i ett 30-tal sociala och politiska grupper mellan förvalåret 2021, valåret 2022 och eftervalåret 2023. Bland samtliga svarande i SOM-undersökningen 2023 minskade stödet för kärnkraften med fyra procentenheter jämfört med resultatet 2022. Denna rekyl nedåt skall enligt hypotesen vara mest påtaglig i grupper där stödet för kärnkraften ökade mest 2022 jämfört med 2021. Mer rörliga väljare uppåt för kärnkraften 2022 förväntas också vara mest rörliga nedåt 2023. Lättrörlighet åt ett håll under valet skall enligt hypotesen följas av lättrörlighet tillbaka åt andra hållet när valet är över.

Hypotesen testas för de 33 olika sociala och politiska grupper som studeras i tabell 2. Vi undersöker om opinionsförändringarna i stödet för kärnkraften från 2021 till 2022 respektive från 2022 till 2023 var under eller över genomsnittet för alla svarande. Om förändringarna var över snittet 2021–2022 förväntar vi oss att förändringarna 2022–2023 också skall vara över snittet. Och omvänt om opinionsförskjutningen 2021 till 2022 var under genomsnittet är hypotesen att förändringen 2022 till 2023 även då skall vara under genomsnittet.

Antalet svarande i flera grupper är begränsat och opinionsförskjutningarna ofta endast någon eller några procentenheter, vilket gör resultaten statistiskt osäkra. Konventionella signifikanstester visar i de flesta fall på insignifikanta förändringar. Men vår prövning gäller inte opinionsförändringar i var och en av våra 33 grupper, utan hur mönstret ser ut sammantaget för alla 33 grupperna. Och då kan hypotesen få ett stöd om förändringarna i de allra flesta fall (om än statistiskt osäkra var och en) går i hypotesens riktning eller åtminstone inte falsifierar hypotesen.

På detta sätt prövad visar resultaten att i 14 fall av 33 stämmer våra förväntningar fullt ut. I ytterligare sex fall falsifieras inte hypotesen när något resultat befinner sig

exakt på genomsnittet. Alltså summa 20 fall som inte falsifieras av vår prövning (61 procent). Antalet fall som klart går emot hypotesen är sex (18 procent). I dessa fall följs opinionsförändringar över eller under genomsnittet av opinionsförskjutningar under respektive över snittet. Resterande sju fall kan diskuteras hur de skall bedömas. De utmärks alla av att kärnkraftsopinionen 2023 inte blev mindre positiv. Den blev i stället något mer positiv än 2022.

Men sammantaget alltså ett visst stöd för rekylhypotesen, även om de flesta enskilda opinionsförändringar är statistiskt osäkra. Åren 2021–2023 skedde i olika sociala och politiska grupper klart fler kärnkraftspolitiska opinionsförändringar i enlighet med rekylhypotesen än enligt något annat motsatt opinionsförändringsmönster.

Lättrörliga åsikter i kärnkraftsfrågan

Om vi mer konkret ser på opinionsströmmarna i kärnkraftsfrågan åren 2021 till 2023, som de framgår i tabell 2, visar det sig att kärnkraften fick ett ökat stöd i alla 33 undersökta grupper mellan 2021 och 2022. Förändringarna var mindre och mer varierade mellan 2022 och 2023. I 24 fall minskade stödet för kärnkraften något, i två fall förblev åsikterna stabila och i sju fall ökade stödet. Mest minskade kärnkraftsstödet bland personer med medelhög utbildning, bland personer i mindre tätorter, bland högre tjänstemän, bland jordbrukare och bland sympatisörer till Kristdemokraterna. Mest påtagliga exempel på de avvikande fallen med ett ökat stöd för kärnkraften är storstadsbor och anhängare till Miljöpartiet.

Ser vi på vilka grupper som tydligast förändrade sina kärnkraftsåsikter i enlighet med rekylhypotesen och uppvisade en kärnkraftspositiv åsiktsförändring över genomsnittet 2022 följd av en likaledes över snittet opinionsförskjutning 2023, men nu åt det andra mer kärnkraftsnegativa hållet återfinner vi personer med medellåg utbildning, högre tjänstemän, jordbrukare och boende i mindre tätorter, men också kvinnor och sympatisörer till Moderaterna. Bland de grupper som också förändrade sina åsikter enligt rekylhypotesen men omvänt i den meningen att de 2022 försköts mindre åt det kärnkraftspositiva hållet än genomsnittet för att sedan 2023 också ändra åsikter mindre åt det kärnkraftsnegativa hållet än snittet återfinns män, företagare och anhängare till Liberalerna men också anhängare till Centerpartiet.

En intressant fråga som inte skall analyseras i detta sammanhang är hur vi kan förstå/förklara skillnaderna mellan de grupper som förändrar sina kärnkraftsåsikter enligt rekylhypotesen genom att vara mer lättrörliga än genomsnittet (högre tjänstemän och kvinnor till exempel) och de som förändrar sina åsikter genom att vara mer trögrörliga än snittet (män och liberaler till exempel).⁷ Det är en frågeställning som vi överlämnar till framtida opinionsforskare, med mementot att rekylhypotesen med fördel även kan prövas på andra sakfrågor, på andra snabba och stora opinionssvängningar, i andra nationella sammanhang och för andra tidsperioder än vad vi studerat när det gäller kärnkraft i Sverige åren 2021–2023.

Noter

- ¹ Ett tack till Richard Karlsson för bra diskussioner om rekylhypotesen och för dataanalyser. Ett tack också till Saga Persson för hjälp med praktiskt arbete.
- ² I Retrievers mätning 2020, då stödet för kärnkraften var lägre, förekom ordet ”kärnkraft” endast 13 950 gånger i nyhetsmedia.
- ³ Övriga energislag kan inte noteras för några större förändringar i opinionsstödet i SOM-undersökningen 2022 (se Axelsson & Holmberg, 2024). Den omfattande debatten om elpriserna i valrörelsen 2022 fick med andra ord inte som effekt att alla energislag fick ett ökat opinionsstöd. Det var enbart kärnkraften som mycket tydligt fick ett klart ökat stöd i folkopinionen.
- ⁴ I SOM-undersökningen 2023 ställdes även en fråga om små modulära reaktorer (SMR). Frågan lød *Vilken är Din åsikt till satsningar på att bygga flera så kallade små modulära kärnkraftsreaktorer?* Resultatet blev följande: *Mycket positiv* 18 procent, *Ganska positiv* 19, *Varken positiv eller negativ* 15, *Ganska negativ* 8, *Mycket negativ* 12 samt *Ingen uppfattning/ ej svar* 28 procent. Samtliga respondenter ingår i procentbasen. Utfallet indikerar en övervikt för en positiv inställning till en SMR-satsning (37 procent mot 20 procent), om än inte ett majoritetsstöd. Andelen utan uppfattning eller som svarat varken/eller är hög i denna fråga i kärnkraftsdebatten (43 procent). Övervikten för kärnkraften (+17 procentenheter) är dock på samma nivå som för alternativ C och D i figur 2. Opinionsen i SMR-frågan ligger i linje med övriga kärnkraftsfrågor 2023 med övervikt för en kärnkraftspositiv attityd.
- ⁵ Korrelationen (r) mellan intresse för miljöfrågor och inställning till kärnkraften var +0,30 år 2022 och +0,26 år 2023.
- ⁶ Korrelationen mellan graden av oro för klimatet och åsikt om kärnkraften var +0,40 valåret 2022 mot +0,37 år 2023. Ett något försvagat samband, precis som för miljöfrågan mer allmänt (se not 1).
- ⁷ De fall där rekylhypotesen inte får stöd är naturligtvis också intressanta. Det gäller i vår studie till exempel de yngsta mellan 16–29 år som mellan 2021–2022 förändrade sina kärnkraftsåsikter mindre åt det kärnkraftspositiva hållet än genomsnittet, men som sedan mellan 2022–2023 ändrade sig mer än snittet – inte mindre som hypotesen förutser – åt det kärnkraftsnegativa hållet. Dock med tanke på de ofta små urvalsgrupperna och de likaledes små procentdifferenserna blir alla resultat mycket känsliga när det gäller statistisk säkerhet.

Referenser

- Axelsson, S., & Holmberg, S. (2024). *Svenska folkets åsikter om energi och kärnkraft* (Rapport för Energimyndigheten). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. (2022). Ständigt denna kärnkraft. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. (2023). Ännu ett kärnkraftsval. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S., Westerståhl, J., & Branzén, K. (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Publica.
- Holmberg, S., & Asp, K. (1984). *Kampen om Kärnkraften*. Publica.
- Holmberg, S., Näsman, P., Oscarsson, H., Pettersson, M., & Tryggvason Oleskog, P. (2023). *Väljarna avgör*. Sveriges Television.
- Korpi, W. (1980). Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning*, 3–4.
- Oscarsson, H., Bäckstedt, F., Cederholm Lager, A., Karlsson, R., & Solevid, M. (2024). *Väljarna och valet 2022*. Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.
- Retriever (2024). *Mediearkivet*. Stockholm.
- Vedung, E. (1979). Kärnkraften ger ny blockbildning i politiken. *Tvärsnitt*, 1.

Ideologi
&
värderingar

RYKTET OM DE RADIKALA UNGA MÄNNEN ÄR STARKT ÖVERDRIVET: TRE DECENNIER AV FRÅGOR OM JÄMSTÄLLDHET OCH ABORT

LENA WÄNGNERUD OCH PATRIK ÖHBERG

Sammanfattning

Forskare har påvisat att det råder rekordstora skillnader mellan unga män och kvinnor i inställningen till jämställdhet. Slutsatsen som dragits är att de unga männen vänder jämställdheten ryggen. Studierna som ligger till underlag för slutsatserna kan emellertid inte visa hur utvecklingen över tid ser ut. I det här kapitlet anlägger vi därför ett perspektiv som sträcker sig över 30 år. Vi kan då konstatera att den ökade skillnaden bland unga män och kvinnor som har observerats snarare beror på en mobilisering bland unga kvinnor, det vill säga det är de unga kvinnorna som skiljer ut sig och inte de unga männen. Vi analyserar även inställningen till abort, makt och kön samt könsidentitet över tid. Inte heller i de frågorna går det att spåra en ökad radikalisering bland unga män.

Under senare år har debatten såväl i forskning som i media handlat om att unga män känner sig hotade av utvecklingen på jämställdhetsområdet. Rubriker som "Unga män ratar jämställdhet" (Vi, 2022) och "Svenska unga män moderna sexister" (Svenska Dagbladet, 2022) har fyllt tidningssidorna. Påståendena bygger i flera fall på undersökningar gjorda vid *ett* tillfälle där det framkommit en skillnad mellan unga kvinnor och unga män i attityder till satsningar på jämställdhet, med unga män som den minst positiva gruppen. Frågan som inställer sig är om det stämmer att de unga männen inte längre är positivt inställda till jämställdhet och om dagens unga män är mer kritiska än vad unga män tidigare har varit.

Syftet med detta kapitel är att bredda analysen till att täcka en relativt lång tidsperiod och inkludera fler frågor som rör relationen mellan kvinnor och män. Förutom jämställdhet kommer vi att studera inställningen till politikens betydelse för jämställdhet, abort och den egna könsidentiteten, vilket ger ett stabilare underlag för tolkningen av könsskillnader bland unga män och kvinnor.

Teorier om "backlash"

Ordet "backlash" fick ett brett genomslag i Sverige i början på 1990-talet när den amerikanska journalisten och författaren Susan Faludi (1992) publicerade boken

Backlash: kriget mot kvinnorna. I boken beskriver Faludi en utveckling där media bidragit till att motarbeta de framsteg som den amerikanska feministiska rörelsen gjort under 1970-talet. En av bokens huvudpoängar är att strategin i media har varit att skylla på feministerna. Feministerna ansågs ligga bakom de problem som kvinnorna i USA upplevde ur ett jämställdhetsperspektiv.

I forskningen har liknande diskussioner främst förts i förhållande till ett framväxande stöd för högerextrema politiska partier i Europa. Pippa Norris och Ronald Inglehart (2019) framför exempelvis en teori om kulturella bakslag – cultural backlash – där de beskriver de senaste årtiondenas uppsving för högerextrema partier som en socialkonservativ motreaktion mot tidigare årtiondens ”tysta revolution”. Denna tysta revolution menar de drevs av generationsskiften i Europa. I tiden efter andra världskriget ökade den materiella levnadsstandarden, vilket gjorde att människor utbildade sig på universitet och flyttade in till storstäderna. Utvecklingen bidrog till att en ny generation med andra värderingar tog plats i samhället. Socialliberala värderingar blev vägledande och där var satsningar på jämställdhet och mångfald naturliga beståndsdelar. Men den utvecklingen har på senare år mött motstånd.

Gefjon Off, Nicholas Charron och Amy Alexander (2022) bygger vidare på teorin om kulturella bakslag i en studie av attityder bland unga män i Europa. Deras studie visar att unga män är den grupp som främst uppfattar framsteg för kvinnors rättigheter som ett hot mot de egna möjligheterna, vilket de kallar ”modern sexism”.¹ Mönstren som framträder är särskilt starka i regioner med hög arbetslöshet och hög grad av misstro mot offentliga institutioner. Författarna betonar upplevd konkurrens mellan kvinnor och män som en förklaring till att unga mäns attityder är mer negativa än vad de är bland män och kvinnor i de andra åldersgrupperna.

I en undersökning av det ökade stödet för Sverigedemokraterna mellan 2014 och 2018 drar Off (2023) slutsatsen att en ökad uppmärksamhet för frågor om jämställdhet i den offentliga debatten ytterligare kan spä på negativa attityder i vissa grupper av väljare. När metoo-rörelsen slog igenom med full kraft 2017 vittnade tusentals kvinnor från en lång rad yrkesgrupper om förekomsten av sexuella trakasserier och förlåtande attityder gentemot förövarna (Hansson m.fl., 2020). I linje med resonemangen i Faludis bok från 1991, framför Off (2023) tanken om att offentlig rapportering om kvinnors situation i sig kan trigga en motreaktion i attityder till jämställdhet.

Teorier om mobilisering

En annan typ av teorier som hamnat i skymundan i den pågående debatten om modern sexism är de som betonar betydelsen av förändrade levnadsvillkor bland kvinnor. Sverige och jämförbara länder fick under 1970-talet en ny generation av kvinnor som var välutbildade och gjorde sig gällande på arbetsmarknaden. I denna forskningstradition talar man om ett ”modernt könsgap”, där yngre generationer

av kvinnor var mindre religiösa och mer välutbildade än äldre generationer. Förändringar som dessa har bidragit till att yngre kvinnor uppvisar liberala värderingar och att de gjort en rörelse vänsterut på en ideologisk vänster-högerdimension (Inglehart & Norris, 2003; Shorrocks, 2018).

Tidigare resultat från Sverige som ligger i linje med teorier om mobilisering påvisar ett ökat politiskt deltagande bland kvinnor, ökat subjektivt intresse för politik och ökade könsskillnader när det gäller partival (Ahlbom m.fl., 2022; Oskarson & Wängnerud, 1995; Naurin & Öhberg, 2019). Exempelvis var riksdagsvalet 2022 det mest könsskiljande sedan de svenska väljarundersökningarna startade på 1950-talet. Det fanns ett betydligt starkare stöd för framförallt Socialdemokraterna bland kvinnor och ett betydligt starkare stöd för framförallt Moderaterna och Sverigedemokraterna bland män (Ahlbom & Karlsson, 2023).

I linje med teorier om mobilisering finns också forskning som visar att större synlighet för kvinnor på politiska poster ökar tilltron till kvinnors politiska kapacitet (Alexander, 2012) och att debatt kring frågor om jämställdhet kan leda till ett starkare stöd för ”pro-feministiska” värderingar som förbud mot pornografi och införandet av sextimmars arbetsdag (Öhberg & Wängnerud, 2014).² Till skillnad från Off (2023), som studerade effekter av metoo, har dock andra studier kunnat belägga en mobiliserande effekt av uppmärksamhet för jämställdhet. Ett sådant exempel har valrörelsen 1994 visat sig vara, då svenska partier gjorde satsningar på ”varannan damernas”. Det medförde att andelen kvinnor i den svenska riksdagen för första gången någonsin översteg 40 procent och att en generation av feminister gjorde entré (Öhberg & Wängnerud, 2014).

Tidsanda eller ålder?

Frågan är då om vi kan se en minskad uppslutning kring jämställdhet bland dagens unga män? Fokus i detta kapitel är därför vilken betydelse ålder har för könsskillnader i attityder till olika frågor som relaterar till satsningar på jämställdhet. Eftersom analyserna bygger på en relativt lång tidsperiod, 1993–2023, har vi möjlighet att även analysera eventuella effekter av en ”tidsanda” och då framförallt eventuella effekter av varannan damernas 1994 och metoo 2017. När det gäller ålder skiljer vi mellan fyra kategorier: unga (16–29 år), yngre medelålder (30–49 år), medelålder (50–64 år) samt äldre (65 år och äldre).

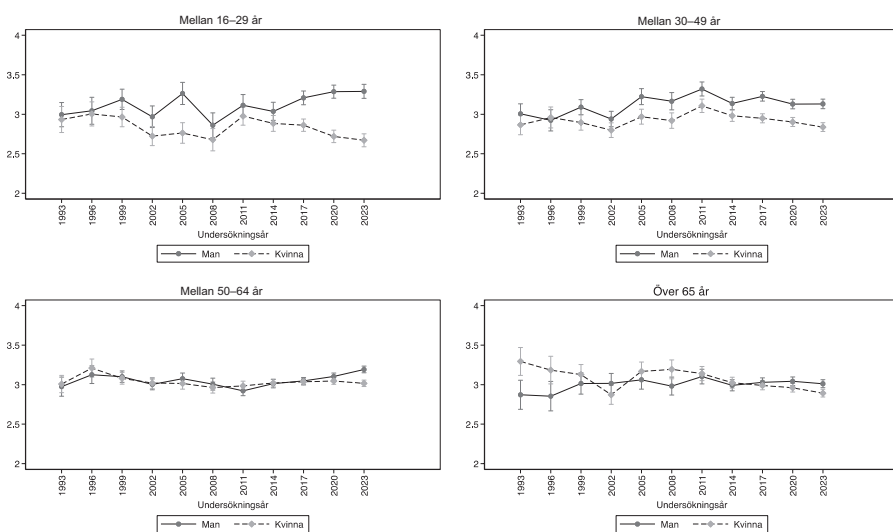
För kapitlets huvudsakliga analys har vi valt ut ett antal attitydfrågor där vi kan följa utvecklingen över tid. Inställningen till frågan om att ”satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män” finns ställd vid 11 olika tillfällen under perioden. Dessutom finns det två frågor där vi kan jämföra attityder 1994 och 2023, ”tror du att jämställdhet mellan kvinnor och män kan påverkas med politiska beslut och lagstiftning” samt ”tror du att det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna vore kvinnor”. För att få underlag till en mer tolkande analys har vi även inkluderat inställningen till abort och en fråga om hur

respondenterna karaktäriserar sig själva på två olika skalor om ”kvinnliga” respektive ”manliga” egenskaper. Frågornas exakta utformning presenteras i samband med de olika analyserna. Materialet består av nationella SOM-undersökningar de aktuella åren.

Ideologisk hemvist bland unga män och kvinnor

Ett centralt inslag i diskussionen om ökade politiska könsskillnader handlar om subjektiv vänster-högerplacering. Figur 1 visar genomsnitt bland kvinnor och män i ålderskategorierna 16–29 år, 30–49 år, 50–64 år samt 65 år och äldre.

Figur 1 Ideologisk position bland kvinnor och män i fyra olika åldersgrupper, 1986–2023 (marginaleffekter)

Kommentar: Frågan löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högorskala. Var någonstans skulle du placera in dig själv?* Svarsalternativen var *Klart till vänster, Något till vänster, Varken till vänster eller höger, Något till höger* samt *Klart till höger*. Antalet svarspersoner har varierat från 1 507 till 11 876.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2023.

Att kvinnor i genomsnitt står mer till vänster än män har länge varit diskuterat i forskningen (se exempelvis Naurin & Öhberg, 2019). Det viktigaste resultatet i figur 1 är att könsskillnaden över tid blir alltmer tydlig i den yngsta åldersgruppen, 16–29 år. Unga män har över tid dragit alltmer högerut och är idag den grupp som står längst till höger. Även unga kvinnor rör sig bort från övriga grupper.

Men förändringen går åt det andra hållet, det vill säga att unga kvinnor gjort en tydligare vänstersväng än de andra grupperna. I övriga åldersgrupper går det att se ett mönster där kvinnor under senare år placerar sig till vänster om män. Ett ögonblick kan ägnas åt kvinnor som är över 65 år. På åttiotalet stod de till höger om männen. Idag står de i stället till vänster. En intressant resa som i ett annat sammanhang förtjänar större uppmärksamhet.

För att ge stabilitet åt resultaten i följande analyser inkluderas subjektiv vänster-högerplacering som en kontrollvariabel, vilket betyder att de skillnader som återfinns mellan kvinnor och män kvarstår när man tagit hänsyn till de skillnader som framkommer i figur 1. Genomgående har vi också med utbildning, hushållsinkomst, partipreferens samt bostadsort som kontrollvariabler.

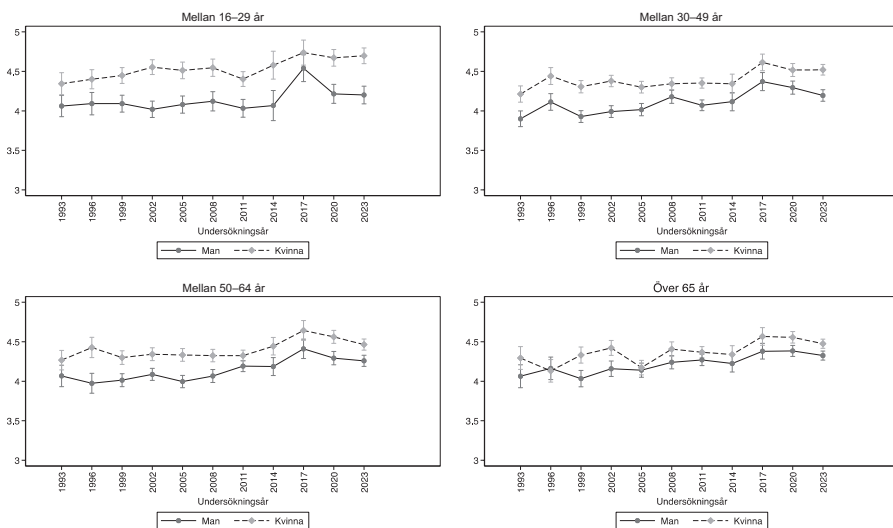
Inställning till att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet 1993–2023

Vi börjar undersökningen med att presentera attityder till att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet. Frågan använder en femgradig skala, där 5 betyder att det är ett mycket bra förslag och 1 motsvarar att förslaget är mycket dåligt. Det första vi kan konstatera utifrån resultaten i figur 2 är att inställningen till ökad jämställdhet är mycket positiv. Oavsett tidsperiod har det såväl bland kvinnor som män funnits en stark uppslutning kring förslaget, med genomsnittliga värden runt 4 och uppåt på den femgradiga skalan. Hur är det då med de unga männen?

Panelen längst till vänster i figur 2 visar inställningen i den yngsta åldersgruppen, 16–29 år, uppdelat på kön. Unga män har över tid blivit något mer positivt inställda till jämställdhet. Även i övriga grupper visar resultaten en positiv tendens, då det genomsnittliga värdet på den femgradiga skalan är högre år 2023 än år 1993. Den allra största ökningen sker i gruppen unga kvinnor, 16–29 år, vilket ger upphov till en växande könskillnad i den yngsta åldersgruppen. Minst könskillnad återfinns i den äldsta åldersgruppen, 65 år och äldre.

Första undersökningen, år 1993, är gjord året innan satsningen varannan damernas sjösattes. Det går att se en viss uppgång i stödet 1994, främst i åldersgruppen 30–49 år. Betydligt mer markant är dock uppgången i stödet år 2017, året med metoo. Effekten av metoo syns i alla åldersgrupper och både bland kvinnor och män. Vårt att notera är att år 2017 ökar stödet särskilt markant bland män i den yngsta åldersgruppen. Vi kan därmed se att debatten kring metoo inte bidrog till att de unga männen vände jämställdheten ryggen.

Figur 2 *Inställning till jämställdhet bland män och kvinnor i fyra olika åldersgrupper, 1993–2023 (predicerade medelvärden)*

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? – Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män.* Svartalternativen var *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Resultaten i figuren bygger på OLS-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högerskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarpersoner har varierat från 1 651 till 5 054.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2023.

Kan politiska beslut påverka jämställdhet mellan kvinnor och män?

År 1921 var första gången som kvinnor i Sverige kunde delta i val till riksdagen och även ställa upp som kandidater på valsedlarna (Holgersson & Wängnerud, 2018). När riksdagen öppnades efter nyår år 1922 var det fem kvinnor som tog plats, vilket motsvarar en andel om cirka en procent. År 1971, 50 år senare, hade andelen ökat till 14 procent och efter valet 1991, 70 år senare, var andelen 34 procent. I början av 1990-talet fanns ett starkt tryck på de politiska partierna att snabba på utvecklingen, särskilt eftersom valet 1991 inneburit en nedgång från 38 till 34 procent kvinnor i riksdagen. Denna nedgång låg bakom bildandet av det feministiska nätverket ”Stödstrumporna”. Nätverket hotade inför valet 1994 att bilda ett separat kvinnoparti om inte partierna såg till att öka andelen kvinnor i parlamentet (Sainsbury, 2004). Då riksdagspartierna utlovade satsningar på mer jämställda valsedlar bildades aldrig något kvinnoparti och i valet 1994 steg andelen kvinnor till 41 procent.

Debatten om varannan damernas handlade inte enbart om numerär fördelning av kvinnor och män på politiska poster utan också om politikens innehåll, huruvida det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna var kvinnor. År 1994 fick riksdagsledamöterna själva svara på en sådan fråga: 74 procent av kvinnorna och 50 procent av männen i riksdagen svarade ja.³ Men hur ser det ut i befolkningen? Och sker det någon förändring över tid? Tabell 1 visar andel kvinnor respektive män i åldersgrupperna 16–29 år, 30–49 år, 50–64 år samt 65 år och äldre som svarat jakande på frågan om de tror att det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna var kvinnor år 1994 jämfört med 2023. Precis som i riksdagen fanns det år 1994 en tydlig könsskillnad i svaren i befolkningen i stort. Ungefär hälften av männen, i samtliga åldersgrupper, svarade detta år ja på frågan. Bland kvinnorna varierade det mellan 67 och 83 procent beroende på ålderskategori. År 1994 var andelen som svarade ja allra störst bland kvinnor i åldersgrupperna 30–49 år (83 procent) och 50–64 år (82 procent). I dessa två grupper, där förväntningarna var höga redan år 1994, sker det inte någon större förändring över tid. I samtliga övriga grupper är det dock en betydligt högre andel som svarar ja på frågan om det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna var kvinnor år 2023 än 1994. Ökningen är tydlig bland de unga männen: från 55 till 74 procent vilket innebär en ökning på 19 procentenheter. Ökningen är dock ännu något högre bland de unga kvinnorna, från 71 till 92 procent, en ökning på 21 procentenheter. År 2023 är det de unga kvinnorna som sticker ut med allra högst andel – 92 procent – som svarar ja på frågan. Sammantaget kan vi konstatera att skillnaderna mellan kvinnor och män har minskat över tid med undantag av den yngsta ålderskategorin. Återigen beror det inte på att de unga männen avviker i negativ mening, utan på att de yngre kvinnorna dragit iväg.

Tabell 1 *Det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna var kvinnor, 1994 och 2023 (predicerade sannolikheter)*

	Män			Kvinnor		
	1994	2023	Skillnad	1994	2023	skillnad
16–29 år	55	74	19	71	92	21
30–49 år	56	66	10	83	84	1
50–64 år	49	75	26	82	79	-3
65 år eller äldre	54	76	22	67	83	16

Kommentar: Frågan löd *Tror du att det skulle fattas andra politiska beslut om hälften av politikerna var kvinnor?* Svarsalternativen var *Ja, absolut, Ja, troligen, Nej, troligen inte* samt *Nej, absolut inte*. I analysen har vi slagit ihop de jakande alternativen och gjort motsvarande för de som inte håller med i påståendet. Resultaten i tabellen bygger på logit-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högreskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarspersoner har varierat från 1 684 till 1 715.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994 och 2023.

År 1994 ställdes även en fråga i den nationella SOM-undersökningen om det går att påverka jämställdheten mellan kvinnor och män genom politiska beslut och lagstiftning. Samma fråga ställdes 2023 och i korta drag kan man säga att resultaten upprepar sig. Tabell 2 visar att det 1994 var ungefär hälften av männen som ansåg att politiska beslut kan ändra relationen mellan kvinnor och män. År 2023 finns det fortsatt inte några anmärkningsvärda skillnader mellan män i de olika ålderskategorierna. Knappt två tredjedelar anser att det går att påverka jämställdhet med politiska beslut. Skillnaderna mellan ålderskategorierna är större bland kvinnorna. År 1994 var kvinnor i den yngre medelåldern, 30–49 år, mest positivt inställda till politikens möjligheter att påverka jämställdheten (70 procent). Däremot var kvinnor i den äldre medelåldern, 50–64 år, mer tveksamma (57 procent) och låg närmre männens bedömningar. Genom åren har den äldsta ålderskategorin blivit mer positiv och är nu i paritet med kvinnor i medelåldern. Samtidigt intar de yngsta kvinnorna en särställning sin politiska tilltro och sluter nästan helt och hållet upp bakom uppfattningen att politiken kan ändra relationerna mellan kvinnor och män.

Tabell 2 Jämställdhet mellan kvinnor och män påverkas med politiska beslut och lagar, 1994 och 2023 (predicerade sannolikheter)

	Män			Kvinnor		
	1994	2023	Skillnad	1994	2023	skillnad
16–29 år	52	75	23	66	90	24
30–49 år	54	69	15	70	79	9
50–64 år	51	69	18	57	73	16
65 år eller äldre	61	73	12	60	70	10

Kommentar: Frågan löd *Tror du att jämställdhet mellan kvinnor och män kan påverkas med politiska beslut och lagstiftning?* Svarsalternativen var *Ja, absolut, Ja, troligen, Nej, troligen inte samt Nej, absolut inte*. I analysen har vi slagit ihop de jakande alternativen och gjort motsvarande för de som inte håller med i påståendet. Resultaten i tabellen bygger på logit-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högerskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarspersoner har varierat mellan 1 684–1 717.

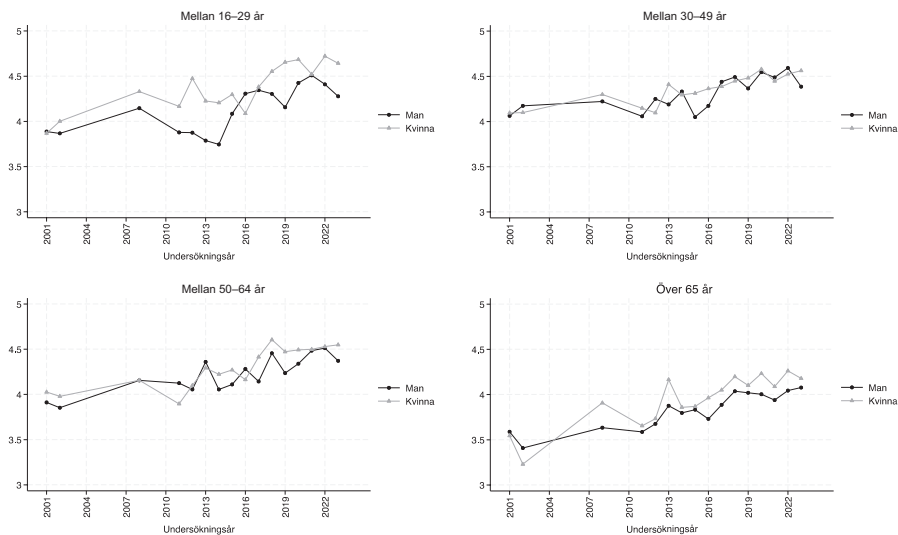
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1994 och 2023.

Resultaten i tabell 1 och 2 säger inte något om inriktningen på politiken, på vilket sätt förändringarna skulle äga rum, om de skulle gå i kvinnovänlig riktning eller ej. För att få ytterligare underlag utifrån vilket vi kan tolka attitydförändringar i Sverige under de senaste decennierna har vi tagit med två olika typer av frågor: Den ena handlar om inställningen till abort, vilken är central för kvinnors integritet och rätt att bestämma över sin kropp och den andra om självs kattad könsidentitet på en glidande skala mellan få till många kvinnliga respektive manliga egenskaper vilken visar hur ”typiska” kvinnor och män i genomsnitt uppfattar sig själva.

Inställningen till abort

År 1975 ändrades abortlagstiftningen i Sverige och rätten till abort blev i princip fri till och med 18:e graviditetsveckan. Under senare år har frågan börjat diskuteras igen, mycket till följd av den politiska utvecklingen i USA där kvinnors möjlighet att göra abort kraftigt har försämrats i ett antal konservativt styrda delstater (Davis, 2022). Allmänt sett är stödet för fri abort mycket starkt i Sverige, men här ska vi särskilt uppmärksamma eventuella förändringar bland unga män. Frågan om inställningen till abort ställdes för första gången i 2001 års nationella SOM-undersökning och har sedan 2011 ställts regelbundet. Figur 3 åskådliggör andel positivt inställda uppdelat på kvinnor och män i åldersgrupperna 16–29 år, 30–49 år, 50–64 år samt 65 år och äldre. Resultaten visar ett starkt stöd för fria abort i samtliga åldersgrupper, även om stödet är något lägre bland dem som är 65 år eller äldre. Det är små skillnader i kvinnors och mäns svar och figur 3 visar att unga män inte skiljer ut sig på något anmärkningsvärt sätt. Tidsperioden är kortare i denna analys än i de tidigare men jämförs 2023 med 2001 återfinns en positiv tendens, det vill säga en ökning för stödet till fri abort, i samtliga åldersgrupper.

Figur 3 Inställning till abort bland män och kvinnor i fyra olika åldersgrupper, 2001, 2002, 2008, 2011–2023 (marginaleffekter)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? – Begränsa rätten till fri abort.* Svartalternativen var *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Resultaten i figuren bygger på OLS-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högerskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarpersoner har varierat mellan 1 592–1 824.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001, 2002, 2008 och 2011–2023.

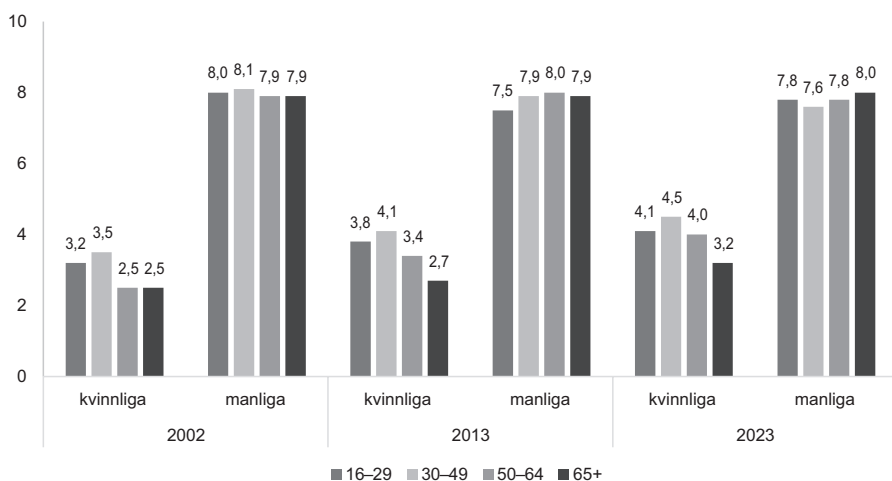
Självskattade kvinnliga respektive manliga egenskaper

Vi avslutar kapitlet med att analysera kvinnors och mäns självskattade kvinnliga respektive manliga egenskaper. En del i debatten om unga män som ratar jämställdhet är en eventuell påverkan från olika sociala plattformar, vilka sprider kvinnohat och värderingar om en toxisk maskulinitet som tar avstånd från det ”typiskt” kvinnliga (se exempelvis Dagens Nyheter, 2024-02-18). I forskningen har man utvecklat olika icke-kategoriska mått på könsidentitet just för att kunna fånga förändringar inom grupperna ”kvinnor” respektive ”män” och synliggöra mer flytande uppfattningar kring kön än vad binära indelningar möjliggör.

I SOM-undersökningarna har det vid fyra olika tillfällen (2002, 2010, 2013 och 2023) ställts frågor om i vilken utsträckning de svarande anser sig ha kvinnliga respektive manliga egenskaper. Frågan innehåller inte någon definition av dessa egenskaper utan lyder ”Man brukar ibland tala om att människor har både kvinnliga och manliga egenskaper. I vilken utsträckning skulle Du säga att Du själv har kvinnliga respektive manliga egenskaper?” och svarsalternativen placerar in sig på två skalor där 0 betyder ”få sådana egenskaper” och 10 betyder ”många sådana egenskaper”. I redovisningen ingår inte 2010 av den enkla anledningen att perioden mellan 2010 och 2013 är relativt kort. Det ska dock påpekas att 2010 inte sticker ut på något sätt.

Figur 4 visar genomsnitt på de två skalorna bland män i de fyra ålderskategorierna 16–29 år, 30–49 år, 50–64 år samt 65 år och äldre. För manliga egenskaper varierar genomsnittet mellan 7,5 och 8,1 och för kvinnliga egenskaper mellan 2,5 och 4,5. De flesta individer uppfattar sig ha en blandning av kvinnliga och manliga egenskaper men hur den mixen ser ut skiljer sig på individ- och gruppnivå. Givet diskussionen om unga män som ratar jämställdhet skulle man förvänta sig en utvecklingslinje där unga män i genomsnitt i allt större utsträckning avvisar att de skulle ha kvinnliga egenskaper. Resultaten i figur 4 går dock tvärt emot en sådan beskrivning. Sedan 2002 har genomsnittet bland unga män ökat från 3,2 till 4,1 på den elvagrada skalan som handlar om självskattade kvinnliga egenskaper. Samtidigt har genomsnittet när det gäller självskattade manliga egenskaper minskat något, från 8,0 till 7,8. Över lag visar figur 4 på en likartad utveckling bland män i samtliga ålderskategorier där det mellan 2002 och 2023 sker en uppgradering av självskattade kvinnliga egenskaper, medan självskattade manliga egenskaper ligger på en relativt stabil nivå.

Figur 4 Hur män i olika ålderskategorier skattar sina kvinnliga respektive manliga egenskaper, 2002, 2013 samt 2023 (predicerade medelvärden)

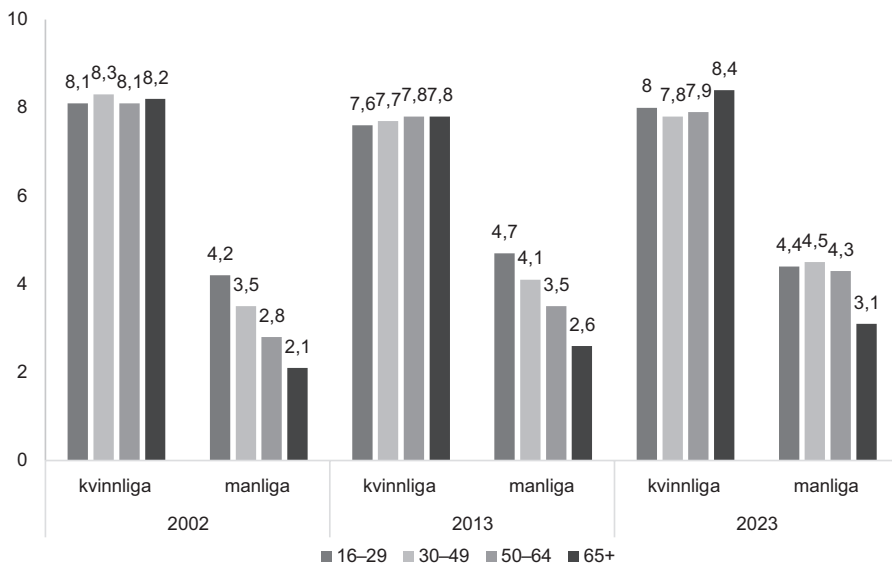

Kommentar: Frågan löd *Man brukar ibland tala om att människor har både kvinnliga och manliga egenskaper. I vilken utsträckning skulle Du säga att Du själv har kvinnliga respektive manliga egenskaper? Svara med hjälp av de två skalorna nedan. Svarsskalan gick från 0 - Jag har få sådana egenskaper till 10 - Jag har många sådana egenskaper.* Resultaten i figuren bygger på OLS-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högerskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarspersoner har varierat mellan 1 539–1 639.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2013 och 2023.

Figur 5 visar motsvarande utveckling bland kvinnor. För kvinnor kan vi se att de självskattade kvinnliga egenskaperna i genomsnitt varierar mellan 7,6 och 8,4 medan de självskattade manliga egenskaperna varierar mellan 2,1 och 4,7. Bland kvinnor är den mest noterbara förändringen över tid att äldre kvinnor de senaste 20 åren kommit att se sig som mer präglade av manliga egenskaper, med en ökning från 2,1 till 3,1 på skalan.

Figur 5 Hur kvinnor i olika ålderskategorier beskriver sin könsidentitet, 2002, 2013 samt 2023 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Frågan löd *Man brukar ibland tala om att människor har både kvinnliga och manliga egenskaper. I vilken utsträckning skulle Du säga att Du själv har kvinnliga respektive manliga egenskaper? Svara med hjälp av de två skalorna nedan. Svarsskalan gick från 0 - Jag har få sådana egenskaper till 10 - Jag har många sådana egenskaper.* Resultaten i figuren bygger på OLS-regressioner och är under kontroll för utbildning, hushållsinkomst, placering på vänster-högerskalan, partipreferens och bostadsort. Antalet svarspersoner har varierat från 1 524 till 1 669.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2002, 2013 och 2023.

Det ökade stödet för jämställdhet bland unga kvinnor 1993–2023

I detta kapitel har vi vinnlagt oss om att ha ett relativt långt tidsperspektiv och inkludera olika frågor i analysen av stöd för satsningar på jämställdhet. Vår huvudsakliga slutsats är att mediabilden om radikala unga män som ratar jämställdhet är betydligt överdriven. Denna mediabild, som även finns i delar av forskningen, skymmer den mobilisering av unga kvinnor för jämställdhet som sker över tid. Det är tydligt att de unga kvinnorna inte bara drar ifrån de unga männen, utan även kvinnor och män i övriga åldersgrupper. Varför denna mobilisering äger rum kan vi inte svara på men det vore allt för enkelt att tala om en vänstervåg bland unga kvinnor, då samtliga analyser i kapitlet är gjorda under kontroll för placering på den ideologiska vänster-högerskalan samt för partipreferens (men även för utbildning och hushållsinkomst).

Unga män röstar mer höger än kvinnor och det kan fortfarande finnas grupper av unga män som ratar jämställdhet och är ”moderna sexister”. Likväl, det vi ana-

lyserat är utvecklingen över tid bland unga män och kvinnor. Det vi kan se är att det finns ett stabilt starkt stöd för jämställdhet och om det finns en rörelse så går den i mer positiv riktning. En fråga vi inte har med i kapitlet är hur viktig frågan om jämställdhet är för kvinnor respektive män och det är kanske här den allra största skillnaden finns. SVT:s valundersökning i valet 2022 visar att jämställdhet var den tredje mest prioriterade frågan bland kvinnorna när de bestämde sig för sitt partival, efter sjukvård och skolan. Bland männen kom jämställdhet först på tolfte plats. För männen var lag och ordning, energi och kärnkraft de högst prioriterade frågorna i 2022 års val (Ekengren Oscarsson, 2022).

Till sist vill vi poängtera att detta kapitel visar betydelsen av de långa tidsperspektiven och värdet av att så långt det går låta slutsatser byggas på flera olika frågor som försöker mäta ungefär samma fenomen. Mobiliseringen bland de unga kvinnorna för jämställdhet är mycket mer påtaglig än någon annan förändring och denna mobilisering kan ge återklang i många framtida val, då de medelålders kvinnorna också i hög grad är mobiliserade. Det finns inte något som antyder att den vikt kvinnor ger frågor om jämställdhet skulle vara resultat av en tillfällig trend.

Noter

- ¹ Den fråga som ställdes i deras undersökning löd ”*Advancing women’s and girls’ rights has gone too far because it threatens men’s and boys’ opportunities*”. Undersökningen gjordes i 27 EU-länder.
- ² Med pro-feministiska värderingar menas i detta sammanhang värderingar som ligger i linje med kvinnliga väljares åsikter i frågor där det återfinns betydande könsskillnader i valmanskåren.
- ³ De områden som främst nämndes var jämställdhetspolitik, familjepolitik, socialpolitik/sjukvård (Wängnerud, 1999, s. 179).

Referenser

- Ahlbom, J., Oskarson, M., & Wängnerud, L. (2022). Ökade skillnader mellan kvinnor och män som väljare och valda. I P. Öhberg, H. Oscarsson & J. Ahlbom (Red.), *Folkviljans förverkligare*. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Ahlbom, J., & Karlsson, R. (2023). *Könsskillnader bland svenska väljare 1921–2022* (Rapport 2023:9). Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet. https://www.gu.se/sites/default/files/2023-11/2023_9.pdf
- Alexander, A. C. (2012). Change in women’s descriptive representation and the belief in women’s ability to govern: A virtuous cycle. *Politics & Gender*, 8(4), 437–464.

- Dagens Nyheter (2024). Ledare: De stora plattformarna matar tonårskillar med kvinnohat. Publicerad 2024-02-18. <https://www.dn.se/ledare/de-stora-plattformarna-matar-tonarskillar-med-kvinnohat/>
- Davis, M. F. (2022). The state of abortion rights in the US. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 159(1), 324–329.
- Ekengren Oscarsson, H. (2022). *Väljarna och valet 2022. Eftervalsanalys för Liberalerna 26/10 2022*. Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet. https://www.gu.se/sites/default/files/2022-10/VALU_Liberalerna_221026.pdf
- Faludi, S. (1992). *Backlash: kriget mot kvinnorna*. Norstedts.
- Hansson, K., Sveningsson, M., Ganetz, H., & Sandgren, M. (2020). Legitimising a feminist agenda: the #MeToo petitions in Sweden 2017–2018. *Nordic Journal of Media Studies*, 2(1), 121–132.
- Holgersson, U., & Wängnerud, L. (2018). *Rösträttens århundrade: kampen, utvecklingen och framtiden för demokratin i Sverige*. Makadam förlag.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.
- Naurin, E., & Öhberg, P. (2019). Kvinnors och mäns politiska åsikter och intresse under 30 år. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (Red.), *Storm och stiltje* (s. 395–408). SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.
- Off, G., Charron, N., & Alexander, A. (2022). Who perceives women's rights as threatening to men and boys? Explaining modern sexism among young men in Europe. *Frontiers in Political Science*, 4. <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.909811>.
- Off, G. (2023). Gender equality salience, backlash and radical right voting in the gender-equal context of Sweden. *West European Politics*, 46(3), 451–476.
- Oskarson, M., & Wängnerud, L. (1995). *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Studentlitteratur.
- Sainsbury, D. (2004). Women's political representation in Sweden: Discursive politics and institutional presence. *Scandinavian Political Studies*, 27(1), 65–87.
- Shorrocks, R. (2018). Cohort change in political gender gaps in Europe and Canada: The role of modernization. *Politics & Society*, 46(2), 135–175.
- Svenska Dagbladet (2022). Forskning: Svenska unga män moderna sexister. Publicerad 2022-11-24. <https://www.svd.se/a/r/rlnwm/forskning-svenska-unga-man-moderna-sexister>
- Vi (2022). Unga män ratar jämställdhet. Publicerad 2022-11-01. <https://www.vi.se/artikel/unga-man-ratar-jamstalldhet>
- Wängnerud, L. (1999). *Kvinnorepresentation. Makt och möjligheter i Sveriges riksdag*. Studentlitteratur.
- Öhberg, P., & Wängnerud, L. (2014). Testing the Impact of Political Generations: The Class of 94 and Pro-feminist Ideas in the Swedish Riksdag. *Scandinavian Political Studies*, 37(1), 61–81.

VÄNSTER-HÖGERSKALAN – DET ENDA SOM ÄR KONSTANT ÄR FÖRÄNDRING, OCH (O)JÄMLIKHET?

RICHARD KARLSSON OCH JESPER LINDQVIST

Sammanfattning

Vänster-högerdimensionen är den viktigaste ideologiska konfliktlinjen i de flesta representativa demokratier i världen, men det finns ännu ingen konsensus om vad vänster-högerkonflikten i grunden handlar om. Den teori med starkast stöd i litteraturen hävdar att acceptans av ojämlikhet är den centrala faktorn som skiljer politiska aktörer till vänster och höger från varandra. Denna teori undersöktes i den nationella SOM-undersökningen 2013 och resultaten indikerade att attityder gentemot jämlikhet korrelerar med individers vänster-högerplaceringar. Men det politiska landskapet har ändrats markant de senaste tio åren. Framför allt har invandrings- och integrationsfrågor blivit allt viktigare, medan ekonomiska frågor om klass spelar mindre roll både i politiken i stort och för vänster-högerskalan. I detta kapitel undersöker vi därför huruvida attityder till jämlikhet spelar samma roll för vänster-högerplaceringar 2023 som de gjorde 2013. Resultaten visar att sambandet är mycket stabilt. Dessutom har acceptans av ojämlikhet, i linje med teorin, den förväntade relationen med attityder till flyktingpolitik och ökad jämställdhet.

Vad är skillnaden mellan vänster och höger inom politiken? En populär teori påstår att kärnan i vänster-högerdimensionen är skillnader i villighet att ha förståelse för vad som förklarar ojämlikhet (MacIver, 1947, s. 216; Lipset m.fl., 1954; Inglehart, 1990, s. 293; Bobbio, 1996; Lukes, 2003). I linje med denna teori fann Svensson (2014) att attityder mot ojämlikhet hade ett starkt samband med vänster-högerplaceringar i Sverige år 2013. Men det svenska politiska landskapet har förändrats i hög grad sedan dess, vilket kanske bäst exemplifieras med två exempel. Till att börja med, Sverigedemokraternas valframgångar innebär att Sverige numera har ett stort etablerat parti på den yttersta högerkanten (som tagit en signifikant del av arbetarklassen med sig, se Öhberg, 2020), vilken i sin tur har lett till att Centerpartiet rört sig åt vänster för att samarbeta med Socialdemokraterna. Ett annat, relaterat, exempel är att ekonomisk vänster-högerpolitik blivit mindre viktig samtidigt som den kulturella dimensionen, eller GAL–TAN-dimensionen (Grön/Alternativ/Libertarian – Traditionell/Auktoritär/ Nationalistisk), stigit högre upp på den politiska dagordningen (Demker, 2019). Vår fråga är därför om attityder mot ojämlikhet fortfarande har ett starkt samband med vänster-högerplaceringar i det nya politiska landskapet i Sverige?

Vi kan börja med att konstatera att vänster-högerdimensionen fortsatt är den viktigaste ideologiska dimensionen i svensk politik, men också i de flesta representativa demokratier i världen (Huber & Ingelhart, 1995; Noël m.fl., 2021). GAL-TAN-skalan har beskrivits av många som en kompletterande dimension till vänster-högerskalan (till exempel i svensk media, se Stenberg, 2019), men har istället (åtminstone till viss del) integrerats i vänster-högerskalan (Kitschelt & Hellems, 1990; Knutsen, 1995; De Vries m.fl., 2013; Demker, 2019). Invandringsattityder korrelerar i ökande utsträckning med vänster-högerskalan, till exempel i Nederländerna (De Vries m.fl., 2013), Sverige (Ahlbom, 2016; Demker, 2019), och i Europa generellt (Hultin-Bäckersten, 2023). Denna utveckling är tydligast bland de yngre (Steiner, 2023). Vänster-högerskalan genomgår helt enkelt en stor förändring i Europa, och Sverige har det senaste decenniet hakat på trenden. Ekonomiska vänster-högerfrågor har blivit mindre viktiga medan andra frågor, framför allt invandring, har blivit viktigare. Tidigare litteratur kan dock inte svara på vad förändringen av det politiska landskapet har betytt för relationen mellan acceptans av ojämlikhet och vänster-högerplaceringar. Detta ger oss ett tillfälle att testa teorin, eftersom den hävdar att sambandet mellan dessa två variabler ska vara detsamma, även när ett politiskt landskap förändras (Bobbio, 1996).

I detta kapitel utvärderar vi därför huruvida acceptans av ojämlikhet fortfarande korrelerar med vänster-högerplaceringar i Sverige och jämför våra resultat med de från 2013. Förändringen av det politiska landskapet de senaste tio åren ger oss också möjlighet att utforska hur acceptans av ojämlikhet och vänster-högerposition korrelerar med nya och gamla politiska sakfrågor som relaterar till specifika ojämlikheter.

Acceptans av ojämlikhet och vänster-högerdimensionen

Det finns ett antal teorier i litteraturen som försöker förklara vad som skiljer vänster från höger inom politiken. I detta kapitel kommer vi att utgå från teorin att vänster och höger har ett specifikt innehåll, nämligen att acceptans av ojämlikhet är den centrala skiljelinjen, men vi väljer även att nämna ett annat perspektiv. Den idén är att begreppen *vänster* och *höger* är ”tomma behållare” (Corbetta m.fl., 2009, s. 625; se också Sani, 1974; Sartori, 1976) som kan vara eller bli associerat med vad som helst. Vänster-högerskalan är en användbar metafor eftersom den bokstavligen beskriver skalor så som vi oftast gestaltar dem, alltså ett streck som går från vänster till höger. Enligt denna teori/idé finns det inte någon essentiell kärna i vad som egentligen utgör eller gör något till ”vänster” eller ”höger” vilket innebär att dessa begrepp kan fyllas med olika innehåll i olika länder och vid olika tidpunkter. Denna teori går inte att testa direkt eftersom den postulerar en avsaknad av samband, alltså likt en nollhypotes. Däremot är det en rimlig förklaring om ingen annan teori håller.

Som sagt väljer vi dock att fokusera på teorin att acceptans av ojämlikhet är den centrala vattendelaren, som har föreslagits av ett antal sociologer, statsvetare, och

filosofier (MacIver, 1947; Lipset m.fl., 1954; Inglehart, 1990; Bobbio, 1996; Lukes, 2003), och starka belägg finns för att teorin håller i representativa demokratier i hela världen (Noël m.fl., 2021; Lindqvist, 2022; Lindqvist, 2023; Lindqvist & Dornschneider-Elkink, 2023; Lindqvist, 2024).

Norberto Bobbio (1996), den mest citerade filosofen på området, menar att vänstern ofta ser det som att människor föds jämlika men att samhället orsakar ojämlikheter. Högern är mer benägen att tvärtom tro att människor föds ojämlika, men att samhället tvingar fram mer jämlikhet. Skillnaden mellan de två sidorna handlar framför allt om synen på ojämlikhet i abstrakta termer, till exempel ojämlikhetens ursprung och hur samhället bör svara på ojämlikhet.

En annan tolkning är att individer till höger ofta värderar andra värden, så som frihet¹ eller trygghet, och därför är mer villiga att acceptera ojämlika utfall. Speciellt i de fall där dessa värden kommer i konflikt i faktisk policy (se till exempel Kerlinger, 1984, s. 37). Likheten här med Bobbios teori är att individer till höger ändå i slutändan är mer villiga att acceptera ojämlikhet.

Andra (Lipset m.fl., 1954; Inglehart, 1990, s. 293) har i stället fokuserat på att högern är mer villig att acceptera ojämlikhet mellan specifika grupper. Konflikter mellan grupperns intressen är grunden som strukturerar politik eftersom politiker och partier då kan mobilisera på gruppens egenintressen, men också mobilisera via en ideologisk konflikt där kärnan är acceptans av ojämlikheten mellan grupperna. Vänstern tenderar att vara mindre villig att acceptera ojämlika utfall mellan olika grupper (att en grupp har det överlag bättre än den andra) än högern, och vänstern är därför mer villig att stödja policy som försöker utjämna dessa ojämlikheter. Detta verkar dock bara bli fallet när en ojämlikhet är viktig nog att politiska aktörer (såsom väljare och politiker) väljer sida på grund av den gruppkonflikten (där en grupp har det bättre än den andra). Alla väljare är dock inte konsekvent för mer jämlika utfall mellan olika grupper (Malka m.fl., 2019), vilket gör att vissa väljare går till vänster när de prioriterar en fråga eller gruppkonflikt, men höger när de prioriterar en annan. Forskning om länder i Europa visar också att när en fråga är mer politiserad eller aktuell på nationell nivå så korrelerar också individuella vänster-högerpositioner bättre med acceptans av ojämlikhet på det området (Lindqvist, 2024), som teoretiserat i tidigare forskning (Inglehart, 1990, s. 293; Joshi, 2021; Lindqvist, 2022).

Detta skulle kunna förklara varför vänster-högerdimensionen verkar ha överlevt övergången från att det politiska samtalet i Sverige var centrerat kring ekonomisk politik, till att i ökad utsträckning handla om andra frågor som exempelvis flyktingpolitik. Både ekonomisk politik och flyktingpolitik handlar nämligen i grunden om att olika grupperns intressen ställs mot varandra, tidigare arbetarklassen gentemot medel-/överklassen, nu invandrare gentemot svenskar. Flyktingfrågan var inte en vänster-högerfråga på 1990-talet (Demker, 2019), men har sedan dess blivit politiserad och mer aktuell på nationell nivå vilket har betytt att både partier och väljare väljer sida i politiken på grund av denna fråga i större utsträckning än

tidigare. I det nya klimatet är vänsterpartier överlag mer positiva till flyktingar än högerpartier (och exakt vad som är fallet i alla andra europeiska länder där flyktingpolitiken blivit en viktig fråga), vilket kunde förutspås av teorin om acceptans av ojämlikhet eftersom flyktingfrågan också handlar om en ojämlikhet.²

Det är gissningsvis så att politiskt aktiva är de som har starkast påverkan på innehållet i vänster-högerskalan eftersom de skapar de alternativ som resten av befolkningen har att välja på (främst i formen av politiska partier, men också som politiska förslag). Antagligen är det så att det är bland dessa som attityder mot ojämlikhet främst separerar de till vänster från de till höger. Vi är dock här intresserade av att ta reda på om generella attityder gentemot (o)jämlikhet separerar vänster- och högerindivider överlag i Sverige. Detta har tidigare undersökts i en SOM-antologi från 2014 där Svensson (2014) operationaliserade Norberto Bobbios (1996) teori och fann att individer som placerade sig till höger i Sverige var tydligt mer villiga att acceptera ojämlikhet än de som placerade sig till vänster. I detta kapitel testar vi samma hypotes tio år senare (H1), och vi testar även huruvida sambandet har varit stabilt trots att det har skett stora förändringar (H2).

H1: Det finns ett samband mellan synen på jämlikhet och placering längs vänster-högerskalan där personer med högre acceptans av ojämlikhet placerar sig till höger och personer med lägre acceptans för ojämlikhet placerar sig till vänster.

H2: Sambandet mellan acceptans av ojämlikhet och vänster-högerplaceringar är stabilt från 2013 till 2023.

Enligt Inglehart (1990, s. 293; se även Lindqvist, 2022) struktureras vänster-högerskalan av olika ojämlikheter i olika länder. I Sverige har framför allt ekonomisk ojämlikhet tidigare varit vägledande, där alltså många väljare och partier valt vänster och höger sida i politiken utifrån deras acceptans av denna ojämlikhet. Det senaste decenniet har invandring blivit en viktigare fråga i svensk politik, och det är mer vanligt nu att väljare och partier väljer sida i politiken utifrån vad de tycker om denna ojämlikhet. Vi tror därför att acceptans av ojämlikhet är associerat med restriktiva attityder till flyktinginvandring, att restriktiva invandringsattityder i sin tur korrelerar med högerplaceringar (på vänster-högerskalan), och att detta samband är starkare idag än 2013 (se H3, H4 och H5).

Bland de kulturella frågor som brukar samlas i en kompletterande dimension till den ekonomiska vänster-högerdimensionen finns också jämställdhet mellan män och kvinnor. Jämställdhet handlar om en tydlig ojämlikhet, den mellan män och kvinnor. Det är därmed enkelt att formulera hypoteser för denna fråga. Denna fråga har dock inte varit lika viktig i svensk politik (för varför politiska aktörer väljer sida) som flyktingfrågan idag eller ekonomisk ojämlikhet tidigare.³ Den klassificeras därför som medelviktig, både 2013 och 2023. Vi vill därmed testa huruvida acceptans av abstrakt ojämlikhet korrelerar med acceptans av ojämställdhet, och huruvida acceptans av ojämställdhet i sin tur korrelerar med högerplaceringar (se H3, H4 och H5).

Till sist vill vi utforska hur attityder gentemot en ojämlikhet som inte är lika framträdande i dagens politik korrelerar med attityder mot abstrakt ojämlikhet och vänster-högerplaceringar, nämligen, attityder mot ojämlikheten mellan stad och land. Denna konflikt involverar två gruppers intressen, där den ena generellt haft det bättre än den andra när det kommer till status, pengar och makt. Denna gruppkonflikt har varit viktig under vissa perioder men är mindre viktig idag för vilken sida politiska aktörer väljer i det politiska landskapet (för båda partier och väljare). Den är inte helt oviktig, och spelade till exempel en viss roll i valet 2022 (Öhrvall, 2022), men är mindre viktig än flyktingfrågan och jämställdhet. Till följd av mindre politisering förväntar vi oss inget specifikt samband mellan attityder mot denna ojämlikhet och generella attityder mot ojämlikhet, eller med vänster-högerplaceringar. Detta eftersom attityder gentemot ojämlikhet endast förväntas vara en del av vänster-högerskalan för de ojämlikheter som är viktiga i det politiska samtalet (Lindqvist, 2022; Joshi, 2021). Vi förväntar oss framför allt ett tydligt samband mellan den viktigaste politiska frågan medan mindre diskuterade frågor har en lägre sannolikhet att samvariera i enlighet med förväntningarna. Vi summerar våra förväntningar i följande hypoteser, samt i tabell 1.

H3: Acceptans av generell ojämlikhet korrelerar med acceptans av specifika ojämlikheter i de fall då den specifika ojämlikheten politiserats.

H4: Sambandets styrka, mellan vänster-höger och sakfråga (som handlar om en ojämlikhet), varierar beroende på grad av frågans politisering och aktualitet.

H5: Sambandet mellan vänster-höger och sakfråga förändras över tid beroende på frågans politisering och aktualitet.

Tabell 1 Förväntningar gällande samband mellan vänster-höger, generell ojämlikhet, specifik ojämlikhet samt förändring av sambandet över tid

Dimension	Sakfråga	Agenda	Korrelation 2023	Korrelationsförändring 2013–2023
Jämlikhetssyn	Ta emot färre flyktingar	Hög	Negativ	-
	Ökad jämställdhet	Medel	Positiv	-
	Ökat stöd till glesbygden	Låg	Ingen	-
Vänster-Höger	Ta emot färre flyktingar	Hög	Positiv	Stor
	Ökad jämställdhet	Medel	Negativ	Medelstor
	Ökat stöd till glesbygden	Låg	Ingen	Ingen

Historisk politisering av de tre specifika ojämlikheterna

De tre politiska förslag som vi i detta kapitel kommer att studera är inställningen till att ta emot färre flyktingar i Sverige, att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män samt att öka det ekonomiska stödet till glesbygden. Det är frågor som genom den svenska politiska historien haft varierande betydelse för det politiska samtalet och formerandet av det politiska landskapet.

Under tidigt 1990-tal var svenskt flyktingmottagande en viktig politisk fråga och Sverige tog emot ett stort antal flyktingar, inte minst från forna Jugoslavien. Ny Demokrati, ett nytt parti med en restriktiv flyktingpolitik bland sina profilfrågor, tog plats i riksdagen under en mandatperiod. Flyktingfrågan blev återigen högaktuell under 2010-talet, inte minst i och med den så kallade flyktingkrisen då drygt 150 000 människor sökte asyl i Sverige 2015. Frågan kom att dominera det politiska samtalet. Det var också under 2010-talet som Sverigedemokraterna, ett parti som argumenterade för en mer restriktiv flyktingpolitik, tog plats i riksdagen och därefter lockat allt fler väljare. Frågan om integration och immigration var bland de allra vanligaste frågorna då väljarna uppgav vilka frågor som var viktiga då de skulle välja parti i samband med valet 2014, 2018 och 2022. Det var också en av de frågor som väljarna i störst utsträckning kunde ange vilka partier som hade bra respektive dålig politik i samband med valet 2022 (Oscarsson m.fl., 2024).

Jämställdhetsfrågan har en lång historia i Sverige som rymmer såväl kampen för kvinnlig rösträtt under 1900-talets inledning som den så kallade ”andra vågens feminism” under 1960- och 1970-talen. Under senare år har vi sett den tredje vågens feminism under senare delen av 1990-talet då Vänsterpartiet med ett stort fokus på feminism nådde framgångar och fick 11,9 procent av rösterna i valet 1998, samt den fjärde vågens feminism under 2010-talet. Detta var kanske som allra tydligast 2014 då Feministiskt initiativ tog plats i Europaparlamentet och dessutom var nära att komma in i riksdagen med sina 3,1 procent. Även om jämställdhetsfrågan inte avgör väljarnas partival i särskilt stor utsträckning så är det ett område som väljarna anser sig kunna ange vilka partier som har bra respektive dålig politik, vilket tyder på en partipolitisering av frågan (Oscarsson m.fl., 2024).

Glesbygdspolitiken har till skillnad från både flyktingfrågan och jämställdhetsfrågan inte betraktats som en viktig politisk fråga under de senaste decennierna. Man får i själva verket backa tillbaka till 1960- och 1970-talets diskussioner om den s.k. flyttlasspolitiken för att hitta en tid då glesbygdsfrågor var en viktig del av det politiska samtalet. Det var även under denna tid som Centerpartiet hade sina glansdagar då man med en betoning på decentralisering lockade runt en fjärdedel av rösterna såväl i valet 1973 som 1976. Glesbygdsfrågor har sedan dess inte partipolitiserats i någon större utsträckning. Det är generellt sett inte heller ett område där väljarna har en uppfattning om partiernas politik (Oscarsson m.fl., 2024).⁴

Att mäta generell jämlikhetssyn

Att mäta en persons generella jämlikhetssyn är inte någon enkel uppgift och det finns inte något standardiserat frågebatteri för att fånga detta. I den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2023 fick svarspersonerna ta ställning till fyra påståenden med syfte att fånga uppfattningen om jämlikhet. Enligt Bobbios teori, som legat till grund för frågornas formulering, så är det andra och det tredje påståendet i tabell 2 att betrakta som vänster-påståenden, medan det första och det fjärde påståendet är att betrakta som högerpåståenden. Svaren på de fyra frågorna har kombinerats till ett additivt index där ett högt värde på indexet förväntas samvariera med en placering till vänster på vänster-högerskalan och ett lågt värde förväntas samvariera med en placering till höger på vänster-högerskalan.^{5,6}

Tabell 2 De skilda uppfattningarna kring människans jämlikhet enligt Bobbio

Aspekt	Vänster	Höger	Påstående
A. Människans natur	Jämlik	Ojämlik	"Det är stora skillnader mellan människor redan från födseln"
B. Samhällets påverkan	Ökad ojämlikhet	Ökad jämlikhet	"Dagens samhälle bidrar till ökade skillnader mellan människor"
C. Ojämlighetens orsak	Socialt konstruerad	Naturlig	"Olikheter mellan människor i dagens samhälle beror i första hand på hur samhället är uppbyggt"
D. Möjlighet att bekämpa ojämlikheten	Möjligt	Omöjligt	"Skillnaderna mellan människor i dagens samhälle kan inte kraftigt minskas, även om man skulle vilja det"

Kommentar: Respondenterna fick svara på frågan om *hur väl följande påståenden stämmer för Sverige* på en skala från 0 till 10, där 0 representerar ett *Helt felaktigt påstående* och 10 representerar ett *Helt riktigt påstående*.

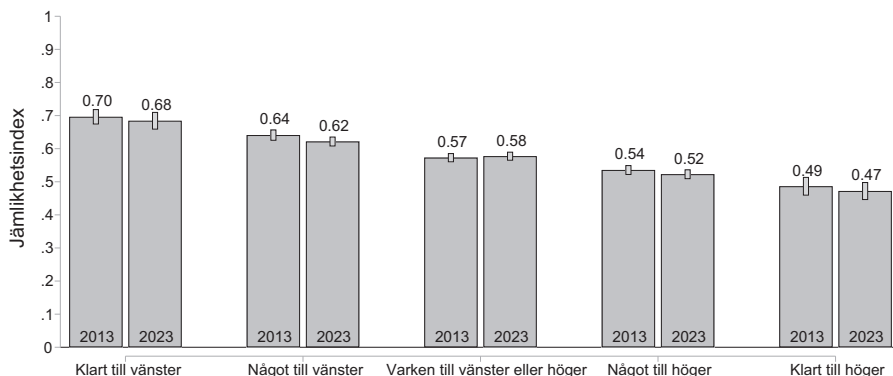
Har jämlikhetssyn fortfarande ett samband med vänster-högerplacering?

Vi inleder med att undersöka huruvida relationen mellan personers jämlikhetssyn och vänster-högerplacering stämmer överens med våra förväntningar om att personer med höga värden på jämlikhetsindexet i högre utsträckning placerar sig till vänster på vänster-högerskalan medan personer med låga värden på jämlikhetsindexet i högre utsträckning placerar sig till höger på vänster-högerskalan. Vidare förväntar vi oss att denna relation är stabil mellan åren 2013–2023.

Vi kan konstatera att det finns en korrelation mellan jämlikhetsindexet och vänster-högerplacering och att denna korrelation är i förväntad riktning (-0,37).⁷ Vidare visar resultaten att denna korrelation är lika stark 2023 som den var 2013, vilket är i enlighet med våra förväntningar.

I figur 1 presenteras medelvärdet på jämlikhetsindexet för de olika positionerna längs vänster-högerskalan 2013 och 2023. Det är ett mycket tydligt mönster som kan identifieras där medelvärdet på jämlikhetsindexet är högre för personer till vänster och lägre för personer till höger, helt i enlighet med förväntningarna.⁸ Det visar sig också att mönstret 2023 är mycket likt det från 2013.

Figur 1 Synen på jämlikhet och vänster-högerplacering, 2013 och 2023 (medelvärde)

Kommentar: Frågan om vänster-högerplacering löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Svartalternativen var *Klart till vänster, Något till vänster, Varken till vänster eller höger, Något till höger* samt *Klart till höger*. Jämlikhetsindexet (additivt index) har konstruerats baserat på frågor där svarspersonen fick ta ställning till fyra påståenden som löd *Olikheter mellan människor i dagens samhälle beror i första hand på hur samhället är uppbyggt, Skillnaderna mellan människor i dagens samhälle kan inte kraftigt minskas, även om man skulle vilja det, Det är stora skillnader mellan människor redan från födseln* samt *Dagens samhälle bidrar till ökade skillnader mellan människor*. Svarsskalan sträckte sig från 0 *Helt felaktigt påstående* till 10 *Helt riktigt påstående*. Svaren på det första och fjärde påståendet adderades och svaren på det andra och tredje påståendet subtraherades. I figuren har varje stapel försetts med ett 95 procent konfidenstervall. Antal svarande i de tio grupperna som presenteras i figuren varierar från 123 till 474.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2023.

Flyktningmottagande, jämställdhet och stöd till glesbygden – vänster-högerfrågor om ojämlikhet?

Vi har alltså konstaterat att det tycks finnas ett samband mellan synen på jämlikhet och vänster-högerplacering. Nästa fråga som vi ställer oss är om det även finns ett samband mellan jämlikhetssyn och inställning till ett antal politiska sakfrågor. Vår hypotes är att det, i de fall då sakfrågan har varit aktuell och partipolitiserad under de senaste åren, ska finnas ett samband i förväntad riktning och att detta samband ska vara betydande i storlek.

I tabell 3 kan vi för såväl inställningen till svenskt flyktingmottagande som jämställdhet mellan män och kvinnor se en klar korrelation som också är i de förväntade riktningarna. Ett högt värde på jämlikhetsindexet, med andra ord att man anser att människor av naturen är jämlika och att ojämlikhet är skapad av samhället, korrelerar med generösa attityder till flyktingpolitik och en önskan om ökad jämställdhet mellan könen. Ett lågt värde på jämlikhetsindexet, med andra ord att man i högre grad anser att människor av naturen är ojämlika och att det är samhället som strävar efter att skapa jämlikhet, korrelerar med mer restriktiva attityder till flyktingpolitik och en mindre vilja att eftersträva jämställdhet. För frågan om ökade ekonomiska satsningar på glesbygden, en fråga som inte varit särskilt framträdande i den politiska debatten under senare år, ser vi dock inte någon korrelation med jämlikhetssyn.

Tabell 3 Korrelation mellan politiska förslag och vänster-högerplacering respektive jämlikhetssyn, 2013 och 2023 (korrelationskoefficienter)

Sakfråga	Agenda	Korrelation 2013	Korrelation 2023	Differens	
Jämlikhetssyn	Ta emot färre flyktingar	Hög	-0,284	-0,285	+0,001
	Ökad jämställdhet	Medel	+0,187	+0,275	+0,088
	Ökat stöd till glesbygden	Låg	+0,009	+0,085	+0,076
Vänster-Höger	Ta emot färre flyktingar	Hög	+0,265	+0,444	+0,179
	Ökad jämställdhet	Medel	-0,200	-0,332	+0,132
	Ökat stöd till glesbygden	Låg	-0,161	-0,124	-0,037

Kommentar: Frågan om vänster-högerplacering löd *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Svartalternativen var *Klart till vänster, Något till vänster, Varken till vänster eller höger, Något till höger* samt *Klart till höger*. Jämlikhetsindexet (additivt index) har konstruerats baserat på frågor där svarspersonen fick ta ställning till fyra påståenden som löd *Olika mellan människor i dagens samhälle beror i första hand på hur samhället är uppbyggt, Skillnaderna mellan människor i dagens samhälle kan inte kraftigt minskas, även om man skulle vilja det, Det är stora skillnader mellan människor redan från födseln* samt *Dagens samhälle bidrar till ökade skillnader mellan människor*. Svarsskalan sträckte sig från 0 *Helt felaktigt påstående* till 10 *Helt riktigt påstående*. Svaren på det första och fjärde påståendet adderas och svaren på det andra och tredje påståendet subtraheras. Frågan om de politiska förslag som svartalternativen fick ta ställning till var *Vilken är din åsikt om följande förslag? följt av Ta emot färre flyktingar i Sverige, Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män* samt *Öka det ekonomiska stödet till glesbygden*. Svartalternativen var *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag* och *Mycket dåligt förslag*. Svartalternativen har kodats så att låga värden indikerar att man tycker att det är ett dåligt förslag medan höga värden indikerar att man tycker att det är ett bra förslag. Samtliga korrelationer i tabellen är signifikanta (99 procents signifikansnivå). Samtliga samband som presenteras i tabellen står sig även i en regression under kontroll för kön, ålder och utbildningsnivå.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2023.

Vi förväntade oss även att korrelationen mellan inställningen till de tre politiska förslagen och vänster-högerplacering (högre värden = längre till höger) skulle vara i rätt riktning (mer acceptans av specifik ojämlikhet = mer höger), och av olika styrka beroende på det politiska förslagets aktualitet. Ju mer omdiskuterad fråga, desto starkare korrelation.

Det visar sig att korrelationen med vänster-högerplacering är i förväntad riktning för alla förslagen. Dessutom är korrelationen som starkast för den sakfråga som varit högst på agendan under de senaste åren, flyktingfrågan (+0,444). Därefter kommer korrelationen med den sakfråga som under lång tid varit viktig, men sällan den helt dominerande frågan, jämställdhet mellan män och kvinnor (-0,332). Slutligen är det den minst debatterade sakfrågan, glesbygdspolitik, som uppvisar allra svagast korrelation med vänster-högerplacering (-0,124).

Avslutningsvis förväntar vi oss att den korrelation som vi identifierat mellan vänster-högerplacering och de politiska sakfrågorna har förändrats över tid beroende på i vilken utsträckning frågan diskuterats. Ju mer diskuterad frågan har varit, desto mer bör korrelationen ha förstärkts under de gångna tio åren genom en ökad sortering av väljare till de olika partierna.

Flyktingfrågan är den fråga som har diskuterats flitigast under perioden mellan 2013 och 2023, och det är dessutom den fråga som mest nyligen varit aktuell. Det är också den fråga som ökat allra mest i korrelation med vänster-högerplacering (ökning med 0,179). Det är med andra ord ett klart tydligare samband mellan inställning i flyktingfrågan och vänster-högerplacering 2023 än vad som var fallet 2013. Det tycks som att tio år av debatt kring flyktingfrågan har inneburit en sammansmältning av vänster-högerdimensionen och flyktingfrågan.

Jämställdhetsfrågan har även den diskuterats under perioden 2013–2023, inte minst i samband med supervalåret 2014. Dock har den inte varit lika dominerande som flyktingfrågan, särskilt inte under de senaste åren. Vi ser att korrelationen visserligen har ökat (ökning med 0,132), men inte lika mycket som för flyktingfrågan.

Glesbygdsfrågan har, som tidigare nämnts, inte varit en stor politisk fråga på åtminstone fyra decennier och således inte heller under den tidsperiod som vi här undersöker närmare, 2013–2023. Vi kan inte identifiera någon signifikant förändring i korrelationen med vänster-högerplacering (en icke signifikant förändring).

Till sist kan vi även notera att vänster-högerplacering och jämlikhetssyn skiljer sig åt vad gäller förändringar över tid. Medan sakfrågornas korrelationer med vänster-högerposition, som vi konstaterat ovan, tycks ha förstärkts genom att frågan diskuterats och politiserats under de senaste åren så kan vi inte se motsvarande förändring gällande korrelation med jämlikhetssyn. Synen på jämlikhet och dess relation till ställningstagande i politiska frågor tycks med andra ord vara betydligt mer stabilt över tid.

Vänster-högerskalan – strukturell förändring med bibehållen kärna

I detta kapitel har vi genomfört en enkel analys av korrelationer mellan syn på jämlikhet och vänster-högerplaceringar. Mer avancerade metoder är nödvändiga i framtida forskning på ämnet, men våra resultat är ändå viktiga för litteraturen. De visar till att börja med att acceptans av ojämlikhet fortfarande har en stark korrelation med vänster-högerplaceringar. Vidare hittar vi att acceptans av ojämlikhet har den förväntade relationen med de ojämlikheter som blivit mer viktiga i dagens politik, framför allt attityder gentemot invandring och jämställdhet. Dessa GAL-TAN-frågor har också fått en starkare korrelation med vänster-högerskalan.

Allt detta tyder på att vänster-högerskalan genomgår en strukturell förändring där nya frågor tar mer plats, men att kärnan – acceptans av ojämlikhet – fortfarande är densamma. Det verkar alltså som att teorin stämmer, vilket skulle ha stora konsekvenser för svensk politik i framtiden. Vi väljer att avsluta detta kapitel med att nämna två potentiella konsekvenser. Till att börja med kan det i framtiden bli enklare att förutspå huruvida ett parti kommer att bli klassificerat som vänster eller höger. Många nya partier hävdar gärna att de varken är vänster eller höger, men med en teori om vad som gör att partier blir vänster eller höger går det alltså att förutsäga var de slutligen kommer att landa.

En annan konsekvens är att GAL-TAN-skalan till stor del kommer att fortsätta absorberas av vänster-högerskalan. Om flyktingpolitik och jämställdhet är viktiga delar av GAL-TAN, och de absorberas av vänster-högerskalan, så är det svårt att se hur GAL-TAN ska kunna utmana vänster-högerskalan. Det verkar därmed som att vänster-högerskalan kommer att strukturera svensk politik även i framtiden.

Noter

- ¹ Det är vanligt att individer till höger bryr sig mer om negativ frihet, alltså avsaknaden av externa fysiska hinder (Carter, 1992, s. 38–39).
- ² Det är värt att nämna i sammanhanget att vi skiljer på flykting- och arbetskraftsinvandring. Flyktinginvandring är den fråga som har hamnat högt på dagordningen det senaste decenniet och som vi undersöker i detta kapitel. Individer till vänster (jämfört med individer till höger) har varit mer skeptiska till arbetskraftsinvandring än till flyktinginvandring, antagligen på grund av att frågan tidigare åtminstone relaterade till klassklyftan.
- ³ Den lägre graden av politisering skulle potentiellt kunna förklaras av att det funnits färre policys som relaterar till jämställdhet och att personer är mer överens i frågan (individualiserad föräldraförsäkring är ett undantag).
- ⁴ Centerpartiet är det enda tydliga undantaget där fler än 4 av 10 i samband med valet 2022 hade en uppfattning om partiets glesbygdspolitik.

- 5 Antal svarspersoner med ett värde på indexet är 1 524 för 2013 och 1 603 för 2023. Indexet sträcker sig från 0 till 1 och medelvärdet var 0,59 år 2013 och 0,58 år 2023. Detta är två separata urval med olika personer med tio års mellanrum. Men i Medborgarpanelen besvarade ett urval på 420 personer de fyra frågorna med tre års mellanrum, såväl våren 2011 som våren 2014. Då en panel med samma individer kunde analyseras visade det sig att jämlikhetssynen, som förväntat, var relativt stabil över tid.
- 6 Ett potentiellt problem med första påståendet i tabell 2 (aspekt A) är att den kan tolkas på två olika sätt. Den första tolkningen, som också är vad den var utformad för att mäta, är att människor är olika redan från födseln och detta kan förklara ojämlika utfall senare i livet (en jämlikhetsivrande person skulle alltså mer sannolikt inte hålla med påståendet). En annan tolkning är att det finns ojämlikheter mellan människor redan från födseln, till exempel att vissa barn växer upp i rikare områden. Denna andra tolkning går alltså åt exakt motsatt håll jämfört med första tolkningen (en jämlikhetsivrande person skulle mer sannolikt hålla med påståendet). Detta skulle kunna förklara varför denna variabel har den lägsta korrelationen med vänster-högerplaceringar av dessa fyra påståenden. Vi använder i vilket fall alla fyra påståenden i detta kapitel för jämlikhetsindexet, men framtida forskning bör ta detta potentiella problem i beaktning.
- 7 Pearsons korrelationskoefficient, som sträcker sig mellan -1 och +1, är ett mått på i vilken utsträckning två variabler samvarierar. Värdet 0 indikerar fullständig avsaknad av samband medan -1 (och +1) indikerar ett perfekt negativt (positivt) samband mellan två variabler.
- 8 Liknande mönster visar sig också om vi uppskattar den förändrade sannolikheten att placera sig på de olika positionerna längs vänster-högerskalan med hjälp av en ordinal logistisk regression (ordered logistic regression), där vänster-högerplacering är den beroende variabeln, jämlikhetsindexet den oberoende, och vi inkluderar kontrollvariabler för kön, ålder och utbildningsnivå i modellen. Resultaten är likartade för 2013 och 2023.

Referenser

- Ahlbom, J. (2016). *En grumlig ideologi?* [Kandidatuppsats, Lunds universitet]. LUP Student Papers.
- Bobbio, N. (1996). *Left and Right – The Significance of a Political Distinction*. The University of Chicago Press.
- Carter, I. (1992). The measurement of pure negative freedom. *Political Studies*, 40(1), 38–50.
- Corbetta, P., Cavazza, N., & Roccato, M. (2009). Between ideology and social representations: Four theses plus (a new) one on the relevance and the meaning of the political left and right. *European Journal of Political Research*, 48(5), 622–641.
- De Vries, C. E., Hakhverdian, A., & Lancee, B. (2013). The dynamics of voters' left/right identification: The role of economic and cultural attitudes. *Political Science Research and Methods*, 1(2), 223–238.
- Demker, M. (2019). Migrationsfrågorna som ideologisk lots: partipolitisering och polarisering. I U. Andersson, B. Rönnerstrand, P. Öhberg & A. Bergström (Red.), *Storm och stiltje*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Huber, J., & Inglehart, R. (1995). Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party politics*, 1(1), 73–111.
- Hultin Bäckerten, O. (2023). *Fractures in the Fabric of Democracy?: Change and Continuity in Public Opinion in Contemporary Europe*. [Doctoral dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis]. Uppsala universitet.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.
- Joshi, D. K. (2021). A New Conceptualization of the Political Left and Right: One dimension, multiple domains. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 54(3), 534–554.
- Kerlinger, F. (1984). *Liberalism and Conservatism*. L. Erlbaum.
- Kitschelt, H., & Hellemans, S. (1990). The left-right semantics and the new politics cleavage. *Comparative Political Studies*, 23(2), 210–238.
- Knutsen, O. (1995). Value orientations, political conflicts and left-right identification: A comparative study. *European journal of political research*, 28(1), 63–93.
- Lindqvist, J. (2022). *The Inequalities That Divide – A Theory of Left-Right Politics*. [Doktorsavhandling, University College Dublin, School of Politics and International Relations]. <http://hdl.handle.net/10197/13334>
- Lindqvist, J. (2023). An urban myth? Government involvement in the economy and left–right politics. *International Political Science Review*, 1–16. <https://doi.org/10.1177/01925121231158058>
- Lindqvist, J. (2024). Eastern Europe is no exception: acceptance of inequality and left–right politics. *Acta Politica*, 1–19. <https://doi.org/10.1057/s41269-024-00332-y>

- Lindqvist, J., & Dornschneider-Elkink, J. A. (2023). A political Esperanto, or false friends? Left and right in different political contexts. *European Journal of Political Research*, 1–21. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12618>
- Lipset, S. M., Lazarsfeld, P. F., Barton, A. H., & Linz, J. (1954). The psychology of voting: An analysis of political behavior. I G. Lindzey (Red.), *Handbook of social psychology* (s. 1124–1175), Addison-Wesley.
- Lukes, S. (2003). Epilogue: the grand dichotomy of the twentieth century. I T. Ball & R. Bellamy (Red.), *The Cambridge history of twentieth-century political thought* (s. 602–626). Cambridge University Press.
- MacIver, R. M. (1947). *The web of government*. Macmillan Co.
- Noël, A., Thérien, J. P., & Boucher, É. (2021). The political construction of the left-right divide: a comparative perspective. *Journal of Political Ideologies*, 26(3), 317–334.
- Oscarsson, H., Bäckstedt, F., Cederholm Lager, A., Karlsson, R., & Solevid, M. (kommande 2024). *Väljarna och valet 2022*. Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet.
- Ruth, S. P. (2016). Clientelism and the Utility of the Left-Right Dimension in Latin America. *Latin American Politics and Society*, 58(1), 72–97.
- Sani, G. (1974). A test of the least-distance model of voting choice Italy, 1972. *Comparative Political Studies*, 7(2), 193–208.
- Sartori, G. (1976). *Parties And Party Systems*. Cambridge University Press.
- Steiner, N. D. (2023). The shifting issue content of left–Right identification: Cohort differences in Western Europe. *West European Politics*, 1–28.
- Stenberg, E. (2019-02-07). Det blir svårare att välja parti framöver. *Dagens Nyheter*. <https://www.dn.se/nyheter/politik/ewa-stenberg-det-bli-svarare-att-valja-parti-framover/>
- Svensson, R. (2014). Att vara jämlik eller inte vara jämlik – är det frågan? I A. Bergström & H. Oscarsson (Red.), *Mittfåra & marginal*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Öhberg, P. (2020). 10 år med Sverigedemokraterna. I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (Red.), *Regntunga skyar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Öhrvall, R. (2022). ”En klyfta mellan stad och land”. *DEMICO-rapport nr 51. Snabbtänkt 2.0 22. Reflektioner från valet 2022 av ledande forskare*. Mittuniversitetet.

BÄSTA PARTIET BLAND GUDSTJÄNSTFIRARE I ETT AV VÄRLDENS MEST SEKULÄRA LÄNDER

MAGNUS HAGEVI

Sammanfattning

Har relationen mellan religion och partipreferenser förändrats bland svenska väljare under de senaste tre decennierna? Tidigare studier visar att religionsröstningen långt ifrån varit betydelselös bland svenska väljare. Genom att studera SOM-undersökningen 1988–2023 visar detta kapitel att sekulariseringen även nått svensk politik och att människors religiositet betyder allt mindre för vilket parti de tycker är bäst. Samtidigt är det allt färre som besöker gudstjänst. Bland de som regelbundet besöker gudstjänster är dock religion alltjämt betydelsefullt, men denna erfarenhet är av allt mindre vikt för partipolitiken.

Vid flera tillfällen har den svenska befolkningen beskrivits som en av världens mest sekulära (Norris & Inglehart, 2012; Inglehart, 2021), samtidigt har den ökade migrationen inneburit att den svenska befolkningen beskrivits som en av Europas mest mångreligiösa (Sorgenfrei, 2019). Till och med bland dem som är aktiva i kyrkor och liknande anser forskare att det skett en intern sekularisering genom att deras religion betyder allt mindre för dem (Johannesson, 2018). En del forskare vill inte tala om sekularisering utan om religiös förändring och menar att svenskarna har gått från att vara kyrkobesökare till att bli privatreligiösa (Hagevi, 2012; Davie, 2000). Andra forskare menar att det svenska samhället har gått in i en postsekulär tid där religion återigen tar plats i det offentliga samtalet (Brommesson & Friberg-Fernros, 2013; Halldorf, 2018).

Religion är politiskt intressant, bland annat för att den påverkar människors röstning. I mitten av 1980-talet konstaterade Mikael Gilljam att klass var den starkaste socioekonomiska förklaringen till röstning i Sverige, fast ”[ä]n nu 1985 framstår dock den religiösa faktorn som en icke oviktig förklaring till varför svenska väljare röstar som de gör” (Holmberg & Gilljam, 1987: 210). I Sverige, precis som i andra europeiska länder, tenderade då religiöst engagerade väljare att i större utsträckning rösta på borgerliga partier, ett samband som senare studier bekräftat (Hagevi, 2009). Sedan dess har sekularisering, annan religiös förändring och politisk förändring fortgått. Detta gör det extra intressant att söka ett svar på den övergripande frågeställningen: *Har relationen mellan religion och partipreferenser förändrats bland svenskarna under de senaste tre decennierna?* I detta kapitel besvaras denna övergripande frågeställning.

I en omfattande komparativ studie från slutet av 1960-talet konstaterade Richard Rose och Derek Urwin, till skillnad från allmänt vedertagna antaganden i tidigare forskning, att "[r]eligion, not class, is the main social base of parties in the Western world today" (Rose & Urwin, 1969: 12). Därmed skulle religion vara den viktigaste sociala skiljelinjen i politiken, det vill säga det som identifierar olika samhällsgrupper med motstridiga politiska intressen (Lipset & Rokkan, 1967). Gilljam noterade dock att sambandet mellan religiöst engagemang och partival hade minskat från slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet (Holmberg & Gilljam, 1987).

Religionens (och klassernas) minskade politiska betydelse är i linje med väljarnas "*dealignment*" – att den politiska betydelsen av socioekonomiska skiljelinjer minskar och att socioekonomiska faktorer som klass och religion förklarar allt mindre av väljarnas partival (Dalton, Flanagan & Beck, 1984). I den omfattande forskningen om väljardealignment visar de flesta resultat att de sociala skiljelinjer som en gång varit betydelsefulla har minskat i betydelse (Franklin, Mackie & Valen, 1992; Dalton, 2020). Vad gäller religion kan dealignment relateras till *sekularisering* – att religion betyder allt mindre för allt fler människor och inom allt fler samhällsområden (Hagevi, 2009). Det är tre sidor av sekularisering som uppmärksammas i detta kapitel. *För det första* implicerar sekularisering att religion betyder mindre för väljarna och att andelen religiöst engagerade väljare minskat, vilket minskar religiösa väljares inflytande över valresultatet. *För det andra* betyder religion allt mindre för religiöst engagerade människor, en variant av så kallad intern sekularisering. I så fall kan, *för det tredje*, intern sekularisering ligga bakom minskande skillnader mellan religiösa och sekulära väljares partipreferenser, det vill säga dealignment. (Hagevi, 2018, 2023).

En del forskare menar att det inte är självklart med en omfattande religiös dealignment (Inglehart, 1977: 217–225). Vad som då nämns är, för det första, att familjesocialisationen är starkare för religion än för andra sociala skiljelinjer: föräldrarna tros vara mer måna om att föra över värden och åsikter knutna till religion jämfört med till exempel klass. För det andra innebär sekularisering ett ifrågasättande av religiösa värden, vilket kan aktivera religiösa väljare politiskt och stärka sambandet mellan religiöst engagemang och partival. I svenskt sammanhang kan ett sådant exempel vara Kristdemokraternas nationella genombrott 1991 och att partiet sedan dess varit representerade i riksdagen. Partiets mobilisering av religiösa väljare kan vara en extra injektion för svensk religionsröstning (Hagevi, 2005).

Det inom forskningen ovissa läget för religionsröstning påkallar en studie om religiös och politisk förändring över tid. Med fokus på utvecklingen sedan 1988 kommer detta kapitel besvara tre preciserade frågeställningar som är relaterade till de tre sidor av sekularisering som undersöks i denna studie.

1. Har svenskarnas religiösa engagemang i form av gudstjänstsbesök minskat?
2. Har regelbundna gudstjänstbesökarens religiösa engagemang minskat?
3. Har sambandet mellan svenskarnas partipreferenser och gudstjänstbesök försvagats?

Religiös dealignment i svensk politik

Det finns ingen dominerande definition av religion. Bland substantiella definitioner är det inte ovanligt att karaktärisera religion som trossystem, symboler, beteenden, normer och/eller gemenskaper vilka är relaterade till en perception av en transcendent verklighet bredvid den naturliga. I det följande är religiositet individens subjektiva perception av och/eller beteende knutet till en transcendent verklighet bredvid den naturliga (Hagevi, 2009).

I sin banbrytande studie *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction* från 1967 beskrev Seymour Lipset och Stein Rokkan hur Väst-europas partisystem formats utifrån viktiga sociala skiljelinjer som gick genom respektive lands väljarkår och som hade etablerats i början av 1900-talet. En av skiljelinjerna var religiös och gick antingen mellan religiösa och sekulära väljare eller väljare med olika religiös identitet (till exempel protestanter och katoliker). De beskrev allianser (*alignments*) mellan partiernas respektive väljargrupper som att arbetare tenderade att rösta på socialdemokratiska partier. Dessutom betonade de allianser mellan kristna (katolska) väljare och kristdemokratiska partier, kristna protestantiska statskyrkoväljare och konservativa partier samt kristna dissenter-protestanter (i Sverige frikyrkliga) och en del liberala partier. Lipset och Rokkan argumenterade också för att allianserna mellan olika samhällsgrupper och partier var så starka att partisystemet frös och blev stabilt efter demokratins genombrott i början av 1900-talet. Det innebar bland annat att den överväldigande majoriteten av väljare röstade på samma parti i val efter val.

I dagens politik märks att det en gång frusna partisystemet har tinat upp. Den stora samhällsförändring som ligger bakom den rörligare väljarkåren brukar benämnas individualisering: en omfattande samhällsförändring som innebär att allt fler individer betonar sin självständighet i sociala relationer på bekostnad av kollektiv samhörighet (jämför Giddens, 1991). Samhällets tilltagande modernisering innebär att människor uppfattar att de själva väljer och kombinerar mellan många olika livsstilar och identiteter. Detta kan ställas mot äldre samhällen där möjligheten att genomföra sådana kombinationer antas ha varit mer begränsad. Före uppbyggnaden av partisystemet hade väljarna oftare en dominerande identitet: antingen arbetare, tjänsteman, glesbygdso, frikyrklig eller något liknande. Nu dominerar inte längre en och samma identitet på samma sätt. I stället väljer en människa att gå in i och ur flera olika identiteter: IT-konsult, förälder, stadsbo, musiker, sportfantast, bokälskare. En mångfald identiteter ger också en mångfald olika intressen. Dessa olika identiteter och de intressen som är kopplade till dem kan förvisso ha olika politisk betydelse för individen. Detta speglar också politiken där den varierande betydelsen av dessa intressen och identiteter gör att en väljare mera sällan ser ett parti som en självklar företrädare. Som ett resultat av denna utveckling försvagas väljarnas lojalitet till ett enda parti, samtidigt med en avtagande "alignment" mellan olika samhällsgrupper och partier samt allmänt minskad politisk betydelse av klass,

religion och skillnader mellan stad och land (Franklin m.fl., 1992; Oskarson, 2005). Fenomenet kallas för *dealignment* (Dalton, Flanagan & Beck, 1984).

Dealignment gäller alltså inte enbart väljarnas förhållande till partier utan också om väljare identifierar sig extra starkt med någon samhällsgrupp. Kopplingen mellan en medborgare och en enda samhällsgrupp har då blivit svagare. Vad gäller religiositet är sådan dealignment relaterad till sekularisering. En sådan sekularisering kan ta sig olika uttryck. Ett uttryck är den allmänna individuella sekulariseringen som bland annat leder till att färre besöker gudstjänst. I kyrkor och andra religiösa institutioner kan det ske en intern sekularisering som innebär att deras verksamhet i allt mindre utsträckning är relaterad till den egna religiösa traditionen (Johannesson, 2018). Även människor som besöker gudstjänster kan genomgå en slags individuell intern sekularisering. Då betyder den religiösa traditionen allt mindre för individen som i stället ersätter den med andra, mer sekulära, erfarenheter. En indikator på individuell intern sekularisering är att människor som besöker gudstjänst tvivlar på Guds existens, ber allt mindre eller uppfattar religiösa värden – som frälsning – som allt mindre viktiga. Både allmän och intern individuell sekularisering kan ha betydelse för val av parti. Vid allmän individuell sekularisering är det allt färre väljare som tar del av religion så att den kan påverka deras politiska förhållanden. Vid individuell intern sekularisering är det allt färre religiöst aktiva som låter denna del av livet påverka dem politiskt. Ett exempel är att religion betyder allt mindre för hur religiösa röstar. Detta är en form av dealignment.

Så här undersöks religiös och politisk förändring

I detta kapitel är avsikten att studera religiöst engagemang och partipreferenser bland svenska väljare. Religiöst engagemang studeras genom gudstjänstbesök. Det finns givetvis många andra sätt att undersöka religiöst engagemang (Leege & Kellstedt, 1993). Det nu använda måttet på religiöst engagemang – gudstjänstbesök – är inriktat på beteende, medan det finns andra mått som är mer psykologiska. Fördelen att analysera religiöst engagemang med gudstjänstbesök är att detta kan knytas till teoretiska antaganden om socialisation. Utifrån teorin om grupp-socialisation kan väljarnas religiositet påverka såväl deras politiska tänkande – kognition – som deras politiska känslor – affektion. Den kognition och affektion som rör individens förhållande till både religion och politik kan teoretiskt relateras till socialisationsprocesser som förekommer i sociala grupper. Om socialisationen sker i en religiös grupp (till exempel i en kyrka eller en religiös familj) är det möjligt att det inte enbart är religiösa uppfattningar som individen tar till sig, utan att det även finns politiska inslag som påverkar partipreferenser. Graden av religiös identifikation signaleras av individens religiösa engagemang, till exempel hur ofta någon besöker gudstjänster. Sådant religiöst engagemang kan stödja individen i att upprätthålla sin religiösa identitet, så kallad plausibilitetsstruktur. En religiös person kan ha större möjlighet att bevara sin religiösa identitet genom att regelbundet delta i en

kyrkas gudstjänst. Gudstjänstbesök är alltså en indikator på individens religiösa engagemang (Hagevi, 2009).

I Sverige är gudstjänstbesök till stora delar något som engagerar kristna. I andra religioner – som islam – är gudstjänster inte lika centrala som i kristendom. Dessutom är svarsfrekvensen lägre bland människor som invandrat från länder utanför Europa, vilket många svenska muslimer gjort (Hagevi, 2017). I SOM-undersökningen 2019 undersöktes religiös identitet och färre än var tionde regelbunden gudstjänstbesökare identifierade sig som muslim. Också om övriga icke-kristna inkluderas utgör denna grupp fortfarande mindre än tio procent av de regelbundna gudstjänstbesökarna.

I detta kapitel kommer data från den nationella SOM-undersökningen 1988–2023, vilken är en frågeundersökning riktad till ett representativt urval av den vuxna svenska befolkningen. De enkätfrågor som används undersöker hur ofta människor besöker gudstjänst och deras partipreferenser. Dessutom studeras i vilken mån människor tror och ber till Gud samt om de tycker att frälsning är viktigt. Fråge- och svarsformuleringar redovisas i samband med att data presenteras i kapitlets figurer.

De mått som används är procent och Cramers V som är ett sambandsmått som kan användas för variabler på nominalnivå, vilket är fallet för partipreferenser. Cramers V går från 0 (inget samband) till 1 (perfekt samband). I denna studie visar högre värden på Cramers V ett starkare samband mellan gudstjänstbesök och partipreferenser än lägre värden.

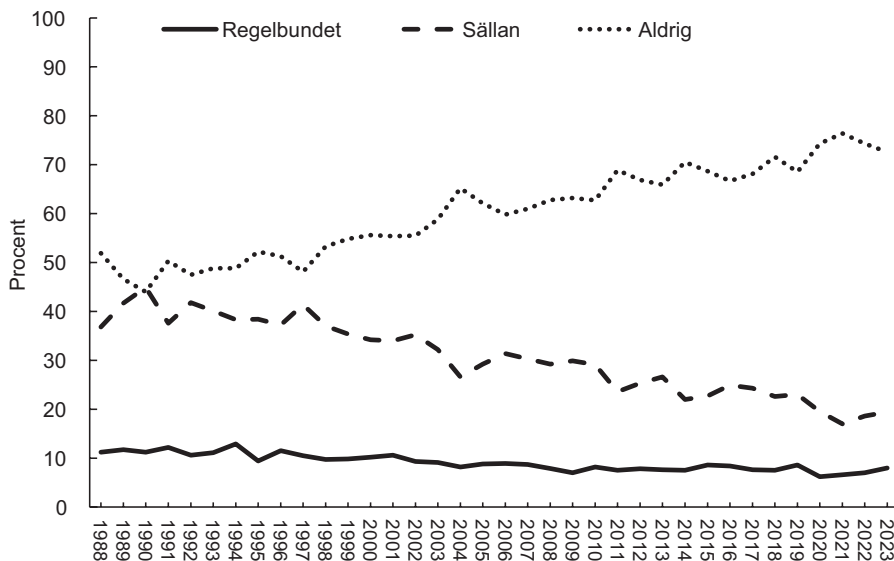
Minskad andel gudstjänstbesökare bland svenska väljare

Om sekulariseringen inneburit att svenskarna i allt mindre utsträckning besöker gudstjänster visar det på ett minskat religiöst engagemang och indikerar att religionens möjligheter att inverka på individers politiska åsikter och handlande minskar. I figur 1 redovisas andelen gudstjänstbesökare mellan 1988–2023 enligt SOM-undersökningarna.

De mest engagerade gudstjänstbesökarna är en liten men tämligen stabil andel, även om en svag minskning kan skönjas i figur 1. Under coronapandemin (då restriktionerna försvårade gudstjänstbesök) accentueras minskningen men 2023 tycks nivån av regelbundna gudstjänstbesökare ha återhämtat sig och är 8 procent. Sedan 1988 består gudstjänstsektulariseringen främst av en ökad andel som inte har kontakt med kyrkor och religiösa organisationer på bekostnad av andelen vars motsvarande kontakt är tämligen sporadisk. I figur 1 ökar andelen som aldrig besöker gudstjänst och ökningen accentueras efter 1998. Andelen personer som aldrig besöker gudstjänst är extra stor under coronapandemin men minskar senare. Andelen som aldrig besöker gudstjänst är 73 procent 2023 medan de som sällan besöker gudstjänst då utgör 19 procent av den vuxna befolkningen. Politiskt innebär svenska befolkningens minskade gudstjänstbesök att religionernas möjligheter att inverka på individers politiska åsikter och handlande har minskat sedan

1988. Dock är minskningen tämligen modest för den mest religiöst engagerade väljargruppen – regelbundna gudstjänstbesökare – där den religiösa påverkan kan antas vara som störst.

Figur 1 Hur ofta en person besökt gudstjänst eller religiöst möte under en ettårsperiod, 1988–2023 (procent)

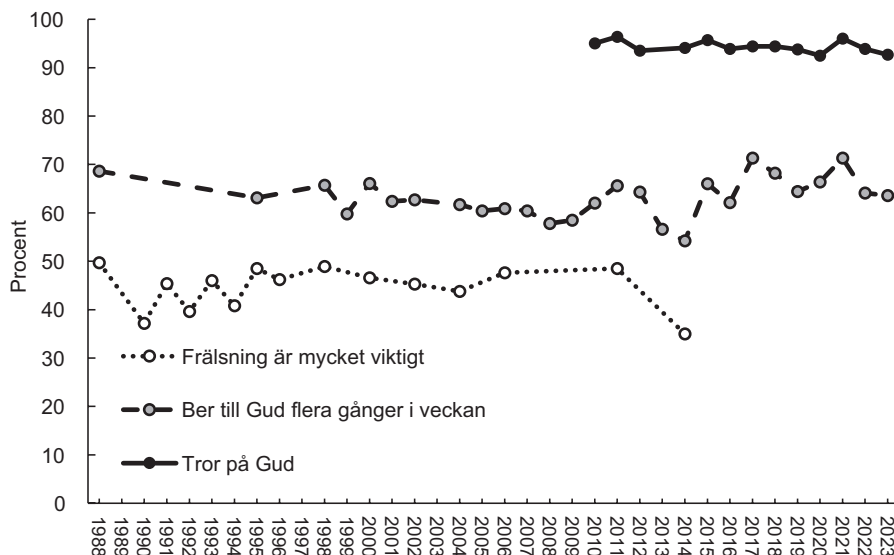
Kommentar: Frågan löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*, varpå bland annat *Besökt gudstjänst eller religiöst möte* nämndes. Det var möjligt att svara *Ingen gång* (kategoriserad som *aldrig*), *Någon gång under de senaste 12 månaderna*, *Någon gång i halvåret*, *Någon gång i kvartalet* (dessa tre svar kategoriserade som *sällan*), *Någon gång i månaden*, *Någon gång i veckan* eller *Flera gånger i veckan* (dessa tre svar kategoriserade som *regelbundet*). Antal svarande var 1 526–3 486 personer beroende på undersökningsår.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2023.

Intern sekularisering bland regelbundna gudstjänstbesökare

Även för religiöst engagerade kan religion betyda allt mindre. Detta är en så kallad individuell intern sekularisering där religionens betydelse minskar och begränsas i sin påverkan på individer. I figur 2 redovisas betydelsen av frälsning, bönevana och tro på Gud bland de mest religiöst engagerade gudstjänstbesökarna; de som regelbundet besöker gudstjänst. Om betydelsen av frälsning avtar, andelen som ofta ber till Gud minskar och fler inte tror på Gud bland regelbundna gudstjänstbesökare indikerar det en individuell intern sekularisering.

Figur 2 Betydelsen av frälsning, bönevana och tro på Gud bland regelbundna gudstjänstbesökare, 1988–2023 (procent)

Kommentar: Frågan om gudstjänstbesök löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*, varpå bland annat *Besökt gudstjänst eller religiöst möte* nämndes. Det var möjligt att svara *Ingen gång* (kategoriserad som *aldrig*), *Någon gång under de senaste 12 månaderna*, *Någon gång i halvåret*, *Någon gång i kvartalet* (dessa tre svar kategoriserade som *sällan*), *Någon gång i månaden*, *Någon gång i veckan* eller *Flera gånger i veckan* (dessa tre svar kategoriserade som *regelbundet*). Frågan om frälsning löd *Hur viktigt tycker du att följande saker är för dig?*, varpå bland annat *Frälsning* nämndes. Det var möjligt att svara *Mycket viktigt*, *Ganska viktigt*, *Varken viktigt eller oviktigt*, *Ganska oviktigt* eller *Inte alls viktigt*. Antal svarande på frågan om frälsning var 94–203 personer beroende på undersökningsår. Frågan om bön löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?* varpå bland annat *Bett till Gud* nämndes. Det var möjligt att svara *Ingen gång*, *Någon gång under de senaste 12 månaderna*, *Någon gång i halvåret*, *Någon gång i kvartalet*, *Någon gång i månaden*, *Någon gång i veckan* eller *Flera gånger i veckan*. Antal svarande på frågan om bön är 101–358 personer beroende på undersökningsår. Frågan om tro på Gud löd *Tror du på Gud?* Det var möjligt att svara *Ja* eller *Nej*. Antal svarande på frågan om gudstro var 107–298 personer beroende på undersökningsår. Punkterna på linjerna markerar tillgängliga undersökningsår.

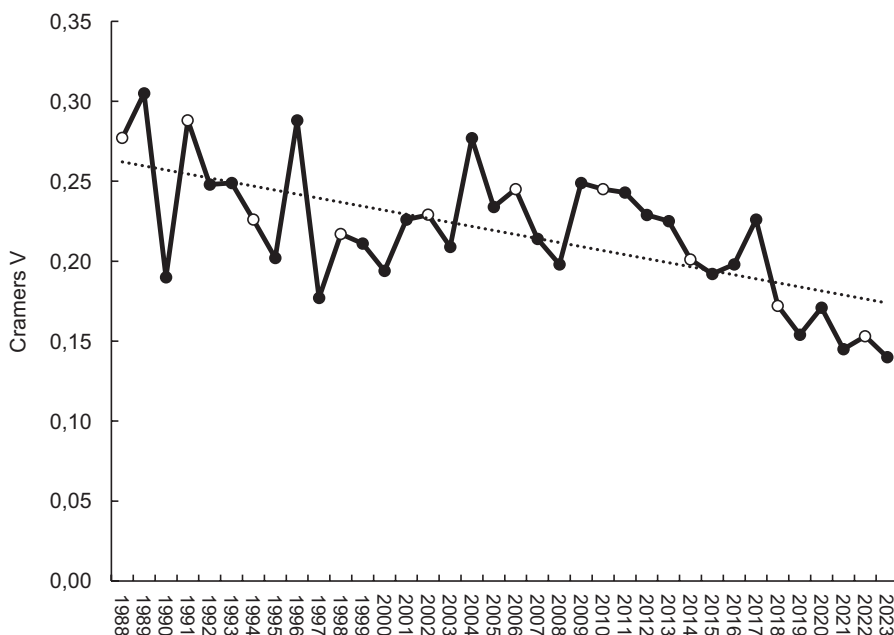
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2023.

Någon omfattande intern sekularisering står inte att finna bland de individer som regelbundet besöker gudstjänst. Varken frälsningens betydelse, bönevanan eller gudstron synes ge vika över tid. Det närmsta som kan skönjas är den sista mätningen för frälsningens betydelse 2014, men det krävs fler mätningar för att en ihållande tendens ska noteras. Frånvaron av individuell intern sekularisering bland regelbundna gudstjänstbesökare gör det mindre troligt att en sådan utveckling ligger till grund för religiös dealignment inom politiken.

Religiös dealignment 1988–2023

Låt oss studera vad som har förändrats mellan gudstjänstvanor och partipreferenser. I figur 3 redovisas sambandet mellan gudstjänstbesök och partipreferens 1988–2023. Den svarta linjen markerar sambandet mellan gudstjänstbesök och den svenska befolkningens partipreferenser. Sambandsmättet är Cramers V och varierar mellan 0 (inget samband) och 1 (perfekt samband). Ju högre värden på Cramers V, desto starkare samband mellan gudstjänstbesök och partipreferenser. Den prickade linjen är en regressionsanalys mellan år och sambandsmättet, vilket indikerar den linjära trenden över tid.

Figur 3 Samband mellan gudstjänstbesök och partipreferens, 1988–2023 (Cramers V)

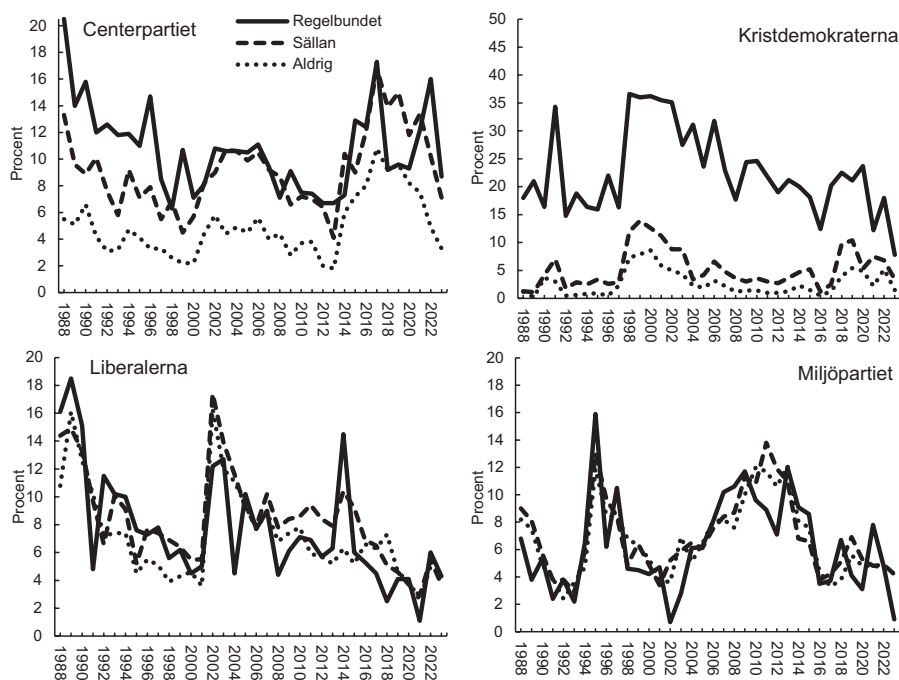
Kommentar: Frågan om gudstjänstbesök löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*, varpå bland annat *Besökt gudstjänst eller religiöst möte* nämndes. Det var möjligt att svara (med numeriskt värde inom parentes) *Ingen gång* (1), *Någon gång under de senaste 12 månaderna* (2), *Någon gång i halvåret* (3), *Någon gång i kvartalet* (4), *Någon gång i månaden* (5), *Någon gång i veckan* (6) eller *Flera gånger i veckan* (7). Frågan om partipreferens löd *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Det var då möjligt att ange partierna i riksdagen eller en kategori för övriga partier. Antal svarande var 1 319–3 201 personer beroende på undersökningsår. Den svarta linjen visar korrelationsvärdet, punkter markerar tillgängliga undersökningsår och vita punkter markerar valår. Den prickade linjen är en regressionsanalys mellan år och sambandsmättet, vilket kan sägas indikera den linjära trenden över tid.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2023.

Enligt figur 3 tenderar sambandet mellan svenska väljares gudstjänstbesök och partipreferenser att minska. Detta överensstämmer med dealignment och att betydelsen av sociala skiljelinjer minskar i politiken (Dalton, 2020).

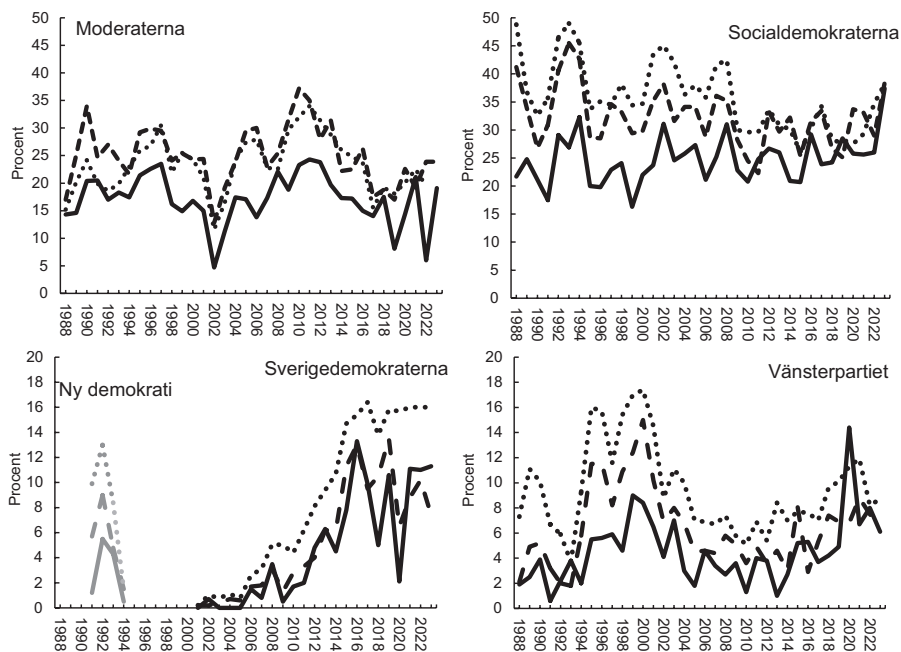
Genom att studera förändringen av väljarstödet för respektive parti är det möjligt att få information om vilka partiers väljarstöd som har förändrats så att religiös dealignment har utvecklats. I figur 4 redovisas uppgifterna om väljarnas partipreferenser efter gudstjänstbesök mellan 1988–2023. Notera att antalet svarande bland regelbundna gudstjänstbesökare ibland är lågt, vilket ger en större osäkerhet enstaka år. Därför bör uppmärksamheten riktas mot den allmänna tendensen över tid, inte på skillnader mellan enstaka år.

Figur 4 Partipreferenser efter gudstjänstbesök 1988–2023 (procent)

forts.

Figur 4 forts.

Kommentar: Frågan om gudstjänstbesök löd *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?*, varpå bland annat *Besökt gudstjänst eller religiöst möte* nämndes. Det var möjligt att svara *Ingen gång* (kategoriserad som *aldrig*), *Någon gång under de senaste 12 månaderna*, *Någon gång i halvåret*, *Någon gång i kvartalet* (dessa tre svar kategoriserade som *sällan*), *Någon gång i månaden*, *Någon gång i veckan* eller *Flera gånger i veckan* (dessa tre svar kategoriserade som *regelbundet*). Bland regelbundna gudstjänstbesökare var antal svarande 90–321 personer beroende på undersökningsår. Bland de som sällan besöker gudstjänst var antal svarande 239–1 151 personer beroende på undersökningsår. Bland de som aldrig besöker gudstjänst var antal svarande 573–1 682 personer beroende på undersökningsår. Frågan om partipreferens löd *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Det var då möjligt att ange partierna i riksdagen eller en kategori för övriga partier.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1988–2023.

Över tid varierar den allmänna opinionens stöd för de svenska partierna, liksom skillnaden i partiernas stöd bland väljare med olika gudstjänstvanor varierar. Trots det finns några tendenser som står sig över tid. Centerpartiet är starkare bland väljare som besöker gudstjänster, medan partiets stöd bland de som aldrig besöker gudstjänst brukar vara relativt svagt. Över tid har dessa skillnader avtagit och på 2020-talet har Centerpartiets stöd varit ganska jämnt fördelat bland väljare med olika gudstjänstvanor.

Kristdemokraternas stöd har varit mycket skevt fördelat bland väljare med olika gudstjänstvanor. Störst stöd har partiet alltid haft bland regelbundna gudstjänst-

besökare och minst bland de som aldrig besöker gudstjänst. Efter 2010 har partiets varierande stöd utifrån väljarnas gudstjänstvana avtagit betydligt och är 2023 försumbar. Denna förändring grundas på att Kristdemokraterna tappat stort bland regelbundna gudstjänstbesökare. Kristdemokraterna har dalat från toppnoteringen på 38 procent 1998 – året då partiet satte rekord i riksdagsvalet med nästan 12 procent i väljarstöd (Aardal & Oscarsson, 2023) – till *all time low* på 8 procent bland regelbundna gudstjänstbesökare 2023. Förändringen av Kristdemokraternas väljarstöd bland regelbundna gudstjänstbesökare sammanfaller till stora delar med en omfattande förändring av partiets politik där forskare noterat ett nedtonande av den kristna idétraditionen och av kristen etik (Brommesson, 2020).

Med några undantag under perioden 1988–2023 har Liberalerna haft ungefär likartat stöd från väljare med olika gudstjänstvanor. Över tid har partiets stöd minskat bland väljare oavsett hur ofta de besöker gudstjänster.

Miljöpartiets opinionsstöd har skiftat mellan åren, men det är sällan som partiets stöd bland väljare med olika gudstjänstvanor visat stora skillnader.

Moderaterna brukar ha svårast att få röster från regelbundna gudstjänstbesökare, men skillnaderna ska inte överdrivas även om väljartappet kan vara stort enskilda år.

I början av undersökningsperioden 1988 var Socialdemokraterna betydligt starkare bland väljare som aldrig besökte gudstjänst än bland de som regelbundet gjorde sådana besök. I slutet av undersökningsperioden är skillnaderna i partiets stöd bland väljare med olika gudstjänstvanor försumbart. Detta är en stor förändring för Socialdemokraterna. Under undersökningsperioden har partiet tappat i väljarstöd – i riksdagsvalet 1988 fick partiet 43 procent jämfört med 30 procent 2022. Stödet bland regelbundna gudstjänstbesökare har ökat från 25 procent 1988 till 38 procent 2023. Däremot förklaras hela Socialdemokraternas tillbakagång i väljaropinionen av deras minskande stöd bland framför allt väljare som aldrig besöker gudstjänst. Bland dessa har stödet för Socialdemokraterna gått från 49 procent 1988, till 26 procent 2015, upp till 38 procent 2023. Socialdemokraterna har även tappat bland de som sällan besöker gudstjänst: från 41 procent 1988, till 25 procent 2015, upp till 38 procent 2023. Socialdemokraterna är också det parti som samlar en stor del av svenska muslimer som väljare; en tidigare undersökning rapporterar att omkring 60 procent av svenska muslimer föredrar Socialdemokraterna (Hagevi, 2017). Det muslimska väljarstödet för Socialdemokraterna är också en del av förklaringen till partiets framgång bland regelbundna gudstjänstbesökare. Enligt den nationella SOM-undersökningen 2019 var en fjärdedel muslimer bland de regelbunden gudstjänstbesökare som föredrog Socialdemokraterna. Denna andel motsvarar Socialdemokraternas ökning bland regelbundna gudstjänstbesökare. Andelen som föredrog Socialdemokraterna bland regelbundna gudstjänstbesökare och som inte var muslimer var 22 procent (n=112) 2019. Jämfört med andra partier är det endast Socialdemokraternas stöd bland regelbundna gudstjänstbesökare som ökar nämnvärt på grund av svenska muslimers partipreferenser.

I figur 4 står det klart att stödet för Sverigedemokraterna har ökat kraftigt under 2000-talet. Ökningen har skett oavsett hur ofta väljarna besöker gudstjänst. Stödet för Sverigedemokraterna är dock svagast bland regelbundna gudstjänstbesökare och starkast bland väljare som aldrig besöker gudstjänst. Om vi förflyttar oss till början av 1990-talet följer resultaten i figur 4 i huvudsak ett liknande mönster: Ny demokrati fick starkast stöd bland väljare som aldrig besökte gudstjänster och svagast bland regelbundna gudstjänstbesökare.

Vänsterpartiet har oftast samlat en handfull procent av de svenska väljarnas röster. En opinionsmässig storhetstid inträffade efter Sovjetunionens upplösning under Vänsterpartiets populära partiledare Gudrun Schyman 1993–2003 (Möller, 2019). Enligt figur 4 har Vänsterpartiet oftast funnit sitt starkaste stöd bland de mest sekulariserade gudstjänstbesökarna, medan stödet bland regelbundna gudstjänstbesökare varit svagt. Efter det att Schyman avgått som partiledare (och lämnat partiet) tappade Vänsterpartiet väljarstöd, men har på senare tid fått ökat stöd i väljaropinionen. Under denna tid har skillnaderna i stödet från väljare med olika gudstjänstvanor minskat.

Att skillnaderna i partiernas stöd från väljare med olika gudstjänstvanor tenderar att ha minskat överensstämmer med dealignment-teorin och det svagare sambandet mellan väljarnas gudstjänstbesök och partipreferenser som tidigare redovisats i figur 3. Utifrån vad som framkommit i figur 4 framstår förändringen av Kristdemokraternas minskade väljarstöd bland regelbundna gudstjänstbesökare och Socialdemokraternas väljartapp bland sekulära väljare som extra betydelsefulla förklaringar till den religiösa dealignment som noterats. Även att Centerpartiets och Vänsterpartiets stöd bland väljare med olika gudstjänstvanor har jämnats ut innebär en ökad dealignment. Dessa förändringar uppvägs inte av att Sverigedemokraterna (som ett relativt nytt parti) uppvisar svagt stöd bland regelbundna gudstjänstbesökare och starkare stöd bland mer sekulära väljare.

Religiositet betyder allt mindre inom politiken

Relationen mellan religion och partipreferenser har förändrats bland svenskarna under de senaste tre decennierna. En stor förändring rör svaret på kapitlets första preciserade frågeställning som visar att svenskarnas religiösa engagemang i form av gudstjänstbesök har minskat. Däremot visar svaret på kapitlets andra preciserade frågeställning inte på någon intern sekularisering då det religiösa engagemanget bland regelbundna gudstjänstbesökare i huvudsak är oförändrat. Den tredje preciserade frågeställningen handlar om svenskarnas partipreferenser i relation till gudstjänstbesök. Resultatet i detta kapitel visar att sambandet mellan svenskarnas gudstjänstbesök och partipreferenser har försvagats mellan 1988 och 2023.

Analysen i detta kapitel överensstämmer med såväl sekularisering (Hagevi, 2009) som dealignment (Dalton m.fl., 1984). Dels för att andelen religiöst engagerade minskar. Dels för att religiöst engagemang i allt mindre utsträckning påverkar svenska

väljares partipreferenser. Däremot finns inget som tyder på en intern sekularisering på individuell nivå bland personer som är regelbundna gudstjänstbesökare. Därför kan inte denna typ av intern sekularisering ligga bakom den religiösa dealignment som noterats i denna studie.

För främst Socialdemokraterna och Kristdemokraterna har stödet bland väljare som i olika omfattning besöker gudstjänster förändrats över tid på ett sätt som innebär att sambandet mellan religiöst engagemang och partipreferenser har blivit svagare. Längre var de regelbundna gudstjänstbesökarna en svag socialdemokratisk väljargrupp medan de var betydligt starkare bland mer sekulära väljare, speciellt de som aldrig besökte gudstjänst. Detta förhållande har de tre senaste valen förändrats till att det inte finns något samband mellan väljarnas gudstjänstbesök och stöd för Socialdemokraterna, utan att stödet är lika stort bland väljare som besöker gudstjänst regelbundet, sällan eller aldrig. Då Socialdemokraterna backat kraftigt i väljaropinionen under studiens undersökningsperiod har detta väljartapp helt och hållet skett bland de mer sekulära väljarna. Medan Socialdemokraterna sedan millennieskiftet fått ökat stöd bland regelbundna gudstjänstbesökare har partiet sedan 1990-talet i stället fått minskat stöd bland väljare som sällan eller aldrig besöker gudstjänst. Socialdemokraternas starkare ställning bland regelbundna gudstjänstbesökare tycks till största del bero på deras stöd bland den växande väljargruppen svenska muslimer. Eftersom Socialdemokraterna trots sitt väljartapp är Sveriges största parti har resultatet stor inverkan på den försvagade kopplingen mellan religion och parti bland svenska väljare.

Kristdemokraternas styrkebas har varit regelbundna gudstjänstbesökare där partiets stöd var avsevärt starkare än i mer sekulära väljargrupper. Kristdemokraternas stöd bland sina kärnväljare har försvagats. År 2023 fanns ingen nämnvärd skillnad i partiets stöd bland regelbundna gudstjänstbesökare och mer sekulära väljargrupper. Detta är också en viktig anledning till att religionsröstningen avtar i svensk politik.

När väljarnas gudstjänstbesök studeras är svenska populistpartiers starkaste väljargrupp de som aldrig idkar sådan religionsutövning. Detta gäller för Sverigedemokraterna liksom för det enda val där det nu insomnade Ny demokrati vann platser i riksdagen i början av 1990-talet. För dessa högerpopulistpartier finns ingen nämnvärd förändring över tid som kan förklara religionens minskande betydelse för väljarnas partipreferenser.

En viktig uppgift för kommande forskning är att undersöka vilka väljare som trots sitt religiösa engagemang väljer att sluta stödja de partier som tidigare varit starka i denna väljargrupp. Ytterligare en intressant fråga som behöver svar är varför religiös dealignment äger rum. Att religionens inflytande avtar inom politiken innebär inte att behovet av forskning om relationen mellan religion och politik avtar.

Referenser

- Aardal, B., & Oscarsson, H. (2023). Norway, Sweden, and Denmark: Christian democratic parties and religious voting. I J. R. Montero, P. Segatti & K. Calvo (Red.), *Religious voting in western democracies* (s. 525–548). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198807858.003.0019>
- Brommesson, D. (2020). Kristdemokraterna och dess allt mindre religiösa väljare: Värderingar bland kristdemokratiska väljare 2010–2020. *Surveyjournalen*, 7(2), 66–75. <http://doi.org/10.15626/sj.20200706>
- Brommesson, D., & Friberg-Fernros, H. (2013). *Bortom den sekulära staten: Religion och politik i en postsekulär tid*. Studentlitteratur.
- Dalton, R. J. (2020). *Citizen politics: public opinion and political parties in advanced industrial democracies*. Sage/CQ Press.
- Dalton, R. J., Flanagan, S. C., & Beck, P. A. (Red.) (1984). *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?* Princeton University Press.
- Davie, G. (2000). *Religion in modern Europe: A memory mutates*. Oxford University Press.
- Franklin, M., Mackie T., & Valen, H. (Red.) (1992). *Electoral change: Responses to evolving social and attitudinal structures in Western countries*. Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Stanford University Press.
- Hagevi, M. (2005). Evangelikaler i svensk och amerikansk politik. I M. Hagevi (Red.), *Religion och politik* (s. 134–162). Liber.
- Hagevi, M. (2009). *Politisk opinion och religiositet i Västra Götaland*. Sekel.
- Hagevi, M. (2012). Beyond Church and State: Private Religiosity and Post-Materialist Political Opinion among Individuals in Sweden. *Journal of Church and State*, 54(4), 499–525. <https://doi.org/10.1093/jcs/csr121>
- Hagevi, M. (2017). Partipreferenser bland svenska muslimer. *Surveyjournalen*, 4(2), 17–28. <https://doi.org/10.15626/sj.20170405>
- Hagevi, M. (2018). Religionsröstning i Sverige 1988–2018. *Surveyjournalen*, 5(1), 2–14. <https://doi.org/10.15626/sj.20180501>
- Hagevi, M. (2023). Förändrade partipreferenser: Trender bland gudstjänstbesökare och frikyrkoväljare. I F. Wenell (Red.), *Ett glödande arv: Väckelserörelse, omvändelse och demokrati* (s. 213–251). Libris.
- Halldorf, J. (2018). *Gud: återkomsten*. Libris.
- Holmberg, S., & Gilljam, M. (1987). *Väljare och val i Sverige*. Bonniers.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: Changing values and political styles among western publics*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2021). *Religion's sudden decline: What's causing it, and what comes next*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197547045.001.0001>

- Johannesson, K. (2018). Vad menas med kyrkans sekularisering: En filosofisk inventering av tankefigurer och skilda begreppsdefinitioner. I T. Girmalm & M. Rosenius (Red.), *Inomkyrklig sekularisering* (s. 11–30). *Studia Theologica Practica Umensia* (2024-03-26: <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1317143/FULLTEXT01.pdf>).
- Leege, D., & Kellstedt, L. (Red.) (1993). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. M. E. Sharpe.
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. I S. M. Lipset & S. Rokkan (Red.), *Party Systems and Voter Alignments* (s. 1–64). The Free Press.
- Möller, T. (2019). *Svensk politisk historia: Strid och samverkan under tvåhundra år*. Studentlitteratur.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2012). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511894862>
- Oskarson, M. (2005). Social structure and party choice. I J Thomassen (Red.), *The European Voter: A comparative study of modern democracies* (s. 84–105). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199273219.003.0004>
- Rose, R., & Urwin, D. (1969). Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regimes. *Comparative Political Studies*, 2(1), 7–67. <https://doi.org/10.1177/001041406900200103>
- SOM-institutet (2024). *SOM-institutets kumulativa dataset för den nationella SOM-undersökningen 1986–2023 (v2024.1)*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sorgenfrei, S. (2019). ”Vi måste prata om Sverige som mångreligiöst land.” *Dagens Arena* (2024-03-19: <https://www.dagensarena.se/essa/vi-maste-prata-om-sverige-som-mangreligiost-land/>).

ALKHOLSKATTEN SOM STYRMEDEL

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Stödet för att höja alkoholskatten i Sverige är betydligt starkare än för att sänka den. I detta kapitel undersöker vi vilka effekter människor tror att en sänkning av skatten på alkohol skulle få och deras förståelse av hur skattens roll som styrmedel påverkar alkoholkonsumtionen i Sverige. Resultaten visar att de flesta har en stark tilltro till att alkoholskatt bidrar till att minska alkoholkonsumtionen i landet, i synnerhet bland ungdomar och missbrukare. Och få tror att en skattesänkning skulle ge positiva effekter för näringsliv och livskvalitet på hemorten. Lite motsägelsefullt finner vi också att mycket få tror att deras *egen* alkoholkonsumtion skulle öka om skatten sänktes. Huvudresultatet är att dessa uppfattningar om hur alkoholskatten fungerar som styrmedel bidrar till att forma människors åsikter om skattesänkningarnas önskvärdhet. De som tror att skatten minskar alkoholkonsumtionen vill inte sänka den.

Internationella studier visar konsekvent att högre alkoholpriser, genom skatteökningar eller direkta prisjusteringar, minskar alkoholkonsumtionen. Priselasticiteten för alkohol, det vill säga efterfrågans känslighet för prisförändringar, indikerar att efterfrågan sjunker när priset ökar (Babor m.fl., 2022; Guindon m.fl., 2022).

I detta kapitel ska vi undersöka hur svenska folket ser på alkoholskatten, hur opinionen om skatten har förändrats över tid och i vilken grad bedömningar av skatternas effekter på alkoholkonsumtion och samhället vägs in när människor tar ställning till om skatteförändringar är önskvärda. Vi kommer att studera i vilken utsträckning alkoholskatten är en ”termostatfråga” där opinionen förändras när skattesatserna justeras, och i om människors egen ekonomiska situation och dryckesvanor bidrar till att förklara deras uppfattningar.¹

Opinionen om alkoholskatten

I Sverige har alkoholskatt varit ett politiskt styrmedel sedan lång tid tillbaka, både med syftet att begränsa konsumtion och att generera skatteintäkter för staten. Den första dokumenterade tullavgiften på importerat brännvin infördes redan år 1591. Under de följande århundradena användes avgifter, skatter och regleringar för att försöka kontrollera alkoholkonsumtionen. På 1900-talet såg Sverige en markant höjning av alkoholskatterna, särskilt efter att motboken avskaffades 1955, då

skatterna höjdes för att motverka en förväntad ökning av konsumtionen. Efter Sveriges inträde i EU 1995 skedde en omvänd utveckling. När restriktionerna för import av alkohol liberaliserades till följd av EU-medlemskapet sänktes skatterna delvis som svar på den ökade privatimporten (Johansson, 2008; Westerlund & Lindahl, 2005; Örnberg, 2009). Under det senaste decenniet har vi åter sett en trend av höjda alkoholskatter.

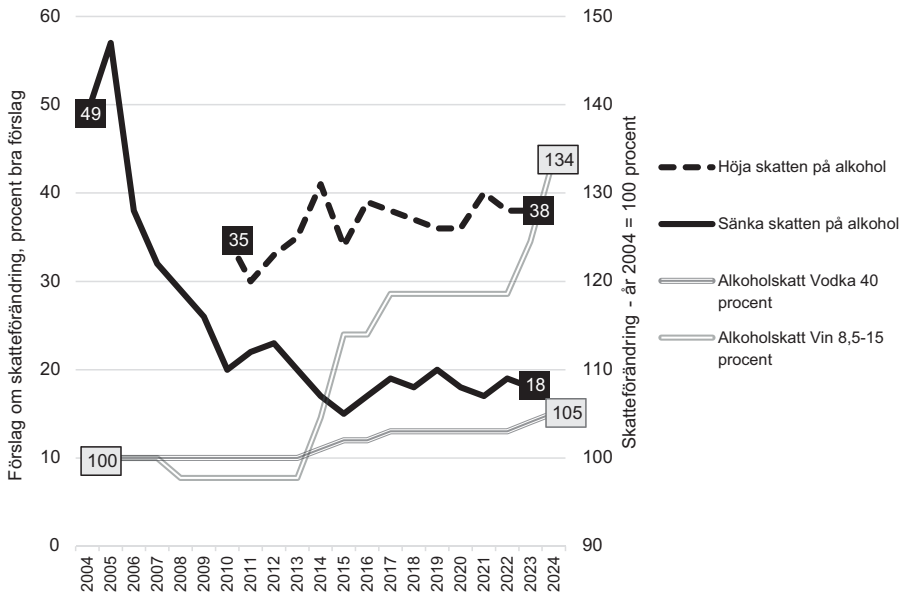
Efter EU-inträdet skedde en opinionssvängning i Sverige, med växande stöd för en mer liberal alkoholpolitik (Leimar m.fl., 2013). År 2005, ett decennium efter EU-inträdet, visade den nationella SOM-undersökningen att en majoritet (57 procent) ansåg att alkoholskatten borde sänkas. Under de följande tio åren skedde sedan en dramatisk förändring av opinionen, där stödet för att sänka skatten minskade till endast 15 procent år 2015. Att år 2005 av okänd anledning hade ovanligt högt stöd för skattesänkning gör att utvecklingen möjligen ser mer dramatiskt ut än den var, men att vinden i alkoholorpinionen vände i en mer restriktiv riktning vid denna tidpunkt bekräftas av en parallell utveckling i synen på Systembolagets monopol. En debatt kring de negativa konsekvenserna av en sänkning av alkoholskatterna i Finland kan också ha bidragit till opinionsomsvängningen (Weibull m.fl., 2017). De senaste åtta åren har opinionen dock varit tämligen stabil och 2023 ansåg 18 procent att det var en god idé att sänka skatten. Från 2010 har vi ställt frågor i SOM-undersökningen om inställningen till att *höja* skatten, och stödet för detta har varierat mellan 30–41 procent, med 38 procent positiva 2023. Det är således idag 20 procentenheter fler som föredrar en skattehöjning jämfört med de som förespråkar en sänkning. Opinionsutvecklingen under 2000-talet redovisas i figur 1.

Frågor som mäter opinionens inställning till att höja eller sänka nivåer på olika områden brukar ibland kallas ”termostatfrågor” (Soroka & Wlezien, 2010), eftersom svaren kan bero på den rådande nivån på det som frågan gäller, till exempel flyktmottagning, straffskalor eller bidragsnivåer. Termostatmodellen bygger på ett antagande om att allmänheten agerar som en reglerande kraft, sökande efter en balans mellan för stora och för små insatser i olika politikområden. Frågan är om det går att tolka opinionsutvecklingen när det gäller alkoholskatten som en termostatfråga som reagerar på den faktiska utvecklingen av skattenivåerna?

Alkoholskatten i Sverige är en punktskatt som varierar för olika sorters alkoholdrycker och alkoholstyrkor. I figur 1 presenteras skatteutvecklingen för vin och vodka. Skatten på vodka var oförändrad under perioden 2004–2013, medan skatten på vin sänktes marginellt. Denna skattemässigt stabila period sammanföll med en tid då opinionen starkt svängde från att stödja skattesänkningar till att föredra höjningar. Efter denna period höjdes också skatten på starksprit i små steg, och år 2024 var skatten 5 procent högre jämfört med 2004. Skatten på vin hade däremot ökat betydligt mer (34 jämfört med 2004). Under perioden 2013–2023 då skatterna höjdes har emellertid opinionen i skattefrågan varit relativt oförändrad. Det finns därmed inga indikationer på att alkoholskatten fungerat som en termostatfråga i

den svenska opinionen under senare år. En reservation är att skatten inte är den enda relevanta faktorn för att bestämma hur priset på alkohol upplevs. Med tanke på köpkraftsutvecklingen för stora samhällsgrupper har alkoholens ekonomiska överkomlighet ökat för många under perioden, trots skattehöjningarna (Müller m.fl., 2023).

Figur 1 *Opinionen om alkoholskatten (procent bra förslag) jämfört med alkoholskattens utveckling, 2004–2024 (procentuell förändring)*

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande förslag? – Höja skatten på alkohol* respektive *Sänka skatten på alkohol*. Svartalternativen var *Mycket bra förslag*, *Ganska bra förslag*, *Varken bra eller dåligt förslag*, *Ganska dåligt förslag* samt *Mycket dåligt förslag*. Figuren redovisar andelen mycket/ganska bra förslag. Figuren redovisar också utvecklingen av alkoholskatten där nivån 2004 utgör referenspunkt (=100) och 105 motsvarar en femprocents ökning jämfört med detta år.

Källa: Skatteverket.se; Den nationella SOM-undersökningen 2004–2023.

I SOM-undersökningarna har det varje år även ställts en fråga som berör människors syn på att generellt ”sänka skatterna” i Sverige. Resultaten visar att stödet för generella skattesänkningar var som högst i början av 2000-talet. År 2005 tyckte hela 64 procent att det var ett mycket eller ganska bra förslag att sänka skatterna, men stödet minskade till endast 35 procent år 2013. Därefter ökade stödet för skattesänkningar något, till 43 procent 2023. Trenderna i skatteopinionen generellt under 2000-talet liknar därmed den för alkoholskatten specifikt, men med den

betydande skillnaden att stödet för att sänka skatten på alkohol konsekvent legat 20–30 procentenheter lägre än för generella skattesänkningar.

När frågorna om alkoholskatt och generell skattesänkning ställts i samma formulär i SOM-undersökningen (vid sex tillfällen, senast 2015) visar en korrelationsanalys på ett signifikant positivt samband ($r = +0.34$), vilket innebär att 11 procent av variationen i åsikterna om alkoholskatter kan förklaras av en allmän benägenhet att vilja sänka skatter. Det tycks alltså finnas en underliggande inställning till skattesänkningar som påverkar åsikterna i båda frågorna. Trots detta måste det sägas vara ett förvånansvärt svagt samband, med tanke på att det rör sig om två skattesänkingsfrågor i ett och samma frågebatteri. Detta tyder på att många människor tar hänsyn till helt andra faktorer än deras principiella inställning till skatter när de tar ställning till storleken på alkoholskatten.

Alkoholskattens effekter

Våra tidigare studier har gett oss en god förståelse för vad som påverkar människors åsikter om alkoholpolitiska åtgärder. Till exempel tenderar personer som konsumerar mer alkohol att föredra en mer liberal alkoholpolitik, inklusive i frågor som rör beskattning. Detta kan ses som ett uttryck för egenintresse, eftersom de som dricker mest även påverkas mest av restriktioner och prishöjningar. Ideologiska åsikter spelar också en roll, där personer som står politiskt till vänster ofta har en mer restriktiv hållning i alkoholpolitiken. (Karlsson m.fl., 2020; Weibull m.fl., 2017). Vi har också kunnat observera att människor är mer positiva till politiska styrmedel när de anser att dessa är effektiva (Karlsson m.fl., 2022; 2023; jfr. Storvoll m.fl., 2015).

När det gäller människors föreställningar om hur alkoholskatten fungerar som politiskt styrmedel har vi emellertid hittills inte vetat så mycket. I 2023 års nationella SOM-undersökning har vi därför för första gången ställt en ny fråga som försöker fånga just denna aspekt. Denna nya frågeställning handlar om individernas åsikter angående potentiella effekter på deras egen och olika sociala gruppers alkoholkonsumtion, om det skulle ske en betydande minskning av alkoholskatten. I frågan inkluderades även potentiella konsekvenser för de svarandes hemort. Resultaten från frågan redovisas i tabell 1.

Resultaten visar att människor har en stark tilltro till att höga alkoholskatter fungerar för att minska totalkonsumtionen av alkohol i Sverige. Hela 54 procent tror att genomsnittssvensken skulle dricka mer om skatten sänktes. Ännu fler, 56 procent, tror att ungdomar skulle öka sin konsumtion, och hela 69 procent tror att missbrukare skulle dricka mer om skatten sänktes. Att personer med riskfylld alkoholkonsumtion påverkas mer än andra av prisökningar är väl dokumenterat i forskningen, medan tidigare studier antyder att unga är mindre påverkade av prisförändringar (Babor m.fl., 2022; Trolldal m.fl., 2021).

Tabell 1 Åsikter om konsekvenser av en stor sänkning av alkoholskatten, 2023 (procent, balansmätt, medelvärde 1–7)

	Helt felaktigt							Helt riktigt	S:a	Balans	Medel 1–7
	1	2	3	4	5	6	7				
Att du själv skulle dricka mer alkohol	71	12	5	6	4	1	1	100	-79	1,7	
Att människor på den ort jag bor skulle dricka mer alkohol	19	11	16	19	16	9	10	100	-11	3,7	
Att genomsnittssvensken skulle dricka mer alkohol	9	6	12	19	23	15	16	100	+27	4,5	
Att ungdomar skulle dricka mer alkohol	10	7	10	17	21	17	18	100	+29	4,5	
Att missbrukare skulle dricka mer alkohol	8	6	6	11	15	18	36	100	+49	5,2	
Att låginkomsttagare skulle dricka mer alkohol	10	8	9	19	20	16	18	100	+27	4,5	
Att höginkomsttagare skulle dricka mer alkohol	25	15	13	18	11	8	10	100	-24	3,4	
Att fylleri och våld skulle öka på den ort där jag bor	15	13	12	18	15	12	15	100	+2	4,0	
Att livskvaliteten skulle öka för människor på den ort där jag bor	45	17	13	16	4	2	3	100	-66	2,3	
Att näringslivet skulle gynnas på den ort där jag bor	33	14	12	20	10	6	5	100	-38	3,0	

Kommentar. Frågan löd *Alkoholskatten är ett omdiskuterat sätt att påverka människors alkoholkonsumtion. I vilken grad anser du det vara felaktigt eller riktigt att en stor sänkning av alkoholskatten skulle få följande konsekvenser?* Den sjugradiga svarskalet och de tio föreslagna konsekvenserna presenteras ordagrant i tabellen. Balansmättet avser andelen som svarat skalsteg 5–7 minus andelen som svarat skalsteg 1–3. Antal svarande i samtliga frågor varierade mellan 1 664–1 695.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Många anser därtill att alkoholkonsumenternas ekonomiska situation påverkar priselasticiteten. Hela 54 procent tror att låginkomsttagare skulle dricka mer efter en skattesänkning, medan endast 29 procent tror detsamma för höginkomsttagare.

Relativt få ser några positiva vinster med en större sänkning av alkoholskatten för sin hemort; endast 9 procent tror på ökad livskvalitet och 21 procent på att näringslivet skulle gynnas på orten. Hela 42 procent tror däremot på negativa effekter, det vill säga att fylleri och våld skulle öka på orten.

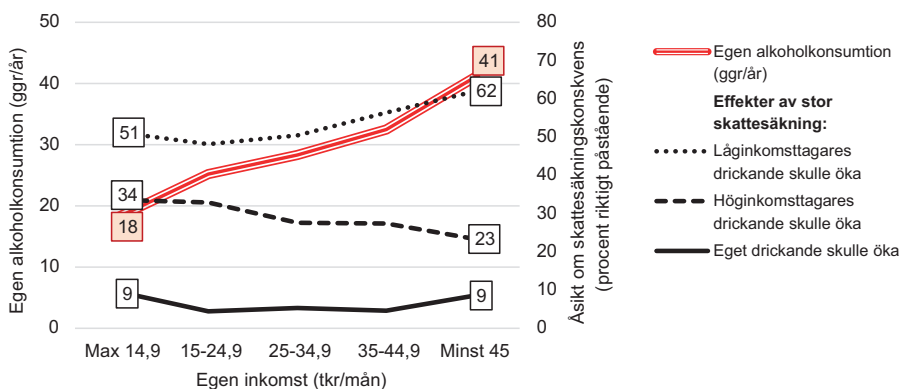
Resultaten avslöjar även ett mönster som vi tidigare observerat: människor ser alkoholproblem som något som främst finns på avstånd och upplever i mindre utsträckning att problemen berör dem själva och deras hemort (Holmberg m.fl.,

2015). Endast 35 procent tror att människor i deras hemort skulle dricka mer efter en skattesänkning. När det gäller den egna konsumtionen tror bara 6 procent att de skulle dricka mer efter en stor skattesänkning, medan hela 88 procent (!) *inte* tror att deras konsumtion skulle förändras. Svenska folket är alltså ganska övertygade om att skattenivån påverkar andras drickande, men mycket få tror att den påverkar deras eget.

Betydelsen av den egna konsumtionen och den egna ekonomin

I teorierna om priselasticitet ingår att konsumenternas egen inkomst avgör hur påverkade de blir av prisförändringar. Och självfallet blir konsekvenserna av skatteförändringar större för de som dricker (och betalar för) mycket alkohol än för de som inte dricker alls. När vi studerar människors uppfattning om hur alkoholskattens priselasticitet fungerar är det därför av intresse att veta vilken ekonomisk situation de befinner sig i och hur mycket de dricker. I figur 2 och 3 illustreras samband mellan dessa faktorer och ett urval av åsikter om skattesänkningens effekter.

Figur 2 Egen alkoholkonsumtion (druckit alkohol ggr/år) och åsikter om skattesänkningseffekter (procent "riktigt påstående"), 2023 efter inkomst

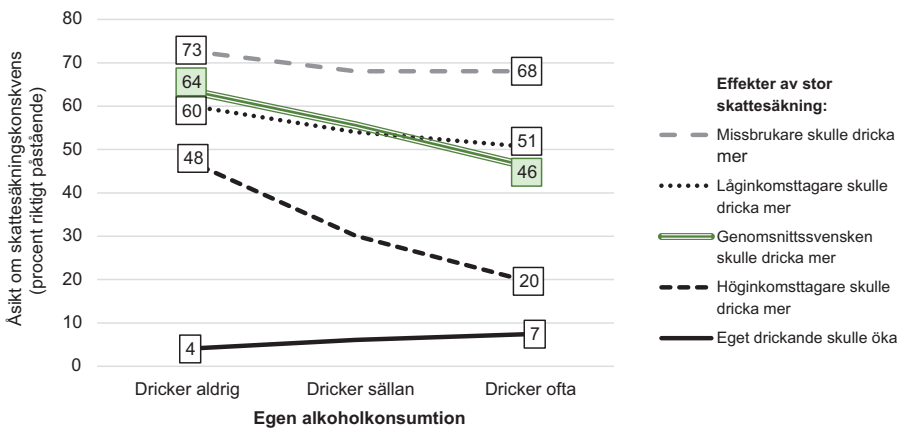
Kommentar: Figuren illustrerar samband mellan de svarandes egen månadsinkomst (x-axeln) och (på primäraxeln till vänster) nivån på den egna alkoholkonsumtionen (mätt som antal gånger per år människor svarat att de druckit det senaste året), och (på sekundäraxeln till höger) andelen som instämmer i att låg-, höginkomsttagare och de själva skulle dricka mer efter en stor skattesänkning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I figur 2 ser vi hur starkt sambandet är mellan individers drickande och deras inkomstnivå – de med högst inkomst dricker alkohol dubbelt så ofta som de med lägst. I figuren visas också hur åsikter om skattesänkningseffekter förhåller sig

till den egna inkomsten, och här ser vi inget samband mellan inkomstnivå och de svarandes uppfattning om hur de själva skulle påverkas av en skattesänkning. Låg- och höginkomsttagare tror i lika liten grad att de skulle dricka mindre efter en sänkning. Men samtidigt är övertygelsen stark att andras förväntade konsumtionsminskning är avhängig av deras inkomst. De flesta tror att låginkomsttagares konsumtion skulle påverkas mer av en skattesänkning, och höginkomsttagare något mindre. Svarande som själv har hög inkomst är de som tror att inkomstskillnader spelar störst roll.

Figur 3 Åsikter om skattesänkningseffekter, 2023 (procent "riktigt påstående") efter grad av egen alkoholkonsumtion

Kommentar: Figuren illustrerar samband mellan frekvensen på den egna alkoholkonsumtionen och andelen som tycker att påståenden om att missbrukare, genomsnittssvensken, låg-, höginkomsttagare de själva skulle dricka mer efter en stor skattesänkning. Alkoholkonsumtionen bygger på svar om hur ofta svarande under senaste året druckit öl, vin eller sprit: aldrig, sällan (någon gång i månaden eller mer sällan) samt ofta (någon gång i veckan eller oftare)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I figur 3 ser vi en signifikant tendens som tyder på att de som ofta dricker alkohol anser att de skulle påverkas mer av sänkt skatt än de som dricker sällan eller aldrig. Generellt sett är det dock de som dricker sällan som tillskriver skattesänkningar de största effekterna på *andras* konsumtion. Bland dem som aldrig dricker alkohol är det 64 procent som tror att genomsnittssvensken skulle dricka mer, att jämföra med 46 procent bland dem som dricker ofta. Uppfattningen om hur höginkomsttagare skulle reagera på en skattesänkning skiljer sig ännu mer (48 jämfört med 20 procent), medan skillnaden mellan dem som dricker aldrig och ofta är mindre när det gäller uppfattningen om missbrukares drickande (73 jämfört med 68 procent).

Vad förklarar uppfattningarna om alkoholskatten?

Vad är det då som gör att människor gör olika bedömningar av alkoholskattens konsekvenser, och – framför allt – hur mycket bidrar dessa effektbedömningar till att förklara om människor anser att en skattesänkning är önskvärd?

För att svara på dessa frågor har vi konstruerat en serie av regressionsmodeller. Dessa modeller presenteras i sin helhet i tabellbilagan (Karlsson, 2024), inklusive analyser av vad som förklarar uppfattningarna om skattesänkningarnas konsekvenser. Dessa resultat visar bland annat att män, unga, låginkomsttagare och de som dricker alkohol ofta tror att deras drickande skulle öka något om skatten sänktes. Personer som dricker alkohol ofta är dock mer skeptiska till att andra skulle dricka mer efter en skattesänkning, men desto mer optimistiska när det gäller skattesänkningarnas positiva effekter för hemortens livskvalitet och näringsliv.

Resultaten om hur uppfattningar om skatternas effekter bidrar till att forma alkoholopinionen presenteras i tabell 2. I modell M1 är den beroende variabeln en fråga som fångar människors ”alkoholideologi”. Frågan löd *I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilket är din åsikt om detta*” och svar gavs på en sjugradig skala mellan en restriktiv inställning: *Det måste finnas tydliga samhällseliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion*” och en liberal: *Det behövs inga samhällseliga restriktioner eftersom enskilda själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion*. Åsikterna är spridda längs hela skalan, men de flesta lutar åt det restriktiva hållet och anser att samhället har ett större ansvar än individen. Frågan har tidigare identifierats som en god indikator på människors ideologiska inställning till alkoholpolitiken som har visst samband men i huvudsak är helt fristående från vänster–högerskalan (Karlsson m.fl., 2016).

I de därpå följande modellerna i tabell 2 (M2a och M2b) är förslaget att sänka alkoholskatten beroende variabel. I modellerna tar vi hänsyn till ett brett spektrum av kontrollvariabler som tidigare har visat sig vara betydelsefulla för att förklara alkoholpolitiska åsikter. I modell M1 och M2b ingår därtill människors åsikter om skattesänkningens konsekvenser² som oberoende variabler. Genom att jämföra effekter och förklaringskraft i modellerna kan vi därmed dra slutsatser om i vilken grad effektbedömningarna spelar roll för åsikter om alkoholideologi och för om skatter faktiskt bör sänkas.

Tabell 2 Förklaringar till åsikter om alkoholideologi och alkoholskatt, 2023 (OLS regression, b-värden)

Beroende variabler:	Åsikt om förslaget: "Sänk skatten på alkohol"		
	Alkohol-ideologi	M2a	M2b
Modell:	M1	M2a	M2b
Ålder: -30	e.s.	9***	9***
Ålder: 65+	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Hög	e.s.	-4*	-3
Utbildning: Hög	-6**	-6**	-6***
Ursprung: Uppväxt i utlandet	12**	6	6
Bostad: Landsbygd	e.s.	e.s.	e.s.
Bostad: Storstad	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.	e.s.	e.s.
Alkoholkonsumtion (frekvens)	7*	8**	6*
Alkoholkonsumtionens effekter: för dig personligen	2	11**	10**
Alkoholkonsumtionens effekter: på samhället	17***	15***	10*
<u>Ideologi</u>			
Vänster (-)–höger (+)	20***	14***	13***
Individens ansvar för alkoholkonsumtion res (-) lib (+)	–	26***	20***
<u>Effekt av stor skattesänkning:</u>			
– Egen konsumtion ökar	12**	–	8*
– Andras konsumtion ökar	-46***	–	-20***
– Positivt för hemorten	23***	–	11**
Konstant	46***	10**	22***
Just R ²	.31	.29	.31
Antal personer	994	999	989

Kommentar: Beroende variabel i M1 är frågan *I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilket är din åsikt om detta?* där svaren gavs på en sjugradig skala mellan *Det måste finnas tydliga samhällseliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion* och *Det behövs inga samhällseliga restriktioner eftersom enskilda själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion*. För M1a och M2b är den beroende variabeln förslaget om att *Sänka skatten på alkohol*, mätt på en femgradig skala från 0 (*Mycket dåligt förslag*) till 100 (*Mycket bra förslag*). Alla oberoende variabler är kodade från 0 till 1 för att indikera effekterna baserat på skillnaden mellan minimalt och maximalt värde. Variablerna ålder (kontrollgrupp 31–64 år), kön (kontrollgrupp man), inkomst låg/hög (kontrollgrupp medelhög hushållsinkomst 300–800 tkr), utbildning (kontrollgrupp ej examen från högskola), ursprung (kontrollgrupp uppvuxen i Sverige), och bostad (landsbygd/storstad med kontrollgrupp större tätort/stad) behandlas som dummyvariabler. Kontinuerliga variabler inkluderar religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (vänster-höger på en femgradig skala, 0–1), alkoholideologi (restriktiv-liberal på en sjugradig skala, 0–1), och egen alkoholkonsumtion (ggr/år). Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant). P-värden: ***<0,001, **<0,01, och *<0,05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Resultaten i modell M1 bekräfta vad vi sett sedan tidigare (till exempel Karlsson m.fl., 2020), att människor som står till höger i politiken och som ser alkoholens samhällskonsekvenser som mer positiva generellt är mer alkoholpolitiskt liberala. Mer liberala är även de som dricker mer alkohol. Men nu kan vi också se att åsikter om skattesänkningars effekter har ett mycket starkt samband med alkoholideologisk position: de som tror att andras alkoholkonsumtion minskar när skatten sänks är alkoholideologiskt mycket mer restriktiva, medan de som tror att skattesänkningar påverkar orten positivt är mycket mer liberala. Vi ser också att de som tror att de själva skulle dricka mer efter en skattesänkning är mer alkoholliberala. Vad som är orsak och verkan här är inte lätt att reda ut – men det är rimligt att människors tilltro till offentlig styrning generellt hänger ihop med om denna styrning har förutsättning att fungera och skapar önskade konsekvenser.

När det gäller opinionen i frågan om skatten faktiskt bör sänkas hittar vi också effekter som vi sett i tidigare studier: lågutbildade, unga och utlandsfödda är positiva till skattesänkning, liksom de som ofta dricker alkohol. Vi ser även att människors bedömning av alkoholkonsumtionens effekter för dem själva och samhället spelar roll, och ideologi är viktigt: de som står till höger politiskt och de som har en liberal snarare än restriktiv syn på alkoholpolitiken är mer positiva till skattesänkningar.

När vi fokuserar på studiens huvudfråga framträder tydliga resultat: det finns en stark effekt som visar att människor är mer skeptiska till en skattesänkning om de tror att andras alkoholkonsumtion skulle öka till följd av en sådan reform. Det innebär att de inte vill genomföra en politik som de tror skulle höja konsumtionen hos andra. Intressant nog finns det en omvänd effekt av bedömningen av konsekvenserna för respondenterna själva – människor som tror att de själva skulle dricka mer om skatten sänktes är mer positiva till en sådan sänkning. Uppfattningen att näringslivet och livskvaliteten på hemorten skulle förbättras av en skattesänkning är förknippat med åsikten att skattesänkningar är mer önskvärda.

Dessa effekter, särskilt den av bedömningen av hur skatten skulle påverka andras konsumtion, är statistiskt sett relativt starka. Generellt är dock ökningen av det justerade R^2 -värdet mellan modellerna M2a och M2b ganska liten, vilket indikerar att de nya frågorna inte bidrar så mycket ytterligare förklaringskraft. Det beror sannolikt på att bedömningar av alkoholskattens effekter relaterar så nära till andra oberoende variabler som ingick i M2a, inte minst alkoholideologisk position och bedömningen av alkoholkonsumtionens samhällseffekter, vars effekter är märkbart försvagade i M2b. En tolkning är att människor ser alkoholskatten som en så tung del av den restriktiva svenska alkoholpolitiska modellen att uppfattningarna om skattens samhällseffekter inte endast bidrar till att förklara åsikter om specifika skattesänkningar, utan i minst lika hög grad den allmänna inställningen till om alkoholpolitik bör vara restriktiv eller liberal.

Alkoholskattens priselasticitet – psykologi och legitimitet

Det finns mycket psykologi bakom människors antaganden om hur sänkningar av alkoholskatten skulle påverka deras drickande. Det tydligaste beviset för detta är att de flesta är övertygade om att andra människor skulle dricka mer om skatten sänktes, men inte de själva. Det är dessutom oftast människor som bor på andra platser som förväntas börja dricka mer. Att nästan alla – oberoende av inkomstnivå – tror att de själva skulle vara opåverkade av skatteändringar är naturligtvis en orealistisk uppfattning. Och den lilla grupp som tror att de själva skulle dricka mer om alkoholen blev billigare är också mer positiva än andra till en skattesänkning. Resultaten speglar den komplexa naturen av mänsklig självuppfattning och social perception. Det finns många former av bias som psykologiskt påverkar människor att tolka sina egna och andras beteenden på olika sätt, till exempel att vi tenderar att tro att alkoholkonsumtionens negativa effekter drabbar andra mer än oss själva (Paglia & Room, 1999; Holmberg m.fl., 2015). Men våra resultat avviker från vedertagna antaganden om att människor tenderar att attribuera andras beteende till deras personlighet, medan de ser sina egna handlingar som mer rationella val, påverkade av yttre omständigheter (jfr. *actor-observer bias*, Jones & Nisbett, 1971). Istället ser vi att människor förväntar sig rationella förändringar på grund av externa faktorer, i detta fall en skattesänkning, på *andras* beteende och inte sitt eget.

Hur alkoholskattens priselasticitet faktiskt fungerar i praktiken studeras av dessa skäl inte bäst genom enkätundersökningar om människors förväntningar. Dessutom behövs de inte, då det finns gott om studier som med hög precision kan fastställa hur justeringar av prisnivåer relaterar till faktiska konsumtionsförändringar.

Men hur människor uppfattar skatteverktygets effekter är ändå viktigt att utforska. Att kräva att människor betalar skatt för att konsumera drycker som för de flesta är förknippade med positiva upplevelser är en inskränkning av friheten, som i ett demokratiskt samhälle endast kan motiveras om skatten som styrmedel uppfattas som önskvärd och legitim av en stor del av befolkningen.

I denna studie har vi funnit tydliga bevis för att de flesta människor (korrekt) tror att alkoholskatten bidrar till att minska drickandet i samhället. Vi har också kunnat visa att personer som anser att skatten minskar alkoholkonsumtionen är avsevärt mer negativt inställda till att sänka skatten. Att så påfallande många hellre vill höja än sänka alkoholskatten, även i grupper som generellt är positiva till andra former av skattesänkningar, måste därför tolkas som att svenska folket har en särskilt stor tilltro till alkoholskatten som ett politiskt styrmedel. Denna tilltro är så stark att de skattehöjningar som genomförts under senare år inte tycks ha rubbat opinionen, där en majoritet föredrar ytterligare höjningar – snarare än korrigerande sänkningar av skatten.

Ett fungerande välfärdssamhälle förutsätter att medborgarna betalar skatt, vilket för många innebär betungande uppoffringar för att finansiera tjänster som främst gynnar andra. Att skapa ett folkligt stöd för nödvändiga skatter är därför

en utmaning i alla demokratiska samhällen. Synen på alkoholskatten i den svenska opinionen är ett exempel på hur det faktiskt är möjligt att skapa bred acceptans för sådana solidariska lösningar.

Noter

- ¹ Kapitlet är en rapport från projektet ”De alkoholpolitiska styrmedlen och den allmänna opinionen” som finansieras av Systembolagets alkoholforskningsråd (SRA). En e-publicerad tabellbilaga innehåller mer utförlig information om de frågor kring alkoholpolitik som ställdes 2023, inklusive tidsserier för frågor som inte redovisas i kapitlet (Karlsson, 2024).
- ² I syfte att reducera de tio delfrågorna till ett hanterbart antal indikatorer genomfördes en principalkomponentanalys som identifierade tre dimensioner i materialet. Alla dessa dimensioner hade egenvärden över 1 och förklarade 70 procent av variansen i datan. Resultaten kan tolkas så att delfrågorna klustrar sig i tre grupper. Uppfattningar om att andras (genomsnittssvensken, ungdomar, missbrukare, låg- och höginkomsttagare) konsumtion skulle påverkas mer eller mindre av en skattesänkning har ett starkt internt samband med varandra, liksom uppfattningar om positiva effekter för hemorten (ökad livskvalitet respektive gynnande av näringslivet). Åsikter om hur det egna drickandet skulle påverkas har däremot svagare samband med dessa frågor och hamnar i sin egen kategori. Baserat på denna analys har tre indikatorer skapats för användning som oberoende variabler i modellerna. *Egen konsumtion ökar* behandlas som en enskild indikator, medan *Andras konsumtion ökar* och *Positivt för hemorten* operationaliseras genom medelvärdesindex baserade på relaterade frågor (med Cronbachs alfa på 0,9 respektive 0,7).

Referenser

- Babor, T. F., Casswell, S., Graham, K., Huckle, T., Livingston, M., Österberg, E., Rehm, J., Room, R., Rossow, I., & Sornpaisarn, B. (2022). Controlling affordability: pricing and taxation strategies. *Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and public policy* (s. 103–128). Oxford University Press.
- Guindon, G. E., Zhao, K., Fatima, T., Garasia, S., Quinn, N., Baskerville, N. B., & Paraje, G. (2022). Prices, taxes and alcohol use: a systematic umbrella review. *Addiction*, 117(12), 3004–3023.
- Holmberg, S., Weibull, L., & Karlsson, D. (2015). Alkoholen som samhällsproblem. I A. Bergström & J. Ohlsson (Red.), *Fragment*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, L. (2008). *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005*. Brutus Östlings bokförlag.

- Jones, E., & Nisbett, R. (1971). *The actor and the observer: Divergent perceptions of the causes of behavior*. General Learning Press.
- Karlsson, D. (2024). *Alkoholskatten som styrmedel – tabellbilaga*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, D., Holmberg, S., & Weibull, L. (2020). Solidarity or Self-Interest? Public Opinion in Relation to Alcohol Policies in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 37(2), 105–121.
- Karlsson, D., Holmberg, S., & Weibull, L. (2022). Effektivitetsbedömningar påverkar alkoholopinionen. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, D., Holmberg, S., & Weibull, L. (2023). Svenska folket tycker om Systembolaget. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson, & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Karlsson, D., Weibull, L., & Holmberg, S. (2016). Alkoholideologi och alkoholopinion. I J. Ohlsson, H. Oscarsson, & M. Solevid (Red.), *Ekvilibrium*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Leimar, P., Ramstedt, M., & Weibull, L. (2013). Public opinion and alcohol policy in Sweden, 1990–2012. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 30(6), 473–490.
- Müller, V., Jarl, J., & Gerdham, U-G. (2023) A measure of alcohol affordability for Sweden: Capturing trends among different demographic groups. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 40(3), 250–269.
- Paglia, A., & Room, R. (1999). Expectancies About the Effects of Alcohol on the Self and on Others as Determinants of Alcohol Policy. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(12), 2632–2651.
- Soroka, S. N. & Wlezien, C. (2010). *Degrees of democracy: Politics, public opinion, and policy*. Cambridge University Press.
- Storvoll, E. E., Moan, I. S., & Rise, J. (2015). Predicting attitudes toward a restrictive alcohol policy: Using a model of distal and proximal predictors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 29(2), 492–499.
- Trolldal, B., Landberg, J., & Ramstedt, M. (2021) Changes in the Price of Alcohol and Effect on Youth Drinking and in Different Socio-Economic Groups, *Alcohol and Alcoholism*, 56(4), 475–481.
- Weibull, L., Holmberg, S., & Karlsson, D. (2017). *Studier i svensk alkoholopinion*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Westerlund, Ö., & Lindahl, J. (2005). *En bok sprit. Om Sveriges brännerier och spritkultur*. Grenadine.
- Örnberg, J. C. (2009). *The Europeanization of Swedish alcohol policy*. Stockholms universitet.

ALLA ÄR INTE LIKA: ATTITYDER TILL INVANDRING, RELIGION OCH RELIGIONSFRIHET

MARIE DEMKER

Sammanfattning

Motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige ligger kvar på en relativt sett hög nivå. Men under samma period har stödet för invandrades religionsfrihet ökat liksom andelen som menar att religionsfriheten är hotad. För att utvärdera vikten av religiös identifikation för frågor om religionsfrihet för invandrare och för bilden av hoten mot religionsfriheten har för första gången i den nationella SOM-undersökningen frågan om självrapporterad religiös identifikation ställts. Mer än hälften av de svarande (53 procent) identifierar sig som kristna (protestanter, katoliker, ortodoxa) och 44 procent betecknar sig som agnostiker eller anger någon annan religiös identitet. Religion har blivit en partipolitiserad fråga. Så vad betyder religiös identifikation för synen på religionsfrihet? Och hur förhåller sig i så fall den religiösa identifikationens betydelse till identifikationen med ett politiskt parti, alltså partisynpaty? Resultaten visar att religiös identifikation idag är av lika stor betydelse för attityder till religion och religionsfrihet som partisynpaty. Medlemskap i en religiös organisation har inte lika stor betydelse som den religiösa identifikationen.

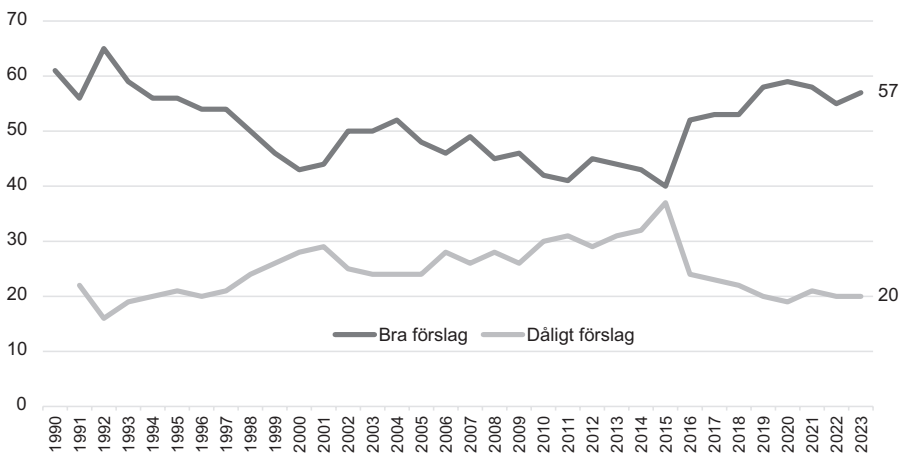
Ett invandringsland i motvind

Sveriges befolkning är sedan många decennier präglad av invandring. Migration till Sverige utgörs till exempel av arbetskraftsinvandring, flyktingmottagning, återvandring av utlandsboende, studenter och forskare samt EUs fria rörlighet. Antalet uppehållstillstånd beviljade av arbetsmarknadsskäl var 2023 lika många som antalet uppehållstillstånd relaterade till flyktinskäl (Migrationsverket, 2024). Invandringen är brokig, heterogen och allt annat än ensidig. Med invandring följer också varierade familjemönster, traditioner, språk, livsstilar och religiösa vanor. Fenomen som förvaltas och omvandlas av de generationer som växer upp här men har rötter i andra delar av världen. I Sverige beräknas år 2023 andelen utrikes födda i befolkningen vara omkring 20 procent. Vårt land skiljer sig inte från de flesta andra europeiska länder i detta avseende; till exempel Tyskland, Storbritannien och Belgien har alla en andel utrikes födda i befolkningen på mellan 15 och 20 procent. Under en lång följd av år, från tidigt 1990-tal till 2015, blev också den svenska befolkningen långsamt allt mindre negativ till att ta emot flyktingar. Men även andra negativa uppfattningar om invandring och invandrare blev mindre utbredda under samma period (Demker, 2014, s. 95ff).

Attityden till invandring och flyktingmottagning i Sverige har dock genomgått en genomgripande förändring sedan 2015. Under vintern 2015–2016 genomförde regeringen Löfven ett antal restriktiva åtgärder som bland annat innebar ökade svårigheter att söka och få asyl i Sverige, kontroller av identitet och resehandlingar skärptes och möjligheten till permanenta uppehållstillstånd försvann. Efter regeringsskiftet 2022 har invandringspolitiken ytterligare skärpts bland annat genom fokus på återvandring och restriktioner avseende arbetskraftsinvandring, bidragsmöjligheter och svenskundervisning (se vidare Hinnfors & Jungar, 2024).¹

Den svenska opinionen har följt med i vinddraget efter regeringsbesluten och är även 2023 fortsatt övervägande negativ till att ta emot flyktingar i vårt land.² De grupper som efter 2016 uppvisade en avsevärt mer negativ attityd till flyktingmottagning var framför allt sympatisörer till Kristdemokraterna och Moderaterna. Men också bland dem med lägst utbildning och bland dem som uttryckte störst intresse för flyktingpolitik förändrades opinionen mer i negativ riktning än genomsnittligt (Demker, 2021). Sedan 2016 har opinionens motstånd stabiliserats mellan 50 och 60 procent. Andelen som tycker det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar ligger fortsatt runt 20 procent.

Figur 1 Svenskarnas uppfattning om att ta emot färre flyktingar i Sverige, 1990–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd Vilken är din bedömning av följande påstående? – Ta emot färre flyktingar i Sverige. Svarsalternativen var Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt samt Mycket dåligt förslag. Den redovisade andelen utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag samt mycket eller ganska dåligt förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antal svars personer har varierat mellan 1 512 och 8 378.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2023.

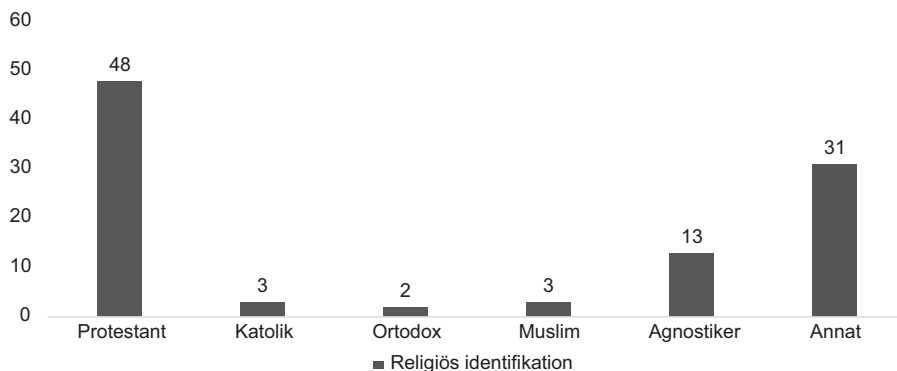
Attityden till flyktingmottagning speglar i de flesta fall också acceptansen för invandring och invandrare i bredare mening (Demker, 2014, s. 78). Men sedan 00-talet har nya frågor politiserats i kölvattnet av invandringen. Religiösa traditioner, familjemönster, heliga skrifter och klädval har blivit frekvent diskuterade både bland allmänheten och från de politiska talarstolarna (Demker, 2023). Migration är ett fenomen som väcker frågor om samhällets acceptans för olikhet och förändring. I detta kapitel har jag därför valt att för första gången undersöka om, hur och i vilken utsträckning, jämfört med partisympati, som religiös identifikation påverkar synen på invandring, religionsfrihet för invandrare och attityder till världsreligionerna.

Både religiös och politisk identifikation påverkar attityd till invandras religionsfrihet och invandring

Sverige har i ökad utsträckning blivit ett mångreligiöst land. Även om den kristna identiteten i befolkningen utan jämförelse är störst så finns numera allt flera andra samfund och trosinriktningar representerade. Vid sidan av olika kristna trossamfund är islam den religion som samlar flest svenskar.³

Religionsfrihet har blivit en alltmer aktuell och politiserad fråga efter millennieskiftet. Under ett par decennier har olika förslag om förbud mot religiösa symboler, riter eller traditioner framförts, oftast av partier som Sverigedemokraterna och Kristdemokraterna. Under år 2022 och 2023 genomfördes i Sverige ett större antal så kallade koranbränningar i Sverige. Rasmus Paludan, en dansk advokat och politiker med både danskt och svenskt medborgarskap, initierade redan år 2020 en koranbränning i Malmö. Under 2022 genomförde Paludan koranbränningar i bland annat Örebro, Norrköping och Stockholm. Under sommaren 2023 genomfördes ett antal ytterligare koranbränningar.⁴ Frågan om religionsfrihet och yttrandefrihet kom, återigen, att ställas på sin spets.

I 2023 års nationella SOM-undersökning har svarspersonerna för första gången fått möjlighet att själva identifiera sin egen religiösa tillhörighet och en majoritet av svenskarna identifierar sig som kristna (protestanter, katoliker eller ortodoxa). Gruppen muslimer utgör tre procent (se figur 2).

Figur 2 Självrapporterad religiös identifikation, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *När det gäller din egen religiösa tillhörighet, identifierar du dig i första hand som ...* där svarsalternativen var *Protestant, Katolik, Ortodox, Muslim, Agnostiker* samt *Annat*. Endast personer som besvarade frågan ingår i procentbasen. Antal svarpersoner var 3 276.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

För synen på flyktingmottagning har den religiösa identifikationen betydelse. Bland protestanter och dem som identifierar sig som ”annat” anser 57 respektive 56 procent att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Bland dem som identifierar sig som katoliker respektive ortodoxa är motsvarande andel 70 respektive 69 procent. Bland muslimer är det endast 29 procent som anser det vara ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och bland agnostiker ger 46 procent samma svar. Skillnaden mellan den grupp som är mest och minst negativ är således 41 procentenheter. Mellan de grupper av partisympatisörer som är mest negativa och minst negativa till flyktingmottagning är skillnaden dock 73 procentenheter.⁵ Partisymptati har således en större betydelse än religiös identifikation i denna fråga.

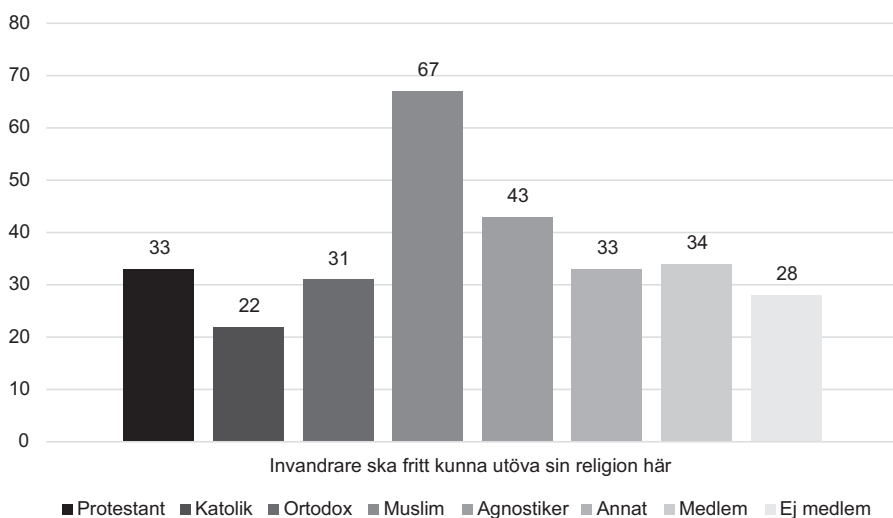
Religiös identifikation utgör ofta en avgörande förklaring till ställningstaganden i politiska frågor vid sidan av faktorer som kön, ålder, klass och partisymptati. I en äldre studie av amerikansk utrikespolitik menar författarna i polemik mot tidigare forskning att olikheterna i religiös samfundstillhörighet har en avsevärd betydelse för synen på USAs agerande i Mellanöstern. Stödet för den förda politiken varierar mellan personer med olika inriktningar av protestantism liksom mellan katoliker och judar. Religion har inte en enda gemensam effekt på utrikespolitiska uppfattningar (Taydas, Kentmen & Olson, 2012).

Vikten av att skilja på religiös identifikation och religiös praktik för att förstå politiska skiljelinjer har också blivit alltmer trängande i och med att den religiösa praktiken tunnans ut både genom globalisering och individualisering. I en studie baserad på data från World Value Survey (WVS) visar statsvetarna Huber och Mohamed (2023) att den religiösa *praktiken* har starkast samband med politiskt engagemang, medan den religiösa *identifikationen* har starkast samband med ideo-

logisk hållning. De menar att vikande aktivitet i meningen kyrklig/religiös praktik faktiskt kan ha den paradoxala effekten att religionens betydelse för valutgång och partival ökar. Förklaringen är att religiös identifikation generellt har en tendens att gynna åsikter förenliga med konservativ ideologi medan religiös praktik har samband med ett mer varierat politiskt engagemang (Huber & Mohamad, 2023).

I den nationella SOM-undersökningen 2023 framkommer också att religiös identifikation tenderar att ge större utslag i frågor som rör invandrades religionsfrihet än medlemskap i religiös organisation.

Figur 3 Syn på invandrades religionsfrihet, efter religiös identifikation och medlemskap i religiös organisation, 2023 (procent Helt riktigt)

Kommentar: Frågan om religiös tillhörighet löd *När det gäller din egen religiösa tillhörighet, identifierar du dig i första hand som....* där alternativen var *Protestant, Katolik, Ortodox, Muslim, Agnostiker* samt *Annat*. I fråga om medlemskap löd frågan *Är du medlem i någon typ av förening/organisation? – Svenska kyrkan, frikyrka eller annan religiös organisation?* Svarsalternativen var *Ja/Nej* samt om Ja, om man var aktiv på något sätt. Endast de som svarat *Ja* och *Nej* är redovisade. Svartpersonerna fick också ta ställning till påståendet *Invandrare skall fritt kunna utöva sin religion här* och svarsalternativen var *Helt riktigt, Delvis riktigt, Delvis felaktigt* och *Helt felaktigt*. Alternativet *Ingen uppfattning* är ej medräknat i procentbasen. Endast de som svarat *Helt riktigt* redovisas i figuren. Minsta antal svar på gruppnivå var 68 (ortodox).⁶

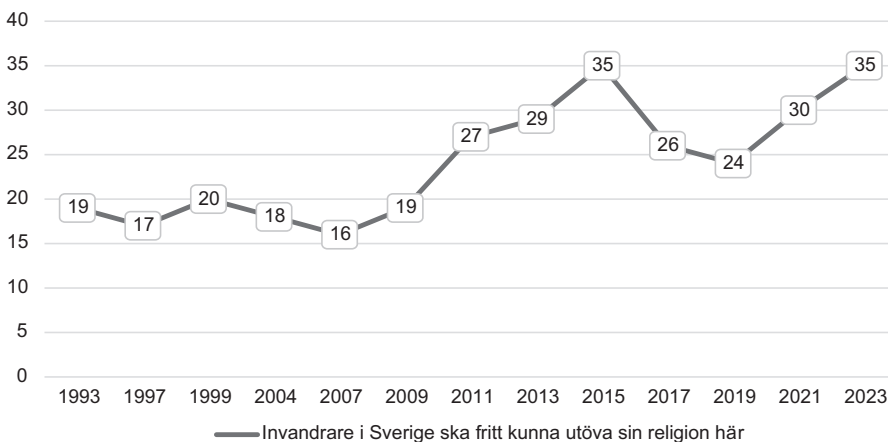
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Som framgår av figur 3 är det stora skillnader i uppfattning om invandrades religionsfrihet mellan religiösa grupper. Skillnaden mellan de som är medlemmar och de som inte är medlemmar i en religiös organisation är dock avsevärt mindre. Invandrades religionsfrihet stöds starkast av muslimer och agnostiker. Religions-

friheten för invandrare stöds i högre grad av dem som är medlemmar i någon religiös organisation än icke-medlemmar men skillnaden är mindre än mellan de religiösa grupperna. Endast de som har en uttalad uppfattning om invandrades religionsfrihet ingår i analysen.

Den allmänna synen på invandrades religionsfrihet har blivit mer generös.⁷ För andra året i följd ökar stödet för invandrades religionsfrihet och når nu 35 procent (figur 4).

Figur 4 Stödet för invandrades religionsfrihet, 1993–2023 (procent)

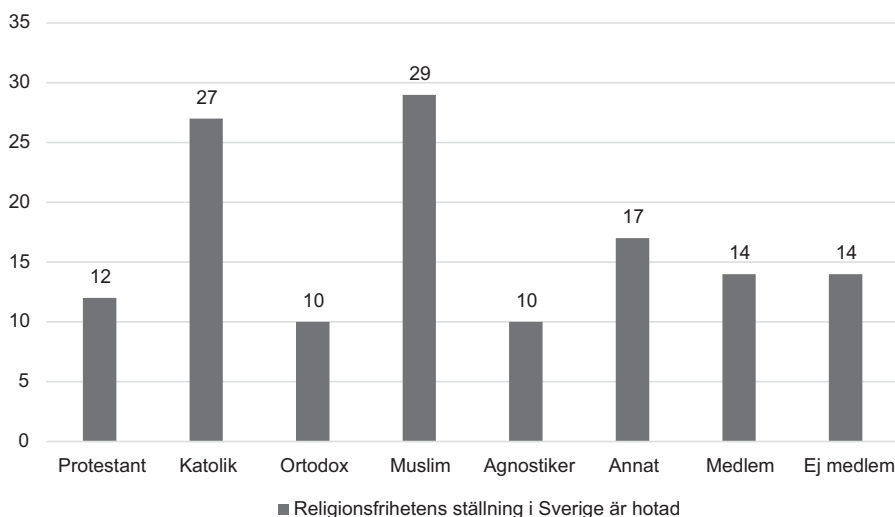

Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till påståendet *Invandrare skall fritt kunna utöva sin religion här* och svarsalternativen var *Helt riktigt*, *Delvis riktigt*, *Delvis felaktigt* och *Helt felaktigt*. Alternativet *Ingen uppfattning* är ej medräknat i procentbasen. Endast de som svarat *Helt riktigt* redovisas i figuren. Antalet svarepersoner har varierat mellan 1 122 och 3 341. Frågans svarsalternativ förändrades 2011 då *Instämmer helt/delvis/något/inte alls* istället blev *Helt riktigt/delvis riktigt/delvis felaktigt/Helt felaktigt*. Trots omformuleringen är resultaten för tidsperioden som helhet att betrakta som jämförbara.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1993–2023.

Samtidigt finns det en ökande oro i Sverige för att religionsfrihetens ställning är hotad. År 2017 svarade 42 procent att de ansåg att så helt eller delvis var fallet. I 2023 års nationella SOM-undersökning svarar 50 procent att de helt eller delvis anser att religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad. Även i denna fråga är skillnaden mellan de religiösa grupperna påtaglig (figur 5).

Figur 5 Andelen som upplever att religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad, efter religiös tillhörighet samt medlemskap i religiös organisation, 2023 (procent)

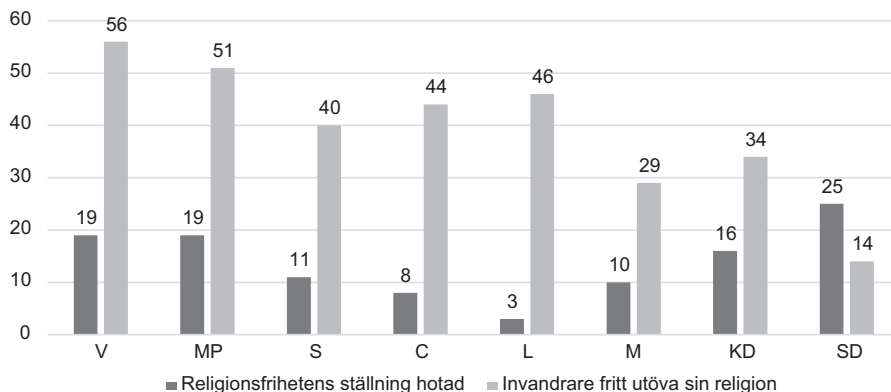

Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till påståendet *Religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad* och svarsalternativen var *Helt riktigt*, *Delvis riktigt*, *Delvis felaktigt* och *Helt felaktigt*. Alternativet *Ingen uppfattning* är ej medräknat i procentbasen. Endast de som svarat *Helt riktigt* redovisas i figuren. Svarepersonerna fick också ta ställning till frågan *När det gäller din egen religiösa tillhörighet, identifierar du dig i första hand som....* och alternativen var *Protestant*, *Katolik*, *Ortodox*, *Muslim*, *Agnostiker* samt *Annat*. I fråga om medlemskap fick svarepersonerna svara på frågan *Är du medlem i svenska kyrkan, frikyrka eller annan religiös organisation?* Svarsalternativen var *Ja/Nej* samt om *Ja*, om man var aktiv på något sätt. Endast de som svarat *Ja* och *Nej* är redovisade. Minsta antal svar på gruppnivå var 68 (ortodox).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Som framgår av figur 5 är det de religiösa minoriteterna katoliker och muslimer som i störst utsträckning uppfattar att religionsfrihetens ställning är hotad. Medlemskap i religiös organisation har i denna fråga ingen betydelse för uppfattning. Även här baseras beräkningarna på de svarande som har uppgett en åsikt i frågan.

Partisympti brukar överträffa de flesta andra förklaringar till åsiktsskillnader i opinionen. Bakom det döljer sig förstas att partisympti är ett mått på de samlade åsikter, intressen, värderingar och erfarenheter som en individ bär med sig. Valet av parti att sympatisera med grundar sig därmed på just de skillnader i åsikt, intresse, värderingar och erfarenhet som vi sedan kan observera. Men för att partisympti skall ge ett tydligt utslag krävs också att frågan är politiserad, alltså har gjorts till föremål för offentlig konflikt mellan partierna. Religionsfrihetens ställning har under senare år blivit alltmer av en konflikt mellan partierna. Vi bör därför förvänta oss att skillnaderna mellan partisympatisörerna är tydliga.

Figur 6 Synen på religionsfrihet bland partisympatisörer, 2023 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna fick ta ställning till påståendena *Religionsfrihetens ställning i Sverige är hotad* samt *Invandrare skall fritt kunna utöva sin religion här*. Svartalternativen var *Helt riktigt*, *Delvis riktigt*, *Delvis felaktigt*, *Helt felaktigt* samt *Ingen uppfattning*. Alternativet *Ingen uppfattning* är ej medräknat i procentbasen. Endast de som svarat *Helt riktigt* redovisas i figuren. Svarepersonerna fick också ta ställning till frågan *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Minsta antal svar på gruppnivå var 79 (sympatisörer till Kristdemokraterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

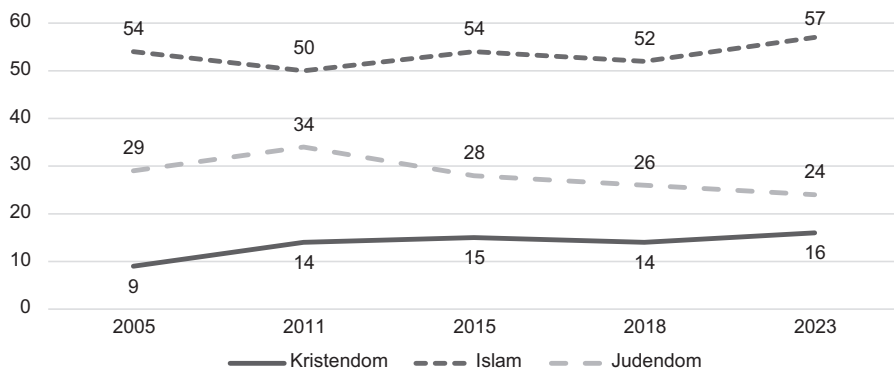
I figur 6 framgår att skillnaderna mellan partisympatisörerna är stora, men de är inte större än skillnaderna i motsvarande frågor mellan personer med olika religiös identifikation. Frågor om religionsfrihet och specifikt invandrades religionsfrihet är politiserade, men partisympati är inte självklart en bättre förklaring till åsikt än den religiösa tillhörigheten.

Noteras kan också att det partisympatisörer som i störst utsträckning är oroad över religionsfrihetens ställning i Sverige också är de som i lägst utsträckning stödjer invandrades religionsfrihet. Bland regeringspartierna är det sympatisörerna till Kristdemokraterna och Moderaterna som i lägre grad stödjer invandrades religionsfrihet medan sympatisörer till Liberalerna återfinns bland dem som i högst utsträckning gör detsamma.

Inställning till världsreligionerna

Islam är den religion kring vilken debattens vågor i både Sverige och Europa går högst. Samtidigt är muslimer idag den absolut största religiösa minoritetsgruppen. Både islam och judendom har varit representerade genom individer och organisationer i vårt land sedan lång tid (Sorgenfri, 2022; Carleson Magalhães, 2023). Som framgår av figur 7a har svenskarna under en lång följd av år värderat islam mest negativt. Judendom har istället värderats mindre negativt sedan 2011.

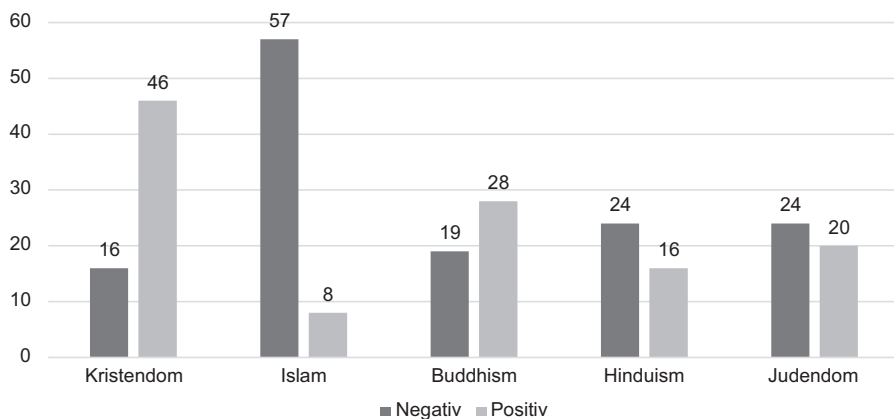
Figur 7a Andel med en negativ attityd till kristendom, islam och judendom, 2005–2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?* Svarspersonerna fick skatta sin inställning till religionerna på en skala mellan 0–10. Den redovisade andelen är de som svarat något av alternativen 0–4, alltså gör en övervägande negativ bedömning. Antalet svarspersoner varierade mellan 1 487 och 1 733.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011, 2015, 2018 och 2023.

Figur 7b Attityd till världsreligionerna, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?* Svarspersonerna fick skatta sin inställning till religionerna på en skala mellan 0–10. Den redovisade andelen är de som svarat något av alternativen 0–4, respektive 6–10, alltså en övervägande negativ/positiv bedömning. De som angett värdet 5 på skalan mellan 0 och 10 anses här inte vara vare sig negativa eller positiva. För kristendom är andelen som svarar varken negativt eller positivt 38 procent, för islam 34 procent, för buddhism 52 procent, för hinduism 59 procent och för judendom 56 procent. Antalet svarspersoner varierade mellan 1 677 och 1 687.

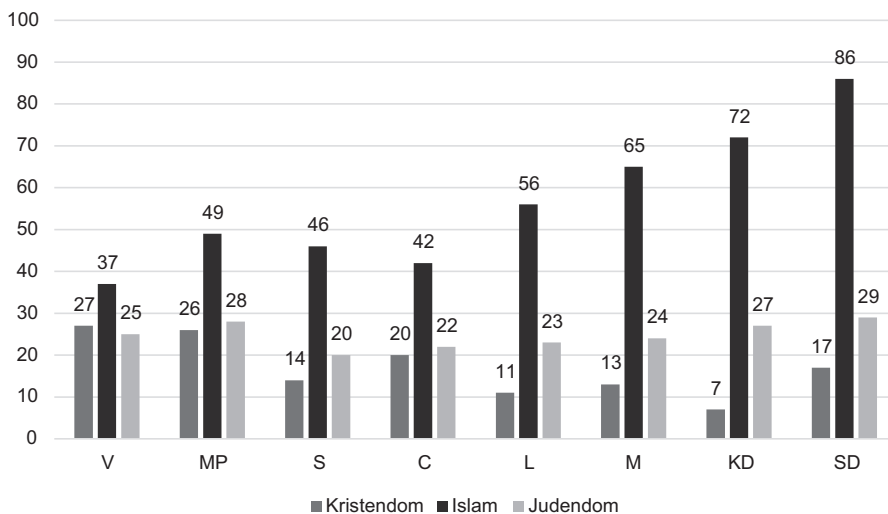
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Den religion där skillnaden mellan negativa och positiva attityder är som störst är islam (figur 7b).⁸ De religioner som värderas övervägande positivt är kristendom och buddhism. Men finns det partiskiljande uppfattningar även om religionerna? Tycker en sympatisör till Socialdemokraterna något annat än en sympatisör till Moderaterna när det gäller islam, kristendom eller judendom?

Att synen på islam är starkt partipolariserad framgår tydligt i figur 8. Regeringspartierna Moderaterna, Kristdemokraterna och Liberalerna har tillsammans med stödpartiet Sverigedemokraterna en mer negativ attityd till islam än partierna i opposition. Varken kristendom eller judendom är i närheten av det polariserade mönstret mellan partisympatisörer. Ifråga om judendom skiljer det nio enheter mellan mest och minst negativa grupp, ifråga om islam är skillnaden 49 enheter. Partiernas syn på kristendom är mindre polariserat än islam men mer än ifråga om judendom; 20 enheter.

Minst negativa till kristendom är Kristdemokraternas sympatisörer, minst negativa till judendom är Socialdemokraternas sympatisörer och minst negativa till islam är Vänsterpartiets sympatisörer. Mest negativa till kristendom är Vänsterpartiets sympatisörer, mest negativa till judendom och islam är Sverigedemokraternas sympatisörer.

Figur 8 Andel partisympatisörer med negativ attityd till kristendom, islam och judendom, 2023 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna fick skatta sin inställning till religionerna på en skala mellan 0 och 10. Den redovisade andelen är de som svarat något av alternativen 0-4, alltså en övervägande negativ bedömning. Minst antal svar på gruppnivå var 54 (sympatisörer till Kristdemokraterna).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Religionsfrihetens politisering

Religionsfrihet och religionsutövande är en politiserad fråga i Sverige. Partiernas sympatisörer har olika uppfattningar och partierna tar upprepat strid kring sådana frågor. Men dessutom skiljer sig uppfattningar om religionsfrihet och religionsutövande också tydligt åt mellan personer med olika religiös identifikation.

Den egna religiösa identifikationen är en lika viktig faktor för attityden till religionsfrihet och religionsutövande som partisympati. Undersökningen stärker Huber och Mohameds (2023) tes att religiös identifikation har ett starkare samband med ideologisk hållning än religiöst engagemang. I denna studie visas att sambandet mellan identifikation och attityd till religion är viktigare än sambandet mellan religiös praktik (medlemskap) och attityd till religion. Här finns all anledning att gå vidare med ytterligare analyser för att utröna samband och förklaringskraft.

Också synen på religion som sådan är partiskiljande, och det gäller framförallt synen på islam. Uppfattningen i opinionen har blivit mindre negativ till judendom sedan millennieskiftet medan synen på islam och kristendom blivit något mer negativ. Islam är den religion som konsekvent värderas mest negativt av svenskarna. Politiseringen av religionsfriheten skulle därmed kunna sägas vara en politisering av muslimers religionsfrihet och av islams plats i det svenska samhället. Studier visar att attityden till invandrare och graden av främlingsfientlighet i samhället generellt påverkar viljan att engagera sig politiskt för den enskilde invandraren. I samhällen med stark främlingsfientlighet är den politiska mobiliseringen bland invandare lägre än i samhällen med mer tillåtande attityd (Just, 2023). En negativ attityd, och en ökande sådan, riskerar således att ytterligare politiskt marginalisera invandrare från muslimska länder.

Attityd och inställning till religion är en politisk fråga i Sverige, inte bara i debatten utan också för medborgarna. Religionsfriheten är inte en förhandlingsbar rättighet, den har det starkaste skyddet av alla rättigheter i vår grundlag och skyddas också av Europakonventionen. Religion och politik är i många avseenden två sidor av samma samhälleliga mynt som samsas i en och samma individ. Religiösa värderingar och erfarenheter påverkar politiken vare sig vi vill eller inte, vare sig böneutrop förbjuds eller ej och vare sig invandringen stryps eller ej. Sverige är ett mångreligiöst land.

Noter

- ¹ Antalet beviljade uppehållstillstånd för flyktingar har sjunkit sedan 2016 då mer än 60 000 personer beviljades uppehållstillstånd som flyktingar. År 2023 beviljades knappt 30 000 uppehållstillstånd för såväl skyddsbehövande, anknytningsärenden som anhöriga till flyktingar, samt ytterligare 11 000 via massflyktsdirektivet som gäller Ukraina. SCB <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/statistiknyhet/medellivslangder-hushallsstatistik-asylsokandem.m.-2016/> (Läst 21 mars 2024) Antalet skyddsbehövande (flyktingar) var drygt 16 000 av dessa. Migrationsverkets statistik: <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Beviljade-uppehallstillstand-oversikter.html> (Läst 21 mars 2024)
- ² Se vidare Demker (2017, 2021) samt Odmalm & Demker (2021). Se också Pierson (1993). Opinionsförändringar tenderar att följa på ett förändrat agerande från det politiska ledarskapet. Partiers positioner påverkar sympatisörer och väljare snarare än tvärtom. Se Slothuus och Bisgaard (2021) som visar att just partiljala väljare följer sina partier i förändrade uppfattningar.
- ³ Willander & Stockman (2020:15). Rapportens redovisning bygger på SOM-undersökningen 2019 och den muslimska gruppen uppgår till 2,5 procent medan närmare 2/3 av de svarande uppgav tillhörighet till någon form av kristen kyrka.
- ⁴ Mannen som brände koraner hade ett uppehållstillstånd som flykting vid tiden för koranbränningarna. Han har därefter inte fått sitt uppehållstillstånd förlängt eftersom han anses ha fått uppehållstillstånd på oriktiga uppgifter. Mannen skall utvisas till Irak. Utvisningen har dock verkställighetshinder och han har därför fått ett tillfälligt uppehållstillstånd fram till den 16 april 2024.
- ⁵ Miljöpartiets sympatisörer 17 procent och Sverigedemokraternas sympatisörer 93 procent i den nationella SOM-undersökningen 2023.
- ⁶ Den minsta gruppen utgörs av dem som identifierar sig som ortodoxa, de utgör totalt 68 svarande.
- ⁷ Frågans svarsalternativ förändrades fr o m 2011 då *Instämmer helt/delvis/något/inte alls* istället blev *Helt riktigt/delvis riktigt/delvis felaktigt/Helt felaktigt*. Då den redovisade andelen utgörs endast av dem som svarat det mest instämmande (*Helt riktigt/Instämmer helt*) är alternativen i det närmaste jämförbara.
- ⁸ De som angett värdet 5 på skalan mellan 0 och 10 anses här inte vara vare sig negativa eller positiva. För kristendom är andelen som svarar varken negativt eller positivt 38 procent, för islam 34 procent, för buddhism 52 procent, för hinduism 59 procent och för judendom 56 procent.

Referenser

- Carlsson Magalhães, J. (2023). Boundaries of the nation: 'the jew' in the Swedish press, ca. 1810–1840. *Scandinavian Journal of History*, 48(4), 457–479.
- Demker, M. (2014). *Sverige åt svenskarna. Motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Atlas Akademi.
- Demker, M. (2017). Ökat motstånd mot flyktingmottagning och invandrades religionsfrihet. I I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Larmar och gör sig till*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, M. (2021). Vilka var det som ändrade sig om flyktingpolitiken efter 2015? I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (Red.), *Ingen anledning till oro (?)*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, M., & Odmalm, P. (2022). From governmental success to governmental breakdown: how a new dimension of conflict tore apart the politics of migration of the Swedish centre-right. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(2), 425–440. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1853906>
- Demker, M. (2023). Freedom of religion for immigrants in Sweden: An ambiguous support. *Nordic Journal of Religion and Society*, 36(2), 109–122.
- Hinnfors, J., & Jungar, A.-C. (2024). *Migrationslagstiftning i Norden – ett restriktivt skifte* (Rapport 2024:3). Delmi.
- Huber, J., & Mohamed, A. E. (2023). The decline of religion and its rise in electoral politics: Religious belief, religious practice, and the strength of religious voting cleavages. *Comparative Political Studies*, 56(14), 2201–2230.
- Just, A. (2023). Islam, opinion climates, and immigrant party loyalties in Western Europe. *West European Politics*, 1–29. <https://doi.org/10.1080/01402382.2023.2194788>
- Migrationsverket (2024). Beviljade uppehållstillstånd 2023. <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik/Beviljade-uppehållstillstånd-oversikter.html> [Läst 2024-03-26]
- SCB (2017-03-21). "Många nya medborgare under 2016". <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/statistiknyhet/medellivslangder-hushallsstatistik-asylsokande-m.m.-2016/>
- Slothuus, R., & Bisgaard, M. (2021). How Political Parties Shape Public Opinion in the Real World. *American Journal of Political Science*, 65, 896–911. <https://doi.org/10.1111/ajps.12550>
- Sorgenfri, S. (2022). *De kommer att vara annorlunda svenskar. Berättelsen om Sveriges första muslimer*. Norstedts.
- Taydas, Z., Kentmen, C., & Olson, L.R. (2012). Faith matters: Religious affiliation and public opinion about Barack Obama's foreign policy in the 'Greater' Middle East. *Social Science Quarterly*, 93(5), 1218–1242.
- Willander, E., & Stockman, M. (2020). *Ett mångreligiöst Sverige i förändring*. Myndigheten för stöd till trossamfund (SST).

BEVARA SVERIGE PERMANENT?

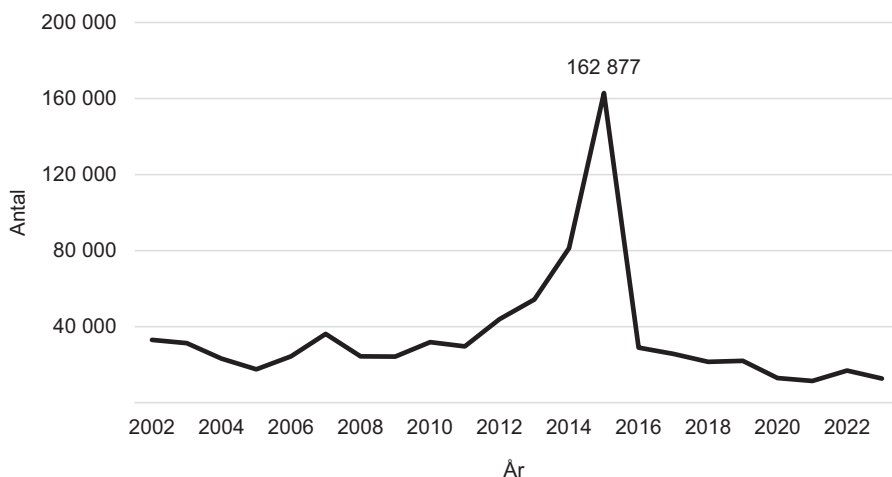
SVENSKA FOLKETS ÅSIKTER OM ATT AVSKAFFA PERMANENTA UPPEHÅLLSTILLSTÅND

LINNA MARTÉN OCH SEBASTIAN LUNDMARK

Sammanfattning

År 2015 sökte 160 000 personer asyl i Sverige under den så kallade *migrationskrisen*, och regeringen deklarerade att ett ”andrum för svenskt flyktningmottagandet” måste skapas. Till skillnad från många andra länder gav Sverige då i regel permanenta uppehållstillstånd till de som beviljades asyl. I början av 2016 antog riksdagen en ny lag som innebar att individer som beviljas asyl istället ges tillfälliga uppehållstillstånd som sedan kan omvandlas till permanenta. I Tidöavtalet 2022 gick regeringspartierna och Sverigedemokraterna steget längre med förslaget att helt avskaffa permanenta uppehållstillstånd. I detta kapitel presenteras för första gången den svenska opinionen kring permanenta uppehållstillstånd. Trots befolkningens negativa inställning till att ta emot flyktingar uppmättes inte samma samstämmighet kring att avskaffa permanenta uppehållstillstånd. Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer var negativa till ett avskaffande medan Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer var positiva. Övriga partiers sympatisörer ställde sig ambivalenta till förslaget, vilket förmedlar en möjlig schism mellan Tidöpartierna och deras väljare.

Under 2015 sökte drygt 160 000 individer asyl i Sverige (se figur 1) och flyktingfrågan hamnade högst upp på den politiska dagordningen (Martinsson, 2017). Medan vissa länder, som Sverige och Tyskland, tog emot många asylsökande i förhållande till sin befolkning, tog andra, som Frankrike och Storbritannien, emot betydligt färre (Connor, 2016). Till skillnad från många andra länder erbjöds skyddsbehövande som fått asyl i Sverige innan 2016 oftast permanenta uppehållstillstånd om inte skyddsbehovet ansågs vara kortvarigt. Det faktum att Sverige erbjöd permanenta uppehållstillstånd antogs vara en anledning till att många asylsökande sökt sig just hit. Under slutet av 2015 ökade stödet bland de politiska partierna för att drastiskt minska antalet asylsökande och skärpa den svenska asyllagstiftningen. Tillfälliga gränskontroller infördes och ID-kontroller på tåg, båt och bussresor till Sverige gjorde det svårare för asylsökande att ta sig över gränsen.

Figur 1 Antal personer som sökt asyl i Sverige, 2002–2022

Kommentar: Grafen visar antalet asylsökningar i Sverige år 2002 till 2023.

Källa: Statistiska Centralbyrån (2024).

År 2016 lade minoritetsregeringen, bestående av Socialdemokraterna och Miljöpartiet, fram ett förslag om att införa en tillfällig lag där möjligheten för asylsökande att direkt få permanent uppehållstillstånd avskaffades. Socialdemokraterna, Moderaterna, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna röstade för förslaget, medan Vänsterpartiet och Centerpartiet röstade emot och Liberalerna och Kristdemokraterna lade ner sina röster. De nya begränsningarna, där tillfälliga uppehållstillstånd blev den nya normen, innebär att asylreglerna nu ligger på den miniminivå som krävs enligt EU-rätten och internationella konventioner. Enligt de nya reglerna ges de som får asyl ett tillfälligt uppehållstillstånd på 13–36 månader. Om skyddsbehovet kvarstår efter denna tid kan tillståndet förnyas, och efter tre år kan det omvandlas till ett permanent uppehållstillstånd om den sökande kan försörja sig själv genom inkomst från anställning eller eget företag.

När den tillfälliga lagen (prop 2015/16:74) infördes var ett av huvudargumenten bakom lagen att de temporära uppehållstillstånden skulle medföra en minskning av antalet asylsökningar. Att de temporära uppehållstillstånden kunde omvandlas till ett permanent uppehållstillstånd för de som arbetade förväntades dessutom fungera som en extra drivkraft för nyanlända att komma i arbete och skaffa egen försörjning. Flera remissinstanser uttryckte däremot farhågor om att nyanländas integration och etablering på arbetsmarknaden snarare skulle försämrats som en följd av den nya lagen.

År 2019 förlängdes den tillfälliga lagen i ytterligare två år, och 2021 lades slutligen de tillfälliga förändringarna in i utlänningslagen med stöd från Socialdemokraterna,

Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Centerpartiet. Moderaterna, Sverigedemokraterna, Liberalerna och Kristdemokraterna röstade nej till dessa förändringar av utlänningslagen eftersom de hade velat införa ännu striktare regler. Efter regeringsskiftet 2022 lade Moderaterna, Kristdemokraterna, Liberalerna och Sverigedemokraterna fram Tidöavtalet, där det angav att en utredning skulle ges i uppdrag att ta fram förslag på "åtgärder som syftar till att så långt det är rättsligt möjligt begränsa asylsökandes rättigheter" (Tidöavtalet, 2022, s. 34). Hösten 2023 tillsattes en utredning som bland annat ska undersöka möjligheten att både avskaffa permanenta tillstånd och att återkalla redan utgivna permanenta uppehållstillstånd. Det skulle innebära att det enbart är ett svenskt medborgarskap som kan ge flyktingar och skyddsbehövande en permanent rätt att stanna i Sverige. Utredningen förväntas presentera sina slutsatser år 2025.

I nästa avsnitt diskuterar vi kort vad som kan påverka individers åsikter till flyktingmottagande enligt tidigare forskning. Därefter visar vi de nya resultaten gällande svenska folkets åsikter om permanenta uppehållstillstånd, och hur de skiljer sig åt mellan olika grupper. Hur individer ser på att avskaffa permanenta uppehållstillstånd beror sannolikt på vilken effekt det förväntas få. Forskningen om detta är relativt begränsad, men vi avslutar med en sammanfattning av de studier som hittills har studerat hur olika typer av uppehållstillstånd kan påverka både de som fått uppehållstillstånd och antalet sökande.

Vilka grupper är mer positiva till flyktingmottagande?

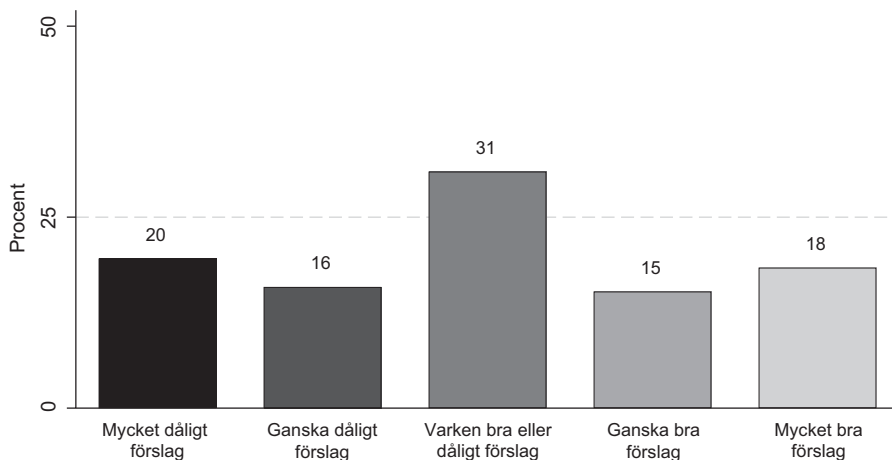
Tidigare studier har visat att yngre individer, kvinnor, högutbildade och utrikesfödda generellt sett är mer positiva till att ta emot flyktingar (de Coninck, 2020). För att förstå varför vissa grupper är mer positiva än andra har forskare ofta pekat på att attityderna till migranter kan styras av synen på kulturella faktorer och/eller förväntningar om de ekonomiska effekterna. De kulturella faktorerna kan handla om individers åsikter om vikten av att ha ett gemensamt språk, samma religion och liknande traditioner. De ekonomiska faktorerna delas ofta upp i de individuella och sociotropiska. De individuella faktorerna fokuserar på hur individer tror att deras egen ekonomi påverkas när antalet migranter ökar, exempelvis kan konkurrensen om arbetstillfällen öka. De sociotropiska faktorerna utgår istället från förväntningar om hur samhällets ekonomi påverkas av ett ökat antal migranter, via effekter på statens intäkter och utgifter. Överlag finns det inte mycket empiriskt stöd för att de individuella ekonomiska faktorerna styr attityder till invandring och flyktingmottagning, men däremot visar flera studier att de kulturella och sociotropiska faktorerna påverkar sådana attityder (Hainmueller & Hopkins, 2014; Valentino m.fl., 2019). Individer som förväntar sig att samhällets ekonomi kommer påverkas negativt av fler migranter och de som oroas över migranternas kulturella olikheter tenderar alltså att vara mer negativa till invandring. Skillnaderna mellan de olika

demografiska grupperna har kopplats till dessa gruppers syn på kulturella och ekonomiska faktorer. Card m.fl. (2012) fann exempelvis att skillnaden mellan låg- och högutbildades syn på migranter framförallt styrdes av att lågutbildade individer satte större vikt vid de kulturella faktorerna än vad högutbildade gjorde.

Svenska folkets åsikter om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd

Efter den så kallade migrationskrisen 2015 ändrades den svenska befolkningens åsikter om flyktingmottagande snabbt. Under den första delen av 2010-talet såg många allt mer positivt på ett svenskt flyktingmottagande (Demker och van Der Maiden, 2016). I samband med ökningen av asylsökande 2015 blev befolkningen snabbt mer negativt inställda till flyktingmottagande och stödet har därefter legat kvar på ungefär samma nivå. Medan 57 procent av de svarande ansåg det vara ett bra förslag att minska flyktingmottaget ansåg endast 20 procent att ett sådant förslag vore dåligt i den nationella SOM-undersökningen 2023 (se Demker i denna antologi). Givet de senaste årens stabila stöd för ett minskat flyktingmottagande är det möjligt att befolkningen även anser att Sverige bör avskaffa permanenta uppehållstillstånd.

Figur 2 Svenska folkets åsikter om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? Avskaffa permanenta uppehållstillstånd*. Figuren visar andelen som valde de olika svarsalternativen. Procentbasen utgjordes av de som besvarade alla frågor i regressionsmodellen presenterad i Appendix, tabell 1. Antal svar var 1 344.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

År 2023 ombads för första gången de svarande i den nationella SOM-undersökningen att ta ställning till förslaget att ”avskaffa permanenta uppehållstillstånd.” Resultaten i Figur 2 visar att 33 procent av de svarande ställde sig positiva till ett avskaffande, ungefär lika många var negativa (36 procent) och 31 procent ansåg att förslaget var varken bra eller dåligt. Dessa siffror kan ställas mot de 57 procent som samtidigt ansåg att Sverige bör ta emot färre flyktingar. Trots det tydliga stödet för att minska flyktingmottagandet fanns alltså en mer spridd bild av vilka förutsättningar de flyktingar som bor i landet ska ges.

Permanent uppehållstillstånd och demografiska faktorer

Vi går vidare och undersöker om stödet för att avskaffa permanenta uppehållstillstånd var starkare i vissa grupper. Tabell 1 redovisar medelvärden i attityden till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd uppdelat på olika grupper. Bland de svarande var män mer positiva till ett avskaffande av permanenta uppehållstillstånd (medelvärde: 56) än kvinnor (medelvärde: 43). Även de äldre (över 50 år, medelvärde: 53) visade starkare stöd för ett avskaffande än de yngre (under 29 år, medelvärde 42). De med hög utbildning (mer än tre år eftergymnasial utbildning, medelvärde: 39) var i snitt mer negativa till ett avskaffande jämfört med de som spenderat kortare tid i utbildningsväsendet. Skillnaderna mellan de olika grupperna ligger därmed i linje med de skillnader som tidigare studier funnit gällande attityder till att ta emot migranter (Card m.fl., 2012; de Coninck, 2020). En av de större skillnaderna i medelattityd till förslaget att avskaffa permanenta uppehållstillstånd fann vi emellertid mellan de födda i Norden (medelvärde: 50) och de födda utanför Norden (medelvärde: 33), där de födda utanför Norden var mer negativa till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd. Vi ser även att studenter (medelvärde: 40) tenderade att vara mer negativa till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd jämfört med gruppen som stod utanför arbetskraften (medelvärde: 54), vilka framförallt bestod av pensionärer. Även de som bor i storstäder (medelvärde: 41) och de som klarade sig bra på sin inkomst (medelvärde: 47) är mer negativa till ett avskaffande än de som bor på landsbygden (medelvärde: 53) eller de som inte klarar sig bra på sin inkomst (medelvärde: 59).

Tabell 1 Olika gruppers åsikt om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, 2023 (medelvärden)

Grupp	Medelvärde	Standardavvikelse
Kön		
Kvinna	43	33
Man	56	34
Ålder		
16-29	42	32
30-49	44	35
50-90	53	33
Födelseregion		
Vuxit upp i Norden	50	33
Vuxit upp utanför Norden	33	36
Bostadsort		
Ren landsbygd	53	32
Mindre tätort	53	31
Stad eller större tätort	50	34
Stockholm, Göteborg, eller Malmö	41	35
Utbildning		
Låg utbildning	56	31
Medellåg utbildning	55	32
Medelhög utbildning	54	34
Hög utbildning	39	34
Arbetsliv		
Förvärvsarbetande	47	35
Arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd	45	32
Utanför arbetskraften	54	32
Studerande	40	30
Annat	44	38
Hushållet klarar sig på inkomsten		
Mycket dåligt	59	40
Ganska dåligt	53	33
Varken bra eller dåligt	54	33
Ganska bra	48	34
Mycket bra	47	34

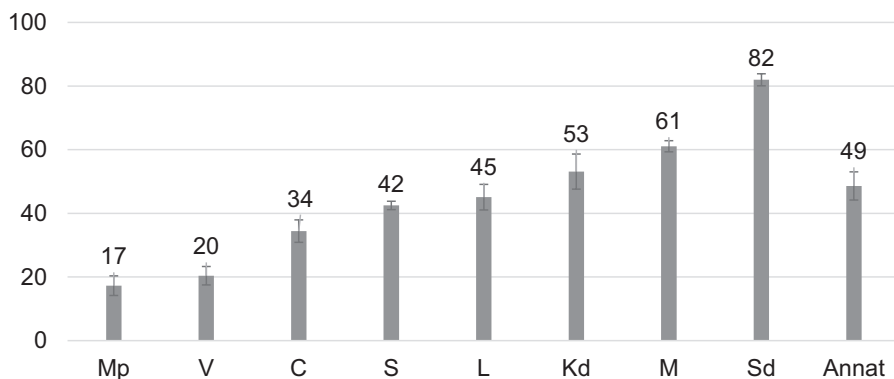
Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? Avskaffa permanenta uppehållstillstånd*. Figuren visar medelvärdet av de fem svarsalternativen kodade att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag). Att koda åsikterna om uppehållstillstånd mellan 0 och 100 gjordes för att underlätta tolkning av de verbala etiketterna så att de mest negativa attityderna till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd representerades av värden nära noll och de mest positiva av värden nära 100. Utbildning kodad som 'låg' (högst grundskola), 'medellåg' (högst gymnasium), 'medelhög' (högst 3 år eftergymnasial) eller 'hög' (3 års eftergymnasial eller mer). Procentbasen utgjordes av de som besvarade alla frågor i regressionsmodellen presenterad i Appendix, tabell 1. Antal svar var 1 344.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Permanent uppehållstillstånd och partisympati

I nästa steg undersöker vi om åsikter gällande uppehållstillstånd skiljer sig åt beroende på de svarandes partisympatier. Figur 3 visar medelvärden för varje parti och vi ser att de som sympatiserade med partierna som ingick i Tidöavtalet över lag var mer positiva till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd. Sverigedemokraternas sympatisörer var mest positiva till ett avskaffande (medelvärde: 82), följt av Moderaterna (medelvärde: 61) och Kristdemokraterna (medelvärde: 53). Däremot liknade Liberalernas väljare Socialdemokraternas sympatisörer och de båda var, på det hela taget, mer negativa än positiva till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd (L medelvärde: 45; S medelvärde: 42). De individer som var mest negativa till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd var Miljöpartiets sympatisörer (medelvärde: 17), tätt följt av Vänsterpartiets (medelvärde: 20) och Centerpartiets (medelvärde: 34) sympatisörer. Den splittring som uppmättes i uppfattningar om permanenta uppehållstillstånd visade sig därmed tydligt hänga samman med de svarandes partisympatier.

Figur 3 Åsikter om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd och partisympati, 2023 (medelvärde)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? Avskaffa permanenta uppehållstillstånd*. Figuren visar medelvärdet av de fem svarsalternativen kodade att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag) bland partisympatisörer. Kodning av åsikterna om uppehållstillstånd gjordes för att underlätta tolkning av de verbala etiketterna så att de mest negativa attityderna till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd representerades av värden nära noll och de mest positiva av värden nära 100. De svarta strecken på varje stapel är 95% konfidensintervall för medelvärdena. Partierna är ordnade från vänster till höger efter de svarandes inställning (annat/inget parti undantaget): Miljöpartiet (Mp), Vänsterpartiet (V), Centerpartiet (C), Socialdemokraterna (S), Liberalerna (L), Kristdemokraterna (Kd), Moderaterna (M), Sverigedemokraterna (Sd), Annat/Inget parti (N/A). Procentbasen utgjordes av de som besvarade alla frågor i regressionsmodellen presenterad i Appendix, tabell 1. Antal svar var 1 344.

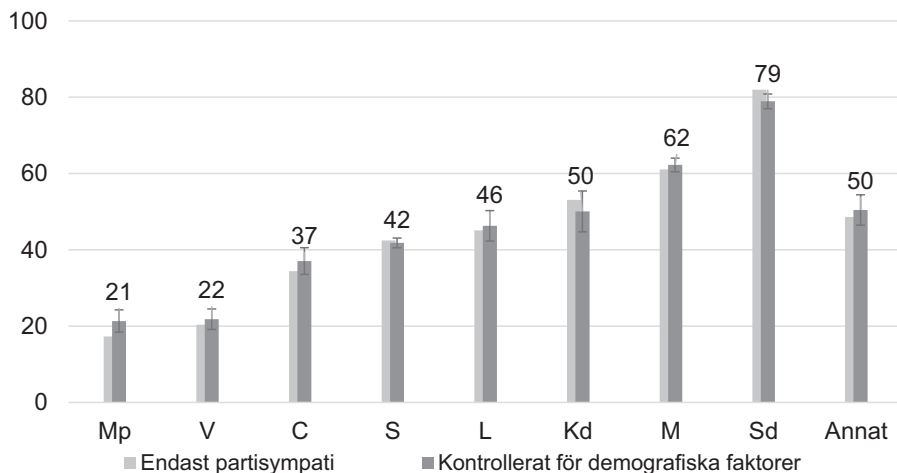
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Att Miljöpartiets sympatisörer visade mest motstånd till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd åskådliggör en möjlig tvist mellan partiets väljare och dess företrädare, då Miljöpartiets riksdagsledamöter röstade igenom den lag som gjorde det svårare för flyktingar att få permanenta uppehållstillstånd. Även stödet för permanenta uppehållstillstånd bland Liberalernas sympatisörer kan bli problematiskt då regeringen, där Liberalerna ingår, har tillsatt en utredning för att undersöka möjligheten att avskaffa permanenta uppehållstillstånd.

I resultaten som presenterats hittills har vi endast redovisat de olika gruppernas medelvärden, men vi vet att olika demografiska grupper också tenderar att ha olika partisympatier (se exempelvis Oskarson & Ahlbom, 2021). I nästa steg undersöker vi därför hur både partisympatier och olika grupptillhörigheter korrelerade med åsikter om uppehållstillstånd när vi inkluderar dem i samma analys, i det som kallas OLS-regression.

Resultaten i figur 4 visar att korrelationen mellan partipreferenser och åsikter om permanenta uppehållstillstånd inte påverkades speciellt mycket av att kontrollera för de demografiska variablerna (se även Appendix, tabell 1). När det gäller de demografiska skillnaderna såg vi att några av dem kvarstod även när vi inkluderade partipreferenser i analysen. Kvinnor var fortfarande mer negativa ($b = -7.51$, $SE = 1.56$, $p < .001$) än män till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, och personer födda utanför Norden var mer negativa ($b = 17.30$, $SE = 3.93$, $p < .001$) än de födda i Norden. Även högutbildade var något mer skeptiska till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, medan äldre individer var mer positiva. Svarande som ansåg att deras hushåll klarade sig bra på den nuvarande inkomsten var även de mer negativa till förslaget att avskaffa permanenta uppehållstillstånd ($b = -9.80$, $SE = 3.64$, $p < .01$). Övriga faktorer som boendeplats och arbetsliv samvarierade inte med åsikter om permanenta uppehållstillstånd när alla variabler inkluderades i analysen (se Appendix, tabell 1, kolumn 2).

Figur 4 Åsikter om att avskaffa permanenta uppehållstillstånd och partisympati, 2023 (predicerade medelvärden)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? Avskaffa permanenta uppehållstillstånd*. Figuren visar det predicerade medelvärdet av de fem svarsalternativen kodade att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag) bland partisympatisörer. De ljusgrå staplarna visar medelvärden utan att inkludera demografiska kontroller och de mörkgrå staplarna visar predicerade medelvärden när demografiska kontroller lagts in och när kontrollerna är konstanthållna vid sina respektive medelvärden. De svarta strecken på de mörkgrå staplarna är 95% konfidensintervall för de predicerade medelvärdena. Partierna är ordnade från vänster till höger efter de svarandes inställning (annat/inget parti undantaget): Miljöpartiet (Mp), Vänsterpartiet (V), Centerpartiet (C), Socialdemokraterna (S), Liberalerna (L), Kristdemokraterna (Kd), Moderaterna (M), Sverigedemokraterna (Sd), Annat/Inget parti (N/A). Procentbasen utgjordes av de som besvarade alla frågor i regressionsmodellen presenterad i Appendix, tabell 1. Antal svar var 1 344.

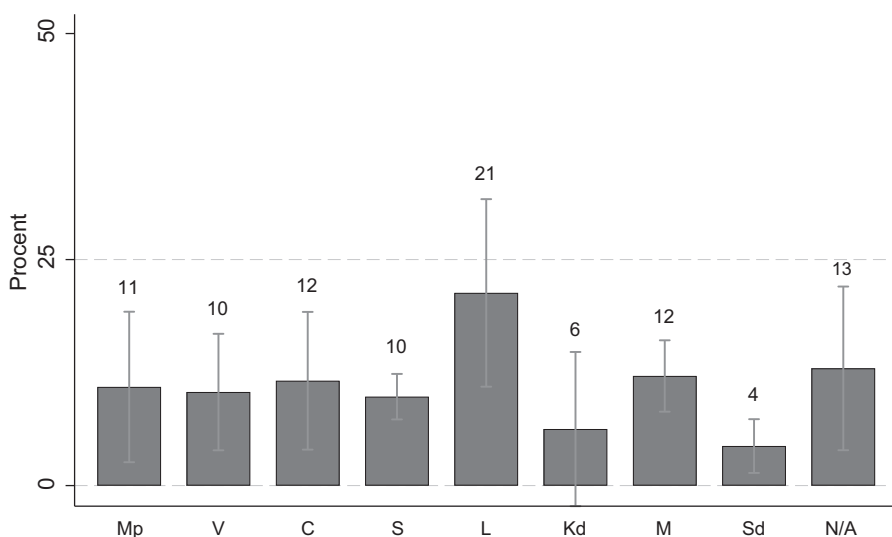
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Vilka vill ta emot färre flyktingar men behålla permanenta uppehållstillstånd?

Givet att stödet för att minska flyktingmottagandet var starkare än stödet för att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, ter det sig intressant att undersöka vilka grupper som vill minska flyktingmottagandet men samtidigt behålla permanenta uppehållstillstånd. Figur 5 visar andelen av partisympatisörerna som både ville ta emot färre flyktingar och behålla permanenta uppehållstillstånd. Tabell 2 i Appendix visar även en regressionsanalys som predicerade vilka dessa individer är. Resultaten visar att Liberalernas sympatisörer hade högst sannolikhet att både vilja ta emot färre flyktingar och samtidigt inte vilja avskaffa de permanenta uppehållstillstånden (Appendix tabell 2, $b = 11.42$, $SE = 5.55$, $p < .05$). Sverigedemokraternas sympatisörer hade däremot lägst sannolikhet att både vilja ha färre flyktingar och

samtidigt inte vilja avskaffa permanenta uppehållstillstånd (Appendix tabell 2, $b = -5.23$, $SE = 2.05$, $p < .05$). Det tyder på hög samstämmighet, vilket inte är förvånande givet att Sverigedemokraternas sympatisörer är mest positiva till att både minska flyktingmottagandet (Demker, 2023) och att avskaffa permanenta uppehållstillstånd. Resterande sympatisörer uppvisade liknande åsiktsfördelning som Socialdemokraternas sympatisörer gjorde. Även i denna analys stack personer födda utanför Norden ut genom att ha högre sannolikhet för åsiktskombinationen att både vilja bevara de permanenta uppehållstillstånden och samtidigt ta emot färre flyktingar ($b = 12.73$, $SE = 4.87$, $p < .05$).

Figur 5 Partisympati och andel som både vill ta emot färre flyktingar och behålla permanenta uppehållstillstånd, 2023 (procent)

Kommentar: De svarande tog ställning till att *Avskaffa permanenta uppehållstillstånd* och *Ta emot färre flyktingar*. Figuren visar för varje parti andelen av deras sympatisörer som svarade att de både ansåg att ta emot färre flyktingar var ett bra eller mycket bra förslag och att avskaffa permanenta uppehållstillstånd var ett dåligt eller mycket dåligt förslag. De svarta strecken på staplarna är 95% konfidensintervall för procentsatserna. Partierna är från vänster till höger i samma ordning som i Figur 5: Miljöpartiet (Mp), Vänsterpartiet (V), Centerpartiet (C), Socialdemokraterna (S), Liberalerna (L), Kristdemokraterna (Kd), Moderaterna (M), Sverigedemokraterna (Sd), Annat/Inget parti (N/A). Procentbasen utgjordes av de som tog ställning till båda frågor om policyförslagen i regressionsmodellen presenterad i Appendix, tabell 2. Antal svar var 1 344.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Förväntade effekter av att avskaffa permanenta uppehållstillstånd och framtida politiska skiljelinjer

Majoriteten av den svenska befolkningen vill minska flyktingmottagandet, men samtidigt råder en tydlig ambivalens gällande vilken typ av uppehållstillstånd som ska användas. En tredjedel av befolkningen vill avskaffa möjligheten till permanenta uppehållstillstånd medan en annan tredjedel vill bevara den. Kanske är det förväntningar om de långvariga effekterna av ett avskaffande av permanenta uppehållstillstånd som gör svenska folket mer kluvna till detta förslag i årets nationella SOM-undersökning. I denna avslutande del av kapitlet väljer vi därför att diskutera hur asylsökande kan påverkas av typ av uppehållstillstånd.

Inom migrationsforskning talar man ofta om att så kallade push- och pull-faktorer styr migrationsflöden (se exempelvis Zimmermann, 1996). Push-faktorer påverkar individers beslut att lämna sitt land och pull-faktorer påverkar vart man väljer att migrera. Det finns viss evidens som tyder på att typ av uppehållstillstånd kan fungera som en pull-faktor. Andersson och Jutvik (2023) undersökte hur antalet asylsökande påverkades när Migrationsverket 2013 gjorde bedömningen att konflikten i Syrien inte skulle ta slut inom en överskådlig framtid och därför ändrade praxis från temporära till permanenta uppehållstillstånd för syrier. De fann att antalet syriska asylansökningar mer än fördubblades efter praxisändringen, vilket tyder på att permanenta uppehållstillstånd kan fungera som en pull-faktor. Samtidigt var ökningen kortvarig och antalet ansökningar minskade redan efter några månader, vilket forskarna menar kan förklaras av att handläggningstiderna blev allt längre och att syrier då valde att söka asyl i andra länder.

När det gäller frågan hur individer påverkas av restriktioner kring uppehållstillstånd har några studier (Kilström m.fl., 2021; Arendt m.fl., 2023) analyserat två danska reformer som gjorde det svårare att få permanent uppehållstillstånd. Förändringarna innebar att tidsperioden en individ måste ha varit i landet innan ett temporärt tillstånd kan omvandlas till ett permanent förlängdes och individerna måste även klara språktest och ha arbetsinkomst för att kunna få ett permanent uppehållstillstånd. Reformerna förväntades öka migranternas incitament att arbeta, men författarna finner inga effekter på sysselsättning. Arendt m.fl. (2023) finner till och med att de som påverkades av de striktare reglerna arbetade mindre, och tolkar det som att individerna minskade sin ansträngning för att få ett arbete då de inte trodde att de skulle kunna uppfylla de nya hårdare kraven för att få permanent uppehållstillstånd. Det finns också några studier som undersökt reformer där migranternas villkor förbättrats. Pope (2016) visade att sysselsättningen ökade för migranter utan uppehållstillstånd (så kallade papperslösa) efter att en reform i USA gett dem tillfälliga uppehållstillstånd. Även barnen till de papperslösa som kunde ansöka om tillfälliga uppehållstillstånd gynnades då Hainmueller m.fl. (2017) fann att tillgång till uppehållstillstånd minskade risken för att barnen diagnostiserades med ångest och anpassningsstörningar. Studier från Tyskland och Schweiz visar

även att tillgång till medborgarskap ökar migranters sysselsättning och inkomster (Gathman & Keller, 2018; Hainmueller m.fl., 2019). Resultaten ligger därmed i linje med andra studier som visat att program och regler som gör det enklare för nyanlända att anpassa sig till det nya landet är mer effektiva för att förbättra deras ekonomiska integration än incitamentsbaserad policy, där nyanländas rättigheter och tillgång till resurser begränsas (för en översikt se Fouka, 2023).

Forskningsstudierna tyder därmed på att ett avskaffande av permanenta uppehållstillstånd visserligen kan minska antalet asylsökande, men att det samtidigt kan försämra integrationen för de som ges asyl. Detta skulle kunna förklara varför även de individer som ville minska flyktingmottagandet var negativa till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd. Resultaten i detta kapitel visar att det skulle kunna finnas möjlighet för att permanenta uppehållstillståndets vara eller icke vara kan bli en viktig politisk fråga under de nästkommande åren. I Tidöavtalet fanns en tydlig ambition att på sikt avskaffa permanenta uppehållstillstånd, men Liberalernas sympatisörer verkar inte dela synen på hur asylsökandes rättigheter ska begränsas. Framtiden får utvisa om den potentiella schism mellan vissa partier och deras väljare som vi presenterat får politiska konsekvenser.

Referenser

- Andersson, H., & Jutvik, K. (2023). Do asylum-seekers respond to policy changes? Evidence from the Swedish–Syrian case. *The Scandinavian Journal of Economics*, 125(1), 3–31.
- Arendt, J. N., Dustmann, C., & Ku, H. (2023). Permanent residency and refugee immigrants' skill investment, forthcoming. *Journal of Labor Economics*.
- Card, D., Dustmann, C., & Preston, I., (2012). Immigration, wages, and compositional amenities. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 78–119, 2012.
- Connor, P. (2016). Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015. *Pew Research Center*.
- De Coninck, D. (2020). Migrant categorizations and European public opinion: Diverging attitudes towards immigrants and refugees. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1667–1686.
- Demker, M. (2023). De övertygade och de ljumma. Flyktingopinion, partianhängarskap och värderingar. I U. Andersson, P. Öhberg, A. Carlander, J. Martinsson & N. Theorin (Red.), *Ovisshetens tid*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Demker, M. & van der Maiden, S. (2016) Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd i J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Solevid (red) *Ekvilibrrium*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Fouka, V. (2023). State Policy and Immigrant Integration. *Annual Review of Political Science*, 27.

- Gathmann, C., & Keller, N. (2018). Access to citizenship and the economic assimilation of immigrants. *The Economic Journal*, 128(616), 3141–3181.
- Hainmueller, J., Hopkins, D. J., & Yamamoto, T. (2014). Causal inference in conjoint analysis: Understanding multidimensional choices via stated preference experiments. *Political analysis*, 22(1), 1–30.
- Hainmueller, J., Lawrence, D., Martén, L., Black, B., Figueroa, L., Hotard, M., Jiménez, T.R., Mendoza, F., Rodriguez, M.I., Swartz, J.J. & Laitin, D. D. (2017). Protecting unauthorized immigrant mothers improves their children's mental health. *Science*, 357(6355), 1041–1044.
- Hainmueller, J., Hangartner, D., & Ward, D. (2019). The effect of citizenship on the long-term earnings of marginalized immigrants: Quasi-experimental evidence from Switzerland. *Science advances*, 5(12), eaay1610.
- Kilström, M., Larsen, B., & Olme, E. (2023). Temporary refugee protection and labor-market outcomes. *Empirical Economics*, 65(4), 1895–1929.
- Martinsson, J. (2017). Vilka partier äger de viktigaste frågorna? I U. Andersson, J. Ohlsson, H. Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Larmar och gör sig till*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oskarson, M., & Ahlbom, J. (2021). Trender i könsskillnader bland svenska väljare. *Valforskningsprogrammets rapportserie 2021:1*. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Pope, N. G. (2016). "The effects of DACAmentation: The impact of Deferred Action for Childhood Arrivals on unauthorized immigrants." *Journal of Public Economics*, 143, 98–114.
- Prop 2015/16:174. *Tillfälliga begränsningar av möjligheten att få uppehållstillstånd i Sverige*. Justitiedepartementet.
- Statistiska Centralbyrån (2024). Asylsökande efter medborgarskapsland, kön, period och år. *Statistikdatabasen*. Hämtat från <https://www.statistikdatabasen.scb.se/sq/147219>
- Valentino, N. A., Soroka, S. N., Iyengar, S., Aalberg, T., Duch, R., Fraile, M., Hahn, K. S., Hansen, K. M., Harell, A., Helbling, M., Jackman, S. D. & Kobayashi, T. (2019). Economic and cultural drivers of immigrant support worldwide. *British Journal of Political Science*, 49(4), 1201–1226.
- Tidöavtalet (2022). Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige (2022). Hämtat 2024-04-03 från <https://www.liberalerna.se/wp-content/uploads/tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf>
- Zimmermann, K. F. (1996), European migration: push and pull, *International Regional Science Review*, 19, 95–128.

APPENDIX

Tabell 1 Prediktion av negativa inställningar till förslaget att avskaffa permanenta uppehållstillstånd, 2023 (regressionskoefficienter)

Förklaringsfaktorer	Avskaffa permanenta uppehållstillstånd	
	Endast partisympati	Kontrollerat för demografiska faktorer
Partisympati		
Miljöpartiet	-25.21*** (3.36)	-20.47*** (3.20)
Vänsterpartiet	-22.08*** (3.19)	-20.00*** (2.99)
Centerpartiet	-8.07* (3.77)	-4.75 (3.73)
Liberalerna	2.60 (4.23)	4.47 (4.20)
Moderaterna	18.59*** (2.19)	20.43*** (2.22)
Kristdemokraterna	10.64+ (5.67)	8.25 (5.49)
Sverigedemokraterna	39.48*** (2.31)	37.11*** (2.30)
Annat parti/inget parti	6.13 (4.62)	8.63* (4.18)
Kön		
Kvinna		-7.51*** (1.56)
Ålder		
30–49 år		0.37 (3.62)
50–90 år		6.48+ (3.69)
Uppväxtnregion		
Vuxit upp utanför Norden		-17.30*** (3.93)
Boende		
Mindre tätort		3.40 (2.65)
Stad eller större tätort		3.02 (2.37)
Stockholm, Göteborg, Malmö		-1.15 (2.78)
Utbildning		
Medellåg		-0.55 (2.69)
Medelhög		-0.23 (2.75)
Hög		-7.21* (2.86)
Arbetsliv		
Arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd		5.72 (4.59)
Utanför arbetskraften		2.23 (2.14)
Studierande		-2.59 (4.15)
Annat		-4.61 (6.74)
Utvärdering av den egna ekonomin		
Hushållet klarar sig på inkomsten		-9.80** (3.64)
Konstant	42.49*** (1.32)	50.13*** (5.33)
Justerat R^2	0.26	0.32
Observationer	1 344	1 344

Kommentar: Regressionskoefficienter från två OLS regressionsekvationer med robusta standardfel i parenteser. Frågan för den beroende variabeln löd *Vilken är din åsikt om följande förslag? Avskaffa permanenta uppehållstillstånd* med fem svarsalternativ kodade att gå från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag) bland partisympatisörer. Kodning av åsikterna om uppehållstillstånd gjordes för att underlätta tolkning av de verbala etiketterna så att de mest negativa attityderna till att avskaffa permanenta uppehållstillstånd representerades av värden nära noll och de mest positiva av värden nära 100. Övriga variabler kodade att gå från 0 till 1 eller till dummykategorier. Utbildning kodades som 'låg' (högst grundskola), 'medellåg' (högst gymnasium), 'medelhög' (högst 3 år eftergymnasial) eller 'hög' (3 års eftergymnasial eller mer). Kategorierna "Sympatiserade med Socialdemokraterna", "Män", "16-19 år", "Vuxit upp i Norden", "Landsbygd", "Lågutbildad" och "Förvärvsarbetande" är exkluderade. Antal svar var 1 344.

+ $p < .1$. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 2 Prediktion av att vilja ta emot färre flyktingar men behålla permanenta uppehållstillstånd (regressionskoefficienter)

Förklaringsfaktorer	Vill ta emot färre flyktingar men behålla permanenta uppehållstillstånd	
	Endast partisympati	Kontrollerat för demografiska faktorer
Partisympati		
Miljöpartiet	1.08 (4.41)	0.79 (4.65)
Vänsterpartiet	0.51 (3.52)	-0.35 (3.61)
Centerpartiet	1.76 (4.08)	1.35 (3.98)
Liberalerna	11.48* (5.42)	11.42* (5.55)
Moderaterna	2.29 (2.39)	2.29 (2.49)
Kristdemokraterna	-3.58 (4.48)	-3.47 (4.52)
Sverigedemokraterna	-5.46** (1.99)	-5.23* (2.05)
Annat parti/inget parti	3.13 (4.76)	0.06 (4.70)
Kön		
Kvinna		1.79 (1.73)
Ålder		
30–49 år		0.70 (4.29)
50–90 år		-0.86 (4.34)
Uppväxtnregion		
Vuxit upp utanför Norden		12.73** (4.87)
Boende		
Mindre tätort		-1.69 (2.92)
Stad eller större tätort		-2.47 (2.62)
Stockholm, Göteborg, Malmö		-2.06 (3.24)
Utbildning		
Medellåg		-5.56* (2.77)
Medelhög		-4.47 (2.77)
Hög		-2.54 (2.90)
Arbetsliv		
Arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd		0.45 (5.64)
Utanför arbetskraften		-5.38* (2.19)
Studerande		2.17 (5.36)
Annat		5.72 (9.69)
Utvärdering av den egna ekonomin		
Hushållet klarar sig på inkomsten		-1.32 (3.89)
Konstant	9.83*** (1.29)	16.79** (5.89)
Justerat R^2	0.01	0.02
Observationer	1 344	1 344

Kommentar: Regressionskoefficienter från två OLS regressionsekvationer med robusta standardfel i parenteser. Beroende variabel kodad som 100 för de som lutade åt att tycka att det var ett dåligt förslag att avskaffa permanenta uppehållstillstånd och samtidigt lutade åt att anse att det var ett bra förslag att ta emot färre flyktingar och resterande kodades som 0. Övriga variabler kodade att gå från 0 till 1 eller till dummykategorier. Utbildning kodades som 'låg' (högst grundskola), 'medellåg' (högst gymnasium), 'medelhög' (högst 3 år eftergymnasial) eller 'hög' (3 års eftergymnasial eller mer). Kategorierna "Sympatiserade med Socialdemokraterna", "Män", "16-19 år", "Vuxit upp i Norden", "Landsbygd", "Lågutbildad" och "Förvärvsarbetande" är exkluderade. Antal svar var 1 344.

+ $p < .1$. * $p < .05$. ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

MEDBORGARNAS SYN PÅ SKOLANS PROBLEM OCH PÅ SKOLAN SOM EN VIKTIG SAMHÄLLSFRÅGA

FREDRIKA LAGERGREN, SVERKER LINDBLAD,
MONICA REICHENBERG, KATARINA SAMUELSSON
OCH HELENA WALLSTRÖM

Sammanfattning

Vi har studerat medborgarnas syn på skolan och på olika åtgärder att styra skolan. Vid början av 1990-talet menade en liten andel av medborgarna att skolan var den viktigaste frågan i Sverige. Efter skolans avreglering och marknadsstyrning ökade andelen markant för att nå en topp när OECDs presenterade den svenska skolans nedgång genom internationella jämförelser. Våra analyser av den Nationella SOM-undersökningen 2023 visade att den stora majoriteten av medborgarna anser att kvaliteten försämrats i svensk skola. Samtidigt menar opinionen i stort att lärarna är välutbildade och en mycket stor andel vill förbjuda företag att driva skolor med vinstsyfte. Utifrån dessa iakttagelser skapade vi en ”karta” över olika positioner i skolfrågor och undersökte hur medborgarna fördelade sig över dessa. Vi fann tydliga samband mellan medborgarnas skilda positioner i skolfrågor och deras politiska preferenser, yrkesverksamhet, och kön. Vilka positioner som får företräde när skolan definieras som problem blir då en viktig samhällsfråga.

Den svenska skolan har genomgått åtskilliga förändringar sedan de stora skolreformernas tid på sextio- och sjuttio-talet. I början på nittio-talet genomfördes en omfattande omstrukturering i styrningen av skolan – först genom decentralisering och övergång från regelstyrning till målstyrning och sedan genom införande av skolmarknader och privatisering. På detta följde senare ökad kontroll av skolans resultat och ökat inflytande av globala aktörer som OECD. Exempel på sådan globalisering är att internationella jämförelser av provresultat blev mycket betydelsefulla i analyser och tjänade som underlag för politiska diskussioner och åtgärder.

De politiska besluten bakom dessa förändringar av den svenska skolan, har beskrivits och analyserats av åtskillig forskning (se exempelvis Englund, 1996; Eriksson & Unemo, 2019; Lindblad & Wallin, 1993; Yang-Hansen & Gustafsson, 2016). I den här studien ska vi i stället vända blicken mot medborgarna med deras erfarenheter och åsikter. Vi frågar:

- I vad mån ser medborgarna skolan som en viktig samhällsfråga och har detta förändrats sedan början av 1990-talet.
- Hur ser medborgarna på den svenska skolans utveckling i termer av kvalitet?
- Hur kan medborgarnas syn på skolan knytas till frågor om vinstintressen, internationella jämförelser och lärares utbildning?
- Vilken betydelse har social och politisk tillhörighet i synen på skolan som samhällsfråga?

Vi börjar med att ge en överblick av hur skolan förändrats under de senaste decennierna.

Svensk skola i omvandling

Skolan förväntas bidra till att fostra demokratiska värderingar och attityder som i sin tur uppmuntrar elever att delta i politiska val, sociala och politiska rörelser och i lokalsamhället. Sverige ansågs fram till slutet av 1980-talet ha ett av världens mest likvärdiga skolsystem där viktiga delar vilade på en hög standardisering av läroplanen och centraliserad styrning av skolan. Den gemensamma obligatoriska grundskolan syftade till att alla elever, oavsett klassbakgrund och bostadsort, skulle ha tillgång till en likvärd skolgång som skulle leda till lika kunskaper (Eriksson, 2019). Denna syn på skolan finns fortfarande kvar i vissa avseenden men organisering och styrning av skolan har förändrats över tid, det vi här kallar omstrukturering. Vi har tidigare (Lindblad m.fl., 2022) visat på olika sätt att hantera skolan i termer av institutionella logiker i form av byråkrati, marknad och profession (Freidson, 2001) och har med oss detta i vår analys.

Under 1980-talet hade Sverige – i likhet med många OECD-länder – en svagare ekonomisk utveckling vilket minskade utrymmet för välfärdsstaten och dess reformer. Samtidigt skedde en ideologisk förändring av nyliberal art där det hävdades att marknadsutsättning av skolväsendet inte bara skulle öka medborgarnas inflytande utan också skulle effektivisera verksamheten (Alexiadou m.fl., 2019) och minska centralstyrd byråkrati.

Två förslag till reformer av skolväsendet blev en följd av dessa ekonomiska och ideologiska rörelser och kom att dominera sättet att hantera frågan som problem och lösning:

Den ena lösningen inriktades på att decentralisera skolans organisering och styrning från staten till kommunerna, lärare, familjen och eleverna. Kommunerna ansvarade för fördelningen av pengar till skolan. Lärarna ansvarade för vad för kunskap som skulle undervisas om, dvs. avreglering av innehållet. Den andra lösningen innebar införande av det fria skolvalet där föräldrar skulle få möjlighet att välja skola till sina barn. Parallellt med detta infördes rätten för enskilda huvudmän att driva skolor med stöd av ett system med skolpeng där respektive skolas

finansiering blev beroende av hur många föräldrar som valde att placera sina barn där. Föräldrar och elever kunde nu välja skola och blev därmed en viktig påtryckargrupp och varje elev viktig för skolans ekonomi (Angelov & Edmark, 2016). Denna s.k. friskolereform ledde till en marknadsiering av skolan i vid mening då reformen öppnade för vinstdrivande kommersiella aktörer att starta skolföretag och koncerner i form av aktiebolag (Skolor skulle konkurrera med varandra baserat på resultat. Varje skolas meritpoäng gick att se på nätet. Gemene man kunde på ett helt annat sätt än tidigare jämföra olika skolors resultat med varandra. Det ledde till att vissa skolor stigmatiserades och att föräldrar med högre utbildning ofta undvek dessa skolor (Böhlmark, 2019).

Ett led i förändringen av den svenska skolan var att betyg, meritvärden och resultat på kunskapstest var det som räknades snarare än lärandemålen i läroplanen. Detta medförde att jämförelser av skolresultat blev viktiga på ett sätt som inte varit för handen tidigare. Internationella jämförelser av skolresultat kombinerat med betoning av internationell konkurrens hamnade i fokus för de skolpolitiska debatterna (se Lindblad m.fl., 2018). De internationella jämförelser som oftast användes utvärderade unga människors kunskaper och förståelse i läsning, matematik och naturkunskap.¹ Utfallet av dessa jämförelser i form av rankinglistor medförde en så kallad PISA-chock. Denna drabbade först Tyskland och användes sedan som argument av svenska politiker i en kritik av svensk skola. Denna kritik var alltså baserad på utfallet av undersökningar i andra länder med andra skolsystem och bildningstraditioner – och innebar med andra ord en globalisering av skolfrågor. Komparativa studier av skolresultat medförde att kvaliteten i svensk skola även började ifrågasättas internationellt (Austin m.fl., 2015; Sjöberg & Jenkins, 2022). De internationella mätningarna fick dock inte stå oemotsagda. Kritiken mot dessa gick ut på att fokus försköts bort från grundläggande frågor om bildning och medborgarskap och i stället betonade individuell konkurrens och effektivitet avgränsat till utfallet av kunskapsmätningar (se exempelvis Biesta, 2015).

Förändringar i medborgarnas bild av skolan som samhällsfråga

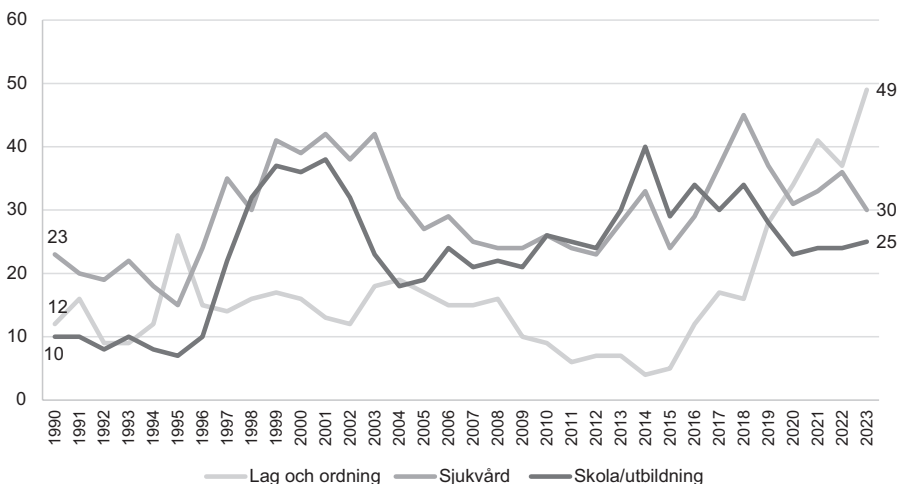
Vi tar hjälp av SOM-institutet som under lång tid gjort undersökningar av vad medborgarna ser som de viktigaste samhällsfrågorna eller problemen. Här finner vi att synpunkter om detta varierar över tid.² I figur 1 visar vi på andelen som anger *Utbildning och Skola*, samt *Lag och Ordning* och *Sjukvård* som viktigaste samhällsfrågor eller samhällsproblem under perioden 1990–2023. Vi ser där att en relativ liten andel – 10 procent – ser skolan som ett angeläget problem under 1990-talet. Bilden ändras rejält från år 2000 och framåt med en topp 2014 om 40 procent som menar att frågor om skola och utbildning är mest viktiga för medborgarna. Vi ser också att lag och ordning uppfattas som alltmer viktiga under de senaste åren.

Vad är det då som har hänt som gör att vi kan förstå dessa förändringar i opinionen över tid? Som vi visat ovan har skolväsendet i Sverige omvandlats rejält

under de senaste decennierna. Som vi nämnde ovan har den svenska skolan gått från att vara centralstyrd till att bli kommunal, målstyrd och konkurrensutsatt (se Utbildningsdepartementets rapport till OECD 1992) i början av 1990-talet (Lindblad & Wallin, 1993). Redan från början kritiserades att skolan skulle styras av marknaden och kritiken växte allt eftersom det blev tydligt vilka stora vinster som vissa privatägda skolkoncerner kunde göra.

Därefter – i början av 2000-talet infördes en ökad statlig kontroll genom resultatstyrning (Lundahl, 2002). Detta öppnade för att internationella kunskapsmätningar fick stor betydelse som styrinstrument, vilket i sin tur medförde att OECD med dess Program for Individual Student Assessment (PISA) fick ett stort genomslag i den skolpolitiska debatten. Den svenska skolans kvalitet kritiserades hårt utifrån resultaten på PISA-undersökningarna – framför allt utifrån nedgången i ranking genom internationella jämförelser 2014 – och OECDs experter inkallades också som konsulter för att förbättra svensk skola. Enligt vår bedömning finns det ett tydligt samband mellan skolpolitiska åtgärder och i vilken utsträckning medborgarna uppfattar skolan som viktig samhällsfråga.

Figur 1 *Andel av medborgarna som anser att skola/utbildning, lag och ordning respektive sjukvård är den viktigaste frågan i Sverige, 1990–2023 (procent)*

Kommentar: Den öppna fråga som ställdes var *Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag?* I figuren visas hur stor andel i procent av det totala antalet svar som anger *Skola/utbildning* som viktigast, samt som jämförelsefrågor om *Lag och ordning* respektive *Sjukvård*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1990–2023.

Hur vi undersöker opinionen om skolan

Skolan är en samhällsinstitution som ofta finns med i diskussioner där frågor som rör trygghet, välfärd och demokratiskt medborgarskap debatteras. Vi har därför valt att utforska relationen mellan problemformulering, intressen och styrning i medborgarnas åsikter om svensk skola med utgångspunkt från Carol Bacchis teori om problemrepresentation (2012). Enligt Bacchis resonemang är politiska förslag att betrakta som lösningar på problem där lösningen och problemformuleringen hänger ihop. Det betyder att en ”problemrepresentation” inte enbart *pekar på* problemen utan även *skapar* dem (Bacchi & Goodwin, 2016, s. 6).

För att analysera resultatet i den nationella SOM-undersökningen 2023 har vi därför formulerat följande fyra forskningsfrågor relaterade till hur svenska medborgare ställer sig till ”problemet med skolan”.

- Förändringar i skolans kvalitet?
- Lärarnas utbildning?
- Vinstintressen inom skolområdet?
- Globalisering av skolans styrning?

Vi utgår från Bacchis teori för att se om här finns åsiktsmönster som kan visa hur problemen rörande skolan är formulerad inom opinionen. Utgångspunkt är undersökningens fråga om *Skolans kvalitetsförsämring* (Bacchi, 2009; Beck, 2012) vilken sedan relateras till tre frågor *Vinster i välfärden*, *Brister i lärarutbildningen* och *Styrning genom internationella jämförelser*. Genom att på detta sätt relatera problem och lösningar vill vi undersöka rimligheten i nedanstående påståenden som i debatten ofta lyfts fram som möjliga orsaker till skolans problem (se exempelvis Lindblad & Samuelsson, 2019). Vi kommer också att undersöka om åsikter om problem och lösningar tenderar att variera mellan politiska och sociala grupper och om det finns åsiktskillnader bland svenska medborgare (Giddens, 1990).

Professionell kompetens: *Medborgare kombinerar sina svar om försämringar hos den svenska skolans kvalitet med uppfattningar om brister i lärarnas utbildning.*

Skolans marknadsiering: *Medborgare som svarar att den svenska skolans kvalitet har försämrats uppger också att företag som driver skolor i vinstsyfte bör förbjudas.*

Globalisering av skolans styrning: *Medborgare som anger att det blivit en försämrad kvalitet i skolan anser också att internationella mätningar är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet.*

Samhällelig strukturering: *Medborgares syn samvarierar med sociala kategorier och politiska sympatier.*

Om undersökningens uppläggning och analyserat material

Studien är explorativ och bygger främst på data från den nationella SOM-undersökningen 2023 (n= 1 720, svarsandel 48 procent). Vidare används jämförande data från åren 2014 (n=1 634, svarsandel 54 procent), 2018 (n= 1 817, svarsandel 54 procent), 2021 (n=1 649, svarsandel 49 procent) och 2022 (n=1 747, svarsandel 48 procent) för att urskilja eventuella mönster. Först undersöks trender i opinionen i relation till problemrepresentationer. Därefter analyseras data med hjälp av SPSS och dess analysverktyg genom korstabeller gällande problemen i svensk skola och hur de kan förstås. För samtliga variabler har vi utelämnat de svar som är ofullständiga och antal svarande på påståendena kan därför variera något över frågorna. Vi undersöker också samband mellan frågorna.

Vi analyserade därefter enkätsvaren genom en s.k. klusteranalys vilket gav oss en ”karta” med olika noder för olika grupperingar av svar. Hur svenska folket fördelade sig över dessa noder analyserades sedan utifrån politisk tillhörighet, utbildning, kön och yrke.

Vilka åsikter hade medborgarna om skolan?

För att ta reda på medborgarnas syn på fyra olika påståenden om skolan inleder vi med att beskriva resultat från den nationella SOM-undersökningen 2023, se tabell 1.

I korthet visar resultaten att en tydlig majoritet (62 procent) hävdar att skolans kvalitet har blivit sämre och ganska många (35 procent) anser att internationella jämförelser är användbara för att bedöma denna kvalitet. Relativt få (15 procent) anser *inte* att lärarna är välutbildade, och en stor majoritet (69 procent) vill förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.

Tabell 1 Medborgarnas åsikter om (a) kvaliteten i den svenska skolan, (b) internationella jämförelser användbarhet för bedömningar av skolans kvalitet, (c) huruvida lärare i svenska skolor är välutbildade, samt om (d) företag med vinstsyfte ska få bedriva skolor, 2023 (procent)

Vilken är din uppfattning om följande påståenden?	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående		Summa procent
		Riktigt påstående	Riktigt påstående	
a. Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	8	30	62	100
b. Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet	35	42	23	100
c. Lärare i svenska skolor är välutbildade	15	40	45	100

Vilken är din åsikt om följande förslag?	Dåligt förslag	Varken bra eller dåligt förslag		Summa procent
		Bra förslag	Bra förslag	
d. Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor	14	17	69	100

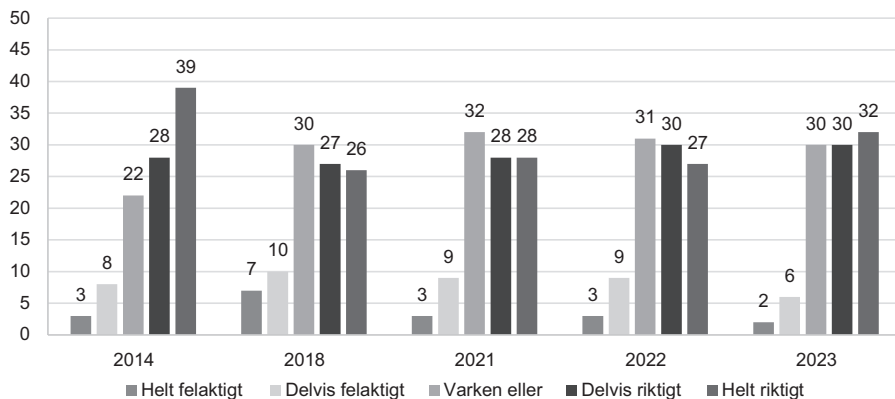
Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsalternativ var en femgradig skala där 1 = Helt felaktigt påstående och 5 = Helt riktigt påstående. Svarsalternativen har sedan slagits samman till en tregradig skala där 1 = Felaktigt påstående och 3 = Riktigt påstående. Basen för analysen är samtliga som besvarat respektive delfråga. Den fjärde frågan löd: *Vilken är din åsikt om följande förslag: Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.* Svarsalternativ för denna fråga har vänts relativt ursprungsalternativen, samt slagits samman från en femgradig skala där 1 = Mycket bra förslag och 5 = Mycket dåligt förslag till en tregradig skala där 1 = Dåligt förslag och 3 = Bra förslag. Antal svarande är i intervallet 1 614–1 639.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Medborgarna framstår som mest överens i den fråga som handlar om att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats. Det är en fråga som i flera år har funnits med i samhällsdebatten och även i den nationella SOM-undersökningen, vilket illustreras i figur 1 samt i Appendix, tabell i.

Opinionen är relativt stabil över tid, men skillnader finns. År 2014 tyckte exempelvis 39 procent att kvaliteten i skolan hade försämrats, medan endast 28 procent tycker det 2021, (27 procent 2022 och 32 procent 2023). Ett antal medborgare anger mittenalternativet som svar på denna fråga 2018 och 2021 och tendensen fortsätter 2021, 2022 och 2023.

Figur 2 Medborgarnas svar på påståendet att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år, 2014, 2018, 2021, 2022 samt 2023 (procent)

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.* Svarsskalan var femgradig från 1 = *Helt felaktigt påstående* till 5 = *Helt riktigt påstående*. Basen för analysen utgörs av resultaten från fem SOM-undersökningar 2014, 2018, 2021, 2022 och 2023. Data utgörs av en delmängd där 3 500 personer tillfrågats. Antal svarande för respektive år var 1 634 (2014), 1 730 (2018), 1 565 (2021), 1 644 (2022) samt 1 639 (2023).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014, 2018, 2021, 2022 samt 2023.

Hur kan då kvalitetsfrågan knytas till frågor om professionens, marknadens och/ eller till globaliseringens betydelse? För att undersöka detta använder vi oss av korstabeller och explorativa klusteranalyser. Inledningsvis ser vi närmare på hur opinionen fördelar sig i frågan om lärares utbildningsnivå i relation till uppfattningen om att skolans kvalitet har försämrats, se tabell 2.

Tabell 2 Korstabell över frågorna *Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats* samt *Svenska lärare är välutbildade*, 2023 (procent)

	Svenska lärare är välutbildade	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående	Riktigt påstående	Totalt procent N=1 606
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	1	2	6	9
	Varken eller	3	12	14	29
	Riktigt påstående	11	26	25	62
<i>Totalt av 100 procent</i>		15	40	45	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats* samt *Lärare i svenska skolor är välutbildade*. Svarsalternativen för frågorna var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen sammanslagits till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Antal svarande var 1 606. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

I den nationella SOM-undersökningen 2023 kan vi inte se något tydligt samband mellan opinionens ståndpunkter vad gäller kvalitetsförsämring och frågan om lärares utbildning. Snarare är det en liten andel av medborgarna som inte anser att lärarna är välutbildade. Kan då den försämrade kvaliteten i skolan i stället knytas till åsikter om marknadsisering och vinstuttag i skolan?

Tabell 3 Korstabell över frågorna Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Förbjud företag med vinstsyfte att driva skolor, 2023 (procent)

	Förbjud företag med vinstsyfte att driva skolor	Dåligt förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Bra förslag	Totalt procent N=1 592
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	1	2	6	9
	Varken eller	4	6	19	29
	Riktigt påstående	9	10	43	62
	<i>Totalt procent</i>	<i>14</i>	<i>18</i>	<i>68</i>	<i>100</i>

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Vilken är din åsikt om följande förslag: Förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor.* Svarsskalan för den första frågan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen slagits samman till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Svarsalternativ för den andra frågan har vänts relativt ursprungsalternativen samt slagits samman från en femgradig skala där 1 = *Mycket bra förslag* och 5 = *Mycket dåligt förslag* till en tregradig skala där 1 = *Dåligt förslag* och 3 = *Bra förslag*. Antal svarande var 1 592. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 3 visar att en majoritet av medborgarna anser att företag med vinstsyfte inte ska få driva skolor och att skolans kvalitet har försämrats. Den sista korstabellen undersöker frågan om medborgarna anser att det går att använda internationella kunskapsmätningar för att göra bedömningar av den svenska skolans kvalitet, se tabell 4.

Tabell 4 *Korstabell över frågorna Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats och Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, 2023 (procent)*

	Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet	Felaktigt påstående	Varken felaktigt eller riktigt påstående	Riktigt påstående	Totalt procent N=1 605
Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats	Felaktigt påstående	3	3	2	8
	Varken eller	9	16	5	30
	Riktigt påstående	23	23	16	62
	<i>Totalt procent</i>	35	42	23	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats samt Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet.* Svarsskalan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I tabellen har svarsalternativen sammanslagits till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*. Antal svarande var 1 605. Signifikans $\chi^2 < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Tabell 4 visar att åsikterna går isär när det gäller internationella jämförelser i relation till den svenska skolans kvalitet. Den visar emellertid också ett stort antal odeciderade svar. Åsikten att kvaliteten har försämrats och att internationella mätningar är användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet verkar hänga samman.

Sammanfattningsvis visar analyserna ovan att medborgarna anser att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år. Vår undersökning pekar i riktning mot att kvalitetsförsämringarna i liten utsträckning förefaller knytas till brister i lärarnas utbildning men i stor utsträckning till skolans marknadsiering. Vi ser också att svenska folket i stort anser att internationella jämförelser av skolresultat är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet.

Nästa steg i vår analys är att utforska hur olika svar på dessa påståenden om skolan förhåller sig till olika positioner på en tänkt karta och på så sätt försöka fånga den samhälleliga innebörden av skolfrågor genom att undersöka vilka positioner som olika delar av befolkningen intar. Svaren på de tidigare behandlade frågorna genom våra explorativa analyser resulterade i tre jämnstora kluster med en signifikant och stabil fördelning av populationen.³ Utfallet av analyserna presenteras i tabell 5 och tillhörigheten till olika kluster inom befolkningen i Appendix, tabell ii.

Tabell 5 Utfallet i kluster baserade på gruppering av likheter inom kluster och skillnader mellan kluster. Antal och procent över respektive fråga

Kluster	Felaktigt att påstå att internationella jämförelser inte är användbara för att bedöma den svenska skolans kvalitet		Riktigt att påstå att lärare i svenska skolor är välutbildade		Tycker att det är ett bra förslag att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor		Instämmer i att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år		Totalt	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1	203	40	203	39	26	5	293	57	514	33
2	145	30	489	100	489	100	277	56	489	32
3	201	37	0	0	540	100	387	72	540	35
Totalt	549	36	692	45	1 055	69	957	62	1 543	100

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsalternativ var en femgradig skala där 1 = Helt felaktigt påstående och 5 = Helt riktigt påstående. Svarsalternativen har sedan slagits samman till en tregradig skala där 1 = Felaktigt påstående och 3 = Riktigt påstående, samt *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsalternativ i klustrets ingående variabler är sammanslagna från 5 till 3 alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Utifrån detta utfall summerar vi klustren på följande sätt med sammanfattande ”idealtypiska” positioner:

Kluster 1: Menar i stort att det är *fel* att förbjuda företag med vinstsyfte att driva skolor och är ofta tveksamma till att svenska lärare är välutbildade. Anser i relativt stor andel att internationella jämförelser är användbara och instämmer ganska ofta i att kvaliteten har försämrats. Vi sammanfattar detta som en *marknadsförsvarende* position.

Kluster 2: Hävdar att lärarna är välutbildade och instämmer i förslaget om att förbjuda vinstdrivande företag. Är mer tveksamma till användbarheten hos internationella jämförelser av skolresultat som kvalitetsmått. Vi sammanfattar detta som en *professionsförsvarende* position.

Kluster 3: Anser inte att lärare i svenska skolor är välutbildade. Instämmer i förslaget att förbjuda vinstdrivande företag. En mycket stor andel menar att kvaliteten i svensk skola har försämrats, Försvaret varken marknaden eller professionen. Vi sammanfattar detta som en *kritisk men rådvill* position.

På så sätt har vi kommit fram till tre olika, empiriskt grundade, positioner vad gäller den svenska skolan. Vi menar att dessa positioner också står för olika sätt att

definiera skolans problem och hur de kan lösas. Hur ser demografin ut för de olika klustren? Vilka medborgare placerar sig var bland dessa positioner utifrån kön, ålder, position i arbetslivet och politisk självuppfattning? Vi ger här en översiktlig genomgång. För en detaljerad genomgång, se Appendix, tabell ii.

- Den *marknadsförsvarande* positionen befolkas mer av män, högre tjänstemän och småföretagare jämfört med andra positioner. De politiska sympatierna ligger ofta till höger och den omfattar en relativt stor andel yngre personer.
- Den *professionsförsvarande* positionen befolkas av lika andelar män och kvinnor av varierande ålder, av en större andel kvalificerade tjänstemän och ofta av medborgare med sympatier till vänster.
- Den *kritiska men rådvilla* positionen består till en större andel kvinnor och en större andel arbetsledare, tekniker och yrkesutbildade arbetare. De politiska sympatierna är spridda från höger till vänster och gruppen består ofta av lite äldre personer.

Sammanfattningsvis visar våra analyser att medborgarna i stort är eniga om att kvaliteten i den svenska skolan har försämrats men att denna kvalitetsförsämring kan knytas till olika positioner. Det framgår att det finns en social strukturering av opinionen och att kön, ålder och politiska sympatier har betydelse för hur man uppfattar skolans problem. Däremot tycks utbildningsnivå inte ha någon betydelse, se Appendix, tabell ii.

Hur ser medborgarna på skolan som ett samhällsproblem?

Vi har här undersökt hur svenska folket ser på skolan i fråga. Tidigare forskning har visat på den svenska skolans utveckling i välfärdssamhället och innebörden av den omstrukturering – decentralisering, avreglering, och marknadsisering – som ägt rum sedan början av 1990-talet och hur resultatstyrning och internationella jämförelser av provresultat trätt in i utbildningspolitiken (se exempelvis Lindblad m.fl., 2018). I detta bidrag försöker vi i stället beskriva och analysera hur medborgarna ser på skolan som samhällsfråga. Vi använder oss därvid av Carol Bacchis (2009) ansats att undersöka vad politiska problem representerar för intressen och vilka lösningar som formuleras i problemställningar i form av institutionella logiker (Freidson, 2001).

Ett första steg var att undersöka i vilken utsträckning medborgarna ser på skolan som en viktig samhällsfråga och om detta ändrar på sig från 1990-talet och framåt. Vi fann därvid att en liten andel såg skolan som en viktig samhällsfråga i början av 1990-talet men att andelen ökade med en topp runt år 2014, då Sverige hade dalat rejält i OECDs internationella rankinglistor av skolresultat. Vi drog här slutsatsen att den svenska skolans omstrukturering – avreglering, marknadsstyrning och resultatstyrning – har åtföljts av att medborgarna ser skolan som mer problemfylld.

Ett andra steg var att analysera hur medborgarna ser på skolan i termer av kvalitet. Här fann vi – med start från 2014 – att majoriteten ansåg att kvaliteten försämrats under senare år. Det är ett mycket konsekvent mönster som vi analyserade relativt olika slag av förklaringar som gavs i forskningsdiskurser och politiska diskussioner. Den slutsats vi kunde dra av dessa analyser var att svenska folket sällan knöt skolans försämrade resultat till brister i lärares utbildning. I stället drog vi slutsatsen att kritik av vinstintressen spelade stor roll inom opinionen. En annan slutsats var att många medborgare höll med om att skolans kvalitet kunde bedömas genom internationella jämförelser av skolresultat, något som vi menade är en form av globalisering av hur utbildningspolitiska problem definieras (jfr Bacchi, 2009).

Därpå följde ett tredje steg där vi utforskade medborgarnas syn på skolan som problem. Vi fann där att svaren formerades i tre olika men jämnstora grupperingar, eller kluster. Det fanns en hög samstämmighet i att det skett en kvalitetsförsämring i svensk skola under senare år. Däremot skilde sig grupperingarna åt vad gäller åsikter om förbud mot vinstdrivande företag och om lärares utbildning. Dessa skillnader visade sig i våra analyser samspela med skillnader mellan medborgarnas sociala och politiska tillhörighet men inte med deras utbildningsnivå.

Sammantaget pekar dessa analyser på att svenska folket i stort menar att det är problem med den svenska skolan. Här menar vi oss också se skilda positioner i sätten att rama in dessa problem enligt olika institutionella logiker i form av marknad och profession (Freidson, 2001; Lindblad m.fl., 2022). En tredjedel försvarar marknadslösningar, en tredjedel litar på professionellt kunnande, och en tredjedel ifrågasätter såväl marknadslösningar som professionellt kunnande och är i den meningen rådvilla. Detta innebär också utifrån Bacchi (2009) att skolans problem knyter an till olika sätt att hantera dessa problem – genom marknadisering, eller genom professionalisering av skolan som institution.

Vilka befolkar då dessa positioner? Den gruppering som framför allt var emot förbud mot vinstdrivande företag bestod ofta av yngre män med tydliga högersympatier, eller småföretagare av olika slag, samt av tjänstemän i ledande befattningar. Den skiljde sig markant mot den gruppering som samfällt hävdade att svenska lärare var välutbildade men som också var emot vinstdrivande företag. Denna grupp, där en majoritet var kvinnor, hade tydliga vänstersympatier och bestod i stor utsträckning av kvalificerade tjänstemän. En tredje gruppering som ansåg att kvaliteten försämrats i svensk skola menade *både* att lärarna inte var välutbildade *och* att vinstdrivna skolor borde förbjudas, bestod i större utsträckning av medelålders småföretagare, arbetsledare och yrkesutbildade arbetare utan någon markant politisk profil.

Sammantaget menar vi att dessa olika positioner är betydelsefulla för att förstå hur skolans problem uppfattas i olika delar av samhället och hur politiska lösningar på dessa problem definieras på olika sätt utifrån olika positioner. Hur skolans problem definieras blir därmed en viktig politisk fråga.

När vi, utifrån den nationella SOM-undersökningens resultat 2023, konstaterar en koppling mellan synen på att kvaliteten har försämrats och förbud mot vinstintressen är det viktigt att stanna till och fundera över vad det innebär. Resultaten här utesluter förstås inte att det kan finnas andra sätt att resonera kring skolfrågor till exempel i relation till andra samhällsproblem som ökad segregation och utslagning i samhället. Det är också viktigt att fråga oss vad som menas med hög kvalitet i skolan? Är hög kvalitet i skolan detsamma som höga resultat i PISA-mätningar? Är hög kvalitet i skolan detsamma som en skola fri från problem med segregation och att ny teknik förs in i undervisningen? När det gäller en verksamhet som syftar till att utveckla det som numera benämnes ”livslångt lärande” är det kanske snarare så att kvalitet kan förstås som att skolan är en viktig samhällsbärande institution, vilken trots allt förmår att fullgöra sitt uppdrag någorlunda väl.

I en tid när grundläggande existentiella frågor behöver omformuleras för att möta samhällsutmaningar av olika slag behövs en ständigt pågående debatt om skolan där skolans uppgifter men också de professionellas roll och kompetens lyfts fram. Denna debatt behöver föras inte bara av skolpolitiker utan av alla samhällsmedborgare som varit i kontakt med skolan. Resultatet av den nationella SOM-undersökningen 2023 ger oss därför, i all sin osäkerhet, hopp om en fortsatt demokratiskt förankrad debatt om framtidens skola.

Noter

- ¹ Internationella mätningar av elevers kunskaper påbörjades under efterkrigstiden. IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) har sedan 1960-talet genomfört återkommande internationella undersökningar. Inom OECD insåg man potentialen hos den här typen av undersökningar och startade flera liknande program som PISA (Programme for International Student Assessment) och TALIS (=Teaching and Learning International Survey).
- ² Se SOM-institutets rapportserie Svenska Trender. <https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/rapporter#rapporter-publicerade-2023>
- ³ Utfall av klusteranalys baserade på den nationella SOM-undersökningen 2023. Klusteranalyserna utfördes med hjälp av SPSS, Two Step Cluster. Vi valde att arbeta med fyra frågor enligt tabell i, Appendix och tre kluster, vilket enligt SPSS var av ”fair” kvalitet (silhouette measure of cohesion and separation $0,2 < x < 0,5$), vilket vi menar räcker för våra syften att resonera om möjliga sociala positioner.

Referenser

- Alexiadou, N., Lundahl, L., & Rönnerberg, L. (2019). Shifting logics: education and privatisation the Swedish way. I J. Wilkinson, R. Niesche & S. Eacott (Red.), *Challenges for public education*. Routledge.
- Angelov, N., & Edmark, K. (2016). *När skolan själv får välja – en ESO-rapport om friskolornas etableringsmönster* (Rapport 2016:3 till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi). Wolters Kluwers.
- Austin, B., Adesope, O. O., French, B. F., Gotch, C., Bélanger, J., & Kubacka, K. (2015). Examining school context and its influence on teachers: linking Talis 2013 with PISA 2012 student data. *OECD Education Working Papers, 115*. OECD Publishing.
- Bacchi, C. (2009). *Analysing policy*. Pearson Higher Education AU.
- Bacchi, C. (2012). Introducing the 'What's the Problem Represented to be?' approach. I A. Bletsas & C. Beasley (Red.), *Engaging with Carol Bacchi: Strategic interventions and exchanges* (s. 21–24). Cambridge University Press.
- Bacchi, C., & Goodwin, S. (2016). *Poststructural policy analysis: A guide to practice*. Springer.
- Beck, U. (2012). *Risksamhället: på väg mot en annan modernitet* (2 uppl.). Daidalos.
- Biesta, G. (2015). What is education for? On good education, teacher judgement, and educational professionalism. *European Journal of education, 50*(1), 75–87.
- Böhlmark, A. (2019). Leder lottning av skolplatser till förbättrad likvärdighet? I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research methods in education*. Routledge.
- Englund, T. (Red.) (1996). *Utbildningspolitiskt systemskifte*. HLS Förlag.
- Erikson, R. (2019). Hur ska likvärdigheten i skolan bäst bedömas? I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Erikson, R & Unemo, L. (2019). Inledning och sammanfattning. I R. Eriksson & L. Unemo (Red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport 2019:1. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Freidson, E. (2001). *Professionalism, the third logic: On the practice of knowledge*. University of Chicago press.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity in association with Blackwell.
- Lindblad, S., & Wallin, E. (1993). On transitions of power, democracy, and education in Sweden. *Journal of Curriculum Studies, 25*(1), 77–88.
- Lindblad, S., Lagergren Wahlin, F., Samuelsson, K., & Wallström, H. (2022). Medborgarna om styrningen av den svenska skolan: Stat, marknad eller profession. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (Red.), *Du sköra nya värld*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Lindblad, S., Pettersson, D., & Popkewitz, T. (Red.) (2018). *Education by the numbers and the making of society: The expertise of international assessments*. Routledge.
- Lindblad, S., & Samuelsson, K. (2019). Globalisering av lärarutbildning i Sverige? Om OECD:s kunskapsintressen och problemrepresentation och dess betydelser i svenska sammanhang. *Läroplansteori i och om lärarutbildning, Rapport från den sjunde Nordiska läroplanstekniska konferensen*. RIPS: Rapporter från Institutionen för pedagogik och specialpedagogik.
- Lundahl, L. (2002). From centralisation to decentralisation: Governance of education in Sweden. *European educational research journal*, 1(4), 625–636.
- Sjøberg, S., & Jenkins, E. (2022). PISA: a political project and a research agenda. *Studies in Science Education*, 58(1), 1–14, DOI: 10.1080/03057267.2020.1824473
- Smeplass, E. (2018). *Konstruksjonen av den problematiske lærerutdanningen Lærerutdanningen i et institusjonelt og politisk landskap*. Doktoravhandling ved NTNU, 2018:330. Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet.
- Svallfors, S. (2016). Who loves the Swedish welfare state? Attitude trends 1980–2010. *The Oxford handbook of Swedish politics* (s. 22–36). Oxford Academics.
- SOM-institutet (2023). *Svenska Trender 1986–2022*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Utbildningsdepartementet (1992). *The Swedish Way towards a Learning Society*. Allmänna förlaget.
- Yang Hansen, K., & Gustafsson, J. E. (2016). Causes of educational segregation in Sweden—school choice or residential segregation. *Educational Research and Evaluation*, 22(1–2), 23–44.

APPENDIX

Tabell i Uppfattningar i frågan om huruvida kvaliteten i den svenska skolan har försämrats, 2014–2023 (procent)

År	Helt felaktigt	Delvis felaktigt	Varken eller	Delvis riktigt	Helt riktigt	Totalt	Antal svar
2014	3	8	22	28	39	100	1 634
2018	7	10	30	27	26	100	1 730
2021	3	9	32	28	28	100	1 565/1 649
2022	3	9	31	30	27	100	1 644/1 747
2023	2	6	30	30	32	100	1 639/1 720

Kommentar: Frågan löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats under senare år.* Svarsskalan var femgradig från 1 = *Helt felaktigt påstående* till 5 = *Helt riktigt påstående*. Basen för analysen utgörs av resultaten från fem SOM-undersökningar 2014, 2018, 2021, 2022 och 2023. Antal svar 1 634–1 730.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014, 2018, 2021–2023.

Tabell ii Kategorier över kluster, 2023 (antal, procent)

		Kluster 1		Kluster 2		Kluster 3		Totalt	
		n	%	n	%	n	%	n	%
Kön (Signifikans chi2<0,001)	Kvinna	224	28	278	35	293	37	795	100
	Man	284	39	207	28	244	33	735	100
	Annat	6	46	4	31	3	23	13	100
	Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100
Position i arbetslivet (Signifikans chi2<0,001)	Höga tjänstemän och ledande befattn.	124	38	90	28	110	34	324	100
	Kvalificerade tjänstemän	92	24	162	42	128	34	382	100
	Övriga tjänstemän	51	34	54	35	47	31	152	100
	Småföretagare exkl. lantbrukare	27	39	15	21	28	40	70	100
	Lantbrukare med flera	9	53	2	12	6	35	17	100
	Arbetsledare och tekniker	27	36	15	20	32	44	74	100
	Yrkesutb. inom handel/service/omsorg	60	31	61	32	70	37	191	100
	Yrkesutb. Arbetare	24	29	26	31	34	40	84	100
	Övriga arbetare	44	35	37	30	44	35	125	100
	Ej svar	56	45	27	22	41	33	124	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Utbildningsnivå (EJ SIGNI- FIKANT Chi2=0, 634)	Låg	65	32	65	32	76	36	206	100
	Medellåg	137	38	103	28	124	34	364	100
	Medelhög	118	34	115	32	119	34	352	100
	Hög	184	31	193	33	211	36	588	100
	Ej svar	10	30	13	40	10	30	33	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Politisk själv- uppfattning (Signifikans chi2<0,001)	Klart till vänster	19	9	104	51	81	40	204	100
	Något till vänster	52	15	161	47	127	38	340	100
	Varken till vänster eller till höger	147	34	118	27	166	39	431	100
	Något till höger	186	50	78	21	109	29	373	100
	Klart till höger	101	58	23	13	50	29	174	100
	Ej svar på frågan	9	43	5	24	7	33	21	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	
Ålder (Signifikans chi2<0,001)	16–29 år	83	50	35	22	47	28	165	100
	30–49 år	142	32	155	35	149	33	446	100
	50–64 år	137	35	102	26	152	39	391	100
	65–90 år	152	28	197	36	192	36	541	100
	Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100
Totalt	514	33	489	32	540	35	1 543	100	

Kommentar: Frågorna löd *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Kvaliteten i den svenska skolan har försämrats. Internationella jämförelser är inte användbara för bedömningar av den svenska skolans kvalitet, samt Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsskalan var femgradig där 1 = *Helt felaktigt påstående* och 5 = *Helt riktigt påstående*. I analysen har svarsalternativen slagits samman till en tregradig skala där 1 = *Felaktigt påstående* och 3 = *Riktigt påstående*, samt *Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Lärare i svenska skolor är välutbildade.* Svarsalternativ i klustrets ingående variabler är sammanslagna från 5 till 3 alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

SVENSKA FOLKET BETYGSÄTTER HUR OFFENTLIG VERKSAMHET FUNGERAR – SPECIELLT SJUKVÅRDEN

SÖREN HOLMBERG OCH MARCUS WEISSENBILDER

Sammanfattning

Det finns tre normativt sett bra utfall och tre mindre bra när svenska folket bedömer hur olika myndigheter fungerar. Ett bra utfall är att de allra flesta myndigheter/verksamheter bedöms övervägande positivt. Ett andra och tredje bra utfall är att det förekommer mycket få skillnader i olika sociala gruppers betyg, samt att flera av de mest centrala myndigheterna får höga positiva bedömningar. Mindre bra utfall är för det första att bedömningarna av myndighetssverige blivit mer politiserade sedan sju-åtta år tillbaka. Vänsterideologiskt och högerideologiskt inriktade personer bedömer offentlig verksamhet alltmer olika. För det andra, tre av välfärdssveriges viktigaste myndigheter – Arbetsförmedlingen, Migrationsverket och Försäkringskassan – får klart svaga betyg år efter år. Det är inte godkänt. Det tredje mindre bra utfallet gäller sjukvården som inte mår bra av att bedömas mycket olika i skilda sociala grupper, och som därtill är utsatt för klart politiserade negativa bedömningar av ytterkantspartierna Vänsterpartiets och Sverigedemokraternas anhängare.

Att utvärdera hur offentlig verksamhet fungerar är inte bara en uppgift för särskilda revisorer och utvalda politiker, eller för olika myndighetsstyrelser som bedömer sig själva. I en demokrati krävs därtill en mycket bredare och mer medborgerlig förankrad utvärdering. Människors erfarenheter behövs tas hänsyn till, exempelvis genom att fråga medborgarna om hur de tycker att olika myndigheter sköter sitt arbete.

Inom samhällsforskningen har insikten att medborgarna måste vara med när offentlig verksamhet utvärderas funnits åtminstone under de senaste tio–femton åren (Pidd, 2012; Tria & Valotti, 2012; Holmberg & Rothstein, 2012; Sundell, 2015; Charron m.fl., 2019).¹ Ett forskningsprojekt inom området har varit *”Kvalitet i offentlig verksamhet” (KOV)*, grundat 2010 av forskare vid SOM-institutet i samarbete med Statskontoret (Johansson & Holmberg, 2011). Grundtanken har varit att långsiktigt och regelbundet mäta hur svenska folket bedömer hur olika myndigheter och regionala/kommunala verksamheter sköter sina uppgifter.

I följande kapitel fokuserar vi på svenska folkets kännedom om olika myndigheter/verksamheter och hur medborgarna bedömer att dessa fungerar. Vi kommer att studera förändringar över tid och hur resultaten ser ut i olika sociala och politiska

grupper. I särskilt fokus står också sjukvården, det område som svenska folket i 2023 års SOM-undersökning tycker är den näst viktigaste samhällsfrågan.^{2, 3}

Verksamhetskänedom

Svenska folkets kännedom om olika myndigheter är relativt god, med stor kännedom om de flesta myndigheter (tabell 1). Möjligen är det något av ett glädjeresultat i överkant med tanke på undersökningens svarsfrekvens, där de mindre etablerade grupperna i samhället är något underrepresenterade.⁴ Men det till trots, ett utfall med kännedomssiffror över 50 procent för en klar majoritet av myndigheterna är positivt. Tjugofyra av de studerade myndigheterna har en kännedom över femtioprocentstrecket. Strax över hälften av dem (14) bör bedömas som välkända då kännedomsresultatet är över sextiofem procent.

Tabell 1 Kännedom om svenska myndigheter, 2010–2023 (procent)

	Andel som känner till och har lämnat ett omdöme		Andel som känner till och har lämnat ett omdöme
1. Polisen (2023)	94	17. Naturvårdsverket (2016)	61
2. Folkhälsomyndigheten (2022)	92	18. Tullverket (2019)	60
3. Valmyndigheten (2022)	86	19. Centrala studiestödsnämnden (2019)	59
4. Skatteverket (2023)	85	20. Inspektionen för vård och omsorg (2015)	59
5. Skolverket (2021)	80	21. Konsumentverket (2019)	58
6. Försäkringskassan (2023)	78	22. Finansinspektionen (2023)	57
7. Trafikverket (2020)	79	23. Riksrevisionsverket (2012)	52
8. Migrationsverket (2023)	78	24. Kronofogdemyndigheten (2019)	51
9. Försvarsmakten (2023)	77	25. Allmänna reklamationsnämnden (2019)	48
10. Kriminalvården (2023)	75	26. Statistiska centralbyrån (2013)	47
11. Pensionsmyndigheten (2022)	72	27. Myndigheten för psykologiskt försvar (2022)	46
12. Socialstyrelsen (2023)	69	28. Spelinspektionen (2021)	44
13. Livsmedelsverket (2012)	67	29. Energimarknadsinspektionen (2011)	34
14. Arbetsförmedlingen (2023)	66	30. Rekryteringsmyndigheten (2018)	28
15. Svenska kraftnät (2023)	65	31. Havs- och vattenmyndigheten (2015)	26
16. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2023)	63	32. Forum för levande historia (2014)	21

Kommentar: Frågan löd *Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?* med svarsalternativen *Känner ej till myndigheten, Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen redogör för andelen som svarat *Mycket bra* till *Mycket dåligt*, dvs. andelen som känner till verksamheten. Tabellen redogör för samtliga myndigheter som har omfrågats under perioden 2010–2023 och redovisar det senast uppmätta resultatet. Antalet svarspersoner per undersökning har varierat mellan 1 500–1 600.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Polisen och Folkhälsomyndigheten (FHM) ligger högst upp på listan över kända myndigheter med 94 respektive 92 procents kännedom. När det gäller FHM kan vi utgå ifrån att coronapandemin och de många dagliga presskonferenser som då hölls har spelat stor roll för kännedomen. Andra myndigheter med ävenledes hög medborgerlig kännedom är Skatteverket och Valmyndigheten (85 samt 86 procent). Omdebatterade myndigheter som Migrationsverket och Skolverket är också välkända med kännedomssiffror kring 80 procent (se tabell 1).

De kommunala/regionala verksamheter som ingått i mätningen har alla varit förhållandevis kända (se Holmberg, 2020). Föga överraskande gäller det som mest tydligt för sjukvården, renhållningen och kollektivtrafiken med resultat över 85 procent. Något mindre kända är förskolan, grundskolan, äldreomsorgen och plan- och byggfrågor med kännedomssiffror strax över 60 procent. Räddningstjänsten klara sig lite bättre med en kännedom på 75 procent, även om det här har hunnit gå en längre period sedan bedömningen gjordes.

Fem myndigheter kan glädja sig åt en uppåtgående kännedom: Valmyndigheten, Pensionsmyndigheten, Skolverket, Socialstyrelsen och Migrationsverket.⁵ En tråkigare minskande kännedom kan noteras för tre myndigheter (Kronofogdemyndigheten, Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen) och för två kommunala verksamheter (grundskolan och äldreomsorgen).

Sammantaget är förändringsresultaten positiva. En övervägande majoritet av fallen – tolv av sjutton – har en stabil eller ökande grad av kännedom. Endast fem fall uppvisar nedåtgående kännedomssiffror. I samtliga dessa fall är minskningen begränsad till minus tio procentenheter eller mindre.

Verksamhetskvalitet

Hög verksamhetskännedom är viktigt för de flesta myndigheter och verksamheter. Men än viktigare är bra betyg när det gäller verksamhetskvaliteten. Myndigheters/verksamheters målsättning och förhoppning – liksom vår normativa förväntan – är att medborgarnas bedömningar ska vara mer positiva än negativa.

Resultaten i tabell 2 visar att en tydlig majoritet av myndigheterna – 24 av 32 – får övervägande positiva bedömningar. Fler svarande anser att de sköter sin uppgift bra än som tycker de sköter den dåligt. I topp finner vi Skatteverket och Folkhälsomyndigheten. Därefter kommer Försvarsmakten, Valmyndigheten och Polisen. Det är mycket bra resultat för svensk demokrati. Det mesta blir smidigare och mindre kostsamt om offentliga verksamheter som insamlar våra skatter, övervakar vår hälsa, handhar de politiska valen och ansvarar för landets yttre och inre säkerhet bedöms sköta sig väl. Då minskar alla transaktionskostnader och samhället blir mer effektivt och därmed också mer legitimt (Holmberg & Rothstein, 2012).

I botten av betygslistan finns två myndigheter med klart negativa betyg: Arbetsförmedlingen och Migrationsverket. Utfallet är inte nytt; de har haft underbetyg ända sedan den första mätningen 2010. Att två av välfärdssveriges mest centrala myndigheter år efter år fortsätter att uppvisa bottenbetyg är inte särskilt bra. Och

inte blir det bättre när välfärdsinstitutioner som Försäkringskassan och Skolverket också har svaga betyg.

Tabell 2 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt, 2011–2023 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1. Skatteverket (2023)	59/5	+54
2. Folkhälsomyndigheten (2022)	63/10	+53
3. Försvarsmakten (2023)	53/3	+50
4. Valmyndigheten (2022)	56/8	+48
5. Polisen (2023)	60/18	+42
6. Trafikverket (2020)	45/11	+34
7. Pensionsmyndigheten (2022)	40/9	+31
8. Naturvårdsverket (2016)	35/5	+30
9. Centrala studiestödsnämnden (2019)	35/5	+30
10. Konsumentverket (2019)	33/3	+30
11. Statistiska centralbyrån (2013)	29/1	+28
12. Kronofogdemyndigheten (2019)	29/3	+26
13. Livsmedelsverket (2012)	33/8	+25
14. Allmänna reklamationsnämnden (2019)	28/3	+25
15. Riksrevisionsverket (2012)	26/3	+23
16. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2023)	32/9	+23
17. Finansinspektionen (2023)	26/9	+17
18. Tullverket (2019)	24/16	+8
19. Havs- och vattenmyndigheten (2015)	11/3	+8
20. Myndigheten för psykologiskt försvar (2022)	13/7	+6
21. Rekryteringsmyndigheten (2018)	9/3	+6
22. Forum för levande historia (2014)	8/2	+6
23. Spelinspektionen (2021)	14/11	+3
24. Försäkringskassan (2023)	30/27	+3
25. Kriminalvården (2023)	25/25	±0
26. Svenska kraftnät (2023)	20/23	-3
27. Skolverket (2021)	24/27	-3
28. Socialstyrelsen (2023)	20/24	-4
29. Inspektionen för vård och omsorg (2015)	18/23	-5
30. Energimarknadsinspektionen (2011)	6/12	-6
31. Arbetsförmedlingen (2023)	12/35	-23
32. Migrationsverket (2022)	13/42	-29

Kommentar: Frågan löd *Hur anser du att följande myndigheter sköter sin uppgift?* med svarsalternativen *Känner ej till myndigheten, Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen redogör för andelen som svarat *Mycket* eller *Ganska bra* samt andelen som svarat *Mycket* eller *Ganska dåligt*. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga myndigheter som omfrågats under perioden 2011–2023 redovisas i tabellen, där det senast uppmätta resultatet är det som redovisas. Lägsta antal svarande var 1 481.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011–2023.

När det gäller kommunala och regionala verksamheter ser resultaten bättre ut. I samtliga fall utom ett kan vi notera övervägande positiva bedömningar av hur verksamheten fungerar. Räddningstjänsten och renhållningen får båda starka positiva betyg och toppar listan, notera dock att dessa myndigheter inte har mätts de senaste tio åren och försiktighet bör därmed iakttas. Längre ned finns grundskolan och sjukvården – båda med positiva betygsbalanser – men samtidigt med relativt stora andelar som tycker verksamheten inte sköts bra, i sjukvårdens fall 29 procent.

I botten på listan finner vi äldreomsorgen – den enda kommunala verksamheten med en negativ betygsbalans (-1). Ett oroande resultat då äldreomsorg är en central verksamhet i välfärdssverige.

Tabell 3 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter, 2010–2023 (procent, betygsbalans)

	Procent bra/dåligt	Betygsbalans
1. Räddningstjänsten (2010)	64/1	+63
2. Renhållningen (2012)	69/6	+63
3. Förskolan (2018)	41/9	+32
4. Sjukvården (2023)	50/29	+21
5. Grundskolan (2023)	35/15	+20
6. Kollektivtrafiken (2013)	44/25	+19
7. Plan- och byggfrågor (2012)	25/14	+11
8. Äldreomsorgen (2023)	25/26	-1

Kommentar: Frågan löd *Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i den region eller kommun där du bor?* med svarsalternativen *Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen redogör för andelen som svarat *Mycket* eller *ganska bra* samt andelen som svarat *Mycket* eller *Ganska dåligt*. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). Samtliga verksamheter som omfrågats vid minst ett tillfälle under perioden 2010–2023 redovisas i tabellen, där det senast uppmätta resultatet är det som redovisas. Lägsta antal svarande var 1 472.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Likartade bedömningar i olika socioekonomiska grupper

Likabehandling och opartiskhet är de grundregler som gäller för offentlig verksamhet i Sverige. Det slås med tyngd fast i *Regeringsformens* paragraf 1:9: ”Förvaltningsmyndigheter...ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saklighet och opartiskhet.” Samma saker betonades med enfass för några år sedan av Värdegrundsdelegationen med tilläggen att myndigheterna också ska vara respektfulla och serviceinriktade (Ångström, 2014). Myndigheters verksamhet skall vara opartisk och *uppfattas* fungera ungefär lika och rättvist av alla grupper i samhället.

Vi prövar hur detta ser ut genom att analysera betygsbalansen för ett antal myndigheter och verksamheter. År 2023 är det genomsnittliga värdet +13 för samtliga svarande, ett utfall klart över på den godkända sidan. Sett till gruppskillnader har vi tidigare år funnit ett fåtal fall med grupper som betygsmissigt avvikit någorlunda tydligt från samtliga svarandes genomsnittsbetyg (Holmberg, 2015; Holmberg & Weissenbilder, 2023). Dock, i de flesta fall har betygen i olika sociala grupper endast skiljt sig obetydligt från varandra. Svensk offentlig verksamhet betygsätts i genomsnitt mycket likartat av olika socioekonomiska grupper.

Resultatet 2023 ger inte upphov till någon annorlunda slutsats. Snarare förstärks den. *Ingen* av sammanlagt 30 studerade grupper uppvisar genomsnittsbetyg som skiljer sig mer än plus/minus 5 balansenheter från samtliga svarandes betyg. En klar majoritet av grupperna (25) har snittbetyg som endast avviker mellan 0–3 enheter från hela befolkningens medeltal. Så små avvikelser är inte statistiskt säkra.⁶

Men även om skillnaderna oftast är mycket små finns relativt många återkommande tendenser. Bland de grupper som oftast ger ett högre positivt betyg till offentlig verksamhet än genomsnittet märks framför allt äldre personer och lågutbildade (som ofta är äldre). Grupper som tvärtom brukar vara något mer kritiska till offentliga myndigheter/verksamheter än medelbedömningen är personer från högre tjänstemannahem. Huvudresultatet visar ett klart godkänt betyg för myndighetssverige.

Det politiska testet

Än mer brännande blir frågan om hänsyn tas till ideologiska och politiska faktorer. Det är helt centralt i en demokrati att myndighetsutövning är opartisk och utan partipolitiska influenser. Ideologi och partihemvist får inte inverka när beslut fattas. Det innebär att personer med skilda ideologiska uppfattningar eller partitillhörighet bör bedöma offentlig förvaltning på i huvudsak samma sätt. Om någon eller några politiska grupperingar är klart mer nöjda eller missnöjda kan det indikera någon form av verksamhetsproblem. Dock behöver det inte nödvändigtvis tyda på att det är något fel på myndighetssidan. Politiska grupper som avger avvikande betyg gör måhända ”överdrivet” politiserande och bristfälligt evidensbaserade bedömningar. Partipolitisk nit och alltför starkt färgade ideologiska glasögon kan influera betygsättningen.

När mätningarna inleddes 2010 sattes betygen i allt väsentligt utan vänsterhögerfärgade glasögon påsatta (Holmberg, 2015). Sedan 2016 har dock personer ideologiskt till vänster börjat se något mer positivt på offentlig verksamhet samtidigt som högerorienterade personer blivit något mer negativa. I SOM-undersökningen 2023 har de som uppfattar sig som vänster +17 jämfört med +9 för personer som uppfattar sig som ideologiskt till höger – en differens på 8 enheter. Motsvarande skillnad 2015 var 1 enhet.

Efter 2015 har det dock skett vissa mindre förändringar i bedömningarna till vänster respektive till höger. År 2016 var skillnaden i snittbetygen mellan vänster och höger 13 betygsenheter, i betydelsen att personer till vänster var mer positiva till offentlig förvaltning. Skillnaden ökade sedan till 16 enheter år 2017. Åren 2018–2020 höll sig skillnaden till mellan 9–11 enheter för att stiga till 15 enheter 2021. I de två senaste SOM-undersökningarna kan vi iaktta en viss minskad skillnad mellan hur vänster- respektive högerinriktade personer bedömer offentlig verksamhet – ned till en differens på 11 enheter 2022 och 8 enheter 2023. Alltfort dock med vänsterpersoner något mer positiva jämfört med högerpersoner.⁷

Tendensen till en något minskad klyfta de senaste åren kan man tro har att göra med regeringsskiftet efter valet 2022. Det framgår när vi jämför hur vänster- respektive högerpersoner bedömer nio jämförbara myndigheter/verksamheter före valet 2021 och efter valet 2023. Betygsbalansen blir något mindre positiv till vänster/oppositionen år 2023 medan den blir mer positiv till höger/regeringssidan – minus 2 enheter respektive plus 3 enheter.⁸

Under den nya borgerliga regeringen blir vänstern något mindre positiv till offentlig verksamhet samtidigt som högern tvärtom blir något mer positiv. Regeringsfrågan färgar av sig på medborgarnas myndighetsbetyg. En kanske sakligt sett något tvivelaktig politisk reaktion – men med den normativt önskvärda effekten att den ideologiska klyftan mellan vänster- och högerpersoners bedömningar av hur väl svensk offentlig verksamhet fungerar minskade något efter valet 2023.

Partisympati och ideologisk vänster-högerposition är nära sammankopplade bland svenska väljare (Oscarsson m.fl., 2024). Bland partierna till vänster ger socialdemokratiska sympatisörer och anhängare till Centerpartiet höga snittbetyg till offentlig verksamhet (+22 i båda fallen). Men Vänsterpartiets genomsnittsbetyg är klart lägre, endast +6. Även Miljöpartiets sympatisörer hamnar lägre med snittresultatet +15. På högersidan gör sympatisörer till Liberalerna och Kristdemokraterna klart positiva bedömningar av hur offentlig förvaltning fungerar. Snittbetygen är i båda fallen +21. Tydligt mer kritiska är Sverigedemokraternas väljare med ett negativt snittbetyg på låga -6. Moderata sympatisörer är inte lika negativa, men mindre positiv än Socialdemokraternas väljare. Resultatet för M-sympatisörer 2023 är +15.

Vid en analys av de tre största partiernas sympatisörer syns hur skillnaden blivit större över tid. I mätningen 2013 var skillnaden i snittbetyg mellan S- och M-sympatisörer endast 1 enhet. Under 2023 är motsvarande differens 13 enheter⁹, med högre betyg bland S-anhängare. En större differens 2023 än för tio år sedan. Dock signifikativt nog en mindre skillnad än före 2022 års val och regeringsskiftet. I mätningen 2021 skiljde det 23 betygsenheter mellan S- och M-anhängare. Mellan S- och SD-sympatisörer var skillnaden 27 enheter 2013 och 35 enheter 2023. En mindre skillnad finns mellan M- och SD-sympatisörer, 19 enheter år 2013 jämfört med 22 enheter 2023.

Resultaten visar på tydliga skillnader i bedömningarna av hur svensk offentlig förvaltning sköter sig mellan de tre största partiernas anhängare. Lägg därtill att

de myndighetsbedömningar som görs av sympatisörer till Sveriges två stora regeringsbärande partier – Socialdemokraterna och Moderaterna – har glidit isär under det senaste decenniet. Inget av dessa resultat är normativt önskvärt. Politiserade och polariserade myndighetsbedömningar är dysfunktionella i en demokrati och bör hållas på minimal nivå.

Med fokus på sjukvården

Sjukvården – välfärdssveriges viktigaste verksamhet – har kommit mer i fokus och debatterats mer under senare år.¹⁰ Parallellt med mediernas ökande rapportering om sjukvården har också förtroendet för sjukvården ökat. Det gäller såväl före som under pandemiåren. Mellan 2013–2019 ökade andelen med stort förtroende från 62 till 69 procent.¹¹ Därefter slogs rekord under pandemin med 78 respektive 79 procent med stort förtroende åren 2020 och 2021. När den värsta pandemifaran var över år 2022 och 2023 sjönk förtroendet tillbaka något till 71 respektive 74 procent.

Det mest intressanta här är inte sjukvårdens förtroendesiffrors tydliga uppgång under pandemin. Dylika uppgångar har vi sett tidigare för centrala myndigheter och verksamheter när utifrån kommande faror hotar samhället. Mer intressant är uppgången i förtroende för sjukvården under åren innan pandemiutbrottet. Det är intressant därför att vi inte finner en motsvarande uppgång i bedömningen av kvaliteten i sjukvården. Tvärtom, kan vi notera en nedgång. Betygsbalansen för sjukvården minskade från +24 år 2013 till +12 år 2019 (se tabell 4). Under coronapandemin ökade sedan kvalitetsuppskattningen av sjukvården, precis som förtroendesiffrorna. Sjukvårdens betygsbalans ökade till +37 år 2020 och +44 år 2021. Därefter minskade betygsbalansen – precis som förtroenderesultaten – ned till +19 år 2022 och +21 år 2023.

En förklaring till att sjukvårdens förtroende kan öka något, som under åren 2013 till 2019, samtidigt som bedömningarna av hur väl verksamheten fungerar blir något mindre positiva har att göra med att sambandet mellan de mer affektiva förtroendekänslorna och de mer kognitiva kvalitetsbedömningarna är svagare för institutionen Sjukvård än för andra samhällsinstitutioner. Korrelationen mellan förtroendepuppgifter och kvalitetsbedömningar håller sig kring +45 för sjukvården jämfört med kring +60 för andra offentliga verksamheter. Och en orsak är att människor önsketänker mer när det gäller sjukvård. Man vill ha ett högt förtroende eftersom sjukvården är så avgörande för oss alla. Andelen svarande i SOM-undersökningarna som bedömer att sjukvården fungerar mycket eller ganska dåligt, men som trots det har ett stort förtroende är 30 procent. Motsvarande resultat för andra myndigheter/verksamheter är endast mellan 1–5 procent.¹² Denna skillnad möjliggör att förtroendesiffror och kvalitetsbedömningar för sjukvården kan gå åt något olika håll. Många människor som är kritiska till hur sjukvården sköts kan ändå uppges stort förtroende för att man *vill* ha ett stort förtroende.¹³

Tabell 4 Bedömningsbetyg på sjukvården, 2010–2023 (balansmätt)

		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Samtliga		+24	+24	+15	+17	+11	+20	+12	+37	+44	+19	+21
Kön	Kvinna	+23	+19	+15	+16	+10	+19	+9	+35	+44	+14	+20
	Man	+28	+28	+16	+17	+13	+20	+14	+39	+43	+26	+22
Ålder	16–29 år	+15	+16	+2	+21	-1	+8	+0	+25	+26	+15	+13
	30–49 år	+17	+22	+9	+8	+3	+8	+4	+27	+31	+8	+3
	50–64 år	+25	+17	+3	+8	+13	+22	+6	+33	+44	+17	+11
	65+ år	+39	+35	+40	+33	+25	+39	+26	+55	+59	+33	+40
Utbildning¹	Låg	+32	+33	+32	+33	+18	+37	+27	+56	+53	+38	+35
	Medel	+24	+21	+11	+13	+10	+18	+8	+32	+43	+17	+16
	Hög	+25	+29	+15	+15	+12	+18	+13	+36	+38	+14	+19
Stad/land	Ren landsbygd	+25	+18	+15	+15	+20	+20	+13	+42	+42	+21	+27
	Mindre tätort	+23	+24	+16	+24	+5	+23	+13	+40	+42	+28	+19
	Stad eller större tätort	+29	+29	+17	+18	+11	+23	+13	+35	+47	+20	+21
	Sthlm/Gbg/Malmö	+18	+17	+13	+8	+14	+9	+10	+30	+31	+8	+12
Subjektiv klass	Arbetsarhem	+35	+22	+22	+11	+8	+15	+9	+33	+42	+20	+14
	Tjänstemannahem	+19	+25	+9	+22	+17	+23	+11	+34	+40	+17	+28
	Högre tjänstemannahem	+21	+26	+16	+12	+14	+18	+3	+42	+38	+28	+17
	Företagarhem	+22	+23	+22	+10	+3	+17	+22	+31	+49	+10	+26
Yrke	Vårdpersonal	+27	+18	-1	+19	+12	+15	+21	+31	+37	+19	+18
	Ej vårdpersonal	+25	+26	+20	+16	+11	+22	+12	+38	+43	+19	+21
Sjukskrivnen	Ej senaste 12 mån	+26	+28	+21	+20	+17	+23	+13	+36	+48	+20	+24
	Upp till 2 veckor	+14	+15	+1	-1	+9	+16	+5	+34	+37	+8	+6
	2 veckor till 12 mån	+15	+16	+9	+3	-12	+10	+0	+24	+30	+28	+10
	Mer än 12 månader	-	-	-	-	-	-	-	+3	+3	-18	-18
Subjektiv hälsa	Dålig (0–4)	+21	+11	+3	-2	-6	+1	-9	+18	+16	-2	-2
	Medel (5–8)	+24	+25	+13	+16	+9	+19	+13	+35	+42	+16	+18
	God (9–10)	+29	+30	+29	+22	+20	+31	+15	+43	+53	+32	+31
Ideologi	Klart/något till vänster	+26	+20	+17	+23	+22	+30	+24	+35	+47	+19	+20
	Varken eller	+20	+25	+6	+10	+6	+14	+2	+34	+44	+19	+13
	Klart/något till höger	+27	+30	+20	+16	+5	+16	+8	+37	+36	+18	+23
Partisympati	Vänsterpartiet	+9	-5	-4	+9	-1	+18	+10	+22	+28	+0	+2
	Socialdemokraterna	+32	+31	+26	+32	+22	+32	+27	+47	+56	+22	+29
	Miljöpartiet	+24	+25	+16	+21	+41	+22	+16	+45	+58	+28	+8
	Centerpartiet	+34	+35	+33	+27	+24	+34	+21	+34	+55	+29	+30
	Liberalerna	+29	+34	+22	+5	+13	+27	+23	+53	+34	+29	+34
	Kristdemokraterna	+21	+36	+16	+44	-18	+18	+6	+39	+32	+16	+54
	Moderaterna	+29	+31	+26	+22	+10	+13	+16	+42	+47	+20	+27
	Sverigedemokraterna	+5	-2	-18	-11	-10	-3	-14	+19	+25	+11	+5

Kommentar: Frågan löd *Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i den region eller kommun där du bor?* med svarsalternativen *Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen redogör för andelen *Mycket* eller *Ganska bra* samt andelen *Mycket* eller *Ganska dåligt*. Balansmättet anger andelen bra minus andelen dåligt och varierar mellan +100 (alla svarar bra) och -100 (alla svarar dåligt). ¹ Låg = max grundskola el. motsv.; Medel = gymnasium, folkhögskola, eftergymnasial utb., högsk./univ.; Hög = högskola/universitet 3 år eller längre/forskarutbildning. Lägsta antal svarande är 1 484.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2023.

Normativt önskvärt är att skillnader mellan grupper i bedömning av sjukvården skall vara små. Tabell 4 visar att de som är mest positiva till hur sjukvården fungerar är äldre människor, lågutbildade (som ofta är äldre) och personer med bra självskattad hälsa. Mest negativa är människor med självskattad dålig hälsa, personer med längre sjukskrivningar och unga mellan 16–29 år. När det gäller yngre personer är andelen utan åsikt om sjukvården hög, troligtvis har unga själva varit i kontakt med sjukvården i lägre grad. För personer med dålig hälsa och långa sjukskrivningar gäller det omvända. De är stora brukare av sjukvård. Att stora brukare av sjukvård är mer negativa till hur vården fungerar än genomsnittssvensken är inte ett bra besked. Bedömningarna av sjukvården 2022–2023 visar därmed tydligt att sjukvården betygsätts klart olika i skilda sociala grupper.¹⁴

När det gäller politiska grupper är skillnaderna mellan personer med vänster- eller högerideologiska preferenser inte dramatiskt stora, men heller inte försumbara. Det finns en politiseringstendens på så vis att personer till vänster har varit mer positiva till sjukvården när Socialdemokraterna (och MP) hade regeringsmakten medan högerlutande personer uppskattar sjukvården mer när borgerliga partier styr Sverige. Motsvarande mönster kan också spåras när vi ser på resultaten för olika partiets väljargrupper, även om utfallen ibland är osäkra på grund av få svarande för flera av de mindre partierna. Ett mycket påtagligt resultat är dock att de två ytterkantpartierna Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna har sympatisörer som ger klart lägre betyg åt sjukvården än övriga partiernas anhängare. En sådan politisering av synen på sjukvården beror med all sannolikhet mer på de båda partiernas politikprofilering än på hur sjukvården *de facto* fungerar.

Ser vi på hur bedömningarna av sjukvården har förändrats mellan perioden 2013–2014 och perioden 2018–2019 visar det sig att nedgången i uppskattningsbetygen, som i snitt var från +24 till +16 för samtliga svarande, förekom i alla grupper utom bland personer till vänster och bland sympatisörer till Vänsterpartiet.¹⁵ Mest tydligt sjönk betygsbalanserna bland personer med dålig hälsa och bland personer ideologiskt till höger. Nedgången var också något mer synlig bland män än bland kvinnor. En grupp där betygsbalansen också minskade, men i mindre grad än genomsnittet för samtliga svarande, är sjukvårdens personal. En annan grupp där minskningen också var klart lägre än genomsnittlig mellan 2013–2014 och 2018–2019 är Socialdemokraternas sympatisörer. Partiet innehade regeringsmakten under större delen av perioden.¹⁶

När coronapandemin drabbade Sverige åren 2020–2021 ökade förtroendet för sjukvården storleksmässigt mycket likartat i de flesta sociala och politiska grupper. Bland samtliga svarande ökade sjukvårdens betygsbalans från +16 åren 2018–2019 till +41 pandemiåren 2020–2021, en uppgång med 25 enheter. Alla våra studerade sociala och politiska grupper uppvisade en ökad positiv betygsbalans för sjukvården under pandemin. Minst så för svarande med ideologi till vänster, för Vänsterpartiets anhängare och för sjukvårdens personal. Mest ökande betyg fanns hos högre tjänstemän samt hos Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer, men

också bland Miljöpartiets anhängare. Ideologi och politisering förekom alltså även när pandemin drabbade Sverige.

Slutsatsen av vår analys är att svensk sjukvård inte mår riktigt bra utifrån de aspekter vi har studerat. Människors bedömningar av hur sjukvården fungerar skiljer sig tydligt åt mellan olika sociala grupper. Och när det gäller politik finner vi tendenser till politiserade bedömningar, speciellt bland ytterkantspartierna Vänsterpartiets och Sverigedemokraternas sympatisörer som är klart mer negativa än andra svenskar till sjukvården. I det senare fallet behöver det inte vara sjukvårdens ”fel”. Det kan handla om partiväljare som gör politiserade och svagt evidensbaserade bedömningar. Men i vilket fall, bra är det inte.

Bra och mindre bra utfall för svensk offentlig verksamhet

De allra flesta av de undersökta myndigheterna/verksamheterna under åren 2010–2023 får övervägande positiva betyg av svensk folket. Det gäller för 31 av totalt 40 undersökta fall. Lägg därtill att skilda sociala grupper i genomsnitt bedömer offentlig verksamhet mycket på samma sätt. Betygen skiljer sig lite åt. Offentlig förvaltning skall fungera likvärdigt och uppfattas fungera likvärdigt. Myndighetsverige klarar med godkänt det testet. Ett tredje bra utfall är att många av de absolut mest centrala samhällsbarande myndigheterna får höga godkända betyg av svenska folket. Det gäller Skatteverket, Folkhälsomyndigheten, Försvarsmakten, Valmyndigheten och Polisen.

De mindre bra utfallen kan också summeras till tre. Svenska folkets bedömningar av myndighetssverige har sedan sju–åtta år blivit mer politiserade. Ideologi och partitillhörighet färgar av sig på hur olika myndigheter/verksamheter bedöms fungera. En utveckling som normativt sett är mycket oönskad. Offentlig förvaltning skall inte bedömas med politiska glasögon påsatta. Så är det inte i dagens Sverige. Mindre bra utfall nummer två är att några av välfärdssveriges mest centrala myndigheter – Arbetsförmedlingen, Migrationsverket och Försäkringskassan – hela tiden får mycket svaga kvalitetsbetyg i mätningarna. Speciellt illa är det för Arbetsförmedlingen och Migrationsverket som får klara underbetyg av samtliga partiets väljare. När fogden som tar våra pengar (Skatteverket) får bästa betyg av svensk folket, varför kan inte Arbetsförmedlingen och Migrationsverket förbättra sina betyg upp till åtminstone övervägande positiva bedömningar? Till sist det tredje mindre bra utfallet gäller sjukvården som inte mår bra av att bedömas så olika i skilda sociala grupper, och få så negativa betyg bland människor som behöver sjukvården mest – bland människor med dålig hälsa och bland personer med längre sjukskrivningar. Därtill problemet med de politiserade och negativa bedömningarna av sjukvården bland den nära tredjedel av svenska folket som sympatiserar med antingen Vänsterpartiet eller Sverigedemokraterna.

Myndighetssverige kan glädja sig något, men har också något att fundera över. Många frågor kräver svar och lösningar i närtid, inte långt in i framtiden.

Välfärdssverige fungerar fortfarande förhållandevis bra, men förtjänar bättre på viktiga områden. Valfungerande myndigheter som har folkets uppskattning är en grundbult i ett demokratiskt samhälle.

Noter

- ¹ Inom hälso- och sjukvårdsforskningen har studier av ”Job Performance” funnits längre, men då oftast som analys av ”verklig” job performance och inte som i vårt fall analyser av perceptioner/uppfattningar. För en metastudie av tidigare forskning på området, se Krijgheld m.fl., 2022.
- ² Martinsson & Andersson (2023).
- ³ För mer information om frågorna och dess utformning se Holmberg & Weissenbilder (2024).
- ⁴ Svarefrekvensen i SOM-undersökningen 2023 är 48 procent. Se metodkapitlet i samma volym.
- ⁵ Två myndigheter som inte mättes perioden 2010–2014 har på senare år uppvisat en ökande kännedom: Försvarmakten och MSB.
- ⁶ Betygsbalanserna i genomsnitt för de 30 grupperna i SOM-undersökningen 2023 är: Samtliga svarande +13; Kvinnor +15, Män +11; 16–29 år +13, 30–49 år +11, 50–64 år +10, 65 eller äldre +17; Landsbygd +14, Tätort +13, Stad +13, Storstad +12; Arbetarhem +12, Tjänstemannahem +15, Högre tjänstemannahem +9; Företagarhem +11; LO +13, TCO +16, SACO +16; Låg utbildning +18, Mellan utbildning +11, Hög utbildning +14; Statlig anställning +15, Kommunal/Regional anställning +15, Privat anställning +12; Arbetslös +17, Sjuk/Aktivitet ersättning +10; Stockholm +13, Västsverige +11, Norrland +16; Svensk medborgare +13, Utländsk medborgare +17.
- ⁷ Differensen mellan vänster- respektive högerorienterade personers bedömning av offentlig förvaltning har varit följande: 2013 -4, 2014 -2, 2015 +1, 2016 +13, 2017 +16, 2018 +11, 2019 +9, 2019 +9, 2020 +11, 2021 +15, 2022 +11, 2023 +8. Minusskillnad (-) visar att personer till höger gett ett mer positivt betyg än personer till vänster. Plusskillnad (+) visar tvärtom att personer till vänster satt högre betyg på offentlig verksamhet än personer till höger. Bedömda myndigheter och verksamheter har inte varit identiska i de olika årens undersökningar.
- ⁸ Nio myndigheter/verksamheter ingår i jämförelsen: Skatteverket, Polisen, MSB, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, Migrationsverket, sjukvården, grundskolan, äldreomsorgen. Genomsnittlig betygsbalans för grupper till vänster respektive till höger var: 2021 vänster +19, höger +3, differens på 16 enheter; 2022 vänster +19, höger +8, differens på 11 enheter; 2023 vänster +17, höger +6, differens på 11 enheter.

- ⁹ Analysen görs här bland svarande med verksamhetskännedom och enbart för de studerade myndigheterna.
- ¹⁰ I kommunikationsföretaget Retrievers regelbundna mätningar förekommer ordet sjukvård med olika varianter och sammanskrivningar mycket oftare i media idag än för tio år sedan. År 2013 registrerade Retriever 88 331 träffar för sjukvård. Sex år senare år 2019, året innan coronapandemin bröt ut, hade antalet ökat till 122 770. Därefter exploderade nämnandet av sjukvård i media till 232 385 år 2020 och 173 266 år 2021. När sedan pandemin långsamt ebbat ut sjönk också rapporteringen om sjukvården snabbt tillbaka till 138 220 omnämnananden 2022 och 111 567 år 2023.
- ¹¹ I *Värdbarometerns* mätningar av förtroendet för sjukvården som helhet ökar också förtroendet, men enbart från 60,0 procent 2013 till 60,2 procent 2019. Under pandemin steg sedan förtroendet till 69,2 och 96,3 åren 2020 och 2021.
- ¹² Frågorna om förtroende och kvalitetsbedömningar för enskilda myndigheter/verksamheter har ställts tillsammans två gånger i SOM-undersökningarna: år 2013 och 2023. Korrelationen mellan förtroende och kvalitetsbedömning 2013 var 0,54 för Arbetsförmedlingen, 0,68 för Polisen, 0,6 för Försäkringskassan och 0,40 för sjukvården. Andelen som uppgav stor förtroende men bedömde verksamhetskvaliteten som låg var 1 procent för Arbetsförmedlingen, 5 procent för Polisen, 1 procent för Försäkringskassan och 32 procent för sjukvården.
- ¹³ Forskning om sjukvårdens förtroende har betonat synen på tillgänglighet, väntetider och köer som viktiga faktorer bakom huruvida förtroendet är stort eller mer begränsat (Weibull, 2017; Region Skåne, 2021; Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2018; Litovtseva, m.fl., 2022; Calnan & Sanford, 2004)
- ¹⁴ Det sociala testet applicerat på bedömningarna av sjukvården 2022–2023 visar att sjukvården betygsätts klart olika i skilda sociala grupper. I tio grupper av totalt tjugosex i tabell 4 skiljer sig betygsbalanserna mer än +/- 5 enheter från samtliga svarandes resultat. Det är inte ett önskvärt utfall. En större likhet i bedömningarna än vad vi normativt förväntar oss. Tre grupper med tydligt mer positiva bedömningar än genomsnittet är äldre personer, personer med lägre utbildning och personer med självuppskattad bra hälsa. Motsatta sju grupper med klart mer negativa betyg på sjukvården än genomsnittet är: svarande yngre än 65+, storstadsbor, grupper med sjukskrivningserfarenhet samt person med självuppskattad dålig hälsa.
- ¹⁵ I förändringsanalysen har vi beräknat genomsnittsresultat för åren 2013–2014, 2018–2019, 2020–2021 och 2022–2023 i syfte att stabilisera ibland något hoppiga resultat som följd av få svarande i vissa grupper.

¹⁶ Sjukvårdens *Rally Around the Flag*-effekt (Mueller, 1970) när coronapandemin drabbade Sverige åren 2020–2021 blev storleksmässigt mycket likartad i de flesta grupper. Bland samtliga svarande ökade sjukvårdens betygsbalans från +16 åren 2018–2019 till +41 pandemiåren 2020–2021, en uppgång med 25 enheter. Samtliga studerade politiska grupper uppvisade en ökad positiv betygsbalans för sjukvården under pandemin. Minst så för svarande ideologiskt till vänster, för Vänsterpartiets sympatisörer och för sjukvårdens personal. Mest ökande betyg fanns bland högre tjänstemän och bland Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer, men också bland sympatisörer till Miljöpartiet. Ideologi och politisering i bedömningen av sjukvården syntes alltså även när pandemin drabbade Sverige.

Referenser

- Charron, N., Lapuente, V., & Annoni, P. (2019). Measuring quality of government in EU regions across space and time. *Papers in Regional Science*, 98(5), 1925–1954.
- Calnan, M. W., & Sanford, E. (2004). Public trust in health care: the system or the doctor? *BMJ Quality & Safety*, 13(2), 92–97.
- Holmberg, S. (2015). Mycket höga krav på offentlig verksamhet. I A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (Red.), *Fragment*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. (2020). Partipolitisk splittring i bedömningen av kvalitén på offentlig verksamhet. I U. Andersson, A. Carlander & P. Öhberg (Red.), *Regntunga skyar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. (2021). Ökad uppskattning av offentlig verksamhet pandemiåret 2020. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (Red.), *Ingen anledning till oro*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S., & Rothstein B. (red). (2012). *Good Government. The Relevance of Political Science*. Edward Elgar.
- Holmberg, S., & Weissenbilder, M. (2023). *Medborgarna betygsätter svensk offentlig förvaltning 2022. Tabellrapport*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S., & Weissenbilder, M. (2024). *Betyg på offentlig verksamhet 2023. Tabellrapport*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Johansson, S., & Holmberg, S. (2011). Kvalitet på offentlig verksamhet. I S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (Red.), *Lycksalighetens ö*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Krijghsheld, M., Tummers, L. G., & Scheepers, F. E. (2022). Job performance in healthcare: a systematic review. *BMC Health Services Research*, 22(1), 149.
- Litovtseva, V. Y., Brychko, M. M., & Srovnalíková, P. (2022). Current trends in research on confidence in the healthcare system. *Health Economics and Management Review*, 3(1), 65–75.

- Martinsson, J., & Andersson, U. (2023). *Svenska trender 1986–2022*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Mueller, J. E. (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson I. *American political science review*, 64(1), 18–34.
- Myndigheten för vård- och omsorgsanalys (2018). *Förnuft och känsla: Befolkningens förtroende för hälso- och sjukvården*. Rapport 2018:4.
- Oscarsson, H. (2024). *Väljarna och valet 2022*. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Pidd, M. (2012). *Measuring the Performance of Public Service*. Cambridge University Press.
- Region Skåne (2021). *Förtroende för Sjukvården*. https://www.skane.se/siteassets/organisation_politik/publikationer_dokument/fortroendeanalys_2020_skane_210927.pdf (Hämtad 2024-03-19)
- Retriever (2023). *Mediearkivet*. Stockholm.
- Rothstein, B. (2018). Myndigheter att lita på. Den svenska demokratins grundbult. I K. Barrling & S. Holmberg (Red.), *Demokratins framtid*. Sveriges riksdag.
- Sundell, A. (2015). *Public Administration and Corruption*. Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- Tria, G., & Valotti, G. (2012). *Reforming the Public Service*. Brookings.
- Vårdbarometern (2023). *Hälso- och Sjukvårdsbarometern*. SKR.
- Weibull, L. (2017). Förtroende för politiker och tjänstemän. I U. Andersson (Red.), *Slutna rum och öppna landskap*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ångström, Lars (2014). Den gemensamma värdegrunden för de statsanställda – grundläggande rättsliga principer. Stockholm: Värdegrunddelegationen.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2023¹

CORNELIA ANDERSSON

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2023 är den trettioåttonde sedan starten 1986². Undersökningen utförs främst genom postala enkäter men sedan 11 år tillbaka ges respondenterna möjligheten att svara via webben. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. Den nationella SOM-undersökningen 2023 bestod av sju formulär och skickades ut till ett urval om totalt 26 250 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–90. Nettosvarsfrekvensen i undersökningen var 48 procent och svaren samlades in under hösten 2023.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför sedan 1986 varje år en nationell enkätundersökning i syfte att belysa svensk opinionsbildning, vanor, beteenden, åsikter och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet är en centrumbildning vid Göteborgs universitet och har sin bakgrund i ett samarbete mellan forskare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner, men framför allt från olika delar inom samhällsvetenskapen. Samverkan sker även med parter utanför akademien i form av myndigheter och organisationer. År 2023 inkluderade samverkan exempelvis Säpo, Statskontoret och Statistiska centralbyrån.

Urval

Vilka som får möjlighet att delta i SOM-undersökningen slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet bildar ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. I undersökningen 2023 omfattade urvalet totalt 26 250 personer. Urvalstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär, vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2023

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016–2017	"	6	12	20 400	"	"
2018–2019	"	6	12	21 000	"	"
2020	"	6	12	22 500	"	"
2021	"	7	12	24 500	"	"
2022–2023	"	7	12	26 250	"	16–90 år

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson, 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2023.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades upp i sju grupper till vilka olika formulär av den nationella SOM-undersökningen 2023 skickades. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar utformades de sju formulären i A4-format. Formulären bestod av 12 sidor med frågor. Ett stort antal frågor förekommer i alla formulär medan en del projektspecifika frågor ställs i ett eller några formulär. De projektspecifika frågorna utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor är fritextfrågor där respondenten fritt får möjlighet att skriva ut sitt svar. Dessa frågor rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsfrågor/problem de tycker är viktigast i Sverige idag och vilket yrke de har/har haft. Svaren på de öppna frågorna kodas av en grupp biträdande forskare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2023 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ner på SOM-institutets webbsida.⁴

Fältarbete

Datainsamlingen för de sju formulären genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. Fältarbetet för 2023 års SOM-undersökning följde i stora drag samma upplägg som tidigare år. Utskick och insamling av enkäter utfördes av ett fristående fältföretag⁵ på uppdrag av SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen såsom tryck, distribution och skanning, utskick av SMS, samt för programmering av de digitala enkäterna. SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

Datainsamlingsarbetet startade i september och pågick till slutet av december 2023. Den första insatsen gjordes den 11 september i form av utskick av ett aviseringskort som informerade respondenterna om att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev och SMS. Inloggningsuppgifter, QR-kod eller länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick inklusive påminnelser. Det genomfördes även ett experiment, som beskrivs mer utförligt i årets metodrapport, där hälften av urvalspersonerna erhöll en godisbit i det första och en fjärdedel i det tredje postala utskicket. De utvalda respondenterna kunde när som helst under fältperioden avböja sin medverkan genom att ta kontakt med SOM-institutet varpå påminnelserna upphörde. En översikt över förändringar som skett i SOM-undersökningarnas genomförande finns tillgänglig på SOM-institutets webbsida.⁶

Fältperioden för den nationella SOM-undersökningen 2023 varade i 103 dagar, vilket är ungefär lika långt som de senaste årens undersökningar. Undersökningen stängde den 30 december, men enkäter som inkom strax därefter inkluderas också i den slutgiltiga datafilen.

Under fältperioden skickades varje vecka ett tackbrev till de respondenter som svarat under veckan som gått. Tackbrevet innehöll en belöning i form av en trisslott eller annat erbjudet incitament. Belöningarna till respondenter som besvarat enkäten infördes som följd av resultatet av 2016 års metodexperiment, då effekten av incitament testades i SOM-undersökningen i Väst och i Göteborg. I experimentet

framkom att incitament i form av trisslotter hade positiv effekt på nettosvarsfrekvensen, ungefär 4–6 procentenheter, utan att försämra datakvaliteten (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017). I 2023 års nationella SOM-undersökning utfördes ett antal tester av olika typer av incitament och inloggningssätt.⁷

Fältarbetet 2023 avslutades med att fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering den 4 januari 2024. Den sista registrerade enkäten inkom den 2 januari. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramen för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2023

11 september	Utskick av aviseringsvykort.
18 september	Utskick 1 av enkät, följebrev, informationsbroschyr, information på nio språk, svarskuvert och penna. Möjligheten att svara på webben introduceras.
27 september	Utskick av tack-/påminnelsevykort (med omslutande kuvert).
16 oktober	Utskick 2 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
19 oktober	Utskick av påminnelse- SMS 1 .
2 november	Utskick 3 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
7 november	Utskick av påminnelse- SMS 2 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
20 november	Utskick 4 av enkät, följebrev och svarskuvert till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
23 november	Utskick av påminnelse- SMS 3 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
4 december	Utskick 5 av enkät, följebrev, svarskuvert och bortfallsenkät till respondenter som ännu inte sänt in enkäten.
7 december	Utskick av påminnelse- SMS 4 . Innehållande bortfallsenkät med möjlighet att svara nej.
30 december	Fältstopp.

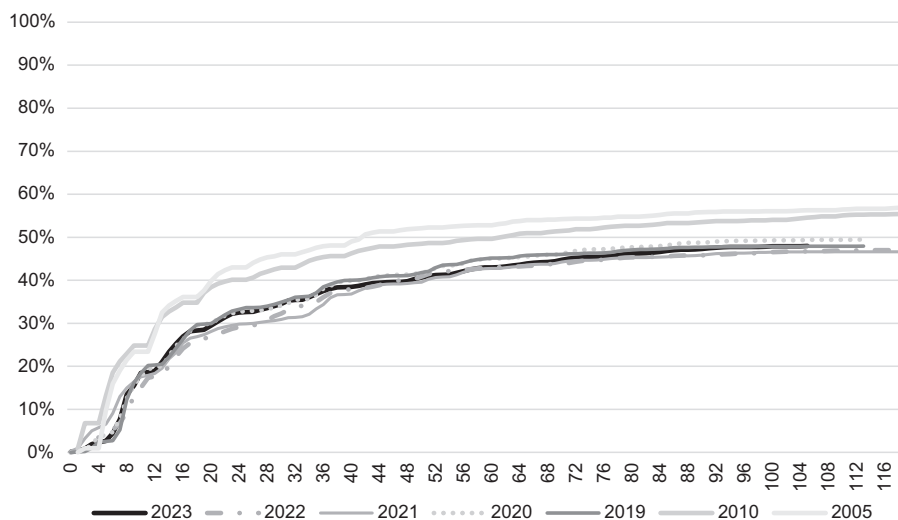
Webbenkäter

Sedan 2012 används en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det innebär att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma undersökning. Respondenterna har under den senaste 10-årsperioden haft möjlighet att även besvara enkäten på webben. Den digitala versionen av 2023 års formulär programmerades och administrerades av undersökningsföretaget.

Totalt var det 2 874 personer, motsvarande 11 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten på webben 2023. Av samtliga svarande 2023 var det 23 procent som besvarade enkäten digitalt, jämfört med 37 procent 2022. En förklaring till minskningen av webbsvar från 2022 till 2023 var att en tredjedel av urvalet i undersökningen 2022 inte fick en pappersenkät förrän vid det andra utskicket och därför vid fältperiodens inledning enbart kunde svara på webben. I den nationella SOM-undersökningen 2023 fick samtliga respondenter möjlighet att svara på både webb och pappersenkät.⁸

Av de digitala svaren kom 34 procent från en dator, 65 procent från en mobiltelefon och resterande 1 procent från en surfplatta. Dessa olika enheter kan i sin tur ha olika skärmstorlek, något som är centralt för upplevelsen av frågeformulären. Bland respondenter som svarade digitalt finns ett något högre svarsbortfall hos dem som svarade på mobilen jämfört med dem som svarade på datorn. I övrigt syns inga skillnader i datakvalitet som kan härledas till skärmstorlek.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2005–2023 (kumulativt procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2023 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2023.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att svara på en SOM-undersökning gör det redan under de första veckorna (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren

i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten har nått ut i förhållande till helgens postfria dagar. Längre in i fältarbetet kan skillnader i inflöde huvudsakligen förklaras av mindre skillnader i fältplanens upplägg. Vid fältdag 30 hade 33 procent av bruttourvalet svarat på enkäten och 81 procent av de slutgiltiga svaren kom in före den 1 november 2023.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via webben gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper, vilket delvis förklaras av att de SMS-påminnelser som skickas ut med direktlänk till svar via webb görs senare under undersökningsperioden.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 26 250 personer (bruttourvalet) var det 12 143 personer som besvarade och skickade in formuläret antingen digitalt eller på papper. Från bruttourvalet avförs det så kallade naturliga bortfallet, vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på undersökningen, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 1 075 personer, motsvarande 4,1 procent, har räknats som naturligt bortfall i 2023 års undersökning. Nettosvarsfrekvensen varierade i de sju olika formulären mellan 48 och 49 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noteras som naturligt bortfall redovisas i tabell 3. I 2023 års SOM-undersökning noteras en nedgång i svarsfrekvens med en procentenhet jämfört med året innan.

Informationen om det ovan beskrivna svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen, via bortfallsenkät i SMS samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2023, totalt och per formulär

	Totalt	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6	Formulär 7
Bruttourval	26 250	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750	3 750
Naturligt bortfall	1 075	162	179	148	161	154	133	138
Nettourval	25 175	3 588	3 571	3 602	3 589	3 596	3 617	3 612
Antal vägrare/ Ej anträffade	13 032	1 842	1 870	1 831	1 869	1 864	1 865	1 891
Antal svarande	12 143	1 746	1 701	1 771	1 720	1 732	1 752	1 721
Svarsfrekvens Brutto	46%	47%	45%	47%	46%	46%	47%	46%
Svarsfrekvens Netto	48%	49%	48%	49%	48%	48%	48%	48%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, fysiskt/mentalt oförmögen att svara; avliden; ej svensktalande/språksvårigheter. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR2) (AAPOR, 2015).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2023.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar har betydelse för tolkningen av resultaten från undersökningen. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

I tabell 4 framgår hur svarsbenägenheten i SOM-undersökningen varierar beroende på kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 51 procent av kvinnorna och 45 procent av männen svarade på den nationella SOM-undersökningen 2023. Denna könsskillnad är relativt konstant över tid då den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan år 2000 är fem procentenheter, att jämföra med sex procentenheters differens i SOM-undersökningen 2023. Skillnaden mellan kvinnors och mäns svarsfrekvens i de sju olika formulären varierar mellan en och sju procentenheter.

Representativiteten i olika åldersgrupper är förknippad med en stor utmaning. De äldre åldersgrupperna svarar i lika stor omfattning nu som de gjorde i början av 2000-talet medan de yngre åldersgruppernas svarsfrekvens är i avtagande. Införandet av incitament i 2017 års undersökningar och uppföljande metodtester åren 2021 och 2022 var ett försök att hantera denna problematik, då trisslotter och andra incitament visat sig vara en mer effektiv belöning i de yngre åldersgrupperna än i de äldre (Arkhede, Oscarsson & Vernersdotter, 2017; Falk & Sandelin, 2023).

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativitet har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och därefter jämföra utfallet i den viktade med utfallet i den oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) har visat att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om exempelvis nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representativitet i svarsunderlaget. De övertid dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i frågor där det finns stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2023 besvarades av 12 143 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 48 procent. Trots att 52 procent inte svarade på enkäten är den demografiska representativiteten bland respondenterna god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att optimera datakvaliteten och dess påverkan på analysmöjligheter.

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna, 2004–2023 (procent)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7							
Samtliga	65	63	60	63	58	59	60	57	57	57	52	54	51	51	55	53	49	51	48	49	48	49	48	49	48	48	48	48						
Kön																																		
Kvinnor	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	58	55	51	54	52	52	51	50	51	52	51	51	52	51	51	52	48				
Män	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	52	51	47	48	45	48	45	47	44	46	44	44	45	44	45	44	47				
Alder																																		
15–19 år ¹	55	56	49	53	46																													
16–19 år					48	50	46	42	39	38	37	36	46	43	40	40	40	34	36	38	41	36	33	33	33	42	44	37						
20–24 år	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	35	36	33	34	29	30	28	30	27	28	26	27	31	30							
25–29 år	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	39	37	32	36	30	31	32	30	33	33	30	33	33	32							
30–39 år	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	46	45	39	41	36	38	37	37	39	41	36	36	38	35							
40–49 år	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	52	48	42	47	44	43	43	43	44	44	44	44	44	42	41						
50–59 år	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	57	54	52	52	52	52	50	50	51	55	51	48	48	50							
60–69 år	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	69	67	65	65	64	60	61	65	60	59	64	63	59	58							
70–79 år	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	78	74	72	73	70	67	69	69	64	69	70	72	71	71							
80–85 år	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	70	72	65	64	66																
80–90 år ²																			53		64	61	65	67	58	63	66	68						
Region																																		
Stockholm	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	51	50	47	49	46	44	47	47	45	48	48	44	48	47							
Östra Mellansverige	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	57	53	50	51	49	47	49	50	48	51	50	48	47	48							
Småland och Öarna	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	58	56	51	50	50	49	49	47	53	51	51	45	51	47							
Sydsverige	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	53	53	47	51	46	46	48	45	49	48	48	50	49	48							
Västsverige	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	58	55	50	53	49	49	49	49	49	48	47	50	49	48							
Norra Mellansverige	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	56	52	50	51	49	48	48	53	50	50	40	49	48	47							
Mellersta Norrland ³	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	58	57	52	53	51	50	50	50	44	55	53	46	47	56							
Övre Norrland ³	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	58	56	54	53	51	49	49	53	46	47	52	57	46	43							

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registerjänst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Endast formulär 1–4. ³Fr.o.m. 2022 inkluderas respondenter upp till 90 år i SOM-undersökningarna varför resultaten inte är helt jämförbara beträffande den äldsta åldersgruppen. ⁴I regionerna Mellersta Norrland och Övre Norrland är n-talen på formulärnivå lägre, vilket kan förklara en större variation i svarsandel.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2004–2023.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se 2023 års metodrapport, Bergquist & Andersson (2024).
- ² Parallellt med genomförandet av den nationella SOM-undersökningen genomfördes även den västsvenska SOM-undersökningen och SOM-undersökningen i Göteborg.
- ³ SOM-undersökningarna 2023 kodades av Ylva Larsson, Vilja Robertsson och Isak Sandlund.
- ⁴ www.gu.se/som-institutet/som-undersokningarna
- ⁵ <https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/metodforskning>
- ⁶ Institutet för Kvalitetsindikatorer – Indikator anlätades för första gången 2017.
- ⁷ En utförligare beskrivning av experimenten och planerade analyser för framtida publikation finns att ta del av på följande webbsidor: Metodforskning | SOM-institutet, Göteborgs universitet (gu.se); OSF | The Effect of an Unconditional Symbolic Incentive 2023
- ⁸ För mer information om detta experiment, se Lundmark & Sandelin (2023).

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* (8th ed.).
- Arkhedde, S., Oscarsson, H., & Vernersdotter, F. (2017). *Incentivizing the SOM-surveys: Estimating the effects on questionnaire response rates*. LORE methodological note 2017:1. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bergquist, J., & Andersson, C. (2024). *Den nationella SOM-undersökningen 2023 – En metodrapport*. SOM-rapport nr 2023:4. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, E., & Sandelin, F. (2023). *The effects of diversified incentives among two hard-to-reach groups in Sweden: Persons aged 18–39 and persons born outside the Nordics*. The SOM Institute's Notes on Survey Methodology – 2023:1. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Falk, E. (2020). Den nationella SOM-undersökningen 2019. I U. Andersson, A. Carlander, & P. Öhberg (Red.), *Regntunga skyar*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lundmark, S., & Sandelin, F. (2023). *Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys*. Doi: OSF | Push-to-web in the 2022 National and West Regional SOM Surveys.

- Markstedt, E. (2014). *Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986–2013*. Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Å. (2007). *Den nationella SOM-undersökningen 2006*. I S. Holmberg & L. Weibull (Red.), *Det nya Sverige*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieanvändning, förtroende för medier och andra samhällsinstitutioner, nyhetsjournalistik samt villkoren för journalistiskt arbete.

Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Cornelia Andersson, pol master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av ekologiska hållbarhetsfrågor, miljöpolitik och sociala rörelser.

Kontakt: cornelia.andersson@gu.se

Sofia Axelsson, undersökningsledare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Bland annat verksam inom forskningsprojektet Den svenska miljöenergi- och klimatopinionen (MEK). Affilierad med Valforskningsprogrammet och Quality of Government-institutet vid Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen inkluderar enkätmetodologi samt jämförande enkätbaserad forskning inom ämnen som demokrati, klimat och korruption.

Kontakt: sofia.axelsson@gu.se

Annika Bergström, professor, föreståndare vid SOM-institutet och verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på hur digitala medier och applikationer normaliseras i människors vardag, digitala klyftor samt nyhetsanvändning i digitala medier.

Kontakt: annika.bergstrom@som.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Ulf Bjereld, professor, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Anders Carlander, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Anders är civilekonom, doktor i psykologi och psykometriker. Hans forskning handlar till största delen om psykisk ohälsa och medicin.

Kontakt: anders.carlander@gu.se

Felix Cassel, pol master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han är särskilt intresserad av frågor som rör politisk representation, politisk responsivitet och svensk politisk historia.
Kontakt: felix.cassel@gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.
Kontakt: marie.demker@gu.se

Thomas Denk, professor i statskunskap, är verksam som lärare och forskare vid Örebro universitet. Hans forskning handlar bland annat om internationell diffusion, statsformation och politisk kultur.
Kontakt: thomas.denk@oru.se

Erik Elwing, undersökningsledare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, är främst knuten till Centre for Collective Action Research (CeCAR). Arbetar även inom det av Energimyndigheten finansierade forskningsprojektet om den svenska miljö-, energi- och klimatopinionen (MEK). Han är speciellt intresserad av acceptansforskning rörande styrmedel på miljö- och klimatområdet.
Kontakt: erik.elwing@gu.se

Mats Eriksson, professor, är verksam som lärare och forskare i Medie- och kommunikationsvetenskap, Örebro universitet. Hans forskningsintressen innefattar bland annat strategisk kommunikation, kriskommunikation och riskkommunikation.
Kontakt: mats.eriksson@oru.se

David Gunnarsson Lorentzen, fil dr och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. I sin forskning är han intresserad av datavisualisering samt att utveckla metoder för att studera digitala informationsmiljöer.
Kontakt: david.gunnarsson_lorentzen@hb.se

Magnus Hagevi, professor, är verksam vid Institutionen för statsvetenskap, Linné-universitetet. Han forskar om politiskt beteende och partier med ett speciellt intresse för relationen mellan religion och politik.
Kontakt: magnus.hagevi@lnu.se

Niklas Harring, docent, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, samt knuten till Centre for Environmental Political Studies, Environment for Development Initiative och QoG-institutet. Hans forskning är inriktad på miljöopinion och attityder till klimat- och miljöpolitik.
Kontakt: niklas.harring@pol.gu.se

Sören Holmberg, seniorprofessor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av grundarna av Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhällsliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.
Kontakt: soren.holmberg@pol.gu.se

David Karlsson, professor i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati. Han forskar även om alkoholopinionen i Sverige.
Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Richard Karlsson, Data Manager vid svenska Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintresse handlar om politiska skiljelinjer samt ideologiers betydelse för väljarna.
Kontakt: richard.karlsson@gu.se

Fredrika Lagergren, fil dr i statsvetenskap, är rektorsråd för särskilda samverkansfrågor vid Göteborgs universitet och universitetslektor vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på politisk teori med särskild inriktning mot skola och utbildning.
Kontakt: fredrika.lagergren@gu.se

Sverker Lindblad är senior professor i pedagogik vid Göteborgs universitet. Han arbetar med forskning om kunskapsorganisering och kunskapspolitik och med internationella komparativa studier, samt är särskilt intresserad av forskning om lärarutbildning.
Kontakt: sverker.lindblad@ped.gu.se

Jesper Lindqvist är postdoktor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om vänster-högerpolitik, politiska dimensioner, samt om ojämlikhet i politisk representation mellan olika grupper.
Kontakt: jesper.lindqvist@gu.se

Sebastian Lundmark, forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet, ägnar i huvudsak sin tid åt forskning inom enkätmetod och ansvarar för enkätmetodutvecklingsmodulen inom infrastrukturen CORS. Utöver enkätmetod har han ägnat sig åt forskning om forskning (meta-science), exakthet i minnesbeskrivningar och förståelse om mellanmänsklig tillit.
Kontakt: sebastian.lundmark@som.gu.se

Linna Martén, forskare vid SOFI, Stockholms universitet, ägnar i huvudsak sin tid åt forskning om migration och hur olika typ av policy påverkar nyanländas integration.

Kontakt: linna.marten@sofi.su.se

Milla Marzelius, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon bedriver sin forskning i korsningen mellan energiomställning och rättviseperspektiv med särskilt fokus på den europeiska vindkraftsexpansionen.

Kontakt: milla.marzelius@gu.se

Simon Matti är professor i statsvetenskap vid Luleå tekniska universitet samt seniorforskare vid Centre for Collective Action Research (CeCar), Göteborgs universitet. Hans forskning fokuserar i huvudsak på miljö- och klimatopinion, jämförande miljö- och energipolitik samt policy- och styrmedelsanalyser.

Kontakt: simon.matti@ltu.se

Thomas Persson är docent i statskunskap vid Uppsala universitet. Han forskar om demokrati, politisk opposition, krishantering och europeisk integration.

Kontakt: thomas.persson@statsvet.uu.se

Monica Reichenberg är seniorprofessor vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik. Monicas forskningsintressen är: specialpedagogik, utbildningspolitik, lärarattityder, demokratifostran samt utbildning och migration.

Kontakt: monica.reichenberg@ped.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om styrning för kollektivt agerande i relation till storskaliga samhällsproblem, med särskild fokus på tillämpning inom miljö- och folkhälsoområdet.

Kontakt: bjorn.ronnerstrand@gu.se

Katarina Samuelsson, fil dr i pedagogiskt arbete, är verksam som lärare och forskare vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen inriktar sig mot förutsättningar för lärares arbete och lärarutbildning.

Kontakt: katarina.samuelsson@ped.gu.se

Markus Sjölen är doktorand i statsvetenskap vid Uppsala Universitet. Han forskar om hur upplevda hot och oro påverkar sociala och politiska attityder så som mellanmänsklig tillit och förtroendet för institutioner och demokratin.

Kontakt: markus.sjolen@statsvet.uu.se

Jonas Söderholm, fil dr i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam som forskare och lärare vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Han forskar om folkbibliotek och sakk bibliotek, med utgångspunkt i bibliotekens roll i samhället. Kontakt: jonas.soderholm@hb.se

Anna-Stina Takala är verksam som handläggare på enheten för bibliotekssamverkan vid Kungliga biblioteket. Hon arbetar bland annat med uppföljning av kommunala och regionala biblioteksplaner, nationella minoriteters bibliotek och skolbiblioteksfrågor.

Kontakt: anna-stina.takala@kb.se

Elisa Tattersall Wallin, fil dr och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap, är verksam vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hennes forskning berör läspraktiker, informationspraktiker, plattformsstudier och digitala metoder. Kontakt: elisa.tattersall_wallin@hb.se

Katrin Uba är docent och lektor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Hennes forskning handlar om hur sociala rörelser påverkar politiken och mer specifikt om miljörörelsens och fackföreningsrörelsens mobiliseringar i Sverige.

Kontakt: katrin.uba@statsvet.uu.se

Mattias Wahlström är docent i sociologi och viceprefekt med ansvar för forskning och forskarutbildning vid institutionen för Sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om olika aspekter av sociala rörelser, politiskt deltagande och repression.

Kontakt: mattias.wahlstrom@socav.gu.se

Helena Wallström, fil dr i pedagogiskt arbete, är verksam som lärare och forskare vid institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen inriktar sig mot lärares arbete och professionella utveckling.

Kontakt: helena.wallstrom@gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och knuten till SOM-institutet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalisthistoria och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Marcus Weissenbilder, fil master, är verksam som undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskningsintressen rör EU-frågor och politisk ekonomi.

Kontakt: marcus.weissenbilder@gu.se

Magnus Wennerhag är professor i sociologi vid Institutionen för samhällsvetenskaper, Södertörns högskola. Hans forskning handlar om politiskt deltagande, politiska protester och sociala rörelser.

Kontakt: magnus.wennerhag@sh.se

Freja Wessman, master i sociologi, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hon är särskilt intresserad av frågor som rör teknologins påverkan på normer och relationer.

Kontakt: freja.wessman@gu.se

Aron Westholm är biträdande universitetslektor i miljö rätt vid Göteborgs universitet. Hans forskning handlar framförallt om samspelet mellan rättsliga system och naturmiljön utifrån ett planeringsperspektiv. Han är också särskilt intresserad av skogsfrågor och vad rätten har för roll att spela i relationen mellan brukande och naturvård.

Kontakt: aron.westholm@law.gu.se

Sten Widmalm är professor i statskunskap vid Uppsala universitet, och han forskar om demokrati, politiska konflikter och politisk tolerans i jämförande perspektiv.

Kontakt: sten.widmalm@statsvet.uu.se

Lena Wängnerud, professor i statsvetenskap och verksam som forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskningsområden rör jämställdhet, politisk representation och korruption.

Kontakt: lena.wangnerud@pol.gu.se

Karl Ydén, fil dr, Centrum för Studier av Militär och Samhälle, studerar militär professionalisering, ledning i komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien samt styrelseledamot i European Research Group on Military and Society.

Kontakt: karl.yden@gmail.com

Patrik Öhberg, docent i statsvetenskap och verksam som forskare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning handlar om politisk representation, jämställdhet, miljöpolitik och terrorism

Kontakt: patrik.ohberg@som.gu.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiototal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssamhället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E
28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE

29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE
41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE

42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratien
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländska landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE

-
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE
64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE

66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrum
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE
68. Bergström, Annika & Haring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-3. ISRN: GU-STJM--68--SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE
71. Andersson, Ulrika & Bergström, Annika (red)
En brokig gemenskap
Göteborg, 2017. 192 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-40-3. ISRN: GU-STJM--71--SE
72. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Lindgren, Elina & Oskarson, Maria (red)
Sprickor i fasaden
Göteborg, 2018. 432 sidor. Pris: 320 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-42-7. ISRN: GU-STJM--72--SE
73. Carlander, Anders & Rönnerstrand, Björn (red)
Hemma Väst
Göteborg, 2018. 170 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-43-4. ISRN: GU-STJM--73--SE
74. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (red)
Storm och stilje
Göteborg, 2019. 512 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-44-1. ISRN: GU-STJM--74--SE
75. Carlander, Anders, Öhberg, Patrik & Mellander, Elias (red)
Ingen kommer undan kulturen
Göteborg, 2019. 250 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-45-X. ISRN: GU-STJM--75--SE
76. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red)
Regntunga skyar
Göteborg, 2020. 488 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-47-2. ISRN: GU-STJM--76--SE

77. Carlander, Anders & Andersson, Ulrika (red)
Digitala är vi allihopa?
Göteborg, 2020. 144 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-48-9. ISRN: GU-STJM--77--SE
78. Andersson, Ulrika, Carlander, Anders, Grusell, Marie & Öhberg, Patrik (red)
Ingen anledning till oro (?)
Göteborg, 2021. 472 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-49-6. ISRN: GU-STJM--78--SE
79. Rönnerstrand, Björn, Solevid, Maria & Oscarsson, Henrik (red)
Hög tid för Göteborg
Göteborg, 2021. 240 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-50-2. ISRN: GU-STJM--79--SE
80. Carlander, Anders & Johannesson, Elias (red)
Alltid måndag?
Göteborg, 2021. 131 sidor. Pris: 230 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-51-9. ISRN: GU-STJM--80--SE
81. Andersson, Ulrika, Oscarsson, Henrik, Rönnerstrand, Björn & Theorin, Nora (red)
Du sköra nya värld
Göteborg, 2022. 580 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-52-6. ISRN: GU-STJM--81--SE
82. Andersson, Ulrika, Öhberg, Patrik, Carlander, Anders, Martinsson, Johan & Theorin, Nora (red)
Ovisshetens tid
Göteborg, 2023. 528 sidor. Pris: 350 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-54-0. ISRN: GU-STJM--82--SE
83. Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn & Carlander, Anders (red)
Inferno
Göteborg, 2024. 470 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-55-7. ISRN: GU-STJM--83--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.gu.se/som-institutet
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras via SOM-institutets webbplats:
<https://www.gu.se/som-institutet/resultat-och-publikationer/bocker>.

Med gängvåld, höjd terrorhotnivå, inflation och en på många sätt orolig omvärld, kan samtiden stundtals upplevas som kaotisk. Pessimismen om utvecklingen i Sverige är rekordstor och synen på svensk ekonomi dyster. Den här forskarantologin från SOM-institutet har fått titeln *Inferno*. Många av bokens kapitel behandlar allvarliga och aktuella samhällsproblem, svårlösta politiska konflikter och dystopiska framtidsutsikter. Men det betyder inte att de budskap som förmedlas är allt igenom mörka eller hopplösa. Boken innehåller också visioner och förhoppningar.

Med utgångspunkt i 2023 års nationella SOM-undersökning analyserar forskare från olika discipliner vid svenska universitet och högskolor hur opinion, vanor och värderingar har förändrats i Sverige i närtid och över decennier. På temat (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier avhandlar *Inferno* allt från synen på skogsavverkning, skatter, religionsfrihet och EU, till förtroendet för medier, biblioteken och försvaret – och mycket mer därtill.

SOM-INSTITUTET
SAMHÄLLE OPINION MEDIER

GÖTEBORGS UNIVERSITET